

Δημοτικός Οργανισμός Πολιτισμού Αθλητισμού Ρόδου

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Φώτης Βαρέλης:
Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης
και της πατρίδας

Ρόδος, 2021

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

**«Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας»**

Έκδοση: Δημοτικός Οργανισμός Πολιτισμού Αθλητισμού Ρόδου
Διαγοριδών 3, Ρόδος 851 00
τηλ. 2241027427

© Κώστας Ε. Σκανδαλίδης
Δ. Αναστασιάδη 17, Ρόδος, 851 33
τηλ. 2241022060
email: scand46@otenet.gr

Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία: «ΑΛΦΑΒΗΤΟ Α.Ε.Β.Ε.», Βριλησσού 80, Αθήνα,
114 76, τηλ. 2106466086
email: info@alphabet.gr

Φωτογραφία Φώτη Βαρέλη στο εξώφυλλο: Νίκος Κασέρης

ISBN: 978-618-85576-0-4

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης - Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν.100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

Δημοτικός Οργανισμός Πολιτισμού Αθλητισμού Ρόδου

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Φώτης Βαρέλης:

**Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης
και της πατρίδας**

Ρόδος, 2021

Εργογραφία

1. *Μανώλης Αθανασιάδης - Το χρονικό μιας πολύπλευρης ζωής*, εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα, 1999.
2. *Η Ρόδος τον 19ο αιώνα*, Κ. Σκανδαλίδης, Α. Μαΐλλης, Κ. Τσαλαχούρης, εκδ. Θυμέλη, Αθήνα, 2002.
3. *Η πλατεία μου*, εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα, 2003.
4. *Αριστοτέλης Μανωλέας ένας πρόμαχος του Ελληνικού Σοσιαλισμού*, εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα, 2007.
5. *Ο Πρίγκιπας της Ρόδου μια αληθινή ιστορία*, εκδ. Άγκυρα, Αθήνα, 2007.
6. *Κωνσταντίνος Π. Καβάφης και Δωδεκανήσιοι στην Αίγυπτο των Ελλήνων*, εκδ. Σ.Γ.Τ.Δ., Ρόδος, 2013 (Βραβείο «Βασίλη Μοσκόβη» 2013, Δήμος Αθηναίων).
7. *Χωρίς πυξίδα*, ποίηση, Αθήνα, 2014.
8. *Παντελής Ευθυμίου, Σεργιάνι στη ζωή και το έργο του ποιητή [σενάριο για ντοκιμαντέρ]*, Ρόδος, 2015.
9. *Η Τήλος της Ηρινας*, εκδ. Δήμος Τήλου, Ρόδος, 2016 (Βραβείο "Δημοσθένους Χαβιαρά" 2016, Κοινωνικός Σύλλογος Συμαίων "Ο Πανορμίτης").
10. *Παπά-Στέργος Μανώλακας: Το πορτρέτο ενός ταπεινού και χαρισματικού λειψίτη*, Ρόδος, 2018.
11. *Το Γεννάδι της Ρόδου Ιστορία και Πολιτισμός*, εκδ. Σ.Γ.Τ.Δ., Αθήνα, 2018.
12. *Ολονύχτια αντίχνευση*, ποίηση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2018.
13. *Ο Τσαμπίκος Παλλάς και η οικογένειά του*, Αθήνα, 2019.
14. *Αοιδοί και Ραψωδοί του Ομήρου ζουν και σήμερα στο νησί της Κω Η περίπτωση του Μανώλη Μάμμη και του Γιάννη Μπάρκα*, εκδ. Πνευματικός Όμιλος Κώων "Ο Φιλητάς", Κως, 2019.
15. *Ο κύκλος της αγωνίας*, ποίηση, Ρόδος, 2020.
16. *Το Κονιαριό της Κω Μνήμες επί ερειπίων της οθωμανοκρατίας*, υπό έκδοση.
17. *Γιάννης Κατσιματίδης: Ένας ξεχωριστός Νισύριος ποιητής και λαογράφος*, υπό έκδοση.
18. *Ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Δημητρίου Ρόδου, η Ορθόδοξος Ελληνική Κοινότητα και η εκρίζωση των απέραντων νεκροταφείων από τους Ιταλούς*, υπό έκδοση.

*«Δεν φοβήθηκα τους τυράννους
τον καιρό της τυραννίας,
όσο τους φανατισμένους δημοκράτες
τον καιρό της δημοκρατίας».*
Φώτης Βαρέλης

**Πρόλογος του Αντιδημάρχου Πολιτισμού Δήμου Ρόδου
& Προέδρου του Δ.Ο.Π.Α.Ρ.**

Ο αγαπημένος δάσκαλος

*Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή
με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη.
Άρθρο 22, «Δίκαια του Ανθρώπου»,
Ρήγας Φεραίος (1757-1798)*

Σκοπός του Δημοτικού Οργανισμού Πολιτισμού Αθλητισμού του Δήμου Ρόδου είναι να θεραπεύει τον πολιτισμό και τον αθλητισμό αναδεικνύοντας το τοπικό πνευματικό κεφάλαιο για να διατηρηθεί στο χρόνο, συμβάλλοντας στην καλλιέργεια του καλλιτεχνικού αισθήματος, στηρίζοντας την προαγωγή των τοπικών λαογραφικών, καλλιτεχνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων καθώς και του αθλητικού πνεύματος και δράσεων απ' άκρου σ' άκρο του νησιού της Ρόδου. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ΔΟΠΑΡ έχει την τιμή να εγκαινιάζει το εκδοτικό του πρόγραμμα με τούτο τον τόμο-αφιέρωμα στο σπουδαίο πνευματικό πατέρα της Ρόδου, Φώτη Βαρέλη.

Ο Φώτης Βαρέλης ανήκει στην ιδιαίτερη κατηγορία ανθρώπων με τις πολλές αρετές που αφήνουν το αποτύπωμά τους τόσο με το έργο τους όσο, κυρίως, με την προσωπικότητά τους. Ήταν πολυσχιδής: λογοτέχνης, εκπαιδευτικός, εικαστικός, μουσικός, μα πάνω απ' όλα, όμως, ήταν Δάσκαλος, αφού αφιέρωσε τη ζωή του στους νέους, στη διδασκαλία και στην πατρίδα.

*Ουάι! Ήταν που αντήχησε η πρώτη μου φωνή
με το έβγα στον κόσμο, πλάι στην μάνα μου.
Η πρώτη μου θέληση, το γάλα της. [...]
Απ' αγκάλη σ' αγκάλη τα πρώτα μου βήματα
και τα δεύτερα ως το κατόφλι
κι ακόμα, ως το φράχτη. [...]
κάποτε γεροδέσανε τα πόδια μου
και σφίζανε τα χέρια μου με το κορμί μου.
Ήτανε τότε που άρχισα να θαμάζω τα βουνά
Και ν' ακλουθάω με την ψυχή
Από τα πόδια ως την κορφή τ' ανάστημά τους. [...]
Έγινε πηγή της ψυχής μου της φύσης το κάλεσμα. [...]
Κι ήρθε η σπουδή των έργων του ανθρώπου*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ήρθαν οι πολύπλοκοι δρόμοι των γνώσεών του. [...] Ήταν η ώρα που είχ' αρχίσει να γράφω.

Με αυτά τα λόγια στο ποίημά του «Η Γένεσή μου» (ποιητική συλλογή «Εκ βαθέων», 1999) περιγράφει ο ίδιος ο Φώτης Βαρέλης «με την πιο μεγάλη απλοποίηση» τη γέννησή του, την πηγή της έμπνευσής του και την ανάγκη του να γίνει ποιητής. Άλλωστε, είχε προηγηθεί το 1991 η ποιητική συλλογή «Homo Sapiens», όπου φωτίζει τα βασικά στοιχεία που τον διαμόρφωσαν ως άνθρωπο και ιδεολογία. «Οι παρέες οι δικές μας και τα γλέντια μας –στα χωριά τουλάχιστον- ήταν σχεδόν περιληπτικά προσδιορισμένα όλα από τις παροχές του τόπου, τις εποχές του χρόνου, τις ηλικίες των γενεών και τις ώρες του ανθρώπου [...] Μ' ένα λόγο: Ζούσαμε με προσδοκίες που εκκολαπτότανε μέσα στην ποδιά του τόπου πολύ κοντά μας, η μια πίσω από την άλλη –ίδιο κομπολόι- ανάμεσα ουρανού και γης για τις αισθήσεις μας όλες». Οι συνομιλίες με φίλους στο αμπέλι, στη δουλειά, στο αλώνι, τα δέντρα, το χώμα, αυτή η απλή καθημερινότητα ήταν που βρήκε χώρο στις γραμμές των ποιημάτων του, γιατί η ποίησή του είναι η ζωή η ίδια και όχι απλώς προϊόν πολιτισμού, όπως συχνά ερμηνεύουμε την ανάγκη της έκφρασης των πνευματικών ανθρώπων.

Ανατρέχοντας στα βιογραφικά του στοιχεία, μαθαίνουμε πως γεννήθηκε στη Σάλακο της Ρόδου το 1911. Σπούδασε στο Διδασκαλείο και στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σταδιοδρόμησε αρχικά ως δάσκαλος (1932-33) και στη συνέχεια ως καθηγητής φιλόλογος, γυμνασιάρχης και λυκειάρχης (1937-65), ενώ παράλληλα έγραφε. Δίδασκε επί 20 χρόνια αμισθί στην Ακαδημία της Ρόδου, ήταν από τους πρωτεργάτες της δημιουργίας της Τουριστικής Σχολής Ρόδου, των νυχτερινών γυμνασίων, των θεατρικών ομάδων κ.ά.

Ως δάσκαλος εξέπεμπε την αγάπη, τη θαλπωρή και τη γαλήνη που έχει ανάγκη κάθε μαθητής και μαθήτρια να τους περικλείει στο δεύτερό τους σπίτι, στο σχολείο. Με ευσυνειδησία και γενναιοδωρία προσπαθούσε να μεταλαμπαδεύσει στους μαθητές του το φως της γνώσης και να τους καθοδηγήσει με ήθος και υψηλό φρόνημα να αντιμετωπίσουν τις αβεβαιότητες και τις προκλήσεις της ζωής. Το λειτούργημα του δασκάλου ήταν γι' αυτόν ευαγγελικό χρέος και προβληματισμός, όπως φαίνεται και στα ακόλουθα αποσπάσματα: «... είχε μπροστά του μικρά παιδιά που κάποτε θάβγαιναν από τα θρανία τούτοι νέοι, εικοσάρηδες σχεδόν, έπρεπε νάβρει τον δρόμο εκείνον που θα τάδινε μετρημένα, σωστά και σίγουρα, αυτά που θα γίνονταν ο αναγκαίος και αδιάφθορος πνευματικός τους πλούτος» (Ο Δάσκαλος, 1996, σελ. 114). Και λίγο παρακάτω, «Νάσαι δάσκαλος και να μην προσβάλλεις τον

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

μαθητή σου, γιατί σε πρόσβαλ' εκείνος. Σ' οτιδήποτε σε προκαλέσει ζητώντας την δική σου θέληση, να πράττεις σαν τον γεωργό που θέλει να επιτύχει το σπαρτό του. Κι αν λαθέψεις, κάθε λάθος σου να γίνεται γνώση για μια νέα περίπτωση συνεργασίας» (Ο Δάσκαλος, σελ. 278).

Ως λογοτέχνης ήταν άοκνος εργάτης του λόγου. Εμπνεόταν από τα προσωπικά του βιώματα κι από το κοινωνικό γίνεσθαι, καταλήγοντας να μιλάει για «τα ωραία μάταια του κόσμου». Υπήρξε δεινός ανατόμος του ανθρώπινου ψυχισμού περιγράφοντάς τον με ευαισθησία και τρυφερότητα. Βασικές παράμετροι της έμπνευσής του ήταν η φύση, τα ζώα, το περιβάλλον, η δική του ζωή, η παρατήρηση «εντός του» και των ανθρώπων γύρω του. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Φώτης Βαρέλης στο βιβλίο του *Homo Sapiens*, η συγγραφή «έρχεται σαν μια βαθύτερη ανάγκη της ψυχής αυτουνού που κουράζεται να κάμει έργο» και συνεχίζει, «... έγινε ξαγνάντεμα από την ψηλότερη κορφή. Αυτήν που για μένα δεν έχει άλλο κάτι για μεταπάτημα. Μπροστά μου χύνεται ίδιος χείμαρρος ζωγραφικός, ένα βάθος παρελθόντος του ανθρώπου, που ανάμεσά του διαγράφεται, ίδια του ζωγράφου η κρυφή πινελιά, κι η ζωή η δική μου».

Ως άνθρωπος χάριζε απλόχερα τα πνευματικά και ψυχικά του δώρα με την ερασιμότητα, τη φυσική ευγένεια και την καλλιέργεια που χαρακτηρίζει τους ανθρώπους που έχουν αγαπήσει ανιδιοτελώς κι έχουν υποφέρει και πονέσει πολύ στη ζωή τους, αλλά δεν έχουν χάσει το κουράγιο τους να δείχνουν αγάπη και πίστη προς τους ανθρώπους. Ως άλλος Νέστορας ενέπνεε τους ανθρώπους γύρω του με την ώριμη σκέψη, τη σύνεση και τη σοφία που τον διέκριναν κι έτσι κατάφερνε να τους οδηγεί στο θετικό και ωφέλιμο δρόμο.

*Είν' ο δρόμος του χρόνου βαθύς, πιο βαθύς απ' όλα,
κι απ' τον ίδιο τον Ουρανό.*

«Homo Sapiens», 1991 σελ. 38

Με αυτή την έκδοση, λοιπόν, τιμάται το έργο και η μνήμη του αείμνηστου Δασκάλου, γίνεται συγκεντρωτική αποτίμηση της πνευματικής του αρετής και προσφοράς του στον τόπο, διατηρείται ζωντανός στη μνήμη των γενιών που τον γνώρισαν, αλλά, πάνω απ' όλα, κοινωνείται η αξία και το έργο του στους νεότερους κι έτσι διαφυλάσσεται η πολύτιμη κληρονομιά του για το μέλλον.

Γι' αυτό το λόγο, μέλημά μας είναι τούτο το βιβλίο να προσφερθεί δωρεάν στις βιβλιοθήκες όλων των σχολείων της Δωδεκανήσου, σε δημόσιες βιβλιοθήκες και πανεπιστήμια της Επικράτειας, σε συλλόγους που ασχολούνται με την εκπαίδευση και τη λογοτεχνία και όπου αλλού θεωρηθεί

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πρόσφορη η χρήση του για το κοινό. Επίσης, ο Δήμος Ρόδου και ο ΔΟΠΑΡ θα μπορούν να προσφέρουν το βιβλίο σε σημαντικούς ανθρώπους που επισκέπτονται το νησί της Ρόδου, προκειμένου να γνωρίσουν την προσωπικότητα του Φώτη Βαρέλη. Τέλος, η έκδοση αυτού του αφιερωματικού βιβλίου στο σπουδαίο συντοπίτη μας, Έλληνα πατριώτη, Δάσκαλο και οραματιστή ενός καλύτερου κόσμου θα αποτελέσει την παρακαταθήκη του ΔΟΠΑΡ και του Δήμου Ρόδου στις μεγάλες ιδέες της φιλοπατρίας και της ελευθερίας που προβάλλονται και ξεχωρίζουν στο πλαίσιο του φετινού εορτασμού των 200 χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση.

Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε το συγγραφέα κ. Κώστα Σκανδαλίδη, γιατί σε τούτο το βιβλίο κάνει μια συγκεντρωτική αποτίμηση του έργου και της προσωπικότητας του Φώτη Βαρέλη, συμπεριλαμβάνοντας αποσπάσματα από το συγγραφικό έργο και τις ομιλίες του καθώς και απόψεις άλλων σημαντικών ανθρώπων που τον εκτιμούσαν ως άνθρωπο και δάσκαλο. Είναι γνωστό ότι ο Κώστας Σκανδαλίδης αγαπά και τιμά τους πνευματικούς ανθρώπους του τόπου μας και καθώς είναι πολυγραφότατος, δεν παραλείπει μέσα από τα βιβλία του να δίνει νέα πνοή και να αναδεικνύει την τοπική ιστορία, τα ήθη, τα έθιμα και τα τοπόσημα της Ρόδου. Επίσης, είναι τύχη αγαθή ότι και ο ίδιος είναι σημαντικός λογοτέχνης, ιδιότητα που προσδίδει κύρος και αξία στα βιβλία του.

Θα κλείσω τούτο το προλόγισμα με λίγους στίχους από το ποίημα «Εκ βαθέων» του Φώτη Βαρέλη, με το οποίο ο αναγνώστης γίνεται κοινωνός των *de profundis* υλικών της ανθρώπινης ύπαρξης: γέλιο, πόνος, αγάπη, αγώνας, φως, ψυχή.

*Και σαν το βαθύ τ' αληθινό τραγούδι τ' ατραγούδητο
που τα δάκτυλα το γυρεύουν στον αέρα απάνω απ' τα πατήματα
και δεν τ' αγγίζουν
αιωρούμαι κι εγώ σ' αυτούς τους στίχους, που ακλουθάνε
άγραφοι στα σωθικά μου και βουβοί...*

«Όταν οι άνθρωποι μονολογούνε», 1992, σελ. 30

Alexandre Basile Coliadis
Αντιδήμαρχος Πολιτισμού Δήμου Ρόδου
Πρόεδρος Δημοτικού Οργανισμού Πολιτισμού Αθλητισμού Ρόδου

Εισαγωγή

Θα μπορούσε αυτό το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας να έχει για τίτλο ένα στίχο του ίδιου του Φώτη Βαρέλη:

*Γέροντας είμ' αυτός που σας καλεί
γερόντου είν' η γλυκιά λαλιά π' ακούτε.¹*

Ο Φώτης Βαρέλης στη Σάλακο στα βαθιά του γεράματα, φωτογραφημένος από τον γιο του Σταύρο. (φωτογραφικό αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Ό,τι λοιπόν γράφεται σε τούτην εδώ την εργασία, είναι απόκριση δική μας στη γλυκιά λαλιά του μεγάλου Δασκάλου, που χρόνια ολόκληρα μας γιόμισε με την ασύνορη αγάπη του και μας έδωσε απλόχερα τα θεία δώρα της γνώσης της δικής του, του Ομήρου, του Λυκούργου, του Σόλωνα, του Πλάτωνα, του Θουκυδίδη και των άλλων μεγάλων.

Πάντα, χρόνια τώρα, ένωθα απέναντί του ένα χρέος ανεκπλήρωτο. Ένα χρέος από παιδί. Από τότε που τον πρωτογνώρισα σαν έφτασα στη Ρόδο από την Κω, στα δεκατέσσερά μου, το 1960, μαθητής στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο με μεταγραφή από το Ιπποκράτειο Γυμνάσιο.

¹ *Εκ Βαθέων*, "Ωδή", σ. 27

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Διακαής επιθυμία μου, σήμερα πια, να πάρω την πένα και ν' αρχίσω να γράφω τα "παίνια"² του ώρες και μέρες και νύχτες, βδομάδες και μήνες και χρόνια, ίσως, γιομίζοντας σελίδες εκατοντάδες για τα δικά του πράγματα, τις δικές του λαχτάρες, τους δικούς του δρόμους.

Χρόνια τώρα οι μνήμες μου ανάκατες για τα όσα του πρόπον, και να που σήμερα τολμώ επιτέλους να εκφράσω το χρέος μου. Και ειλικρινά δεν ξέρω αν θα το καταφέρω. Ένα χρέος-υποχρέωση σ' ένα μεγάλο Δάσκαλο και Ποιητή και Συγγραφέα και Ζωγράφο και Ηθοποιό και Άνθρωπο και Φίλο και Πατέρα. Πάντως, σ' ένα Δάσκαλο πρότυπο και μοναδικό, όχι μόνο για μένα, αλλά για τους χιλιάδες μαθητές του.

Δεν θα μπορούσα και δεν θα ήθελα να αποκρύψω τη δυσκολία του εγχειρήματος αυτού που δεν είναι άλλη από το να αποτυπώσεις στο χαρτί με επάρκεια την παρουσία και το παράδειγμα ενός ανθρώπου, ενός πνευματικού πατέρα, ποιητή, συγγραφέα και παιδαγωγού, ο οποίος για τουλάχιστον εξήντα χρόνια υπήρξε δάσκαλος χιλιάδων μαθητών στην Αθήνα, στην Κωσταντζα της Ρουμανίας, στη Ρόδο, στη Λέρο, στην Παιδαγωγική Ακαδημία Ρόδου (είκοσι χρόνια "πέρα πέρα ανιδιοτελώς"). Ενός διανοητή, ο οποίος δεν "φρόντισε" ποτέ να ενταχθεί σε "πνευματικές νομενκλατούρες" ή στους "μεγάλους" των Αθηνών, γιατί του έφτανε και του περίσσευε ο σεβασμός, η αγάπη, η αποδοχή και η αναγνώριση όλων των Ροδίων και όλων των Δωδεκανησίων. Ενός ταπεινού και σεμνού φιλοσόφου που όμως ξεπέρασε τα όρια της Ρόδου, του Νομού των Δωδεκανήσων και της Ελλάδας από μόνος του, με τη φλόγα του, με το λόγο του, με το ύφος και τον παλμό του, με τη μόρφωσή του, με τη λιτότητα και την ακρίβεια της γλώσσας, με το στοχασμό και τη μούσα του, με τον ρευστό και μελίφθογο στίχο του, με την πανανθρώπινη παιδαγωγική του προσέγγιση όλων των τελευταίων γενιών της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ενός λογοτέχνη, του οποίου ο λόγος έμεινε παρακαταθήκη όχι μόνο για τους ζώντες, αλλά και για την *έκαστοτε έπερχομένην ελληνική γενεά, τήν έτι άγέννητον*, κατά τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο.

Εκ προοιμίου, λοιπόν, θεωρώ δεδομένη τη δυσκολία του εγχειρήματος αυτού, το οποίο μοναδικό στόχο έχει να προσεγγίσει ένα μέρος του συγγραφικού του έργου και να σκιαγραφήσει την προσωπικότητα του ανδρός. Και μετά λόγου γνώσεως δηλώνεται μέσα από αυτές τις εισαγωγικές γραμμές, πως αν σήμερα επιχειρείται ένα τέτοιο τόλμημα, είναι γιατί υπάρχει ένας θερμός συμπαραστάτης σε αυτό, ο προσωπικός και καρδιακός φίλος του Φώτη Βαρέλη και δικός μου από τους χρόνους της νεότητάς μας, ο Αθανάσιος Στρίκος.

² παίνια = παινέματα.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Αλλά, ας τα πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Να ειπωθούν όσα πρέπει για τον Δάσκαλο, αλλά και για τον Αθανάσιο Στρίκο, καθώς επίσης και για την αφορμή η οποία δημιούργησε αυτό το πόνημα που κρατάτε στα χέρια σας, ώστε να εκπληρωθεί το χρέος προς τον Δάσκαλο.

Κι ας ξεκινήσουμε από το τελευταίο. Την αφορμή για να γραφτεί αυτό το βιβλίο.

Εν αρχή ήταν το χρέος μας προς τον Δάσκαλο, πως κάποτε, κάποια στιγμή του χρόνου, έπρεπε να γονατίσουμε ενώπιον του ιδίου και του έργου του και να προσπαθήσουμε κάτι να ψελλίσουμε και για κείνον και για τις παρακαταθήκες του.

Έτσι, λοιπόν, τον Γενάρη του 2001, πήρα ένα "γράμμα" (;) το οποίο ούτε λίγο ούτε πολύ είχε 254 χειρόγραφες καλλιγραφημένες σελίδες σχήματος τετραδίου, διαστάσεων 18 X 25. Αποστολέας και συγγραφέας ο πιστός και αγαπημένος φίλος από τη δεκαετία του '60 Θάνος (Αθανάσιος) Στρίκος, τέκνο της πάλαι ποτέ ευάνδρου και ορεινής Αρκαδίας και σήμερα κάτοικος Μαγούλας Λακωνίας, όπου ζει ασχολούμενος με την τρίτεκνη οικογένειά του και την πνευματική ζωή του τόπου.

Δεν ήξερα πώς να αρχίσω τη μελέτη της επιστολής (;) και πώς να τελειώσω. Είχαν προηγηθεί με τον Θάνο τόσα πολλά. Μοιράσαμε μαζί τόσες ανησυχίες πνευματικές και όχι μόνο από τους δίσεκτους χρόνους της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Εκείνος υπηρετώντας τη θητεία του στην Χωροφυλακή κι εγώ ένας φρέσκος φρέσκος τραπεζικός υπάλληλος που δεν ήξερε "πού πάνε τα τέσσερα". Ώρες ατέλειωτες καταθέταμε ο ένας στον άλλο ό,τι ξέραμε για την ελληνική λογοτεχνία και ό,τι άλλο είχε να κάνει με τα ελληνικά γράμματα και τον ελληνικό πολιτισμό. Εκείνος, είναι αλήθεια, γνώριζε πολλά περισσότερα κι εγώ "ρουφούσα" ώρες ατέλειωτες τις γνώσεις του. Και με εντυπωσίαζε η δυνατή του μνήμη. Μπορούσε επί ώρες ολόκληρες να μου διηγείται, να μου απαγγέλλει ιστορίες, ποίηση, ακόμα και πεζό λόγο, σελίδες ολόκληρες από στήθους! Χωρίς χειρόγραφα, χωρίς χαρτιά μπροστά του. Θεϊκά χαρίσματα, που λένε. Μα πάνω απ' όλα μας ένωνε από τότε ο Βαρέλης.

Είναι αλήθεια πως για τον Βαρέλη τον έβαλα στο «λούκι» εγώ. Ήμουν από τα γυμνασιακά μου χρόνια «εξαρτημένος» από την ισχυρή προσωπικότητα του Δασκάλου. Κι όσο περνούσαν τα χρόνια δώστου και γιγάντωνε η «εξάρτηση», για να περάσει από τα χρόνια ακόμα και της προσωπικής φιλίας και των προσωπικών εκμυστηρεύσεων και από κείνον και από μένα. Οι συναντήσεις μαζί του ατέλειωτες και καρποφόρες. Πάντα εγώ έβγαινα

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

κερδισμένος. Κι αλίμονο αν δεν ήταν έτσι. Άλλωστε τι να δώσω εγώ ο τυφλός τά τ' ὄτα τόν τε νοῦν τά τ' ὄμματ' εἶ στον Βαρέλη.

Θυμάμαι ήταν λίγος καιρός που είχα τελειώσει τη στρατιωτική μου θητεία, κι είχα αρχίσει να εργάζομαι στην Εμπορική Τράπεζα. Ήταν πια 1969. Οι σχέσεις με τον Θάνο πάνω κι από φιλικές. Εκείνος τότε σπούδαζε στην Παιδαγωγική Ακαδημία και συγχρόνως υπηρετούσε στο Τμήμα Ασφαλείας της Ρόδου.³ Δε θυμάμαι πώς το 'φερε η κουβέντα και τον παρακάλεσα να ρίξει μια ματιά στον ατομικό μου φάκελο που βρισκόταν στην Ασφάλεια, όπως όλων των Ελλήνων πολιτών, γιατί κάτι υποψιαζόμουνα πως μου "προσήπταν". Άλλωστε, έτσι λειτουργούσε τότε η μεταπολεμική και μετεμφυλιακή πατρίδα. Με τον διαχωρισμό των Ελλήνων σε εθνικόφρονες και μιάσματα. Βλέπετε, τότε, δεν υπήρχαν ούτε κάμερες για να σε "αποτυπώνουν" ούτε κινητά τηλέφωνα για να σε "εντοπίζουν" ανά πάσα στιγμή με το γεωγραφικό σου στίγμα.

Αλλά ας είναι. Το άλλο βράδυ κιόλας ο Θάνος κατέφτασε στο σπίτι μου με τον φάκελο παραμάσχαλα τυλιγμένο μέσα στο περιοδικό "Ταχυδρόμος", για να διαβάσουμε με έκπληξη πως με είχαν φακελώσει επειδή μαθητής γυμνασίου είχα πάρει μέρος σε συλλαλητήριο υπέρ του απελευθερωτικού αγώνα των Κυπρίων. Κάτι τέτοια τότε εθεωρούντο αμαρτήματα. Και το πιο ωραίο είναι πως τότε ο καθηγητής μας Φώτης Βαρέλης, ο οποίος συμμετείχε στο συλλαλητήριο, είχε ανέβει στη βεράντα του πρώτου ορόφου (γωνία Πλατείας Κύπρου και Εθελοντών Δωδεκανησίων) και μίλησε με πύρινα λόγια προς τους διαδηλωτές μαθητές που είχαμε συγκεντρωθεί επί της πλατείας με άγριες διαθέσεις εναντίον του Τουρκικού Προξενείου στην οδό Ηρώων Πολυτεχνείου (πρώην Βασιλόπαιδος Μαρίας) και των γραφείων του πλωτού αμερικανικού ραδιοσταθμού (Koufier) επί της οδού Γαλλίας. Κατάφερε με τον λόγο του και μόνο -όπως πάντα- να μας "καλμάρει" όλους και να διαλυθούμε ήσυχα-ήσυχα.

Η γνωριμία μου με τον Θάνο έγινε όλως διόλου τυχαία και διατήρησε ως σήμερα τη μυρωδιά των αρωμάτων που βγαίνουν από γιασεμιά και γαρύφαλλα. Ήταν ανήμερα Πρωτομαγιάς του '67, πρώτες μέρες της δικτατορίας των συνταγματαρχών κι εγώ υπηρετούσα τη θητεία μου ως έφεδρος στον Καλαμώννα. Εκείνη την ημέρα αδειούχος όντας, βρεθήκαμε στο Φαληράκι για να γιορτάσουμε την Πρωτομαγιά με την Άρτεμη. (Μην πάει ο νους σας πώς είναι δυνατόν να κάνεις Πρωτομαγιά στο Φαληράκι, γιατί θα σας απαντήσω *αύθωρεϊ και παραχρήμα* πως τα χρόνια εκείνα ήταν ακόμα τόπος

³ Ο Αθανάσιος Στρίκος ήρθε στη Ρόδο σε ηλικία 19 ετών, το 1966.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

εξοχής για ρομαντικούς ανθρώπους και ασφαλώς δεν υπήρχαν τα σημερινά κτιριακά εξαμβλώματα και το οικοδομικό αλαλούμ).

Το απόγευμα, λοιπόν, ανεβήκαμε στη διασταύρωση της Ρόδου-Λίνδου περιμένοντας το λεωφορείο της γραμμής για να γυρίσουμε στην πόλη. Περιμέναμε ώρα πολλή. Ένας υπαξιωματικός της Χωροφυλακής με τη στολή του ρύθμιζε την κυκλοφορία στο συγκεκριμένο σημείο. Ήταν ο μετέπειτα επιστήθιος φίλος Θάνος Στρίκος. Προφανώς αντιλήφθηκε την αδημονία της αναμονής μας, μας πλησίασε, μας χαιρέτησε ευγενικά και μας ρώτησε αν πηγαίναμε για την πόλη. Στην καταφατική μας απάντηση, ήδη είχε προλάβει να σταματήσει ένα διερχόμενο τουριστικό λεωφορείο και παρακάλεσε τον οδηγό να μας μεταφέρει στη Ρόδο. Αυτή ήταν και η απαρχή μιας φιλίας μοναδικής και γευστικής σαν το παλιό καλό κρασί στον ουρανό και στα σωθικά. Φροντίσαμε από την άλλη μέρα κιόλας να μάθουμε ο ένας για τον άλλο. Και η χημεία, προφανώς, ήταν αυτή που μας ταίριαξε. Συναντιόντουσαν οι σκέψεις και οι ιδέες μας σε πολλά σημεία. Πάνω απ' όλα όμως μας ένωσαν η λογοτεχνία και η γλώσσα κι άλλα κι άλλα πολλά και ωφέλιμα.

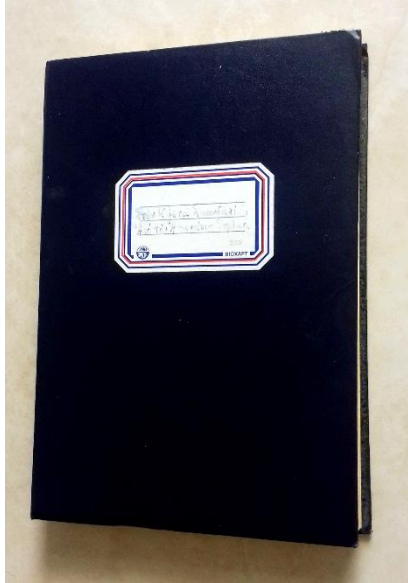
Η φιλία με τον Θάνο δεν διακόπηκε ποτέ. Ακόμα κι όταν μας χώρισαν οι ανάγκες της ζωής, εγώ εδώ στη Ρόδο, κι εκείνος τότε Κρήτη, τότε Αθήνα, τότε Θεσσαλονίκη, τότε Κεφαλονιά και στο τέλος Σπάρτη, εκεί στη Μαγούλα της Λακωνίας. Οι επαφές, πολύωρες τηλεφωνικές και γραπτές συνεχίστηκαν ανελλιπώς, υπηρετώντας και οι δυο τον θεσμό της φιλίας κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Και κάπου εκεί στη δεκαετία του '90 άρχισα να τον "βομβαρδίζω" με τα έργα του Δασκάλου, ταχυδρομώντας, τι άλλο, παρά τα βιβλία του. Από τότε και ύστερα ο Θάνος μπήκε στην ενδελεχή μελέτη της εργογραφίας του Φώτη Βαρέλη. Και θα έλεγα όσο λίγοι στη Ρόδο, στα Δωδεκάνησα και στην Ελλάδα. Κάτι που δεν κάναμε εμείς. Κι εκείνος, ένας μη Δωδεκανήσιος, (ξενομπάτης, πανομερίτης, όπως λέμε εδώ στα χωριά μας), μας πρόλαβε και μας έβαλε τα γυαλιά.

Να επανέλθουμε όμως στην "επιστολή" του Θάνου προς εμένα για τον Δάσκαλο όλων μας, τον Φώτη Βαρέλη, η οποία φέρει ημερομηνία 20 Ιανουαρίου 2001. Πέραν του περιεχομένου βέβαια για το οποίο είμαι απόλυτα βέβαιος ότι θα διαβασθεί απ' όλους απνευστί, είναι απαραίτητο να αναφερθούν και να τονισθούν μερικά πράγματα. Θα θεωρούσα παράλειψη για τον σημερινό αναγνώστη, να μην έχει και οπτική γνώση της καλλιγραφημένης πολυτονικής γραφής τού ευταξία, επί παντός επιστητού, φίλου μου Θάνου Στρίκου. Γι' αυτό και παραθέτω στη συνέχεια το εξώφυλλο, την πρώτη και την τελευταία (254η) σελίδα της βαρύτιμης επιστολής του. Νομίζω πως και από

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

την αισθητική και την καλλιπέπεια (λόγος πολύ φροντισμένος) ενός γραπτού μπορεί κανείς να βγάλει συμπεράσματα.

Συμπέρασμα 20^ο Ιανουαρίου 2011.
Πρώτη διαθεστέ μου για εσάς, Κώστα, και αφηγηματικά ο-
λους. Μαυαρί το, γραμμαλίσ/τόστο να λάβει όλοις υατά,
Να' άφ' έπει ο Θεός τήν έννοια.
Έχλιεε χρόνος από την προ-τελευταία μας συμερω-
νική έπικοινωνία. Ήταν στις αρχές τού 2008. Τότε που είπαμε
διάφορα και με ερωτήσεις αν μινύες στείλετε τα "Μικρα-
σιατικά παραλία - Από τον πόντο του Μενέλαου" και το
τελευταίο - έθελό το "Έπε Βαθεών" τού Φ. Βαρέλη. Αμέ-
ως πάρα και τα δύο. Το πρώτο, μαζί με τα φωτογραφία
του ποιητή, από ξένα και το δεύτερο - μαζί Έσού μινύες
στα μέγ' - από τόν ποιητή, με μια αφιέρωση συ-
νακη και Έσέσ' από υείνες που Αυτός έδρεκε να υακε-
υ κάθρεί να δίχαμε για τήν άσυντομη άγαθη του και τήν τό-
ση-πική που μάς υακε, για τήν άνιχημα, το μυστήριο τής
συνάντησής μας με Αυτόν (τς άιμας μου που υατέισαν) τή
καρά τήν άνευαλή τή που παύομε από Έσείνον που
τόν άιάξεε να φονή με ο Θεός και υατόρβησε με ο Θεός,
κέ τόν άγία του να Έβρεε συμεβρασιτιστικά - Έτσι μου
φάλλετα - όλος τός άίωνας τού άνθρώπινου ποινύ και τός
άνθρώπινος άπορίας και κρόνια ταμα να υερνάσε τή νεκίτη
τς μινύς τού ο έλο τόν υόλο. Να προσέβρεε όα υαε πύ-
ρε-πράτι άκίθια πιατέεε όα σόν Έβίον σέν άνήκε τίποτα,
όυ όα πρέεε και όέν υπορεί να έκεε υατή που να μινύ τόν
θεί όίος έλλους, υαρκ να υρατάρεε τίποτα, έές και τόν υ-
↓

πώς όμως αντιμετωπίσει κανείς, έτσι ως ποικιλομορφία, λέγοντας
εξόδο, ως Έσού ζωηρές, και όα έα πέγα με άλλα, τός έ έκα-
νες μέρεε ώμμερα για μένα και έ έξοσε έπρε-έπος με έθι-
τίποτα. Μοι αν υαύτο έέ περατέε, πεί ότι υκαμε με τός
έ μιας υρατί ένα-βραδία με άν υορεί να έξυαυατέεε με.
έ όύο φωτοπνίες υακίαν υερτικωή-συνάθιαν τού άγρου τού έυ.
έ οπια έ και μεμονωμένον άκίθιαν τού. Το υαύτο υακίαν έυ
έ έπίσταμονίω τευκαυαμένον - και όέν έ υαυατέεε έυ ές και
έ υκακίαν έ άήμετα έυάνοι που τή έυαυα, υα με τήν έσέκα
έ έυ, έέν έύα έία, υ ποτε υπορέεεε, άρυετα έ ές και υαυατέεε
έ με τός παραύτες έπαιτηέες μευέστο παρτέον και τάρεα,
έ έία ζωηρό υακίαν έστέρη έ τω υαύτ' που έ τω και υαυατέεε.
έ έυ μακί τος-τέυ έσά έκρημαί μου - και έό τον υόλο τάρεεε
έ Άσπασεν το Δεφματό. Υαίρετα μου τή Ρούο που με
έ υρατάρεε έάλλη μια φορά στα χέρια τς.
έ Άσπασίς πολλός και έ έένα, σών Άρτεμυ, έ έλος
έ έες, και για τα πινέλοκα που έίπα συρεκαμε (υακίαν έάνα
έ ίνα υερτέέότερο). Η άγαπή μου και έ φίλια μου άπέρανη, με-
έ υαυατέεε, υαυατέεε, έσά προύπο έυ και έστέρη έε έστέεε
έ τήκα τού έργου τού Φώτη Βαρέλη που μάς έυώεε πιο πολ.
έ
έ Ο φίλος έυ
έ Άθανάσιος Στρικος
έ
έ Μαριόλα Λαυαίας
έ Τ.Κ. 23100 τηλ. 0731-25388
έ
έ 254

Το εξώφυλλο της εκ 254 σελίδων επιστολής (;) του Αθανασίου Στρικού προς τον Κώστα Ε. Σκανδαλίδη για τον Δάσκαλο Φώτη Βαρέλη, καθώς και η πρώτη και τελευταία σελίδα, όπου η καλλιγραφία και το μεστό περιεχόμενο κυριαρχούν.

Η "επιστολή", πρωτίστως, αναφέρεται διεξοδικά σε τρία κυρίως από τα έργα του Φώτη Βαρέλη: *Κίταλα*, ο *Δάσκαλος*, *Εκ Βαθέων*. Στις πρώτες σελίδες και ενώ γνωστοποιεί προς εμένα τις τηλεφωνικές του συνομιλίες με τον Δάσκαλο, εν τούτοις με πληροφορεί για τον λόγο που απευθύνεται προς εμένα προκειμένου να καταθέσει τις απόψεις του για την προσωπικότητα και τα έργα

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

του αντί να απευθυνθεί κατευθείαν σε κείνον. Μου γράφει λοιπόν αιτιολογώντας την πράξη του:

Ο Δάσκαλος απαγγέλλει
ποίηση στην αυλή του σπιτιού
του. (φωτογραφικό αρχείο
Μάνου Αναστασιάδη).

*...Αυτός είναι ο λόγος
πού γράφω σέ σένα για
'Κείνον μολονότι άλλα
ύποσχέθηκα...'Υστερα μέ
τή δική σου συμβολή
έφτασε στά χέρια μου τό
βιβλίο μαζί μέ τή φωτο-
γραφία τοῦ Ποιητή. Τόν
Ποιητή πού δέν μπορῶ πιά*

*νά τοῦ γράψω ἀπευθείας. Δέν τό τολμῶ. Ἀπό σεβασμό καί δέος. Πῶς μπαίνεις
στό ἱερό δίχως νά χαμηλώσεις τά μάτια; Πῶς ἀντικρύζεις τό Θεό μέ γυμνό
πρόσωπο; Κάπως ἔτσι κατάλαβα καί γιατί οἱ ἠθοποιοί στήν ἀρχαία τραγωδία
φοροῦσαν προσωπεῖα ἤ γιατί ὁ ἱερέας ἀργότερα στή χριστιανική λατρεία, καί
σήμερα, φοράει καλύπτρα στό κεφάλι του. Μήπως εἶναι κι' αὐτό κατάλοιπο
τοῦ προσωπεῖου γιατί δέν μπορεῖς νά παρουσιαστεῖς μπροστά στό Θεό μέ γυ-
μνό πρόσωπο; Καί τά πρόσωπα τά δικά μας (τό δικό μου σίγουρα) εἶναι γυμνά
καί τά κεφάλια ἄδεια; Μ' ἄλλα λόγια τό ὑπέροχο -τόν κεραυνό ἄς ποῦμε- πῶς
τόν ἀντικρύζεις δίπλα σου χωρίς νά τυφλωθεῖς; Στόν ἄνεμο πῶς κάθεται ἀντί-
κρυ του χωρίς νά σέ συνεπάρει; ...*

Ἔτσι τον βλέπει τον Δάσκαλο. Με σεβασμό και δέος, όπως του πρέπει. Αποτέλεσμα: Γονατίζει μπροστά στο μεγαλείο και τη δύναμη του λόγου του και αφήνει τον δικό του λόγο να τρέξει σαν το γάργαρο νερό του Αλφειού, του Λάδωνα και του Ευρώτα και να ποτίσει και πάλι περιβόλια Δωριέων, που αυτή τη φορά όμως βρίσκονται εγκατεστημένοι από παμπάλαιους χρόνους στα ιερά χώματα της Δωδεκανήσου.

Γονατιστός λοιπόν ο Θάνος Στρίκος "βουτά την πένα στο μυαλό και στη ψυχή του" και με τα εργαλεία της παιδαγωγικής επιστήμης αξιολογεί τον Δάσκαλό του, τον μεγάλο Διδάχο, όπως τον αποκαλεί, γιατί του έμαθε να λύνει όλες τις ασκήσεις της μορφής, π.χ. Λόγος = Θεός, γιατί του έδειξε τον

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

δρόμο που εκείνος άνοιξε και φώτισε με φως φυσικό για να τον διαβαίνουμε όλοι εμείς με ασφάλεια και σιγουριά. Και μας θυμίζει τα λόγια του από το *Δάσκαλο*: *ας κυττάζουμε, σάν άνθρωποι προικισμένοι μέ τό λόγο, νά βροῦμε τήν όμορφιά στή σχέση μας μέ τή ζωή πού μᾶς σώζει*. "Μέ τό λόγο", μας λέει ο Θάνος Στρίκος, όχι με τα σκατά, με τα οποία δεν πρέπει να ανακατευόμαστε γιατί όπως λέει ο Δάσκαλος στα *Κίταλα* (σ. 688) *τά σκατά, όταν τά πατᾶς, ἐσύ τά πατᾶς, ἐκεῖνα ὅμως εἶναι κάτω ἀπ' τό παπούτσι σου πατημένα*. *Ἐσύ ὅμως βρωμᾶς ὅπου καί νά μπεῖς. Κι' ἄν μπορεῖς ἔμπα στήν ἐκκλησιά...* Με το λόγο, λοιπόν, με το βασιλικό, γιατί και χλωρός και ξερός ευωδιάζει το ίδιο.

Διαπιστώνει στα έργα του, όπως και στο *Εκ Βαθέων*, σιωπές, πολλές σιωπές. Είναι κάποιοι ήχοι, προφανώς χαμηλότεροι, που στηρίζουν τους άλλους, τους δυνατούς. Πρόκειται για τα θέμελα, τα γεμίδια, τα σίδερα της οικοδομής, τις εσωτερικές αρμώσεις και τις κλειδωσιές, κατά πως λέει. Κι ούτε φαίνονται, ούτε ακούγονται. Είναι οι σιωπές, όπως τις κατονομάζει ο Θάνος, και τις διάλεξε ο ίδιος ο Βαρέλης, που τις άφησε στην ησυχία τους για να μιλάνε, στηρίζοντας το όλο αρχιτεκτόνημά του.

Αλλά και πώς να μην αναθυμάται κανείς τον Βαρέλη μέσα στην τάξη ως Δάσκαλο, όταν έσκιζε τη μετάφραση-τυφλοσύρτη των μαθητών του για να τους δωρίσει τον Παπαδιαμάντη; Κι ο Θάνος δίνει την ερμηνεία: έκοβε τα βάτα, τους κισσούς και τις κολιτσίδες και φύτευε *βασιλικήν δρῶν και ὄνειρο στό κῶμα και μοιρολόϊ τῆς φώκιας*.

Κι ακόμα πώς να σβήσει από το μυαλό του πως ο Βαρέλης ήταν εκείνος, που διαβάζοντας τα έργα του, του έμαθε στα πενήντα του πώς λειτουργούν οι προθέσεις στο αρχαίο κείμενο, τι σημαίνουν και πώς λειτουργούν οι πτώσεις, οι εγκλίσεις, οι χρόνοι.

Κι ύστερα ήταν κι εκείνες οι "παραξενιές" του, όταν έμπαινε στην τάξη κι έβαζε στο στόμα του τα λόγια του Θεόφιλου και *μάθαινε τα παιδιά να πηδούν στα κλαριά της καρδιάς του σχολείου σαν τους σαλιμπάγκους*.

Κι όλο αυτό τι ήταν μαθές; Μια διδασκαλία για την ίδια τη ζωή ήταν. Αμ το άλλο; Που μάθαινε στους μαθητές του, όταν μετέφραζαν το *πᾶς τίς* του Ευριπίδη, να χρησιμοποιούν την ιδιωματική λέξη *ο πασαένας*, (που τη βρίσκουμε δα και στον *Ερωτόκριτο* του Κορνάρου) και θύμωνε ο επιθεωρητής γιατί κάτι τέτοια είναι του *λιμανιοῦ και τῆς αγορᾶς*, διέκοπτε την επιθεώρηση και έφευγε;

Κι ακόμα πού να θυμηθεί κάποιος, που πέρασε από τα θρανία του, εκείνα τα καμώματά του, να δίνει το θέμα της έκθεσης στους μαθητές του κι ο ίδιος να κάθεται στην έδρα του και να γράφει έκθεση με το ίδιο θέμα;

Όπως τότε που έγραφε μαζί με παιδιά της τάξης του ίδιο θέμα με κείνα: *Ευαγόρας Παλληκαρίδης*. Ένα ποίημα που ξεσήκωσε τον απανταχού

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ελληνισμό και σκόρπισε ρίγη συγκίνησης και κλάψανε ξανά και ξανά οι μα-
νάδες της Κύπρου για όσα ο μεγάλος Ρόδιος Δάσκαλος, αυτός ο Διδάχος της
πατρίδας, τους πέρασε στις ψυχές τους για να μνημονεύουν τον ήρωα της
Μεγαλόνησος όσες γενιές κι αν ακολουθήσουν στους επόμενους αιώνες:

Ο Ευαγόρας Παλληκαρίδης, ο 18χρονος ήρωας Βαγορής
που απαγχονίστηκε από τους Εγγλέζους κατακτητές.

*Ευαγόρας Παλληκαρίδης*⁴
(παιδί της Ε_{ης} Γυμνασίου που κρεμάστηκε στην Κύπρο)

*Εψές πουρνό, μεσάνυχτα, στις φυλακής την μάντρα
πα στις κρεμάλας τη θηλειά σπαρτάραγε ο Βαγόρας
Σπαρτάρησε, ξεψύχησε, δεν τάκουσε κανένα.
Η μάνα του ήταν μακριά, ο κύρης του δεμένος*

⁴ Ευαγόρας Παλληκαρίδης: Ελληνοκύπριος αγωνιστής. Γεννήθηκε στις 26.2.1938 και απαγχονίστηκε από τους Άγγλους κατακτητές στις 14.3.1957. Ο τάφος του βρίσκεται στα Φυλακισμένα Μνήματα στη Λευκωσία. Το ποίημα έγραψε ο Φώτης Βαρέλης μέσα στην τάξη την επόμενη μέρα του απαγχονισμού, ενώ οι μαθητές του έγραφαν έκθεση με το θέμα που τους είχε δώσει: *Ευαγόρας Παλληκαρίδης*. [Βαρέλης Φώτης, *Ευχαριστώ τους ανθρώπους*, Ρόδος, Μάρτης 2010, σσ. 45-46].

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*η για που τον ορμήνεβε δεν είδε νυχτοπούλι
κι οι νιοι συμμαθητάδες του μαύρο όνειρο δεν είδαν...*

Εψές πουρνό, μεσάνυχτα, θάψαν τον Ευαγόρα...

*Σήμερα, Σάββατο ταχιά, όλη η ζωή σαν πρώτα.
Ετούτος πάει στο μαγαζί, εκείνος πάει στον κάμπο.
Ψηλώνει ο χτίστης εκκλησιά, πανίν απλώνει ο ναύτης
και στο σκολειόν ο μαθητής συλλογισμένος πάει.*

*Χτυπά κουδούνι μπαίνουνε αράδα η κάθε τάξη
Μπαίνει κι η πρώτη η άταχτη κι η τρίτη που διαβάζει,
μπαίνει κι η Πέμπτη αμίλητη η τάξη του Ευαγόρα.*

-Παρόντες όλοι; - Κύριε ο Ευαγόρας λείπει...

-Παρόντες! λέει ο δάσκαλος και με φωνή που τρέμει.

Σήκω Ευαγόρα να μας πεις Ελληνική Ιστορία.

*Ο δίπλα, ο πίσω κι ο μπροστά βουβοί και δακρυσμένοι
αναρωτιούνται στην αρχή ώσπου η σιωπή τους κάμνει
να πέσουν μ' αναφιλητό, ετούτοι κι όλη η τάξη.*

-Παλληκαρίδη, άριστα, Ευαγόρα πάντα πρώτος!

*Στους πρώτους πρώτος, άγγελε πατρίδας δοξασμένης
συ μέχρι χθες της μάνας σου ελπίδα κι αποκούμπι
και του σκολειού μας σήμερα Δευτέρα Παρουσία!*

*Τάπε κι απλώθηκε σιωπή πα στα κλαμένα νιάτα
που μπρούμυτα γεμίζανε της τάξης τα θρανία
έξω από κείνο τ' αδειανό, παντοτινά γεμάτο!*

*...Ο Βαρέλης, δέν είναι ένας παιδαγωγός μέ τή στενή έννοια, υποστηρίζει ο
Θάνος Στρίκος -και προσυπογράφουμε-, είναι πρώτα φιλόσοφος, είναι παιδαγω-
γός νομοθέτης... τοῦ ὕψους τοῦ Λυκούργου καί τοῦ Ρουσσώ, πού σημαίνει ἰσορρο-
πημένος, μετρημένος, γεωμετρημένος. Καί τό μεγαλεῖο του στήν ποίησή Του βρι-
σκεται ἀκριβῶς μέσα στό μετρημένο, τό γ ε ω μ ε τ ρ ι κ ό...*

Στα μάτια του Στρίκου ο Δάσκαλος φαντάζει να χορεύει αντάμα με τον Όμηρο, τον Λυκούργο, τον Σόλωνα, τον Πλάτωνα και τους άλλους αρχαίους, καθώς και τον Ρουσσώ και συνάμα να μας μιλά αληθινά ως μέσα στην καρδιά μας με πυκνωμένη σοφία, κάνοντας τις στιγμές μας αιωνιότητα. Κι

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

είναι σίγουρος πως θα τον καλούμε εσαεί και θα τον διαβάζουμε και θα δια-
βαίνουμε μαζί του, όπως επιτάσσει η *μέγιστον διάκρισις*.

Όλη η τέχνη του Βαρέλη είναι το ίδιο του το έργο. Έχει την ικανότητα να
ξαναγεννά, να ανασταίνει, να αναβιώνει, να ξαναζεί και να αναπλάθει όλα
όσα εκείνος έζησε. Και ως ταλαντούχος του λόγου και ως ένθερμος θιασώ-
της του νόμου που λέει ότι σε *όλα τής φύσης καί τής ψυχής τα πράγματα* είναι
υποταγμένος και *έχει χρέος νά τ' αναδείξει, νά τά φανερώσει μέ σεβασμό* και
να τα παραδώσει σε μας αναστημένα. Αυτό κάνει ο Βαρέλης σε όλο του το
έργο. Ένας υπηρέτης όλων ημών των ανθρώπων είναι και με τη μαεστρία
της γλώσσας του έχει την ικανότητα να μας κάνει κοινωνούς της δικής του
σοφίας που σωρεύτηκε στο μυαλό του επί έναν αιώνα ολόκληρο μέσα από
τις πίκρες και τις χαρές της δικής του πολυκύμαντης και περιπετειώδους πο-
ρείας στον κόσμο ετούτο.

Και δεν είναι διόλου τυχαίο πως όλο το έργο του Φώτη Βαρέλη πλημμυ-
ρίζει από την ίδια τη φύση. Το Αιγαίο πρωτίστως, ο ουρανός και η θάλασσα,
ο άνεμος, οι τέσσερις εποχές του χρόνου πηγαινοέρχονται στο έργο του μαζί
με τα θέματα της καθημερινότητας των ανθρώπων από την εποχή του Ομή-
ρου, του Ηράκλειτου, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη. Κι όλα τούτα τα αγκά-
λιασε στους κόρφους του, *τά ζέστανε, τά πότισε ίδρωτα κι' άγωνία καί αίμα,*
πήρε κι' έδωσε φωνή άπ' τή φωνή τους, τά μεγάλωσε, τ'άστειλε έξω άπ' τή
Ρόδο καί τά Δωδεκάνησα, καί τώρα έμεις τά καμαρώνουμε, τά συμβουλευό-
μαστε, είναι όδηγοί μας.

Ο Θάνος Στρίκος τολμά να εκφέρει *λόγον βαρύ*, όπως τον χαρακτηρίζει,
για τον Φώτη Βαρέλη:

***...Ό,τι είναι ό Κορνάρος για τήν Κρήτη, ό,τι ό Σολωμός για τήν Ζά-
κυνθο, ό,τι ό Μακρυγιάννης για τή Ρούμελη, ό,τι ό Παπαδιαμάντης για τή
Σκιάθο κι' όλη τήν Ελλάδα, είναι κι' ό Φώτης Βαρέλης για τά Δωδεκά-
νησα κι' όλη τήν Ελλάδα...***

Κι όταν ο Θάνος καταπιάνεται με τον πεζό λόγο και την ποίηση του Φώτη
Βαρέλη, τότε είναι "παθαίνει". Νιώθει να φτερουγίζει μέσα του ένα αη-
δονάκι σαν εκείνο που *πετάριζε στήν πρώτη μας νιότη, όταν είμαστε έρωτευ-*
μένοι... Νιώθει να *μουδιάζει, να τραντάζεται, να παθαίνει. Γλυκά, περήφανα,*
λεβέντικα. Κι αυτό το αηδονάκι το ακούει μόνο σαν διαβάζει τον Βαρέλη.
Κι αναρωτιέται: να 'ναι ο τρόπος που τα λέει και να ταιριάζουν στην ψυχή
του; Προσωπικά θα έλεγα, μετά λόγου γνώσεως, πως ναι. Ταιριάζουν τα
χνώτα τους και μπορούν να μιλούν απ' ευθείας στην ψυχή και στο μυαλό ο

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ένας στον άλλο. Τόσο πολύ λατρεύει τον λόγο του Δασκάλου που τον θέλει νά στέκεται πιό ψηλά κι' άπ' τόν Καβάφη κι' άπ' τόν Έλύτη κι' άπ' τόν Μακρυγιάννη. Ο Βαρέλης τό κρασί δέν τό νερώνει. Δέν παγιδεύει, δέν κοροϊδεύει, δέν έξαπατά...Καί δέν βάζει καθόλου περιτύλιγμα. Μαργαρίτης καθαρός είναι. Η ποίησή του είναι άμεση, ακαριαία. Καταφέρνει να εκμηδενίσει την απόσταση ανάμεσα στον εαυτό του και τον αναγνώστη.

Ακόμα και ο βίος του όλος είναι φιλοσοφημένος και πεντακάθαρος. Ακολουθεί την τάξη της φύσης και τους νόμους της. Γνωρίζει αρκούντως πως η χαρά, η λύπη, ο έρωτας, ο θάνατος είναι ζευγαρωμένα στη ζωή μας. Και σε όλο του το έργο έτσι μας τα δίνει. Ο Βαρέλης, υποστηρίζει ο Θάνος στη μακροσκελή επιστολή (;) του πολλάκις, *άνασκάφτει όλη τή φύση και τήν ιστορία τοῦ άνθρώπου. Αποκρυπτογραφεί τή γραφή τής σοφίας...* Σκοπός του νά κάνει τόν άνθρωπο νά σηκωθεί νά ιδεί τό φυσικό του.

Εν τέλει ο Βαρέλης ενσωματώνει στο έργο του δύο μεγαλειώδη νοήματα της αληθινής λογοτεχνίας, πάντα κατά τον Θάνο Στρίκο:

...ή άλήθεια και ή άληθινή σοφία φωλιάζουν μέσα σε έργα τολμηρά και μέσα στο φρόνημα τοῦ κοινωνειν και τής άλληλεγγύης.

...οί άληθινοί συγγραφείς, οί άληθινοί ποιητές δέν άκριδολογάνε μέσα κι' έξω άπ' τό περιβόλι τής ιστορίας αλλά βρίσκονται "έντός" και έργάζονται, ιδρώνουν, ματώνουν, φυτεύουν και σκαλοποιίζουν και καταπολεμάνε τίς άκρίδες κι' όσους τίς έκτρέφουν, χουγιάζουν και ξεσκίζονται μέ τ' άγρίμια και φροντίζουν μέσα κι' έξω τόν οίκο τους πούναι στο περιβόλι μέ πίστη και μέσα κατοικοῦνε δίνοντας τό άληθινό της νόημα, και δέν άγναντεύουν άπό μακριά κάνοντας "ύψηλή κριτική" ή άναχαράζοντας μωρόχαυλα...

Ο Θάνος Στρίκος πιστεύει ακράδαντα πως ο Φώτης Βαρέλης γεννήθηκε σε τούτον εδώ τον κόσμο για να ζήσει, δηλαδή για να π ρ ο σ φ έ ρ ε ι. Κι αυτό έκανε ακριβώς. Έζησε δίπλα και μέσα στη φύση *μελετώντας την και μελωδώντας την*. Αφουγκράστηκε τα ρυάκια, τους ανέμους, τα πουλιά και μετέφερε τους ύμνους τους στους ανθρώπους.

Και σαν τέλειωσε για πολλοστή φορά η ανάγνωση της επιστολής του Θάνου κι ύστερα η μεταγραφή του πολυσέλιδου χειρόγραφου στον υπολογιστή κι ενώ σκόπευα σε τούτο δω το βιβλίο να καταχωρηθεί μόνον η κριτική επιστολή για τον Φώτη Βαρέλη, εν τέλει επικράτησε στο μυαλό μου η γνώμη πως είναι κρίμα κι άδικο να μη συμπεριληφθούν τόσο η βιογραφία του (όσο πιο αναλυτικά μπορούμε), όσο και η εργογραφία του, επίσης με προσεκτική προσέγγιση, δίδοντας στον αναγνώστη τα χρειαζόμενα στοιχεία προς τούτο. Και για ένα λόγο επίσης, που θα τολμήσω να τον εκφέρω: Πέρασαν

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

από το φυσικό του θάνατο, εννιά ολόκληρα χρόνια κι ούτε μια γραμμή δεν γράφτηκε πουθενά και από κανέναν. Κι είπα: Να λοιπόν η ευκαιρία να γραφτούν πέντε λόγια παραπάνω. Αν, κι όσα κι αν γραφτούν για τον Δάσκαλο, πάντα θά 'ναι λίγα απ' όσα του πρέπει και του αξίζουν.

Περαίνοντας τούτο τον εισαγωγικό μου λόγο, για ένα πράμα είμαι βέβαιος. Όταν τελειώσετε την ανάγνωση αυτού του βιβλίου, θα απορήσετε κι εσείς μαζί με μένα, πώς αυτός ο μεγάλος παιδαγωγός και λογοτέχνης Φώτης Βαρέλης δεν διδάσκεται σήμερα σε καμιά βαθμίδα της εκπαίδευσης, ούτε καν στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Και θα απορήσετε επίσης μαζί μου, πώς και γιατί αφαιρέθηκαν από τα σχολικά εγχειρίδια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δύο κείμενά του που διδασκόντουσαν τουλάχιστον για δυο δεκαετίες.

Μια απαραίτητη σημείωση

Είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι σ' αυτό το βιβλίο έγιναν απόλυτα σεβαστές τόσο η πολυτονική γραφή όσο και η ορθογραφία του Φώτη Βαρέλη και του Αθανασίου Στρίκου.

Ιδιαίτερα θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την *αναγκαία ἐξήγηση* του Φώτη Βαρέλη, όπως ακριβώς την παραθέτει στη σ. 123 του βιβλίου του *ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ*, Βιβλίο Δεύτερο, Αθήνα, 1982:

Στά ΚΙΤΑΛΑ, τίς ΑΛΚΥΟΝΙΔΕΣ καί σ' αυτό τό βιβλίο θά δεῖ ὁ αναγνώστης μερικές ἰδιορρυθμίεσ στήν ἱστορικὴ ὀρθογραφία.

Α.Χ. μαθένω, τυχένω, πηγένω...ἀντί πηγαίνω κ.τ.λ.

φτώχια, δουλιά, περηφάνια, ἔγνια ἀντί δουλειά κ.λ.π.

πετόντας, ζητόντας ἀντί ζητώντας κ.τ.λ.

τέτιος, ἀντί τέτοιος

ὁμως: συμβαίνει, ἔννοια, δουλεία, Τροία κ.τ.λ. καί ἄλλα.

Γι' αὐτά ἔχω σκοπό νά εἰσηγηθῶ κάποτε, ἀφοῦ δείξω τήν θέση πού πιστεύω λογική καί σωστή γιά τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἱστορικῆς μας ὀρθογραφίας. Πού ἀκριβῶς γι' αὐτήν θάπρεπε νά κάμουμε ἀπό νωρίς τά βήματα πού χρειάζονται γιά τήν ἀπαλλαγὴ τῆς ἀπό τά συζητήσιμα σάν ὄχι ἀπαραίτητα.

Γιατί ὅσα λύνονται σέ ὥρες λογικῆς λύνονται σωστά.

Υστερόγραφο: Η επιστολή του Θάνου Στρίκου για τον Φώτη Βαρέλη δημοσιεύεται στο Β' Μέρος του Βιβλίου αυτούσια, για να ξεχωρίζει, όπως της πρέπει.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ευχαριστίες

Θα ήταν παράλειψη να μην δοθούν οι εκ βάθους καρδιάς ευχαριστίες προς όλους όσους συνέβαλαν στο να γραφτεί αυτό το βιβλίο. Κι αν κάποιους ξεχάσω, ας μου συγχωρεθεί. Ευχαριστίες θερμές, λοιπόν, στους: Σταύρο Βαρέλη γιο του Φώτη, στην Ελένη Ζερβού αδελφή της Σοφίας Βαρέλη, στον Αθανάσιο Στρίκο, στον Μανόλη Μακρή, στον Αντώνη Αγγελή, στον Νίκο Νικολάου, στον Στέφανο Χρύσαλλο, στον Νίκο Κασέρη, στον Μανόλη Αναστασιάδη, στον Μανόλη Βρατσάλη, στον Δημήτρη Στεργιούλη, στον Γιάννη Παραή, καθώς επίσης και στον Αλέξανδρο Κολιάδη, Αντιδήμαρχο Πολιτισμού του Δήμου Ρόδου και Πρόεδρο του Δ.Ο.Π.Α.Ρ. για την απόφαση να προχωρήσει στην χρηματοδότηση-έκδοση του πονήματος αυτού και στην προϊσταμένη του Διεθνούς Κέντρου Συγγραφέων και Μεταφραστών, φιλόλογο, Νάνσυ Τρυποσκούφη για την πολύτιμη αρωγή της.

Μέρος Α΄

1. Βιογραφία και εργογραφία του Φώτη Βαρέλη

1α. Ο βίος του Δασκάλου

Ο Φώτης Βαρέλης αυτοβιογραφείται με τη συντομία του δικού του λόγου:

Ο Φώτης Βαρέλης καθήμενος μπροστά από τον πίνακα διδασκαλίας.

Ένα πολύ σύντομο βιογραφικό σημειώμά μου⁵

Γεννήθηκα στη Σάλακο της Ρόδου το 1911. Το σπίτι μας σαν όλα του χωριού μου. Ένα δωμάτιο με στύλο στη μέση, ένας πάγκος πέρα-πέρα, στον πίσω τοίχο, με πολλά ανοίγματα για κάθε χρειαζούμενο. Ψωμαθήκη κρεμαστή, κούνια για το μωρό, παταρός αποθήκη κάτω, κρεβάτι απάνω, φωλιά με τρύπα στον τοίχο για

την γέννηση του αυγού, ψάθες για όλους μας στον σουφά κι ένα σινί στρογγυλό για φαί και για γράψιμο. Καταγωγή: Μια γιαγιά μου απ' την Λίνδο, η άλλη απ' την Σάλακο, ένας παππούς απ' την Αρχάγγελο και τα λοιπά. Όσο για το "Βαρέλης" παραγγελιά του πατέρα του πατέρα μου να το τιμήσω και να μην τ' αλλάξω. "Κοντοβάρελο" λεγόταν ο δικός μου παππούς.

Από τη Ρόδο έφυγα χωρίς να το θέλω. Σπούδασα. Και το 1940 βρίσκομαι καθηγητής των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων της Κωσταντζας.

Από τη Ρουμανία γύρισα στην πατρίδα το 1946. Δίδαξα 19 χρόνια στο Βενετόκλειο της Ρόδου και 5 στο Μπελέναιο της Λέρου. Βγήκα στη σύνταξη

⁵ Βαρέλης Φώτης, *Εκ Βαθέων*, έκδ. Δήμου Καμυρέων Ρόδου, Ρόδος, 1999 και ιδιόχειρο σημείωμα του ίδιου (αρχείο Μανώλη Βρατσάλη).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

το 1970 κι αμέσως άρχισα να γράφω κανονικά. Παράλληλα δίδαξα πέρα-πέρα ανιδιοτελώς στην Παιδαγωγική Ακαδημία της Ρόδου επί 20 χρόνια.

Έκαμα κι άλλα πολλά.

Τα έργα μου, που τα λεν όλα σχεδόν, αντλούν από τη ζωή μου.

23 Μαΐου 1999

Βιογραφικό⁶

Ο Φώτης Βαρέλης του Αναστασίου γεννήθηκε στη Σάλακο στις 23 Οκτωβρίου του 1911.

Ο πατέρας του ο Αναστάσης ή Ναστάσης, όπως τον φώναζαν, ήταν από τον Αρχάγγελο και η μητέρα του, η Βαγγελίτσα Μαυρομάγουλου του Φώτη, από τη Σάλακο. Η πολύτεκνη οικογένεια του Ναστάση και της Βαγγελίτσας είχε πέντε παιδιά: τον Φώτη, τη Ζαννέτα, τη Σταματία, τον Σταύρο και τον Γιάγκο. Η Σταματία και ο Σταύρος πέθαναν στον Πόλεμο από φυματίωση.

Ο Αναστάσης Βαρέλης με τη γυναίκα του Βαγγελίτσα Μαυρομάγουλου και τα παιδιά τους Ζαννέτα, Σταματία, Φώτη και Σταύρο στην αγκαλιά του πατέρα. Ο Γιάγκος βρίσκεται στην κοιλιά της μητέρας του. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Τέλειωσε το Δημοτικό σχολείο στο χωριό του και φοίτησε στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο της

Ρόδου απ' όπου αποφοίτησε το 1929, ενώ στη συνέχεια γράφτηκε στο ιταλικό Διδασκαλείο (Istituto Magistrale), -τριετούς φοιτήσεως- απ' όπου

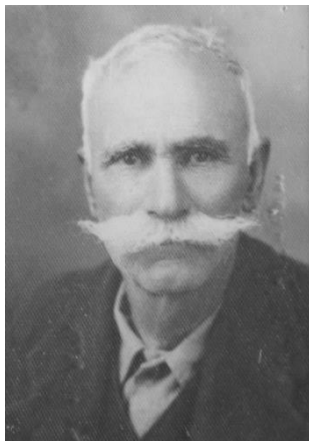
⁶ Βιογραφικά στοιχεία του Φώτη Βαρέλη αντλήθηκαν από κείμενα του Διευθυντή της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου και προσωπικού φίλου του Δασκάλου, Αντώνη Αγγελή, καθώς και προφορικά από τον γιο του Φώτη Βαρέλη, Σταύρο -φιλόλογο- και την Ελένη Ζερβού, αδελφή της Σοφίας Βαρέλη.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

τέλειωσε το 1931, προκειμένου να διοριστεί ως δάσκαλος, αφού αυτό επέβαλλε η νομοθεσία των Ιταλών κατακτητών.

Ένα χρόνο μετά προσπάθησε να εισαχθεί στην Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών, αλλά απέτυχε, αφού, όπως έλεγε πάντα ο ίδιος, στο μάθημα της έκθεσης πήρε μηδέν. Έτσι αναγκάστηκε να γυρίσει στο χωριό και να γίνει καφετζής.

1915. Ο Φώτης Βαρέλης σε ηλικία 4 ετών. Μπροστά στην καζέρμα των Ιταλών (Αστυνομικός Σταθμός) της Σαλάκου. Δεξιά και πίσω του με τις βράκες και το φέσι ο πατέρας του Αναστάσης, ιδιοκτήτης του διώροφου κτιρίου, δίπλα ο Έλληνας διερμηνέας Αθθός (Ανθίμος) με στρατιωτικά, ο *maresciallo* Pagani και ο *carabiniere* Bourlia. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).⁷

Ο Αναστάσης Βαρέλης. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Ανήσυχος από τη φύση του, το 1933, τόλμησε την εγγραφή του στη Φιλοσοφική Σχολή του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, αφού υπόγραψε υπεύθυνη δήλωση στους Ιταλούς κατακτητές ότι δεν μπορεί πλέον να επιστρέψει στη Ρόδο. Στο μεταξύ και για λόγους βιοποριστικούς, για ένα ορισμένο χρονικό

⁷ Τη φωτογραφία αυτή με σχετικό κείμενο δημοσιεύει ο Φώτης Βαρέλης στο βιβλίο του *Εκ Βαθέων*, σσ. 212-221.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

διάστημα πήγε κι έμεινε στη Νεράντζα της Κορινθίας⁸ κοντά στον αδερφό του πατέρα του, όπου δούλευε στα χωράφια.

Αποφοίτησε το 1937 και μέχρι τον επόμενο χρόνο εργάστηκε στην ιδιωτική εκπαίδευση, όταν την ίδια χρονιά εκτοπίστηκε στην Κορινθία, όπου ξεκίνησε να γράφει *Το Τραγούδι του Σκλάβου*.

Αρχές του 1939 έγινε Γενικός Γραμματέας της Δωδεκανησιακής Νεολαίας με έδρα την Αθήνα, όπου ολοκλήρωσε *Το Τραγούδι του Σκλάβου* και συγχρόνως εργάστηκε για δυο μήνες σε ιδιωτικό σχολείο.

Η Κωσταντίντσα της Ρουμανίας. (<https://www.google.com>, 5.11.2019).

Λίγο πριν την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το 1939, διορίστηκε καθηγητής στην Κωσταντίντσα, όμως λόγω καθυστέρησης έκδοσης του διαβατηρίου και των άλλων σχετικών εγγράφων κατάφερε να φτάσει εκεί τον

⁸ Η Νεράντζα ανήκει στον δήμο Βέλου - Βόχας της Περιφερειακής Ενότητας Κορινθίας, με πρωτεύουσα το Ζευγολατιό. (βλ. για τη Νεράντζα σε άλλες σελίδες του βιβλίου).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Μάρτιο του 1940 με τη μεσολάβηση του Ιταλού καθηγητή της Ιταλικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών De Biagi.

Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς και ενώ είχε αρχίσει ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος, παρουσιάστηκε στο Ελληνικό Προξενείο και ζήτησε να επιστρέψει στην Ελλάδα, χωρίς όμως και να του χορηγήσουν διαβατήριο. Αγανακτισμένος, έξω από το Προξενείο ξέσχισε όλα τα ταξιδιωτικά έγγραφα που διέθετε, γι' αυτό και μέχρι το τέλος του Πολέμου έμεινε χωρίς αυτά.

Δίδαξε ως καθηγητής στην Κωσταντζα μέχρι το 1946, απ' όπου και ξεκίνησε το ταξίδι της επιστροφής προς την Ελλάδα με τα πόδια, χωρίς βέβαια κανένα ταξιδιωτικό έγγραφο, διασχίζοντας τη διαδρομή Δούναβης, Ρουτσιούκ, Πλέβνα, Σόφια, Κάτω Τζαμαγιά, Άνω Τζαμαγιά. Στη Βουλγαρία συνελήφθη, αφού κανένα έγγραφο δεν είχε μαζί του, και φυλακίστηκε. Εκεί στο κελί του μέσα είδε κάποια στιγμή πάνω στον τοίχο να είναι γραμμένη στα ελληνικά η φράση *Ευτυχώς υπάρχει ο θάνατος*, με την οποία ασχολήθηκε αργότερα στα κείμενά του. Ευτυχώς επίσης για τον ίδιο που κατάφερε να αποκτήσει τη συμπάθεια ενός Βούλγαρου δεσμοφύλακα, ο οποίος τον βοήθησε να δραπετεύσει από τη φυλακή και να φτάσει ως τα ελληνικά σύνορα. Συνελήφθη ανήμερα το Πάσχα του 1946 στο γεφύρι της Κούλας στο Σιδηρόκαστρο, μεταφέρθηκε στο εκεί στρατόπεδο συγκέντρωσης και στη συνέχεια στο στρατόπεδο του Αγίου Παύλου στη Θεσσαλονίκη για να δουν ποιος είναι κι από "πού κρατούσε η σκούφια του", ενώ στη συνέ-

Ο Φώτης και η Σοφία Βαρέλη με τον πατέρα του Φώτη, Αναστάση, στη Σάλακο για κυνήγι. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

χεια κατέβηκε στον Πειραιά όπου συνάντησε συγγενείς του μαζί και τον αδερφό του.

Τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς κατάφερε να πάρει το ειδικό σήμα των Άγγλων συμμάχων με μεγάλη δυσκολία και να ταξιδέψει στην ελεύθερη Πια Ρόδο, αλλά υπό αγγλική όμως κατοχή, όπου διορίστηκε από τον Ευστάθιο Λαγκάνη στα Γυμνάσια του νησιού.

Στις 30 Ιουνίου του 1947, ημέρα Κυριακή, παντρεύτηκε τη σύζυγό του Σοφία Μιχαήλ του Δημητρίου (29.6.1925 - 2.8.2012) στην εκκλησία του Αγίου Θωμά στους Αμπελόκηπους των Αθηνών. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι μεν μπομπονιέρες του γάμου αγοράστηκαν με τη συνεισφορά φίλων και γνωστών, οι δε νιόνυφοι πήγαν μετά το μυστήριο στο σπίτι με λεωφορείο των αστικών συγκοινωνιών.

Ο Φώτης και η Σοφία Βαρέλη στο ξεκίνημα της έγγαμης ζωής τους.
(αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Η οικογένεια της Σοφίας, που μετανάστευσε και αυτή στην Κωσταντζα της Ρουμανίας, είχε καταγωγή από την Ανατολική Θράκη και συγκεκριμένα από τη Βιζύη (Vize τουρκικά) ο πατέρας της, και από τις Σαράντα Εκκλησιές (Kirklareli στα τουρκικά) η μητέρα της. Η Σοφία Βαρέλη ήταν πτυχιούχος της Αγγλικής Φιλολογίας και μιλούσε τις γλώσσες: αγγλική, γαλλική, ιταλική, ρωσική, ρουμανική, τουρκική και ελληνική.

Ο Φώτης και η Σοφία Βαρέλη απέκτησαν δύο γιους: τον Σταύρο που γεννήθηκε στις 2 Δεκεμβρίου 1949 και τον Δημήτρη στις 31 Αυγούστου

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

1954, που πέθανε στα 28 του χρόνια, στις 18 Ιουνίου 1982.⁹ Και οι δύο σπούδασαν την επιστήμη της Φιλολογίας, όπως και ο πατέρας τους, αλλά και η μητέρα τους την αγγλική φιλολογία, όπως ειπώθηκε. Ο Δημήτρης πρόλαβε να διδάξει ως φιλόλογος στον Αρχάγγελο (δύο χρόνια) και στην πόλη της Ρόδου, 2ο Γυμνάσιο, (1 χρόνο).

Δια χειρός του αδικοχαμένου Δημήτρη Βαρέλη που πέθανε στα 28 του χρόνια. Μια πέτρα ταπεινή που την "βάφτισε" ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΟΥΡΑΝΟΥ" και την τοποθέτησε στο πλάτωμα που υπάρχει ανάμεσα στο σπίτι και τον κήπο του Δασκάλου. Εκεί ακριβώς που ο ίδιος πίστευε πως αυτή η μικρή πλατεία ήταν μια ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΟΥΡΑΝΟΥ. Τότε που το σπίτι και το κτήμα αυτό έσφιζαν από τα χαμόγελα και την ευτυχία της τετραμελούς οικογένειας του Φώτη Βαρέλη.

Πρωτοκατοίκησαν σ' ένα χαμόσπιτο στην Παλιά Πόλη της Ρόδου, πίσω από την τουρκική Βιβλιοθήκη του Hafiz Ahmed Agha, επί της οδού Αλεξανδρίδη, το οποίο είχε κι ένα μικρό περιβόλι, όπου υπήρχε κι ένα μικρό τζαμί. Το 1952 το πούλησαν και με τα χρήματα που εισέπραξαν, αγόρασαν από μια Τούρκα, την Χαβά, στον λόφο του Αγίου Στεφάνου (Μόντε Σμίθ) ένα χτήμα στο οποίο υπήρχε μέσα κι ένα σπίτι παλιό. Κι αυτό γιατί ο Βαρέλης ήθελε πάντα να βρίσκεται και να ζει δίπλα στην αγαπημένη του γη, να μπορεί να την καλλιεργεί, να σπέρνει, να φυτεύει, να μπολιάζει, να βλέπει τα δημιουργήματά του και να γαληνεύει η ψυχή του. Τα χέρια του "έπιαναν", όπως συνηθίζουμε να λέμε. Έτσι χάλασε το ανώι που υπήρχε πάνω από το ένα δωμάτιο, γιατί το

⁹ Άφησε την τελευταία του πνοή στο Memorial Hospital της Νέας Υόρκης, όπου εγχειρίστηκε με μία κύστη στην κροταφική χώρα και νοσηλεύθηκε συνοδευόμενος από τη μητέρα του Σοφία.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

θεωρούσε ετοιμόρροπο κι έχτισε δίπλα, με τα δικά του χέρια και μόνο, συμπληρωματικούς χώρους για τις ανάγκες της οικογένειας.

Από το 1948 δίδαξε στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο έως και το 1965, όταν μετατέθηκε στη Λέρο, όπου εργάστηκε ως γυμνασιάρχης μέχρι το 1969 στο Μπελένιο Γυμνάσιο, οπότε και υπόβαλε την παραίτησή του.

Στη συνέχεια και για είκοσι ολόκληρα χρόνια δίδαξε στην Παιδαγωγική Ακαδημία και στην Ανωτέρα Σχολή Τουριστικών Επαγγελματιών Ρόδου αφιλοκερδώς.

Ο Φώτης Βαρέλης υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου¹⁰ και παρέμεινε ενεργό μέλος και εισηγητής πολλές φορές στα Συμπόσιά της, εντυπωσιάζοντας πάντα το ακροατήριο. Μιλούσε κάθε φορά χωρίς κανένα χειρόγραφο μπροστά του.

Ανέμελα χρόνια. 1960. Η οικογένεια Βαρέλη σε εκδρομή του Βενετοκλείου Γυμνασίου. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

¹⁰ Η Σ.Γ.Τ.Δ. ιδρύθηκε το 1963. Τα ιδρυτικά της μέλη ήταν οι: Ανδρέας Ιωάννου νομάρχης Δωδεκανήσου, Χριστόδουλος Παπαχριστοδούλου, φιλόλογος, γυμνασιάρχης, Νεοκλής Καλαβρός ιατρός, Λάζαρος Τηλιακός ιατρός, Σταύρος Αυγουστάκης ιατρός, Εμμανουήλ Παπαϊωάννου δικηγόρος, Ευάγγελος Ψιμόριφος δικηγόρος, Γεώργιος Βρούχος δικηγόρος, Ιωάννης Κωνσταντάκης φιλόλογος, Φώτης Βαρέλης φιλόλογος, Εμμανουήλ Παπαμανώλης μαθηματικός, Δημήτριος Τσουβαλάς πρόεδρος Ε.Β.Ε.Δ., Νικόλαος Κάσδαγλης λογοτέχνης, Μιλτιάδης Λογοθέτης διευθυντής Ε.Β.Ε.Δ., Παράσχος Παρασός λογοτέχνης κριτικός, Γεώργιος Μαρτίνης δημοσιογράφος συγγραφέας.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Στην Ακαδημία της Ρόδου ανιδιοτελώς

Έτσι λοιπόν, στα τέλη Νοεμβρίου 1969 έμπαινε στην Παιδαγωγική Ακαδημία της Ρόδου για να διδάξει με δική του θέληση. Στο ίδιο κτίριο που το 1931 έπαιρνε το πτυχίο του δασκάλου σε μια ξένη γλώσσα περαστική, μοχλό ανατροπής μιας γλώσσας ριζιμιάς!! Σήμερα πήγανε ελεύθερος να διδάξει την γλώσσα του ελεύθερος. Και θα διδάξει ιστορία της ελληνικής γλώσσας στο πρώτο έτος και ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας στο δεύτερο. Η συμφωνία του με τη διεύθυνση: *Ηρθα εδώ για να μείνω όσο με χρειάζεσθε, αλλά και για να φύγω όποια στιγμή θέλω. Ούτε λεφτά, ούτε αιτήσεις.*¹¹ Χρειάστηκε να μείνει είκοσι ολόκληρα χρόνια διδάσκοντας τους δασκάλους μας, πέρα πέρα ανιδιοτελώς. Υπηρέτησε συνολικά την εκπαίδευση για περίπου εξήντα ολόκληρα χρόνια.

Από τις ευτυχισμένες στιγμές της οικογένειας: Σοφία, Φώτης,
Σταύρος, Δημήτρης Βαρέλης. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

¹¹ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σσ. 385-386.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Αλλά αξίζει τον κόπο να σταθούμε για λίγο σ' αυτά τα είκοσι εκπαιδευτικά του χρόνια, όπου δίδαξε -συνταξιούχος πλέον καθηγητής- *πέρα πέρα ανιδιοτελώς*.

Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς τον τρόπο με τον οποίο βρέθηκε να διδάσκει στην Ακαδημία. Και δεν γνωρίζω, ειλικρινά, δεύτερη περίπτωση εκπαιδευτικού να διδάσκει για είκοσι ολόκληρα χρόνια αμισθί. Ακούστε τώρα τον τρόπο σκέψης του και τον διάλογο όταν τον κάλεσε τηλεφωνικά η διεύθυνση της Ακαδημίας για να διδάσκει τους υποψήφιους δασκάλους:

-Τέσσερις ώρες είναι. Δυο στο πρώτο έτος «Ιστορία της ελληνικής γλώσσας», δυο στο δεύτερο «Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας». Τόνα συμπληρώνει το άλλο.

-Να σας πω μια ιστορία, απάντησε ο Δάσκαλος. Στο χωριό μου μια φορά, πριν πολλά χρόνια, μέσα στον καφενέ τον δικό μου μια παρέα από όψιμα νιάτα βρισκόταν στο κέφι. Είχανε δει απέναντι σ' ένα τραπέζι μοναχό και ρεμβώδη τον Μαζωχτό, έναν μικρόσωμο δουλευταρά, παλληκάρι στον κασμά, σοφό στο κυνήγι των χελιών, μερακλή στο δίστιχο, στο στρίψιμο του μουστακιού, τον χορό, το ζύγι και το πάτημα, που μαζεμένα τούτα όλα τον φημίζανε. Κύταζε ο δόλιος εκείνη την ώρα κάποιον στο απέναντι τραπέζι πούβγαζε καρφωμένο ένα λουκούμι απ' το ποτήρι με το νερό, και ξεροκατάπινε.

Για δουλειά έψαχνε τις περισσότερες φορές που ερχόταν στο καφενείο. Και πάντα κάποιος τύχαινε να τον βολέψει. Ό,τι και νάταν, όπως και νάταν. Τον είδανε τα ζιζάνια της παρέας και σκεφτήκανε να τον φέρουν στο φιλότιμο, μια και τον χρειαζόντανε κιόλας.

-Έχει 50 λουκούμια μέσα εκείνη η κούτα; ρώτησε ο ένας.

-Εκεί γύρω, είπε ο άλλος.

-Γιάννη; του φώναζαν. Βάζουμε ένα στοίχημα;

Έλαμψαν τα μάτια του Γιάννη, που όπως ήταν και λίγο αλλοίθωρα και κιτρινόχρυσια έμοιαζαν χάντρες που τρεμοπαίζανε. Έμοιαζε νάναι το μυαλό κι η καρδιά στη φωνή του καλέσματος, τα μάτια όμως στον γύρο του κόσμου.

-Βέβαια, βέβαια, είπε σιγανά για τον εαυτό του και βρέθηκε κιόλας στο τραπέζι τους.

-Θα σου βάλουμε μπροστά σου εκείνη την κούτα με τα λουκούμια. Αν τα φας όλα, θα πάρεις δωρεάν από το ράφι το ίδιο ό,τι γυρέψεις. Αλλιώς θα φας όσα φας, θα πληρώσεις την κούτα ολόκληρη και θα την πάρεις σπίτι σου.

-Να τα βουτώ στο νερό ένα ένα;

-Να τα βουτάς. Κι αν θέλεις, να πίνεις κιόλας.

Τάφαγε όλα ηγεμονικότατα.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

-Λέγε λοιπόν τι θέλεις από εκείνο το ράφι. Κι ο Γιάννης, χωρίς καν να γυρίσει προς τα επάνω και να δει (τι να δει;), είπε στεγνά και σίγουρα.

-Ένα λουκούμι!! Τόφαγε κι αυτό, σκούπισε πέρα πέρα το μουστάκι του με το πίσω μέρος της παλάμης, πήρε την παραγγελιά για τη βδομαδιάτικη δουλιά κι έφυγε, αφού φρόντισε να ψουνίσει τ' απαραίτητα.

Ασφαλώς και κατάλαβε η διεύθυνση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας τον αλληγορικό λόγο του Βαρέλη. Για τον ίδιο λόγο είχε δεχθεί να διδάξει και στην Οικοκυρική Σχολή. Κι ο ίδιος μας εξηγεί στο βιβλίο του *ο Δάσκαλος* πως όπως ο Μαζωχτός είχε το έπαθλο, έτσι είχε ο ίδιος το φιλότιμο, τη χαρά της καλλιέργειας, όπως εκείνο το κάτι που δένει τον φτωχό με τη ζωή του. Τι του έλεγε ο παππούς του; Ότι *το χωράφι δεν έχει ανάγκη από παλληκαράδες, αλλά από επιμελήδες*.¹²

Έτσι βρέθηκε στην Ακαδημία. Με το φιλότιμο του Μαζωχτού! Δίδαξε με τη δική του βούληση, συνταξιούχος όντας, από τον Νοέμβριο του 1969 ως τον Οκτώβριο του 1988. Έμπαινε λοιπόν εκείνο το πρωί στα τέλη του μήνα σ' εκείνο το κτίριο το μεγάλο που το 1931 *έπαιρνε κι αυτός το πτυχίο του δασκάλου σε μια ξένη γλώσσα περαστική, μοχλό ανατροπής μιας γλώσσας ριζιμιάς...* Τώρα όμως θα *δίδασκε την γλώσσα του ελεύθερος*.

-Ηρθα εδώ για να μείνω όσο με χρειάζεσθε, αλλά και για να φύγω όποια στιγμή θέλω. Ούτε λεφτά ούτε αιτήσεις...Ηρθα να διδάξω εθελοντικά και άμισθα...

Και σαν μπήκε στην αίθουσα να πρωτοδιδάξει τους είπε με λόγια απλά:
-μια κουβέντα του γιου του:

*μια με την ανάγκη, μια με το μεράκι,
το διαβαίνουμε τ' αυλάκι,*

-κι ένα δίστιχο ενός γέρου βιολιστή που συμβούλευε τον εγγονό του:

*Νάταν και να γινότανε να στάδινα, παιδί μου,
τούτα τα χελιδόνια μου μαζί με την ευχή μου.*

Και κάθε χρόνο, επί είκοσι συναπτά έτη, επανελάμβανε κάτι που έβγαινε από τα σπλάχνα του:

¹² *ο Δάσκαλος*, σσ. 367-370.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*Τίποτα πιο ακριβό δεν κληρονομήσαμε απ' τους γονιούς μας
από τη γλώσσα
τίποτε πιο ακριβό δεν θα δώσουμε κληρονομιά στα παιδιά μας
από την γλώσσα.¹³*

Τελικώς, ο Φώτης Βαρέλης, με βάση τα παρατιθέμενα στοιχεία από τον τ. Διευθυντή της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ρόδου Ιωάννη Καλιοντζή, διδάξε από τον Σεπτέμβριο του 1969 έως τον Ιούλιο του 1971 και από τον Σεπτέμβριο του 1975 έως τον Οκτώβριο του 1988.¹⁴ Είναι γνωστό ότι η Παιδαγωγική Ακαδημία Ρόδου με το Β.Δ. 345/71 συγχωνεύθηκε με την Π.Α. Ηρακλείου Κρήτης και επανασυστάθηκε με το Π.Δ. 156/1975.

Από στοιχεία τα οποία, επίσης, παραθέτει ο Ιω. Καλιοντζής:

-Στο αρχαίο στάδιο της Ρόδου δόθηκε θεατρική παράσταση των σπουδαστών στις 29 Μαΐου 1971 με το έργο του Φώτη Βαρέλη «Το στοιχείο του Αντιπέρατου (Το ολοκαύτωμα της Κάσου)». Την ευθύνη οργάνωσης και εκτέλεσης του έργου είχε αναλάβει ο καθηγητής των γεωπονικών Παναγιώτης Παπακωνσταντίνου.¹⁵

29.5.1971. Ο Φώτης Βαρέλης στο Αρχαίο Στάδιο της Ρόδου εξηγεί στους θεατές το θεατρικό του έργο «Το στοιχείο του Αντιπέρατου (Το ολοκαύτωμα της Κάσου)».¹⁶

Εξηγώντας στο κοινό «Το στοιχείο του Αντιπέρατου (Το ολο-

¹³ *ο Δάσκαλος*, σσ. 383-394, 419.

¹⁴ Καλιοντζής Ιωάννης Ν., *Η Παιδαγωγική Ακαδημία Ρόδου (1947-1991)*, Αθήνα 2013, σ. 765.

¹⁵ Καλιοντζής Ιωάννης Ν., *ό.π.*, σ. 409, 424.

¹⁶ Καλιοντζής Ιωάννης Ν., *ό.π.*, σ. 412.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

καύτωμα της Κάσου)», ο Φώτης Βαρέλης θα πει:

Το στοιχείο του Αντιπέρατου, όπως το Ικάριο πέλαγος που μεταμορφώνεται σε πελάγου όνομα, ο καημός του Δαίδαλου να ξεφύγει απ' τη σκλαβιά του Μίνωα, όπως ο Νάρκισσος που μεταμορφώνεται σε λουλούδι, όπως η Ηχώ το γλυκόλαλο κορίτσι μεταμορφώνεται σε αντίλαλο, όπως η Νιόβη σε βράχο που δακρύζει αιώνια, έτσι και το βουνό της Κάσου στοιχειώνει και μεταμορφώνεται σε προσδοκία, με τον στίχο

*Πέτρα θα γίνω στο βουνό
να σημαδέω τον καιρό.*

Είναι ο καημός του καπετάν Νικόλα που ζει στον Αντιπέρατο και πεθένει υπερασπιζόμενος το πέρασμα. Τη στιγμή που ξεψυχά προστάζει τη λύρα του που κοίτεται πλάι του άφωνη, να παίζει. Κι εκείνη παίζει. Το τραγούδι αυτό το Κασιώτικο στοιχειώνει...

15.1.1987. Ο Φώτης Βαρέλης κόβει τη βασίλοπιττα της Παιδαγωγικής Ακαδημίας με την παρουσία της Μαρίας Πετρούτσου, τ. Διευθύντριας της Π.Α.Ρ.¹⁷

-Κατά το ακαδημαϊκό έτος 1977-1978 η Παιδαγωγική Ακαδημία συμμετείχε στο επίσημο πρόγραμμα της Νομαρχίας Δωδεκανήσου με τη θεατρική παράσταση «Το ολοκαύτωμα της Κάσου» του Φώτη Βαρέλη.¹⁸

-Τον Νοέμβριο του 1986 ο Φώτης Βαρέλης μίλησε προς τους σπουδαστές στην Αρχαία Κάμειρο, όπου η Παιδαγωγική Ακαδημία πραγματοποίησε εκδρομή.¹⁹

¹⁷ Καλιοντζής Ιωάννης Ν., ό.π., σ. 559.

¹⁸ Καλιοντζής Ιωάννης Ν., ό.π., σ. 461.

¹⁹ Καλιοντζής Ιωάννης Ν., ό.π., σ. 556.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Η χαρισματική οικογένεια των Βαρέληδων

Φαίνεται πως η οικογένεια των Βαρέληδων από τον Αρχάγγελο ήταν όντως χαρισματική και ξεχωριστή για την εποχή της. Δεν ήταν μόνον ο σοφός γέρο-Σταυρής Βαρέλης που οι Αρχαγγελίτες κρεμόντουσαν από το στόμα του για να ακούσουν τι θα τους πει και ποιες συμβουλές θα τους δώσει. Κι ακόμα, δεν ήταν μόνον ο εγγονός του ο Φώτης Βαρέλης που πήρε το δρόμο του δασκάλου και λογοτέχνη. Ήταν κι ο άλλος εγγονός του γέρο-Σταυρή, ο συνονόματός του ο Σταύρος που πέθανε από την αρρώστια της εποχής, τη φυματίωση. Χάθηκε κάπου στο Μπρίντζι της Ιταλίας τον Αύγουστο του 1943, στο δρόμο του για κάποιο σανατόριο της βόρειας Ιταλίας, κοντά στα σύνορα με την Ελβετία. Τα ίχνη του δεν βρέθηκαν ποτέ και μαζί του χάθηκαν και τα ποιήματά του, που δεν τα αποχωριζότανε ποτέ. Χάθηκε μαζί με το έργο του. Ένα έργο που όπως περιγράφει ο αδελφός του Γιάγκος Βαρέλης

Απονομή πτυχίων στις 27.11.1987. Διακρίνονται από αριστερά: Χ. Τσίγρη, Ι. Καλιοντζής, Πρωτοσύγγελος Αραβαντινός Παΐσιος, Φ. Βαρέλης (κύριος ομιλητής της τελετής), Κ. Φωτίου, Ν. Φράγκος, Ν. Πολεμικός.²⁰

²⁰ Καλιοντζής Ιωάννης Ν., ό.π., σ. 580.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ήταν σημαντικό. Και ιδού τα ίδια τα λόγια του Γιάγκου για τον αδικοχαμένο Σταύρο:²¹

...Ο Σταύρος ήταν ταλαντούχος και αξιόλογος νέος, που μάγευε τους πάντες με την προσχαροσύνη του και την επίδοσή του σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής και ιδιαίτερα στη μουσική και την ποίηση. Και ήταν ο οδηγός μου, ο δάσκαλος του χεριού μου, που έφτιαχνε ωραία πράγματα και μου έλεγε ωραία πράγματα! Και τον θαύμαζα όταν μιλούσε, όταν δούλευε, όταν διακρινότανε παντού, όταν επιβαλλόταν στην παρέα...

Ο Σταύρος, γεννήθηκε στη Σάλακο το 1921, όπου τέλειωσε το δημοτικό σχολείο και φοίτησε για λίγα χρόνια στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο, ενώ στη συνέχεια έφυγε στην Αθήνα, όπου έφτασε ως την έκτη τάξη, αλλά η φυματίωση μαζί με την πείνα και τη φτώχεια της κατοχής συντόμευσαν τη ζωή του.

Ο Παράσχος Παρασσός μας πληροφορεί ότι από περιοδικά της εποχής και ιδιαίτερα τα «Νεοελληνικά Γράμματα» σταχυολογήθηκαν περίπου δεκαπέντε ποιήματά του, από τα οποία τα δεκατέσσερα δημοσιεύτηκαν το 1978.²²

Ένα δείγμα της ποιητικής του γραφής είναι και το σονέτο που ακολουθεί γεμάτο μελαγχολία, όταν πια η αρρώστια τον είχε φέρει στα τελευταία του, το 1943:²³

Δύοντας

*Γιά σᾶς τοῦ κόσμου ὀλέθρια, σκόρπια πάθη,
δακρυοθρεμμένα βάσανα καί μίση
ἀνάμνηση οὔτε μιά δέν ἔχω κλείσει
πεθαίνοντας, στής σκέψης μου τά βάθη.*

*Κι ἄν ὄνειρα καί τή στερνή ὥρα πλάθει
ὁ νοῦς, καί δάκρυ μαῦρο ἔχει κυλήσει
εἶναι γιά ὅ,τι ὠραῖο ἀνθεῖ στή φύση
γεμάτο ζωή, πού πιά γιά ἐμένα ἐχάθη.*

²¹ Βαρέλης Γιάγκος Α., *Λυρικές ενότητες*, εκδ. Γαβριηλίδη, Αθήνα, 2006, σσ. 23 και 30.

²² *Δωδεκανησιακή Ποίηση '76 Ανέκδοτα ποιήματα*, παρουσίαση Παράσχου Δ. Παρασσού, εκδ. Σ.Γ.Τ.Δ., Αθήνα, 1978, σσ. 56-64.

²³ *Δωδεκανησιακή Ποίηση '76 Ανέκδοτα ποιήματα*, ό.π., σ. 64.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*Θρηνώ για σᾶς τῆς ἄνοιξης λαχτάρεις
αἰσθαντικές ὑπάρξεις ἐρωτιάρεις
πού πρὶν χαρῶ τῆ λάγνα σας δροσιά*

*στὸν Ἄδη ἀσήκωτοι καημοὶ μέ πᾶνε
κι ἐκεῖ μέσ τῆ βουβή του ἀπελπισιά
κι ἂν δέν πονᾶνε πιά μηδέ γελᾶνε.*

Αλλά κι ο ἄλλος ἀδελφός του Φώτη Βαρέλη, ο Γιάγκος Βαρέλης (1923-2016) γεννημένος και αὐτός στη Σάλακο, υπήρξε ἕνας λυρικός και ονειροπόλος ποιητής, ο οποίος πέρασε και αὐτός *δύσκολα εφηβικά χρόνια, στην περίοδο του πολέμου και τῆς κατοχῆς* και με ἀναπάντεχους χαμούς ἀνθρώπων τῆς οικογένειάς του. Σε ηλικία 17 ἐτῶν, πλαστογράφησε τὴν ηλικία του προκειμένου να καταταχθεῖ ὡς εθελοντής στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο. Ἐλαβε τὸ γενικό πτυχίο ραδιοτηλεγραφητῆ του Υπουργείου Συγκοινωνιών, σταδιοδρόμησε στον Ο.Τ.Ε. και ἀργότερα ἔλαβε και τὸ πτυχίο τῆς Νομικῆς. Ασχολήθηκε με τὴν ποίηση και ἐξέδωσε τὸ 2006 τὴν συλλογή με τὸν τίτλο *Λυρικές ἐνότητες, στην οποία συμπεριλαμβάνονται:* 1. τα 31 ποιήματα που δημοσιεύτηκαν στη *Δωδεκανησιακὴ Ποίηση '76*, 2. ἕξι ἐνότητες ποιημάτων με τὸς τίτλους: *Πρωτινὴ βροχή, Ανάλγητοι καιροί, Ἐσωτερικὴ διάσταση, Αισθησιακὲς οπτασίες, Τα ἰδικά, Διαχρονικά μηνύματα.*²⁴

Ἐνα ἀντιπροσωπευτικὸ ποίημα του Γιάγκου Βαρέλη εἶναι αὐτὸ που ἀκολουθεῖ:²⁵

Κίτρινα φύλλα

*Πῆρε βορριάς καὶ σῦναξε τὰ φύλλα
καὶ πέρασαν μπροστά μου κρύα, νεκρά,
κίτρινη φρίκη στοῦ χειμῶνα τὰ νερά
καὶ λές ἢ καταχνιά, λές ἢ μαυρίλα,*

*πιάσαν ἀχνάρι, βῆμα μέσ' στή σκέψη
ἀπόψε πού γυρίζω μοναχός
σάν νά χαλιέται ἢ πλάση ὀριστικῶς*

²⁴ Βαρέλης Γιάγκος Α, *Λυρικές ἐνότητες*, ὁ.π., σσ. 13, 321-323 και *Δωδεκανησιακὴ Ποίηση '76 Ἀνέκδοτα ποιήματα*, ὁ.π., σσ. 18, 21.

²⁵ *Δωδεκανησιακὴ Ποίηση '76 Ἀνέκδοτα ποιήματα*, ὁ.π., σ. 21.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

καί πάει μέσ' στην καρδιά μου νά τελέψει.

Ο Φώτης Βαρέλης, όπως γράφει ο Γιάγκος, είναι εκείνος που τους μύησε, εκείνον και τον Σταύρο στην ποίηση, όταν ακόμα ήταν φοιτητής της φιλολογίας. Τον αγαπούσαν πολύ και τον πιστεύανε ακράδαντα σ' ό,τι κι αν τους έλεγε. Αλλά φαίνεται πως και οι τρεις τους είχαν ένα κώδικα επικοινωνίας μέσω της ποίησης. Ο ένας νουθετούσε τον άλλο και τον έσπρωχνε στην ποίηση.

-Γράφε Γιάγκο μου ποιήματα...Μόνο εκεί θα βρεις την ευτυχία, έγραψε σ' ένα γράμμα του ο Σταύρος προς τον Γιάγκο.²⁶

Τότε που ξεφόρτωνε το φορτίο των γνώσεών του
με ζήλο κι ενθουσιασμό στις αίθουσες διδασκαλίας

Ο καθηγητής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης Νίκος Παπαδόπουλος και υποδιευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ρόδου το 1975, όταν ανασυστάθηκε, θα γράψει έναν πραγματικό ύμνο για τον Φώτη Βαρέλη, θεωρώντας μάλιστα πως η παρακαταθήκη του είναι βαριά όχι μόνο για τους Ρόδιους αλλά για όλους τους Έλληνες:²⁷

Τον γνώρισα το 1975 με την ανασύσταση της τότε Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ρόδου, υπηρετώντας ως υποδ/ντής. Κάθε φορά που ερχόταν για να κάνει το μάθημά του, κι ώσπου να μπει στην αίθουσα, δεν έλεγε σχεδόν τίποτε. Όταν όμως έβγαινε από την αίθουσα τελειώνοντας το μάθημα, ήταν, σχεδόν ιδιαίτερα, ομιλητικός. Σκέφθηκα, σε τι άραγε να οφειλόταν αυτή η τακτική του. Δεν άργησα να βρω την απάντηση. Με το που έδειχνε χαρούμενος, ανάλαφρος, ορεξάτος μετά το μάθημα, κατάλαβα ότι μέσα στην αίθουσα είχε αποθέσει το φορτίο από το οποίο δεν ήθελε να του ξεφύγει τίποτε. Το φορτίο των γνώσεων. Το άδειαιζε μέσα στην αίθουσα απέναντι στ' αυτιά των μαθητών ακροατών του. Με ζήλο και ενθουσιασμό στο έργο του. Φαίνεται ότι, αν και διέθετε τεράστιο εξοπλισμό γνώσης, είχε κάθε φορά για το συγκεκριμένο μάθημα οριοθετήσει την ύλη που επρόκειτο να αναπτύξει και ήθελε να της είναι πιστός.

Ο Βαρέλης ήταν για τους μαθητές του ένας σπάνιος και μοναδικός δάσκαλος. Για όλους όσους είχαν την τύχη να τον ακούσουν. Γενικά και ειδικά πιστός στη γνώση

²⁶ Βαρέλης Γιάγκος Α, ό.π., σ. 38.

²⁷ Παπαδόπουλος Νίκος, "ΦΩΤΗΣ ΒΑΡΕΛΗΣ Ένας ξεχωριστός φίλος της γνώσης και της προσφοράς της", στην εφημερίδα "Η ΡΟΔΙΑΚΗ", 24.8.2012 (επίσκεψη 25.8.2012).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

και συνεπής στο καθήκον. Αν τον ρωτούσε κάποιος πώς εκείνος το εννοούσε, θα δυσκολευόταν να δώσει μια απάντηση. Για τέτοιες ερωτήσεις δεν είχε λόγια, είχε την πράξη. Την πράξη του. Αν του έκανε κάποιος την ερώτηση πόσο συνεπής μπορεί να είναι κανείς στο καθήκον, πάλι θα δυσκολευόταν να δώσει απάντηση. Η δυσκολία του θα σχετιζόταν με την επίγνωση του βάρους και της διάρκειας του καθήκοντος. Ένας ακάματος δουλευτής της γνώσης και της διδασκαλίας. Ακάματος, γιατί ήταν ερωτευμένος με τη γνώση και τη διδασκαλία.

Σε όλη τη ζωή του. Όσοι τον γνώρισαν δεν είχαν λόγια να περιγράψουν το ζήλο του και για τις δυο.

Κάποτε του είχα πει: «Ψάχνεις τόσο πολύ για τη γνώση και τη σοφία. Κι όμως τη Σοφία την έχεις δίπλα σου», δείχνοντας τη γυναίκα του. Κι εκείνος απάντησε με χαμόγελο: «Αυτή πράγματι την κατάχτησα. Μπορείς όμως να μου πεις πώς κατακτούμε την άλλη;».

Απρίλις του '95. Στιγμές ξεγνιασιάς με τη Σοφία του.
(αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Κι έμεινε περίσκεπτος και αμίλητος. Αμίλητος έμενε ο Βαρέλης κι όταν δεν ήθελε να πει κάτι που δεν γνώριζε τόσο καλά όσο ο ίδιος ήθελε. Αφήνοντας να καταλάβει ο συνομιλητής του ότι δεν έχουμε παρά να σεβόμαστε τη γνώση στην απεραντοσύνη της. Δεν ξέρω αν ήταν τελικά η γνώση ή η συναίσθηση της απεραντοσύνης της που τον έκανε αξιοθαύμαστο δάσκαλο.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Μάλλον η δεύτερη. Γι' αυτό και συνέπαιρνε πάντοτε κάθε φορά στο ταξίδι της αναζήτησης της πρώτης κατά τη διδασκαλία. Καίτοι Φώτης, ήθελε «φως, περισσότερο φως», όπως θα έλεγε και ο Γκαίτε. Για να δώσει όσο γινόταν περισσότερο σε όσο περισσότερους μπορούσε, σε όλους. Για να δουν καλύτερα. Πίστευε στη γνώση ως τη μόνη λυτρωτική δύναμη για τον άνθρωπο.

Όσοι γνώρισαν το Φώτη Βαρέλη ως άνθρωπο και δάσκαλο θα του κάνουν το καλύτερο μνημόσυνο, νομίζω, αν σκέπτονται τούτο: Ότι αξίζει να είναι κανείς φίλος της μελέτης, της γνώσης, του συνανθρώπου και γενικά του καθήκοντος, πράττοντάς το με ζήλο και αδιαφορία για ο,τιδήποτε δεν ταιριάζει στις αξίες αυτές.

Η παρακαταθήκη του Φώτη Βαρέλη είναι βαριά όχι μόνο για όλους τους συμπατριώτες Ροδίους, αλλά και για όλους τους Έλληνες. Αναφέρεται στην αγάπη για την ελληνική γλώσσα και τη συνετή και βαθιά σκέψη, γνώρισμα της

1β. Στιγμές από τη ζωή του Δασκάλου

Τα μαθητικά χρόνια

Ο Φώτης Βαρέλης μαθητής όντας του ιταλικού Διδασκαλείου (Istituto Magistrale), είναι ένα πνεύμα ανήσυχο, ένα παιδί στη σκλαβιά που όμως διψά για μάθηση και αγωνιά να βγει στη βιοπάλη. Έχει τελειώσει το Βενετόκλειο Γυμνάσιο και τα ελληνικά γράμματα τον απασχολούν. Μέσα του υπάρχει ο δάσκαλος που θέλει να συνεχίσει τη μάθηση, αλλά και συγχρόνως διακαής του πόθος είναι να μεταδίδει τα όσα εκείνος ξέρει. Η πατρίδα του είναι υπό κατοχή και ενώ μπορεί να διδάξει ως απόφοιτος του Βενετοκλείου Γυμνασίου, οι ιταλικές δυνάμεις κατοχής δεν το επιτρέπουν αν δεν φοιτήσει στο Istituto Magistrale. Έτσι λοιπόν αναγκάστηκε να φοιτήσει στο ιταλικό Διδασκαλείο και για να μπορεί να διδάξει και για να βιοποριστεί. Η άλλη επιλογή ήταν ο ξενιτεμός, για τον οποίον ήσουνα υποχρεωμένος να υπογράψεις χαρτιά πως δεν θα ξαναγυρίσεις.

Στην αναζήτηση πληροφοριών από αυτή την περίοδο της ζωής του, το στοιχείο το οποίο βρήκαμε, πιστεύουμε ότι αντικατοπτρίζει την προσωπικότητα του Φώτη Βαρέλη στην ηλικία των 19-20 ετών. Αποδεικνύει δηλαδή με λίγα λόγια τις αξίες τις οποίες ο νεαρός Φώτης είχε ενστερνιστεί από πολύ νωρίς, δείχνοντας για ακόμα μια φορά ότι σε όλες τις εποχές ήταν πάντα μπροστά από την ηλικία του και εσαεί πρωτοπόρος. Του άρεσε αυτή η «πρωτοπορία». Ξεχώριζε σε όλα, χωρίς ίσως να το επιδιώκει. Έτσι γεννήθηκε, για να μάθει ο ίδιος και να χαρίζει τις γνώσεις του με τρόπο μοναδικό και πολλές φορές ανιδιοτελώς.

Έτσι, λοιπόν, εντοπίσαμε ένα μαθητικό λεύκωμα της εποχής του 1930-1931²⁸ στο οποίο ο Φώτης Βαρέλης, όπως και άλλοι συμμαθητές του καταγράφουν τις απόψεις τους στα ερωτήματα που μπαίνουν συνήθως από τον ιδιοκτήτη ή την ιδιοκτήτρια του λευκώματος. Οι απόψεις του Δασκάλου έχουν όντως ενδιαφέρον, λαμβανομένου υπόψη του μικρού της ηλικίας του, αλλά και γιατί -παρά ταύτα- εν πολλοίς και εν ολίγοις πολλά από τα γραφόμενά του συνέχισε να τα υπερασπίζεται μέχρι το τέλος της ζωής του. Και ιδού ορισμένα και μόνον δείγματα που βγαίνουν από το στόμα ενός παιδιού

²⁸ Από τον συλλέκτη και φιλοτελιστή στην πόλη της Ρόδου Γιάννη Παραή του Λουκά, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

19-20 ετών, αναθρεμμένου στην ιταλική σκλαβιά, που όμως χωρίς φόβο και με παρηρησία τα αποτυπώνει σε ένα λεύκωμα μαθητικό.

-Στο ερώτημα «τι ηλικίαν προτιμάς», απαντά:

Προτιμῶ τὴν ἡλικίαν, πού κρύβει μέσα της ἀθάνα καρδιά, χαράν, κι' ἐλπίδες ἀθῶες, τὴν παιδικὴν ἡλικίαν.

-Στο ερώτημα «ἐάν δέν ἦσο σύ τί ἤθελες νά ἦσο», απαντά -πῶς αλλιῶς;- με τον ποιητικό του οίστρο:

*Ἦθελα νᾶμουν ἄνθρωπος καθὼς εἶμαι καί τώρα
ὄχι ὁμως μέ βάσανα κι' ἀρρώστειες ζυμωτός.
Ἦθελα τῆς υἰείας μου νᾶχα τά θεῖα δῶρα
νᾶμωνα νηός ἀδιάκοπα κι' οὐδέποτε θνητός.*

Στήν ερώτηση «σᾶς ἀρέσει ἡ μοναξιά και διατί;», και πάλι με ποιητικό οίστρο δίνει την απάντηση:

*Ὡ ἡ ψυχὴ πῶς πεθυμοῦσε αὐτό
κοντά σε πηγῆς τά δροσάτα νερά
να ζοῦσε μέ ὄνειρα μέ δένδρων καρπό
κι' ἀπ' τοῦ κόσμου τὴν πλάνη πολύ μακρυνά!*

Στην ερώτηση «τί εἶναι ὠραιότης;», ο Φώτης Βαρέλης δεν διστάζει να δώσει τη δική του απάντηση με τρόπο μοναδικό:

Εἶναι ὁ καθρέπτης τῆς ψυχῆς, ὅστις ὁμως πολλές φορές καθρεπτίζει τό ἀντίθετον.

Στο ερώτημα τέλος «τί εἶναι θάνατος», απαντά απερίφραστα:

Εἶναι ἡ πλάστιγγ πού ἐξισώνει εἰς βάρος καί ἀζίαν πλούσιους καί πτωχοῦς.

Το φθινόπωρο του 1932 ο Φώτης Βαρέλης και σε ηλικία 20-21 ετών, ευρισκόμενος στην Αθήνα, παρέα με τον Ρόδιο ποιητή Κ. Ν. Κωνταντινίδη που είχε έλθει από την Αλεξάνδρεια όπου ζούσε μόνιμα, και τον Ανδρέα Παπανδρέου από την Απολακιά, διευθυντή της Εθνικής Βιβλιοθήκης, επισκέφτηκαν στο νοσοκομείο τον Κωνσταντίνο Π. Καβάφη (1863-1933) χτυπημένο

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

από τον καρκίνο και στη συνέχεια το ίδιο απόγευμα τον γλύπτη Γιαννούλη
Χαλεπά (1851-1938).

7^η Μαρτίου 1948 και ο Βαρέλης

Βρισκόμαστε δυο περίπου μήνες πριν από τον πρώτο επίσημο εορτασμό της
απελευθέρωσης των Δωδεκανήσων και της επιστροφής τους στην αγκαλιά
της μητέρας πατρίδας ύστερα από εξήμισι περίπου αιώνες. Η Ρόδος κι όλα
τα νησιά προετοιμάζονται για τον εορτασμό αυτό. Ο Στρατιωτικός Διοικη-
τής Δωδεκανήσου, αντιναύαρχος Περικλής Ιωαννίδης με το πολιτικό και
στρατιωτικό επιτελείο του, επικεφαλής του οποίου ήταν ο σύμβουλος επι-
κρατείας Μιχαήλ Στασινόπουλος, -μετέπειτα Πρόεδρος της Ελληνικής Δη-
μοκρατίας (1974-75)-, κάλεσε σε σύσκεψη στη μεγάλη αίθουσα της Στρα-
τιωτικής Διοίκησης όλες τις αρμόδιες υπηρεσίες για την οργάνωση του εορ-
τασμού και του *πρωτοκόλλου της κινήσεως της βασιλικής συνοδείας*.

Ένας από τους καλεσμένους στη σύσκεψη ήταν και ο καθηγητής του Βε-
νετοκλείου Γυμνασίου Φώτης Βαρέλης, τον οποίον είχε προηγουμένως πα-
ρακαλέσει η πρόεδρος του Λυκείου Ελληνίδων Ρόδου «Εργάνη Αθηνά» Αγ-
γελική Καζούλλη να δώσει τις συμβουλές του για το γνωστό ροδίτικο δημο-
τικό τραγούδι «Γαϊτανάκι».

*Γαϊτανάκι μου πλεγμένο*²⁹

*Γαϊτάνι ν-είχα στο πλεχτρί και τσόχαν εις το ράφτη,
ωχ, και τσόχαν εις το ράφτη,
και ζένον εις την ζενιτιά και καρτερώ τον να 'ρθει,
ωχ, και καρτερώ τον να 'ρθει.*

*Γαϊτανάκι μου πλεγμένο,
στην ανέμη τυλιγμένο.*

*Ροδίτικο 'ναι το νερό, ροδίτικια κι η βρύση,
Ροδίτισσα κι η κοπελιά που πάει για να γεμίσει.*

Γαϊτανάκι μου πλεγμένο,

²⁹ <https://www.domnasamiou.gr/?i=portal.el.songs&id=153> (τελευταία επίσκεψη 2.11.2019).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*στην ανέμη τυλιγμένο.
Ροδίτικο 'ναι το πανί, ροδίτικο το χτένι,
Ροδίτισσα κι η κοπελιά που κάθεται και υφαίνει.*

*Γαϊτανάκι και μπιρσίμι³⁰
μου 'στειλαν από τη Σύμη
για να ράψουν οι κοπέλες
των αντρών τους τις φανέλες.*

Μόλις ξεκίνησε η σύσκεψη στο Μέγαρο της Στρατιωτικής Διοίκησης ο αντιναύαρχος Περικλής Ιωαννίδης απευθυνόμενος στον Φώτη Βαρέλη του είπε:

-Λοιπόν, κύριε καθηγητά, θα μας πείτε τι ετοιμάζετε. Την ιδέα όπως μανθάνω, την συλλάβατε σεις.

Ο Δάσκαλος έμεινε άφωνος, οπότε παρεμβαίνοντας η Μαρουλίτσα Βενετοκλή θα του πει:

-Εκείνο που μας συμβουλέψατε, κύριε καθηγητά. Να παρουσιάσουμε εικόνες ζωντανές από την ιστορία της Ρόδου.

Τότε, στη συνεχιζόμενη σιωπή του Δασκάλου, μερικοί από τους συμμετέχοντες, του είπαν για να τον ενθαρρύνουν:

-Θα σας βοηθήσουμε και μεις. Ζητήστε μας μοναχά τι θέλετε.

Τότε σηκώθηκε ο Δάσκαλος κι αφού αντέκρουσε κάποιες απόψεις για θεατρικά έργα, τους είπε την ιδέα του για τις εικόνες μιας ιστορικής πορείας που θα την συνόδευαν μικρές ζωντανές σκηνές, χοροί, βιολιά και τραγούδια.

Φεύγοντας ο Δάσκαλος τον συνάντησε ο Περικλής Ιωαννίδης στην πόρτα για να του πει:

-Ερχόμουν να σε καλέσω ιδιαίτερω, και τον παρακάλεσε να περάσει στο γραφείο του για έναν καφέ. Μόνο σε σας έχω εμπιστοσύνη. Κάντε ό,τι

³⁰ μπιρσίμι: μεταξωτό νήμα.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

καταλαβαίνετε· προπαντός εικόνες ζωντανές από την ιστορία. Από την μυθολογία ως τα σήμερα. Όμως με ζήλο.

Έτσι ο Δάσκαλος έπεσε με τα μούτρα στην προετοιμασία. Προγραμματίσε κώδικα δράσης. Συνεννοήθηκε κατευθείαν με τα παιδιά που είχαν έφεση στην ηθοποιία, την απαγγελία, τον χορό και το τραγούδι. Τα μοίρασε σε ομάδες ειδικότητας και για να την βγάλει πέρα στα βουβά και κρυφά τα καλούσε στο σπίτι του τ' απογέματα. Δευτέρα 3-5 τούτα, 5-7 εκείνα. Τρίτη το άλλο τμήμα. Τετάρτη το άλλο. Πέμπτη ξανά απ' την αρχή κτλ. Και Κυριακή όλοι μαζί. Μάζεψε χρήματα, αγόρασε κόλλες χοντρές, δοκάρια λεπτά για στηρίγματα και τυλιχτάρια. Ζωγράφισαν βουνά, σπίτια, πιατοτράπεζα, τοπία, έργο τεράστιο αφού η οθόνη του θεάτρου ήταν ολόκληρο οικόπεδο 10 επί 14.

Στις 20 Φεβρουαρίου έγινε και δοκιμή ενώπιον του Διοικητή κι ύστερα έφτασε η πολυπόθητη μέρα και ώρα. Στις 6 η ώρα, 7 του Μάρτη του 1948 παρουσία του βασιλικού ζεύγους. Κι επιτέλους άρχισε η παράσταση.

Οι θεοί μοίραζαν τη Γη. Μυθολογία, ομηρική εποχή, κλασσική, αλεξανδρινή, ρωμαϊκή, φράγκικη, τουρκική, εικοσιένα, ιταλική και τώρα ήταν έτοιμη νάρτσι η λευτεριά. Πίσωθε ήταν έτοιμα τα βιολιά, τα σαντούρια και τα λαγούτα· τα πράγματα ταληθινά, οι ρίζες του τόπου. Οι συρτοί, της θάλασσας οι σούστες, τα δίστιχα:

*Απόψε κρυφομίλησεν η λευτεριά με τάσπρα,
οι μυγδαλιές μου δώδεκα, ήρθε ο καιρός για τάσπρα...*

Και ξαφνικά, προτού τελειώσουν τα δρώμενα που σχεδίασε ο Δάσκαλος, σηκώθησαν οι βασιλιάδες κι έφυγαν. Ο κόσμος κοκκάλωσε...

Ο Δάσκαλος δεν «κώλωσε». Βγήκε στη σκηνή και φώναξε:

-Είς οiwονός άριστος αμύνεσθαι περί πάτρης!...εμείς όμως θα συνεχίσουμε γι' αυτά που προσδοκήσαμε...

Χειροκρότησε ο κόσμος και τα παιδιά ξεκίνησαν τον συρτό. Όταν άνοιξε η αυλαία, έμοιαζε να ξεχύνεται η λευτεριά, να γίνεται χορός και τραγούδι σ' όλες τις γωνιές του απέραντου τούτου κτιρίου των άλλοτε κατακτητών...

Η γιορτή έκλεισε με τον εθνικό ύμνο, ενώ όλος ο κόσμος πήγε στα παρασκήνια για τα συγχαρητήρια. Κι ο μόνος άνθρωπος που έμεινε κάτω στην πλατεία ήταν ένα κορίτσι ακίνητο.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

-Έλα κόρη μου, της είπε (ο Δάσκαλος), έλα ξενιτεμένο μου, άστρο της νύχτας μου, να πάμε στο σπιτάκι μας...³¹

Άλλες στιγμές της ζωής του

Στις 25.7.1958 το Ιπποκράτειο Γυμνάσιο Κω με επικεφαλής τον γυμνασιάρχη Γαβριήλ Παπαθεοφάνους πραγματοποίησε, όπως κάθε χρόνο από το 1952, τη λεγόμενη «Αναπαράσταση του Όρκου», μια σεμνή εικοσάλεπτη τελετή στο Ασκληπιείο της Κω προς τιμήν Ευρωπαίων ιατρών που επισκέφτηκαν το νησί του Ιπποκράτη.

Ο Ιπποκρατικός Όρκος στο Ασκληπιείο της Κω, για πρώτη φορά το 1952.
(φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη).

Από τους πρώτους εμνευστές της εκδήλωσης αυτής ήταν ο φιλόλογος και συγγραφέας Φώτης Βαρέλης, ο οποίος είχε δώσει και τις βασικές υποδείξεις για την τελετή. Στην πρώτη αναπαράσταση οι κληφόμενοι μαθητές ήταν ντυμένοι με τοπικές παραδοσιακές φορεσιές και κατέβαιναν αργά και ρυθμικά σε δύο στοίχους την τρίτη κλίμακα του Ασκληπιείου, ενώ στη μέση τρεις αυλητές ντυμένοι με χιτώνες έπαιζαν ένα μουσικό ρυθμικό σκοπό. Το πρώτο μέρος της εκδήλωσης ήταν

³¹ *Ο Δάσκαλος*, σσ. 252-273.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης, των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

εμνευσμένο από την πομπή των μεγάλων Παναθηναίων, κατά την οποία οι παρθένες μετέφεραν κάνιστρα συνοδευοντας το πέπλο της θεάς Αθηνάς στην Ακρόπολη. Στο τέλος της τελετής οι Κώοι πρόσθεσαν την απαγγελία του Ιπποκρατικού όρκου.³²

Το 1963 η Στ΄ τάξη του Βενετοκλείου Γυμνασίου είχε τη φαινή ιδέα να κυκλοφορήσει μια τετρασελίδη εφημεριδούλα διαστάσεων 25 X 35 με τον τίτλο «Ο ΜΑΘΗΤΗΣ, Δεκαπενθήμερον Μαθητικών Δελτίον Εκδιδόμενον από τους μαθητάς της Στ΄ Τάξεως του Βενετοκλείου Γυμνασίου Αρρένων Ρόδου». Κυκλοφόρησαν 3 φύλλα: στις 1.11.1963, στις 15.11.1963 και στις 20.12.1963. Συντελεστές αυτού του τολμηρού εγχειρήματος για τα δεδομένα της εποχής ήταν:

- Φώτης Βαρέλης, υπεύθυνος της έκδοσης σύμφωνα με τον νόμο,
- Γιάννης Βασιλαράκης, (Κλασικό Τμήμα),
- Μανώλης Βρατσάλης, (Πρακτικό Τμήμα),
- Γιάννης Οικονομίδης, (Κλασικό Τμήμα),
- Γιώργος Τσαλαχούρης, (Πρακτικό Τμήμα).

Εφημερίδα των μαθητών του Βενετοκλείου Γυμνασίου με υπεύθυνο της έκδοσης (ποιον άλλο;) τον Φώτη Βαρέλη. [ιστοσελίδα <http://www.elia.org/gr/> (3.6.2020)].

³² -Κιατόκας Μανώλης, *Ιπποκράτης ο Κώος και Ιπποκρατικός Όρκος*, Αθήνα, 1995, σ. 271.

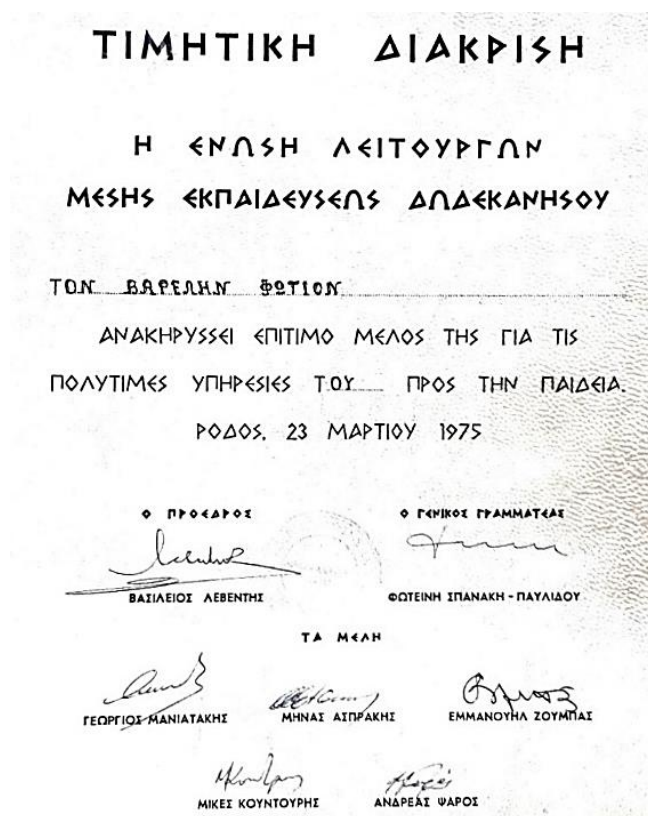
-Παπαθεοφάνους Γαβριήλ, «Το Ιπποκράτειον Γυμνάσιον Κω και αι εορτά εις το Ακκλησιέιον», στην εφημερίδα *ΡΟΔΙΑΚΗ*, 5.8.1958. [<http://rhodeslibrary.gr/>, (9.11.2019)].

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Η εφημερίδα τυπωνόταν στα τυπογραφεία της εφημερίδας «Ροδιακή» με επιμελητή τον Αντώνη Βρατσάλη του τυπογραφείου «Τέχνη», πατέρα του Μανόλη Βρατσάλη.

Στην προσπάθεια αυτή θερμός αρρωγός υπήρξε ο γυμνασιάρχης Χριστόδουλος Ι. Παπαχριστοδούλου.

Στις 23 Μαρτίου 1975 η Ένωση Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως Δωδεκανήσου (Ε.Λ.Μ.Ε.Δ.) απένειμε στον Φώτη Βαρέλη τιμητική διάκριση ανακηρύσσοντάς τον επίτιμο μέλος της για τις πολύτιμες υπηρεσίες του προς την παιδεία.

Τιμητική διάκριση στον Δάσκαλο από τους συναδέλφους του, την Ε.Λ.Μ.Ε. Δωδεκανήσου. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Στις 28 Δεκεμβρίου 1978 βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών για το μνημειώδες έργο του *Κίταλα* σε ειδική τελετή στην οποία ο Φώτης Βαρέλης πήγε μαζί με τη σύζυγό του Σοφία, αλλά λίγο πριν την έναρξη ο Δάσκαλος δεν άντεξε το όλο κλίμα και αποχώρησε, αφήνοντας στη θέση του τη Σοφία προκει-

μένου να παραλάβει το βραβείο Τάξης Γραμμάτων και Καλών Τεχνών.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

28.12.1978: Η Σοφία Βαρέλη παραλαμβάνει από τα χέρια του Μιχαήλ Στασινόπουλου, προέδρου της Ακαδημίας Αθηνών, το βραβείο για τα *Κίταλα* του Φώτη Βαρέλη. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

ΤΥΧΗ, ΑΓΑΘΗ

ΕΔΩΞΕ ΤΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ, ΑΘΗΝΩΝ

ΦΩΤΙΩΝ ΒΑΡΕΛΗΝ

ΕΠΑΙΝΕΣΑΙ

ΟΤΙ ΚΑΛΩΝ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑΣ ΠΟΝΗΜΑ ΜΕΤΑ ΖΗΛΟΥ ΣΥΝΕΓΡΑΨΕΝ
ΕΝ Ω ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΒΙΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΛΛΑ ΜΕΤΑ ΧΑΡΙΤΟΣ ΙΣΤΟΡΕΙ

ΑΝΕΙΠΕΙΝ ΔΕ ΤΟΝ ΕΠΑΙΝΟΝ ΕΝ ΤΗ ΠΑΝΗΓΥΡΕΙ ΤΗΣ ΟΓΔΩΗΣ ΕΠΙ ΕΙΚΑΔΙ
ΜΗΝΟΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΕΤΟΥΣ ΟΓΔΟΥΣ ΚΑΙ ΕΒΔΟΜΗΚΟΣΤΟΥ
ΚΑΙ ΕΝΑΚΟΣΙΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΧΙΛΙΟΣΤΟΥ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Η βράβευση του Φώτη Βαρέλη για τα *Κίταλα* από την Ακαδημία Αθηνών επί προεδρίας Μιχαήλ Στασινόπουλου (1903-2002), μετέπειτα προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας (1975-1976). (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Το 1981 ο Δήμος Ροδίων, επί δημαρχίας Δημητρίου Βενετοκλή, του απένευμε τιμητικό δίπλωμα για την προσφορά στα ελληνικά γράμματα και τη λογοτεχνία.

Δίπλωμα τιμής από τον Δήμο Ροδίων.
(αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Στις 7 Μαρτίου 1988 στον ιερό ναό του Ευαγγελισμού της Ρόδου ενώπιον του Προέδρου της Δημοκρατίας Χρήστου Σαρτζετάκη και του Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης Γιάννη Χαραλαμπίδου ο Φώτης Βαρέλης εκφώνησε τον πανηγυρικό της ημέρας για τα 40 χρόνια της Ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου με τη μητέρα Ελλάδα. Ήταν ένας πανηγυρικός, αλλιώτικος απ' όλους τους άλλους και τους προηγούμενους και τους επόμενους. Ανάμεσα στ' άλλα τα οποία συγκλόνισαν το ακροατήριο, είπε και τα ακόλουθα:³³

Αυτό ήταν το σημερινό μας μάθημα. Για το παρελθόν και τις αρετές των προγόνων μας. Όσο για το μέλλον τούτα τα δυο θα ζητήσω 30 δευτερόλεπτα να σας πω. Και θέλω βίντεο να κρατηθούν.

Το ένα είναι:

Προσέξτε την ελευθερία μας. Είναι η πρώτη ύλη της ευδαιμονίας του ανθρώπου και ζητάει: Αυτογνωσία, αυτοπειθαρχία, σεβασμό και τιμιότητα στην εργασία μας. Ζητάει αγάπη, ανθρωπιά και δικαιοσύνη.

Το δεύτερο είναι: Προσέξτε τη γλώσσα μας γιατί: Τίποτε άλλο, πιο ακριβό από τη γλώσσα, δεν πρόκειται να δώσουμε κληρονομιά στα παιδιά μας. Σ' όλη

³³ <http://www.fotisvarelis.gr/links.html> (8.9.2019). Σημ. Η ιστοσελίδα για τον Φώτη Βαρέλη στο διαδίκτυο ήταν αρχική ιδέα του Θάνου Στρίκου, την ασπάστηκε ασμένως ο Σταύρος Βαρέλης και κατασκευάστηκε από τον Δημήτριο Νομικό (Αθήνα) το 2013, η οποία και συντηρείται μέχρι σήμερα από τον ίδιο με την επιμέλεια του Σταύρου Βαρέλη.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

της την πορεία. Από τις πρώτες της πηγές μέχρι σήμερα. Μέχρι το κάθε σήμερα. Όχι κομμένη από κάποιο σημείο και ύστερα, γιατί θα ξεραθεί. Από κει αντλούμε την ιστορία μας, από κει αντλούμε τις δυνάμεις του έθνους μας, τις δυνάμεις μας...³⁴

7 Μαρτίου 1988. Ο Φώτης Βαρέλης εκφωνεί τον πανηγυρικό της ημέρας στην επέτειο των 40 χρόνων από την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα.

7.3.1988: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Χρήστος Ζαρτζετάκης συγχαίρει τον Φώτη Βαρέλη για τον πανηγυρικό του λόγο στον Ιερό Ναό του Ευαγγελισμού. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Στις 6 Μαρτίου 1991 ο Φώτης Βαρέλης μίλησε στην αίθουσα διαλέξεων του Πανεπιστημίου Αιγαίου με θέμα «Τα πολύ ανθρώπινα στη γλώσσα της ποίησης». Ο Παράσχος Παρασσός θα

³⁴ Ο λόγος αυτός εκφωνήθηκε χωρίς γραπτό κείμενο. Ο προφορικός του λόγος με τη φροντίδα του Αντώνη Αγγελή και του Νίκου Νικολάου διασώθηκε και μετατράπηκε σε γραπτό λόγο, έτσι ώστε εμείς να μπορούμε να τον αντλούμε από την ιστοσελίδα της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

γράφει στην εφημερίδα «Η ΡΟΔΙΑΚΗ»³⁵ σχετικό άρθρο με τον τίτλο «Σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου Μάγεψε το ακροατήριό του και πάλι ο Φώτης Βαρέλης “Μόνο με την αγάπη προσεγγίζεται ο λόγος του”»:

«Την περασμένη Τετάρτη, παραμονή της εθνικής μας γιορτής, μίλησε στην αίθουσα διαλέξεων του Πανεπιστημίου του Αιγαίου ο φωτισμένος δάσκαλος και λογοτέχνης, Φώτης Βαρέλης, με θέμα: «Τα πολύ ανθρώπινα στη γλώσσα της ποίησης». Τον ομιλητή παρουσίασε ο καθηγητής του Πανεπιστημίου γλωσσολόγος Κωστής Μηνάς ενώ ο καθηγητής (Γιώργος) Παπα-ντωνάκης τον προλόγισε.

Κατάμεστη η αίθουσα. Ο ομιλητής, με τη γλαφυρότητα που διακρίνει τον προφορικό του λόγο, τον γνώριμο φιλοσοφικό του στοχασμό μας έμπασε στον κόσμο των ιδεών, των συμβόλων, της συγκίνησης.

Η ποίηση, άλλωστε, είναι όλ' αυτά. Ιδέες, σύμβολα, συγκίνηση. Ο μύθος ξεκινά και γυρνά στη ζωή. Μια ανακύκλιση η πορεία του ανθρώπου, μονάχα που όσο διαγράφεται νοερά αυτός ο κύκλος όλο και μεγαλώνει η ακτίνα του, όπως ακριβώς γίνεται όταν ρίξεις μια πέτρα στα ήσυχα νερά μιας λίμνης. Μονάχα εδώ που οι ομόκεντροι κύκλοι δεν σβήνουν αλλά συνεχώς αγκαλιάζουν με την πυρετώδη αγωνία τους όλο το φάσμα του επιστητού.

Αυτή την έννοια μετέδωσε μ' ενάργεια ο ομιλητής. Η ποίηση είναι η γλώσσα που αποκρυπτογραφεί τα μυστήρια του σύμπαντος αλλά και του ανεξερευνήτου μικρόκοσμου που είναι ο άνθρωπος.

Η ευαισθησία του ποιητή στάθηκε στα μεγάλα και τα μικρά γεγονότα που συνθέτουν το ψηφιδωτό της ζωής. Μίλησε για τις δοκιμασίες του. Μίλησε πώς βρέθηκε εξόριστος στην Κωσταντζα της Ρουμανίας, πως εκεί αντίκρισε το λυπημένο και στοχαστικό βλέμμα του Οβίδιου, του αγαπημένου του Ρωμαίου ποιητή, του οδηγού του στον κόσμο της ποίησης και της αποκάλυψης μαζί, βέβαια, με την πρώτη του αγάπη και οδηγό το θείο Όμηρο με τον Βιργίλιο στη σκιά του υψίστου ποιητή, του τυφλού ραγωδού.

Ο λόγος στο Φώτη Βαρέλη έχει μιαν άλλη βαρύτητα, γίνεται πολυσήμαντος. Διεισδύει στα βάθια της ψυχής και κει εξερευνά τα μύχια και αποκαλύπτει νέους ορίζοντες που φωτίζονται απ' το μυστηριώδη ήλιο της συνείδησης, νέα σύμπαντα, όπου η ευαισθησία, η συγκίνηση, το όνειρο, η λαχτάρα διερευνούν ανυπόμονα για να βρουν το μυστικό της επικοινωνίας. Γιατί αυτό στην ουσία προσπαθεί να επιτύχει ο ποιητικός λόγος: την

³⁵ Παρασός Παράσχος, «Σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου Μάγεψε το ακροατήριό του και πάλι ο Φώτης Βαρέλης “Μόνο με την αγάπη προσεγγίζεται ο λόγος του”», στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 10.3.1991.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Αυτό και το κύριο χάρισμα, η ειδοποιός διαφορά του ποιητικού λόγου του Φώτη Βαρέλη, η αμεσότητα και η κοινωνία των αισθημάτων. Έτσι ο άνθρωπος δεν νιώθει ή καλύτερα δεν είναι μόνος. Γίνεται το κέντρο, ο άξονας και γύρω απ' αυτόν στριφογυρίζουν τα οράματα, η αγωνία και τα ανθρώπινα συστήματα στο δικό μας πλανητικό κόσμο, τον απειρώδη.

Το αποκορύφωμα της ομιλίας αυτής της βαθύτερης μυσταγωγίας του λόγου υπήρξε η στιγμή της αφήγησης (δεν ήταν απαγγελία, ήταν ο άρρηκτος στη μυστική του έννοια, λόγος) του ποιήματος που είναι αφιερωμένο στον Οβίδιο από τις «Γεροντικές περιπλανήσεις» του (σ. 97)...

*Ησουν' η φωνη στα πρωτα βηματα μου Οβιδιε,
της καρδιας και του πνευματος μου το καλεσμα,
μεσα στον τοπο εκεινον, στις ακτες της Μαυρης Θαλασσας,
πούπεσε (εξορια -πατριδα, ευτυχια - πονος, ζωη - θανατος)
διπλος απο παντου ο σπορος, κι αμφιδρομος
στη γραμμη της ζωης μου...*

Ένα βάπτισμα η ομιλία του Δασκάλου. Το αιώνιο ξανάνιωμα του ανθρώπου. Η άνοιξη πούρχεται με το λόγο. Ο Βαρέλης μόνο με την αγάπη προσεγγίζεται. Μόνο με το αίσθημα παραδίνει το κλειδί για να διαβάσει κανείς το δικό του καημό, τη δική του ανθρωπιά. Να πούμε πως καταχειροκροτήθηκε, θα χαλάσουμε τη μαγεία και δεν τολμώ να το πω.»

Στις 29 Μαΐου 1991 ο Φώτης Βαρέλης προσκλήθηκε από τους εκπαιδευτικούς της Στ' τάξης και παραβρέθηκε στο 1ο Δημοτικό Σχολείο της Καλύμνου (Βουβάλειο Παρθεναγωγείο) για να γνωρίσουν από κοντά τα παιδιά τον ποιητή του *Ευαγόρα Παλληκαρίδη*. Ένα ολόκληρο δίωρο ο Δάσκαλος έκανε ένα μάθημα εθνικής παιδευτικής αναβάπτισης κι ανεπανάληπτης συναισθηματικής φόρτισης. Και το μεσημέρι σε συγκέντρωση υπερεκατό εκπαιδευτικών πραγματοποίησε την "τελευταία διδασκαλία", όπως την ονόμασε ο ίδιος.

Ο τότε προϊστάμενος των δασκάλων της Καλύμνου Κώστας Ε. Μηνέττος, από το Γεννάδι της Ρόδου και παλιός μαθητής του Δασκάλου, ανέλαβε την παρουσίαση του φωτισμένου εκπαιδευτικού, εξαιρετού λογοτέχνη, υπέροχου ανθρώπου και ποιητή του Ευαγόρα Παλληκαρίδη, Φώτη Βαρέλη.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Και σαν πέρασαν τα χρόνια κι ο Δάσκαλος έφυγε από τη ζωή πλήρης ημερών, ο Κώστας Μηνέττος ένοιωσε την ανάγκη να τα ξαναθυμηθεί όλα τούτα και να γράψει μεταξύ άλλων στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*:³⁶

...Δεν υπήρξε μαθητής του που να μη χαιρόταν την ώρα της διδασκαλίας του και να μην απολάμβανε το μάθημά του. Κρεμόμασταν από τα χείλη του, έτοιμοι να ρουφήξουμε την κάθε του λέξη, ν' αναλογιστούμε την πειστική επιχειρηματολογία του κι αιτιολόγηση.

Όσο περιμέναμε μ' ανυπομονησία την ώρα του, άλλο τόσο παρακαλούσαμε να μην τελειώσει το μάθημά του. Το κτύπημα του κουδουνιού για διάλειμμα στην ώρα του Βαρέλη μας άφηνε αδιάφορους ή μάλλον λυπημένους.

Δεν αγωνιούσαμε μη τυχόν το βαθμολόγιό του, όπως συνέβαινε με άλλους καθηγητές μας, καλούσε για εξέταση την αφεντιά μας. Τις δυναμικές γνώσεις του διδακτικού του αντικειμένου τις κάναμε κτήμα από την παράδοσή του κι ο Βαρέλης με την εκπαιδευτική του τέχνη σε γνώριζε, σε ζύγιαζε, σ' αξιολογούσε, σ' αποτιμούσε σωστά.

Σε καλούσε τις πιο πολλές φορές με το μικρό σου όνομα, με το καλοσυνάτο κι απροσποίητο χαμόγέλό του, που σ' ενθάρρυνε αφάνταστα να πεις ό, τι γνωρίζεις, ν' απαντήσεις όπως μπορείς, να διατυπώσεις τη σκέψη σου, να προβάλεις την αντίρρηση, την ένστασή σου.

Βρισκόταν κοντά σου, κατέβαινε στο επίπεδό σου χωρίς να κάνει εκπτώσεις στις απαιτήσεις του για γνωσιολογική συγκρότηση και μαθητική ευπρέπεια και συνέπεια. Είχε το χάρισμα να σ' ανεβάζει, γιατί κέρδιζε την εμπιστοσύνη σου και προκαλούσε το σεβασμό σου, αφού σε σαγήνευε με τη διδασκαλία του, σε καθήλωνε με το φιλοσοφικό του στοχασμό, σε μάγευε με το νοηματικό μεστό και λιτό λόγο του, αλλά και γιατί κατανοούσε κι έδειχνε ανοχή και συγκατάβαση στις εφηβικές παρορμητικές αποκοτιές σου.

Δεν ήταν λίγες οι φορές που σε περιπτώσεις μαθητικών παρεκτροπών δρούσε κατευναστικά και προς την πλευρά των συναδέλφων του αλλά και παρεμβατικά, συμβουλευτικά, παιδευτικά προς την πλευρά των μαθητών.

Η κάθε ώρα διδασκαλίας του ήταν μοναδική κι ανεπανόληπτη. Φορτωμένος με γνωσιολογικό θησαυρό σπάνιο, πλούσιος σε εμπειρίες, οπλισμένος με διδακτική επιδεξιότητα και πρωτοτυπία, ήξερε να κάνει το κάθε αντικείμενο διδασκαλίας του ελκυστικό, ενδιαφέρον, εύληπτο, κατανοητό.

Ήξερε από πού και πώς ν' αρχίσει και πού να καταλήξει. Τον ενδιάμεσο δρόμο τον έβρισκε συντροφιά με τους μαθητές του. Ξέκλινε πολλές φορές από την ευθεία, για να μαζέψει ανθισμένες ανεμώνες κι από παράδρομους και νάνα η ανθοδέσμη του προσφορά στους μαθητές του πλούσια, πολύχρωμη, μοσχομύριστη.

³⁶ Μηνέττος Κώστας Ε., "Στον ποιητή και δάσκαλο Φώτη Βαρέλη", στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 24.12.2012.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*Ήταν χαρισματικός σαν άνθρωπος, δυνατός φιλόλογος κι ιστορικός, μεθοδικός, δι-
δακτικός, ταλαντούχος κι εμπνευσμένος παιδαγωγός, σοφός πνευματικός άνδρας. Για
μας τους μαθητές του λειτουργούσε σαν αυθεντία και σαν πρότυπο...*

Όταν ο Δάσκαλος επέστρεψε στη Ρόδο, αισθάνθηκε την ανάγκη, όπως το
'χε συνήθειο, να ευχαριστήσει τον Κώστα Μηνέττο και όλους τους συνα-
δέλφους του χωρίς καμιά χρονοτριβή:³⁷

Ρόδος 31-5-1991

Φώτιος Βαρέλης

Κωνσταντίνω Μηνέττω Χαίρειν.

Αγαπητέ μου Κώστα,

*Η παρουσία σου στην Κάλυμνο -αναπάντεχη και θεόσταλη- έκαμε τα γε-
ρατιά μου ικανά να ξεπεράσουν πολλές δυσκολίες, και σωματικές και ψυχικές.
Γιατί όσο νάσαι ο γέρος κουράζεται κι ο διακριτικός άνθρωπος υποφέρει όταν
συντρέξουν λόγοι σαν αυτούς που ένιωθα ότι θα παρουσιάζονταν σε μένα, που
έτυχε να θέλουν οι δασκάλοι να με γνωρίσουν στα παιδιά εξαφορμής του ποι-
ηματός μου για τον Ευαγόρα.*

*Ήταν βέβαια φανερό ότι με ζητούσαν οπωσδήποτε γιαυτό, ήταν και το
άλλο, ότι πολλοί με γνώρισαν σαν δάσκαλό τους στην Π. Ακαδημία Ρόδου,
βοηθούσαν και τα γερατιά πολύ στο να ξεπεράσω το κατώφλι της μετριοφρο-
σύνης, ωστόσο δεν κρύβεται η αλήθεια.*

*Είδα τον Κώστα τον Μηνέττο που ήταν κι ο προϊστάμενος και που δίπλα
στον Μιχάλη και τον Φώτη έγινε το τρίτο πόδι της ισορροπίας μου της απόλυ-
της. Η πυραμίδα ή ο τρίποδας της Πυθίας. Όλοι το ξέρουμε πια ότι τα τρία
πόδια είναι το πιο απλό και το πρώτο σχήμα της ισορροπίας των γεωμετρικών
σχημάτων.*

*Πάνω σ' αυτά έδωσες εκτός από την απλή παρουσία σου και την καρδιά
σου. Όλη σου την καρδιά. Έκαμες αμέσως και με τον πιο ειλικρινή τρόπο, τον
πιο ευπροσήγορο κι ευγενικό, την φωνή των ολίγων, φωνή γενική, φωνή των
εκπαιδευτικών της Καλύμνου. Έγινε το καλωσόρισμα κάλεσμα. Και το κάλε-
σμα διαταγή. Μια διαταγή εσωτερική, πράγμα που οικειοποιήθηκα από διαί-
σθηση και διακριτικότητα (συ με την απαγγελία σου του φορτωμένου δασκά-
λου μου το ενέπνευσες) κι έβαλα τα «Εγκαίνια του Παρθενώνα» σαν θέμα της
επαφής μου με τους συναδέλφους μας. Και είπα εκείνο:*

³⁷ Αρχείο Κώστα Ε. Μηνέττου.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

«έγινε κάτι ωραίο και ας το εκμεταλλευτούμε. Να κάμουμε την ώρα τούτη ευχάριστη. Όσο μπορούμε ευχάριστη».

Από μέρους μου είμαι βέβαιος ότι έγινε ευχάριστη και σ' εκείνους ακόμα ίσως, που ίσως τους δυσκόλεψε, από κάποιους λόγους προσωπικούς (είναι πολλοί οι λόγοι που ένας ανθρώπινος οργανισμός δυσκολεύεται να κλεισθεί και να πειθαρχήσει), εμείς οι γέροι ξέρουμε πολλά, (στην Ακαδημία Αθηνών έπαθα κλειστοφοβία κι έφυγα. Η σύζυγός μου πήρε το δίπλωμα) και σ' εκείνους, είπα, που θα παρακάλεσαν να τελειώσω γρήγορα, κάτι έγινε που θα τόπαν ευχάριστο...

Κώστα ως εδώ για να μην πολυλογήσω. Σ' ευχαριστώ με όλη μου την καρδιά, και να το θυμάσαι αυτό, ότι με συγκίνησε πολύ η παρουσία και βοήθειά σου. Προπαντός στον ψυχολογικό τομέα.

Δώσε τους χαιρετισμούς μου στους συναδέλφους μου όλους και στους μαθητές μου. Ακόμα και μέσω αυτών στα παιδιά της Καλύμνου.

Με ευγνωμοσύνη

Φώτης -Σοφία

Στις 18-22.8.1993 διεξήχθη στην Κάρπαθο (Απέρι, Πηγάδια και Όλυμπο) το Η΄ Πολιτιστικό Συμπόσιο της Σ.Γ.Τ.Δ., στο οποίο ο Βαρέλης πήρε μέρος ως ακροατής. Οι δύο φωτογραφίες του Νίκου Κασέρη είναι ο αψευδής μάρτυρας της παρουσίας του Δασκάλου στην Όλυμπο.

Ο Δάσκαλος στην Όλυμπο το 1993 με τον φίλο του και συγγραφέα Μανόλη Μακρή. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Ο Φώτης Βαρέλης, μπορεί να υπήρξε ακροατής και μόνο του συγκεκριμένου Συμποσίου της Στέγης, όμως ενθουσιάστηκε τόσο πολύ από τις ομορφιές της Ολύμπου και της Καρπάθου εν γένει, οπότε όταν επέστρεψε στη Ρόδο έστειλε την ακόλουθη επιστολή-ύμνο στον πρόεδρο της Σ.Γ.Τ. Δ. Κωνσταντίνο Μήνα, η οποία πρωτοδημοσιεύτηκε στην τοπική εφημερίδα «Όλυμπος», φ. 57/1994:

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

«Ηρθαμε εκεί, στις κορφές που γαντζώθηκε, Θεός ξέρει από ποια δύναμη και φωνή, το χωριό σας, για να δώσουμε ό,τι είχαμε από τον πνευματικό κόσμο των νησιών μας, κι αντί να δώσουμε πήραμε. Ακούσαμε από μακριά και πρώτη τη λύρα σας και είδαμε από κοντά τα στολίδια σας όλα. Από τις φορεσιές και τα κεντήματα, τις ομορφιές και τα πρόσωπα ως των γερατιών τη σεμνότητα. Εκείνο το θάρρος των αιτών που χρειάζεται ο άνθρωπος για να ζήσει εκεί επάνω και να κοιτάζει γύρω του τα κατεβάσματα και τ' ανεβάσματα των όγκων της γης. Θαρρείς και ο Θεός της δύναμης, ο Δίας, σβουντούρηξε το νησί καταμεσής του πελάου και σήκωσε τα κύματα στους ουρανούς, που πριν να καταλαγιάσουν πετρώθηκαν σαν αντιμαχόμενα το 'να στ' άλλο.

Στα περιθώρια του Συμποσίου της Σ.Γ.Τ.Δ. στην Όλυμπο της Καρπάθου στις 22.8.1993 ο Δάσκαλος φωτογραφίζεται με Ολυμπίτισσες, ενώ πίσω του ακριβώς στέκεται η σύζυγός του Σοφία. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Όταν φύγει κανείς από την Κάρπαθο, καλό θα είναι να μη θυμάται τίποτα απ' αυτά του άλλου κόσμου. Ξενοδοχεία, παραλίες, ωραίους δρόμους ιστορία και μουσεία. Να θυμάται μόνο μια διαδοχή όγκων, ασάλευτων, σκεπασμένων καθημερινά μ' ένα μεταξωτό στεφάνι, που δεν είδα πουθενά αλλού. Να θυμάται την Κάρπαθο...και φτάνει. Αυτό που έχει μόνο αυτή, στην άκρη του Αιγαίου.

Σας ευχαριστούμε από το βάθος της καρδιάς μας και σας ευχόμαστε να μη χάσετε

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ποτέ την πίστη και την αγάπη σας γι' αυτό που κληρονομήσατε σαν πατρίδα».

Στις 22.12.1994 ο Δήμος Ροδίων επί Δημαρχίας Μάνου Κόκκινου με την υπ' αρ. 859 ομόφωνη απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου του απένειμε στον Φώτη Βαρέλη το χρυσό μετάλλιο τιμής της πόλης της Ρόδου για την προσφορά του στα γράμματα και τη δωδεκανησιακή ιστορία. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ίδιος, σεμνός όπως πάντα, απέκλεισε το ενδεχόμενο μιας λαμπρής τελετής όπως του άξιζε. Ζήτησε να γίνει χωρίς την παρουσία του και χωρίς τυμπανοκρουσίες γι' αυτό και αποφασίστηκε να του επιδοθεί από αντιπροσωπεία δημοτικών συμβούλων στο σπίτι του εν ονόματι του ροδιακού λαού.³⁸

Το χρυσό μετάλλιο και η περιγαμνή του Δήμου Ροδίων προς τον Δάσκαλο, για τα οποία ο ίδιος παρακάλεσε να του δοθούν στο σπίτι του χωρίς καμιά επισημότητα. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Η εφημερίδα ΡΟΔΙΑΚΗ έγραψε τότε με την ευκαιρία της τιμητικής του διάκρισης:

...Ο Φώτης Βαρέλης υπήρξε ο άνθρωπος που σφράγισε με την παρουσία του και το έργο του γενιές ολόκληρες. Εν ζωή ακόμα άφησε παρακαταθήκη στις νεότερες γενιές την προτροπή του να διαφυλάξουν δύο πράγματα: την ελευθερία και τη γλώσσα.

Πολυγραφοτάτος και μελίρρυντος, τόσο μέσα στις εκπαιδευτικές αίθουσες όσο και έξω από αυτές, ήταν ταυτόχρονα μία από τις πιο σημαντικές μορφές

³⁸ Ανώνυμος, "Ομόφωνη απόφαση του δημοτικού συμβουλίου Ρόδου Το χρυσό μετάλλιο στον δάσκαλό μας ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ! Αναγνώριση του ήθους και της προσφοράς ενός παιδαγωγού που πάντα είχε το σεβασμό και την αγάπη του Ροδιακού λαού", στην εφημερίδα Η ΡΟΔΙΑΚΗ, 24.12.1994, αρ. φύλλου 14875.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

της σύγχρονης ιστορίας της Ρόδου και μια παρουσία διακριτική, ευγενική, σεμνή και ταπεινή.

Για όσους είχαν την τύχη να τον γνωρίσουν ήταν, είναι και θα είναι ο Δάσκαλος, με Δέλτα κεφαλαίο.

Για όλους αυτούς τους λόγους, το Δ.Σ. του τότε Δήμου Ροδίων, με την 858/1994 απόφασή του, είχε ψηφίσει ομόφωνα την απονομή του Χρυσού Μεταλλίου Τιμής της πόλης της Ρόδου στο ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ, για την προσφορά του στα γράμματα και τη Δωδεκανησιακή νεολαία.

Με το ίδιο ψήφισμα ο Δήμος Ροδίων αποφάσισε να αποδοθούν περαιτέρω τιμές στον αξέχαστο Δάσκαλο σε χρόνο και με τρόπο που το Δημοτικό Συμβούλιο θα κρίνει.

Ο Δάσκαλος στα εγκαίνια της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου. Διακρίνονται από αριστερά: ο σκιτσογράφος Βαγγέλης Παυλίδης, η αρχαιολόγος Άννα-Μαρία Κάσδαγλη, ο Μανόλης Μακρής ως πρόεδρος της Εφορευτικής Επιτροπής της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου, η Λίτσα Παπαθανάση, επίτιμη πρόξενος της Δανίας στη Ρόδο και ο Νίκος Νικολάου, συγγραφέας. (αρχείο Μανόλη Μακρή).

Τον Μάιο του 1995 έγιναν τα εγκαίνια της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου επί της οδού Αριστοτέλους στη Μεσαιωνική Πόλη επ' ευκαιρία της δημιουργίας του νέου αναγνωστηρίου γύρω από τον αίθριο χώρο. Αυτονόητο είναι ότι ο Φώτης Βαρέλης, ως καθημερινός αναγνώστης της Βιβλιοθήκης ήταν όχι μόνο παρών, αλλά και ομιλητής.

Στις 30 Ιανουαρίου 1996, ανήμερα των Τριών Ιεραρχών, η Νομαρχία Δωδεκανήσου σε μια σεμνή τελετή στα πλαίσια της καθιέρωσης απόδοσης τιμών σε Δωδεκανήσιους θεράποντες των γραμμάτων και των τεχνών, τιμήθηκε ο επίτιμος λυκειάρχης, συγγραφέας και λογοτέχνης Φώτης Βαρέλης, ο

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Δάσκαλος που δίδαξε και γαλούχησε χιλιάδες μαθητών από τη Ρόδο και τα άλλα νησιά.

30.1.1996: Ο Νομάρχης Δωδεκανήσου Γιάννης Παρασκευάς απονέμει την τιμητική διάκριση για την προσφορά του στα ελληνικά γράμματα, στον Δάσκαλο Φώτη Βαρέλη. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Στο περιοδικό «Οικονομικός Ταχυδρόμος» της 17.4.1997 αναφέρθηκε η έκδοση του βιβλίου του Φώτη Βαρέλη *ο Δάσκαλος* με το ακόλουθο κείμενο:³⁹

Η πρωτοβουλία του Δήμου Ροδίων, όπως και τόσων άλλων δήμων της χώρας, να εκδίδουν έργα των συμπολιτών μας είναι αξιέπαινη. Δείχνουν ότι σέβονται την τοπική πολιτιστική δημιουργία και ότι επιθυμούν να αναδείξουν τη δική τους πνευματική παρουσία και όχι να εξαρτώνται για όλα από την πρωτεύουσα. Συμβαίνει με τον Φώτη Βαρέλη το έργο να είναι και αξιόλογο,

³⁹ Ανώνυμος, « “Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ” Φώτης Βαρέλης», στο περιοδικό *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, Αθήνα, 17.4.1997, σ. 92.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Εθνικό Θέατρο Ρόδου, 30.1.1996. Ένα θέατρο κατάμεστο, όπου τιμήθηκε ο Φώτης Βαρέλης. Από αριστερά ο τότε πρωτοσύγγελος της Ιεράς Μητροπόλεως Ρόδου και νυν μητροπολίτης Λέρου, Καλύμνου, Αστυπалаίας Παΐσιος Αραβαντινός, ο τότε γενικός γραμματέας του Υπουργείου Αιγαίου Γιάννης Μαχαιρίδης, ο τότε δήμαρχος Γιώργος Γιαννόπουλος, ο Κώστας Σκανδαλίδης (τότε αντιδήμαρχος) και ο τ. δήμαρχος Ροδίων Δημήτρης Βενετοκλής. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

έστω κι αν το γράφει σε προχωρημένη ηλικία: «Κι όπως σηκώνω τα 85 μου χρόνια, φοβούμαι των γηρατιών τη φρόνηση, που εμποδίζει τα φτερά της φαντασίας και στέκεται διδακτική μπροστά στα φαντάσματα της μνήμης». Οι ιστορικές του μνήμες αξίζουν τον κόπο, τα παιδιά μάθαιναν γράμματα, αλλά ζούσαν και την εποχή τους, τον πόλεμο, τα επόμενα. Γνωρίζουμε πολλά και οι μεταγενέστεροι.

Στις 24.12.1997 ο Σύλλογος Ολυμπιτών Ρόδου «Η Βρυκούς» επί προεδρίας Μανόλη Μακρή με πολυμελή ομάδα με τις χαρακτηριστικές ενδυμασίες της Ολύμπου και με όργανα τη λύρα, την τσαμπούνα και το λαούτο επισκέφθηκαν τον Δάσκαλο στο σπίτι του επί της οδού Ενόπλων Δυνάμεων και του έβαλλαν τα κάλαντα των Χριστουγέννων. Ήταν όντως μια μοναδική

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πρωτοβουλία των Ολυμπιτών και ο Δάσκαλος είχε πάντα να λέει πόσο του άρεσε και πόσο ευχαριστήθηκε η ψυχή του.

Παραμονή Χριστουγέννων 1997 στο σπίτι του Δασκάλου με Ολυμπίτισσες και Ολυμπίτες να του λένε τα κάλαντα. Όλη η ομορφιά της εθμικής Χριστιανοσύνης στην αυλή του Δασκάλου. (αρχείο Μανόλη Μακρή).

Στις 28 και 29 Μαΐου 1998, το Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου, διοργάνωσε στη Ρόδο (Grand Hotel) Συμπόσιο τιμής στο Φώτη Βαρέλη με τίτλο *Ανταποκρίσεις Λογοτεχνίας και Σχολείου, Συνθέσεις για μια οικειότερη και πολυδύναμη σχέση*, με τιμητική επιτροπή τους Γιώργο Γιαννόπουλο, Δήμαρχο Ροδίων, τον Θανάση Βαλτινό, τον Μ. Γ. Μερακλή, τον Κάρολο Μητσάκη και τον Αντώνη Σαμαράκη και υπεύθυνο διοργάνωσης τον καθηγητή της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Π.Τ.Δ.Ε. του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης Γιάννη Βασιλαράκη. Εισηγητές στο Συμπόσιο ήταν συγγραφείς, εκπαιδευτικοί, λογοτέχνες, συνθέτες, σκηνοθέτες και θεατρολόγοι:

-Θανάσης Βαλτινός, Ι.Ν. Βασιλαράκης, Στέφανος Βασιλειάδης, Γιώργος Γαλάντης, Αγγελική Α. Γιαννικοπούλου, Αλεξάνδρα Ζερβού, Ι.Δ.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

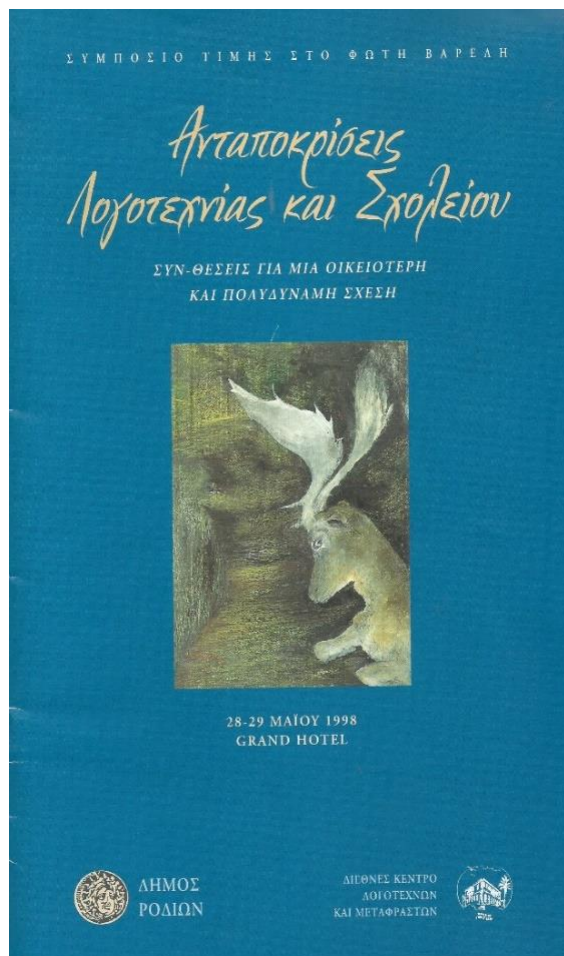
Ιωαννίδης, Αντώνης Κάλφας, Λουκάς Κούσουλας, Γιάννης Λαλάτσης, Δημήτρης Μανθόπουλος, Μ.Γ. Μερακλής, Κάρολος Μητσάκης, Ανδρέας Μήτσου, Γιάννης Παπακώστας, Γιώργος Παπαντωνάκης, Νικήτας Παρίσης, Στέλιος Πελασγός-Κατσαούνης, Αντώνης Σαμαράκης, Γεώργιος Σπανός, Αννυ Weill-Κωσταράκη, Μαρία Φραγκή.

Το φυλλάδιο που εκδόθηκε από το Δ.Κ.Λ.Μ. Ρόδου για τις ανάγκες του Συμποσίου προς τιμή του Φώτη Βαρέλη. Το εξώφυλλο κοσμεί ζωγραφικό έργο του Δασκάλου.

Για τον Φώτη Βαρέλη έγινε αναφορά από τους Γιώργο Γιαννόπουλο, Δήμαρχο Ρόδου, Κώστα Σκανδαλίδη, αντιδήμαρχο και πρόεδρο του Δ.Κ.Λ.Μ. Ρόδου, τον Ι.Ν. Βασιλαράκη, τον Ι.Δ. Ιωαννίδη και τον Μ.Γ. Μερακλή.

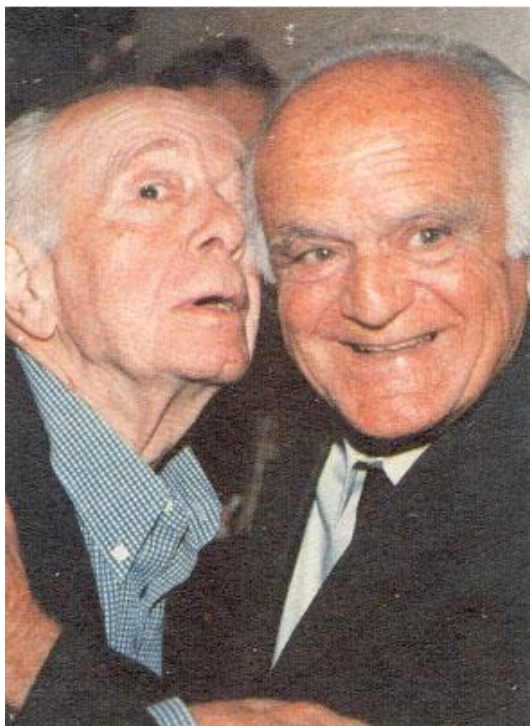
Ο παλιός μου συμμαθητής από το Βενετόκλειο Γυμνάσιο και φίλος από την Κάρπαθο, καθηγητής της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Π.Τ.Δ.Ε. του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης Γιάννης Βασιλαράκης, θα γράψει με τον τίτλο *Οφειλόμενα* στο φυλλάδιο του Συμποσίου:

Θα μπορούσε κανείς να το θεωρήσει όχι και πολύ ασυνήθιστο... Η ανάμνηση ενός ανθρώπου, μετά από τόσα χρόνια, να το κρατάει ακόμη με ζωηρά χρώματα μέσα σου, όταν χίλια - δυο άλλα γεγονότα και βιώματα, σημαντικά και ασήμαντα που στο

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μεταξύ πέρασες, θά 'πρεπε κανονικά να σου τον έχουν στριμώξει σε μια από-
μερη γωνιά της ψυχής, σε κάποια αζήτητα του παρόντος.

Ο Αντόνης Σαμαράκης με τον
Φώτη Βαρέλη στο Συμπόσιο.

Το ξεχωριστό στον Φώτη Βαρέλη και, υποθέτω, ένα από τα (θεωρητικά/πρακτικά ή συμβολικά) ζητούμενα του συμποσίου μας, βγαίνει κυρίως -θα το πω πολύ συνοπτικά- από το αρμονικό συνταίριασμα του Ποιητή και του Δασκάλου πάνω στο ίδιο πρόσωπο: όπου η μια ιδιότητα αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα της άλλης: έτσι που η μνήμη της μιας ανακαλεί αυτόματα (και δικαιώνει) εκείνη της άλλης: και ο λόγος της μνήμης μας γι' αυτόν, να υποχρεώνει σε μια άλλη εκμετάλλευση της "πρώτης ποίησης της ζωής" - για μας τους ίδιους και για τους άλλους, παιδιά/μαθητές μας.

Όσοι τον ζήσαμε, μαθητές, πριν από χρόνια στη Ρόδο -τολμώ εδώ να μιλήσω στον πληθυντικό-, του χρωστούμε πιστεύω πολλά. Κι' ο καθένας, με τον τρόπο του, θα έχει να το λέει στους νεότερους. "Έχει": διάβαζε... "(κατ)έχει κάτι δικό του". "Να το λέει": διάβαζε, "ν' αφηγείται μιαν όμορφη και δυνατή περιπέτεια της μαθητικής του νιότης" και ως τέτοια να την ξαναφέρει μεταπλασμένη μέσα του, δίπλα του, σ' αυτούς που τον ακούνε.

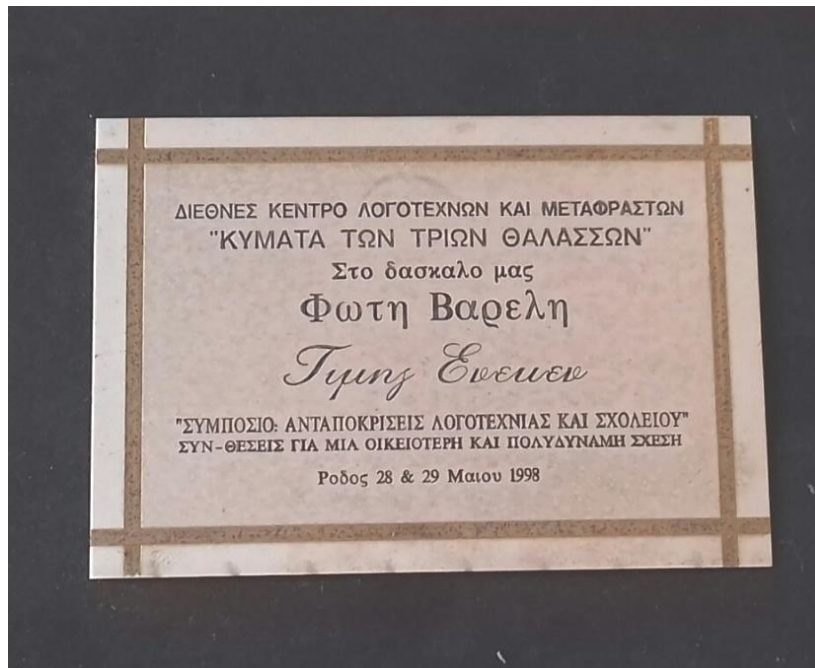
Κι αν αυτή η αναφορά στο πρόσωπό σου, Φώτη Βαρέλη, γίνεται καταρχήν μεταξύ καταξιωμένων εκπαιδευτικών και συγγραφέων που ήρθαν από μακριά να σε τιμήσουν -κι' ας μη σε ξέρουν ακόμη όλοι τους αρκετά: κι' αν ο καθένας τους είναι φυσικό να πορεύεται τον δικό του επιτυχημένο δρόμο στην παιδεία, τη λογοτεχνία, την τέχνη, για ένα τουλάχιστον είμαι βέβαιος πως δε θα μετανιώσουν μετά το τέλος του συμποσίου: για την ευκαιρία της συνάντησης μαζί σου και μιας καλύτερης σε βάθος χρόνου γνωριμίας με το έργο σου.

Ευχαριστούμε προκαταβολικά τον Δήμο Ροδίων γι' αυτό - και βεβαίως για όσα

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*«εύγευστα» από το πνευματικό τραπέζι του συμποσίου θα έχουμε κρατήσει μέσα μας,
φεύγοντας...*

I.N. ΒΑΣΙΛΑΡΑΚΗΣ

Η τιμητική πλακέτα που επιδόθηκε στον Φώτη Βαρέλη κατά τη διάρκεια του προς τιμήν του Συμποσίου «Ανταποκρίσεις Λογοτεχνίας και Σχολείου». (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Είναι περιττό να ειπωθεί πως στο Συμπόσιο αυτό κυριάρχησε η προσωπικότητα και το πολυσήμαντο έργο του Δασκάλου. Πέραν των επαινετικών λόγων του Νομάρχη Γιάννη Παρασκευά, του Δημάρχου Γιώργου Γιαννόπουλου, τον Δάσκαλο εξύμνησαν όλοι οι ομιλητές του διήμερου Συμποσίου, όπως ο Αντώνης Σαμαράκης, ο Ι. Δ. Ιωαννίδης και ο Θανάσης Βαλτινός. Ο Αντώνης Σαμαράκης εντυπωσίασε το πολυπληθές ακροατήριο λέγοντας πως:

Ένας ωραίος τρελός είναι ο Φώτης Βαρέλης. Δίκαια τον αποκάλεσε κάποιος "φωτισμένο βαρέλι" που κυλάει ανάμεσά μας. Αυτός ο κάποιος, βέβαια, είναι ο Ι. Δ. Ιωαννίδης ο οποίος το είχε πει σε κάποιο παιδαγωγικό συνέδριο

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

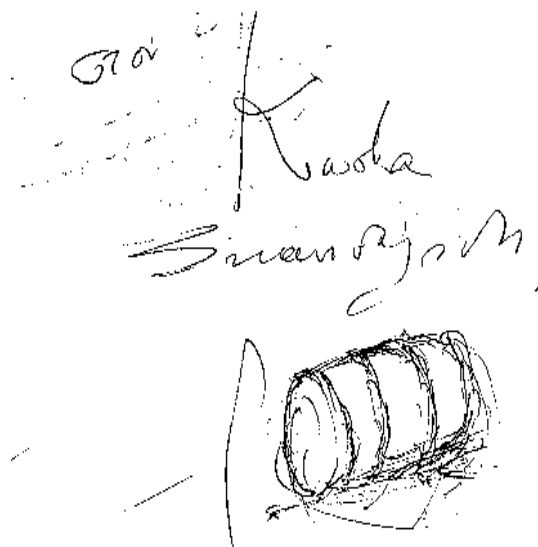
που έτυχε να παρευρεθεί μαζί με τον Φώτη Βαρέλη στην Κύπρο.⁴⁰

Αυτό το προσωνόμιο "βαρέλι" πολύ άρεσε στον Φώτη Βαρέλη. Και δεν ήταν τυχαίο ότι το χρησιμοποιούσε όταν έγραφε σε φιλικά του πρόσωπα, όπως στον Ρόδιο Μανώλη Αθανασιάδη, καθηγητή της Ελληνικής Γλώσσας και της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπίστημιο Columbia της Νέας Υόρκης.

Η υπογραφή του προς τον Μανώλη Αθανασιάδη: Φώτης Βαρέλης.

Αλλά και προς εμένα όταν μου έστειλε μια από τις επιστολές του, την απήθυνε στον όνομά μου με το σχήμα ενός βαρελιού στο φάκελλο.

Ο Βαρέλης και το βαρέλι.
Άλλωστε τον παππού του
"κοντοβάρελο" τον φώναζαν
στον Αρχάγγελο.

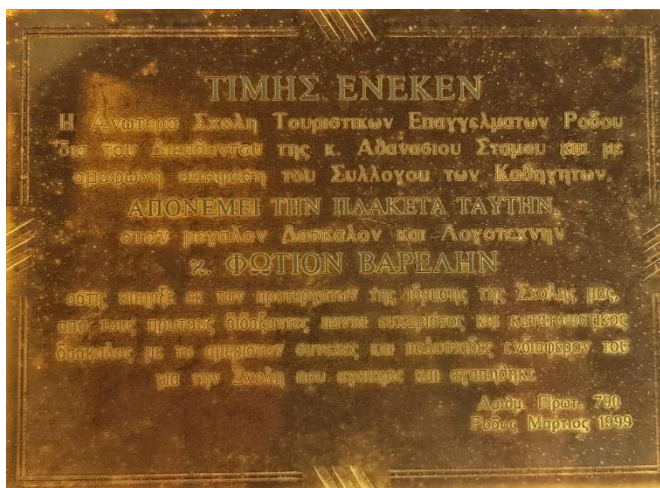
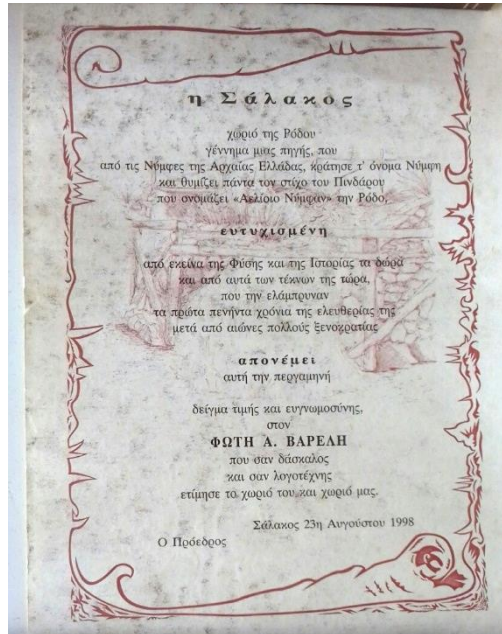
Στις 23 Αυγούστου 1998 η γενέτειρά του, η Σάλακος θα του δώσει και εκείνη τη δική της περγαμηνή ως δείγμα τιμής και ευγνωμοσύνης... που σαν δάσκαλος και σαν λογοτέχνης ετίμησε το χωριό του και χωριό μας.

⁴⁰ Ανώνυμος, «Ο Αντώνης Σαμαράκης για τον Φώτη Βαρέλη Ένα "φωτισμένο βαρέλι" που κυλάει ανάμεσά μας» στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, αρ. φ. 15901, 29.5.1998.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης, των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Η περγαμινή της γενέτειρας Σαλάκου. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Τον Μάρτιο του 1999 ο Σύλλογος των καθηγητών της Ανωτέρας Σχολής Τουριστικών Επαγγελματιών Ρόδου με την υπ' αρ. 790 ομόφωνη απόφασή του τίμησε τον Δάσκαλο για την προσφορά του στη Σχολή (από τους πρωτεργάτες και τους πρώτους διδάξαντες στην Α.Σ.Τ.Ε.Ρ.).

Τιμής ένεκεν από την Ανωτέρα Σχολή Τουριστικών Επαγγελματιών Ρόδου όπου δίδαξε αλλά και πρωτοστάτησε για την ίδρυσή της. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Τον Ιούλιο του 1999 ο Δήμος Καμείρου τίμησε τον Δάσκαλο για την προσφορά του στα ελληνικά γράμματα επιδίδοντάς του σε ασήμι το πουλί της

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

σοφίας, της σύνεσης και της γνώσης, την κουκουβάγια.

Από τον Δήμο Καμείρου για τον σοφό Δάσκαλο. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Στις 19 Σεπτεμβρίου 1999 στο θερινό κινηματοθέατρο "Ρόδον", μιλώντας για τον επιστήθιο φίλο του Μανώλη Αθανασιάδη, κατά την παρουσίαση του Βιβλίου του Κώστα Ε. Σκανδαλίδη "Μανώλης Σ. Αθανασιάδης (Μάνος Ρόδιος) Το Χρονικό μιας Πολύπλευρης Ζωής", εκδ. "Νέα Σύνορα"-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1999.

Στις 29 Σεπτεμβρίου 2002 το 2ο Δημοτικό Σχολείο Κιάτου, και αφού προηγουμένως με έγκριση του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πήρε ως προσωνυμία το ονοματεπώνυμο του Ελληνοκύπριου ήρωα Ευαγόρα Παλληκαρίδη, διοργάνωσε μεγαλοπρεπή τελετή, στην οποία παραβρέθηκε και απάγγειλε το ομώνυμο ποίημά του ο Φώτης Βαρέλης, σκορπίζοντας ρίγη συγκίνησης στο πολυπληθές ακροατήριο.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Στις 3 Νοεμβρίου 2002 ο Σύλλογος Κυπρίων της Ρόδου εξέδωσε ανακοίνωση για την εκδήλωση αυτή, η οποία δημοσιεύτηκε στην τοπική εφημερίδα *Πρόδος* με το ακόλουθο περιεχόμενο:

29 Σεπτεμβρίου 2002.
Ο Φ. Βαρέλης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Κιάτου Κορινθίας απαγγέλλει το ποίημά του "Ευαγόρας Παλληκαρίδης" (φωτογραφικό αρχείο Δημήτρη Στεργιούλη). Τον επόμενο χρόνο, τον Σεπτέμβριο του 2003, θα ξαναβρεθεί στο Κιάτο, όταν τα δύο σχολεία, του Κιάτου και εκείνο της γενέτειρας του Ευαγόρα, Τσάδας Πάφου, αποφάσισαν να διδυμοποιηθούν.

Ήταν Μάρτιος του 1957 όταν ο φιλόλογος καθηγητής κύριος Φώτης Βαρέλης άκουσε τις ειδήσεις στο ραδιόφωνο προτού ξεκινήσει για το Βενετόκλειο όπου δίδασκε. Οι ειδήσεις αυτές της συγκεκριμένης μέρας ήταν συγκλονιστικές και αφορούσαν την Κύπρο και το δράμα που περνούσε μαχόμενη με μια χούφτα αντάρτες στα βουνά εναντίον της αγγλικής αποικιοκρατίας. Τη συγκεκριμένη λοιπόν αυτή μέρα, οι Άγγλοι έστειλαν στην αγχόνη ένα 17χρονο μαθητή γιατί έλαβε μέρος σε διαδήλωση κατά των Άγγλων αποικιοκρατών. Το όνομα αυτού του μαθητή ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΑΔΗΣ.

Ο Καθηγητής λοιπόν μπήκε στην τάξη της πέμπτης Γυμνασίου και αφού συζήτησε με τα παιδιά τη δυσάρεστη είδηση, ζήτησε να γράψουν μια έκθεση ή ένα ποίημα για τον μαθητή αυτό. Τα παιδιά με λύπη για τον απαγχονισμό ενός παιδιού της ηλικίας τους, αμίλητα και με δάκρυα στα μάτια έγραψαν αυτά που η καρδιά και η ψυχή τους τους υπαγόρευαν. Ο κύριος Βαρέλης, έγραψε το δικό του ποίημα συγκλονισμένος από τη σκληρότητα του κατακτητή και τον πατριωτισμό της ψυχής του μαθητή. Το ποίημα αυτό έκανε το γύρο της Ελλάδος και έφτασε μέχρι την Κύπρο που ο ραδιοφωνικός σταθμός της Λευκωσίας

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μετέδωσε τότε σαν δημοτικό τραγούδι χωρίς να γνωρίζει τον ποιητή του.

Το ελληνικό κράτος καταχώρησε το ποίημα αυτό στο βιβλίο "Η Γλώσσα μου" της Πέμπτης τάξης του δημοτικού σχολείου και τα ελληνόπουλα απανταχού της γης έμαθαν για τον ήρωα μαθητή της Κύπρου που αγαπούσε την πατρίδα του, την οικογένειά του, τη θρησκεία του και τα γράμματα.

29.9.2002. Η τελετή αποκαλυπτηρίων της προτομής του Ευαγόρα Παλληκαρίδη στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Κιάτου Κορινθίας, με τιμώμενο πρόσωπο τον Δάσκαλο. Δεξιά δίπλα στο άγαλμα, ο διευθυντής του Σχολείου Δημήτρης Στεργιούλης. (φωτογραφικό αρχείο Δημήτρη Στεργιούλη).

Στις 29 Σεπτεμβρίου 2002 μετά από 45 χρόνια ο κύριος Βαρέλης αναζητήθηκε για να τιμήσει με την παρουσία του τα εγκαίνια της προσωνομίας ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΔΗΣ σε δημοτικό σχολείο του Κιάτου Κορινθίας. Αναζήτησαν τον ποιητή να απαγγείλει το ποίημα, απόσταγμα συγκίνησης του 1957, κατά τη διάρκεια των εγκαινίων για την προσωνομία του σχολείου.

Το τελετουργικό για την προσωνομία του δημοτικού σχολείου του Κιάτου έγινε στον προαύλιο χώρο των διδακτηριακών εγκαταστάσεων της σχολικής μονάδας. Στην τελετή προσκλήθηκαν για να παρευρεθούν οι αδερφές του αείμνηστου ηρωομάρτυρα, η πολιτειακή, πολιτική και εκκλησιαστική ηγεσία της Κύπρου και της Ελλάδος καθώς και οι εν ζωή συμμαθητές του εθνομάρτυρα. Τα αποκαλυπτήρια του λογότυπου έγιναν από τον Πρόεδρο του Εθνικού μας Κοινοβουλίου κ. Απόστολο Κακλαμάνη.

Πολλοί οι παρευρισκόμενοι στην αυλή του σχολείου. Δεκάδες οι επισκέπτες από την Κύπρο, ιερείς, που τίμησαν με την παρουσία τους και λάμπρυναν την εκδήλωση. Στη γιορτή παραβρέθηκαν η πρόεδρος της Σχολικής Επιτροπής του 2ου Δημοτικού Σχολείου, η Πρόεδρος του Συλλόγου Γονέων των μαθητών του σχολείου, οι Διευθυντές των Δημοτικών Σχολείων, των Γυμνασίων και των Λυκείων του Κιάτου και του Βέλου, μεγάλος αριθμός δασκάλων και καθηγητών, εν ενεργεία και απόμαχοι, αντιπροσωπείες μαθητών από τα δημοτικά σχολεία του Κιάτου και των περίξ χωρίων, εκπρόσωποι επιστημονικών συλλόγων, πρόεδροι Γεωργικών Συνεταιρισμών, εκπρόσωποι Πολιτιστικών

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

συλλόγων, συνδικαλιστικών οργανώσεων, εκπρόσωποι Κυπριακών οργανώσεων και της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Κυπρίων και πλήθος κόσμου.

Μεγάλη συγκίνηση προκάλεσαν οι ομιλίες των δασκάλων, του Διευθυντή και των αδερφών και συγγενών του Ευαγόρα Παλληκαρίδη. Μεγαλύτερη όμως συγκίνηση προκάλεσε σε όλους η παρουσία στην τελετή του 92χρονου φιλόλογου, συγγραφέα και ποιητή κ. Φώτη Βαρέλη, ο οποίος τίμησε την εκδήλωση μαζί με την κυρία Σοφία Βαρέλη, σύζυγό του. Ο κύριος Βαρέλης συγκινημένος άρχισε την ομιλία του με τα λόγια:

Μόνο με θάμα μπορούσε να ερμηνευθεί αυτή η σημερινή γιορτή γιατί πριν 64 χρόνια σε αυτό το ίδιο σημείο έγραψα το Τραγούδι του Σκλάβου το οποίο επήγε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου την εποχή της κατοχής και δημοσιεύτηκε στο Κάιρο το 1942. Πουλήθηκε με 25 γρόσια το αντίτυπο. Οι εισπράξεις δόθηκαν προς όφελος του Ερυθρού Σταυρού.

Ο ίδιος ο κύριος Βαρέλης στα δύσκολα αυτά χρόνια βρισκότανε στη Ρουμανία. Στη συνέχεια ο κύριος Βαρέλης απήγγειλε το ποίημά του ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΔΗΣ που έγραψε την ημέρα του απαγχονισμού του εθνομάρτυρα. Η απαγγελία ήταν συγκλονιστική ενώ το πλήθος ξεσπούσε σε λυγμούς.

Οι καλοί δάσκαλοι και ο διευθυντής του σχολείου διάλεξαν την προσωπομυία ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΔΗΣ για το σχολείο τους ένα διαλεχτό βλαστάρι του ελληνισμού για να έχουν ως οδηγό ζωής και να προσπαθούν να του μοιάσουν οι μαθητές του σχολείου στη γνώση και στην αρετή. Να καταστεί η προσωπικότητά του το φωτεινό ορόσημο, το πανάχραντο σύμβολο, ο οδοδείκτης των βημάτων των μαθητών του σχολείου σε ολόκληρη τη ζωή τους. Να νιώσουν περήφανοι που το Σχολείο τους φέρει το όνομα ενός δοξασμένου και τιμημένου από την ιστορία μας ηρωομάρτυρα και να προσπαθούν να του μοιάσουν.

Ο κύριος Βαρέλης δέχτηκε πολλά συγχαρητήρια και προσκλήσεις για να παραβρεθεί σε διάφορες εκδηλώσεις στην Ελλάδα και την Κύπρο.

Στις 6 και 7 Δεκεμβρίου 2002 το Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου διενήργησε ένα διεθνές συνέδριο με τίτλο *Νησιωτισμός και Νησιωτοσύνη* στο Ακταίον με τη συμμετοχή κορυφαίων πανεπιστημιακών, συγγραφέων, συνθετών, σκηνοθετών κ.ά., ανάμεσα στους οποίους και ο Φώτης Βαρέλης με θέμα *Το νησί και η ποίηση μιας φιλοσοφίας του*. Στο συνέδριο συμμετείχαν:

Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Γιώργος Ανδρειωμένος, Φώτης Βαρέλης,

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ι.Ν. Βασιλαράκης, Στέφανος Βασιλειάδης, Γιώργος Βέλτσος, Νικόλας Βερνίκος, Pierre Brunel, Ελένη Γλύκατζη-Αhrweiler, Κέλη Δασκαλά, Σοφία Δασκαλοπούλου, Pier Giovanni D' Ayala, Δημήτρης Δημηρούλης, Charlie Galibert, Isabel Garcia Galvez, Ντένης Ζαχαρόπουλος, Αλεξάνδρα Ζερβού, Διονύσης Καββαθάς, Μιχάλης Κακογιάννης, Φάνης Κακριδής, Αγγέλα Καστρινάκη, Ερατοσθένης Καψωμένος, Γιάννης Κιουρτσάκης, Δημήτρης Λέκκας, Daniel Madelénat, Νίκος Μάργαρης, Anne Meistersheim, Μ.Γ. Μερακλής, Κωνσταντίνος Μηνάς, Χρήστος Μπουλώτης, Γιώργος Παπαντωνάκης, Τίτος Πατρίκιος, Ιωάννης Πετρόπουλος, Χάρης Ράπτης, Μυρτώ Ρήγου, Στέφανος Ροζάνης, Κώστας Ε. Σκανδαλίδης, Μάνος Στεφανίδης, Jean-Yves Tadié, Σπυροβασίλης Φιοραβάντες.

Στις 28.9.2003 το 2^ο Δημοτικό Σχολείο Κιάτου «Ευαγόρας Παλληκαρίδης» και ο Δήμος Σικυωνίων θα απονεύμουν στον Φώτη Βαρέλη τιμητική διάκριση για την δια βίου προσφορά του στην παιδεία και την εκπαίδευση.

Η Τιμητική διάκριση του Δήμου Σικυωνίων και του 2^{ου} Δημοτικού Σχολείου Κιάτου «Ευαγόρας Παλληκαρίδης» προς τον Δάσκαλο. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Στις 21 Μαρτίου 2006 το Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου σε εκδήλωσή του για την Παγκόσμια Ημέρα Ποίησης κάλεσε δωδεκανήσιους λογοτέχνες στο αμφιθέατρο του Νεστοριδείου Μελάθρου για να απαγγείλουν ποιήσή τους. Προσκαλεσμένοι ποιητές ήταν ο Φώτης Βαρέλης, η Ρένα Κάσδαγλη, ο Χρήστος Ευθυμίου, η Δώρα Παρδάλη-

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Σωτρίλη, ο Γιάννης Νιωτάκης, η Ειρήνη Βογιατζή-Χαραλάμπη, ο Βασίλης Πης, η Μαρία Χαραλαμπίδη και ο Σουλεϊμάν Αλάγιαλη-Τσιαλίκ.

Στις 24 Ιουνίου 2006 πραγματοποιήθηκε έκθεση έργων ζωγραφικής Ροδίων ζωγράφων στη λέσχη του Ο.Τ.Ε. με διοργανωτή τον Σύλλογο Εικαστικών Ρόδου, στην οποία είχε συμμετοχή και ο Φώτης Βαρέλης. Το αξιοσημείωτο είναι ότι εντελώς συγκυριακά παραβρέθηκε στην έκθεση αυτή ο φίλος του Θανάσης Στρίκος που εκείνη τη χρονική περίοδο παρεπιδημούσε στο νησί της Ρόδου. Όταν έφυγε για τη Σπάρτη, ο Φώτης Βαρέλης εθεώρησε πρόπον να αλληλογραφήσει μαζί του και να του ζητήσει συγνώμη γιατί εκείνη τη βραδιά της έκθεσης *δεν έκοψε το μυαλό (του) το έρημο να αναγγείλει στους παρευρισκόμενους την παρουσία του επισκέπτη από τη Σπάρτη!*

Θανάση! Αγαπητέ μου φίλε.

Αυτό το χαρτί μιας εποχής έγινε σωτήριο για τη δυσκολία μου να δικαιολογήσω το τερατώδες σφάλμα μου:

Να βραβεύομαι εγώ για ζωγράφος, νάναι γεμάτη η αίθουσα από φίλους επισήμους, να συστήνω φίλους να μου συστήνουν κ.λ. και να μη μου κόψει το μυαλό να τους σταματήσω όλους και να τους πω ποιος είναι ο ξένος από τη Σπάρτη, από τον Ταΰγετο, από την Πελοπόννησο που λέγεται Αθανάσιος Στρίκος, φίλος της Ρόδου και πάνω απ' όλα, φίλος του έργου μου, του συνολικού μου έργου, φίλος σωστός; Ποιος είναι;

Δεν μούκοψε το μυαλό το έρημο! Τάχα χαμένα! Ο στηρικτής του έργου μου! Ο πρώτος! Αυτός που άνοιξε πέρα για πέρα την καρδιά του και φώναξε με όλη την πίστη του ότι είναι το έργο μου έργο όλων μας. Ο Φ. Βαρέλης είναι το βαρέλι το κρασί και η αράδα τα ποτήρια που ο λόγος του, η ποίησή του, η αγάπη του για τουτονά τον τόπο με τους ανθρώπους του!

ΝΑΙ ήταν συμπτωματικά όλα και η αδιαφορία μου. Κάποιος μαθητής μου άκουσα που φώναξε για να τ' ακούσω; ένα στίχο μου. «Κι αν έζησα ωραίες στιγμές μιας Απολλώνιας λύρας!» Αχ! Οι στιγμές της Μοίρας!

Στις 15 Νοεμβρίου 2008 ο Οργανισμός Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (Ο.Τ.Ε.Κ.) γιορτάζοντας τα 50 χρόνια από την ίδρυση της Σχολής (1956), απένειμε το χρυσό μετάλλιο στον Φώτη Βαρέλη για την προσφορά του στην οργάνωση και λειτουργία της Α.Σ.Τ.Ε.Ρ. ως πρώτος καθηγητής αυτής, θέση στην οποία επαξίως υπηρέτησε.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Το χρυσό μετάλλιο και ο έπαινος στον Δάσκαλο από τον Ο.Τ.Ε.Κ. και την Α.Σ.Τ.Ε.Ρ.
(αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Στην τελετή της βράβευσης με το χρυσό μετάλλιο από την Α.Σ.Τ.Ε.Ρ. χέρι χέρι
με τη σύντροφο της ζωής του Σοφία. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Το περιοδικό *Λόγου και Τέχνης Νησίδες*, αρ. τεύχους 9, χειμώνας 2012-
2013, συμπεριέλαβε στις σελίδες του ειδικό αφιέρωμα προς τιμή του Φώτη

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Βαρέλη με άρθρα των Σουλεϊμάν Αλάγιαλη, Ειρήνης Βογιατζή - Χαραλάμπη, Βασίλη Πη, Τίτσας Πιπίνου, Δώρας Παρδάλη- Σωτηρίλλη, Δημήτρη Κόκκινου.

Η συντακτική ομάδα του περιοδικού θα σημειώσει με καθαρότητα λόγου ανάμεσα σε άλλα:⁴¹

Ο συγγραφέας και δάσκαλος Φώτης Βαρέλης έφυγε από κοντά μας τον περασμένο Αύγουστο. Επέλεξε, μέχρι το τέλος, να ζήσει με σεμνότητα, διακριτικότητα και αξιοπρέπεια. Ο ίδιος πίστευε και έγραψε σχετικά πως "ασχημίζουν όλα τα αγνά και παρθένα όταν βγουν από το μονοπάτι και μπούνε στη δημοσιά"...Όταν χάνεται ένας σημαντικός δημιουργός μένουν για τους γύρω τους οι μνήμες, μονάκριβες για εκείνους που τον έζησαν, και τα έργα που αφήνει. Αυτά οφείλουμε να μελετήσουμε από εδώ και πέρα όσοι θέλουμε να μεταλάβουμε κάτι από την ομορφιά και την ποιότητα του πνεύματός του...

Η συγγραφέας Τίτσα Πιπίνου θα γράψει με γλαφυρό λόγο στο τεύχος αυτό του περιοδικού *Νησίδες*, μεταξύ άλλων και τα εξής:⁴²

Ο Φώτης Βαρέλης ήταν ένας ποιητής που μου έδινε πάντα την εντύπωση πως αντλούσε πέρα από την ιδιά του τη σοφία και τον κόσμο όπως είναι, αντλούσε και από την ίδια τη φύση με ένα είδος ποιητικής ηθικότητας. Από τη γη, το χωριό, τον κήπο του, το χώμα όπως αναδύει μυρωδιές ανάλογα με τις εποχές. Ένας άνθρωπος σε στενή σχέση με τη φύση...

...Θυμήθηκα μια επίσκεψή μου στο σπίτι του Φώτη Βαρέλη πριν χρόνια, που όση ώρα η φιλόξενη γλυκιά σύζυγός του Σοφία μας ετοίμαζε καφέ και γλυκό, εκείνος με ξεναγούσε με καμάρι στον κήπο δείχνοντάς μου ένα προς ένα τα δέντρα του, εξηγώντας με υπομονή το όνομα του κάθε δέντρου, των λουλουδιών και των θάμνων...

Ο ποιητής Σουλεϊμάν Αλάγιαλη στο ίδιο επίσης τεύχος θα γράψει με όπλο τον ποιητικό του οίστρο για τον μεγάλο Δάσκαλο:

...Εκείνος, όπως είναι γνωστό, έγραφε τα πρωινά στη Δημόσια Βιβλιοθήκη. Φεύγοντας ήθελε πάντα να με δει. Να μου μιλήσει με τις απύθμενες γνώσεις του για τους Αρχαίους και τους Λατίνους συγγραφείς. Πάντα μειλίχιος. Λες και

⁴¹ Ανώνυμος, "Φώτης Βαρέλης, ένας αποχαιρετισμός", στο περιοδικό τέχνης και λόγου *Νησίδες*, αρ. τεύχους 9, χειμώνας 2012-13, Ρόδος, σ. 51.

⁴² Πιπίνου Τίτσα, "Αποχαιρετώντας τα δέντρα του κήπου", στο περιοδικό τέχνης και λόγου *Νησίδες*, αρ. τεύχους 9, χειμώνας 2012-13, Ρόδος, σσ. 58-61.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*με κάθε κουβέντα του, σου μοίραζε την καρδιά του... Προικισμένος με τα πιο
φωτεινά χρώματα της Ιστορίας, μου χάριζε μνήμες εκθαμβωτικές που λειτουργούσαν
μέσα μου σαν προανάκρουσμα ελευθερίας.*

Ο Φώτης Βαρέλης από παιδί ως τα βαθιά
του γεράματα ήταν δεμένος με τη μάνα γη.
Εδώ στον αγαπημένο του κήπο επί το έργον.
(αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Στιγμές περιπάτου και
περισυλλογής με τον α-
γαπημένο του γιο
Σταύρο στην παραλία
της Ιξιάς. (αρχείο οικο-
γένειας Φώτη Βαρέλη).

*Καθώς μου μι-
λούσε για την "Τε-
λενταία Διδασκα-
λία" του, μου εξη-*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

γούσε πως αυτό που οικοδομεί ένας εκπαιδευτικός είναι πάντα μία ιδιωτική υπόθεση ανάμεσα σ' εκείνον και το μαθητή του, κι είναι πράγματι βαριά κατοχή ο πλούτος της γνώσης...

Η έκθεση ενός μαθητή στο Βενετόκλειο και η «απάντηση» του Φώτη Βαρέλη

Το μάθημα της έκθεσης για τους μαθητές του Φώτη Βαρέλη ήταν ένα παιχνίδι ανάμεσα στον ίδιο και τα παιδιά. Ήταν η πιο ευχάριστη ώρα για όσους είχαν την τύχη να περάσουν από τα θρανία του. Ήταν ουσιαστικά κάτι σαν διάλειμμα από τα μαθήματα. Το πού μπορεί να οφειλόταν αυτό, σίγουρα μας οδηγεί στην εύκολη απάντηση: «μα φυσικά στον Βαρέλη».

Πρώτ' απ' όλα, τα θέματα που έδινε ήταν ελεύθερα, αφού πολλές φορές η πρότασή του ήταν «ελεύθερο θέμα», «γράψετε ό,τι θέλετε», «βρείτε ένα δικό σας θέμα και γράψετε ό,τι σας αρέσει». Ύστερα, ως παιδαγωγός, είχε υιοθετήσει τις ελεύθερες φωνές των μαθητών του, αφού μπορούσαν όχι μόνο να υποστηρίξουν ο καθένας την προσωπική του άποψη, αλλά ακόμα και στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών, «συχαινόταν» τις μεταφράσεις που κυκλοφορούσαν ως βοηθήματα, τους «τυφλοσοφύρτες» όπως τις αποκαλούσε και σου έλεγε πάντα «πες το παιδί μου με δικά σου λόγια, όπως το καταλαβαίνεις».

Αλλά και οι διάλογοι που ανέπτυξε με τα παιδιά ήταν πάντα «ισοϋψείς», κατέβαινε δηλαδή ο ίδιος στο μπόι των παιδιών, ως ίσος προς ίσους, και είχε το χάρισμα να βρίσκει τρόπους να παίρνει πάντα το μέρος των μαθητών του. Έτσι, λοιπόν, ο ίδιος είχε δώσει στα παιδιά το δικαίωμα της ελευθεροστομίας, με αποτέλεσμα κι εκείνα με τη σειρά τους να ανοίγουν τα στόματά τους ή ν' αφήνουν την πένα τους να γράφει ελεύθερα τις απόψεις τους γιατί έτσι το ήθελε ο Δάσκαλος. Να εκπαιδεύει ανθρώπους ελεύθερους.

Η έκθεση που παρατίθεται στη συνέχεια, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της παιδαγωγικής πρακτικής του Φώτη Βαρέλη αλλά και της αποδοχής της από τους μαθητές του. Πιο συγκεκριμένα η έκθεση αυτή γράφτηκε κατά τη σχολική περίοδο 1962-1963 από τον Μανόλη Βρατσάλη, μαθητή τότε της Ε΄ Πρακτικού.

Αυτά που μπορεί να παρατηρήσει κανείς στον «διάλογο» αυτό μεταξύ του Μανόλη Βρατσάλη και του Φώτη Βαρέλη είναι:

1. Η ελευθεροστομία του μαθητή και ο εξομολογητικός τόνος προς τον καθηγητή του «χωρίς φόβο και πάθος».
2. Παρά την εποχή, η γλώσσα που ο καθηγητής έχει νουθετήσει τους μαθητές του να χρησιμοποιούν είναι η δημοτική μας γλώσσα.
3. Ο μαθητής τολμά να γράφει στον καθηγητή του ότι τον βλέπει σαν εχθρό του, ότι πάντα έχει αντιρρήσεις σε όσα εκείνος λέει, ότι παλαιότερα τον νόμιζε ευτυχισμένο γιατί τον έβλεπε σαν υπερφυσικό, σαν κάτι το

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μεγαλειώδες, αλλά από κείνο το βράδυ που περπάτησαν αντάμα κι ο καθηγητής του του έλεγε τα βάσανά του, τον έβαλε στις κανονικές του διαστάσεις και άρα είναι ένας άνθρωπος σαν όλους τους άλλους και πώς θα ήθελε να τον γνωρίσει ακόμα καλύτερα, ακόμα και σαν εχθρό. Εκφράζει ακόμα και την επιθυμία του να του πηγαίνει κόντρα για ένα και μόνο λόγο. Τον θεωρεί δάσκαλο της ζωής και επομένως κατ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να μάθει από κείνον πολλά περισσότερα για τη ζωή.

4. Κι ο παιδαγωγός Φώτης Βαρέλης, άλλο δεν κάνει παρά να «διαχειριστεί» ακόμα ένα «επαναστατημένο» παιδί, κυρίως λόγω της ηλικίας του και όχι μόνον. Τα εργαλεία του είναι μοναδικά. Φέρουν το γνήσιο της υπογραφής του:

α. Δικαίωση των απόψεων όχι μόνο του συγκεκριμένου μαθητή Μανόλη Βρατσάλη αλλά και όλων των μαθητών του.

β. Αναγνωρίζει πως ο ίδιος τους έχει κουράσει να τους λέει τα ίδια και τα ίδια κι αυτό διόλου δεν τον κάνει ευτυχισμένο και πως αισθάνεται όντως κουρασμένος, γιατί τα νιάτα με την ιδιοσυγκρασία τους τον θέλουν πάντα μονομάχο.

γ. Όμως αυτό που τον χαροποιεί ως δάσκαλο είναι ότι περνά τη ζωή του μαζί με τα νιάτα κι αυτό του φτάνει. Είναι γιατί τα νιάτα βλέπουν τον κόσμο αλλιώς κι αυτή είναι η ομορφιά της ζωής.

δ. Απερίφραστα λέει στον μαθητή του πως σε καμιά περίπτωση δεν πιστεύει ο ίδιος ως δάσκαλος πως ο μαθητής του είναι εχθρός του και ότι τον μισεί. Αν υπάρχει κάποιος πόλεμος ανάμεσά τους, αυτός είναι ένας πόλεμος πνευματικός κι αν ο ίδιος γέλασε, γέλασε για όλα όσα πίστευε ο μαθητής του σαν μικρό παιδί για τον Φώτη Βαρέλη, ότι δηλαδή είναι ένα υπερφυσικό όν, κάτι το μεγαλειώδες και ξεχωριστό, ενώ στην ουσία είναι ένας άνθρωπος σαν όλους τους άλλους.

ε. Και στο τέλος ο ίδιος ο καθηγητής παρακινεί τον μαθητή του, να μην έχει καμιά τύψη για όσα πιστεύει και ποτέ του δεν πρέπει να μετανιώνει γι' αυτά.

Η έκθεση του μαθητή.
«Πώς αντιλαμβάνομαι εγώ την ευτυχία»

Δέν ξέρω τί έντύπωση ἔχει δημιουργήσει τό ἄτομό μου σέ σᾶς ὅμως ἀρχίζω νά σᾶς θεωρῶ σάν ἐχθρό μου. Προχθές εἶχατε ρωτήσει ἕνα μαθητή ἀπό τά πρῶτα θρανία ἄν εἶχατε κάνει ἐχθρούς. Δέν ξέρω ἄν τό λέγατε ἐπίτηδες ἐπειδή περνοῦσα ἐκείνη τή στιγμή ἐγώ ἢ ἄν ἦταν σύμπτωση, ὅμως μέσα μου γέλασα καί εἶπα: «τί κάθεσαι τώρα καί μᾶς δίνεις σημασία;».

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Άρκετά κράτησε ή κωμωδία κοροϊδεύοντας τόν εαυτό μου. Ξέρω ότι τώρα τελευταία δέν έδινα τήν σημασία στά λόγια σας όπως πρίν. Ξέρω ακόμη ότι κανένας άλλος δέν θά τολμοῦσε νά σᾶς πεί ότι είστε έχθρός του. Ξέρετε ότι κάνετε κακό στόν εαυτό σας μ' αὐτή τήν συμπεριφορά σας στους μαθητές; Ξέρετε ότι ἀπέναντί σας έχετε άγουρους ακόμη ανθρώπους πού δέν μποροῦν νά σταθοῦν στό ίδιο επίπεδο σκέψεως μέ σᾶς; Ξέρετε ότι κάθε σας λέξη, αν δέν είναι τόσο δραματική ώστε νά τούς συγκινήσει τούς φαίνεται τόσο παράξενη ώστε τούς κάνει καί γελοῦν; Ξέρετε ότι τώρα τελευταία σέ κάθε σας λέξη έφερνα πάντα αντιρρήσεις;

Κι' όμως όλα τά ξέρετε, όλα τά καταλαβαίνετε, όλα τά αισθάνεστε, τό ξέρω πολύ καλά.

Άπό μικρός σᾶς νόμιζα κάτι τό υπερφυσικό, κάτι τό μεγαλειώδες, νόμιζα ότι μπορούσατε νά λύσετε όλα τά ανθρώπινα προβλήματα, νόμιζα ότι δέν είχατε ανάγκη από εὐτυχία, ότι ήσασταν εὐτυχισμένος από τίς γνώσεις σας καί σᾶς θαύμαζα.

Άπό τό βράδυ όμως εκείνο πού περπατήσαμε μαζί, πού μοῦ λέγατε τά βάσανά σας, τήν ἀρρώστια σας -δέν ξέρω αν θυμάστε- από τήν ήμέρα εκείνη είπα μέσα μου: μά κι' αὐτός είναι άνθρωπος. Είδα ότι δέν διαφέρετε καθόλου από τούς άλλους ανθρώπους, είδα ότι είχατε ἀτέλειες σαν όλους μας, ἀπλῶς είχατε ζήσει περισσότερο ή μάλλον είχατε γνωρίσει περισσότερο τήν ζωή. Άπό κείνη τήν ήμέρα είχα πάψει κάπως νά πιστεύω στήν δύναμή σας, έπειτα ήρθε καί κάποιο άλλο γεγονός πού μέ πείραζε περισσότερο. Ξέρω ότι τό λέγατε για καλό μου για νά μέ βοηθήσετε αὔριο, όμως έμένα μέ πείραζε πολύ, μοῦ είχατε κόψει κυριολεκτικά τά φτερά. Ίσως μ' αὐτά πού γράφω γίνω περισσότερο έχθρός σας αν φυσικά δέν έχω γίνει μέχρι τώρα- όμως νά ξέρετε δέν φοβάμαι, γιατί νά ξέρετε είμαι καί γώ άνθρωπος μέ τούς έγωισμούς μου καί αν μάλιστα τῦχει καμμιά φορά καί γνωρίσετε καί τήν ζωή μου θά δείτε πώς είμαι ένας άνθρωπος μέ δίχως μυαλά.

Καμμιά φορά έρχομαι στήν ανάγκη νά σᾶς πῶ τήν δυστυχία μου μιᾶς περασμένης μέρας, καμμιά πάλι φορά θᾶθελα νά σᾶς έλεγα τήν χαρά πού νοιώθω, όμως τήν τελευταία στιγμή σκέφτομαι «γιατί νά τά πῶ σ' αὐτόν; Μήπως θά μέ βοηθήσει;» Καί αφήνω νά περνᾶ καί κείνη ή μέρα περιμένοντας πάντα νά σᾶς γνωρίσω καλύτερα. Πάντως πιστεύω πώς κάποτε θά γνωριστοῦμε καλύτερα έστω καί έχθροί. Δέν μοῦ λέτε, στήν λέξη έχθρός υπάρχουν καί ἐδῶ δύο σημασίες, δηλαδή τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ; Αν υπάρχουν τότε νά ξέρετε πώς είστε έχθρός μου μέ τήν καλή σημασία (ἀλλοίμονο βέβαια, δέν μοῦ κάνατε καί τίποτα) ἀπλῶς μ' ἀρέσει ν' ἀντιστέκομαι σέ κάθε σας λέξη καί νά βλέπω καί τήν άλλη μεριά, θέλω πάντοτε νά πηγαίνω κόντρα σας, γιατί μόνο έτσι θά μπορούσα νά μάθω περισσότερα για τήν ζωή, γιατί έχω τήν ἐντύπωση πώς είστε δάσκαλος τῆς ζωῆς. Δέν ξέρω αν μέ καταλαβαίνετε. Δέν θέλω μ' αὐτήν μου τήν έκθεση οὔτε νά σᾶς κολακεύσω οὔτε καί νά σᾶς κατακρίνω. Είναι ἀλήθεια πώς τώρα τελευταία τόχω ρίξει πολύ έξω στό μάθημά σας, σᾶς λέγω όμως κάτι

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Άλλο, όταν δέν επηρεάζομαι από τούς γύρω μου (συμμαθητές) προσέχω απόλυτα τά λόγια σας. Καί μήν νομίζετε ότι χάνετε έναν μαθητή γιατί έχω ακόμη ανάγκη διδασκαλίας.

Μου λέτε γιά εὐτυχία. Μά ὑπάρχει πιά μεγάλη εὐτυχία νά νιώθεις ότι εἶσαι ἐλεύθερος ἄνθρωπος, νά λές ὅ,τι θέλεις; Θάθελα νά σᾶς ἔλεγα πάρα πολλά γιά τήν εὐτυχία, αὐτή πού νιώθω ἐγώ, ὅμως γιατί; Ἄν πάτε ἐνάντια στίς σκέψεις μου τότε θά πάψω πιά νάμαι εὐτυχισμένος. Ἕνα μόνο σᾶς λέγω. Εἶμαι εὐτυχισμένος καί μ' εὐχαριστεῖ αὐτό.

Ἡ ἀπάντηση του παιδαγωγού Φώτη Βαρέλη στον μαθητή του

Εἶπες πράγματα πολύ σωστά καλό μου παιδί.

Πολλά λόγια ἀπ' τό στόμα μου δέ θάβγαιναν ἄν δέν ὑπῆρχες ἐσύ ἢ καί κάποιοι ἄκόμα. Γιά ἓνα μιλάμε καμμιά φορά. Ἐκεῖνο ὅμως πού θέλω νά καταλάβεις εἶναι τοῦτο: Νά μήν πιστέμης ποτέ κι ἐσύ κι ὅσοι ἔχουν κουρασθῆ πιά ἀπ' αὐτά πού λέω ἐγώ καί μονάχα ἐγώ -ἀφοῦ εἶμαι τό κέντρο τῆς τάξεως- θελητά μου ὄχι ότι αὐτό πού λέω ἐγώ, πιστεύω ότι οἱ ἄλλοι δέν τό ξέρουν καί μαζί μ' αὐτούς κι' ἐσεῖς, οὔτε ὅτι μ' ἀρέσει τόσο πολύ νά τά λέω, κι' ότι βγαίνω εὐτυχισμένος ἀπ' τήν τάξη γιατί τάπα. Πᾶν' ἐκεῖνα τά χρόνια πιά.

Τώρα ἔχω κουρασθεῖ. Ἐσεῖς οἱ νέοι μέ κουράζετε πολύ, αφάνταστα πολύ, μέ τό νά μέ κατεβάζετε σέ μονομαχίες, πού ἐνῶ σ' ἐσᾶς εἶναι κάτι εὐγενικό καί γεμάτο νόημα ἴσως γιά μένα εἶναι κουραστικό ἀπό ἄλλες μεριές καί γιατί γυρίζω καί τριγυρίζω στά ἴδια μέρη.

Ἕνα μέ χαροποιεῖ μοναχά. Πού ζῶ μέ τά νιάτα. Τά ὠραῖα νιάτα πού βλέπουν τόσο ἀλλιώτικα τόν κόσμο!

Ὅσο γιά τό «ἐχθρός». Κι' ἄν ἀκόμα οἱ τελευταῖες σου φράσεις κρατοῦσαν σταθερή τήν ἀρχική γραμμή τῆς ἐσωτερικῆς ἐπανάστασης -πράγμα πού τό περίμενα ὡς τό τέλος- δέ θά μπορούσες μέ κανένα τρόπο νά μέ κάμης νά πιστέψω πώς μέ μισεῖς μέ τό νόημα τοῦ κοινωνικοῦ μίσους.

Εἶναι ἓνας πνευματικός πόλεμος πού κατευθύνεις ἐναντίον μου γιατί ἴσως γέλασα μπροστά σ' ἐκεῖνα πού πίστευες μικρός. Δέ σέ γέλασα παιδί μου. Ἀπλῶς φάνηκα εἰλικρινής, ἄθελά μου, ἄν τό θέλεις κι' ἔτσι.

Κι' ὅμως δέν τόν κατευθύνεις ἐναντίον μου αὐτό τον πόλεμο. Εἶναι οἱ ἀνιμαχίες ἐνός ἄλλου ἀγώνα πού θά τόν εὕρης πιά πέρα.

Γιά τή σοφία μου τώρα. Ἐδώ ἄς μιλήσει ὁ Σωκράτης καλύτερα.

Περισσότερα μί' ἄλλη φορά.

Πάντως ξέρε ότι δέν πρέπει νά μετανιώσης κι' οὔτε νάχης καμμιά τύψη.

1γ. Ο θάνατος του Δασκάλου

Ο Φώτης Βαρέλης απεβίωσε στις 18 Αυγούστου 2012, ημέρα Σάββατο και ώρα 14,20 στην ιδιωτική κλινική Euromedica και κηδεύτηκε στις 20 Αυγούστου 2012, ημέρα Δευτέρα στο νεκροταφείο των Ταξιαρχών.

-Ο Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος Κογεράκης, στην ομιλία του κατά την νεκρώσιμη ακολουθία, είπε τα ακόλουθα, «ακτινογραφώντας» τον Δάσκαλο με λόγο εμπνευσμένο και εναργή, τονίζοντας όλως ιδιαιτέρως πως ο βίος του ταυτίστηκε με την ρήση του αρχαίου σοφού που λέει: «Ως χαρίεν άνθρωπος, όταν άνθρωπος ει»:

Βαθύτατο αίσθημα χρέους και οφειλής συγκροτεί σήμερα την πενθηφόρο σύναξή μας για να προπέμψουμε στην αιώνια πατρίδα, την άνω Ιερουσαλήμ, τον εκδημήσαντα από την ματαιότητα της παρούσης ζωής αείμνηστο πλέον Δάσκαλο Φώτη Βαρέλη. Για τον άνθρωπο τον όποιο σημειώθηκε χαρακτηριστικά προ δεκαεξαετίας ότι «αν σήμερα στη Ρόδο θέλεις να δείξεις στα παιδιά σου το πρότυπο του Δασκάλου, θα φωνάξεις με τον δείκτη τεντωμένο ίσια μπροστά: Νάτος, ο Φώτης ο Βαρέλης!».

Ο Δάσκαλος από την περασμένη Παρασκευή δεν βρίσκεται πλέον ανάμεσά μας. Η υψικάρινος δρυς του πνεύματος έγειρε από το βάρος των χρόνων. Το σώμα του που κλονίστηκε από το γήρας βρίσκεται χωρίς πνοή ξαπλωμένο μπροστά μας. Το πνεύμα του φτερουγίζει ήδη στον χώρο των αφράστων ωραιότητων, του κόσμου που καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής νοστάλγησε και εξύμνησε. Ο Φώτης Βαρέλης εκοιμήθη, δεν πέθανε. Οι πνευματικοί άνθρωποι, που ολοένα γίνονται και σπανιότεροι, δεν αφήνουν απλώς παρακαταθήκη. Γίνονται οι ίδιοι παρακαταθήκη. Ο θάνατος έρχεται να τους τοποθετήσει στο βάθρο της όντως ζωής για να δίνουν με πιο αυθεντικό τρόπο την μαρτυρία της ζωής. Να επαληθεύουν με το είναι της επιγείου υπάρξεώς τους την ρήση του αρχαίου σοφού: «Ως χαρίεν άνθρωπος, όταν άνθρωπος ει». Ο αείμνηστος Δάσκαλος βάσταξε με νεανικό σφρίγος πνεύματος το βάρος εκατόν και πλέον χρόνων ζωής. Όταν τον έβλεπα να περπατάει στον δρόμο, με τον χαρακτηριστικό του τρόπο βαδίσματός του, απεκόμιζα την εντύπωση του ώριμου στάχυ που γέρνει από το βάρος της

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πλούσιας καρποφορίας. Η παρουσία του είχε μια ιδιάζουσα αρχαϊκότητα και έμφυτη αρχοντιά. Η έκφρασή του πρόδιδε πυρφόρο εσωτερικό, καρδιακό ζήλο. Ο λόγος του λεπτή τρυφερότητα. Η ματιά του απεριόριστη κατανόηση και αποδοχή του άλλου. Ειλικρίνεια και τιμιότητα. Αρετές που δεν χρειαζόταν χρόνο πολύ να τις διαπιστώσεις. Αρκούσε ένας χαιρετισμός και μια μικρή συζήτηση. Όλα αυτά γιατί ήταν αληθινός Δάσκαλος. Και πραγματικός Δάσκαλος σημαίνει πολλά άλλα κυρίως ότι υπάρχει καθαρή και αγαπώσα καρδιά.

Ο Φώτης Βαρέλης γεννήθηκε στη Σάλακο το έτος 1911. Έμαθε τα εγκύκλια γράμματα στην γενέτειρά του και συνέχισε στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο. Σπούδασε στην Ιταλική Ακαδημία της Ρόδου άλλα μετά το πέρας των σπουδών του αναγκάστηκε να αφήσει την πατρίδα γιατί αρνήθηκε να υποταχθεί στην προπαγανδιστική εκπαιδευτική πολιτική αφελληνισμού του λαού που είχε επιβάλλει ο κατακτητής. Ηλθε στην Αθήνα και ενεγράφη στην φιλοσοφική Σχολή. Μετά το πέρας των σπουδών του θα εργασθεί ως φιλόλογος σε διάφορα σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας. Η ελληνική διασπορά θα τον κερδίσει. Το οικουμενικό πνεύμα του ελληνισμού της Διασποράς ήταν περισσότερο οικείο στο δικό του πνεύμα. Θα διδάξει για κάποια χρόνια στο ελληνικό σχολείο της Κωνσταντίας στην Ρουμανία. Οι ιστορικές για τον εκεί ελληνισμό συγκυρίες θα τον αναγκάσουν να επιστρέψει στην Αθήνα. Πεζός θα διανύσει όλη την απόσταση Κωνσταντίας-Αθηνών θέτοντας σε κίνδυνο και αυτή ακόμα την ζωή του. Μετά την ενσωμάτωση έρχεται στην αγαπημένη του Ρόδο. Εδώ για δεκαετίες θα προσφέρει στην εκπαίδευση. Δεν θα είναι ο εκπαιδευτικός που προσφέρει απλά γνώση. Γίνεται ο μυσταγωγός της παιδείας. Μετά την συνταξιοδότησή του επιδίδεται στο συγγραφικό έργο.

Ποιος μπορεί να αποτιμήσει γνήσια και αυθεντικά ένα Δάσκαλο αν όχι οι μαθητές του. Γι' αυτό θα διαβάσουμε ένα απόσπασμα ενός από τους καλύτερους μαθητές του, του κ. Παναγιώτη Χαμουζά. Που ως καλός μαθητής και καλός δάσκαλος επίσης είχε την ευκαιρία να τον κατανοήσει καλύτερα.

Γράφει λοιπόν:

«Φώτης Βαρέλης - ο Δάσκαλος: έννοιες ισοδύναμες, ταυτόσημες, επικοινωνούσες, επάλληλες, κατά τη λογική, συνείρονται και

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

αλληλοπροσδιορίζονται. Ομογνώμονες είναι όλοι, χωρίς εξαίρεση, όσοι είχαν πνευματική χειραψία μαζί του. Ο Δάσκαλός μας ξάνοιγε μπροστά μας δρόμους πρωτόγνωρους. Στους φραστικούς του λογισμούς, στη συλλογιστική του πειθώ, στο παιχνίδισμα της φαντασίας του, ένιωθες, άκουες, έβλεπες τον καρπό της γνώσης στη χούφτα σου. Η λύρα του η διδακτική, σαν έκρουε, όριζε τον βηματισμό εκείνο, που σ' έκανε συγχορευτή με του Ομήρου τα έπη, με του Πλάτωνα τις ιδέες, συστρατιώτη με τους Μύριους του Ξενοφώντα...με τόσα και τόσα πράγματα και ιδέες.

Πολυσχιδής, φιλόλογος, ποιητής, συγγραφέας, ζωγράφος, μουσικός, χορευτής, προσιτός και μειλίχιος, σαγήνευε καταλυτικά τις ευαίσθητες ψυχές των μαθητών του. Η θέρμη του διδακτικού του λόγου, άφηνε, κι όταν ακόμα τέλειωνε η διδασκαλία του, άφηνε επαναλαμβάνω, έναν απόηχο, που αντιλαλούσε παρατεταμένα στα μνημονικά μας κύτταρα...

Μεσολαβούσε πάντα ανάμεσα στο κείμενο και στην ψυχή τού μαθητή, με την ένθεη εκείνη μανία, με το πάθος εκείνο το ερωτικό. Ανέβαινε στο φως της Τέχνης, με γαλήνια απλότητα, σαν γινόταν ανατόμος της μορφής και του περιεχομένου τού κάθε κειμένου. Και σαν λειτουργούσε στον ναό της Σοφίας, πλάταινε τους ορίζοντες, και μάς έμπαζε τότε στο βάθος εκείνο, να μνηθούμε στα μυστικά, να καταδυθούμε στην ψυχή τού συγγραφέα, και τότε μάς ανέβαζε στο ύψος του Ολύμπου, στην κατοικία των θεών, όπου ο Δίας, ο Κρονίων, ο πατήρ ανδρών τε θεών τε, όπου η χορεία των θεών, όπου η Αθηνά, η θεά της Σοφίας, όπου ο Ερμής ο λόγιος, που κρατούσε το μαγικό του ραβδί... Και εκείνη τη μέρα, την ειμαρμένη, και με εντολή της Αθηνάς, ο φτερωτός αγγελιοφόρος Ερμής: “Είλετο ράβδον τη δ' ανδρών όμματα θέλγει, ων εθέλει, τους δ' αύτε και υπνώοντας εγείρει”, (πήρε στα χέρια το ραβδί, που μ' αυτό γοήτευε τους ανθρώπους, όποιους ήθελε, και που άλλους πάλι κι όταν κοιμούνταν τους ξυπνούσε...). Εκείνη τη μέρα, λοιπόν, την ειμαρμένη, ο θεόμορφος Ερμής, ροβόλησε απ' τις κορφές του Ολύμπου και κρατώντας αυτό το μυστηριώτικο ραβδί το ‘φερε και το χάρισε στο δάσκαλό μας. Μ' αυτό το μαγικό ραβδί τού λόγου, γοήτεψε τους μαθητές του, μ' αυτό ξεπέρασε τις κακοτοπιές της ζωής του, μ' αυτό ανέβηκε “στο ξάγναντό του”,

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

στη θέα του απείρου! (Είναι υπέροχη η θέα του κόσμου από το ξάγναντο, που έστησε ο λόγος του ανθρώπου! Μου το ‘παν οι Μούσες...) γράφει ο ίδιος. Προσωπικά θεωρούμε “το ξάγναντό του” ως τη συμβατική έκφραση του αόρατου κόσμου του. Προειδοποιούμε και παρακαλούμε αυτό το “ξάγναντο” να το κρατήσουμε στη μνήμη μας». Αυτός ήταν ο Φώτης Βαρέλης. Γι’ αυτό δεν διστάζουμε να ομολογήσουμε ότι η κοινωνία από το περασμένο Σάββατο στερήθηκε ένα υπιπέτη αετό, ένα γνήσιο πνευματικό άνθρωπο, ένα αληθινό κεφάλαιο. Στην συλλογή των ποιημάτων του «Ευχαριστώ τους ανθρώπους», στην εισαγωγή, μέσα σε λίγες γραμμές μας αφήνει την πνευματική διαθήκη του. Έγραψε: «Υπηρέτησα την έδρα και την πατρίδα μου για περίπου 55 χρόνια, σε διαφόρων βαθμίδων και ειδικοτήτων σχολεία, με αγάπη και τιμιότητα, σε ό,τι είπα, σε ό,τι έγραφα και σε ό,τι έπραξα. Τώρα που γέρασα πολύ, ένα έχω να πω σαν Έλληνας και σαν δάσκαλος. Η γλώσσα μας που τόσο την περιφρονούμε, όσο περνούν τα χρόνια, είναι η τρίσβαθη ρίζα που μας κρατάει ακόμα ζωντανούς». Επίκαιροι λόγοι τώρα που αποφάσισαν να μας αλλάξουν την Γραμματική. Αείμνηστε Δάσκαλε. Σε χρόνους που όλοι έκλιναν τον γόνο στην λατρεία της ύλης, εσύ στάθηκες όρθιος σαν άλλος ζηλωτής Προφήτης Ηλίας φωνάζοντας προφητικά το «Στώμεν καλώς». Με τον λόγο σου και την ζωή σου. Δέν λάτρευες τον Βάαλ της ύλης. Έμεινες προσηλωμένος στο πνεύμα. Η αιωνία τράπεζα τού πνεύματος σε έχει πλέον συνδαιτημόνα της. Ευφραίνου και αγάλλου «ένθα ούκ έστι πόνος, ού λύπη, ού στεναγμός».

Αυτές τις μέρες γιορτάζουμε την Κοίμηση της Θεοτόκου. Ο Δάσκαλος μιλώντας για την Παναγία μιλούσε για την πονεμένη μάνα. Έτσι την αισθανόταν και την ευλαβούνταν με αγάπη. Η Παναγία τον κάλεσε κοντά της τις μέρες της γιορτής της. Για να ψάλλει όπως ωραία έψαλλε τους ύμνους επί της γης, τώρα, με την συνοδεία των Αγγέλων και των Αγίων στους ουρανούς.

Κλείνοντας θα διαβάσω αποσπάσματα από ένα ποίημα του Δασκάλου που επιγράφεται «Χαίρε κόσμε απρόβλεπτε». Δίνοντάς του τον λόγο για να μας διδάξει, άπνους πλέον.

Γράφει:

«...Στον Θεό εγώ θέλω να μιλήσω. Κατ’ ευθείαν σ’ Εκείνον,

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Πού και πώς θα τον δω;
- Ήρθα, θα του πω, ναι ήρθα στον κόσμο.
Γιατί να μου είναι τώρα αδύνατο να φύγω;
Να φύγω από παντού από ομορφιές κι από ασχήμιες,
Κι από τις αμαρτίες μου. Και τις αμαρτίες των άλλων
Γέρος είμαι. Έχω πάψει, από καιρό να κυνηγώ τη χαρά της ζωής
Δέχομαι, έκαμα λάθος. Λάθη πολλά. Ωστόσο
δεν σας φαίνεται πολύ βαρύ, μέσα στα βάσανά μου σαν θνητός
να μπω σε τούτα τάλλα σαν αθάνατος;
Δούλεψα στ' αλώνι στο χωράφι, μάζεψα γονατιστός ελιές,
γύρισα λαδόμυλο με τους ώμους, έκαμα δρόμους
με ξινάρι και φτυάρι, να περνούν οχήματα για τους πολλούς.
Έσωσα ζώα από γκρεμούς, κοίταξα ορφανά.
Στο κλουβί πουλάκι δεν έβαλα ποτέ.
Σκυλί δεν έδεσα να ζήσει σκλάβο, το κρέας σιγά σιγά το ξέχασα.
Διηγήθηκα παραμύθια σε παιδιά.
Είπα λόγια που λεν οι άνθρωποι κι οι χριστιανοί.
Πικρά και γλυκά. Ταπεινά κι περήφανα.
Πέρασα από σκληρές φυλακές άδικα.
Κι ας με συγχωρέσει ο θεός με την αιώνια Γαλήνη του,
Δεν μέτρησαν αυτά να ισοζυγιάσω;
Να πάψω να υπάρχω θέλω. Να μην ενοχλώ κανένα
πράγμα που θα εύχονταν κι οι υπεύθυνοι της κόλασης για τις
σκοτούρες τους.
Να εξαφανισθώ ολότελα.
Ούτε πίσω, ούτε μπρος, στους ουρανούς ή τα τάρταρα.

Τίποτα! Κι εγώ κι όσα έκανα.
Να ησυχάσει κι ο θεός σαν Κριτής, από μένα.
κι ας γελάσει. Πρέπει να γελά κι ο Θεός μας! Και ναστειεύεται.
Δεν μπορώ λοιπόν γελώντας να ζητήσω
-Σας ρωτώ σοφοί των ανθρώπων-
να με ξανακάμει ένας θεός όπως ήμουνα, πριν γίνω απ' Αυτόν;
Ένα τίποτα; Ή μήπως καλά τάπε ο φιλόσοφος εκείνος,
ας μην τον πω

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μηγ τον πάρω στο λαιμό μου
ότι το μόνο που δεν μπορεί κι ο ίδιος ο Θεός
είναι να κάμει αγίνοτα όσα ήδη έχουν γίνει.
«Τούτου μόνου καί Θεός στερίσκεται
ἀγένητα ποιεῖν ἄττ' ἂν ἦ πεπραγμένα»
Μ' ένα λόγο δεν γίνεται να ξαναπάω
εκεί που δεν υπάρχει ζωή, δεν υπάρχει μνήμη!
Κι εγώ θέλω να ξεχάσω.
Ορίστε θα προσευχηθώ. Θα γονατίσω.

-Δόσε Θεέ μου, να γίνω ξανά ένα τίποτα πούτε θέλει,
ούτε θυμάται.
Σε πειράζει; ή μήπως χτυπάει στ' αυτιά ενός Θεού
αυτό το «πειράζει»; Είν' αναιδές δηλαδή;
Ἄνθρωπος είμαι. Ένα πλάσμα αδύνατο.
Παιδί σου, θα του πω, εγωιστικό έστω και πεισματάρικο
μ' αγύριστο κεφάλι. Όμως χωρίς άλλο, παιδί σου.
Και τα παιδιά, σ' ακούσαμε που μας δίδαξες,
να τα συγχωράμε.
Σε παρακαλώ Πανάγαθε συχώραμε κι εξαφάνισέ με εντελώς
μέσα απ' τον χρόνο στο τίποτα, ...
πριν η πόρτα τούτη του τρόμου η παντοτινή ανοίξει!»

Αιωνία σου η μνήμη Δάσκαλε της Ρόδου. Αιωνία σου η μνήμη.

Από την Κοσμητεία της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Πανεπι-
στημίου Αιγαίου εκδόθηκε ανακοίνωση στην οποία αναφέρονταν και τα α-
κόλουθα:⁴³

*Η πανεπιστημιακή κοινότητα εκφράζει τη μεγάλη της θλίψη για την απώ-
λεια του Φώτη Βαρέλη, σημαντικού πνευματικού ανθρώπου του τόπου, που με
το έργο του, λογοτεχνικό και παιδαγωγικό, και το ειδικό βάρος της παρουσίας
του στήριξε, επί σειρά δεκαετιών, όχι μόνο τα δωδεκανησιακά γράμματα και
την ανάπτυξή τους αλλά και την διαμόρφωση παιδαγωγικής συνείδησης, η*

⁴³ Ανώνυμος, Η Ρόδος αποχαιρέτησε τον Φ. Βαρέλη", στην εφημερίδα Η ΡΟΔΙΑΚΗ, <http://www.rodiki.gr>, 21.8.2012 (επίσκεψη 22.8.2012).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

οποία ξεπερνά το όριο του τόπου του και συνδέεται με τις θεμελιώδεις αξίες της παιδείας, όπως οφείλει να παρέχεται...

...Η ιστορία θα αποθησαυρίσει την προσφορά του στα ελληνικά γράμματα και την εκπαίδευση. Η Ρόδος στερείται μιας εμβληματικής μορφής, ενός Δασκάλου, που το λόγο και τη δράση του, ωστόσο θα ανακαλεί για να τροφοδοτεί τη μνήμη και τη γνώση, την εθνική και παγκόσμια συνείδηση των νέων ανθρώπων.

Ο οικογενειακός τάφος του Φώτη Βαρέλη στο Δημοτικό Κοιμητήριο Ρόδου "Ο Ταξιάρχης", όπου έχουν ταφεί κατά σειρά ο Δημήτρης, η Σοφία και ο Φώτης Βαρέλης.

Ο τότε Περιφερειάρχης Νοτίου Αιγαίου Γιάννης Μαχαιρίδης, φίλος του Φώτη Βαρέλη, ο οποίος του φιλοτέχνησε το εξώφυλλο του βιβλίου του *ο Δάσκαλος*, δήλωσε τα ακόλουθα:⁴⁴

Αποχαιρετούμε σήμερα τον Φώτη Βαρέλη, έναν φλογερό πατριώτη κι έναν σεβάσιμο δάσκαλο, ιδιότητες που η κοινωνία μας του απέδωσε -δεν τις επιζήτησε, δεν τις διεκδίκησε.

Κήρυκας της ανθρωπιάς, της τιμιότητας και της αφοσίωσης σε υψηλά ιδανικά, αφιέρωσε τη ζωή του στη διδασκαλία, χωρίς να επιδιώκει ρόλο καθηγητή και πνευματικού ταγού. Αυτήν την τιμή του την επιφύλαζαν οι συμπατριώτες του.

Θα επικαλούμαστε το όνομά του, τη διαδρομή και το έργο του, θα ανατρέχουμε στο ζωνρό του λόγο και το γραπτό του κείμενο για να δανειστούμε κάτι από τη σοφία και το αδάμαστο πνεύμα του, θα μας λείπει πάντα η γλυκύτητα

⁴⁴ <http://www.verena.gr>. (20.8.2012).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

και η σεμνότητα του ανθρώπου.

Η μνήμη του θα είναι αιώνια. Ούτε αυτό απαιτήσε - ίσως να θεωρούσε ότι δεν το δικαιούται. Η κοινωνία της Ρόδου θα φροντίσει και γι' αυτό, όπως πρέπει και αξίζει σε έναν σπουδαίο και σημαντικό συμπατριώτη μας.

Η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, της οποίας ο Φώτης Βαρέλης υπήρξε ιδρυτικό και ενεργό μέλος, εξέδωσε ανακοίνωση και ανάμεσα σε άλλα ανέφερε ότι ο εκλιπών ήταν εξαιρετο πνευματικό τέκνο του τόπου, χαρισματικός δάσκαλος, πεζογράφος και ποιητής με τεράστια προσφορά στην Παιδεία και τα Γράμματα του τόπου.⁴⁵

Ο Σύλλογος Δασκάλων και Νηπιαγωγών Ρόδου εξέδωσε ψήφισμα στο οποίο αναφέρονταν τα εξής:⁴⁶

Έφυγε από κοντά μας ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ Φώτης Βαρέλης. Ο χώρος της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης είναι φτωχότερος καθώς το Σάββατο 18 Αυγούστου 2012 έφυγε από τη ζωή ο Δάσκαλος Φώτης Βαρέλης.

Άνθρωπος, Δάσκαλος, ρήτορας, συγγραφέας, ποιητής, που αφιέρωσε τη ζωή του σε "κηρύγματα αληθινών αξιών" "σε ανοιχτές διδασκαλίες" και διακήρυξε με περισσή πίστη και αγάπη το ιδεώδες της ΠΑΙΔΕΙΑΣ. Εκφράζουμε τη βαθιά μας οδύνη για το θάνατο του Φώτη Βαρέλη, ενός ακούραστου και ανιδιοτελή Δασκάλου-Αγωνιστή για μια καλύτερη παιδεία στον τόπο μας. Αθάνατη η παρουσία του στην εκπαιδευτική διαθήκη. Ας είναι πρότυπο ζωής και πνευματικής άσκησης. Οι δάσκαλοι πενθούμε και τιμούμε, χαιρετούμε το δάσκαλο και το έργο του, τον ευχαριστούμε για την προσφορά του στην παιδεία και στην κοινωνία. Το Δ.Σ. του συλλόγου Δασκάλων και Νηπιαγωγών Ρόδου εκφράζει τα θερμά συλλυπητήρια στους οικείους...

Ένας πνευματικός άνθρωπος του τόπου και παλιός μαθητής του Δασκάλου, ο φιλόλογος και συγγραφέας Παναγιώτης Α. Χαμουζάς, αρθρογράφησε με την είδηση του θανάτου του και με οίστρο ποιητικό, τόνους λυρικούς, πένα γλαφυρή και μεστό περιεχόμενο, έγραψε τα ακόλουθα:⁴⁷

*Πού να τη βρω, και σαν τη βρω,
πού να την καταλάβω*

⁴⁵ <http://www.verena.gr>. (21.8.2012).

⁴⁶ www.tvkosmos.gr (20.8.2012).

⁴⁷ Χαμουζάς Π.Α., "Δάσκαλέ μου και συνάδελφέ μου", στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 21.8.2012.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

της καλλονής σου την ψυχή;
Και της ψυχής σου
το μυστικό πώς να στο πω;
Για να το κάμω λάλημα,
που να τ' αξίζει εσένα;
ΔΑΣΚΑΛΕ ΜΑΣ,

Μπορεί, σήμερα, που βγήκες απ' της ζωής έξω τον μετρήσιμο χρόνο, ο γήινος Ήλιος να δακρύζει για το φευγικό σου. Για το φευγικό σου, από τα ψεύτικα και φθαρτά από τα μάταια και θνητά. Μα του άλλου του κόσμου το φως το αθάνατο, τώρα χαμογελά. Δεν κρύβει τη χαρά του, για τον πνευματικό εκεί τον πηγεμό σου.

Εκεί, στον αιώνιο κόσμο του αθάνατου φωτός, εκεί, στο λημέρι όπου ολημερίζουν οι μεγάλοι, στον αιώνα τον άπαντα, οι αθάνατες, θέλω να πω, ψυχές των μεγάλων. Γιατί, έτσι το θέλουν οι νόμοι κι η λαχτάρα της ζωής, να μη βγαίνει ποτέ ο άνθρωπος απ' της ψυχής έξω τον...αθάνατο των ιδεών, εκείνον κόσμο!

Κι ως κέρδισες, εδώ στη γη, με της ψυχής σου το φως, την αθανασία, κι ανέβηκες στο πάνθεο των μεγάλων του τόπου μας, έτσι και τώρα, Δάσκαλε μου, καθαγιασμένος με το φωτοστέφανο ενός πνευματικού Αγίου φεύγεις για το πάνθεο του άλλου, του άγνωστου κόσμου, του κόσμου τού...επέκεινα!

Ήπιες το ποτήρι της ζωής ως τον πάτο και στο ποτήρι μιας τραγικής δοκιμασίας σου, στάθηκες καθαγιασμένος φιλόσοφος. Ο άκρατος εκείνος πατριωτισμός σου θα ηχεί για πάντα στη χώρα των μουσών, την Ελλάδα, θα ηχεί την καρτερική των νησιών μας την μοίρα.

Απόψε κρυφομίλησε η Λευτεριά με μένα
Πάψετε, Δωδεκάνησα, να 'στε συλλογισμένα!

Μπορεί οι χιλιάδες μαθητές σου να σε στερηθούν. Μα η ζωή της μνήμης τους θα σε κρατά πάντα ζωντανό, θα σε κρατά αθάνατο για το πνευματικό σου έργο, μ' ό,τι τους λάμπρυνε της ψυχής σου ο κόσμος, μ' ό,τι τους δίδαξε του νου σου η φιλοσοφία, μ' ό,τι συγκινήσεις στάλαξε και πλημμύρισε στην ψυχή τους η ανθρωπιά της παιδαγωγικής σου τέχνης, μ' ό,τι όριζε τον βηματισμό τους το ρυθμικό παιγνίδισμα του μαγευτικού σου του λόγου. Μ' ό,τι ίλιγγο γνώσης βίωσαν στα υψηλά του νου σου πετάγματα, μ' ό,τι τους φτέρωνε του τραγουδιού σου η φλόγα, της φιλοσοφίας σου τ' ανέβασμα κι η ζέση.

Μα και η χορεία των μεγάλων του πνεύματος και των ιδεών του άλλου κόσμου σ' αναμένει. Ο θεϊκός Αμφιτρύων της άλλης ζωής ετοιμάζει την

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

υποδοχή σου, ορίζει τον θρόνο που θα καθίσεις, εκεί συμπάρεδρος με τους μεγάλους του πνεύματος, θα συνεχίσεις με τη γλυκαισθησία του λόγου σου, με τη δύναμη της διαλεκτικής σου μαγείας, να λαμπρύνεις τον θρόνο, στον υπερώο χώρο του πάνθεου των μεγάλων.

Εκεί θα ξαναλάμψει το φως της φιλοσοφίας σου, το περίτεχνο και βαθύ της ποιήσής σου το νόημα, της λογοτεχνίας σου το βαθυστόχαστο πνεύμα, το ζωγραφικό σου εμπνευσμένο στοιχείο, οι μουσικές σου γνώσεις, η χαρισματική σου ηθοποιία, το μουσικό σου μαντολίνο, το υψηλό του φιλόστοργου χαρακτήρα σου, το ευχάριστο θέαμα της αρετής σου, της μεγαλοφροσύνης σου το μεγαλείο, της ψυχής σου το διδακτικό θέλημα, το σεμνό και υψηλό, το απλό και ταπεινό, του χαρακτήρα σου το ύψος, το επαγωγικό και ελκυστικό μάγεμα του λόγου σου, της διδαχής σου το πάθος, που ανάλαφρα μας φτέρωνε ως στα Ολύμπια του νου τα παλάτια, το ελεύθερο και φιλελεύθερο φως της γνώσης και της δικής σου ρηζικέλευθης ιδέας η πεποίθηση που γκρέμιζε και φώτιζε τ' αληθοφανή συστήματα των άλλων.

Μας κέρδισε η ασυμβίβαστη καλοσύνη σου, τα ορμήματα της ελεύθερης ψυχής σου, το φιλειρηνικό σου ήθος, η αστραφτερή σου φαντασία που έθελγε, έτερπε και μας συνέπαιρνε σε κόσμους πρωτόγνωρους, αθέατους για τα κοινά μας μάτια. Κέρδιζες και σκλάβωνες, μεθούσες και ζετρέλενες, τραγουδούσες και μάγευες τις άπλαστες κι ανήσυχες νεανικές ψυχές των μαθητών σου!

Η ζωή σου ήταν πάντα ένας διάλογος με τη ζωή, με τη φύση, με τη φιλοσοφία, μ' όλα. Χρειάζεται χρόνος και μελέτη να αναστήσεις και να γνωρίσεις κατά πού σε έσερνε η αύρα του λόγου σου, το άρωμα της τέχνης σου, το ξετύλιγμα της καρδιάς σου... Πολυτάλαντε και πολυσχιδή, πολύπλευρε και πολυμερή ο κόσμος τού είναι σου χάραζε τον δρόμο της ζωής σου ελεύθερο κι η φωνή της πανανθρώπινης καρδιάς σου διαλάλησε στη χώρα των μουσών που σε συνεπήρε και σε κέρδισε και ξομολογήθηκες και είπες: Ο φιλοσοφικός οϊωνός είναι το φιλοσοφικό μου σύμβολο πάνω στο οποίο προσεύχομαι.

Ο άνθρωπος είναι αδύνατο να συμφιλιωθεί οριστικά με τον αφανισμό του. Η καταθλιπτική τούτη σκέψη ταράζει και τον νου σου. Από το ύψος του δικού σου ξάγναντου, αφήνεις τη ματιά σου να φτάσει ως την άκρη του άλλου κόσμου, ως την άλλη ζωή...

Και στη βίωση του απρόσιτου και ανερμήνευτου που αντικρίζεις στο δέος της...απεραντοσύνης, ακούεται η συγκινητική τούτη, κραυγή σου:

"Διάλεξε τάφο! Ίσον, διάλεξε θάνατο, που να ταιριάζει στην πίστη σου, στην Ελλάδα, τη χώρα των μουσών κι από το τελευταίο σου τούτο ξάγναντο αφήσου στην ανυπαρξία, μέσα στη σιωπή της...αιωνιότητας!

Εκτός...κι αν το ξάγναντο αυτό δεν είναι το...τελευταίο!"

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*Η φωνή σου, αγαπημένε μας Δάσκαλε, είναι και θα μένει για μένα, παντού,
ο αιώνιος πανανθρώπινος προβληματισμός...*

*Και ξαφνικά, στις αγωνίας σου το μυστήριο, η γραφίδα σου άλλαξε πλεύση.
Ως ελεύθερος άνθρωπος αμφέβαλλες. Και η αμφιβολία δεν ήταν άρνηση πί-
στης ήταν η αιώνια αναζήτηση, να βρεις τις ρίζες, να βρεις να μάθεις τις αιτίες
που ταλανίζουν τον φιλόσοφο νου του κάθε γνήσιου ανθρώπου!*

*"Θυμήθηκα, γράφεις, εκεί που κάλεσα την Παναγιά να με βοηθήσει και δεν
βαστάω να το πω το τραγούδι, είπες, του...σκλάβου!"*

*Έλα Χριστέ και Παναγιά,
να πάρω το τραγούδι
Να παίζω λύρα το πουρνό,
βιολί το μεσημέρι
Και ταμπουράν από βραδύς,
ώσπου να φέξ' η Πούλια
Κι αν φέξει η Πούλια την αυγή,
πάλι δεν θα κοιμούμαι,
Πάλι θα σέρνω δοξαριές,
να στιχοκουβεντιάζω.
Κι αν παινευτεί ο Αυγερινός
πως θε να με νυστάξει
Και δείτε τα ματάκια μου,
αργά να καλυβώνουν
Και δείτε τα χεράκια μου
να σιγανοκουνιούνται
Αν το δεξί του δοξαριού
δεν καλαμολυγέται
Αν τα ζερβά μου δάκτυλα
δεν παν σαν...χελιδόνια,
Τότε...να με θρηνήσετε,
γιατί 'μαι αποθαμένος!*

*-Ταπεινό αφιέρωμα, αντίδωρο, από τον πλούτο της σοφίας του Δάσκαλού
μου.*

Αθάνατέ μου Δάσκαλε: SIT TIBI TERRA LEVIS...

-Ας είναι, για σένα, το χώμα ελαφρύ.

Δευτέρα, 20 Αυγούστου 2012 (Π.Α. Χαμουζάς)

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ο τότε διευθυντής του 2ου Δημοτικού Σχολείου Κιάτου Δημήτρης Στεργιούλης, μόλις πληροφορήθηκε τον θάνατο του Ρόδιου συγγραφέα και ποιητή Φώτη Βαρέλη, θα δώσει στη δημοσιότητα το ακόλουθο κείμενο, αποχαιρετώντας τον μεγάλο πατριώτη, τον σαγηνευτικό δάσκαλο, τον υπέροχο άνθρωπο, όπως ο ίδιος γράφει:

Τον υπέροχο δάσκαλο, το μελίρρυτο λογοτέχνη και ποιητή, αλλά και φλογερό πατριώτη, αείμνηστο πια, Φώτη Βαρέλη, είχα την εξαιρετική τιμή να γνωρίσω το 2002. Ήταν Απρίλης μήνας εκείνης της χρονιάς, όταν στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Κιάτου, το οποίο διηύθυνα, κινήσαμε την προβλεπόμενη από το νόμο διαδικασία και το Υπουργείο Παιδείας προσέδωσε σ' αυτό την προσωνομία ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΔΗΣ.

Στην εκδήλωση της 29ης Σεπτεμβρίου 2002 που διοργανώσαμε για να γιορτάσουμε την απόδοση της προσωνομίας στο Σχολείο μας, προσκαλέσαμε και το σοφό δάσκαλο Φώτη Βαρέλη. Σημειωθήτω ότι το 2002 ο Φώτης Βαρέλης διήγε το 91ο έτος της ηλικίας του. Κι όμως τα πολλά χρόνια που κουβαλούσε στους ώμους του δεν στάθηκαν εμπόδιο, ώστε να μην αποδεχθεί την πρόσκλησή μας. Ήρθε στο Κιάτο μαζί με τη σύζυγό του Σοφία, που έφυγε κι αυτή για το μεγάλο ταξίδι λίγες μέρες πριν τον "ξενитеμό" του αγαπημένου της συζύγου.

Παρά τα 91 του χρόνια ο σεβάσμιος δάσκαλος έδειχνε κατά πολύ νεότερος. Το βλέμμα του ήρεμο και διαπεραστικό. Το πνεύμα του σπινθηροβόλο. Ο λόγος του σαγηνευτικός. Η κορμοστασιά του ευθυτενής. Στο πλαίσιο της εκδήλωσης απήγγειλε το ποίημα που έγραψε για τον Ευαγόρα Παλληκαρίδη με τρόπο συγκλονιστικό, ανεπανάληπτο θα μπορούσε να πει κανείς.

Αλλά και το Σεπτέμβρη του 2003 επισκέφτηκε και πάλι το Κιάτο ο Φώτης Βαρέλης. Προσκεκλημένος και πάλι από το Σχολείο μας, για να παρευρεθεί στην τελετή αδελφοποίησής του με το Σχολείο της Τσάδας-Πάφου, γενέτειρας του εθνομάρτυρά μας, αλλά και στα αποκαλυπτήρια της προτομής του, που φιλοτεχνήθηκε και στήθηκε στο προαύλιο της σχολικής μας μονάδας δαπάναις του Εθνικού μας Κοινοβουλίου. Θα πρέπει να σημειώσω ότι το επίγραμμα που ανεγράφη στο βάθρο της προτομής είναι πνευματικό τέκνο του Φώτη Βαρέλη.

Το καταγράψω για να γίνει γνωστό στο ευρύ κοινό και να συμπεριληφθεί στα τόσα επιγράμματα του αείμνηστου δασκάλου:

*"Νύχτα κρεμάσανε το γενναίο παιδί
για να γραφτεί για μια ακόμη φορά
στην Ιστορία τραγούδι, που να διαλαλεί
το τι θα πει για την Ελλάδα Ελευθερία".*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Όταν αντιπροσωπεύει των μαθητών του Σχολείου μας, συνοδευόμενη από δασκάλους τους, τους γονείς τους, τους Δημάρχους Κιάτου και Ευρωστίνης, καθώς και τον τότε Νομάρχη Κορινθίας και μετέπειτα Βουλευτή κ. Άγγελο Μανωλάκη, επισκέφτηκε τη γενέθλια γη του Ευαγόρα Παλληκαρίδη, την Τσάδα της Πάφου, στις αποσκευές μας είχαμε και μια μαρμάρινη πλάκα που τοποθετήθηκε στην πρόσοψη του διδακτηρίου του Δημοτικού Σχολείου στο οποίο φοίτησε ο Ευαγόρας. Και το επίγραμμα που αναγράφεται σ' αυτή την πλάκα είναι πνευματικό παιδί του Φώτη Βαρέλη. Το καταγράφω κι αυτό για να γίνει γνωστό "τοις πάσι".

*"Τσάδα-Κιάτο δίδυμες
περήφανες για σένα Ευαγόρα
η πρώτη που σε γέννησε γενναίο
η δεύτερη που σε λατρεύει ένδοξο".*

Έστω τα ανωτέρω ως επιμνημόσυνος λόγος ταπεινός στο μεγάλο στοχαστή, στο σαγηνευτή δάσκαλο, στο μεγάλο πατριώτη, στον υπέροχο άνθρωπο Φώτη Βαρέλη.

Τέλος, ο Θανάσης Στρίκος θα γράψει για τον θάνατο του Δασκάλου στις εφημερίδες: α. της Σπάρτης «Παρατηρητής» (21.8.2012) και β. της Ρόδου «Η Ροδιακή» (28.8.2012) το ακόλουθο κείμενο:

Επολιτεύθη εν θεοίς κι ουκ εν ανθρώποις

Τον γνωρίζουν οι αναγνώστες (του «Παρατηρητή») από το «Χριστός γεννᾶται», το «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος» και τις πολλές και συχνές αναφορές από τη στήλη των «Καθημερινών».

Σήμερα (18.8.2012) οι οιωνοί πετούσαν παράξενα ευλαβικά. Πριν από λίγο χτύπησε το τηλέφωνο. Και: «Ο Φώτης κράτησε όσο μπορούσε εκεί ψηλά, όπου πετούσε η ψυχή Του. Εκεί ψηλά σαν πούπουλο το σώμα Του. Εκεί ψηλά άφησε τη ζωή Του». Ήταν ο Σταύρος Του.

Έτσι τόμαθα. Από τον ίδιο πέστε. Τον μονάκριβο γιο Του, προέκτασή Του και λαμπαδηδρόμο. Φίλον τιμημένον και διαλεχτόν.

Έτσι αναγγέλθηκε ότι στους ουρανούς ανέβη Εκείνος ο υπερφαής που «επολιτεύθη ἐν θεοῖς κι' οὐκ ἐν ἀνθρώποις».

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Κι είδα τον Ηρακλή ν' ανεβαίνει ζωντανός στον Όλυμπο, ο μόνος από τους θνητούς και να γίνεται κορφή του, αντιληφθείς όσο ποτέ τον «φοβερόν συμβολισμόν».

Αντίκρυσα τον «κορυθαίολον Έκτωρα» να πορεύεται το αιώνιο ταξίδι.

Είδα την Πηνελόπη σήμερα να παραβαίνει δική της εντολή. «Πήγαινε και κάνε ό,τι έκαμα κι εγώ είκοσι χρόνια με τους μνηστήρες. Θα γράψεις και θα ξεγράψεις.» Κι άντεξε.

Σήμερα είδα τη λυχνία της αρετής, άσβεστη, αιώνια, ακοίμητη.

Άκουσα φωνήν αντηχούσα. Είδα χαμόγελο διαχεόμενο, κύκλους διδασκαλίας, αιώνιας χαράς και καλοσύνης, διαγράφουσα οπτασίαν από χωρίου Σάλακον εκκινούσαν, ευρισκόμενον στη Ρόδο τη θεόμορφη.

Είδα ένα παιδάκι που πήρε ανηφορική στράτα ζαλωμένο το τόξο του. Κι ήξερε ν' ανεβαίνει. Μόνο ν' ανεβαίνει. Στις καρυδιές, στα βουνά, τα φρύδια των γκρεμών να βρίσκεται. Στη φωλιά του πουλιού, στα σύννεφα, στο πέταγμα του αητού. Στον προφήτην Ηλία. Στον Ήλιο και τ' αστέρια τοξεύον τους ουρανούς.

Το βλέπω στα σχολεία, στο εν Αθήναις Πανεπιστήμιο, ίδια Νεφέλη ως φοιτητήν τον άρχοντα των θεών λοιδορούντα και νέους Αισωπειούς μύθους συνθέτοντα.

Στο εξωτερικό. Στη ζωή να δοκιμάζεται άγρια.

Ν' ανεβαίνει στην τέχνη, τη λοτεχνία, τη ζωγραφική, την ποίηση, τη φιλοσοφία, την παιδαγωγική. Να κατακτά τις κορυφές. Να δίδει το παρόν στο χρέος και το καθήκον. Ως άλλος Προμηθέας να μεταλαμπαδεύει στους ανθρώπους φως. Μικρούς, μεγάλους, νέους, γέρους, ολιγογράμματους, σπουδαγμένους, πολυσπουδαγμένους και πολυτάλαντους. Όλοι είχαν να πάρουν απ' το Φως του. Γιατί ο ίδιος ήταν Φως και φωνή -«που βγαίνουν από την ίδια ρίζα»- φωτοστολισμένος το παράσημο της Αρετής («ήδ' ή άρετή τόδ' άεθλον άνθρωπινον άριστον» = το άριστο έπαθλο, το χρυσό μετάλλιο του ανθρώπου είναι η αρετή).

Ωραιότερο, λαμπερότερο, χρησιμότερο, ελληνικότερο ανέβασμα δεν γίνεται. Κι όλος αυτός ο υπέρ πάντων αγώνας κατατέθηκε κληρονομιά στην Τράπεζα του Έθνους. Θησαυρός αδαπάνητος. Να κάνει αναλήψεις καθένας δίχως όριο και περιορισμό ποσού, χωρίς υποχρέωση επιστροφής. Και το κεφάλαιο ακέραιο, καθ' ο αξίας και υπεροχής πνευματικής και ηθικής. Εκεί που τοκογλύφτες και οικονομικοί αλήτες εκβιάζουν το κεφαλάρι Του αστείρευτο. Να σκύψουμε να πιούμε και να λάβουμε από της Τραπέζης Αυτού του αγρυπνήσαντος φάρμακον ζωής...

Ποιος, αλήθεια, θα δυναθεί να κάνει καταγραφή του έργου του Φώτη Βαρέλη! Του χρυσού που κατέθεσε στο ταμείο του Έθνους στα χρόνια που

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

περπάτησε πάνω στη Γη ποιος θα κάνει αποτίμηση! Κι ήταν χαρά Του να σκορπά και λύπη Του να παίρνει.

Και σε ποιες θυρίδες κατέθεσε. Στης γλώσσας μας της αιώνιας, της φιλοσοφίας όπως ο Αριστοτέλης (ποιος δεν θυμάται το σποράκι σύκου, το «δυναμειον» του φιλοσόφου, που κρύβει μέσα του ολόκληρη συκιά!), της παιδαγωγικής όπως ο Ρουσσώ που πιάστηκ' απ' το χέρι του και συνεχίζει το χορό, της ανιδιοτέλειας που σαν θεά Του λάτρευε και κατέστησε τους διδασκάλους μονίμως χρωμένους (*εδίδαξα είκοσι χρόνους στην Παιδαγωγική Ακαδημία πέρα-πέρα ανιδιοτελώς*) αγαλματοποιώντας το του Ξενοφώντος για τον Σωκράτην λεχθέν «εθαύμαζε εἰ τις τὴν ἀρετὴν ἐπαγγελλόμενος ἀργύριον πρᾶττοιτο», του παραδείγματος, του καθήκοντος, της προσφοράς, της τιμής και της πατρίδος. Κι όλα κατά τρόπο τόσο φυσικόν σαν το φυσικώτερο φυσικό του κόσμου.

Καταπάλεψε τη δειλία. Απέστρεψε το πρόσωπό Του από το φανατισμό, το δηλητήριο και τον τύραννο του ανθρώπου, αποκήρυξε το φόβο, (*Δεν φοβήθηκα τους τυράννους τον καιρό της τυραννίας, όσο τους φανατισμένους δημοκράτες τον καιρό της δημοκρατίας*), υπερκέρασε το ποτήρι του πόνου πίνοντάς το μέχρι την τελευταία στάλα (το επίγραμμα για το παιδί Του ό,τι κορυφαίο εγράφη τους τελευταίους εκατό χρόνους, θα μαρτυρεί στους αιώνες, αφού εδώ έχει αναιρεθεί με το λόγο ο λόγος. Κι αν το κατανοήσεις το επίγραμμα στον τάφο του παιδιού Του σημαίνει πως έφτασες στο ύψιστο πνευματικό όριο. Από 'δω και πέρα δεν έχει άλλο), υπερίσχυσε της οργής υποταχθείς εις εαυτόν, παραλλήλως αποποιηθείς πάσαν εξουσίαν, κατέστη εφάμιλλος των μεγάλων του πνεύματος δημιουργήσας νόμους και αρχάς ως οι αρχαίοι πρόγονοι με τους οποίους είχε ταυτιστεί κι ένοιωθε ψυχή δική Του.

Ιδέτε. Η αλήθεια δεν υπάρχει παρά μόνον σαν οδός προς την αλήθεια. Σαν αναζητημένο όνειρο -ο πόνος του ενός ανθρώπου μένει πάντα πόνος του ενός ανθρώπου. Όλα, απ' το σκοτάδι ως το Θεό τα βρήκε ο Νους του ανθρώπου. Ο Νους και η παιδείνη της ψυχής του -πανί θέλει κι αέρα η ζωή να πλεύσει- ελληνική γλώσσα, τρίσβαθη ρίζα και άθλος αξεπέραστος, που κρατιέται τόσους αιώνες -χαίρε η Γη! Εσύ της ζωής μας η αρχή και το τέλος! Κι άλλα χίλια και δυο χιλιάδες. Και τα στέφανα που κέρδισε αμάραντα.

Για όλα μαρτυρούν οι δρόμοι του χωριού Του, οι κήποι, τα δάση, τα βουνά. Οι πηγές με πρώτη τη «Νεράιδα» τη θεά, οι αίθουσες των πανεπιστημίων, των λυκείων της αλλοδαπής και ημεδαπής, που τα έρανε με το μύρο της γνώσης και της χαράς.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Μέσα στην κατάνυξη της στιγμής που ευλαβούμαι και του σεισμού της ψυχής, βλέπω τον Άξιον των γραμμάτων και της πατρίδος όλο και πιο καθαρά ν' ανεβαίνει ολόφωτος, ολόλαμπρος, εγκαρδίωση και ελπίδα όλης της Ελλάδος στις κρίσιμες ώρες που περνά. Η μεγάλη απουσία εδώ στη γη, τώρα πια είμαι βέβαιος, θα γίνει Δευτέρα μεγάλη λαμπρή παρουσία για να φωτίσει την πατρίδα.

Στα σχολειά μας ακούω ήδη ν' αντηχεί μια παράξενη φωνή. Η φωνή Σου διδάσκαλε Φώτη Βαρέλη. Η φωνή «εκ βαθέων» του «Δασκάλου», των «Κιτάλων», των «Περιπλανήσεων», των «Αλκυονίδων», των «μορφών ζωής», του «τροπαίου», της «τελευταίας διδασκαλίας», της «πορείας», του «Σταυρού», των «θεών και των ανθρώπων», του «μονόλογου», του «Homo sapiens», του «Ευαγόρα Παλληκαρίδη», του...του...της...της...των...των...Κι ως είναι η επίσημη πολιτεία αναισθητη και κουφή.

Οι μαθητές Σου όλοι, με όργανο το νου και τις γνώσεις και τη σκέψη που τους φύτεψες, μαζί με τη φλόγα που μας άναψες, θα διεμβολίσουμε τα σκοτάδια. Θα τηρήσουμε τις πνευματικές Σου υποθήκες. Στο υποσχόμεθα. Σ' έχουμε ηγέτη για την αφύπνιση του γένους των Ελλήνων.

Πορεύσου στη γαλήνη. Σε λίγο στον τάφο σου θ' ανθίσουν λουλούδια. Και θα ανθίζουν για πάντα, γιατί 'ναι ποτισμένα με τα δάκρυα απ' τα μάτια των μαθητών σου, που τα 'κανες να βουρκώνουν όταν edίδασκες. Όπως κι αν edίδασκες. Με τους τρόπους που μόνον Εσύ ήξερες να εφευρίσκεις. Γιατί ήσουν ο ίδιος μέθοδος και δρόμος και διδασκαλία. Και λουλούδια που ποτίζονται με δάκρυα θάλλουν πάντα. Ένα μου δάκρυ πετρωμένο ίσως να λέει κάτι. Τ' άλλα είναι «Σά εκ τῶν Σῶν».

Τώρα είμαι βέβαιος ότι ο Θεός θα σε συμβουλευτεί αν αποφασίσει να φτιάσει καινούργιο κόσμο ώστε να μην ξανακάνει εκείνο το πρώτο λάθος που του επεσήμανες. Και καταλαβαίνω τι χαρές θα κάνουν τ' αγγελούδια τ' ουρανού σαν θα τα διδάσκεις και θα τα βάνεις να χορεύουν παίζοντάς τους λύρα και βιολί.

(Είναι τούτο το κλαράκι δάφνης κομμένο απ' τον Ταϋγετο και φερμένο από τη Σπάρτη της τιμής και του καθήκοντος, που τόσο αγάπαγες, ένοιωθες και στο έργο Σου αποτύπωσες).

Την Κυριακή 20 Αυγούστου 2017 στο Κατάλυμα της Αγγλίας στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου έγινε σε συγκινητική ατμόσφαιρα η αφιερωματική βραδιά προς τιμήν του Φώτη Βαρέλη, τον οποίο το Φεστιβάλ Καλλιτεχνικής Δημιουργίας Ροδίων 2017 επέλεξε για το έτος αυτό. Για το Φώτη Βαρέλη, φωτισμένο δάσκαλο, λογοτέχνη και ζωγράφο, μίλησε σε σύντομο χαιρετισμό του με θερμά λόγια ο πρώην Δήμαρχος Ρόδου Σάββας Καραγιάννης και

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

στη συνέχεια ο τότε Δήμαρχος Φώτης Χατζηδιάκος, με διεξοδική του ιστορική αναφορά, αναγνωρίζοντας την προσφορά του στη νεότερη Ρόδο.

Κατόπιν πήρε τον λόγο ο Μανόλης Μακρής, Πρόεδρος της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, συγγραφέας και προσωπικός φίλος του Βαρέλη και ανέλυσε σε βάθος το λογοτεχνικό του έργο, συνδέοντας την πνευματικότητά του με τη διαδρομή και τα γεγονότα της ζωής του, αναφέροντας ταυτόχρονα και πτυχές της θερμής διαπροσωπικής τους σχέσης, που συνδέονται μ' αυτό.

Πιο συγκεκριμένα ο Πρόεδρος της Σ.Γ.Τ.Δ. ανέφερε τα ακόλουθα:

Ρώτησα κάποτε τον Φώτη Βαρέλη, ποιο θεωρούσε σπουδαιότερο, το εκπαιδευτικό ή το συγγραφικό του έργο. Κι εκείνος, χωρίς δισταγμό, μου απάντησε: -Φυσικά το εκπαιδευτικό.

Κι όντως, εκείνος ο σπάνιος άνθρωπος έμεινε στη μνήμη όσων είχαν την τύχη να τον γνωρίσουν, ως ο Δάσκαλος. Όσοι υπήρξαν μαθητές του, θυμούνται με ιδιαίτερο θαυμασμό και συγκίνηση τον σοφό φιλόλογο, που μπορούσε να συναρπάξει και να εμπνέει με τις γνώσεις και με τον ζωντανό, τον εναργή λόγο του, και παράλληλα τον ευγενικό κι ευπροσήγορο εκπαιδευτικό που ήταν μαζί δάσκαλος και φίλος.

Αλλά στην περίπτωση του Βαρέλη, το διδασκαλικό και το συγγραφικό έργο συναντιούνται, ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό κι αλληλοεπικαλύπτονται κι ο «Δάσκαλος» αναδύεται απ' όλη του τη συγγραφική παραγωγή, ιδίως την πεζογραφική, μια κι η ποίησή του απλώνεται σε πολύ ευρύτερα θέματα, δομείται από άλλο υλικό, παρακολουθεί άλλες πνευματικές περιπέτειες κι άλλες αστραπές της ψυχής.

Ο άνθρωπος που έχει την τιμή να σας ομιλεί δεν υπήρξα μαθητής τού Φώτη Βαρέλη, τουλάχιστον με την έννοια «έδρας - θρανίου». Θα τολμούσα να πω ότι ήμουν ένας συνομιλητής του και φίλος του. Και στηριζόμενος στα όσα αποκόμισα από κείνη τη γνωριμία δέχθηκα ν' ανέβω σε τούτο το βήμα. Για τον υπό στενή έννοια «δάσκαλο» υπάρχουν ασφαλώς αρμοδιότεροι να μιλήσουν.

Τον γνώρισα κυρίως στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Ρόδου, όπου διήγνυσα μια μακράν θητεία, 26 χρόνια, στη διοίκησή της. Εκεί ο Βαρέλης, μετά τη συνταξιοδότησή του, πήγαινε καθημερινά σχεδόν, όχι τόσο για να διαβάσει, όσο για να γράψει. Είχε το δικό του τραπέζι στο αναγνωστήριο, το δικό του συρτάρι, όπου φύλαγε τα χαρτιά του. Τον γνώριζαν όλοι. Κι εκεί τον βλέπαμε να γράφει με τις ώρες, να γεμίζει σελίδες μ' εκείνα τα τόσο ευανάγνωστα, τα μαθητικά θα έλεγα, γράμματά του, αλλά κι έτοιμος πάντα να διακόψει το γράψιμο για ν'

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ανταλλάζει ένα εγκάρδιο λόγο με το προσωπικό ή τους θαμώνες της Βιβλιοθήκης, να δώσει μια πληροφορία ή μια συμβουλή σ' όποιον τον ρωτούσε. Ειδικά όταν κάποιο σχολείο επισκεπτόταν τη Βιβλιοθήκη, ανελάμβανε με ιδιαίτερη προθυμία να ξεναγήσει τους μαθητές στον χώρο, να τους μιλήσει για την αξία του βιβλίου, να κουβεντιάσει μαζί τους.

Εκεί, λοιπόν, δημιουργήθηκε η πνευματική γνωριμία και η φιλία μας. Όταν πήγαινα στη Βιβλιοθήκη, με καλούσε να καθίσω απέναντί του κι είχε πάντα έτοιμο κάποιο θέμα να συζητήσουμε. Κι εκείνες οι συζητήσεις μας είναι ό,τι πολυτιμότερο έχω να θυμηθώ από τον άνθρωπο, την μνήμη του οποίου τιμούμε απόψε.

Συζητούσαμε όλα εκείνα που τον απασχολούσαν καθώς έγραφε. Άλλοτε μια φράση από τους αγαπημένους του αρχαίους συγγραφείς, Έλληνες και Λατίνους, στους οποίους πάντα ανέτρεχε. Θυμάμαι λ.χ. πόσο μας είχε απασχολήσει και συνεπάρει μια παραίνεση προς τους νέους, όπως την διατύπωνε ο Θουκυδίδης στον «Επιτάφιο»: «Τὴν τῆς πόλεως δύναμιν ἔργῳ θεάσθε καὶ ἐρασταὶ αὐτῆς γίγνεσθε». Ειδικά εκείνη η οργανική δοτική «έργῳ θεάσθε» μας γοήτευσε κι άνοιγε δρόμους για θεωρίες κι ατέλειωτες συζητήσεις.

Άλλοτε πάλι, έπαιρνε αφορμή από κάτι που διάβασε ή άκουσε στα Μ.Μ.Ε. για να έλθουμε στο αγαπημένο του θέμα, την ελληνική γλώσσα και να εξάρουμε την ακρίβεια που την χαρακτηρίζει, την κοσμοαντίληψη που αναδύεται απ' αυτήν και την γλωσσοπλαστική της ικανότητα, ελεεινολογώντας παράλληλα την κακή χρήση της από τους πολιτικούς και τους δημοσιογράφους. Ο Βαρέλης ήταν πριν απ' όλα ένας λαμπρός φιλόλογος, γνώριζε την ελληνική γλώσσα στη διαχρονική της πορεία, από τον Όμηρο και τον Ησίοδο μέχρι τα νεοελληνικά ιδιώματα και τους σύγχρονους συγγραφείς. Κι ήταν πράγματι κάτι το μοναδικό η ευρυμάθεια κι η σοφία του.

Συζητούσε, τέλος, τις αγωνίες των ηρώων του, όπως αποτυπώνονταν στα όσα έγραφε, τις συγκρούσεις, τα ανεξάντλητα ανθρώπινα «παθήματα» που αναζητούσαν «κάθαρσιν», ηθική ή και αισθητική, όπως θα μας έλεγε ο Αριστοτέλης.

Πολλές φορές, όταν μου διάβαζε από το χειρόγραφο κάτι που είχε γράψει, σταματούσε σε κάποιο σημείο για να πει με άκρα συγγραφική εντιμότητα: - Αυτό το εμπνεύστηκα από τον τάδε συγγραφέα. Κι αυτό το είδος «δανείου» συνήθιζε να το σχολιάζει, χρησιμοποιώντας τους στίχους του Βακχυλίδη «έτερος έξ' έτέρου σοφός», αφού όλα από κάπου ξεκινάνε, όλο και κάποιος άλλος θα μίλησε για το ίδιο πράγμα πριν από σένα και δεν είν' εύκολο κάθε φορά να κάνεις χρήση «άρρητων έπέων».

Συμπαθάτε με, αγαπητοί φίλοι, για τη συχνή αναφορά στους αρχαίους συγγραφείς, αλλά δεν θα μπορούσαν να λείπουν από το θέμα μου. Δεν μπορώ να

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

θυμηθώ τα όσα κουβεντιάζαμε με τον Φώτη Βαρέλη χωρίς να πάει ο νους μου την ίδια στιγμή στον Αριστοτέλη, στον Βακχυλίδη, στον Οβίδιο...

Κι έρχομαι τώρα να μιλήσω για τα βιβλία του. Ξέρω ότι κάτι τέτοιο δεν είναι ιδιαίτερα εύκολο, όταν έχεις μπροστά σου μια συγγραφική πορεία 68 ετών, από το 1942, που εκδόθηκε το «Τραγούδι του Σκλάβου», μέχρι το 2010, που τυπώθηκε η ποιητική συλλογή «Ευχαριστώ τους ανθρώπους». Πέρ' απ' αυτό, έχεις την σπάνια περίπτωση ενός ανθρώπου που γράφει σε όλα τα είδη του λογοτεχνικού (του ήδυσμένου, θα έλεγε ο Αριστοτέλης) λόγου, ποίηση, πεζογράφημα, θέατρο. Τέλος, επειδή πολλά από τα βιβλία αυτά (κι αναφέρομαι σ' όσα γράφτηκαν στα τελευταία 25 χρόνια της ζωής του) τα γνώρισα εν τω γίνεσθαι, δηλ. από το χειρόγραφο, είχα συζητήσει γι' αυτά με τον συγγραφέα, σε κάποια επιμελήθηκα την έκδοση, είναι φυσικό να τα βλέπω κι από μια άλλη οπτική γωνία, να έχουν για μένα μια ξεχωριστή, μίαν από διαθέσεως αξία, που λέμε στα νομικά. Κι έτσι δεν θ' ακολουθήσω πιστά τη χρονολογική σειρά έκδοσης των βιβλίων, αλλά θα κινηθώ ελεύθερα σε κάποιους βασικούς θεματικούς άξονες και πάντα σε σχέση με τη συνολική πνευματική πορεία και προσφορά του συγγραφέα.

Τα δυο πρώτα βιβλία του Βαρέλη γράφτηκαν υπό συνθήκες, θα έλεγα, μυθιστορηματικές.

Το πρώτο, το «Τραγούδι του σκλάβου», το ξεκίνησε στη Νεράντζα Κορινθίας, όπου βρέθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1930. Συνήθιζε, όπως μου έλεγε, να κάθεται στη γωνιά ενός λαϊκού καφενείου, έπαιζε μαντολίνο και τραγουδούσε δικούς του 15σύλλαβους στίχους. Θέμα του η αλύτρωτη Δωδεκάνησος που διήνυε χρόνους χαλεπούς κι αγωνιζόταν γυρεύοντας την εθνική της δικαίωση. Ύστερα σημείωνε τους στίχους σ' ένα τετράδιο. Το ποίημα συμπλήρωσε στην Αθήνα, στα γραφεία της Δωδεκανησιακής Νεολαίας. Ο ίδιος ονομάζει εκείνο το στιχούργημα «έπος» κι όντως το «Τραγούδι του σκλάβου» έχει ένα επικό πλάτος με τονισμένα τα λυρικά και δραματικά στοιχεία, ενώ ακολουθεί με ιδιαίτερο σεβασμό τους αισθητικούς δρόμους του νεοελληνικού δημοτικού τραγουδιού. Φεύγοντας κατά τις παραμονές του Πολέμου για τη Ρουμανία, όπου είχε βρει εργασία ως φιλόλογος στο ελληνικό Γυμνάσιο της Κωσταντζας, άφησε το χειρόγραφο στους υπεύθυνους της Δωδεκανησιακής Νεολαίας.

Στη Ρουμανία έζησε όλη τη διάρκεια του Πολέμου. Το καλοκαίρι του 1942, κι ενώ η Κωσταντζα βομβαρδιζόταν ανελέητα, μερικοί καθηγητές του ελληνικού γυμνασίου κατέφυγαν στο χωριό Σλομπόζια, πλάι στον ποταμό Γιαλομίτσα, παραπόταμο του Δούναβη. Εκεί ο Βαρέλης έγραψε την τραγωδία «Θεοί και άνθρωποι», σύμφωνα με τα αρχαία ελληνικά πρότυπα κι εμπνευσμένη από

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τη Νέκυια (όπως λένε τη ραψωδία λ) της Οδύσσειας και τον Δαίδαλο από τις «Μεταμορφώσεις» του Οβιδίου. Σ' εκείνο το έργο «θεοί» είναι οι αξίες για τις οποίες αγωνίζεται ο άνθρωπος και «άνθρωποι» τα αισθήματα και τα συναισθήματα, μέσ' από τα οποία μας προσφέρει καθημερινά η ζωή τις χαρές της ή τις οδύνες της.

Την άνοιξη του 1946, ο Φώτης Βαρέλης, ερχόμενος από τη Ρουμανία, κι αφού χρειάστηκε να διασχίσει πεζός και με αφάνταστες ταλαιπωρίες όλη τη Βουλγαρία από Βορρά προς Νότο, έφτασε στο γεφύρι της Κούλας, στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο. Ο Βούλγαρος φρουρός δεν είχε δυσκολία να τον αφήσει να περάσει απέναντι. Το πρόβλημα προέκυψε με τον Έλληνα φρουρό. Την Ελλάδα της κατοχής είχε διαδεχθεί η Ελλάδα του Εμφυλίου, στην οποία ένας ρακένδυτος και πεινασμένος νέος που έμπαινε στη χώρα από τη Βουλγαρία, χωρίς χαρτιά, δεν ήταν ασφαλώς καλοδεχούμενος. Έπρεπε λοιπόν να μείνει σε καραντίνα, μέχρι να έλθει κάποιο έγγραφο να βεβαιώσει ότι αυτά που έλεγε ήταν αλήθεια, ότι δηλαδή ήταν από τα σκλαβωμένα Δωδεκάνησα, ότι ήταν καθηγητής στην Κωσταντζα, ότι έκαψε τα χαρτιά του για λόγους ασφάλειας κι ότι άλλη επιθυμία δεν είχε από το να ξαναβρεθεί στην πατρίδα και να πάει στη Ρόδο, απ' όπου τον είχαν διώξει οι Ιταλοί κατακτητές.

Δεν είχε άλλη επιλογή από το να περιμένει. Μα κάποια στιγμή το μάτι του νεαρού καθηγητή έπεσε στο ράφι του γραφείου-φυλακείου, όπου μαζί με άλλα χαρτιά υπήρχε ένα βιβλίο. Στο εξώφυλλο εικονιζόταν η ελληνική σημαία με το κοντάρι της καρφωμένο πάνω στα Δωδεκάνησα. Ο τίτλος του βιβλίου: «Το τραγούδι του σκλάβου». Το εξώφυλλο είχε και το όνομα του συγγραφέα: Φώτης Βαρέλης.

Τι είχε συμβεί: Με την κατάρρευση του Μετώπου, η Δωδεκανησιακή Νεολαία είχε πάρει το χειρόγραφο στην Αίγυπτο, όπου τυπώθηκε στο Κάιρο το 1942. Στο πίσω εξώφυλλο του βιβλίου υπήρχε η σημείωση ότι τυχόν κέρδη από την έκδοση παραχωρούνται στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό.

Στη συνέχεια, τα συμμαχικά αεροπλάνα, μαζί με τα τρόφιμα, τα όπλα και τα άλλα εφόδια που έριχναν με αλεξίπτωτα στους Έλληνες αντάρτες που μάχονταν στα βουνά της σκλαβωμένης χώρας, έριζαν και κάποια αντίτυπα του βιβλίου. Ένα από κείνα τα αντίτυπα ήταν αυτό που βρέθηκε στο ράφι του μεθοριακού Γραφείου.

Λέει τότε στον φρουρό ο καθηγητής: -Φίλε μου, δώσ' μου ένα μαντολίνο, φέρε κι ένα μπουκάλι κρασί και κάθισε απέναντί μου με το βιβλίο στο χέρι. Θα σου το τραγουδήσω ολόκληρο!

Δεν χρειάστηκε βέβαια να γίνει κάτι τέτοιο. Ο φρουρός πείσθηκε. Το «Τραγούδι του σκλάβου» ήταν το διαβατήριό με το οποίο μπήκε στην Ελλάδα ο Φώτης Βαρέλης.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Όσο για το «Θεοί και άνθρωποι», ερχόμενος στην Ελλάδα έφερε το χειρόγραφο, που έμεινε ξεχασμένο για 46 χρόνια, για να τυπωθεί τελικά το 1988. Στην ίδια τεχνική κινείται κι η τραγωδία «Σταυρός στο χέρι» που τυπώθηκε στα 1961.

Στο πεζογραφικό του έργο ο συγγραφέας, τη μνήμη του οποίου τιμούμε απόψε, είναι κατ' εξοχήν αυτοβιογραφικός. Οι ήρωες και τα πάθη τους δεν αναδύονται από κάποια παιχνίδια της φαντασίας, είναι πραγματικοί, υπαρκτοί, κι απ' όλους πιο πραγματικός και υπαρκτός ο ίδιος ο συγγραφέας, με όλες τις εξάρσεις και της πίκρας που του επεφύλαξε η ζωή και ο οποίος βρίσκεται στο κέντρο των αφηγήσεων. Κι ο τόπος που πατεί δεν είναι ένας τόπος παραμυθιακός, είναι η ίδια η Ρόδος με τα βουνά, τα νερά, τα τοπία της και ιδιαίτερα τους ανθρώπους της, τους φιλότιμους εκείνους και καλοσυνάτους χωρικούς που περπατούν την ύπαιθρό της κι οργώνουν το χώμα της.

Το βιβλίο «Μορφές ζωής», που τυπώθηκε στα 1970, ξεκινά απ' αυτήν ακριβώς τη βιοματική σχέση του συγγραφέα με τη γενέθλια ροδιακή γη, άλλωστε ως αγροτόπαιδο ξεκίνησε. Ως μορφές ζωής αναφέρονται ιδίως εκείνα τα ζώα που είναι σύντροφοι του ανθρώπου, ο γάιδαρος, το άλογο, το μουλάρι, το βόδι, ο χοίρος, ο σκύλος κλπ. Καθένα απ' αυτά, με τις ενδιαφέρουσες ιδιοτυπίες του, περιγράφεται με μοναδική παρατηρητικότητα και αγάπη. Ένα δεύτερο τομίδιο με τον ίδιο τίτλο, στο οποίο περιλαμβάνονται και φυτά, τυπώθηκε το 1982.

Το μυθιστόρημα «Κίταλα» (1977) είναι ταυτόχρονα αυτοβιογραφικό, ιστορικό και ηθογραφικό. Το χωριό Κίταλα -αναφέρεται σε διάταγμα κάποιου μαγίστρου- δεν είναι άλλο από την Σάλακο, κι οι χωρικοί που παρελαύνουν στις σελίδες του βιβλίου είναι εκείνοι που ο ίδιος γνώρισε στα παιδικά και νεανικά του χρόνια, με τα καθημερινά μικρά και μεγάλα τους βάσανα... Τονίζονται ιδιαίτερα οι αλλαγές που έφεραν στη ζωή τους τα αλληπάλληλα καταπιεστικά μέτρα των Ιταλών κατακτητών, οι οποίοι επεδίωκαν συστηματικά τον αφελήνισμό τους, κι ο παράλληλος δικός τους αγώνας να μην προδώσουν τα πάτρια. Το βιβλίο έτυχε ευρύτερης αναγνώρισης από τον πνευματικό κόσμο και βραβεύθηκε από την Ακαδημία Αθηνών.

Ακολούθησαν οι «Αλκυονίδες» το 1981, η συνέχεια θα λέγαμε στα «Κίταλα». Είναι το μυθιστόρημα της φοιτητικής ζωής στην πρωτεύουσα Αθήνα, όπου βρέθηκε διωγμένος από τους Ιταλούς. Το βιβλίο ξεχειλίζει από τα όνειρα και τα χτυποκάρδια μιας ανήσυχης νεότητας, από την πνευματική κοσμογονία που νιώθει να συντελείται στα όσα γνώριζε μέχρι τότε, μέσα από τη γνώση και την ωρίμανση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι λογοτεχνικές αλλά και πολιτικές συζητήσεις των νέων μέσα σ' εκείνο το θυελλώδες πολιτικό σκηνικό

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

της δεκαετίας του 1930, που κατέληξε στη δικτατορία του 1936. Το αφήγημα ολοκληρώνεται με την εξιστόρηση της υπηρεσίας του συγγραφέα σε νυκτερινά και ιδιωτικά σχολεία, τη μετάβαση στη Ρουμανία και την εκεί γνωριμία με τη Σοφία, τη μέλλουσα σύντροφο της ζωής του.

Στα 1989 τυπώνεται η «Τελευταία διδασκαλία». Θέμα του ο καλός δάσκαλος, ο άξιος της αποστολής του, όπως αποκαλύπτεται μέσα από διηγήσεις των μαθητών του. Ο ίδιος ο συγγραφέας, ουδετεροποιείται για τις ανάγκες της αφήγησης. Γίνεται απλά λόγος για ένα γέρο δάσκαλο, που περνά τις τελευταίες του μέρες σε νοσοκομείο και ζητά από τους μαθητές του να του γράψουν, όχι καρτούλες με ευχές, αλλά ιστοριούλες αληθινές κι όχι απαραίτητα από τη ζωή στο σχολείο. Όπως γράφει, «Ιστορίες σαν αυτές που λέγανε έναν καιρό οι απλοί άνθρωποι, για να βγάλουν πέρα το χρόνο που αντιπροσωπεύει τη ζωή μας». Και το προλογικό κείμενο τελειώνει έτσι: «...αυτό εδώ το βιβλίο είναι η δική μου επιστολή προς τον δάσκαλο, που την στέλλω χωρίς όνομα. Είναι και χωρίς διεύθυνση, γιατί ξέρω ότι θα τον συναντήσει. Όχι εκείνον μοναχά. Αλλά τον κάθε άνθρωπο που θα νιώσει, διαβάζοντας, κάτι που βρίσκεται και ζυπνάνει μέσα του σαν ανάγκη μιας τέτοιας απαντοχής». Και παρατίθενται 14 ιστορίες. Δεν χρειάζεται πολύ για να καταλάβει ο αναγνώστης ότι ο «Δάσκαλος», όπως αναδύεται μέσ' από τις ιστορίες αυτές, δεν είναι άλλος από τον ίδιο το συγγραφέα, κι οι ιστορίες είναι πραγματικές. Θυμόταν όλα τα πρόσωπα με τα πραγματικά τους ονόματα, όπως ξανάρχονταν στη μνήμη του από τα 55 χρόνια της εκπαιδευτικής του σταδιοδρομίας.

Τελευταίο από τα πεζογραφήματά του (ο ίδιος τα θέλει μυθιστορήματα) είναι ο «Δάσκαλος», που τυπώθηκε στα 1996, μια συνοπτική, όσο και λυρική σε πολλά σημεία της, αναδρομή στην ζωή του. Και πάλι η ουδετεροποίηση στο τρίτο πρόσωπο. Ο ήρωας λέγεται Φοίβος, όνομα που έχει κοινή ετυμολογική καταγωγή και κοινή σημασία με το Φώτης. Και γράφει σ' ένα κείμενο εισαγωγικό: «Όσο για μένα, τ' ομολογώ εξαρχής: Ό,τι γράψω, θα το αντλήσω από εκείνο που εγώ έζησα και ξέρω καλά. Και επειδή είναι αλήθεια ότι ο τρόπος που βλέπουμε τους άλλους και τους κρίνουμε ξεκινάει από το τι κάμνουμε εμείς (από σένα κρίνεις τους άλλους, λέει σήμερα ο λαός, ή εξ' ιδίων τα αλλότρια!), κι ο τρόπος που βλέπουμε και κρίνουμε τον εαυτό μας ξεκινάει από το τι βλέπουμε στους άλλους. Γι' αυτό, βέβαιος κιόλας ότι κανένας συγγραφέας δεν θα γράψει σωστά αν δεν κοιτάξει με τα μάτια της ψυχής του προς τα έξω και με τα μάτια της κοινωνίας προς την ψυχή του, θα τολμήσω να ευχηθώ να βρεθώ συμβιβασμένος με τον αναγνώστη, γιατί θα 'μαι εγώ ο υπεύθυνος για όλα»...Τι να πεις περισσότερο;

Δuo λόγια και για το ποιητικό έργο του. Στα 1983 τυπώνεται η ποιητική συλλογή «Τάφος και τρόπαιο», μια έκρηξη ποιητικού θρήνου για τον αδόκητο

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

θάνατο του γιου του Δημήτρη, που από τότε σημάδεψε ανεξίτηλα, δραματικά, τη ζωή και το έργο του. Όπως γίνεται και στα λαϊκά μοιρολόγια αλλά και στην τραγωδία, ο ποιητής μοιάζει να επιδιώκει την ένταση και την κορύφωση του πάθους, μέσα από τα οποία έρχεται κάποια στιγμή κι η απολύτρωση, προσωρινή έστω, από το πάθος. Εκείνος ο σπαραγμός, άλλοτε σαν σιωπηλή θλίψη, που πίσω της κρύβει χίλιες κραυγές, κι άλλοτε σαν ποιητικός «γόος», οξύς κι αθεράπευτος, έρχεται κι επανέρχεται και στα βιβλία που ακολούθησαν. Να σταματήσω εδώ.

Τα άλλα του ποιητικά έργα είναι οι «Γεροντικές περιπλανήσεις» το 1987, ο «Homo sapiens» το 1991, «Όταν οι άνθρωποι μονολογούνε» το 1992, «Εκ βαθέων» το 1999 και «Ευχαριστώ τους ανθρώπους» το 2010. Δεν είναι δυνατόν να μιλήσω για καθένα απ' αυτά, αφού όχι μόνο κάθε συλλογή αλλά και κάθε ποίημα έχει τον δικό του στόχο κι απαιτεί ξεχωριστή ανάλυση. Κι ο χρόνος που έχω στη διάθεσή μου δεν είναι απεριόριστος. Θα πω μόνο ότι ο ποιητής φροντίζει να γίνεται απόλυτα κατανοητός, λέγοντας τα πράγματα με τ' όνομά τους, κι αποφεύγοντας επιμελώς τα εξεζητημένα και τα δυσνόητα, που συνειδητά επιδιώκουν πολλοί σύγχρονοι ποιητές.

Και θα τελειώσω, όπως ξεκίνησα, με τις μνήμες μου από τον Βαρέλη.

Πολλές φορές, λοιπόν, όταν αναγκαστικά τελειώναμε τις συζητήσεις μας, αφού η Βιβλιοθήκη έπρεπε να κλείσει το μεσημέρι, πήγαινε στο σπίτι του, κι εκεί, επειδή τον είχε συνεπάρει το θέμα μας, καθόταν και μου έγραφε, συνεχίζοντας, τρόπον τινά, τη συζήτηση και θέλοντας, στην ουσία να συγκεφαλαιώσει και να ολοκληρώσει τις σκέψεις του. Και τις σημειώσεις εκείνες μου διάβαζε ή και μου έδινε στην επόμενη συνάντησή μας. Με λίγα χαρακτηριστικά αποσπάσματα από μια τέτοια επιστολή, θα τελειώσω την ομιλία μου:

15 Νοεμβρίου 1996

«Ο Φώτης Βαρέλης στο Μανόλη Μακρή. Χαίρειν.

(Ένα γράμμα που, σαν την ημιτελή συμφωνία του Σούμπερτ, μένει χωρίς τέλος).

Χθες, Μανόλη, στο τραπέζι μου στη Βιβλιοθήκη, που ανοίξαμε την κουβέντα και την πήραμε ως την αρχαία Ρώμη σταματώντας στον Οβίδιο, αποκαλύφθηκε κάτι πολύ ζωντανό, σαν φως παράξενο της ζωής μου... Έγινε η γνωριμία μου με την πόλη εκείνη που 'ζησα 7 χρόνια κι εγώ, σαν εκείνον τον ποιητή τον «για πάντα» εξόριστο, που δεν ήλπιζε ότι θα γυρίσει ποτέ κοντά στους αγαπημένους του. Και πέθανε κλαίοντας και παρακαλώντας, χωρίς να τον ακούσει ΚΑΝΕΝΑΣ. Κι άφησε πάνω στην πέτρα του τάφου

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

του ένα στίχο: «Διαβάτη, εσύ που μ' ένιωσες, μη σου γίνει βαρύ να πεις να 'ν' αλαφρό το χόμα που σκεπάζει τα κόκαλά μου...».

Ένωσα μια βαθιά συμπάθεια, γιατί ήμουν ομοιοπαθής. Εκείνος εξόριστος από τον Καίσαρα Αύγουστο της Ρώμης, εγώ από τον δικτάτορα της Ρώμης (τον Μουσολίνι) μετά 2.000 χρόνια. Εκείνος από τη Ρώμη προς τους Τόμους της Σκυθίας, εγώ από τη Ρόδο προς την ίδια πόλη με τ' όνομα τώρα Κωσταντζα...»

(Κάπου στη συνέχεια αναφέρεται στα πρόσωπα - σύμβολα που αναδύονται από το έργο του Οβιδίου):

«Η Νιόβη (της μάνας η καρδιά, που στάζει δάκρυ μέρα και νύχτα, από αιώνες), ο Πύραμος κι η Θίσβη (τα κόκκινα μούρα, το αίμα της θυσίας ενός έρωτα), η Ηχώ κι ο Νάρκισσος (φωνή αντιλαλούσα και μορφή αντιωρούσα), 300 τόσες μεταμορφώσεις...Και πάνω απ' όλα ο Δαίδαλος, ο τραγικός και μεγάλος τεχνίτης, που, όπως θα 'καμνε ένας σύγχρονος, που θα 'φευγε στ' άστρα με την εφεύρεσή του για να γλιτώσει, πέταξε, έχασε το μικρό παιδί του και καταράστηκε τις τέχνες του, για να κλαίει μέχρι σήμερα το πέλαο και να θυμάται το χαμένο παιδί.

Με τη χτεσινή, όμως, κουβεντούλα μας, Μανόλη, ξεχωριστέ πνευματικέ φίλε, ο Οβίδιος πήρε μια βαθύτερη όψη στη ζωή μου. Έγινε μια συμβολική δύναμη σ' αναδρομική πορεία. Πήγα πίσω στα χρόνια των περιπετειών μου, αλλά και στα ποιητικά μου δοκίμια και είδα με δέος ότι παντού βρισκόταν παρών... Δεν βρέθηκα εγώ να του κάμω παρέα στα δύσκολα χρόνια της μοναξιάς του σ' ένα τόπο ψυχρό...

Είδα, λοιπόν, Μανόλη, ότι στο βιβλίο μου το τελευταίο «Ο Δάσκαλος», ο Οβίδιος ήταν παρών. Μου 'καμε συντροφιά Εκείνος, με τη δύναμη και το μεγαλείο ενός ένδοξου θνητού, που εδώ και 2.000 χρόνια κοιμάται στην άκρη της Μαύρης Θάλασσας, κι όχι εγώ, γιατί τίποτα δεν πάει προς τα πίσω.

Σ' ευχαριστώ για τα πολλά και ωραία που μου δίνει η παρέα σου, που, πες πως είμαι με τον Οβίδιο!

(Και στο τέλος μια πνευματώδης σημείωση):

Πριν να στο στείλω προσπάθησα να το διαβάσω και σε πολλά σημεία δεν κατάλαβα τι έγραφα...Ωστόσο, δεν άλλαξα τίποτα. Τ' άφησα για σένα, σ' ό,τι βγάλεις, βέβαιος ότι θα τα συνταιριάσεις, όπως εσύ ξέρεις. Είσαι άξιος και φίλος.

Αγαπητοί φίλοι, θα μπορούσα για ώρα πολλή ακόμη να σας λέω για τον Φώτη Βαρέλη, εκείνον τον σοφό κι ενάρετο άνθρωπο που είχα την τύχη να

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

γνωρίσω και που μου έκανε την τιμή να με θεωρεί πνευματικό φίλο του. Δεν θα σας κουράσω άλλο. Τα όσα είπα ας είναι μια ελάχιστη απότιση τιμής στην προσωπικότητα και την προσφορά του.

Τέλος, ο Μάνος Αναστασιάδης παρουσίασε και ανέλυσε σε βάθος το εικαστικό έργο του Φώτη Βαρέλη, με την ιδιότητα του ίδιου ως ζωγράφου, εικαστικού καλλιτέχνη και πνευματικού ανθρώπου, έχοντας μελετήσει από κοντά την προσπάθειά του και έχοντας παρακολουθήσει την εξέλιξή της, στα πλαίσια μάλιστα μιας θερμής προσωπικής τους φιλίας.

Η συγκινητική αφιερωματική βραδιά έκλεισε με την απόφαση ένας δρόμος της Πόλης μας να ονομαστεί με το όνομα του Φώτη Βαρέλη, του απλού και τίμιου πολίτη, θερμού πατριώτη, πνευματικού ανθρώπου, φωτισμένου δασκάλου και δημιουργού.⁴⁸

⁴⁸ Από το προσωπικό αρχείο του Μάνου Αναστασιάδη.

2. Η παιδαγωγική διάσταση της διδασκαλίας του Φώτη Βαρέλη, και το γράμμα του στα παιδιά της Μαρώνας⁴⁹

Ο φιλόλογος, συγγραφέας και πανεπιστημιακός δάσκαλος Φώτης Βαρέλης υπήρξε «το σύμβολο της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη σχέση του Σχολείου και της Λογοτεχνίας» (Ι. Δ. Ιωαννίδης). Έγινε γνωστός στο πλατύ κοινό από τα σχολικά βιβλία του δημοτικού με δύο κείμενά του, το ποίημα *Ευαγόρας Παλληκαρίδης* και το πεζό *Ο γάιδαρος*, τα οποία συμπεριελήφθησαν στα σχολικά εγχειρίδια της ΣΤ΄ τάξης *Η Γλώσσα μου*. Η πολυσχιδής προσωπικότητα του Βαρέλη στα γράμματα και στις τέχνες σκιαγραφείται στην προσωπική του ιστοσελίδα <http://www.fotisvarelis.gr/>, ενώ η παιδαγωγική διάσταση της διδασκαλίας του συμπυκνώνεται σε επιστολή του, η οποία σχολιάζεται και παρατίθεται σε άρθρο με τίτλο «Ένα μάθημα Παιδαγωγικής: Η ανέκδοτη επιστολή του συγγραφέα Φώτη Βαρέλη», διαθέσιμη στο τεύχος 1/2016 (σ. 6-18) του διαδικτυακού περιοδικού «Επιστήμες Αγωγής».

Στο σημείο αυτό θεωρώ άξιο λόγου, να παραθέσω την ανέκδοτη επιστολή του Φώτη Βαρέλη που έστειλε στα παιδιά του Δημοτικού Σχολείου της Μαρώνας στις 12 Απριλίου 1990 καθώς και το άρθρο των εκπαιδευτικών Κατερίνας Σχοινά, φιλόλογου και του δρ Ιωάννη Σιγούρου, δασκάλου. Η παιδαγωγική επιστήμη έχει να ωφεληθεί τα μάλα από αυτή τη δημοσιοποίηση τόσο της επιστολής όσο και του επιστημονικού σχολιασμού της από δύο εξαιρετους εκπαιδευτικούς. Η δημοσίευση στο Περιοδικό *Επιστήμες Αγωγής*, του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Κρήτης (Ρέθυμνο), δίνει τις σωστές διαστάσεις στο μέγεθος του Φώτη Βαρέλη. Και διόλου τυχαίο δεν είναι ότι οι δύο εκπαιδευτικοί τον αποκαλούν *ισόβιο δάσκαλο και παιδαγωγό* και μετά λόγου γνώσεως ισχυρίζονται *πως όσοι...είχαν την τύχη να διατελέσουν μαθητές του...είναι αδύνατον να μην έχουν δια βίου στιγματισθεί από αυτή τη μαθητεία*. Έτσι στιγματισμένος, να μου επιτρέψετε να πω ταπεινά, πως αισθάνομαι κι εγώ που πέρασα από τα θρανία του, αλλά και υπήρξα ένας από τους επιστήθιους φίλους του. Είναι αυτό μια εύνοια της τύχης. Και μας υπενθυμίζουν οι δύο εκπαιδευτικοί πως σε κάθε διδασκαλία του οι αίθουσες της Παιδαγωγικής

⁴⁹ <http://www.greek-language.gr/greekLang/portal/blog/archive/2018/02/26/8472.html> (19.5.2019).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ακαδημίας Ρόδου ήταν ασφυκτικά γεμάτες, παρά το ότι η προσέλευση ήταν προαιρετική.

Ίδου λοιπόν και το άρθρο των δύο εκπαιδευτικών και η επιστολή του Δασκάλου.

ΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ: Η ΑΝΕΚΔΟΤΗ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ⁵⁰

ΜΑ Κατερίνα Σχοινιά
Φιλολόγος

Δρ Ιωάννης Σιγούρος,
Δάσκαλος

0. Εισαγωγή

Στην εποχή του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης η ανακάλυψη μιας παλαιότερης μορφής επικοινωνίας, που για αιώνες μετέρχονταν οι άνθρωποι, φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική. Πρόκειται για την παραδοσιακή αλληλογραφία, την ανταλλαγή γραπτών μηνυμάτων μεταξύ επιστολογράφων, για μια επικοινωνία βραδείας κίνησης, σε σύγκριση με τους σύγχρονους ταχύτατους επικοινωνιακούς ρυθμούς, αλλά πολλές φορές βαθύτερης και διαρκέστερης της σημερινής. Έτσι, η ανακάλυψη μιας επιστολής, όπως είναι αυτή που απασχολεί το παρόν άρθρο, μπορεί να έχει μεγάλο ενδιαφέρον και για την ανάκληση μιας άλλης εποχής και για την ανάδειξη μιας διαχρονικής αξιακής παρακαταθήκης. Πρόκειται για την ανέκδοτη επιστολή του εκλιπόντος μεγάλου παιδαγωγού Φώτη Βαρέλη,⁵¹ η οποία παραδίδει μαθήματα παιδαγωγικού ήθους σε διδάσκοντες και διδασκόμενους. Το πλήρες σώμα της επιστολής προσφέρεται στον αναγνώστη σε ειδικό Παράρτημα, που ακολουθεί το παρόν κείμενο. Η μεταγραφή του

⁵⁰ Σχοινιά Κατερίνα, Σιγούρος Ιωάννης, "Ένα μάθημα παιδαγωγικής: Η ανέκδοτη επιστολή του συγγραφέα Φώτη Βαρέλη", στο *Περιοδικό Επιστήμες Αγωγής*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε., τεύχος 1, Ρέθυμνο, 2016, σσ. 6-18.

⁵¹ Ο Φώτης Βαρέλης (Σάλακος 1911 - Ρόδος 2012) υπήρξε πολυσχιδής προσωπικότητα. Δίδαξε ως φιλόλογος σε σχολεία διαφόρων βαθμίδων, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Μετά τη συνταξιοδότησή του συνέχισε να διδάσκει, και μάλιστα αμισθί, για 20 περίπου έτη στην Παιδαγωγική Ακαδημία και αργότερα στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης της γενέτειράς του Ρόδου. Ήταν πολυγράφος ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, πεζογράφος, επιγραμματοποιός, μουσικός και ζωγράφος. Για τη ζωή και το έργο του βλ. <http://www.fotisvarelis.gr> (τελευταία επίσκεψη 5/6/2015).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

πρωτότυπου επιστολικού κειμένου ακολούθησε την ορθογραφία και τη στίξη του επιστολογράφου.

1. Το ιστορικό της επιστολής

Τους πρώτους μήνες του σχολικού έτους 1990-91 ο νεοδιόριστος δάσκαλος Γιάννης Σιγούρος (από τους συνυπογράφοντες το παρόν κείμενο) υπηρετούσε στο διαθέσιο δημοτικό σχολείο Μαρώνειας του νομού Ροδόπης. Εκείνη την περίοδο του σχολικού έτους οι λιγοστοί μαθητές της Ε΄ και της ΣΤ΄ τάξης του Σχολείου διδάχθηκαν το κείμενο του Φώτη Βαρέλη με τίτλο *Ο γάιδαρος*, το οποίο περιλαμβάνόταν στο Β΄ μέρος του σχολικού εγχειριδίου της ΣΤ΄ τάξης *Η Γλώσσα μου...* Ο δάσκαλος Γιάννης Σιγούρος εξήγησε στα παιδιά ότι ο συγγραφέας του κειμένου ήταν καθηγητής του κατά τις σπουδές του στην Παιδαγωγική Ακαδημία της Ρόδου. Τα παιδιά, όπως ήταν φυσικό, ενθουσιάστηκαν και εξέφρασαν την επιθυμία να γράψουν στον Φώτη Βαρέλη μια επιστολή, όπως και έγινε. Η απαντητική επιστολή του παιδαγωγού, φυλαγμένη με σεβασμό από εκείνη την εποχή, είναι η υπό πραγμάτευση επιστολή της παρούσας εργασίας. Ο Βαρέλης μετέρχεται, μέσω του κειμένου του, μια μακραίωνη παράδοση, την επιστολική, η οποία συνυφάνθηκε με την ανθρώπινη επικοινωνία “από την ώρα όπου ο άνθρωπος έφθασε να χαράξει τον στοχασμό του επάνω σε μίαν όποιαν ύλη”...

...3. Η ανέκδοτη επιστολή του Φώτη Βαρέλη

...Η επιστολή του ώριμου δασκάλου υπερβαίνει εκ προοιμίου τα όρια του ιδιωτικού, καθώς, παρά τον αυτοαναφορικό και αυτοβιογραφικό της χαρακτήρα, διακρίνεται από διάθεση εξωστρέφειας, γίνεται ανοιχτή επιστολή ή εγκύκλιος και, όπως συνέβαινε στην αρχαιότητα, απευθύνεται σε πολλούς παραλήπτες που μπορούν, εν προκειμένω, να πολλαπλασιαστούν με την πάροδο του χρόνου, όταν, όπως τώρα, η επιστολή γνωστοποιείται σε ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Επίσης, ο ρόλος του αποδέκτη της επιστολής φαίνεται και εδώ καίριος και η επιστολή του Βαρέλη είναι σα να γράφεται από κοινού με τους νεαρούς παραλήπτες της: ο διδακτισμός που τη χαρακτηρίζει, αλλά και η γλώσσα του παραμυθιού που χρησιμοποιεί ο επιστολογράφος επιχειρούν αφενός να “σαηγνεύσουν” τους μικρούς μαθητές και αφετέρου να τους δώσουν ένα σπουδαίο μάθημα ζωής. Σε μια διαδικασία επαλήθευσης της εν λόγω επιστολής, δεν ενδιαφέρει τόσο η αληθοέπειά της, όταν προτάσσεται η παιδαγωγική της λειτουργία: μπορεί το, κατά Lejeune, *αναφορικό*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

συμβόλαιο να αθετείται και η αυτοβιογραφική ιστορία να είναι (διόλου απίθανο) επινοημένη, προκειμένου να υπηρετήσει αποτελεσματικά τον διπλό της στόχο να θέλξει και να συμβουλευσει. Έτσι, ο συντάκτης της αφηγείται με δεινότητα μια αληθοφανή ιστορία που διδάσκει παιδαγωγικό ήθος, αλλά και ιστορία.

Η διπλή ιδιότητα του Βαρέλη ως παιδαγωγού και λογοτέχνη απηχείται στην αφήγησή του. Με ενάργεια και γλαφυρότητα ο επιστολικός αφηγητής μεταφέρει στους νεαρούς αναγνώστες του μια αυτοβιογραφική ιστορία που συνέβη στο μακρινό παρελθόν (1916-1917), βγαλμένη, θα 'λεγε κανείς, από βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας. Αφήγηση, αριστοτεχνική περιγραφή και ζωντανός διάλογος αναβιώνουν σε μια μικρή ηθογραφία, τη λαϊκή Ρόδο της εποχής, τη φτώχεια, τις ανθρώπινες σχέσεις, αλλά και τις οικονομικές συναλλαγές που παραπέμπουν στην ανταλλακτική οικονομία. Η πρωτοπρόσωπη αφήγηση, που χαρακτηρίζει, εξάλλου, την επιστολική γραφή εμπλέκει τους νεαρούς αναγνώστες της επιστολής στην ιστορία του παιδιού επιστολογράφου / αφηγητή / ήρωα, του οποίου η περιπέτεια περνά από τα στάδια της επιθυμίας, της ματαίωσης και της αποκατάστασης, παραδίδοντας πολύτιμα μαθήματα ζωής. Η παιδική περιπέτεια του αφηγητή μπορεί, με αυτόν τον τρόπο, να λειτουργήσει αναστοχαστικά για τους παραλήπτες της επιστολής, ώστε να σκεφτούν και να συζητήσουν με τον δάσκαλό τους θέματα όπως είναι, μεταξύ άλλων: η αλήθεια και το ψέμα, ο σκοπός και το μέσον, η παιδαγωγική αυστηρότητα και ο ρόλος της επιείκειας, ο θυμός και η συγχώρεση, το χάσμα και η γεφύρωση των γενεών, η σημασία της συγγνώμης. Έτσι, η επιστολή του Βαρέλη συνεχίζει μια μακρά παράδοση του επιστολικού λόγου, που ξεκινά από την αρχαιότητα και συμβαδίζει με την εξέλιξη του επιστολικού είδους: αποτελεί διανοητική άσκηση και για τις δύο πλευρές της αλληλογραφίας, ...γηραιό δάσκαλο και νεαρούς μαθητές.

Αν και ο διδακτισμός είναι μια από τις κύριες παραμέτρους αυτής της επιστολικής επικοινωνίας, το χιούμορ και η ομορφιά της αφήγησης τον συγκαλύπτουν τεχνηέντως. Βέβαια, οι υπογραμμίσεις και οι αντίστοιχες διασαφήσεις ιδιωματικών λέξεων ή οι εξαντλητικές επεξηγήσεις του Βαρέλη για όσα είναι, κατά την κρίση του, άγνωστα στους μικρούς Θρακιώτες μαθητές δεν κρύβουν τη διδακτική πρόθεση του επιστολογράφου, που διεκδικεί με παρρησία την ιδιότητα του “πνευματικού παππού”, ώστε να αφηγείται στα “δισέγγονά” του ένα γοητευτικό διδακτικό παραμύθι, ως αντίδωρο στο

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

συγκινητικό “γραμματάκι” τους⁵² και ως πολύτιμη παρακαταθήκη για το παρόν και το μέλλον τους.

Η επιστολή του Φώτη Βαρέλη συναιρεί, όπως συμβαίνει στον επιστολικό χρόνο, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Στην επιστολογραφία, εξάλλου, το παρόν είναι ανέφικτο, καθώς το *εδώ* και το *τώρα* του επιστολογράφου γίνεται *εκεί* και *τότε*, όταν η επιστολή φτάσει στα χέρια του παραλήπτη της... Επιπλέον, το *τώρα* της επιστολικής γραφής είναι πάντα προσανατολισμένο προς το μέλλον και γι’ αυτό συχνότατα χρησιμοποιούνται εκφράσεις που αναφέρονται σε αυτό. Έτσι, οι αναγνώστες της επιστολής του Βαρέλη έχουν την εντύπωση ότι διαβάζουν *in medias res* την ιστορία του επιστολογράφου τους: τη συγκίνηση που εκείνος βίωσε όταν διάβασε το “γραμματάκι” των παιδιών από τη μακρινή Μαρώνεια, καθώς και τη συνειρμική μετάβαση του ηλικιωμένου δασκάλου στην παιδική του ηλικία και στην ιστορία που αναβιώνει για χάρη των παιδιών.

Αυτός ο εξ αποστάσεως διάλογος αργής κίνησης, που επιχειρείται μεταξύ Φώτη Βαρέλη και νεαρών μαθητών από το δημοτικό σχολείο της Μαρώνειας, συμπυκνώνει και τη μαγεία του επιστολικού λόγου να αποτελεί επικοινωνιακό μέσο που ταυτοχρόνως υπογραμμίζει την απόσταση, αλλά και τη γεφύρωσή της. Γνώστης αυτής της βασικής επιστολικής παραμέτρου δείχνει να είναι και ο ευρυμαθής Ρόδιος επιστολογράφος, που στην επιστολή του υπογραμμίζει με έμφαση τις αντινομίες της επιστολικής επικοινωνίας. Έτσι, τονίζει τις αποστάσεις μεταξύ των αλληλογράφων, ηλικιακές, συναισθηματικές, πολιτισμικές και γεωγραφικές, αλλά τις αξιοποιεί και ως μέσα ψυχοπνευματικής σύγκλισης και επαφής που προσφέρει η αλληλογραφία: η αδυναμία του ευσυγκίνητου ηλικιωμένου για ανταπόδοση βρίσκει στην επιστολογραφία το πιο τρυφερό και γενναιόδωρο αντίδωρο,⁵³ ενώ ο λαϊκός πολιτισμός της Ρόδου διασταυρώνεται, μέσω της φαντασίας, με τον νεότερο λαϊκό πολιτισμό της θρακικής Μαρώνειας.⁵⁴ Γι’ αυτό, το τέλος της επιστολικής ιστορίας, την οποία επισφραγίζει η φιλία μεταξύ του “κουτσόγερου” και του μικρού Φώτη, βρίσκει την αναλογία της με την αλληλογραφία του ηλικιωμένου Βαρέλη με τους Μαρωνίτες μαθητές: μια παρόμοια φιλία

⁵² Τη σημασία αυτού του δώρου φαίνεται να αναγνωρίζει και ο ίδιος ο Φώτης Βαρέλης, όταν προτρέπει τα παιδιά: “να το κρατήσετε, να μην το χάσετε” το γράμμα που θα ξαναδιαβάζουν, όταν φτάσουν στην ηλικία του.

⁵³ “Εμείς οι γέροι κλαίμε εύκολα. Η αδυναμία σε κάμνει να πιστεύεις με ειλικρίνεια και ν’ αγαπάς μ’ όση δύναμη σου έχει μείνει. Ν’ ανταποδώσεις δεν μπορείς”.

⁵⁴ “Όμως αφήστε με να βρεθώ κοντά σας με τη φαντασία μου. Και για να το πετύχω σας παρακαλώ πολύ να με κατατοπίσετε...”

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ξεκινά, “καινούργια και μεγάλη”,⁵⁵ με τη σφραγίδα του ταχυδρομείου και της αγάπης που μπορεί να συνδέει τον αληθινό παιδαγωγό με τους μαθητές του.

4. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού και ο Φώτης Βαρέλης της επιστολής

Η ανάγνωση της επιστολής του Φώτη Βαρέλη λειτουργεί αναστοχαστικά για τον σύγχρονο εκπαιδευτικό, προκαλώντας γόνιμους προβληματισμούς για τον ρόλο του εκπαιδευτικού και τις αξίες που πρέπει να τον συνοδεύουν, και μάλιστα σε μια εποχή που βρίθει αλλαγών, σαν τη δική μας.⁵⁶ Η πολλαπλότητα του εκπαιδευτικού ρόλου τον καθιστά ιδιαίτερα απαιτητικό, αφού ο εκπαιδευτικός καλείται να παίξει ταυτόχρονα τους ρόλους του παιδαγωγού, του εκπαιδευτικού, του αξιολογητή, του φύλακα, του συμβούλου, του ανανεωτή, του λειτουργού και του δημοσίου υπαλλήλου. Οι διαφορετικοί αυτοί ρόλοι καταδεικνύουν τι προσδοκά η κοινωνία από τον εκπαιδευτικό, ενώ καθιστούν το επάγγελμα του εκπαιδευτικού πολυσύνθετο και πολυδιάστατο... Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι ο εκπαιδευτικός ασκεί μεγάλη επιρροή στα παιδιά και αποτελεί τον κύριο παράγοντα που θα δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της περιέργειάς τους, που θα τα οδηγήσει στην κατάκτηση της γνώσης στη σχολική και στη δια βίου εκπαίδευση...

...Στον πολλαπλό ρόλο του εκπαιδευτικού φαίνεται να ανταποκρίνεται ο ισόβιος δάσκαλος και παιδαγωγός Φώτης Βαρέλης. Το επιστολικό του μάθημα προς τους νεαρούς μαθητές συνοψίζει τους κύριους άξονες των σύγχρονων παιδαγωγικών αντιλήψεων: τον κοινωνικοποιητικό ρόλο του δασκάλου, που παραδίδει βιωματικά μαθήματα ζωής και παρέχει πρότυπα ζωής, βασισμένα στην ανθρωπιά και την ειλικρίνεια τον ρόλο του ανιδιοτελούς φροντιστή που ο επιστολογράφος ταυτίζει με τον ήρωα της ιστορίας

⁵⁵ Η καταληκτική αποστροφή του επιστολογράφου Βαρέλη προς τους νεαρούς παραλήπτες της επιστολής του είναι: “γεια σας λοιπόν καινούργιοι μου φίλοι και μεγάλοι... και μακρνοί”.

⁵⁶ Οι κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές, η εισαγωγή των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) στο σχολείο, η διαρκής αύξηση του όγκου της γνώσης, σε συνδυασμό με την ταχύτητα διακίνησης της πληροφορίας και την άμεση πρόσβαση σ' αυτή, συντείνουν στη διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης για τον ρόλο αλλά και για το έργο του εκπαιδευτικού. Η αντίληψη αυτή ενισχύεται και από τη θεώρηση του εκπαιδευτικού έργου ως κοινωνικού ρόλου, καθόλου ανεξάρτητου από το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτός ο ρόλος πραγματώνεται.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

“κουτσόγερο”, ο οποίος καταφέρνει να αναπτύξει ισχυρή σχέση δεσμού με τον μικρό Φώτη· ομοίως και ο συγγραφέας της επιστολής, έστω και εξ αποστάσεως, τιμά τους επαρχιώτες μαθητές με το δώρο της ενθουσιώδους ανταπόκρισής του στη δική τους πρόσκληση για επικοινωνία, προσφέροντας τη σοφία, τη στοργή και την αγάπη του διαισθάνεται τα ενδιαφέροντα των μικρών αναγνωστών του κι ανταποκρίνεται σε αυτά, μιλώντας τους με τη γλώσσα του παραμυθιού, αλλά και ικανοποιώντας την περιέργειά τους μέσω χρησίων πληροφοριών και επεξηγήσεων με μεταδοτικότητα, υπομονή, ευαισθησία και υπευθυνότητα, χιούμορ και διάθεση για ισότιμη επικοινωνία με τους μαθητές, γεφυρώνει τις όποιες αποστάσεις τον χωρίζουν από αυτούς κι απλώνει το χέρι του σε φιλική χειραψία επεκτείνει τη διδασκαλία εκτός του σχολείου, δράττοντας την ευκαιρία να παραδώσει ένα διαφορετικό μάθημα δι’ αλληλογραφίας.

Όσοι, εξάλλου, είχαν την τύχη να διατελέσουν μαθητές του σπουδαίου συντάκτη της επιστολής Φώτη Βαρέλη είναι αδύνατον να μην έχουν διαβίου στιγματιστεί από αυτή τη μαθητεία. Δεν ξεχνούν ποτέ ότι ο σπουδαίος αυτός δάσκαλος είχε την ικανότητα να μετατρέπει ένα δύσκολο και ανιαρό μάθημα σε απλό και ενδιαφέρον, αξιοποιώντας με τον καλύτερο τρόπο τη βιωματικότητα, δίνοντας, δηλαδή, απτά παραδείγματα από την καθημερινότητα του ακροατηρίου του. Κατείχε, με άλλα λόγια, εκείνες τις τεχνικές διδασκαλίας που κρατούν αμείωτα το ενδιαφέρον και την προσοχή των εκπαιδευομένων, ήταν, κατά το κοινώς λεγόμενο, “γεννημένος για δάσκαλος”. Αυτός είναι και ο λόγος που σε κάθε του διδασκαλία η αίθουσα της Παιδαγωγικής Ακαδημίας ήταν ασφυκτικά γεμάτη, παρά το γεγονός ότι η προσέλευση των σπουδαστών στο μάθημά του ήταν προαιρετική.

Η καθημερινότητα δεν ήταν πηγή έμπνευσής του μόνο στη διδασκαλία του. Όπως ο ίδιος είχε εκμυστηρευτεί κάποτε στον Ιωάννη Σιγούρο, η καθημερινότητα αποτελούσε πηγή έμπνευσής του και στο λογοτεχνικό του έργο. “Στην τσέπη του σακακιού μου έχω πάντα ένα μικρό μπλοκάκι. Όταν βρίσκομαι στον δρόμο, στο καφενείο, μπορεί ν’ ακούσω μια λέξη ή μια φράση που μου κάνει εκείνη τη στιγμή εντύπωση. Τη σημειώνω στο μπλοκάκι μου και μπορεί, αργότερα, να αποτελέσει για μένα την αφορμή για το ξεκίνημα ενός νέου έργου”.

5. Συμπεράσματα

Η δημοσιοποίηση της επιστολής του Φώτη Βαρέλη δεν προσκρούει στο ιδιωτικό απόρρητο, εφόσον πρόκειται εξ ορισμού για μια επιστολή με

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

δημόσιο χαρακτήρα, απευθυνόμενη σε ένα σύνολο παραληπτών, τους μικρούς μαθητές της Μαρώνειας. Επισημαίνεται, μάλιστα, από τον ίδιο τον επιστολογράφο η μακροζωία του επιστολικού του κειμένου, το οποίο, κατά την κρίση του, θα αξιολογήσουν ορθότερα οι αναγνώστες του, όταν θα έχουν φτάσει στην προχωρημένη ηλικία του ογδοντάχρονου συντάκτη της επιστολής. Με επίγνωση του διαχρονικού χαρακτήρα και του δημόσιου λόγου που μετέρχεται το επιστολικό του κείμενο, ο αειθαλής παιδαγωγός Φώτης Βαρέλης προσφέρει στους παραλήπτες, άμεσους και έμμεσους, της εν λόγω επιστολής ένα πηγαίο αυτοβιογραφικό κείμενο, με διπλή ταυτότητα: από τη μια, το επιστολικό κείμενο αποκαλύπτει τη λογοτεχνική προέλευση του συντάκτη του και, από την άλλη, την εγρήγορση του άξιου δασκάλου, που σε κάθε ευκαιρία χαρίζει το δώρο της γνώσης στους δυνητικούς μαθητές του. Αυτή είναι ίσως και η μεγαλύτερη παιδαγωγική αξία της εξετασθείσας επιστολής: η υπενθύμιση ότι κάθε περίπτωση και κάθε επικοινωνιακό μέσο μπορούν να λειτουργήσουν ως χρήσιμα εκπαιδευτικά εργαλεία, με κύρια προϋπόθεση το παιδαγωγικό ήθος και τη βαθιά παιδεία του διδάσκοντος.

Παράρτημα

Ρόδος 12-4-1990

Στο δάσκαλο: Γιάννη Σιγούρο

και στους μικρούς

του μαθητές: Νέστορα Κ.

Σταμάτη Ψ.

Χαράλαμπο Α.

Μαρίνα Κ. την

μοναχοκόρη της τάξης,

***“καλημέρα” από τον γερο Φώτη Βαρέλη, μαζί /
με την ευχή του για το Πάσχα του 1990.***

Θέλω αυτό το γράμμα, καλά μου παιδιά, να / το κρατήσετε, να μην το χάσετε. Κι όταν, με / το καλό, φτάσετε στο 2060 ή εκεί γύρω, γίνετε / δηλαδή 80 χρονών, όσο είμαι εγώ σήμερα, τότε θα / καταλάβετε απόλυτα και σωστά, τη συγκίνηση πούνιωσα την ώρα που διάβαζα το γραμματάκι σας. / Εμείς οι γέροι κλαίμε εύκολα. Η αδυναμία σε / κάμει να πιστεύεις με ειλικρίνεια και ν' αγαπάς / μ' όση δύναμη σου έχει μείνει. Ν' ανταποδώσεις / δεν μπορείς. Ύστερα δεν πρέπει ο γέρος να / γίνεται βάρος.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Όμως αφήστε με να βρεθώ κοντά σας με τη φαν- / τασία μου. Και για να το πετύχω σας παρακα- / λώ πολύ να με κατατοπίσετε στο πώς νάρτω και / πότε. Να μου γράψετε δηλαδή την πιο καλή / εποχή που ακτινοβολεί το χωριουδάκι σας. Που αισθάνεται ωραία εκεί που βρίσκεται. Χειμώνας είναι, / φθινόπωρο, άνοιξη ή καλοκαίρι. Σε γάμο ή πανηγύ- / ρι. Και πριν απ' αυτό να μου σχεδιά- / σετε ένα / χάρτη με δρόμους και μονοπάτια και καμιά / από τις ωραίες πηγές που είμαι βέβαιος ότι έχει. / Κάτι ξέρω βέβαια από "Μαρώνεια", όμως ο μικρός / αριθμός σας και το "διθέσιο σχολειό" με κάμνει να ζητώ αυτά που ζητήσα. Καταλαβαίνετε νομίζω.

#

Και τώρα που γενήκαμε φίλοι, εγώ ο πνευματικός / σας παππούς και σεις τα δισέγγονά μου, ας πούμε / μια ιστορία απ' αυτές που λένε οι γιαγιές κι οι παπ- / πούδες προ παντός στα εγγόνια τους.

Πριν χρόνια πολλά, γύρω στα 1917 ή 1916 πούμουνα / στην πρώτη μικρή πεθύμηση σαρδέλες της άρμης. Είχα / περάσει δίπλα από το μαγαζί του κυρ Δημοσθένη την ώρα που άνοιγε τον ντενεκέ και είχα ζαλιστεί από την / μυρωδιά που γέμισε τη γειτονιά ολόκληρη!! Χρειαζόμουνα / όμως τουλάχιστον ένα γρόσι για να μου δώσει δύο. Δεν ήταν εύκολο, όχι για ένα παιδάκι, αλλά και για πατέρα νάχει / όποια ώρα ήθελε, ένα γρόσι. Για να το καταλάβετε σας εξη- / γώ την αγορά της εποχής εκείνης. Ένα Φράγκο ιταλικό, είχε 5 γρόσια / δηλαδή δέκα δεκάρες και 20 πεντάρες. / Το μεροκάματο ήταν από 6 ως δέκα Φράγκα. Δηλαδή / ως 50 γρόσια. Το αυγό είχε ένα γρόσι. 5 σαρδέλες / μεγαλούτσικες ένα Φράγκο και 10 μικρές ατζούγιες / ένα Φράγκο. Ένα γρόσι δεν ήταν εύκολο να βρω. Ένα αυ- / γό όμως; Πήγε ο νους μου στον απάνω κήπο του Γιώργη του Μαζή, απάνω από τη "βρυσάκλα", στις καλαμιές. / Εκεί πολλές φορές ανακά- / λυψα φωλιές από κότες της γειτο- / νιάς που ξεγεννούσαν. Μια φορά είχα βρει μια με 15 αυγά. / Σκεφτείτε! Ένα μεροκάματο κοντά. Πήρα στο δευτερόλεπτο / δρόμο προς τα εκεί. Έφαγα, όπως λένε, τον τόπο. Φρούδα / η τύχη μου. Θα κοιτάξω στο σπίτι μας είπα. Όσο δύσκολο / κι αν ήταν τόχα πάρει απόφαση. Θα ξεγελούσα τη μάνα μου / που δεν πρόφτανε η κότα να το κακαρίσει ότι γέννησε (ξέρετε / πόσο το διαλαλεί η κότα το αυγό που γέννησε) και το αυγό βρισκόταν κιάλας ή στο τηγάνι για τα παιδιά, όπως έλεγε, ή στον μπακάλη / για ρύζι ή όσπρια. Το αυγό ήταν η μονέδα του φτωχού. Έβαλα στον νου μου τις δυο σαρ- / δέλες που επιτέλους θάταν / και φαγητό του μεσημεριού, βούτημα στο λαδάκι και το ξυ- / δάκι, κλεψιά δεν ήταν, και το αποφάσισα.

Είχα δει τη μάνα μου, όταν ήταν μεγάλη ανάγκη, να βιά- / ζει ένα κουνί αλάτι στα πισινά της κότας, εκείνης βέβαια / που καταλάβαινε ότι "τόχει" (δηλ. τ' αυγό). Η κότα ένιωθε / φαγούρα κι έτρεχε στο κοτέτσι. Ο τοίχος του σπιτιού /

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μας είχε μια τρύπα μεγάλη πλάι στην πόρτα. Η τρύπα αυτή / οδηγούσε μέσα στο σπίτι, πλάι στον σουφά, κι ήταν κλεισμένη / από μια κάσα γεμάτη άχυρο μ' ένα πρόσαιγο μέσα. / Αυτό το πρόσαιγο δεν έπρεπε να τ' αγγίζει κανένας, άλλωστε / θάταν πια κλούβιο από την πολυκαιρία κι αν τόδινα / στον μπακάλη θάβγαينا και κλέφτης και απατεώνας.

#

Έφτασα μια κότα που μισοκακάριζε. Της έβαλα αλάτι και / στο δευτερόλεπτο τράβηξε για την “κάσση” (έτσι λέγαμε την κάσα της “ωοτοκίας”). Άνοιξα την πόρτα (έλειπε η μάνα μου) / πήγα στην κάσα και περίμενα. Ούτε ένα λεπτό δεν καθυστέρησε / η κότα κι έβαλε μπρος τα κακαρίσματα του θριάμβου της. / Είχε γεννήσει αυγό!!! Το άρπαξα και ίσια στον μπακάλη / με τις σαρδέλες της άρμης ανοιγμένες που η μυρωδιά τους / βαστούσε ακόμα κι έξω απ' τη φαντασία μου και τη λαχτάρα μου.

#

Στάθηκα δίπλα στον ανοιγμένο ντενεκέ με τ' αυγό στο χέρι / να το στριφογυρίζω, να το βλέπω, να το καμαρώνω, και τα / μάτια καρφωμένα στις μυρωδάτες ατζούγιες. Και περίμενα / τον έμπορα να ξεμπερδέψει από μια γριά που γύρευε κουμπιά / δυο μαύρα, ένα καφετί και δυο άσπρα για πουκάμισο... / Αναστέναξα! Εκείνη τη στιγμή μπήκε το πειραχτήρι. Ήταν ένας / γέρος κουτσός με μπαστούνα. Είδε τ' αυγό μου, είδε και την / αγωνία μου.

– Τι θέλεις βρε λεβέντη; Με ρώτησε.

– Τίποτα, του είπα σηκώνοντας του ώμους.

– Και τ' αυγό πού τόβρες;

– Μου τόδωσε η μάνα μου να πάρω σαρδέλες, είπα.

– Η μάνα σου; Λες αλήθεια; Εγώ λέω που τόκλεψες.

– Πάνε ρώτα τη. Του 'πα έτοιμος να κλάψω για τον κακό / δαίμονα που σκόνταψε στη μοίρα μου.

– Μπας κι έβαλες βρε πονηρέ αλάτι στον κ. της όρνιθας;

Τα πράματα σκούραιναν. Ο κουτσόγερος έμπαινε στα / μυστικά μου. Είχα γίνει κόκκινος από θυμό, φαίνεται, γιατί ο γέρος άρχισε πιο επίμονα.

– Για να δω τα μάτια σου; μου είπε κι άπλωσε το / μπαστούνι κουνώντας το σαγόνι μου προς τα πάνω.

Έτρεμα. Μούρθε να του ρίξω το αυγό στα μούτρα / και να πάρω δρόμο. Δεν είχα πια αντοχή να πε- / ριμένω τη γριά με τα κουμπιά να ξεμπερδέψει. Από / την άλλη ο γεροκουτσός είχε αρχίσει να γελά και ν' α- / ναφέρει στον έμπορα για το αυγό μου.

Σήκωσα απότομα το αυγό. Μ' όση δύναμη είχα / το χτύπησα στο παπούτσι του και χάθηκα φωνά- / ζοντας. Στο διάολο! στο διάολο... Δε πήγαινε πιο / πέρα ο θυμός, όσο κι αν ήταν...

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

#

Περιπλανήθηκα ως το μεσημέρι μέσα σε κήπους και / χαλατά, ιδίως καλαμίες που υποψιάζόμουν για φωλιές / ορνίθων, τίποτα. Μια φορά στα χίλια γίνεται τέτοιο θάμα. / Πήγα στο σπίτι ήρεμος.

- Δόξα σοι ο θεός, είπε η μάνα μου, δυο τρία μέτρα όξω απ' το κατώφλι.
- Πού ήσουν γιόκα μου;
- Στον κήπο μάνα, της είπα.
- Ήσουν στενοχωρημένο;

Όταν την ρώτησα, γιατί το ρωτάει, μου γέλασε πονηρά. / Τότε μπήκαν ψύλλοι στ' αυτιά μου. Ο σκατόγερος / είπα μέσα μου (μέσα του ο κάθε άνθρωπος έχει δικαίω- / ματα, σκέφτηκα 6 χρονών παιδάκι, να πει κι άσχημα λόγια). / Το απόσωσε στο σπίτι μας. Ήρτε και τα πρόδωσε. / Είχα γίνει μπαρούτι. Ενώ η μάνα μου γελούσε.

- Έλα μέσα, έλα να δεις τι σε περιμένει.
- Τι; Ρώτησα μεταπέφτοντας από αγωνία σε αγωνία.

Στη μέση του μονόσπιτού μας πλάι στον στύλο / πούταν κρεμασμένο το ντουφεκι του πατέρα μου / κι άλλα πόχρεια⁵⁷ του σπιτιού μας, σ' ένα σκαμνί / κάθονταν εκείνος ο κουτσόγερος γελαστός κι ευγενικός.

– Έλα Φωτάκι μου, μου είπε. Πρώτα θα σου ζητήσω συγγνώ- / μη κι ύστερα θα σου χαρίσω, αυτό το τυλιγμένο / χαρτάκι με 5 ατζούγιες, για σένα τ' αδερφάκια σου / και την καλή την όρεξη.

Με πήρε και χάιδεψε το κουρεμένο μου κεφάλι, / ύστερα σηκώθηκε και βγήκε. Καθώς έφευγε είδα να βγάζει / ένα μαντήλι απ' τα μάτια του και να το βάνει στη τζέπη του σακακιού του. Γύρισε απότομα με είδε και με χαιρέτισε.

– Γεια σου φίλε μου καινούργιε και μεγάλε, μου είπε / κι εγώ άρχισα να κλαίω από χαρά.

– Και μακρινέ, πρόσθεσε σε λίγο νομίζοντας πως τότε μέσα / του, αλλά εγώ τ' άκουσα, κι είναι αυτό που ακούω μέχρι σήμερα.

#

Γεια σας λοιπόν καινούργιοι μου φίλοι και μεγάλοι... και / μακρινοί, και σας ευχαριστώ συγκινημένος.

Ο φίλος σας από τη Ρόδο
Φώτης Βαρέλης

⁵⁷ Πράγματα χρειαζόμενα (σχοινιά, ρούχα κτλ.).

3. Το σπίτι του Δασκάλου σήμερα με τον φωτογραφικό φακό

Η πρόσοψη του σπιτιού του Δασκάλου.

Ένα κεραμικό πλακίδιο στα δεξιά της εισόδου του σπιτιού.

Το καθιστικό (το πιο οικείο του): κάτω από την αγαπημένη του μανταρινιά.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Το ένα από τα δύο υπαίθρια καθιστικά του Δασκάλου για τις ατέλειωτες ώρες περισυλλογής.

Ένα κομμάτι από τον επίγειο κήπο του Δασκάλου, έργο των χειρών του.

Μια από τις μυρτιές του που τις λάτρευε και που τις είχε φέρει από τα δάση της Σαλάκου.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Άλλη μια γωνιά από το περιβόλι του Δασκάλου, όπου καλλιεργούσε τα πάντα. Έτσι πέρασε τη ζωή του. Δίπλα στη φύση και τα βιβλία του.

Η συκιά του. Ένα ακόμα από τα δέντρα που αγαπούσε.

Κι οι καλαμιές που περιγράφει στις *ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ*, Βιβλίο Δεύτερο, σ. 33.

4. Το συγγραφικό έργο του Δασκάλου

α.- Τό τραγούδι τοῦ σκλάβου (ἔπος), Κάϊρο, Τύποις: Sté L' Art Graphique B.P. 4 (Choubrah) Tél. 58149, 1942 (γραφή πολυτονική).

Το πρώτο βιβλίο του Φώτη Βαρέλη στην πρώτη του έκδοση το 1942 στο Κάιρο, με τη φροντίδα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.

Το βιβλίο αυτό είναι αφιερωμένο από τον συγγραφέα στον Μιχάλη Παπαμανώλη, Πρόεδρο της Δωδεκανησιακής Νεολαίας Ελλάδος.

Το *Τραγούδι του Σκλάβου* κυκλοφόρησε στη Ρόδο σε 2η έκδοση από τον ίδιο τον συγγραφέα τον Οκτώβριο του 2004.

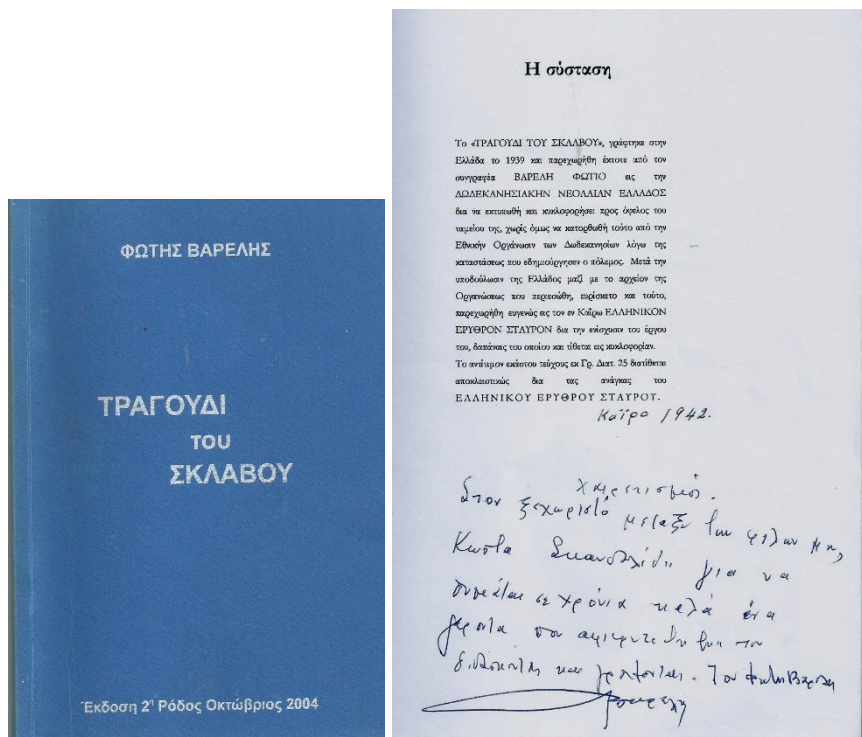
Στον κολοφόνα του βιβλίου διαβάζουμε:

ΤΟ "ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΣΚΛΑΒΟΥ" γράφτηκε στην Ελλάδα τό 1939 καί παρεχωρήθη ἔκτοτε ἀπό τόν συγγραφέα εἰς τήν ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΗΝ ΝΕΟΛΑΙΑΝ διά νά ἐκτυπωθῆ καί κυκλοφορήσῃ πρὸς ὄφελος τοῦ ταμείου της, χωρίς ὅμως νά κατορθωθῆ τοῦτο ἀπό τήν Ἐθνικήν Ὀργάνωσιν τῶν Δωδεκανησίων λόγῳ τῆς καταστάσεως πού ἐδημιούργησεν ὁ πόλεμος. Μετά τήν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος μαζί μέ τό ἀρχεῖον τῆς Ὀργανώσεως πού περιεσώθη, εὐρίσκετο καί τοῦτο, παρεχωρήθη εὐγενῶς εἰς τόν ἐν Καίρῳ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΡΥΘΡΟΝ ΣΤΑΥΡΟΝ διά τήν ἐνίσχυσιν τοῦ ἔργου του, δαπάναις τοῦ ὁποίου καί τίθεται εἰς

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

κυκλοφορίαν. Τό αντίτιμον ἐκάστου τεύχους ἐκ Γρ. 25 διατίθεται ἀποκλει-
στικῶς διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΡΥΘΡΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ.

Το εξώφυλλο ἀπὸ *ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΣΚΛΑΒΟΥ* (2η ἐκδοση, Ρόδος Οκτώβριος 2004) καὶ ἡ ἀφιέρωση τοῦ Φώτη Βαρέλη πρὸς τὸν γράφοντα με τὴν υπόμνηση νὰ θυμῶμαι *σε χρόνια καλὰ ἕνα γέροντα που ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του διδάσκοντας καὶ γράφοντας.*

Ὁ δεκαπεντασύλλαβος τοῦ Βαρέλη, με τὸν ὁποῖο εἶναι γραμμένο ὅλο τούτο τὸ ἐκπληκτικὸ ἔπος τοῦ Δωδεκανήσιου Σκλάβου εἶναι μοναδικός καὶ ἀνεπανάληπτος. Ἡ εἰσαγωγή του σε ἀφήνει ἀναυδο, ὅταν μάλιστα ξέρεις πὼς γράφτηκε τὸ 1939,⁵⁸ ὅταν δηλαδὴ ὁ ποιητὴς ἦταν στὴν ηλικία τῶν 28 μόλις ἐτῶν. Ἀκούστε λοιπὸν τὴ μούσα τοῦ Φώτη Βαρέλη νὰ ολοφύρεται γιὰ τὰ σκλαβωμένα Δωδεκάνησα:

Ἔλα Χριστέ καὶ Παναγιά νά μακρυντραγουδήσω

⁵⁸ Στὸ τέλος τοῦ ποιητικοῦ κειμένου ὑπάρχει ἡ ἡμερομηνία 20.11.1939.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

νά παίζω λύρα τό πορνό, βιολί τό μεσημέρι
καί ταμπουράν από βραδύς ὡς που νά φέζ' ἡ πούλια.
Κι' ἄν φέζ' ἡ πούλια τέσ αύγές, εγώ δέ θά κοιμοῦμαι
μόνο θά σύρνω δοξαριές νά στιχοκουβεντιάζω.
Κι' ἄν παινευτῆ κι' ὁ Αύγερινός πώς θέ νά μέ νυστάξη
καί δῆτε τά ματάκια μου ἄργά νά καλυβώνουν
καί δῆτε τά χεράκια μου νά σιγαλοκουνιοῦνται
καί τό δεξιό τοῦ δοξαριοῦ νά καλαμολυγίεται
καί τά ζερβά μου δάχτυλα δέν πᾶν σᾶν χελιδόνια
τότεσ νά μέ θρηνήσετε γιατ' εἶμαι ἀποθαμένος.
Ἄρχισε γλωσσα μου ἄρχισε, νά στάξης μέλι μέλι
καί σύ παρέα διαλεχτή νά μεταδευτερόνης
καί μέσ' τό στίχο τό γλυκό καί μέσ' τό μυστικό του
νά πιοῦμε ἀβάσταχτο καῦμό, τοῦ πού θά σᾶς δηγοῦμαι
τοῦ ἔχω νά σᾶς διηγηθῶ καί νά σᾶς τραγουδήσω.

Θα πρέπει απαραίτητως να σημειωθεί πως σύμφωνα με υποσελίδια σημείωση (σ. 81) στην 2η έκδοση το μήνυμα της λευτεριάς που περνά μέσα από τις γραμμές του βιβλίου του ίδιου του Φώτη Βαρέλη, το έκανε επίγραμμα δίστιχο και υπάρχει στη Σύμη που υπογράφτηκε η στάση του πολέμου, σκαλισμένο σε βράχο. Η Σύμη απαγγέλλει:

*Απόψε κρυφομίλησεν η Λευτεριά με μένα.
Πάψετε Δωδεκάνησα νάστε συλλογισμένα.*

Από την προσωπική ιστοσελίδα του Φώτη Βαρέλη στο διαδίκτυο <http://www.fotisvarelis.gr/>, μπορούμε να πληροφορηθούμε επιπροσθέτως:

Κάποτε, πριν 50 χρόνια πάνω κάτω, ζητήθηκε από ειδική επιτροπή, δια πανελλήνιου διαγωνισμού, ένα επίγραμμα μνήμης της 8ης Μαΐου 1945. Ήταν η ημέρα που η Σύμη είχε την τιμή να φιλοξενήσει την τελετή υπογραφής που θα σφράγιζε πια οριστικά την ελευθερία μας.

Αποφάσισα να δηλώσω συμμετοχή. Είχα φαντασθεί την Σύμη να ξυπνάει εκείνο το πρωί σαν απ' όνειρο και με το ξύπνημα να διαλαλεί στα Δωδεκάνησα:

*Απόψε κρυφομίλησεν η Λευτεριά με μένα.
Πάψετε Δωδεκάνησα νάστε συλλογισμένα.*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Έτσι ακριβώς, όπως το βλέπετε, σε μορφή μάλιστα δίστιχου δικού μας το 'γραφα και το 'στείλα. Ήταν διαλάλημα μεγάλης προσδοκίας που θα πραγματοποιούνταν οπωσδήποτε. Η Σύμη ήταν βέβαιη πια γι' αυτό, γιατί της το 'πε κρυφά η ίδια η Λευτεριά αυτή την νύχτα που ξημέρωσε.

Κάποτε πριν 50 χρόνια πάνω κάτω ζητήθηκε από
υπερ^{ειδική} ~~επιτροπή~~ ^{επιτροπή}, του πανελληνίου δικηνοσμού, ένα
επιγράμμα μνήμης της 8 Μαΐου 1945. Ήταν η
ημέρα που η Σύμη είχε την τιμή να φιλοξενήσει
την γενική της υπογραφή που θα σφραγίσει στα οριζώ-
να την ελευθερία μας.

Αδελφάδικα να δώσω ωρμιστοχή. Έχω φαντασθεί την
Σύμη να ξυπνάει εκείνο το πρωί σαν άπουνυρο
και με το ξύπνημα να διαλαλεί στα Δωδεκανήσια

Απόψε κρυφομίλησε η Λευτεριά με μένα
Πάψετε Δωδεκανήσια νάστε ουλογοσμένα

Έτσι ακριβώς, όπως το βλέπετε, σε μορφή μάλιστα
δίστιχου δικού μας το 'γραφα και το 'στείλα. Ήταν διαλάλημα
μεγάλης προσδοκίας που θα πραγματοποιούνταν οπωσδήποτε. Η Σύμη
ήταν βέβαιη πια γι' αυτό, γιατί της το 'πε κρυφά η ίδια η Λευτεριά
αυτή την νύχτα που ξημέρωσε.

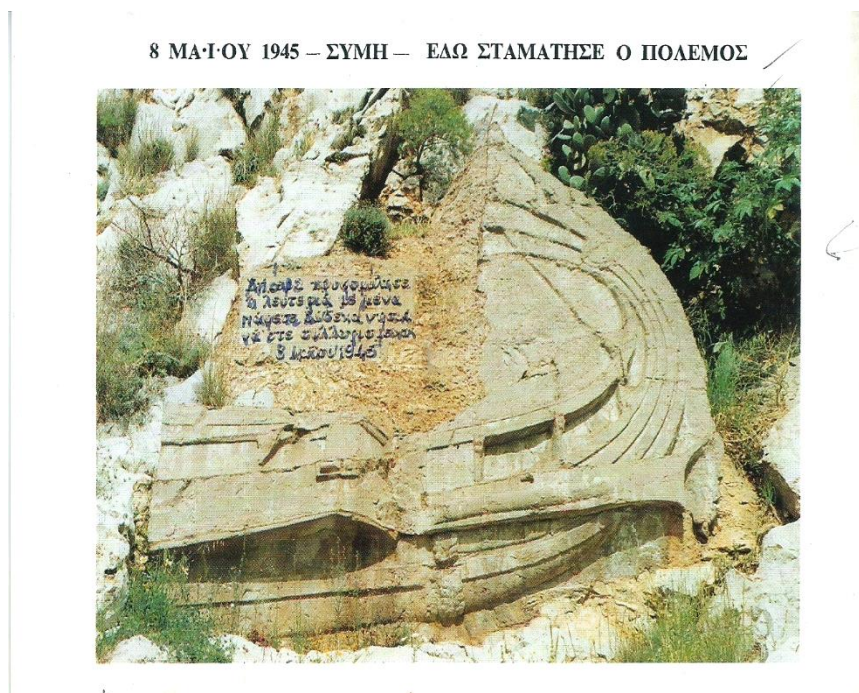
25 Μαΐου 1999

Βαρέλης

Κάποτε κάποιιοι "καλοθελητές" αμφισβήτησαν την πατρότητα του επιγράμματος της Σύμης.
Το ιδίοχειρο σημείωμα του Φώτη Βαρέλη είναι ο αγενδής μάρτυρας του μοναδικού
επιγράμματος για τη Λευτεριά των Δωδεκανησίων και της Δωδεκανήσου.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

-Ο Κοινωνικός Σύλλογος Συμαιοίων "Ο Πανορμίτης" Αθηνών-Πειραιώς, κυκλοφόρησε (άγνωστο πότε) επιστολικό δελτάριο (καρτ ποστάλ) με τη φωτογραφία της αρχαίας τριήρους και το επίγραμμα για την 8η Μαΐου 1945, χωρίς την αναφορά του ονόματος του Φώτη Βαρέλη, προφανώς γιατί τα μέλη του Δ.Σ. δεν γνώριζαν τον συντάξαντα.

Το επιστολικό δελτάριο του Κοινωνικού Συλλόγου Συμαιοίων "Ο Πανορμίτης" με την τριήρη και το επίγραμμα χωρίς το όνομα του Φώτη Βαρέλη.
(Φωτογραφία: Σωτ. Μ. Αλεξόπουλος).

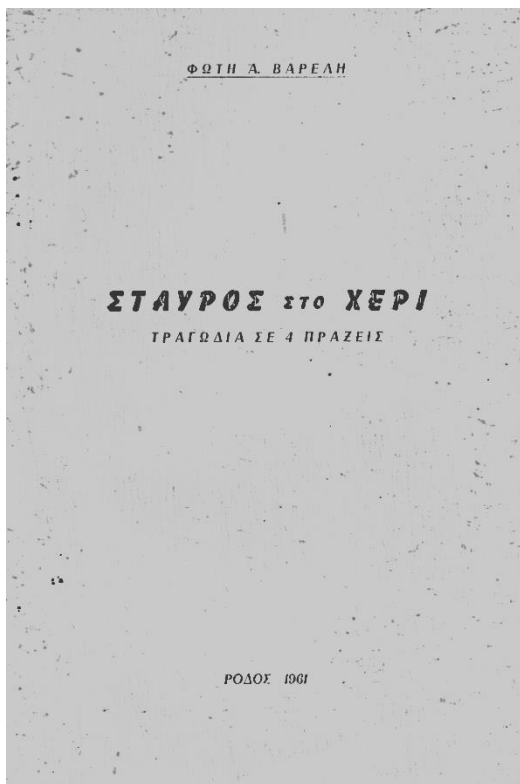
β- ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΟ ΧΕΡΙ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΣΕ 4 ΠΡΑΞΕΙΣ, Τυπογραφείον "Κάδμος",⁵⁹ Ρόδος, 1961 (γραφή πολυτονική).

Πρόκειται για θεατρική τραγωδία.

⁵⁹ Ιδιοκτησίας Σταμάτη Γανωτάκη.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Μιλώντας από την πλευρά του δημιουργού για τους ήρωές του, στο προλογικό του σημείωμα ο συγγραφέας περιγράφει την αγωνία που ζούσε σαν έγραφε την τραγωδία αυτή όταν τους έβλεπε να χάνονται από τα χέρια του όπου τους έπλαθε, τη δική του τραγωδία να μη μπορεί να τους σώσει, ωστόσο ένα δειλινό λυτρώθηκε ο ίδιος και τους λύτρωσε. Μα στο κατόπι πήγε να σχίσει το έργο, αλλά άστραψε ο νους του κι είπε: κι αν το σχίσει το έργο, οι ήρωες δεν πεθαίνουν. *Ό,τι δημιουργήθηκε πάει, είναι μέσ τήν άγωνία τοῦ κόσμου...*

Το εξώφυλλο του θεατρικού έργου
*Σταυρός στό χέρι Τραγωδία σε 4
πράξεις*, Ρόδος, 1961.

Στην ιστοσελίδα varelis.gr
μπορεί κανείς να διαβάσει για
το εν λόγω θεατρικό:

*Κι ακόμα ένα. Κοιτάτε εκεί
πέρα της θάλασσας τα κύματα.
Έχουν αρχή και τέλος τα κύ-
ματα; Γεννημένα απ' της γης
τον όγκο λυσσάνε στα στενά ό-
ρια της ψυχής τους. Είτε πα-
λεύουν είτε αγκαλιάζονται,
είτε στριφογυρνάνε είτε δέρ-
νονται, πάντα είναι ακουμπι-
σμένα στην πλάτη της θάλασ-
σας, πάντα σπρώχνονται, και
δε ξέρεις ποτέ, αν γελάν ή
κλαίνε.*

γ. **ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ**, εκδ. ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ, Αθήνα, 1971, (γραφή
πολυτονική).

Πρόκειται για μια σκιαγραφία ζώων - φίλων του ανθρώπου (ο γάιδαρος, το άλογο, το μουλάρι, το βόδι, ο χοίρος, ο σκύλος, η γάτα, η κατσίκα, ο πετεινός, η χήνα, το σπουργίτι, το χελιδόνι, η πέρδικα, το αηδόνι, ο κορυδαλός, ο γρύλος) που έχει δημοσιευτεί στο μηνιαίο περιοδικό "ΑΓΡΟΤΙΚΑ

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ΝΙΑΤΑ", όπως αναφέρει ο ίδιος ο συγγραφέας σε ένα μικρό προλόγισμά του.

Το κείμενο "Ο ΓΑΪΔΑΡΟΣ" από το έργο αυτό, (όπως αναφέρεται σε άλλες σελίδες), δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1985 στα σχολικά βιβλία και διατηρήθηκε έως το 2005.

Το εξώφυλλο του βιβλίου *ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ*, εκδ. "ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ", Αθήνα, 1971.

δ. ΚΙΤΑΛΑ, έκδ. Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σειρά αυτοτελών εκδόσεων αριθ. 5, Τυπογραφείο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΡΗΓΑΣ, Αθήνα, 1977, (γραφή πολυτονική). Βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών.

Ο διευθυντής της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου Αντώνης Αγγελής, μιλώντας για τα *Κίταλα* θα σημειώσει:

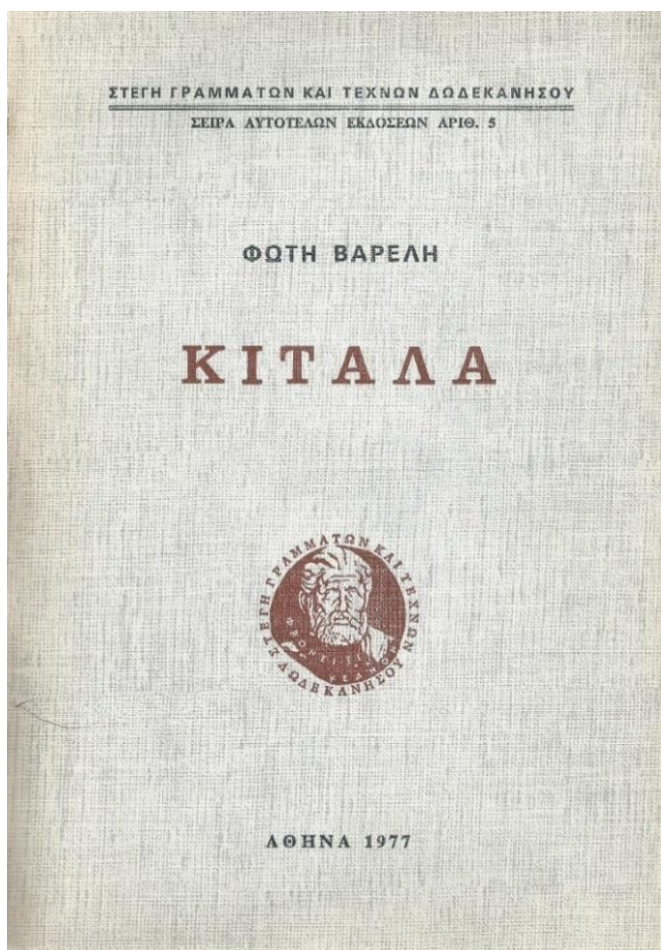
Εδώ θα κάνουμε μια στάση, ειδικά για τα Κίταλα, το αιώνιο μνημείο της δόξας του νησιού μας και των ανθρώπων του, όποιος δεν τα έχει διαβάσει ας μην πιστέψει και πολύ περισσότερο ας μην πει ότι γνωρίζει την ιστορία του

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

νησιού από την Ιταλοκρατία μέχρι και την απελευθέρωση, κι ας έχει διαβάσει αμέτρητα ιστορικά βιβλία, κι αν θέλετε κι όλα τα διπλωματικά έγγραφα για την εποχή αυτή.

Οι μεγάλοι συγγραφείς, όταν γράφουν μυθιστόρημα, γράφουν ιστορία, κάνουν κοινωνιολογία.

Όποιος θέλει να γνωρίσει για παράδειγμα την Γαλλική Επανάσταση και τα όσα την ακολούθησαν το κάνει μέσα απ' τις μελέτες και τα άρθρα που υπάρχουν -τα χιλιάδες άρθρα- (προσωπικά απ' το σχολείο δεν θυμάμαι τίποτε) ας διαβάσει τα μυθιστορήματα της εποχής και θα μάθει τα πάντα για το γεγονός.

Τα *Κίταλα*. Βραβεύτηκαν από την Ακαδημία Αθηνών.

Έτσι και το έργο του Φώτη Βαρέλη.

Γράφει ο συμπατριώτης μας Ακαδημαϊκός Αγαπητός Τσοπανάκης στα Δωδεκανησιακά Χρονικά (τόμος Ζ', 1978) στο άρθρο του "Μια γενεά μετά την απελευθέρωση":...Τα *Κίταλα* ο Φώτης Βαρέλης τα έχτισε μαρμάρινο μνημείο από

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

το αίμα της καρδιάς του...⁶⁰

Σε μια προσωπική χειρόγραφη επιστολή του ο συγγραφέας προς εμένα με ημερομηνία 14 Ιουνίου 1998, όταν με περισσό θράσος εγώ του έδωσα να κρίνει την πρώτη μου ποιητική απόπειρα, και αφού με διαβεβαιώνει πως η ποίηση θα μου δώσει καλές μέρες, ευχόμενος μάλιστα να κυριαρχούν σε όλες τις ενδεχόμενες δύσκολες, παραθέτει ένα δίστιχο της μάνας του που ξέχασε να προσθέσει στα *Κίταλα*. Μου γράφει επί λέξει:

Και θυμούμαι ένα δίστιχο που ήθελα να προσθέσω στα Κίταλα με το στόμα της Φυλλιώς πούναι η μάνα μου η Βαγγελιώ η παράλυτη και το ξέχασα. Έμεινε έξω.

Το Κάστρο των Κιτάλων [από την ιστοσελίδα του υπουργείου Πολιτισμού <http://odysseus.culture.gr> (3.9.2019)].⁶¹

⁶⁰ Αγγελής Αντώνης, *Για τον Φώτη Βαρέλη*, Ρόδος, 22.3.1996.

⁶¹ Τα Κίταλα πρέπει να υπήρξαν το 1474, οι κάτοικοι των οποίων σε περίπτωση εχθρικού κινδύνου, σύμφωνα με διάταγμα του μαγίστρου Ορσίνι το 1474, όπως και οι κάτοικοι του χωριού Καπί, έπρεπε να κλείνονται στο κάστρο της Σαλάκου. [<http://odysseus.culture.gr> (3.9.2019)].

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Είναι η ώρα που την παίρνουν πίσω στο σπίτι και τους λέει πως δεν ακούει από δω τα όργανα της πλατείας, όπου ο γάμος της εγγονής της. Και τους λέει το δίστιχο:

*Σταθείτε κοντινά⁶² μακριά και μακρινά⁶³ κοντά μου
κι όσα 'ναι που μου μέλλονται⁶⁴ δικά καταδικά μου.*

Δηλαδή: παραμερίστε όλα μπροστά στην δύναμη της θυσίας μου.

Ο Παράσχος Παρασός σε κριτικό του σημείωμα στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, έγραψε μεταξύ των άλλων και τα ακόλουθα:⁶⁵

...Τα Κίταλα είναι από τα πιο δυνατά μυθιστορήματα της σύγχρονης εποχής, στον ελληνικό, εννοείται, χώρο. Νομίζω πως θα πρέπει να μπει στα ελληνικά αναγνώσματα να διδαχτούν τα παιδιά πώς οφείλουν να γράφουν, να εκφράζονται, να διατυπώνουν τη σκέψη τους. Είναι όπως Οι αρραβωνιασμένοι του Α. Μαντζιόνι,⁶⁶ που είχε γίνει το προσφιλέσ ανάγνωσμα των Ιταλών στο δεύτερο ήμισυ του 9ου αιώνα όταν ακόμη δεν είχε απόλυτα διαμορφωθεί η ιταλική γλώσσα και είναι ως πρότυπο το Γλυκό στιλ της Τοσκάνας...

ε. Άλκωνίδες, έκδ. Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αρ. 12, Αθήνα, 1981 (γραφή πολυτονική).

Αφιερώνεται από τον συγγραφέα *Στους φοιτητές όλου τοῦ κόσμου*. Εκδόθηκε δαπάναις του ιδίου και κατά την άποψή του οι Άλκωνίδες εντάσσονται σε μια τριλογία την οποία συναποτελούν τα έργα του *Κίταλα* (1977), *Άλκωνίδες* (1981) και *Η τελευταία διδασκαλία* (1989).

Όπως αναφέρεται στον πρόλογο του βιβλίου από το Δ.Σ. της Σ.Γ.Τ.Δ., στις Άλκωνίδες *ό αναγνώστης θά κάνει παρέα μέ τά νιάτα τάνήσυχα καί δυνατά πού ζοῦν καί κινοῦνται στό Πανεπιστήμιο, ὅπου γίνεται ἡ ζύμωση τοῦ πνεύματος κι ἀπ' ὅπου θά σκορπίσουν σάν μεταλαμπαδευτές τῶν γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου γιά τούς ἀγῶνες πού δέν ἔχουν τέλος...*

⁶² ο θάνατος.

⁶³ τα βιολιά.

⁶⁴ η θυσία.

⁶⁵ Παρασός Παράσχος, "Τα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ...(πολιτιστικά), ΤΑ ΚΙΤΑΛΑ του ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ", στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 23.6.1991.

⁶⁶ Manzoni Alessandro, *Οι αρραβωνιασμένοι Ιστορία Μιλανέζικη του 17^{ου} αιώνα*, έκδ Εστία, Αθήνα, 1990.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Έχει όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον η άποψη του ίδιου του Φώτη Βαρέλη ο οποίος καταθέτει σε εισαγωγική σημείωσή του τρία πράγματα προς τον αναγνώστη:

Π ρ ῶ τ ο: Τό ἀληθινό στοιχείο σ' αὐτό τό βιβλίο, ὅπως καί στά ΚΙΤΑΛΑ, εἶναι αὐτό πού δημιουργεῖ μέ τή φαντασία του ἕνας ὀδοιπόρος κάποιου δάσους πού μετά ἀπό χρόνια θέλει νά ζωγραφίσει τίς συγκινήσεις του ἀπό κείνο τό δάσος πού τώρα εἶναι ὄνειρο. Κι ἄν κάπου τ'ὄνειρο συναντιέται μέ τήν ἀλήθεια, τοῦτο εἶναι ἀπλή σύμπτωση.

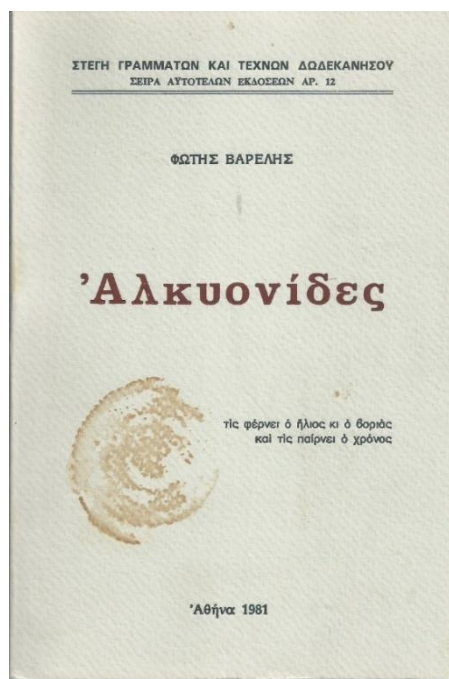
Δ ε ὕ τ ε ρ ο: "Ὅ,τι ρητό ὑπάρχει, ὄ,τι ποίημα, ὄ,τι κείμενο στάρχαϊα Ἑλληνικά ἢ στά Λατινικά, ὄλα εἶναι αὐτοσχεδιάσματα, ἐμπνευσμένα, ἀποκεῖνα τά χρόνια.

Κ α ί τ ὀ τ ρ ί τ ο: Τά χειρόγραφα μέ τόν τίτλο "ἀλκυονίδες", στάλησαν γιά ἔκδοση μιά μέρα πρὶν ἀπ' τό σεισμό τῆς 24ης Φεβρουαρίου μέ ἐπίκεντρο τά νησιά Ἀλκυονίδες.

Οι Ἀλκυονίδες με τα Κίταλα και την Τελευταία διδασκαλία αποτελούν μια τριλογία. Στις Ἀλκυονίδες ο Φ. Βαρέλης προσπαθεῖ ν' αποκτήσει γνώση, που θα φέρει την πρόοδο και την ευημερία στα μέρη του.⁶⁷

Τέλος το "μότο" το οποίο τοποθετεῖ δίπλα στον τίτλο Ἀλκυονίδες είναι:

*τίς φέρνει ὁ ἥλιος κι ὁ βοριάς
καί τίς παίρνει ὁ χρόνος.*

⁶⁷ Αγγελής Αντώνης, Για τον Φώτη Βαρέλη, Ρόδος, 22.3.1996.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

στ. *Μορφές ζωής, Βιβλίο Δεύτερο, Σκιαγραφήματα ζώων*, Τυπογραφείο Λευτέρη Ρήγα, Αθήνα, 1982, (γραφή πολυτονική).

Κι αυτό το βιβλίο, ο Φώτης Βαρέλης το αφιέρωσε στη μνήμη του παιδιού του.

Πριν από τον πρόλογο και την παράθεση της θεματολογίας του -μια θεματολογία με περιεχόμενο τις μορφές της ζωής- ο Φώτης Βαρέλης παραθέτει το επίγραμμα που έγραψε στις 17 Ιουνίου 1982 για το αδικοχαμένο του παιδί, τον Δημήτρη, με τίτλο *Η επίγραφή*. Ένα επίγραμμα για το οποίο θα μπορούσε να γραφτεί ολόκληρη πραγματεία.

*Καί ζάφνου
οὔτε ποῦ οὔτε πότε. Οὔτε πῶς καί γιατί.
Ἡ πόρτα ἐκεῖνῃ δέν κρούεται.*

*Καί δέν ἀνοίγει. Οὔτε θάνοίξει ποτέ.
Δέν ἔχει πρὸς τὰ ἐκεῖ προσδοκίες.
Ὁ κόσμος ἐτοῦτος εἶναι ὁ κόσμος μας.
Αὐτός μέ τίς αἰτίες καί τούς σκοπούς.
Αὐτός μέ τὰ σύνορα καί τούς κύκλους.
Αὐτός μέ τίς μυριάδες μυριάδων μορφές ζωῆς...
Ὁ ἀντιλαλῶν στά ἐρωτήματα τῆς ἀγωνίας μας.*

Στις *ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ* βιβλίο δεύτερο, ο συγγραφέας σκιαγραφεί τα δέντρα, τα φυτά και τα ζώα με τους ακόλουθους τίτλους: ὁ πλάτανος, ἡ βαλανιδιά, τό γαϊδουράγκαθο, ἡ καλαμιά, μέ τὰ πουλιά, ἡ σιταρήθρα, ἡ καρδερίνα, ὁ φλόρος, τό στεφανάκι, ὁ κοκκινολαίμη, ὁ βάτραχος, ὁ ἄνθρωπος.

Ο ἴδιος, ἄνθρωπος του κάμπου και της φύσης, αιτιολογώντας τη συγγραφή του δεύτερου βιβλίου και πάλι για τη φύση και τα ζωντανά της, πιστεύει πως χρειάζεται να ξαναγυρίσει *στόν περίπατο ἐκεῖνο ἀνάμεσα στίς ἀναμνήσεις του καί στόν κάμπο, πού ὅταν ἀρχίσει νά γοητεύει μέ τήν ὁμορφιά τοῦ φυτικοῦ καί τοῦ ζωντανοῦ του κόσμου θά πρέπει νά γίνεται μιά χωρίς ταίρι εὐτυχία γιά τόν σημερινό ἄνθρωπο.*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Στο τέλος του βιβλίου ο συγγραφέας, συγκεντρώνοντας όλες τις ψυχικές του δυνάμεις συντάσσει (σ. 119), αφού πλέον μεσολαβεί ο θάνατος του Δημήτρη, ένα κείμενο που το αποκαλεί *Ο αναπάντεχος επίλογος*. Όταν έφτασαν στο σπίτι του τα φύλλα (το δοκίμιο) από το τυπογραφείο του Λευτέρη Ρήγα στην Αθήνα για διόρθωση, ήταν μόλις λίγες μέρες μετά την συμφορά της οικογένειάς του. Πήρε κουράγιο και προχώρησε στην έκδοση του βιβλίου. Γιατί, γράφει στον *αναπάντεχο επίλογο*,...*όπως έλεγε "Ε κ ε ἶ ν ο ς"* (ο Δημήτρης) *πρέπει νά μᾶς μένει στά μάτια, σάν τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, ὁ θαυμαγμός.*

Κι εἶπα στόν ἑαυτό μου: Συνέχισε.

Συνέχισε, κι ἄς σέ κάμνει κάποιες στιγμές, αὐτό τό θαύμα τό μεγάλο, νά βουλιάξεις ἀπότομα στά βάθη τῶν βαθῶν τοῦ κενοῦ ἑαυτοῦ σου, καί κείθε κάτω, ἀπό ἐκείνη τήν ἄβυσσο, ν' ἀντιδονάει τό πυρωμένο ααααχ!!!, τό δικό σου, γιά τό ἀκατανόητο τῆς ἐπιμονῆς σου νά συνεχίζεις νά ζεῖς καί νά γράφεις!...

Τέλη Ἰουνίου 1982

ζ. ΤΑΦΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΑΙΟ, ποίηση, Τυπογραφείο ΛΕΥΤΕΡΗ ΡΗΓΑ, Αθήνα, 1983 (γραφή πολυτονική).

Το καλοκαίρι του 1982 η οικογένεια του Φώτη Βαρέλη έχασε το ένα από τα δυο της παιδιά, τον Δημήτρη, γεννημένο το 1954. Έτσι, κάτω από αυτό το βαρύ πένθος για τους δυο γονείς και τον άλλο γιο, τον Σταύρο, ο πατέρας Φώτης Βαρέλης μέχρι τον Ιούνιο της επόμενης χρονιάς ολοκλήρωσε το ποιητικό αυτό βιβλίο, που δεν είναι τίποτα άλλο, παρά ο πνευματικός τάφος ενός νέου, που τά τρία υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του τόν ἔστησαν αὐθόρμητα..., όπως ο ίδιος προλογικά σημειώνει για να συνεχίσει...*Εἶναι μ' ἕνα λόγο μιά οἰκογενειακή συνομιλία ὅπου παίρνει σοβαρό ρόλο κι' ὁ ἴδιος ὁ χαμένος ἀδερφός μέ ἀναφορές σέ στίχους καί σκέψεις του.*

Ύστερα απ' αυτή την επισήμανση, ο Φώτης Βαρέλης το πρώτο που κάνει είναι να ξεκινήσει τον ποιητικό λόγο με τη φωνή του χαμένου του παιδιού, του Δημήτρη, με ένα δικό του ποίημα, όπως βρέθηκε (γραφή μονοτονική), για ν' ακουσθεί ατόφια η δική του φωνή.

...Ὡς τότε κάμε υπομονή, εἰν' ὁ καιρός τόσο μικρός.

*Σαν τις χιλιάδες χρόνια που πέρασαν και ξεχάστηκαν
ἔτσι κυλόντας κι η ζωή σου θα λησμονηθεί.*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*Αστέρι πούλαμπε με το δικό του φως στους γαλαξίες
όμως κανείς δέν ήξερε αν υπάρχει,
κανείς δεν γύρισε να δει όταν κύλησε
και σβήστηκε μέσα στους ουρανούς...
Κι ίσως μονάχα νάμεινε μια μαρτυρία ο χαμός του
στ' απορημένα μάτια ενός παιδιού σαν θαμαγμός...*

*Έτσι και σένα η ζωή σου η πολυτάραχη,
τα πάθη, οι λύπες κι οι χαρές σου,
θα μείνουν ίσως σε κάποια μάτια θαμαγμός
σε κάποια χείλη στεναγμός και πίκρα...*

Δημήτρης Βαρέλης

ΤΑΦΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΑΙΟ, ένα ποιητικό βιβλίο, μια οικογενειακή συνομιλία του πατέρα Φώτη, της μάνας Σοφίας και του γιου Σταύρου, ύστερα από τον ξαφνικό θάνατο του Δημήτρη στην ηλικία των 28 ετών.

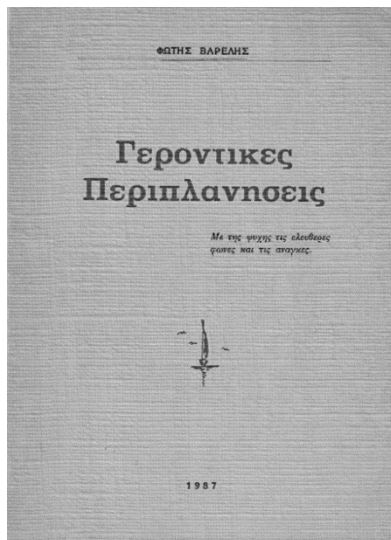
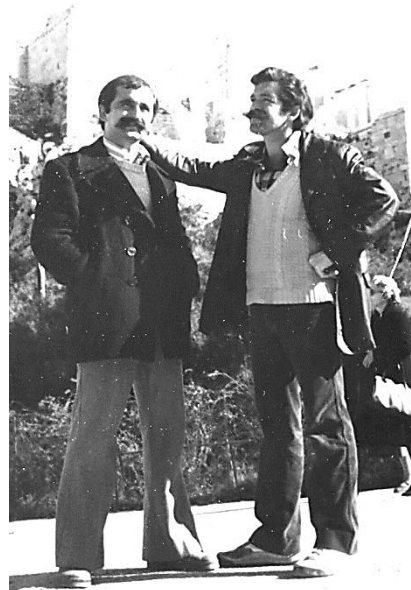
Ας μου επιτραπεί εδώ η προσωπική άποψη, πως στο πρόσωπο του Δημήτρη η ποίηση βρήκε έναν άξιο συνεχιστή (μέσω του οικογενειακού DNA) του Σταύρου Βαρέλη, του Γιάγκου Βαρέλη, του Φώτη Βαρέλη. Μόνο που ο θάνατός του, ίσως, μας στέρησε από έναν ποιητή αξιολογότερο των προγόνων του.

η. Γεροντικές Περιπλανησεις, ποίηση, Τυπογραφείο ΛΕΥΤΕΡΗ ΡΗΓΑ, Αθήνα, 1987. (γραφή ατονική. Χρησιμοποιείται μόνον ο απόστροφος, ο τονισμός στο διαζευκτικό ή, και ο τονισμός με ψιλή και με οξεία σε σύνθετες

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

λέξεις όπως π.χ. θάταν, πουφεγγε, τάλλα, όπως και ο τονισμός με ψιλή σε
σύνθετες λέξεις όπως π.χ. θάκουσεις, τούρανου, νάρθει, θάνεβει κ.λπ.)

Σαν δυο σταγόνες νερού. Ο Δημήτρης και ο
Σταύρος Βαρέλης στην Αθήνα για ιατρικές ε-
ξετάσεις του Δημήτρη, λίγο πριν φύγει για το
Memorial της Νέας Υόρκης, όπου και άφησε
την τελευταία του πνοή. (αρχείο οικογένειας
Φώτη Βαρέλη).

Οι *Γεροντικές Περιπλανήσεις* γραμ-
μένες με την άδεια του ποιητή, όπως γρά-
φει ο ίδιος.

Και τούτο το βιβλίο ο ποιητής το α-
φιερώνει στον αδικοχαμένο του γιο Δη-
μήτρη:

*Σε σενα, και παντα σε σενα
ο αδερφος, η μητερα κι ο πατερας σου.*

Προλογίζοντας ο Φώτης Βαρέλης τις
Γεροντικές Περιπλανήσεις, εξηγεί στους
αναγνώστες του πως όσα γράφτηκαν σε

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τούτο το βιβλίο, *ολα είναι γραμμένα "ποιητική άδεια"...με την άδεια δηλαδή που έχει ο ποιητής*. Όπως ένα πουλί που πετά ελεύθερο στον ουρανό χωρίς τροχαία και τροχονομικά σήματα, φοβούμενο μόνο τους ανθρώπους με τα ντουφέκια τους. Και συμπληρώνει πως πέραν της ποιητικής άδειας έχει και εκείνη του δασκάλου που γέρασε κι έζησε μια ζωή "*διδασκων και διδασκομενος*."

Θα ήταν παράλειψη, πιστεύω, αν σε τούτη την ποιητική συλλογή δεν αναφέραμε πως βρίσκεται ένα από τα σημαντικότερα ποιήματα της νεότερης ελληνικής γραμματείας και, βεβαίως, αν δεν το συμπεριλαμβάναμε στην ταπεινή προσέγγιση που προσπαθούμε να κάνουμε στον Φώτη Βαρέλη. Και θα μου επιτρέψετε επίσης να συμπεριλάβω τα δικά του λόγια, όταν το 1999 τον παρακάλεσα να μου μιλήσει ο ίδιος για το ποίημά του αυτό με τον τίτλο *Στα εγκαίνια του Παρθενώνα*. Κι ας ξεκινήσουμε πρώτα με τον δικό του ερμηνευτικό λόγο, που μου τον κατάθεσε μπροστά σ' ένα μαγνητόφωνο. Να αφουγκραστούμε λοιπόν πώς ο ίδιος ο δημιουργός βλέπει το δικό του δημιούργημα, τον *Παρθενώνα* του.

Γεια σου Κώστα.

Μου είπες να σου δώσω ένα μαγνητοφωνημένο από τα *«Εγκαίνια του Παρθενώνα»* κι εγώ τηρώντας την υπόσχεσή μου ξεκινάω αυτή τη στιγμή με όλα τα εισαγωγικά που θα χρειαστεί να δώσω και τα σχόλια. Θα γίνουν πολλά λάθη στο δρόμο. Είμαι βέβαιος γι' αυτό. Θα πηγαίνω να 'ρχομαι, δεν θα τα καταφέρνω...Εθεώρησα καλό να το πω κατ' ευθείαν, να μην το γράψω, δεν είναι εύκολο. Καλύτερα να το συζητήσουμε. Έπειτα, εσύ ξέρεις, ενενήντα χρονών είμαι, κάτι θα ξεχάσω, κάτι δε θα γίνει σωστά, θα ξανάρχομαι, κάτι δε θα καταλαβαίνεις, να αυτά να τα συγχωρέσεις όλα. Το καταλαβαίνω και μόνος μου.

Λοιπόν. Πρώτα-πρώτα μερικά εισαγωγικά.

Τα εγκαίνια του Παρθενώνα θα γίνουν πάνω-κάτω λίγα χρόνια πριν τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, δηλαδή πρέπει να είναι γύρω στα -αν υπάρχουν τέτοια εγκαίνια και τότε έγιναν- 420 π.Χ. Εκεί γύρω. Τέλος πάντων.

Είναι μια γιορτή μεγάλη που γίνεται στην Αθήνα κάθε χρόνο και λέγεται Παναθήναια, ένα πανηγύρι πάνω στην Ακρόπολη στο όνομα της Παρθένου Αθηνάς της θεάς της σοφίας, της θεάς της νίκης και της ειρήνης, που είναι και η πολιούχος της Αθήνας. Είναι το εκτιμημένο πρόσωπο των θεών ιδιαίτερα όπως θα λέγαμε σήμερα η Παναγιά κάθε φορά που γιορτάζουμε είτε την ανάσταση είτε τη γέννηση του Χριστού. Είναι η Παρθένος Αθηνά.

Ο ναός της Παρθένου Αθηνάς καταστράφηκε στον πρώτο πόλεμο που έκαναν οι Πέρσες, στην πρώτη εισβολή, τότε που έγινε και η μάχη του

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Μαραθώνα και έμεινε έτσι ερείπια. Μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, των Πλαταιών τη νίκη ξαφνικά και την πρόοδο στα μέσα του 4^{ου} αι., 360-340 π.Χ., που είναι ο χρυσός αιώνας, κτίζεται ο Παρθενώνας.

Το πώς κτίστηκε θα πω μερικά πράγματα εισαγωγικά, ιστορικά, τα οποία ίσως να χρειάζονται για να ξέρουμε πώς να το δούμε σωστά, πάνω στα εισαγωγικά που έχω άλλωστε εγώ μέσα στο ποίημα.

Ο Παρθενώνας δεν είναι ένα από τα επτά θαύματα. Έμεινε έξω. Έμεινε έξω για πολλούς λόγους. Αυτό το επτά είναι σχετικό. Αν ήταν έξι και δεν βρισκόταν επτά, βάζανε ένα οποιοδήποτε για να γίνει επτά. Αν ήταν εννέα κι ήταν παραπάνω μερικά, βγάζανε δυο κι έμεναν επτά. Είναι σχετικός αριθμός, μυστικός, κρυφός, ένας αριθμός -πώς να τον πούμε- στοιχειώδης. Αυτών των μυστηρίων, μυστήριος.

Δεν ήταν μέσ' στα θαύματα γιατί δεν μπορούσε να 'ναι. Το πρώτον γιατί ο Δίας της Ολυμπίας ο χρυσελεφάντινος μέσα στον ναό είναι έργο του Φειδία. Κι ο Παρθενώνας του Φειδία... Στα επτά θα έπιανε τα δύο κιόλας ο Φειδίας. Είναι κι αυτό ένας λόγος. Ο άλλος λόγος, γιατί δε μπορούσε ο Παρθενώνας να μπει σε βαθμολογική κλίμακα. Ήταν κάτι ξεχωριστό. Δεν έμπαινε σε κλίμακα βραβείων. Κτίστηκε ύστερα από τις μεγάλες νίκες, Σαλαμίνα, Πλαταιές, Θερμοπύλες, Μαραθώνας, τη μεγάλη δόξα των Αθηνών, τη μεγάλη ακμή της Δημοκρατίας, αλλά έπαιξαν ρόλο και μερικά άλλα πράγματα.

Μετά τις νίκες όλη η Ελλάδα συνασπίστηκε σε ένα είδος NATO υπό την αιγίδα της Αθήνας, οι παραλιακές πόλεις της Μικράς Ασίας, οι πόλεις των στενών του Πόντου, οι παραλιακές πόλεις και όλες οι πόλεις της Θράκης, που ονομάστηκε και Αθηναϊκή Συμμαχία. Απέναντι σ' αυτή τη Συμμαχία, όπως τώρα απέναντι στο NATO, ήταν τα "ρωσικά σχέδια", ήταν η Σπαρτιατική, η Πελοποννησιακή Συμμαχία. Η Αθηναϊκή Συμμαχία τελείωσε όχι ένδοξα. Πήγαινε καλά κάνα δυο χρόνια, σιγά-σιγά άρχισαν οι πόλεις να μη δίνουν την προσφορά τους όπως έπρεπε και αναγκάστηκε η Αθήνα μια που είχε την ευθύνη να επεμβαίνει, να στέλλει και στρατό για να ζορίζει τις πόλεις, ώσπου το ζόρισμα αυτό κατάντησε και επιβολή και οι πόλεις άρχισαν να νοιώθουν ότι σκλαβώνονται. Άλλωστε αυτή ήταν η αιτία αργότερα του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Εκείνο που θέλω να προσθέσω εδώ πέρα είναι ότι τα χρήματα που φύγαν από τους ελληνοταμίες τα πήραν οι Αθηναίοι όλα, τα φέρανε στην Αθήνα και τα χρησιμοποίησαν για να χτίσουν τον Παρθενώνα. Πολύ καλά και πολύ ωραία. Όμως κόμματα είναι, πολιτικά στη μέση, είχαμε και τους αντίθετους που κατηγορήσαν άγρια τον Περικλή. Πολλοί λέγανε ότι έβαλε και το πρόσωπο του Φειδία μέσα στα ανάγλυφα. Τέτοια πολιτικά χάσματα

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

δημιουργήθηκαν. Οποσδήποτε όμως ο Παρθενώνας χτίστηκε. Ο κόσμος της Αθήνας τον περίμενε πώς και πώς.

Δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια, είκοσι, ποιος ξέρει πόσα, γινότανε η δουλειά, τα τελευταία κυρίως χρόνια άκουγες «τι θα γίνει;», «πότε θα τελειώσει ο μέγας νεός;». Τελείωσε κάποτε κι έναν Αύγουστο, τέλος Αυγούστου με Σεπτέμβριο, τη γιορτή των Παναθηναίων, έγιναν τα εγκαίνια. Παρόντες ο μεγάλος εκείνος Φειδίας, ένα σωρό μεγάλοι καλλιτέχνες, ακμή της τέχνης, κι ο Περικλής και η Ασπασία. Κάποιος άλλος αν υπάρχει και τον ξέχασα θα τον δούμε παρακάτω.

Το πανηγύρι, η γιορτή, γίνεται στην Ακρόπολη, την εποχή των Παναθηναίων, τον μήνα Εκατομβαιώνα. Ήρθαν οι επίσημοι άντρες, ιερείς, πρυτάνεις, στρατηγοί, περήφανοι όλοι, θεσμοθέτες, ταμίες, όλοι, ξένοι από άλλα μέρη, ο Φειδίας με τους μαθητές του κι ανάμεσά τους ο Περικλής και η Ασπασία. Σ' αυτό τον όγλο που περιμένει και μιλάνε εν τω μεταξύ οι μηχανικοί, οι αρχιτέκτονες, οι καλλιτέχνες, οι πολιτικοί άντρες, ο καθένας θα πει τον λόγο του, κι ανάμεσά τους ωραία ντυμένος με το χιτωνάκι του, με τα γενάκια του τα όμορφα, «α το σκάλισε αυτός ο γεροντάκος», ήταν ένας λιθοξόος, ένας απ' αυτούς που ξύνανε, που τακ τακ τακ χτυπούσανε τα μάρμαρα -να χτυπάς μάρμαρο δεν ήταν πολύ δουλειά, αλλά χάλαγες κάτι, πάει όλο μαζί- και πέρασε από μπροστά τους, ούτε τον λογάριασαν ούτε τον προσέξανε, πέρασε μέσα σιγά-σιγά από τον λαό, μπήκε κατ' ευθεία μες στον ναό. Κι εδώ πια θα κοιτάξει τι έκαμε, μερικά μάρμαρα θυμάται πως τα χτύπησε και του σπάσανε λίγο και λέει καλά είναι τώρα.

Νάτο Κώστα! Γεια σου. Να το χαίρεσαι.

Στα εγκαίνια του Παρθενώνα⁶⁸

*Ο μυστικός αριθμός επτα εδινε το μετρο.
Μα ο Παρθενώνας γεννηθηκε μεσ' απο θαυματα.
Ήταν η Παρθενος Αθηνα, η Θεα η προστατιδα της πολης
που βγηκε κατευθειαν απ' το κρανιο
του πατερα των Θεων και των ανθρωπων
συμβολο της Σοφιας, της Νικης και της Ειρηνης.
Ήταν η οργη των Ελληνων,
που οι Περσες καψανε τα ιερα της Ακροπολης.
Ήταν ο Μαραθωνας, οι Θερμοπυλες, η Σαλαμινα.*

⁶⁸ Βαρέλης Φώτης, *Γεροντικές Περιπλανήσεις*, ποίηση, Τυπογραφείο Λευτέρη Ρήγα, Αθήνα, 1987, σσ. 88-91.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*Ήταν η Δημοκρατία της Αθήνας, η Πανελληνία συμμαχία της,
η μεγάλη ακμή της Τέχνης και το ταμείο της Δήλου.
Ο Φειδίας υστερά και ο Περικλής και η Ασπασία.
Ό,τι έχει παραλειφθεί θα μιλήσει παρακάτω μόνο του.*

*Τρίτη Εκατομβαιωνος μεσουντος.⁶⁹
Ο "Μεγας Νεως" εγκαινιάζεται.
Από την μίαν ακρή ως την άλλη ο ιερός βράχος
φантаζει καθαρός από τα σπασμάτα και τις σκόνες
δουλειάς τούτων χρόνων.
Λαμπούν τα μαρμαρά, φεγγει ο ναός της Παρθένου
καθώς μπαινεί το απλετό φως απ' τις πανυψηλές θύρες
κι αχτινοβολάει το χρυσελεφαντινό που αγγίζει τη στεγή
και κρατάει μια νική Θεά, στην παλαμή του, ορθή.
Ως του Φαλήρου τη θάλασσ' αστραφτεί της Προμάχου το ακόντιο.
Ο κόσμος στα καλά του ντυμένος ένα γυρό.
Στη σειρά οι επίσημοι άντρες. Ιερείς πρυτάνεις αρχόντες
στρατηγοί, θεσμοθέτες, ταμίες. Αντιπροσωποί πόλεων.
Υπερηφάνοι οι μεγάλοι δημιουργοί.
Ο Φειδίας με τους συνεργάτες του και τους μαθητές του.
Και μέσα στην κορή των ματιών όλου του κόσμου
Ο Περικλής με την Ασπασία.*

*Δεν ξέρω αν εκείνη την εποχή συνηθίζανε
να βγαίνουν το σκουφι τους οι άνθρωποι μπροστά στους ναούς.
Εσύ όμως τ'όβγαλες το σκιαδί σου πριν την πρώτη βαθμίδα
και το στριμωξές κάτω απ' τη μασχάλη καθώς κοιτάζες.
Φορούσες τον χιτώνα σου τον καθαρό, τα καλά σου πεδίλα.
Ταινία στο λουσμένο κατασπρό σου κεφάλι
με το γενάκι σου το σμιλεμένο,
σαν των αγαλμάτων που δουλεύεις.
Είχες βγει μπροστά απ' τον άλλο τον λαό, σαν λαθραίος
που ωστόσο το γλυκό σου χαμογέλο
δεν είχε να δείξει τίποτα
από τέτοιου είδους προπέτεια.
Δεν ήταν ποῦθέλες να δεις τον Περικλή και τον Φειδία,*

⁶⁹ Ο πρώτος μήνας στο Αττικό Ημερολόγιο (23/6 - 23/7).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

γιατι τους ειχες δει πολλές φορες
τις ημερες που περνούσαν εποπτευοντες κι εσυ πελεκουσες
σαν νάπαιζες λυρα, μην τυχει κι επεφτε
του βαρου το χτυπημα. Και το λαθος στο μαρμαρο
σημαινει ανεπανορθωτο κακο.
Ουτε γιατι το λαχταρουσες ιδιαιτερα
ν' ακουσεις αρχιτεκτονες και ρητορες
που θα εξηγουσαν για τις αναλογιες και τις αυταπατες.
Τον αντιπαράλληλισμο των κιονων, τα γεισα και τις εντασεις,
την βαθμιαια κυρτοτητα των επιστυλιων
την βαθυτητα των ραβδωσεων και της στερεοτητας την αισθηση.
Εσυ ησουν λιθοξοος. Τεχνητης σαν κανενας αλλος.
Εκαμινες μεταξι τα μαρμαρα. Κι οπως σταθηκες γερνοντας
-σοῦμεινε αυτο το γερσιμο- κι ανασηκωσες
τα ματια προς την οροφη ενα γυρο,
εμοιαζες να τα φερνεις πισω μες στα χερια σου ενα - ενα
και να θυμασαι. Νατην η εντομη κατω απ' τον ιμαντα!
-Ηταν η δευτερη μερα ποῦμεινε το σπιτι σου χωρις αλλη φωνη
ζον απ' τη δικη σου. Ηρτες ωστοσο. Κι ηταν
που, απανω στην καμπυλη τσακισε η σμιλη σου
κι εχασες εκεινο το απογεμα ολοκληρο να τα φερεις ισια.
Το ξερεις πως δεν τ'αφερεις. Ομως δεν το βλεπει κανενας.
Δεν το βλεπει δεν το ξερει πως θολωναν τα ματια σου.

Και την αλλη 'μερα, - ενος κακου επονται μυρια
που κοπανισες το δαχτυλο
και πηγενες συνεχια ιδρωνοντας
ν' απαλυνεις τον πονο μαζι με το λαθος
που ωστοσο εδω δεν εφταιγε το χερι. Ειχε κοκκους το μαρμαρο
κι επρεπε να το προσεξεις. Ομως ποσο φαινεται ωραια!
Αγαπης ματακια τα μαρμαρα σημερα
που μεσα στο δακρι σου λαμποκοπανε.
Εχ!! Εγερασες, την ειρηνη και τη δοξα δουλευοντας
χρονια σκυφτος. Απ' τα χρονια του Κιμωνα, κι ακομα εκειθε.

Οι λογοι οι πανηγυρικοι πηρανε τελος.
Οι φωνες, οι αλαγαμοι και τα σαλπισματα κατασταλαζανε.
Χωνεονται αργα προς τα προπυλαια και την καθοδο
χερια που κινουνται, μαλλια ανεμισμενα,

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*νυφαδια πολυχρωμα, γελια και κραυγες,
καποιο σκυλι που τ'αχει χαμενα, κι ολα μαζί
σβηγουν αργα προς τις κλαδωσεις των δρομων
της δοξασμενης Αθηνας.*

Εσυ στεκεσαι εκει.

Με το σκουφι σου παραμασχαλα ακομα.

*Κατι απο καπου σ' ενοχλει. Δεν ξερω αν ειναι
για να θυμηθεις ή για να ξεχασεις.*

*Την ωρα ομως που σ' εχει καλεσει ο φυλακας,
και κατεβαινεις, καθως περπατας σκυφτος σαν παντα,
εδω ειναι που το ξερω οπωσδηποτε: Ο νους σου
δεν θ'αρτει μαζί σου. Στο βραχο απανω
γι' αυτη τη νυχτα και γι' αλλες πολλες θα ξεφυγησει.*

*Εκει που θεραπευες την μοναζια σου. Εκει που απο σημερα
θα ξεφυγησει το πετρινο πανενδοξο μνημειο, βουβο και αγνο,
παραδομενο στις ελπιδες του ανθρωπου.*

Αυτό ακριβώς το αριστούργημα της ποιητικής τέχνης και της ενδοξότερης, ίσως σελίδας της ελληνικής ιστορίας, αλλά και της ιστορίας της τέχνης, θελήσαμε τον Ιούλιο του 1995 ο Διευθυντής της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου Αντώνης Αγγελής και εγώ προσωπικά να πείσουμε το Υπουργείο Παιδείας να το συμπεριλάβει στα σχολικά βιβλία. Έτσι με ημερομηνία 24.7.1995 και με αρ. πρωτ. 11931/27.7.95 εστάλη επιστολή στον υπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων Γιώργο Παπανδρέου με την ιδιότητά μου τότε ως αντιδήμαρχου του Δήμου Ροδίων. Την επιστολή αυτή συνόδευαν, α. - επιστολή της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου, με την υπόμνηση ότι ο *Ευαγόρας Παλληκαρίδης* και ο *Γάιδαρος* από τις *Μορφές Ζωής* του ίδιου είχαν ήδη συμπεριληφθεί στα βιβλία του Δημοτικού Σχολείου και β. -πέντε αντιπροσωπευτικά βιβλία του Φώτη Βαρέλη.

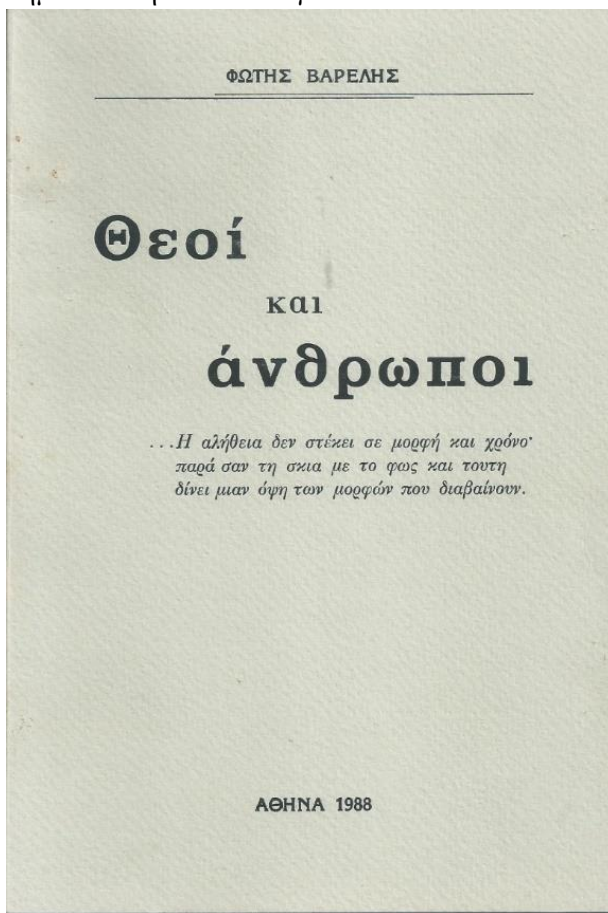
Περιττεύει να πούμε, ότι ουδέποτε υπήρξε απάντηση, έστω και αρνητική.

θ. Θεοί και άνθρωποι, τραγωδία, Τυπογραφείο Λευτέρη Ρήγα, Αθήνα, 1988 (γραφή μονοτονική).

Η τραγωδία αυτή γράφτηκε το καλοκαίρι του 1942 στο χωριό Σλομπόζια της Ρουμανίας, πλάι στον παραπόταμο Γιαλομίτσα του Δούναβη, όπου πήγε με άλλους συναδέλφους του καθηγητές από το Ελληνικό Γυμνάσιο της

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Κωσταντζας για να αποφεύγουν τους βομβαρδισμούς. Έμειναν εκεί ως τα μέσα του Αυγούστου της ίδιας χρονιάς, όταν ένας βομβαρδισμός των πετρελαιοπηγών του Πλόεστ γέμισε με πίσσα την επιφάνεια του ποταμού, όπου κολυπούσαν τα πρωινά τους, ενώ εκείνος -κι όταν οι άλλοι ξάπλωναν- έγραφε την τραγωδία αυτή. Κι όταν την τέλειωσε, την έκλεισε στη βαλίτσα για να τη φέρει σώα πίσω στην πατρίδα και να αποφασίσει το 1988 να τη δημοσιοποιήσει στο αναγνωστικό κοινό.

Με την αφιέρωση του
Φώτη Βαρέλη:
*Σε σένα γνιε μου
απ' τον αδερφό σου, τη
μανούλα σου και μένα.*

Γράφει ο ίδιος
στον πρόλόγό του γι'
αυτή του την από-
φαση:

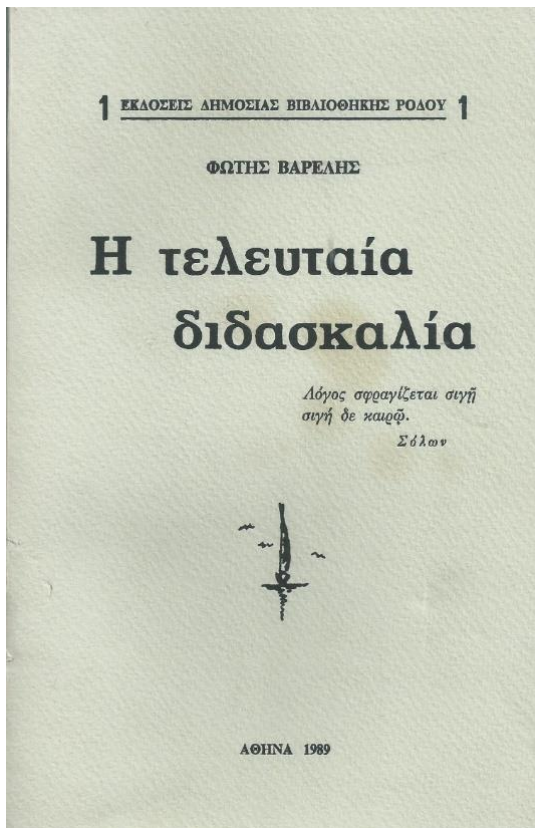
*Σήμερα που την έ-
βγαλα απ' το συρτάρι
της λήθης και την διά-
βασα, έμεινα απορη-
μένος για το πόσο οι
σημερινές μου αγω-
νίες μοιάζουν μ' εκεί-
νες της νεανικής μου
ηλικίας. Μου γεννή-
θηκε ζωνρή η επιθυ-
μία να την φέρω στο
φως σαν μια φωνή
πανανθρώπινη, γιατί
μέχρι χθες λέγαμε
"πόσο ωραία πάμε
μπρος!", "πόσα πολλά*

*μας προσφέρει η πρόοδος του ανθρώπου", και τώρα ξεφεύγοντας απ' το μέτρο
ρωτάμε "Θεέ μου, πάμε καλά;" ενώ ίσως αύριο θα λέμε: "πως κάπου θάπρεπε
να σταματήσουμε..."*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Το έργο αυτό που ο συγγραφέας δομεί πάνω στα αρχαία ελληνικά πρότυπα και έχει κατά νου τον γυρισμό του Οδυσσέα στην Ιθάκη από την Οδύσσεια του Ομήρου, αφού περιπλανώμενος ήταν κι εκείνος, διωγμένος από την πατρίδα του τη Ρόδο, αναδεικνύει στην ουσία δύο στοιχεία της ανθρωπίνης φύσης: το υπαρξιακό και το πνευματικό, συγκρουόμενα ή συνεργαζόμενα, και το "βαφτίζει" Θεοί και άνθρωποι. Στη θέση των θεών βρίσκεται η κίνηση των αξιών προς την κατεύθυνση των οποίων αγωνίζεται και θ' αγωνίζεται στον αιώνα τον άπαντα ο άνθρωπος και στη θέση των ανθρώπων βρίσκεται η σειρά των αισθημάτων και συναισθημάτων που μέσ' απ' αυτά βρήκε τη ζωή και χαίρεται ή πονάει μαζί της.

ι. *Η τελευταία διδασκαλία*, έκδ. Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου, 1, Τυπογραφείο Λευτέρης Ρήγας, Αθήνα, 1989, (γραφή μονοτονική).

Το πρώτο βιβλίο που εξέδωσε η
Δημόσια Βιβλιοθήκη Ρόδου.

Η έκδοση αυτή ήταν η πρώτη της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου, η Εφορευτική Επιτροπή της οποίας γράφει στο προλογικό της σημείωμα αιτιολογώντας την πρωτοβουλία της, ότι πέραν της εγνωσμένης αξίας του συγγραφέα, αλλά και του γεγονότος ότι υπήρξε ένας υπέροχος δάσκαλος, ο Φώτης Βαρέλης ήταν για πολλά χρόνια ο τακτικότερος αναγνώστης και ο θερμότερος φίλος της Βιβλιοθήκης. Κι ακόμα, τα περισσότερα βιβλία του γράφτηκαν στο αναγνωστήριο της Βιβλιοθήκης.

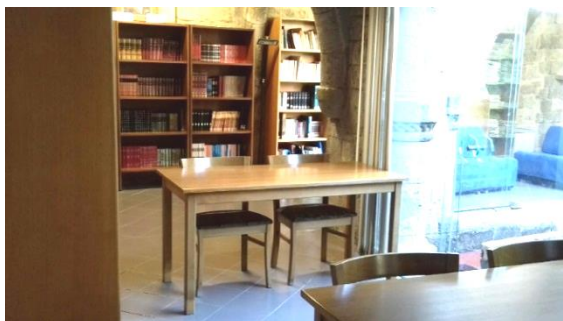
Όπως είπαμε και πιο πριν *Η τελευταία διδασκα-*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

λία, τα Κίταλα και οι Αλκωνίδες, είναι τρία μυθιστορήματα τα οποία συνθέτουν μια τριλογία του συγγραφέα.

Σ' αυτό το μυθιστόρημα ο Φώτης Βαρέλης καταθέτοντας από ψυχής όλη την εμπειρία που αποκόμισε ως δάσκαλος στην εκπαιδευτική του πορεία μέσα από συνθήκες αντίξοες, είτε στη Ρουμανία, είτε στην Ελλάδα, παραθέτει δεκατέσσερις επιστολές μαθητών που εστάλησαν από πολλά μέρη του κόσμου προς ένα δάσκαλό τους, ο οποίος είχε μια ιδιαίτερη αγάπη στη δουλειά που έκανε, αλλά που πολλές φορές χρησιμοποιούσε παραδείγματα και ιστορίες και παραδείγματα αχαρακτήριστα για την παιδαγωγική επιστήμη.

Αυτά λοιπόν τα "καμώματα" του δασκάλου οι μαθητές του τα ονόμασαν *παραφήσιμα*, όμως αυτά ήταν που τους έκαναν να τον θυμούνται, να μην τον ξεχνούν και να διηγούνται όλα εκείνα που τους έλεγε: τα ανέκδοτα τις ιστοριούλες,

Η αγαπημένη γωνιά του Δασκάλου στη Δημόσια Βιβλιοθήκη

πράγματα σημαντικά και ασήμαντα, κουβέντες της καθημερινότητας. Πράγματα που δεν διδάσκονται ούτε μαθαίνονται

μέσω της ιστορίας και των πανεπιστημίων. Χρειάζονται ένα δάσκαλο που να το λέει η ψυχή του και που μπορεί να κάνει τους μαθητές του να πιστεύουν ότι όλες αυτές οι προσωπικές του παρεμβολές -οι εκτός διδακτικών προγραμμάτων- είναι το υλικό με το οποίο χτίζεται η διδασκαλία, είναι οι πέτρες του χτισίματος.

Κάποτε, λέει, τον ρώτησε ένας μαθητής του να του εξηγήσει ποιο είναι το βάθος της έννοιας *δυνάμει ον* του Αριστοτέλη. Κι εκείνος δεν έχασε ούτε στιγμή για να διδάξει Αριστοτέλη με τον μοναδικό τρόπο που γνώριζε

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

μακριά από τους τυφλοσούρτες των μεταφράσεων. Ακούστε τον διάλογο που ακολούθησε: (όπου Δ = δάσκαλος κι όπου Μ = μαθητής):

Δ.- Τρωες;

Μ.- Δεν τρώω, προσπαθώ να ξεκολλήσω απ' τα δόντια μου αυτό πούτρωγα στο διάλειμμα.

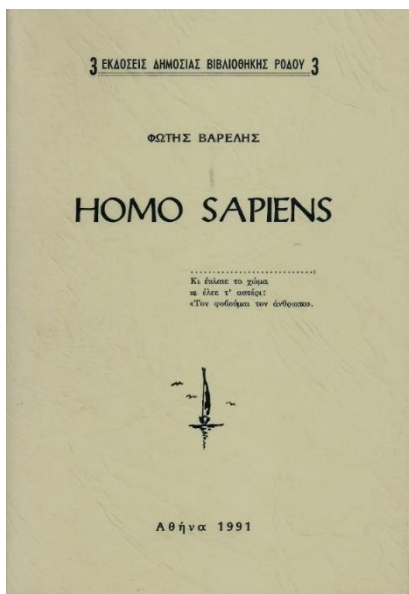
Δ.- Δώσε μου ένα, αν έχεις ακόμα.

Ο μαθητής σηκώθηκε κι έδωσε στο δάσκαλο ένα σκάδι (σύκο) κι ο δάσκαλος το πήρε το άνοιξε στα δύο κι έβγαλε από μέσα τάχα ένα σποράκι για να πει προς όλους τους μαθητές του:

Δ.- Τα σποράκια του σύκου είναι από τα πιο μικρά. Εδώ σ' αυτό το σποράκι το σχεδόν άορατο, υπάρχει κλεισμένη μια ολόκληρη συκιά. Είναι μια δύναμη συμπυκνωμένη που περιμένει νερό και χώμα για να ξεκινήσει προς τη συκιά, προς το "τέλος" του· τον σκοπό του δηλαδή. Τον προορισμό του. Είναι λοιπόν αυτό το σποράκι μια "δυναμει συκιά". Ένα "ον" που έχει όλη τη δύναμη της εξέλιξής του, προς τη συκιά. Αυτή είναι η εν - τελ - έχεια του Αριστοτέλη.

Έτσι δίδασκε Αριστοτέλη ο Βαρέλης έξω από τα σχολικά προγράμματα.

ια. HOMO SAPIENS, ποίηση, εκδόσεις Δημοσίας Βιβλιοθήκης Ρόδου, 3, Τυπογραφείο Λευτέρη Ρήγα, Αθήνα, 1991, (γραφή μονοτονική).

Homo sapiens. Ο άνθρωπος το γνωστικό ζώο,
όπως ο ίδιος το ερμηνεύει.

Τα μέλη της Εφορευτικής Επιτροπής με πρόεδρο τον Μανόλη Μακρή, γράφοντας στα εισαγωγικά για την τρίτη έκδοση της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου δηλώνουν πώς κάθε νέο βιβλίο του Φώτη Βαρέλη αποτελεί πολιτιστικό γεγονός και πως νιώθουν υπερηφάνεια για την έκδοση αυτή, η οποία, σημειωτέον, πραγματοποιήθηκε με δαπάνες του ίδιου του συγγραφέα.

Αιτιολογώντας το περιεχόμενο της ποίησης που παραθέτει σε τούτο το βιβλίο ο Φώτης Βαρέλης, αναπολεί τη ζωή του χωριού του, τα δάση, τα βουνά,

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τα πουλιά, τους γκρεμνούς, τις ερημιές, τις θάλασσες, τις καλές και τις κακές τους ώρες...βροντές, βροχές, ρυάκια, λογίς χόρτα και λουλούδια, κούμαρα, μύρτα, μανιτάρια, σπαράγγια, που μπορεί όλα τούτα να μην ήταν ίσως πολιτισμός, ήταν όμως χαρά ζωής, και σαν τα 'χασε όλ' αυτά, όταν ξεκληρίστηκε βίαια από τον τόπο του κι έγιναν όλα μέσα του καημός, τότε άρχισε να ψάχνει στίχους δικούς του για να τα ξαναζήσει στη φαντασία του. Έτσι πήρε τη θέση της ζωής του η ποίηση.

Σταχυολογώ το ακροτελεύτιο ποίημα από τη συλλογή αυτή, σαν ένα δείγμα του απλού και αριστουργηματικού τρόπου με τον οποίο χειρίζεται τη γλώσσα, την παιδαγωγική επιστήμη και τον ποιητικό λόγο.

Κι ένας μύθος

(Για τους αδιάκριτους. Να μην μείνει κενή κι η σελίδα)

*Δάσκαλος μεσόκοπος πάει φορτωμένος στο σπίτι του.
Ήταν εποχή που όλα ήτανε ακόμα λίγα και δύσκολα.
Στην αρχή μιας οδού, καθώς πήρε το μάτι του
ν'άρχεται απ' την άλλη άκρη ανέγνιο ένα παιδί, μαθητής του,
κόβει αμέσως το δρόμο του, μπαίνει σε πάροδο
κι απιθώνεται πίσω από ένα ιβίσκο.
Τον είδε φίλος του και γέλασε. Φοβάσαι
δάσκαλε, του λέει, μη σε δει φορτωμένο ο μαθητής σου;
-Εκείνο που φοβάμαι, είπε, είν' ένα άλλο βάρος,
που το φορτώνεται η ψυχή και δεν το ξεφορτώνεται ποτέ.
Να φέρω δικό μου μαθητή σε δύσκολη θέση
του τί να πράξει ή να μην πράξει, μόλις με δει
φορτωμένο να πηγένω καταπάνω του!
Όσο για την κούρασή μου απ' τα όσα είπαμε μ' απόμεινε η μισή,
κι αντικρύζω, όταν φτάσω, διπλή την ξεκούραση.*

Ο Παράσχος Παρασός αναφερόμενος στην ποιητική συλλογή *HOMO SAPIENS*, αφιέρωσε σε έξι συνέχειες διεξοδικό κριτικό σημείωμα στην προσωπική του στήλη "Τα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ" της τοπικής εφημερίδας *ΡΟΔΙΑΚΗ*. Στο πρώτο του σημείωμα της 26.5.1991 σημείωσε μεταξύ των άλλων:

...Η ποίηση του Φώτη Βαρέλη δε χωράει μέσα σε καλούπια και μέτρα. Είναι πνοή και χάδι μαζί. Είναι στοχασμός που ξελαργεύει για ν' αναπνεύσει τρισελεύτερη κι ολομόναχη, στους δικούς της κόσμους πούναι κόσμοι όλων

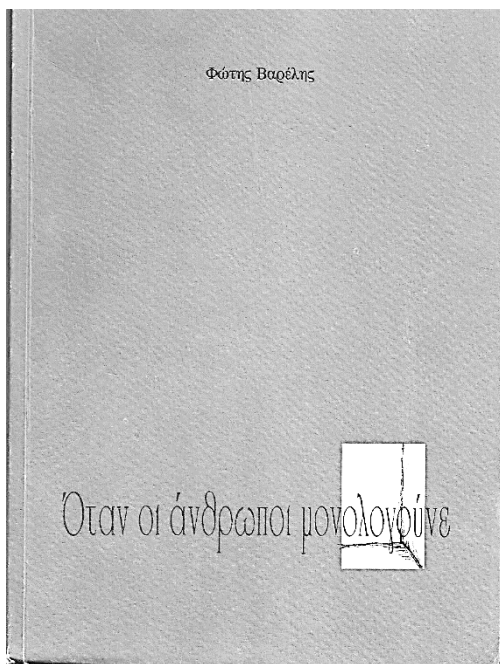
Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*μας. Όλων όσων με, λίγα λόγια, έχουν μια ιστορία, ένα παρελθόν, μια ανά-
μνηση, ένα καημό που κουβαλούν μαζί τους σύντροφο και ζόδι μαζί...⁷⁰*

Η τοπική επίσης εφημερίδα *ΠΡΟΟΔΟΣ*, στις 26.5.1991 σε άρθρο ανώ-
νυμου συντάκτη της για την ίδια ποιητική συλλογή σημείωσε μεταξύ άλ-
λων:⁷¹

*Η ωριμότητα φέρνει την γνώση. Οδηγεί στην φιλοσόφηση και στη διαπί-
στωση ότι όσο προσεγγίζει κανένας προς την σοφία, τόσο βεβαιώνεται ότι
μοιάζει σαν να πορεύεται σε μια ανηφόρα, προς έναν λόφο, που κρύβει πίσω
του κι άλλο λόφο, κι άλλον, κι άλλον, ατελεύτητα...*

ιβ. Όταν οι άνθρωποι μονολογούνε, ποίηση, Τυπογραφείο "ΤΕΧΝΗ" Α.
Βρατσάλης και Υιοί Ο.Ε., Ρό-
δος, 1992, (γραφή μονοτο-
νική).

Ο τίτλος του βιβλίου συνοδεύεται
από ένα δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο:

*Δέρνω τον νου μου να σταθεί
κι εκείνος δέρνει εμένα
και τσακωνόμαστε τα δυο
σαν να μην είμαστ' ένα.*

Η οικογένεια για τον Φώτη
Βαρέλη ήταν πάντα η κατα-
φυγή και το στήριγμα. Δέκα
χρόνια από τον θάνατο του παι-
διού του κι εκείνος εξακολου-
θεί να αφιερώνει κάθε καινού-
ριο του πνευματικό παιδί, και
στον Δημήτρη που έφυγε για

⁷⁰ Παρασός Παράσχος, "Τα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ...(πολιτιστικά), HOMO SAPIENS, ΠΟΙΗ-
ΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ, Α' ΜΕΡΟΣ, στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*,
26.5.1991.

⁷¹ Ανώνυμος, "HOMO SAPIENS, ποιήματα του ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ", στην τοπική εφημε-
ρίδα *ΠΡΟΟΔΟΣ*, 26.5.1991.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πάντα το 1982. Έτσι και σ' αυτό το βιβλίο θα γράψει:

*Απ' την πηγή πήρα νερό
απ' την ομιλία σας λόγο.
Απ' το φως σας βρήκα μονοπάτι
κι απ' την αγάπη σας πίστη και δύναμη.
Στις καλές μου γραμμές
καθαρές και πρώτες οι φωνές σας.
Στην οικογένειά μου:
Δημήτρη, Σταύρο και Σοφία.*

Το βιβλίο αυτό, σύμφωνα με ιδιόχειρη επιστολή του Φώτη Βαρέλη (σ. 6) του προτάθηκε αυθόρμητα και με αγάπη από το τυπογραφείο "ΤΕΧΝΗ" του Αντώνη Βρατσάλη (ένα ιστορικό τυπογραφείο της Ρόδου), να εκδοθεί στις εγκαταστάσεις του εντελώς δωρεάν. Ιδιαίτερα μάλιστα ο Δάσκαλος σημειώνει πως τυχάνει νάχουμε πνευματικούς δεσμούς από τα θρανία με τους αδελφούς Βρατσάλη.

Αυτή τη φορά ο ποιητής καλεί τους αναγνώστες να δουν λίγα πράγματα μαζί. Αυτά που βρίσκονται βαθιά στην ψυχή του ανθρώπου. Στις στιγμές που μιλούμε με τον εαυτό μας, όπως όταν περπατούμε στον κάμπο και σταματούμε να δούμε τοπία και θεάματα. Πόσες φορές, ας πούμε, ο άνθρωπος σταματά μπροστά σ' ένα θέαμα και σκέφτεται αφηρημένος, παραμιλώντας, θαρρείς, σαν να μιλά σε κάποιον τρίτο. Αυτός ο λόγος λοιπόν που γίνεται σκέψη, νους, πνεύμα, είναι που τον απασχολεί και θέλει να τον συζητήσει με τους αναγνώστες του. Κι ο λόγος τι άλλο είναι παρά η φωνή μας, αυτό το σπουδαίο εργαλείο συνεννόησης. Η απλή φωνή που γίνεται λέξη, λέξεις, έννοια, συλλογισμός, ομιλία, αναζήτηση, λογική, φιλοσοφία, επιστήμη, έρευνα. Ιδιαίτερα το βάθος και το πλάτος του λόγου γίνεται ακόμα μεγαλύτερο στην ποίηση, στον στοχασμό, στην προσευχή.

Κι εδώ είναι που ξεκινά μια σύγκρουση ανάμεσα στους φιλοσόφους και τους ποιητές και τους μυθιστοριογράφους γιατί δήθεν οι δεύτεροι κλέβουν τη φιλοσοφία. Μα οι φιλόσοφοι, λέει ο Δάσκαλος, δεν είναι εκείνοι που μίλησαν ποιητικά; Όλοι σχεδόν, όπως οι προσωκρατικοί, ο Πλάτωνας κ.ά. Από την άλλη πάλι, τι θα ήταν η ποίηση χωρίς τη φιλοσοφική σκέψη. Και τι θα ήταν η φιλοσοφία χωρίς την ποιητική διάθεση. Και βεβαίως, τονίζει με έμφαση, η ποίηση δεν κλείνεται μέσα στα στενά καλούπια της φιλοσοφίας και των σχολών της ούτε κατασκευάζει δόγματα και δεν δημιουργεί αδιέξοδα.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Μέσα από αυτούς τους μονόλογους με τον εαυτό του ο άνθρωπος αναζητά τις αλήθειες της ζωής και ξεκινά τον διάλογο με τους άλλους, παραπέμποντας μάλιστα στην επιγραφή του Μαντείου των Δελφών *γνώθι σαυτόν*. Αυτό το *γνώθι σαυτόν*, λέει, είναι ο εκ βαθέων διάλογος του ανθρώπου με τον εαυτό του.

Από το ποίημα *Οκτώ μικροί μονόλογοι* επιλέγω το πέμπτο που έχει τον τίτλο:

ο ναυτικός του Αιγαίου

*Το κλάμα μου το πρώτο τ' άκουσε ένας βράχος
που στον ίσκιό του η μάνα μου
είδε κι αγκάλιασε τ' αγόρι της,
πρόσωπο νέο θαλασσινό μες στο Αιγαίο.
Μ' αυτόνα το βράχο
απάνω στις πρώτες μου λαχτάρες γνωριστήκαμε
εξαιτίας του έγινα υγιής, εξαιτίας του γενναίος
εξαιτίας του Έλληνας.*

Αυτός είναι ο Βαρέλης. Ένας ναυτικός του Αιγαίου. Ένας γνήσιος Έλληνας.

Το ποίημα αυτό το έχει συμπεριλάβει και στην ποιητική του συλλογή *Ευχαριστώ τους ανθρώπους*, (σ. 47). Όμως το ποίημα αυτό δεν βρίσκεται μόνον στα βιβλία του Φώτη Βαρέλη. Έχει αποτυπωθεί ανεξίτηλα μαζί με άλλα κείμενα στο σιντριβάνι που βρίσκεται στο παραλιακό μέτωπο του Διαφανίου στην Όλυμπο της Καρπάθου με τον γραφικό χαρακτήρα του ίδιου του Δασκάλου και με τη ζωγραφική φροντίδα του ολυμπίτη ζωγράφου Γιάννη Χατζηβασίλη. Το έργο πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 2000 με δωρεά του εφοπλιστή Γιάννη Λύρα επί προεδρίας Μιχάλη

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

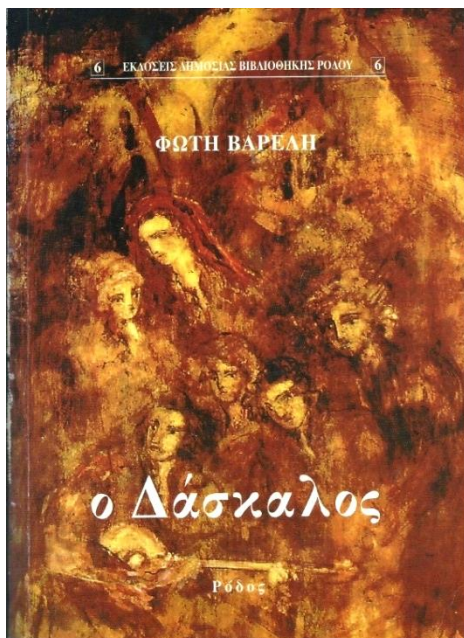

Πρωτόπαπα και φιλοτεχνήθηκε από τους αδελφούς Αντώνη, Μανώλη και Γιάννη Χατζηβασίλη με τη βοήθεια του πατέρα τους και λαϊκού ζωγράφου Βασίλη Χατζηβασίλη.

«Ο ναυτικός του Αιγαίου», ο Φώτης Βαρέλης, αποτυπωμένος με την προσωπογραφία του στο παραλιακό σιντριβάνι στο Διαφάνι της Ολύμπου. Στο κάτω μέρος εκτίθενται έργα του Βασίλη Χατζηβασίλη που

αναφέρονται στην Όλυμπο, ενώ στο πάνω μέρος υπάρχουν 16 ρήσεις και ποιήματα από τον Όμηρο ως τη σημερινή εποχή, ενώ το ποίημα του Φ. Βαρέλη είναι 14^ο στη σειρά. (φωτογραφικό αρχείο Γιάννη Χατζηβασίλη).

ιγ. ο Δάσκαλος, εκδόσεις Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου, 6, Τυπογραφείο "ΤΕΧΝΗ" Α. Βρατσάλης και Υιοί Ο.Ε., Ρόδος, 1996, (γραφή μονοτονική).

ο Δάσκαλος. Το έργο που διαπλέκεται με την τριλογία [Κίταλα (1977), Αλκωνίδες (1981) και Η τελευταία διδασκαλία (1989)].

Θα μου επιτραπεί στο βιβλίο αυτό να σταματήσω περισσότερο, παραθέτοντας αυτοβιογραφικά του στοιχεία τα οποία αναφέρει ο συγγραφέας, με τη σημείωση ότι και σε άλλα έργα του ίδιου εμπιριέχονται βιογραφικά του στοιχεία. Άλλωστε στο "αφτί" του οπισθόφυλλου του βιβλίου του *ΕΚ ΒΑΘΕΩΝ*, ο ίδιος αναφέρει σ' ένα

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

μικρό βιογραφικό του σημείωμα: *Τα έργα μου, που τα λεν όλα σχεδόν, αντλούν από τη ζωή μου.*

Είναι απαραίτητο να παρατεθούν μερικά στοιχεία για τη διεκπεραίωση αυτού του βιβλίου μέχρι την εκτύπωσή του από το τυπογραφείο "ΤΕΧΝΗ":

Δακτυλογράφηση κειμένων και διορθώσεις δοκιμίων: Αντώνης Αγγελής, Μανόλης Μακρής, Νίκος Νικολάου.

Τελικές διορθώσεις: Φώτης Βαρέλης.

Σελιδοποίηση, εκτύπωση, βιβλιοδεσία: Τυπογραφείο "ΤΕΧΝΗ".

Εξώφυλλο: Γιάννης Μαχαιρίδης.

Όλες οι εικόνες και τα σύμβολα είναι του συγγραφέα.

Χρηματοδότης: Δήμος Ροδίων.

Το βιβλίο αφιερώνεται στον Σταύρο Βαρέλη από τη μητέρα και τον πατέρα του.

Ο Δήμαρχος Ροδίων Γιώργος Γιαννόπουλος, προλογίζοντας αναφέρει πως *αν σήμερα στη Ρόδο θέλεις να δείξεις στα παιδιά σου το πρότυπο του Δασκάλου, θα φωνάζεις...Νάτος, ο Φώτης Βαρέλης...*

...αν αύριο στη Ρόδο, την πατρίδα ολόκληρη, διηγάσαι την ιστορία του τόπου και τη διαδρομή της παιδείας σε χρόνους ελεύθερους μα και δίσεκτους, η λαλιά σου προς τις επερχόμενες γενεές γι' αυτόν θα μιλήσει, το Δάσκαλο το Φώτη Βαρέλη.

Και είναι τούτο το βιβλίο του μια ακόμη μαρτυρία.

Η εισήγηση προς το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Ροδίων για τη χρηματοδότηση του εν λόγω βιβλίου έγινε από εμένα υπό τις ιδιότητές μου ως Αντιδημάρχου και Προέδρου του Διεθνούς Κέντρου Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου. Τονίστηκε πως *ο Φώτης Βαρέλης διέρρηξε τα Δωδεκανησιακά σύνορα και ανήκει πλέον στο Έθνος. Η σκέψη, ο Δήμος Ροδίων να μελετήσει το θέμα της επανέκδοσης όλων των έργων του Φώτη Βαρέλη, καθώς και της μετάφρασης ορισμένων, θα πρέπει να μας απασχολήσει σοβαρά στο άμεσο μέλλον.*

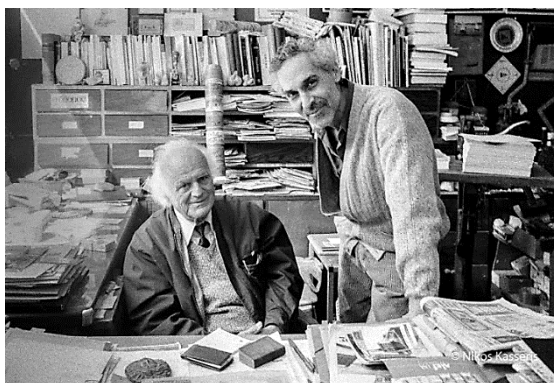
Πολύ σωστά ο Διευθυντής της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Αντώνης Αγγελής υποστηρίζει πως *ο Δάσκαλος έχει μια διαπλοκή στην τριλογία [Κίταλα (1977), Άλκωνίδες (1981) και Η τελευταία διδασκαλία (1989)]. Και είναι ίσως το απαύγασμα όλου του βίου του, ιδιωτικού και δημόσιου, κοινωνικού και εκπαιδευτικού, φιλόσοφου και διαφωτιστή -ναι διαφωτιστή!*

Μας "προκαλεί" να καταπιούμε όλη του τη ζωή γουλιά γουλιά κι αγάλια-αγάλι. Έχουμε μπροστά μας μια σύγχρονη Οδύσσεια και τον πρωταγωνιστή της τον Οδυσσέα. Τον Οδυσσέα, ναι. Γιατί ο Βαρέλης μπορεί και να τράβηξε χειρότερα απ' όσα εκείνος. Η διαφορά ίσως βρίσκεται μόνο στον προορισμό.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Το ταξίδι είναι περίπου το ίδιο. Γεμάτο και στις δυο περιπτώσεις Κύκλωπες και Λαιστρυγόνες.

Ο Φώτης Βαρέλης, που ονόμασε τον εαυτό του *δάσκαλο* (όπως ονόμασε ο τόπος αυτός τον εαυτό του κάποτε *Ελλάδα και την γλώσσα του Ελληνική*)⁷², πιάνει το νήμα της πολυκύμαντης ζωής του από την αρχή και μοιράζει το έργο του σε 4 κεφάλαια.

Ο δάσκαλος και συγγραφέας Φώτης Βαρέλης με τον μαθητή του και τυπογράφο Μανόλη Βρατσάλη το 1996, στο τυπογραφείο επί της οδού Αλεξάνδρου Διάκου, κατά την περίοδο εκτύπωσης του έργου *ο Δάσκαλος*. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Και πάλι στο τυπογραφείο «ΤΕΧΝΗ» του Μανόλη Βρατσάλη με τον φίλο του Νίκο Κασέρη. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

⁷² Βαρέλης Φώτης, *ο Δάσκαλος*, εκδόσεις Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου, 6, Τυπογραφείο "ΤΕΧΝΗ" Α. Βρατσάλης και Υιοι Ο.Ε., Ρόδος, 1996.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Στις πρώτες σελίδες αρχίζει να ξετυλίγει τη μνήμη του, να πηγαίνει στην Αθήνα να δώσει εξετάσεις στη Γεωπονική Σχολή (δε θυμάται ποιος του έβαλε την ιδέα, ο πατέρας, η μάνα, ο παππούς, κάποιος φίλος;) και να αποτυχαίνει γιατί, λέει, στην έκθεση έγραψε ΜΗΔΕΝ! Ο Βαρέλης που ένα σημαντικό μέρος της ζωής του το ανάλωσε σε *ό,τι φυτρώνει, ό,τι ανθίζει και ζει από το πράσινο...ό,τι καρπίζει και ακούγεται να κελαηδάει στους κάμπους και τις ρεματιές*, δεν τα κατάφερε στην έκθεση ιδεών προκειμένου να υπηρετήσει τον ένα από τους έρωτες της ζωής του, τη φύση! Αλλά ας είναι.

Σκέφτομαι και λέω: Ποιος; Ο άνθρωπος που έγραψε τον *Εναγόρα Παλληκαρίδη*, γράφοντας έκθεση μαζί με τους μαθητές του; Κι ώσπου να καταφέρει να γυρίσει πίσω στη Ρόδο, κατάφερε να επισκεφτεί και να δει τον Γιαννούλη Χαλεπά, τον Κωνσταντίνο Καβάφη και τον Άγγελο Σικελιανό, ο οποίος ενημερωμένος για το μηδενικό του Βαρέλη θα του ειπεί: *Ιδού, ο νέος Ρόδιος που διάλεξε γεωπονία και όχι ματαιοπονία σαν εμένα!*⁷³

Και μόλις έφτασε στη Ρόδο, ο πατέρας του τον έγραψε στο Magistrale (διδασκαλείο) για να μπορέσει να ασκήσει το επάγγελμα του δασκάλου. Κι ο πρώτος του διορισμός, στο χωριό του, τη Σάλακο. Και μέχρι τον διορισμό του, καφετζής στο χωριό. Μα η μάνα κι ο πατέρας δεν τον ήθελαν και δάσκαλο και καφετζή μαζί.

Το μηδέν της Γεωπονικής θα «σφηνωθεί» στο μυαλό του και θα πει στον εαυτό του: *Μηδέν εσείς για μένα; Μηδέν κι εγώ για σας. Κάθε εμπόδιο για καλό.* Και μια και δυο στη Φιλοσοφική Σχολή των Αθηνών για την εγγραφή του. Στο κάτω κάτω είχε και μιαν άλλη αγάπη: η ελληνική γλώσσα ήταν η αγαπημένη που θα τον συνόδευε σε όλη του ζωή ως τα βαθιά του γεράματα. Ορκίστηκε, όπως ορκίζονται οι ευπατρίδες στην ελευθερία και την πατρίδα, πως έχει χρέος απέναντι στην ελληνική γλώσσα που κατάφερε να *υπάρχει και να κρατιέται τόσους αιώνες μέσα στα βράχια και τα κύματα του Αιγαίου...από ανθρώπους ταπεινούς, εντελώς απομονωμένους και αγράμματους.*⁷⁴

Και τελικά τα κατάφερε ο Βαρέλης. Η βαθιά φωνή μέσα του από τα μικρά του που του φώναζε για την ελληνική γλώσσα, δεν πνίγηκε ποτέ και εφόρου ζωής. Και του το έλεγε η μάνα του για τη γλώσσα, όταν τον άκουγε να διαβάζει για την Πηνελόπη και τον Οδυσσέα: *γιε μου, με τον έρωτά της θα ζήσεις.* Και βγήκε αληθινή η κυρά Βαγγελίτσα, η μάνα του. Κι ώσπου να πάρει το πτυχίο του φιλόλογου στα χέρια είδε και τράβηξε πολλά. Τόσα, έτσι

⁷³ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 42.

⁷⁴ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 50.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

που τα βράδια -ακόμα και τα πρωινά- έπαιρνε το μαντολίνο του και έπαιζε και τραγουδούσε σιγανά σιγανά:

*Βαριά στο νου μου η συλλοή και στην καρδιά μου ο πόνος,
ζάπλωσα πάλε νηστικός, ζύπνησα πάλε μόνος.*

Κι ήρθε επιτέλους ο Μάρτης του 1937. Πέμπτο έτος των σπουδών του. Και πριν προλάβει ακόμα να πάρει το πτυχίο του, τον φώναξαν από τη Σχολή του μαζί με άλλους συμφοιτητές του, εφόσον επιθυμούν, να διδάξουν στο νεοσύστατο νυχτερινό Γυμνάσιο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας. Κι εκείνος επέλεξε να διδάξει Ιστορία, Ελληνικά, Φιλοσοφικά για 28 ώρες την εβδομάδα. Και όχι μόνον εκεί, αλλά και σε ιδιωτικά γυμνάσια ως ότου πάρει το πολυπόθητο πτυχίο της φιλολογικής επιστήμης που θα του σημαδέψει την πορεία του όλη. Δούλευε τόσο σκληρά για να σπουδάσει και προπαντός να επιβιώσει, έτσι ώστε να λέει στον εαυτό του πως κάθε ανθρώπινο πνευματικό έργο επιβεβαιώνει το γιατί η λέξη εργασία αντικαταστάθηκε με τη λέξη δουλιά-δουλεία και το ότι ο εργαζόμενος δουλεύει, είναι δούλος. Είχε κατανήσει πια να γίνει εσώκλειστος. Τι εσώκλειστος. Έγκλειστος. Ίσως κάποια απογεύματα Κυριακής ως τη δύση του ήλιου να ήταν τα κενά της ξεκούρασής του. Κοιμόταν σε μια τρύπα χωρίς παράθυρο και έτρωγε και δεν έτρωγε, υπολόγιζε κι έλεγε τόσα για ύπνο, τόσα για πρωινό, τόσα για το φαγητό, τόσα στο χέρι. Άστα να πάνε. Ο ίδιος αισθανότανε σαν φώκια στο λαγούμι της.

Κι ύστερα πώς τα κατάφερε και βρέθηκε εκτοπισμένος στη Νεράντζα της Κορινθίας. Δίπλα στον αδερφό του πατέρα του. Και το μαντολίνο μαζί για να γράψει *Το Τραγούδι του Σκλάβου* και να το πάρει μετά στη Δωδεκανησιακή Νεολαία στην Αθήνα και να το χάσει μετά φεύγοντας για τη Ρουμανία, πτυχιούχος πια της Φιλολογίας. Έτσι του τα 'φερνε η ζωή, στραβά, κι έβρισκε τρόπους και τα ξανάφερνε στα ίσια τους. Πεισματάρης ως τα τέλη της ζωής του σ' όποιο στόχο κι αν έβαζε. Γινατσής που λέμε στα Δωδεκάνησα.

Βρέθηκαν δυο καθηγητές του, άνθρωποι καλοί και του άνοιξαν το δρόμο για τη Ρουμανία. Ο Καπνουκάγιας υφηγητής των Λατινικών του πρότεινε την Κωσταντζα, αλλά ο παντέρημος, δεν είχε ούτε καν διαβατήριο. Πώς θά 'βγαινε από την Ελλάδα και πώς θά 'μπαινε στη Ρουμανία; Κι εκεί ο πόλεμος στο μεταξύ είχε αρχίσει για τα καλά. Το ιταλικό διαβατήριο ήταν άχρηστο πια. Άσε που ήταν ενεργό μέλος της Δωδεκανησιακής Νεολαίας που έκανε τον αγώνα της για την ελευθερία των νησιών!

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Κι ύστερα βρέθηκε κι ο άλλος καθηγητής της ιταλικής λογοτεχνίας στο πανεπιστήμιο, ο De Bianchi, καλός άνθρωπος· κι αφού πρώτα του τα έσυρε ο Βαρέλης λέγοντάς του πως πάντα μπροστά του βρίσκεται εμπόδιο το θανάσιο έθνος σας, η Ιταλία, τελικά τον βοήθησε στο ιταλικό Προξενείο του Πειραιά να πάρει το διαβατήριο και να φύγει για την Κωσταντζα στις 8 του Μάρτη του 1940 και σε δυο μέρες να βρεθεί στο λιμάνι της.

Αξέχαστη του έμεινε η κραυγή θριάμβου των παιδιών σαν έφτασε στην αίθουσα διδασκαλίας, *Ήρτεν ο καθηγητής μας*, και γέμισε ολόκληρη τη ζωή του. Το ελληνικό στοιχείο παρών στην κοινωνική, στην οικονομική και στην πολιτιστική ζωή της Κωσταντζας, του Βουκουρεστίου, της Βραΐλας, του Γαλατσίου και σε μερικές ακόμα πόλεις μικρότερες. Όλοι σχεδόν οι Έλληνες εκεί, απομεινάρια της Μικρασιατικής καταστροφής.

Η προσαρμογή βέβαια δεν ήταν εύκολη. Αρχισε να συλλογιέται ώρες ολόκληρες σαν έμενε στο δωμάτιό του, να περνά από μπροστά του σαν κινηματογραφική ταινία η ζωή των παιδικών και των φοιτητικών του χρόνων κι άκουγε τη μάνα του να του λέει σαν τον έβλεπε στη Σάλακο να χάνεται στις σκέψεις του: *Τι συλλογιέσαι, γιούκα μου, σαν τον χοίρο που θα κλάσει;*

Άρχισε να αναθυμάται τα βουνά, τα ποτάμια και τα πουλιά στο χωριό, το σιτάρι, τα μπουστάνικα, τα σταφύλια και τις ελιές, το πανεπιστήμιο, και το νυχτερινό γυμνάσιο στην Αθήνα κι αναλογιζόταν πώς τον οδήγησε η μοίρα του στη Μαύρη Θάλασσα από τη Ρόδο. Τι ήταν; Ένας εξόριστος, Ιταλός υπήκοος, όπως έλεγε το διαβατήριο που έβγαλε στον Πειραιά με τη μεσολάβηση του De Bianchi. Το μυαλό και η ψυχή του άρχισαν να ηρεμούν με το που πρωτομήκηκε στην τάξη και πρωτομίλησε με τους μαθητές του. Όταν άρχισε να αισθάνεται ότι εργάζεται σαν δάσκαλος.⁷⁵

Τον Βαρέλη -επιτρέψτε μου να το πω- τον είχε γεννήσει η μάνα του για να γίνει δάσκαλος. Και το λέω εμφατικά και τόσο απλά, γιατί όταν δίδασκε, γνώριζε καλά τι θα πει προφορικός λόγος. Ένας λόγος που καμιά σχέση δεν έχει με τον γραπτό. Ο προφορικός λόγος είναι εκείνος ο λόγος που λέει τα περισσότερα με τα χέρια και με τα μάτια. Κι ακόμα με τη σιωπή και προπαντός με τον καημό.⁷⁶ Είχε το δικό του τρόπο διδασκαλίας, έξω από τα σχολικά εγχειρίδια και τα ωρολόγια προγράμματα, που μάγευε τους μαθητές του. Ήταν ένας ηθοποιός -προσοντούχος και με επιστημονική κατάρτιση πλήρη-επί σκηνης, που παρέδιδε μαθήματα διδασκαλίας. Και που δεν έκανε τα εύκολα δύσκολα, αλλά τα δύσκολα εύκολα με περισσή μαεστρία.

⁷⁵ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 117.

⁷⁶ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 121.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Αξέχαστη εκείνη η μέρα που έφτασε στην τάξη του ο Γενικός Επιθεωρητής των ελληνικών σχολείων της αλλοδαπής, ο οποίος σαν τέλειωσε την επιθεώρησή του με τα παιδιά και τον δάσκαλό τους Φώτη Βαρέλη, πήγε στον διευθυντή και εις επήκοον όλων των συναδέλφων του είπε:

-Γνώρισα έναν ποιητή σήμερα ή, καλύτερα, δυο και κατάλαβα πόσο είναι καλό τον ποιητή να τον ερμηνεύει δάσκαλος πούναι ποιητής ο ίδιος...είναι πρωτότυπος. Κι ήθελα να τον παρακολουθήσω και στα μη ποιητικά, στα πρακτικότερα. Να γνωρίσω το βάθος της διδασκαλίας του για μένα, όχι για κείνον...Να τον παρακολουθήσω αύριο άλλη μια φορά...⁷⁷

Και την άλλη μέρα, πρωί πρωί ο Επιθεωρητής και πάλι παρών στην τάξη του Βαρέλη για να απολαύσει τη διδασκαλία του νιοφερμένου φιλόλογου από τη Σάλακο της Ρόδου. Και σαν τέλειωσε το μάθημα, ο Επιθεωρητής ένιωσε την ανάγκη, να πει αυτά που ήθελε, στα ίδια τα παιδιά και στο δάσκαλό τους:

-...Ο δρόμος που ακολουθείτε είναι και πρωτότυπος και πρακτικός και σπουδαίος. Μεθαύριο που θ' αρχίσετε τα Αρχαία Ελληνικά δεν θα βρείτε καμιά δυσκολία. Οι προσδιορισμοί, και τα αντικείμενα είναι απλώς ονομασίες, για να ξέρετε τι γυρεύετε. Θάστε έτοιμοι να βρείτε τις διαφορές, που πολλοί δάσκαλοι σκοντάβουν, και γι' αυτό κάμνουν τόσα χρόνια τα παιδιά μας, επειδή δεν βαστούν παρά μόνο μετάφραση...Σας συγχαίρω.⁷⁸

Στο μεταξύ τα σύννεφα του πολέμου άρχισαν να σφωρεύονται στον ορίζοντα. Ο Χίτλερ κυριαρχούσε ήδη στη Νορβηγία, στη Γαλλία, ξεκίνησε να βομβαρδίζει την Αγγλία, η Ιταλία συμμαχούσε μαζί του κι η Ρουμανία, που τώρα βρίσκεται ως εκπαιδευτικός, έγινε σύμμαχος με το ζόρι και τα πράματα για τους εκεί Έλληνες δεν προσιωνίζονταν διόλου καλά. Το μόνο "καλό" ήταν πως ο Δάσκαλος είχε ιταλικό διαβατήριο. Αλλά πια θα ήταν η τύχη του Ελληνικού Γυμνασίου;

Στην Ελλάδα έφτασε η 28η Οκτωβρίου του 1940, όταν η Ιταλία χτυπούσε τη χώρα μας περνώντας μέσα από την Αλβανία. Και σαν τον ρώτησαν τα παιδιά στην τάξη και τώρα τι θα γίνει κύριε, ο Βαρέλης δεν έχασε την ευκαιρία να τους πει πως θα γυρίσει στην ελεύθερη πατρίδα του, εννοώντας απερίφραστα πως είναι βέβαιο μαθηματικά ότι θα νικήσουμε. Έλα όμως που ο Μάης του 1941 έφερνε κακά μαντάτα. Οι Γερμανοί εξαπλώνονται από τη

⁷⁷ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σσ. 126-127.

⁷⁸ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 131.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Βαλτική ως τη Μαύρη Θάλασσα μαζί με τους Ούγγρους και τους Ρουμάνους. Και όντως, στις 20 Ιουλίου 1941 η Γερμανία κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Οι βομβαρδισμοί που ακολούθησαν στο λιμάνι της Κωσταντζας ήταν τρομεροί. Και μέσα σ' όλα, η απορία του Βαρέλη μέσα από το καταφύγιο:

Ταράζουν τον ουρανό ολόκληρο, διώχνουν χιλιάδες ψυχές από τα σπίτια τους, καταστρέφουν μια πόλη ολόκληρη απ' τα θεμέλια, για να νικήσουν!! Ποιον να νικήσουν άραγε;

Γέμισαν τα αεροπλάνα την παραλία κρίνα και πίσω τα πρώτα σπίτια θυμιάμα...έβλεπαν τα μανιτάρια νάρχονται με την μούρη τους ίσια πάνω τους. Κι ύστερα; Ύστερα σίδερα και πέτρες και κορμιά γέμισαν τον αέρα. Τώρα πια οι γερμανικές φρουρές γέμισαν την πόλη.

Την επαύριο δόθηκε η διαταγή ν' αδειάσει ο τόπος. Μέσα σ' αυτό το πολεμικό τοπίο ο Δάσκαλος πήρε την απόφαση να το βάλει για τον Νότο, για την πατρίδα! Τον τελευταίο καιρό έκαμνε επιπόλαια πολλές γενναίες πράξεις ή καλύτερα έκαμνε γενναία πολλές επιπόλαιες πράξεις.⁷⁹ Έτσι ξεκίνησε ένα φευγικό ανεμήμεντο. Και βέβαια δεν πέρασε καθόλου χρόνος πολύς για να το συλλάβουν. Τρία ολόκληρα μερόνυχτα έμεινε μέσα στο σκοτάδι μιας υγρής κλούβας με τους ποντικούς. Κατάφερε να το σκάσει και να χωθεί μέσα σ' ένα βουνό άχυρα, καταφέροντας μάλιστα να κοιμηθεί προφυλαγμένος και αόρατος. Κι όταν ξύπνησε, τα ξανασκέφτηκε όλα και προπαντός την ουτοπία της επιστροφής στην πατρίδα (πώς και με ποιό τρόπο), με αποτέλεσμα το γυρισμό του στη Κωσταντζα. Τον Οκτώβριο του 1941 τα Ελληνικά Εκπαιδευτήρια μεταφέρθηκαν σε μια διώροφη κατοικία ενός Έλληνα που την είχε δωρίσει στην Ελληνική Κοινότητα και βέβαια οι βόμβες των αεροπλάνων και οι συναγερμοί είχανε μπει στην καθημερινότητά τους για τα καλά.

Τον Αύγουστο του 1944, όταν πια έγινε η ανακωχή της Ρουμανίας και σταμάτησαν κι οι βομβαρδισμοί, φτιάχτηκε το παλιό σχολείο, νοικοκυρεύτηκε και άρχισε ξανά τη λειτουργία του. Ο Βαρέλης, με την έλλειψη του σχολείου σε διδακτικό προσωπικό, σχεδόν δίδασκε τα πάντα. Αρχαία Ελληνικά, Ιστορία, Μαθηματικά, Γεωγραφία, Μουσική, Ζωγραφική. Κατά τα άλλα, ο κόσμος έξω από το σχολείο, ήταν σαν να μην υπήρχε. Είχε ξεχάσει πόσα χρόνια πέρασαν από τότε πούπινε κρασί, χόρευε και χαλούσε τον κόσμο.⁸⁰

Πέρασαν κιόλας τέσσερα χρόνια πολέμου, τα ερείπια παντού δίπλα σου απ' όπου κι αν περνούσες, πρόσφυγες, αρρώστιες, στερήσεις, εξαθλίωση. Μεγάλο

⁷⁹ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 148.

⁸⁰ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 191.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πράμα η προσδοκία της ειρήνης. Να που όμως δεν πρόλαβε να καθίσει ο κονιορτός του πολέμου και άρχισε ένας καινούριος πόλεμος, διαφορετικός αυτή τη φορά. Η καταδίωξη των αντίθετων, των ξένων, των ανεπιθύμητων. Το σχολείο τους έγινε κέντρο νοσηλείας και φροντίδας για τους κατερχόμενους ομήρους από το Άουσβιτς και το Νταχάου.⁸¹

Αλήθεια, πόσες φορές δεν πέρασε από το μυαλό του Δασκάλου να παραμονεύει στο λιμάνι για κανένα πλοίο, από αυτά που τόσκαγαν οι Εβραίοι...Αλλά και πάλι σκεφτόταν, κι αν δεν πιάσει Πειραιά; Ύστερα πήγαινε το μυαλό του στο Βουκουρέστι και να βολιδοσκοπήσει το φευγιό του από 'κει. Ο Δούναβης θα τον οδηγούσε στη Βουλγαρία και από 'κει θα έβλεπε τη συνέχεια. Την άλλη μέρα κιάλας βρέθηκε στο σταθμό του τρένου για το Βουκουρέστι με 32 υπό το μηδέν κι έπαιρνε μαζί του όλα τα κακά του πολέμου, τόσα που όσα κι αν πεις, όπως κι αν τα πεις, δεν θα καταφέρεις να μεταδώσεις τον καιμό τους και την σκληρότητά τους.⁸² Πίσω του άφησε απαρηγόρητους όλους τους συναδέλφους του και όλους τους Έλληνες της Κωσταντζας.

Κι ένα πρωί, εκεί στα τέλη του Γενάρη του 1946, πίσω στην Κωσταντζα, ένας συνάδελφός του διέκρινε μέσα από το αχνισμένο τζάμι ένα χιονοσκεπαστο άνθρωπο μέσα στο κρύο, *ίδιο σκιάχτρο*. Ήταν ο Φώτης Βαρέλης που είτε πως τον κυνηγούσαν. Τώρα, πέρα από την περιθάλη των συναδέλφων, έπρεπε να βρεθεί τρόπος να μείνει μυστικά στο Γυμνάσιο και να μην τον προδώσει κανένας, ούτε καθηγητής ούτε μαθητής. Τον αγκάλιασαν πραγματικά και στο ελληνικό σχολείο και στην ελληνική κοινωνία. Ο καιμός όμως ήταν ένας: η επιστροφή στην πατρίδα. Κι έλεγε ο δύσμοιρος *δεν αποκλείεται να πάω στην πατρίδα μου μέσω Νέας Ζηλανδίας ή και της Αμερικής*.⁸³

Η επόμενη Κυριακή όμως σαν πήγε στην εκκλησία, όπου ήταν εκεί παρόντες οι Έλληνες, του καθόρισε ουσιαστικά το υπόλοιπο της ζωής του. Φεύγοντας τελευταίος, τον πλησίασε μια μικρούλα μαυρομάτα για να του πει πως *είπε η μαμά μου, αν θέλετε, νάρτετε το μεσημέρι στο σπίτι μας, να φάμε μαζί. -Θάρτω να της πεις*.⁸⁴

Το κοριτσόπουλο εκείνο ήταν πια τελειωμένο το γυμνάσιο και βρισκόταν στο δεύτερο ετος στο πανεπιστήμιο. Ήταν 20 ετών και η διαφορά τους ήταν 14 χρόνια. Η οικογένειά της είχε συμπαρασταθεί έμπρακτα σε όλους τους δυστυχισμένους που κατέβαιναν από τα στρατόπεδα του πολέμου. Και σαν έφτασε η ώρα της επίσκεψης, ακολούθησε ένας στακάτος και σχεδόν ακαριαίος και μοναδικός διάλογος ανάμεσα στη μητέρα του κοριτσιού και τον Δάσκαλο:

⁸¹ Βαρέλης Φώτης, *ό.π.*, σ. 192.

⁸² Βαρέλης Φώτης, *ό.π.*, σσ. 200-201.

⁸³ Βαρέλης Φώτης, *ό.π.*, σ. 205.

⁸⁴ Βαρέλης Φώτης, *ό.π.*, σ. 207.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

-Ξέρεις τι σε θέλω;

-Ξέρω!

-Τι ξέρεις;

-Νομίζω πως θέλεις να μου δώσεις την κόρη σου!

-Ναι, απάντησε.

-Θα πάω στο σαλόνι...Κάλεσέ την να τα πω ιδιαίτερα μ' εκείνη.⁸⁵

Έτσι τὰ ἔφερε η ζωή. Το κορίτσι δεν ήταν άλλο από τη Σοφία Μιχαήλ του Δημητρίου, παλιά του μαθήτριά, που έμελλε να γίνει η πιστή σύντροφος του Δασκάλου.

Κι ύστερα από τρεις μόνο μέρες, κι αφού έδωσε τον λόγο της τιμής του, στην οικογένεια της Σοφίας, πήρε το τρένο για το Βουκουρέστι, για το μεγάλο και περιπετειώδες ταξίδι της επιστροφής. Πήρε ένα βαρκάρι, τον πλήρωσε και το ταξίδι για την Κραγιόβα ξεκίνησε από τον Δούναβη. Πέρασε από χωριά που δεν ήξερε, βγήκε σ' ένα μικρό λιμάνι της Μαγγάλιας κι ύστερα βρέθηκε στα χωριά της Βουλγαρίας και πάλι μέσω του Δούναβη έφτασε στο Ρουκιούκ. Τον κλείδωσαν σ' ένα θεοσκότεινο υπόγειο κρατητήριο τριών δρασκελιών δίπλα στα αποχωρητήρια, 22 σκαλιά κάτω από το έδαφος και μ' ένα παταρό μισό μέτρο σαν μπαούλο, γεμάτο σκατά παλιά και φρέσκα.

Το απολυτήριο της Σοφίας Μιχαήλ (και μετέπειτα Βαρέλη) με τον βαθμό 19 7/12 από τα Εκπαιδευτήρια της Κωνσταντίας και με την υπογραφή του καθηγητή της Φώτη Βαρέλη. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Σαν ξημέρωσε ο Θεός και μπήκε φως από την κλειδαρότρυπα διέκρινε στην άλλη γωνιά έναν όγκο. Άνθρωπος

⁸⁵ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σσ. 210-211.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ήταν που άρχισε να βήχει με τα χέρια κόκκινα από τα αίματα που 'βγαιναν από τα πνεμόνια του. Δεν ήξερε πόσες μέρες και νύχτες τον είχαν εκεί. Κι ύστερα τον μετέφεραν σε ένα άλλο υπόγειο και μετά σ' ένα στάβλο και κατόπι στον τρίτο όροφο ενός κτιρίου. Είχε ξεχάσει να περπατά και δυσκολευόταν ν' ανοίξει τα μάτια του. Βρέθηκε ανάμεσα σε άλλους ανθρώπους βρώμικους, αμίλητους, δυσκίνητους. Όλοι τους κουρέλια κάτω από την ανθρωπινη βία.

Μεγάλη Πέμπτη πρωί τους έβαλαν στο τρένο συνοδεία φύλακα. Μαζί του κι ο Γκεόργκιεφ που γνώρισε στο νοσοκομείο της Κωσταντζας σαν μπήκε κι έκανε την εγχείρηση και κόντεψε να πεθάνει. Ο Γκεόργκιεφ λοιπόν με τα δυο δάκτυλα στο ένα χέρι και τον μισό αντίχειρα και στο άλλο τέσσερα δάκτυλα και τον αντίχειρα ολόκληρο. Κι ύστερα; Ύστερα ξανά στη φυλακή της Πλέβνας, που όπως λέει ο Δάσκαλος, *αν την έβλεπε ο Δάντης θα γελούσε για ό,τι έγραψε*. Στριμωγμένοι μέσα σ' ένα κελί, ούτε ξέρει κανείς πόσοι, οι περισσότεροι κατοικούσαν όπου κι όπως λάχει.⁸⁶

Και δείτε πώς περιγράφει ο Βαρέλης αυτούς του κύκλους της κολάσεως:

...Ήταν τόσο πολύ αντίθετη προς την φύση της ζωής η ταλαιπωρία, που είχε στομάσει όλα τα όργανα και τις λειτουργίες της ψυχής...Ούτε εικόνες ιδιαίτερες ούτε εναισθησίες και πόνος. Όλα, και πείνα και δίψα και κρύο και ζέση, ήταν το ίδιο. Μόνο ο θάνατος ήταν ευλογία...⁸⁷

Σαν έφτασαν στη Σόφια, χωρίστηκαν και τον Δάσκαλο τον πήραν στην Πάνω Τζουμαγιά περπατηχτό. Δόξα τω Θεώ τον άφησαν ελεύθερο κι από 'κει ξεκίνησε με τα πόδια για να βρει τα ελληνικά σύνορα. Τρεις μήνες τώρα οι ψείρες στάζαν πια κι από τα φρύδια του. Κι ήταν κι εκείνες οι βροχές κι οι λάσπες νύχτες μέσα στα βουνά, ανηφόρες και κατηφόρες, ατέλειωτοι απόγυροι των γκρεμών. Μάτωσαν κάποτε κι οι φτέρνες του κι άρχισε να κουτσαίνει. Παρακάλεσε τον Θεό να του δώσει υπομονή. Και σχεδόν έρποντας είδε ένα κτίριο με σημαία βουλγαρική, κι άλλο ένα με σημαία ελληνική και στη μέση ένα γεφύρι με μια μπάρα. Επιτέλους! Έγινε η παράδοσή του από τον Βούλγαρο φρουρό στον Έλληνα, ημέρα Τρίτη της Λαμπρής του 1946 στο γεφύρι της Κούλας. Με ένα μπόνα λιμπερτά τον αποχαιρέτησε ο Βούλγαρος φρουρός, ο Γιάγκο. Ακόμα θυμάται τ' όνομά του.

Κι ύστερα λούστηκε ο Δάσκαλος με ζεστό νερό και ψεκάστηκε με εντομοκτόνο DDT, έφυγαν οι ψείρες από πάνω του, δόξα τω Θεώ. Εκεί στο

⁸⁶ Βαρέλης Φώτης, *ό.π.*, σ. 221.

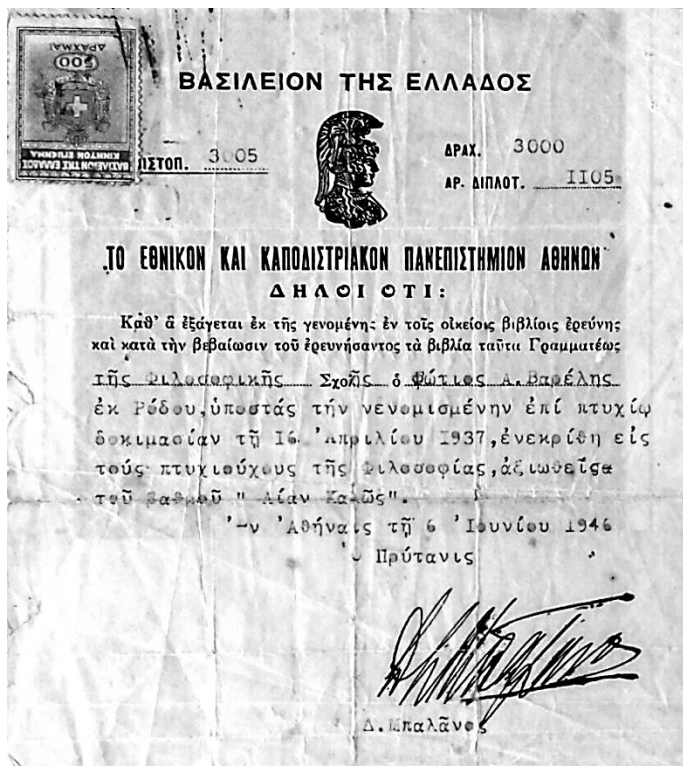
⁸⁷ Βαρέλης Φώτης, *ό.π.*, σ. 222.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

φυλάκιο η τύχη θέλησε να του παίξει ένα παιχνίδι. Πήρε το μάτι του ξαφνικά πάνω στον τοίχο ένα κοντάρι καρφωμένο πάνω στα Δωδεκάνησα. Και σαν πλησίασε είδε ένα βιβλίο, που όπως του εξήγησε ο Έλληνας φρουρός, ο Σταμάτης, τα είχαν ρίξει πριν τρία χρόνια πάνω στις Πίνδου τα βουνά κάτι αεροπλάνα. Αγκάλιασε το βιβλίο ο Δάσκαλος και τον πήραν τα κλάματα. Ήταν το δικό του βιβλίο. Το τραγούδι του Σκλάβου! Κι είπε να του φέρουν ένα μαντολίνο κι ένα μπουκάλι κρασί. Εγώ θα τραγουδώ, τους είπε, κι εσείς θα βλέπετε το βιβλίο. Ήθελε μ' αυτό τον τρόπο να τους δείξει ποιος είναι, αφού κανένα χαρτί δεν είχε μαζί του.

6 Ιουνίου 1946: Η
Φιλοσοφική
Σχολή του Καπο-
διστριακού Πανε-
πιστημίου Αθη-
νών πιστοποιεί
την αποφοίτηση
του Φώτη Βαρέλη
κατόπιν αιτήσεώς
του, αφού γυρίζο-
ντας στην πα-
τρίδα, κανένα έγ-
γραφο δεν είχε
στις αποσκευές
του. (αρχείο οικο-
γένειας Φώτη Βα-
ρέλη).

Έτσι άρχισε
να κατηγορίζει
σιγά σιγά για
την ιδιαίτερη
πατρίδα. Στρα-
τόπεδο Παύ-
λου Μελά στη
Θεσσαλονίκη,
Χατζηκυριάκειο Πειραιά, Αθήνα, αρχές του Μάη του 1946. Και πάλι ανα-
μονή για να στείλουν οι Εγγλέζοι από τα Δωδεκάνησα το "σήμα" στις 30
Ιουνίου, ότι επιτρέπουν στον Φώτη Βαρέλη να εισέλθει στα αγγλοκρατού-
μενα τώρα Δωδεκάνησα! Κι ως τότε υπομονή και κουράγιο.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Κι ήταν φαίνεται τυχερό του να συναντήσει καταμεσής της Αθήνας τον αδελφό του τον Γιάννη, έφεδρο εθελοντή στα δεκάξι του, που πουλούσε λεμονάδες, αλλά την επόμενη μέρα θα έφευγε μαζί με τους Δωδεκανήσιους εθελοντές με πολεμικό καράβι. Έφτασε ο καιρός, πήρε το περιβόητο χαρτί και σε μια αμμουδερή παραλία του Πειραιά επιβιβάστηκε σ' ένα πλεούμενο 200-300 τόνων σαν ποντικός (αφού λεφτά για εισιτήριο δεν είχε) σάλπαρε για τη Ρόδο. Το όνομα του πλοίου; ΡΟΔΟΣ! Ξερνοβολούσε από την τρικυμία ίσαμε το νησί του κουλουριασμένος στη μέση μιας κουλούρας σχοινού. Βγήκε με τη βοήθεια ενός φίλου του στην αγγλική αστυνομία, πάτησε το ροδίτικο χώμα και το απόγευμα πάνω σ' ένα φορτηγό φορτωμένο ξύλα πήγε στο χωριό του, στη Σάλακο. Τον υποδέχτηκε όλο το χωριό με κωδωνοκρουσίες κι ο πατέρας του με μια ερώτηση:

-Ήρτες γυιε μου;

Μόνη του έγνοια τώρα πια να συμπληρώσει τα κενά που είχε στα σωθικά του. Τα κενά του νησιού του και όλα τα γύρω του χωριού του.

Και πρώτα η Νύμφη, η νερομάνα η αστείρευτη που όλους τους ξεδιψούσε κι από 'κει να πει ένα χαίρε στο βουνό του, τον Προφήτη Ηλία. Απογοήτευση! Χάθηκε η ομορφιά της Νύμφης. Την σκέπασαν και την πήραν στην πόλη να γεμίσουν τα *χαρέμια του υδραγωγείου τους*, ποιοι άλλοι; Οι κατακτητές. Ούτε βρύση δεν άφησαν. Πέθαναν το μόνο ιστορικό και θεικό όνομα που συνέδεε το νησί με τον Απόλλωνα. Νύμφη! Πέθαναν τον θεό της Ρόδου. Πού ξέρεις, όμως. Μπορεί να σειστεί η γη από την οργή της και να τα κάνει όλα τα πάνω κάτω. Ο μόνος δρόμος που του είχε απομείνει ήταν να πάρει την πένα του και να εκφραστεί ποιητικά:

*Εδώ είμαι η Νύμφη. Και είναι η κλήρα μου
στα σπλάχνα του βουνού ριζωμένη.
Θεός μου ο ήλιος, που όρισε την μοίρα μου
νάμαι από φως κι Ελλάδα στοιχειωμένη.
Κι αν έρθουν καιροί και χαθούν τ' αηδόνια
και κάθε μούρμουρο νερού στραγγίσει,
απ' τα βάθη που γεννιούνται τα χρόνια
στοιχειό θ' αμολήσω να μ' αναστήσει.⁸⁸*

⁸⁸ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 245.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Αλλά τον πονούσε επίσης η αγγλική σημαία που κυμάτιζε παράξενα στους ιστούς, αφού ο αέρας ήταν πέρα για πέρα ελληνικός. Η Ελληνική Στρατιωτική Διοίκηση που λειτουργούσε παράπλευρα με την Αγγλική, ζήτησε να γραφτεί ένα επίγραμμα σ' ένα βράχο της Σύμης για να θυμίζει την 9η Μαΐου 1945, την ημέρα που πάτησαν το πόδι τους οι πρώτοι στρατιώτες της απελευθέρωσης των νησιών μας. Κι ο Βαρέλης έτρεξε από τους πρώτους για να γράψει:

*Απόψε κρυφομίλησε η Δευτεριά με μένα.
Πάμετε, Δωδεκάνησα, νάστε συλλογισμένα.*

Λεύτερα τα Δωδεκάνησα λουπόν. Κι ήρθε και η επικύρωση στις 7 Μαρτίου 1948, όταν κυμάτισε η γαλανόλευκη στον ιστό του Διοικητήριου. Όλα άλλαξαν με μιας. Και τώρα πια ήταν η σειρά του ίδιου του Δασκάλου να φτιάξει μέσα του τον καινούριο άνθρωπο. Άλλωστε *πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄστυα καὶ νόον ἔγνω*. Είδε κι έπαθε πολλά. Είχε πια τόση πείρα σωρευμένη εντός του.

Στο μεταξύ τον Σεπτέμβρη του 1947 διορίστηκε καθηγητής στο Βενετόκλειο. Λίγες μέρες πριν με στρατιωτικό αεροπλάνο από το αεροδρόμιο της Καλάθου πήγε στην Αθήνα να φέρει στο νησί το κορίτσι με τα μαύρα μάτια που τον είχε κεραυνοβολήσει στην Κωσταντζα. Τη Σοφία του. Έγινε ο γάμος στον Άγιο Θωμά, στην Αθήνα και γύρισαν στο νησί πάλι με αεροπλάνο. Πρωτοκατοίκησαν στην Παλιά Πόλη, στην οδό Αλεξανδρίδη αρ. 1 δίπλα σ' ένα μικρό τζαμί. Έζησαν ανάμεσα σε ποντίκια, φίδια και σκορπιούς. Άλλωστε τον καιρό εκείνο το κάστρο ήταν ένας τόπος *φτωχός και σφηνωμένος από ερείπια*. Κι έξω από το κάστρο, ένας τόπος *βουβός*. Τον επόμενο χρόνο έφτασαν από την Κωσταντζα πρόσφυγες οι γονείς και η αδερφή της Σοφίας, η Ελένη.

Ο Δάσκαλος, έπρεπε τώρα να ριζώσει στην πατρίδα του, τη Ρόδο και να "ευδοκιμήσει". Το νησί του δεν ήταν ούτε μικρό για να νιώθει στενάχωρα ούτε και μεγάλο για να χάνεται. Απ' όλα είχε. *Δάση, βουνά, λαγκάδια, λαγοί, πέρδικες, ελάφια, λιμνούλες, ποτάμια, πηγές...κόλποι, αμμουδιές*. Αυτό που του έλειπε ήταν ένα μέρος για να χτίσει ένα μικρό σπιτάκι μ' ένα κήπο μικρό για να μπορεί να φυτεύει, να μπολιάζει, να κουβαλά *μυρτιές, κουμαριές, σκίνα, ρείκια, ρίγανες, αλεσφακιές...*⁸⁹

⁸⁹ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 287.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Έτσι λοιπόν, το 1952 βρήκανε ένα χωραφάκι γύρω στα 3 στρέμματα εκεί στο Μόντε Σμιθ που είχε μέσα ένα δίπατο σπίτι τούρκικο, δυο δωμάτια όλο κι όλο. Πούλησαν το σπίτι της Παλιάς Πόλης, μερεμέτιασε όσο μπορούσε το "καινούριο", πρόσθεσε μια καμαρούλα με των χεριών και των ποδιών του τη δύναμη, και πρωτοκατοίκησαν τον Μάρτιο του 1953 με το πρωτοπαίδι τους τον Σταύρο. Χρεώθηκε για να τα βγάλει πέρα μέχρι τα μπούνια. Και δεν ήταν μόνον αυτό. Κάτω από τη Δαμόκλεια σπάθα της Εφορίας Αρχαιοτήτων, που του μίγησε πως το χωράφι του βαρύνεται με αρχαιολογική δουλεία, ο Δάσκαλος έφερε νερό, έβαλε ηλεκτρικό, έστησε μήλο με φτερά...φύτεψε νερατζιές, τις οποίες μπόλιασε λεμονιές, πορτοκαλιές, μανταρινιές...σήκωσε τριγύρω τοίχους, καλλιέργησε απ' όλα. Γκρέμισε από πάνω το δίπατο...⁹⁰

Αν επισκεφθείς ακόμα και σήμερα το σπίτι του Δασκάλου, θα δεις με τα μάτια σου τα δικά του έργα. Τα έργα των ροζιασμένων χεριών του. Ολόκληρη χαβούζα (δεξαμενή) με το πηγάδι και τον ανεμόμυλο, υδραύλακες σε όλη την έκταση των τριών στρεμμάτων, δέντρα και φυτά που δεν φαντάζεσαι. Φραγκοσυκιές, μυρτιές, κουμαριές, καρυδιές, συκιές, αγλαδιές, πορτοκαλιές, μανταρινιές, λεμονιές, κλήματα, καϊσιές, ροδακινιές, γκαβάφες, λωτούς, ελιές, ροδιές κ.ά. Αν πεις για οπωροκηπευτικά, ό,τι βάλει ο νους κι ό,τι χρειάζεται το τραπέζι μιας οικογένειας. Απίστευτο αλλά αληθινό ότι φρόντιζε αρκετά κουβάνια με μέλισσες, όπως επίσης κόττες και λαγούς. Η απάντηση σε σχετικό ερώτημα προς το Σταύρο ήταν: *και όμως όλα τα προλάβαινε. Και το σχολείο σχολείο.*

Στο σχολείο, στο επάγγελμά του, δεν ήθελε με κανένα τρόπο να αισθάνεται κορεσμό. Να μη σιχαθεί ποτέ τη δουλειά του. Πρώτα πρώτα, φροντιστήρια δεν έκανε ποτέ του. Δεν είχαν σχέση με το χαρακτήρα του κι αισθανόταν σκλάβος. Δεν ασχολήθηκε ποτέ με την καθημερινή βαθμολογία των μαθητών του. Κανένας δεν αντέγραφε κανέναν. Ζητούσε από τα ίδια τα παιδιά να τον βαθμολογούν κι εκείνον χωρίς καμιά επιείκεια. Ο στόχος του ήταν ένας: να μπορεί να μεταβάλλει πάντα την καταναγκαστική και αποκρουστική πολλές φορές διδασκαλία σε προσδοκία επιτυχίας και γιατί όχι και σε ψυχαγωγία. Πραγματικός εχθρός του Δασκάλου ήταν τα προγράμματα του υπουργείου Παιδείας, η διδακτέα ύλη.

Μεγάλη του έγνοια η γλώσσα μας. Τα αρχαία ελληνικά και τα νέα ελληνικά. Για τα πρώτα πίστευε πως η δυσκολία τους είναι μόνο το πλέξιμο, αφού τα υλικά είναι σχεδόν έτοιμα, αφού οι λέξεις που χρησιμοποιούμε σήμερα στη νεοελληνική μας γλώσσα είναι όλες σχεδόν από εκεί ερχόμενες.⁹¹ Για τα νέα

⁹⁰ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 289.

⁹¹ Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 309.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ελληνικά η γνώμη του Δασκάλου ήταν πως έμοιαζε να είναι σχεδόν περιττό, αφού περιορίστηκε σχεδόν στην έκθεση ιδεών. Έτσι η ευρηματικότητα των θεμάτων τα οποία έδινε στα παιδιά για να γράψουν έκθεση έχουν περάσει όντως στην ιστορία και συζητιούνται ως σήμερα από τους μαθητές του. Και ιδού ορισμένοι τίτλοι: 1. *Η αξιοπρέπεια ενός σκύλου*, 2. ; , 3. *Ευαγόρας Παλληκαρίδης* 4. *Επτά*, κ.λπ. Ο ίδιος, είναι γνωστό, ότι έγραφε έκθεση μαζί με τους μαθητές του. Κι έτσι γράφτηκε ο *Ευαγόρας Παλληκαρίδης* για να μπει στα χείλη όχι μόνον των Ελλήνων, αλλά και των ελεύθερων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο. Προσωπικά τον θυμάμαι να μπαίνει ένα πρωί στην τάξη και να γράφει στον πίνακα το θέμα της έκθεσης: 7 (*επτά*) και με ένα ρήμα να μας λέει: *-γράψτε!* Κάτι τέτοια έβαζαν πάντα τον Δάσκαλο μπροστά από την εποχή του. Και, ίσως, λίγοι ήταν εκείνοι που τον καταλάβαιναν και έμπαιναν στο πετσί του. Κι ήταν και μερικοί συνάδελφοί του που εναντιώνονταν με τις πρωτοπόρες ιδέες του, ίσως γιατί ήθελαν να τα έχουν καλά με το ωρολόγιο πρόγραμμα και τις οδηγίες του υπουργείου Παιδείας.

Αλλά ας είναι. Ο Φώτης Βαρέλης, ανήσυχο πνεύμα από τη φύση του και παθιασμένος με τη Ρόδο που πάσχιζε να βγει από τη μιζέρια που την είχε καθυποτάξει η σκλαβιά τόσων αιώνων, πρωταγωνίστησε και στην ίδρυση άλλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως η Δημοτική Νυκτερινή Τεχνική Σχολή Νηρέας, η Ανωτέρα Σχολή Τουριστικών Επαγγελματιών Ρόδου, όπου και δίδαξε ελληνική γλώσσα.

Κι ύστερα από 19 χρόνια στο Βενετόκλειο ο Δάσκαλος προήχθη σε Λυκειάρχη και μετατέθηκε στη Λέρο, όπου συν τοις άλλοις του ανατέθηκαν η προεδρία του υπηρεσιακού συμβουλίου του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου και η προεδρία του τοπικού Ι.Κ.Α. Τον κράτησαν εκεί οι αντοχές του μέχρι το 1969, οπότε και υπέβαλε την παραίτησή του. Είναι αλήθεια ότι αγάπησε το νησί με τη ψυχή του, αλλά για την οικογένειά του ήταν μια ταλαιπωρία.

Και σαν έφτασε στη Ρόδο, δεν πρόλαβε να πει λέξη και παρακλήθηκε να διδάξει για κάποιες ώρες την εβδομάδα στην Οικοκυρική Σχολή. Κι ύστερα ήρθε η Παιδαγωγική Ακαδημία για να διδάξει Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας και στα δύο έτη. Το είχε φαίνεται το φιλότιμό του. Ήταν η χαρά της καλλιέργειας που προφανώς ήταν έμφυτη. Έμοιαζε το μυαλό του με τον κήπο του, που ήταν καθημερινή πρόκληση η καλλιέργειά του. Κι όπως έλεγε ο ίδιος τα λόγια του παππού του: *Το χωράφι δεν έχει ανάγκη από παλληκάρδες, αλλά από επιμελήδες.*⁹² Κι ακόμα θυμόταν τη μάνα του όταν τον έστειλε για πρώτη φορά στο σχολείο:

⁹² Βαρέλης Φώτης, ό.π., σ. 369.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

-Χάιντε, χαρώτο το παιδάκι μου, να μάθει γράμματα.

Και τα λόγια του Δασκάλου του ίδιου για την πορεία του με λόγο δωρικό:

Κι από θρανίο σε θρανίο, από τάξη σε τάξη, από στεριά σε στεριά, ύστερα μπήκε η θάλασσα στη μέση για πάντα, μπήκαν σύννεφα και όνειρα, έγινα δάσκαλος.⁹³

Οι εκπαιδευτικοί Ισαάκ Ισαακίδης και Γιάννης Σιγούρος σε άρθρο τους με τίτλο *Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη διδασκαλία του μαθήματος της γλώσσας μέσα από κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, παραθέτουν και σχολιάζουν τρία αποσπάσματα από έργα του Φώτη Βαρέλη:⁹⁴

1. "Το πρώτο μάθημα. Το έκτακτο", *ο Δάσκαλος*, σ. 114

(Αναφέρεται στο ότι ένα μάθημα μπορεί να είναι προγραμματισμένο από τον εκπαιδευτικό, αλλά στην πορεία πρέπει να είναι σε θέση να αυτοσχεδιάσει).

2. "Η επίσκεψη του Γενικού Επιθεωρητή", *ο Δάσκαλος*, σσ. 129-131

(Αναφέρεται στην περίπτωση που ο δάσκαλος σχεδιάζει να διδάξει την έννοια της επαυξημένης πρότασης).

3. "Η καλαμιά", *Μορφές ζωής, Βιβλίο Δεύτερο*, σσ. 33-37.

(Αναφέρεται σε ιδιόρρυθμο δάσκαλο που δεν απαντά στα παιδιά εκείνη τη στιγμή όταν τον ρωτούν να τους εξηγήσει τις έννοιες διαφόρων λέξεων, αλλά ότι θα τους απαντήσει μιαν άλλη φορά).

Τα κείμενα που πραγματεύονται στο εν λόγω άρθρο οι δύο εκπαιδευτικοί ανήκουν στους Φώτη Βαρέλη, Γιώργο Ιωάννου, Γεώργιο Βιζυηνό, Νίκο Καζαντζάκη, Έλλη Αλεξίου.

ιδ. ΕΚ ΒΑΘΕΩΝ, έκδοση Δήμου Καμιρέων Ρόδου, Τυπογραφείο "ΤΕ-ΧΝΗ" Α. Βρατσάλης και Υιοί Ο.Ε., Ρόδος, 1999 (γραφή μονοτονική).

⁹³ Βαρέλης Φώτης, *ό.π.*, σ. 371.

⁹⁴ Ισαακίδης Ισαάκ, Σιγούρος Γιάννης, "Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη διδασκαλία του μαθήματος της γλώσσας μέσα από κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας", στο περιοδικό *Επιστημονικό Βήμα*, τεύχος 15, Σεπτέμβριος 2011, σσ. 153-172.

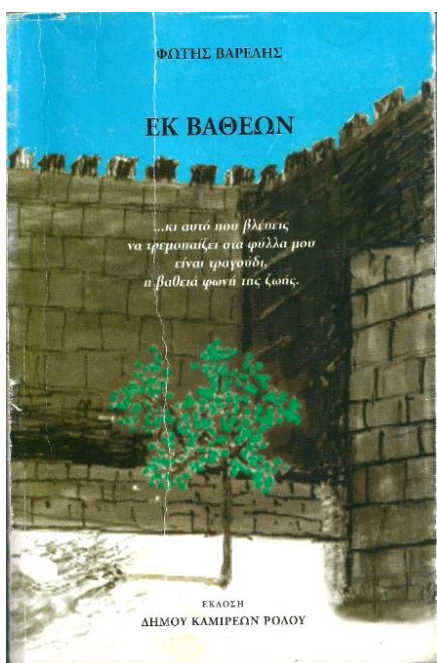
Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Το μότο που παραθέτει στις σελίδες των τίτλων του βιβλίου αναφέρει:

*Η από βιβλίου και τέχνης,
φωνή της ψυχής μου.*

Το βιβλίο είναι

*Αφιερωμένο στα βουνά,
τα φυτά, τις παραλίες,
τα πουλιά, τα ζώα, τα νερά
και τις ρεματιές του τόπου μου.*

...κι αυτό που βλέπεις, / να τρεμοπαίζει στα
φύλλα μου / είναι τραγούδι, / η βαθειά φωνή
της ζωής.

Το *Εκ Βαθέων* χωρίζεται σε δύο
μέρη:

1.- Μέρος Πρώτο: *Εμμετρος Λό-
γος*, στο οποίο περιέχονται ποιήματα
και επιγράμματα δικά του, επιγράμ-
ματα του Σιμωνίδη και του Βακχυ-
λίδη (παράθεση αρχαίων κειμένων
και μετάφραση του ιδίου) και

2.- Μέρος Δεύτερο: *Πεζός Λόγος*,
στον οποίο παρατίθενται πεζά κεί-
μενά του υπό τους επί μέρους τίτ-
λους: *Κοκκολοήματα, Της επιστήμης,
Από τις μορφές ζωής, Μικρές αληθι-*

νές ιστορίες.

Η ποίηση για τον Φώτη Βαρέλη ήταν *τα ωραία μάταια του κόσμου*, ήταν
μια ανάγκη δικής του πίστης. Και πάντα έτρεχε το μυαλό του σ' εκείνο το
δίστιχο της μάνας του,

Και τα τραγούδια λόγια 'ναι,

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

καρδιές παρηγορούν,
σαν τις ψυχές που καρτερούν
παράδεισο να δούνε,

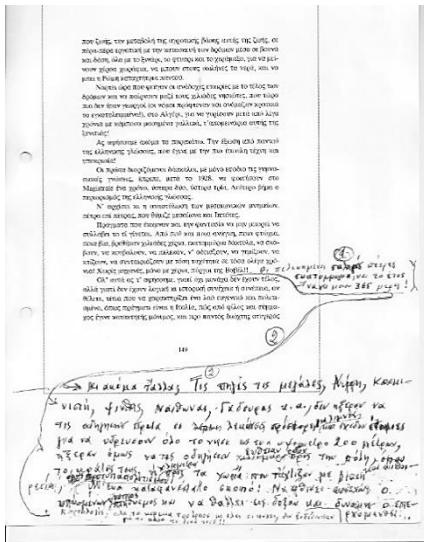
ψάχνοντας τη γαλήνη μέσ' από τρικυμία, από φτώχεια, από πόνο, σκλαβιά,
εγκατάλειψη, πείνα, φυλακή, ορφάνια, ταπείνωση, αρρώστια. Καμιά βολή α-
πάντησης, γιατί την ζωή δεν τη δημιουργήσαμε μεις για να ξέρουμε για πιο
σκοπό τη δημιουργήσαμε...⁹⁵

Η ιδιόχειρη αφιέρωση του Φώτη Βα-
ρέλη στο *Εκ Βαθέων*.

Στον Κώστα Ε.
Σκανδαλίδη
και την Αρτεμιν την,
έντρο του ηρωικού
με αείψου πόλη,
και ηρωικότητα

Ρόδ 7/10/99

Φωτιάς

Δοκίμιο μιας σελίδας από το *Εκ Βαθέων*. Συ-
νήθιζε να "βασανίζει" τους τυπογράφους μέ-
χρι την τελευταία στιγμή της έκδοσης. Χαρα-
κτηριστικό των μεγάλων συγγραφέων και
ποιητών. (αρχείο Μανόλη Βρατσάλη).

Το θέμα είναι η λαχτάρα της ψυ-
χής να βρει απόλυτη γαλήνη στον θά-
νατο. Κι η μάνα του τραγουδώντας το
δίστιχο ετούτο, παρηγοριά ζητούσε
και τίποτα περισσότερο. Και εν τέλει,
όπως κι ο ίδιος λέει, ο Θεός είναι πα-
ρηγοριά: *Κοιμήσου ήσυχα άνθρωπε
κοιμήσου!*

Τέλος, ο τυπογράφος Μανόλης
Βρατσάλης, με έκανε κοινωνό ενός

⁹⁵ Βαρέλης Φώτης, *ΕΚ ΒΑΘΕΩΝ*, έκδοση Δήμου Καμρέων Ρόδου, Τυπογραφείο "ΤΕ-
ΧΝΗ", Α. Βρατσάλης και Υίοι Ο.Ε., Ρόδος, 1999, σσ. 15-17.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

γεγονότος που συνέβη με τον Δάσκαλο, όταν πλέον είχε τυπώσει το *Εκ Βαθέων* κι αφού προηγουμένως είχαν γίνει και ξαναγίνει άπειρες διορθώσεις στα κείμενα και είχε συμφωνηθεί και το εξώφυλλο. Ήθελε σώνει και καλά να κάνει αλλαγές στο εξώφυλλο μετά την εκτύπωσή του.

Τηλεφώνησε στον Μανόλη, του είπε την άποψή του, αλλά αμέσως μετά μετάνιωσε για την πράξη του αυτή και του ζήτησε στο τηλέφωνο να θεωρήσει την ενέργειά του ως μη γενόμενη. Όμως ο Βαρέλης, έκανε αυτό που έκανε πάντα και ως καθηγητής. Όταν μετάνιωνε για κάτι που έκανε σε κάποιον μαθητή, συνήθιζε να ζητά συγγνώμη εκ βαθέων. Αυτό έκανε και με τον Μανόλη Βρατσάλη. Την ίδια μέρα του έστειλε την επιστολή της συγγνώμης του. Και πραγματικά, όλο το μεγαλείο του Δασκάλου, ξεδιπλώνεται μέσα από αυτές του τις ενέργειες. Όπως με την επιστολή αυτή:

Ρόδος Σάββατο 3 Ιουλίου 1999

Ο Φώτης Βαρέλης γράφει στον Μανόλη Βρατσάλη τον κάποτε μαθητή του, με πολλή αγάπη.

Μανόλη, σήμερα το πρωί με το ζύπνημα έκαμα κάτι που με στενοχώρησε πολύ. Είδα το ζώφυλλο του βιβλίου μου "εκ βαθέων", που τόσο κοπιάσαμε μαζί να επιτύχουμε ένα καλό σχήμα και εικόνα και, έτσι χωρίς πολύ να το σκεφθώ, σου τηλεφώνησα, για να σου θυμίσω ότι ένα κάποιο προσχέδιο θάταν κι εκείνο καλό, την στιγμή που όλα είχαν τελειώσει πια.

Έκλεισα το τηλέφωνο προσπαθώντας να σε βεβαιώσω ότι βιάστηκα. Όμως το πήρα σε λίγο γιατί κάτι μου έλεγε βαθιά μου ότι δεν έκαμα καλά και ότι σε πλήγωσα. Ομολογώ πως ένιωθα πολύ άσχημα, πάρα πολύ επιπόλαια είχα πράξει. Και μάλιστα ανεπανόρθωτα. Προσπαθούσα να ηρεμήσω. Η σύζυγός μου έβαλε τα δυνατά της να με πείσει ότι έκαμνα πολύ κακό στον εαυτό μου για ένα πράγμα που ήταν τόσο ωραίο.

Κατέβηκα στον κήπο με το βιβλίο στην αγκαλιά μου, ζητώντας να μιλήσω μαζί του και μαζί σου. Στο άνοιγμα, (ήταν σελίδα 77) έλεγα, "βοήθησέ με τουλάχιστον εσύ". Ήταν ένα απ' τα ποιήματά μου που θεωρούσα κατώτερης ποιότητας. Μ' ένα βάθος απ' τα ρηχά. Έτσι το νόμιζα ως εκείνη τη στιγμή. Όταν όμως έφθασα στις δυο τελευταίες γραμμές κάτι έλαμψε στην ψυχή μου. Σαν νάταν αυτό που ήθελα, αυτό που είχα απόλυτη ανάγκη!! Ήταν πράγματι αυτό που μ' οδήγησε σ' αυτό μου εδώ το γράμμα.

Όταν η παροιμία λέει: "Ουδέν κακόν αμιγές καλού" για να βγει το καλό από αυτή την ένωση, μια και υπάρχει, μετά την σκουνοτούφλα, χρειάζεται να βγει.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Κι αυτός ο νους ήταν αυτό μου το γράμμα στον άλλοτε μαθητή μου Μανόλη Βρατσάλη που σήμερα το πρωί επίκρανα τόσο επιπόλαια.

Δεν γεννιόταν αλλιώς ένα γράμμα τέτιου βάθους, που μ' έκαμε να θυμηθώ τόσα πράματα! Δουλέψαμε μαζί για την έκδοση αυτού του βιβλίου εγώ, εσύ, ο Α. Αγγελής, ο Μ. Μακρής, ο Ν. Νικολάου κι είναι μια ιδιαίτερη ιστορία για μια πνευματική παρέα, όταν μάλιστα ο γερο-συγγραφέας του ξέρει καλά ότι χωρίς εσάς ίσως να μην υπήρχε τίποτα από το "εκ βαθέων" μου. Ανακατέψαμε τις ημέρες σχεδόν όλες του 1999 ως εδώ 3 Ιουλίου, μαζί με τις σελίδες του, μια μπρος μια πίσω! Κι έγινε ένα βιβλίο 222 σελίδων ωραίο, και σε σχήμα και σε γράμματα και σε χαρτί και σε ζώφυλλο! Αλλά και σε περιεχόμενο, όπως λέει το γράμμα μου τούτο σύμφωνα με το ποίημα της σελίδας 77...

Φώτης Βαρέλης

Κρίνεται απαραίτητη ως εκ τούτου η δημοσίευση του ποιήματος της σελίδας 77 του *Εκ Βαθέων*:

ΜΙΑ ΚΑΙ ΥΠΑΡΧΕΙ...

*Νέος πλησιάζει γέροντα μονολογούντα
με φανερή την πρόθεση να πειράξει.
-Πιάνει ο νους σου πουλιά στον αέρα; ρώτησε ο γέρος
πριν ο άλλος ανοίξει τα χείλη του. -Πιάνει.
-Άκουε τότε. Θα σου πω ένα λόγο σπουδαίο.
Σε μια φράση, τετράλεξη αρχαία, είναι δυο λέξεις
που η μια αρνιέται πέρα-πέρα την άλλη
κι όμως κολλάν σαν αδέρφια που δεν ξεκολλάνε.
Η καθεμιά έχει πέντε γράμματα, τα τέσσερα τα ίδια
και πλαϊνά στον αλφάβητο, τ' άλλο τους ένα, το μεσαίο.*

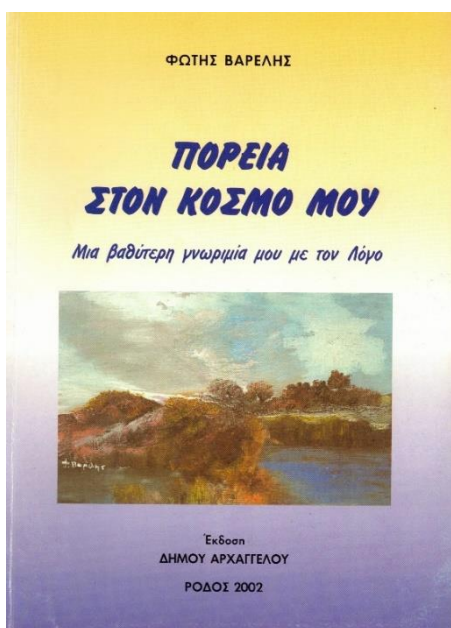
*-"Ουδέν κακόν αμιγές καλού", είπε ο νέος στα γρήγορα.
-Αυτός είσαι. Μπράβο. Και τόπες όπως το θέλω.
-Γιατί, μπορεί να βγει κι αλλιώς; -Πώς δεν μπορεί.
Να βγει κι ανάστροφα, μια και το ένα αρνιέται το άλλο.
-Λοιπόν αυτό ήταν όλο; - Όχι δεν ήταν αυτό.
Για τα σύνορα ήταν που έλεγα, αυτή την κατάρα
που γέννησε την ιστορία του ανθρώπου και την έθρεψε.
Πήγε ο νους μου σ' ένα νησί ταλαίπωρο και είπα:
-Αν το νησί αυτό γίνει κράτος και γύρω γύρω θάλασσα,
δεν θάνιωθε άραγε την γαλήνη και την τύχη*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

καλύτερα απ' τα μεγάλα εκείνα και τα ένδοξα
με τ' ατέλειωτα σύνορα, κράτη;
-Από πού είσαι γέροντα και για ποιο νησί λες;
είπε ο νέος γελώντας. Κι ο γέρος απάντησε:
-Παραμιλώ μοναχός μου, δεν βλέπεις;
Για να βγει το καλό απ' το κακό, μια και υπάρχει,
μετά την σκουντούφλα, χρειάζεται νους.

Τέλη Φεβρουαρίου 1999

ιε. **ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΜΟΥ** *Μια βαθύτερη γνωριμία μου με τον Λόγο*, Έκδοση Δήμου Αρχαγγέλου, εκδ. ΝΕΑ ΓΡΑΜΜΗ, Κωνσταντίνος Π. Κολλιός, Ρόδος, 2002 (γραφή μονοτονική).

Το μότο σ' αυτό το βιβλίο είναι:

*Γυρεύω ίσκιο να σταθώ,
άνθρωπο να μιλήσω
λόγο να παρηγορηθώ
και να παρηγορήσω.*

Πορεία στον κόσμο μου. Άλλο ένα βιβλίο του Δασκάλου, όπου ξετυλίγεται ο παιδαγωγός και στοχαστής, ο ποιητής και τραγουδιστής της ζωής.

Το έργο αυτό ο συγγραφέας το χωρίζει σε τέσσερα μέρη:

- 1.- Μέρος πρώτο - Υπαρξιακή λογική. Ο Νους.
- 2.- Μέρος δεύτερο - Ο Λόγος.
- 3.- Μέρος τρίτο - Μαθηματική

λογική (Μαθηματικός Λόγος)

- 4.- Μέρος τέταρτο - Ηθικός Λόγος.

Ο Φώτης Βαρέλης, ειλικρινής και με λόγο ευθύ, γράφει στα προλογικά του με παρηγοσία:

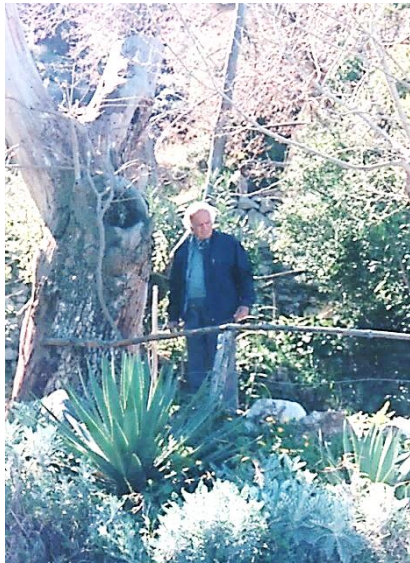
Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

...Χωρίς τη συμβολή της οικογένειάς μου, τίποτε ορθό, τίποτε ζωντανό, τίποτε πιο όμορφο, δεν θάβρισκα να γράψω. Κι αν ζήσω και γράψω κάποτε νέο βιβλίο, αυτά εδώ θα πάρουν θέση ξεχωριστή...Οφείλω πολλά στο γυιο μου Σταύρο και στην σύζυγό μου Σοφία για όλα μου τα βιβλία, ιδιαίτερα όμως για τούτο, που η συμβολή τους έγινε ανεκτίμητα μεγάλη, και ηθικά και πνευματικά αλλά και πρακτικά.

Με ιδιαίτερη ευλάβεια στην οφειλή μου αυτή, συνδέεται ο χαμένος μικρός μου γυιός ο Δημήτρης, που, η αγάπη του, η αισιοδοξία του, προπαντός όμως η ηθική του δύναμη, η αυτεπάρκεια και η αγνότητα, άφησαν βαθιά σημάδια, που μαζί με την ποιητική του ευαισθησία, έγιναν ο ιστός, κατ' αρχήν για το πνευματικό υλικό, και στην συνέχεια, δύναμη πίστης, ισχύς θάρρους και τόλμη σοφίας!!

Αιωνία η γαλήνη σου παιδί μου!!⁹⁶

Ο Φώτης Βαρέλης θέλοντας να βοηθήσει τους αναγνώστες για ένα ψυχαγωγικό διάβασμα, σαν να πίνουν ένα ποτήρι κρασί, θα τους πει με ειλικρίνεια πως,

Ο Δάσκαλος σε ένα ξάγναντο⁹⁷ του Προφήτη Ηλία, όπου μια ανοιξιτιάτικη μέρα του 2000 μου ζήτησε ν' ανεβούμε για να αγναντέψουμε το αγαπημένο του χωριό, τη Σάλακο.

1. μπορεί να συναντήσουν πολλές επαναλήψεις από προηγούμενα βιβλία του, ίσως γιατί στέρεψε η έμπνευσή του, ίσως για ευκολία του, ίσως από απροσεξία του, ίσως γεροντική αδυναμία (είναι πια στα 91 του).

2. να μην του αφαιρέσουν όμως την εντελέχεια [Εν-τέλος-έχω, που ορίζει εξαρχής την πορεία και τον σκοπό, (Αριστοτέλης)].

⁹⁶ Βαρέλης Φώτης, *ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΜΟΥ* Μια βαθύτερη γνωριμία μου με τον Λόγο, Έκδοση Δήμου Αρχαγγελίου, εκδ. ΝΕΑ ΓΡΑΜΜΗ, Κωνσταντίνος Π. Κολλιός, Ρόδος, 2002, σ. 11.

⁹⁷ ξάγναντο = τόπος ψηλός, απ' όπου μπορεί κανείς να έχει τη θέα μιας ολόκληρης περιοχής.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

3. να λάβουν σοβαρά υπόψη πως από τα έξι του χρόνια ως τα ενενήντα του, *παρέα της ψυχής του και τροφή και ξεκούραση και ανάμνηση, είχε τα θρανία* και πως πρώτος μαθητής που δίδασκε σαν σχολούσε, ήταν η μάνα του.

4. να σημειώσουν πως η επανάληψη, είναι μαγεύτρα, γιατί είναι αυτή που γεννά την ιστορία, την παράδοση, την ποίηση.

5. να γνωρίζουν εξαρχής πως τούτο το βιβλίο είναι *ιδιόμορφο* που μέσα από δρόμους κοπιαστικούς στο τέρμα του υπάρχει το *ξάγναντο*, κάτι σαν εξώστης *εν μέσω των ουρανών*.

6. σαν φτάσουν στο ξάγναντο, να ξέρουν πως η θέα του κόσμου είναι υπέροχη γιατί το είπαν οι Μούσες, γιατί όλα τα έστησε ο λόγος του ανθρώπου.

Τέλος, είχα την εύνοια της τύχης να με επιλέξει ο ίδιος μαζί με τους άλλους δυο επίσης παλιούς μαθητές του, τον Παναγιώτη Χαμουζά, φιλόλογο και συγγραφέα και τον Κώστα Ζόππα, ηλεκτρολόγο μηχανικό και μεταλλειολόγο, για να παρουσιάσουμε το βιβλίο αυτό στην κατάμεστη από κόσμο μεγάλη αίθουσα της Ανωτέρας Σχολής Τουριστικών Επαγγελματιών Ρόδου στις 30.10.2004. Θα μου επιτραπεί να παραθέσω λίγα λόγια από εκείνα που είπα προς τιμή του Δασκάλου μου και Δασκάλου όλων όσων περάσαμε από τα θρανία του:

...Ο Φώτης Βαρέλης, είναι ένας παιδαγωγός και στοχαστής, ένας Δάσκαλος και φίλος, ένας συγγραφέας και ποιητής, ένας τραγουδιστής και οδοιπόρος της ζωής, ένας ζωγράφος και ηθοποιός, είναι ένας αληθινός άνθρωπος χρήσιμος όσο λίγοι σε τούτον εδώ τον κόσμο. Ένας εθνικός ευεργέτης των ελληνικών γραμμάτων, που έχει λαμβάνειν όχι μόνον από όσους είχαν την τύχη να καθίσουν στα δικά του θρανία, αλλά από όλους όσους κατοικούμε σ' αυτόν εδώ τον ευλογημένο τόπο της Δωδεκανήσου.

Σ' αυτό το σημείο, ας μου συγχωρηθεί το «εγώ», απλώς και μόνον για να καταθέσω το περίσσευμα της ψυχής μου, ως ένας από αυτούς που είχε την εύνοια της τύχης να βρεθεί στη διδακτική πορεία του Δασκάλου, όχι μόνον κατά τους σχολικούς του χρόνους, αλλά και σήμερα που συνεχίζει να αποτελεί στόχο ασημάδευτο - θαρρώ - κάθε φορά που η τύχη τα φέρνει ξανά να βρισκόμαστε και να συνυπάρχουμε.

Και είναι αλήθεια, πως τον βρίσκω συνεχώς μπροστά μου, όπως απόψε που μου έκανε την απίστευτη και απρόσμενη τιμή να μιλήσω εγώ ο ταπεινός για τον Δάσκαλό μου. Όπως και τότε, το 1965, όταν παιδί πράμα και με θράσος απύθμενο, παρουσίαζα στο Εθνικό Θέατρο της Ρόδου αποσπάσματα για

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πιάνο από ένα μουσικό έργο δικό μου.⁹⁸

Ο μαθητής μιλά για τον Δάσκαλο.
(αρχείο τηλεοπτικού σταθμού
ΘΑΡΡΙ).

Η σκηνή είναι από αυτές που χαράσσονται ανεξίτηλα στη μνήμη μας. Λίγο πριν ξεκινήσει η παράσταση, ο Δάσκαλος ήρθε στα παρασκήνια του Θεάτρου για να με ρωτήσει αν υπήρχε κάποιος για να με παρουσιάσει. Στην αρνητική μου απάντηση, με βούτηξε, στην κυριολεξία, από το χέρι και λέγοντάς μου εγώ βρε θα σε παρουσιάσω, με οδήγησε στη σκηνή εμψυχώνοντάς με ως πραγματικός Δάσκαλος, φίλος, αδελφός και πατέρας.

Πιστέψτε με -και συγχωρείστε μου την εξομολόγηση- στην κάθε μου δύσκολη στιγμή, τρέχει ο νους μου σ' εκείνον για να πάρω κουράγιο, για να βρω το δρόμο στα αδιέξοδα της ζωής μου. Και σκέφτομαι ότι εκείνος στα ενενήντα τόσα του χρόνια, κάθε πρωί μα κάθε πρωί, παίρνει το δρόμο της Δημόσιας ή της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, γιατί αισθάνεται την ανάγκη της γραφής και της μάθησης στην ηλικία του αιωνόβιου. Κι ακόμα: κάθε που μπαίνω στα βιβλία του για να πάρω γνώση και όφελος, αισθάνομαι σαν γιαρένης⁹⁹ που θέλει να ζαποστάσει σε σπίτι φιλικό του.

Δάσκαλε, είναι αλήθεια, πως χρόνια τώρα, μας κρατάς όλους από το χέρι και μας οδηγείς στην πηγή απ' όπου αναβλύζουν εκείνα τα ιαματικά νερά των προγόνων μας, τα νάματα του ελληνικού πολιτισμού και της κλασικής παιδείας και της ιστορίας, αυτής της πανέμορφης και παράξενης και πικρής μικρής πατρίδας, της αγαπημένης μας Ελλάδας.

Και νοιώθουμε παράξενα όμορφα.

Νοιώθουμε να σου χρωστούμε συνέχεια για όλο το πνευματικό βιος που

⁹⁸ Αποσπάσματα από το λαϊκό ορατόριο "Ακολουθία" σε κείμενα του Γιώργου Τσαλαχούρη και δικά μου. Εκτελέστηκαν τα πιανιστικά μέρη από την ταλαντούχο τότε 16χρονη πανίστρια Πούπα Τσαβαρή και σήμερα συνταξιούχο φιλόλογο.

⁹⁹ Γιαρένης, ο = φίλος από φιλοξενία, από την τουρκική λέξη yaren. Ο θεσμός αυτός υπήρχε στα παλιά χρόνια στο νησί της Ρόδου, τότε που δεν υπήρχαν ξενοδοχεία, οπότε όλοι είχαν φίλους στα χωριά και στην πόλη. [Παπαχριστοδούλου Χριστόδουλος Ι., *Λεξικό των Ροδίτικων Ιδιωμάτων*, έκδ. Σ.Γ.Τ.Δ., Αθήνα, 1986, σ. 143].

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

αποκτήσαμε. Έχουμε απέναντι σου ένα χρέος εσαεί ανεξόφλητο για τον πλούτο που εξακολουθείς να μας προσφέρεις. Να είσαι βέβαιος πως εμείς παρακολουθούμε εκ του σύνεγγυς την «Πορεία στον κόσμο σου», και στεκόμαστε στο πλάι σου ως σύντροφοι πιστοί, περιμένοντας μάλιστα την επόμενη εκδοτική σου δραστηριότητα, γιατί γνωρίζουμε πως ασχολείσαι με τη συνέχεια της «Πορείας σου». Να σ' έχει ο Θεός καλά.

Και θέλουμε να ξέρεις πως το κάθε σου βιβλίο είναι για μας ένα ποτήρι κρασί που το πίνουμε και το τσουγκρίζουμε στην υγεία του Δασκάλου μας.

ιστ. ΣΧΟΛΙΚΑ ΘΕΑΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑ, αυτοέκδοση, (σχήμα Α4), Ρόδος, 2004. (γραφή μονοτονική).¹⁰⁰

Το έργο αυτό γράφτηκε σε ηλεκτρονικό υπολογιστή με την επιμέλεια και τη φροντίδα του γιου του Δασκάλου, Σταύρου Βαρέλη και αναπαράχθηκε σε λίγα μόνον αντίτυπα (με σπιράλ), τα οποία διανεμήθηκαν με προσωπική επιλογή του ιδίου.

Δύο λόγια για το δάσκαλο
(από τον Φώτη Βαρέλη)

Καλέ μου συνάδελφε. Παρακαλώ θα διαβάσεις -και μπορεί να το διδάξεις - ένα θεατρικό σχολικό εργάκι. Πριν όμως φτάσεις εκεί, σε παρακαλώ άκουσε με προσοχή τα λίγα λόγια που θα πω για τον κάθε άνθρωπο που θέλει να συμβουλέψει ή να διδάξει τα παιδιά ή τους νέους, έτσι που να ωφεληθούν και να ευτυχήσουν αυτοί και να μεταδώσουν ευτυχία στους άλλους. Θα σου πω σύντομα και κάτι απ' τις αιτίες που με οδήγησαν στην ενέργειά μου αυτή, μ' ένα σκοπό: Να σε προετοιμάσω να δεχτείς ένα σπόρο μέσα σου ή καλύτερα να ξεχωρίσεις και να βοηθήσεις να βλαστήσει με ιδιαίτερη καλλιέργεια ο σπόρος που 'χεις μέσα σου, και που σ' έσπρωξε να γίνεις δάσκαλος. Κι αυτός ο σπόρος είναι η αληθινή αγάπη προς το παιδί και η ειλικρινής επαφή μαζί του, την ώρα που εσύ θέλεις να το διδάξεις, την ώρα δηλαδή που εσύ κινείσαι αντίκρυ του, σαν πεπειραμένος άνθρωπος, που είδες και έμαθες πολλά, και θέλεις οι άλλοι να ξέρουν από πριν τα κακά μονοπάτια και τα απάνεμα λιμάνια.

¹⁰⁰ Σε πολυτονική γραφή έχει μεταγραφεί (καθαρογραφεί) μόνον ο ιδίχειρος πρόλογος του Φώτη Βαρέλη από τον φίλο του και συνταξιούχο αστυνομικό και εκπαιδευτικό Αθανάσιο Στρίκο.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Εάν δεν ήσουνα δάσκαλος κι ήσουνα γεωργός, και σου λεγε η κοινότητα του χωριού σου, πάρε 3.000 δραχμές το μήνα, πάρε κι αυτό τον κάμπο με όσο νερό έχει στην άκρη του και όσα δέντρα κακοθρεμμένα και θαλερά, άγρια και ήμερα, στη διάθεσή σου όλα σ' όλη σου τη ζωή ώσπου να βγεις σε σύνταξη, με διπλάσια λεφτά τότε, και κάμε έτσι που να μας παραδώσεις δέντρα ταιριασμένα με το κλίμα, τον αέρα, τέλεια, υγιή, πολύκαρπα και άριστα στο είδος, κι εσύ αναλάμβανες, θα 'πρεπε, για να γίνεις ευτυχισμένος και να φανείς αντάξιος να τα καταφέρεις, έτσι που από μπόλι σε μπόλι, καλλιέργεια σε καλλιέργεια, από έμπνευση σε εργασία, και από εργασία σε έμπνευση να φτάσεις στο σημείο που να καμαρώνουν όλοι το χτήμα και να ζητούν να πάρουν φυτά ή μπόλια από σένα. Τώρα που 'γινες δάσκαλος, η κοινωνία σου εμπιστεύτηκε να καλλιεργήσεις παιδιά και να παραδώσεις μία ή δύο γενιές από βελτιωμένο είδος ανθρώπων δηλαδή ανθρώπων που το πέραςμά τους με τη ζωή θα φέγγει από προσωπικότητα και διαύγεια και θάρρος και καλοσύνη και θα γίνει γόνιμος συνδεδετικός ιστός ανάμεσά μας.

Τα Σχολικά Θεατρικά Έργα με φωτογραφία εξωφύλλου του Σταύρου Φ. Βαρέλη.

ΣΧΟΛΙΚΑ ΘΕΑΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑ
ΦΩΤΗΣ ΒΑΡΕΛΗΣ

Με τούτα τα λόγια θα πρέπει να κατάλαβες ότι για να πετύχει αυτό το πέραςμα του παιδιού ανάμεσα στη ζωή, δηλαδή ανάμεσα στα δέντρα, τις θάλασσες, τις στεριές, και πάνω απ' όλα στους ανθρώπους και τον μεγάλο πολιτισμό τους, θέλει πολλή γνώση που θα δώσει τα εφόδια και το θάρρος, πολλή θέληση και πίστη, αλλά και πολλή προσοχή.

Η προσοχή τούτη θα πηγάζει από καλή και λογική ερμηνεία της ζωής

Αρχαίο Θέατρο της Λίνδου

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

πρώτα, κι ύστερα από μια καλλιεργημένη ηθική συνείδηση. Έτσι το παιδί ωριμάζοντας θα ξέρει στο διάβα του ποια είναι αυτά όλα που υπάρχουν και κινούνται δίπλα του, γιατί είναι εκεί και γιατί κινούνται, θα ξέρει πως υπάρχει ένας αγώνας απ' όλους τους ανθρώπους, όχι μικρότερος από το δικό του, και αφού μάθει να σέβεται όσο ταιριάζει και μπορεί τις ιερές αυτές εκδηλώσεις της ζωής, να γίνει γόνιμος, να βρει πίστη, να κερδίσει χαρά και να μεταδώσει ευτυχία.

Αυτό το πράγμα, δεν είναι εύκολο, είναι πολύ δύσκολο και άμα το πετύχεις σε πληρώνει, όσο τίποτα άλλο στη ζωή!

Ναι, αυτό το εργάκι το παίρνεις εσύ δάσκαλε που θα πει ότι το είδες στη ζωή και το πρόσεξες και το σημείωσες -πράγμα που θάνατι σπουδαιότερο από όλα τα παιδαγωγικά συγγράμματα των σοφών για τον απλό λόγο ότι χωρίς αυτό δεν παίρνουν νόημα και εκείνα- και το παρουσιάζεις στη σκηνή σαν εργάκι θεατρικό, με πολλή όμως προσοχή και πολλή διδασκαλία και όχι μονάχα θα προσφέρεις μια συμβουλή στα παιδιά και τους νέους, πώς να βλέπουν τους άλλους, αλλά και στους δασκάλους μια πολλή σοβαρή διδασκαλία και στους γονείς μια καινούργια οπτική γωνία για τον τρόπο που θέλουν να οδηγήσουν τα παιδιά τους στις πράξεις και στη μελέτη. Και θα δημιουργούταν ένα κοινό σημείο επαφής και εμπιστοσύνης και συνεργίας ανάμεσα στο σχολείο και την κοινωνία.

Ο σκοπός μου πιστεύω πως ήδη έγινε φανερός. Θέλω να καταλάβεις ότι το σχολικό θέατρο είναι το σπουδαιότερο μέσο παιδαγωγίας, όταν ο δάσκαλος ξέρει να το αντλήσει και να το χρησιμοποιήσει ιδιαίτερα την ώρα που τό 'χει ανάγκη. Και απαρουσίαστο ακόμα στη σκηνή, μόνο διαβασμένο μ' ένα καλό τρόπο σε μία καλή ώρα από δάσκαλο που το ζει δίνει θαυμάσια αποτελέσματα. Αν ο δάσκαλος δεν μπορεί να γράψει ή να μοντάρει τη σκηνή, -επειδή δεν έμαθε-, μπορεί να το κάμει ένα διηγηματάκι με τη βοήθεια και των παιδιών.

Αυτό θα το καταφέρουμε όταν τα βλέπουμε όλα δυνατά στον άνθρωπο και ιδιαίτερα στο παιδί, που πολλές φορές αντιδρά θυμώνοντας κι άλλες τα χάνει όταν εσύ το βλέπεις. Για χατίρι δηλαδή της αυτοκαλλιέργειας μπορούμε να συζητήσουμε με τα παιδιά, όπως θέλουμε, κι ακόμα όπως θέλουν αυτά. Έτσι όπως παρουσιαστεί ζωντανά η ζωή μέσα στα θρανία, ίσως να μην χρειαστεί να γίνει το διήγημα ή το έργο μας το θεατρικό τέλειο. Ο σκοπός πέτυχε. Τα παιδιά έχουν καταλάβει ότι τους ζητούμε ειλικρίνεια, αυτενέργεια, εργατικότητα και ότι η συμβουλή για να πιάσει θέλει πρώτα γνώσεις και πάνω απ' όλα σεβασμό της αυτενέργειας του άλλου.

Πάνω σ' αυτά τα χνάρια, κι από αληθινό επεισόδιο, δημιουργήθηκε το

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

θεατράκι «ακρίδες» που θα διαβάσετε παρακάτω.

Ξέρουμε όλοι οι δάσκαλοι πόση αποχαλίνωση παθαίνουν τα παιδιά σε μια εκδρομή και πόσο δύσκολο είναι να τεθούν τα σύνορα, από δω της πειθαρχίας που ζητά το σχολείο και το χτυποκάρδι των δασκάλων κι από κει της ελευθερίας που ζητά η χαρά της ύπαρξης του παιδιού με το βουνό και τη θάλασσα. Μέσα στην αποχαλίνωση αυτή αν αναλογιστούμε τα ένστικτα του παιδιού που ξυπνάνε, σαν εκείνα του κυνηγιού, της καταστροφής κ.λπ., θα πρέπει ή να μην τα πάμε εκδρομή ποτέ, ή αν τα πάμε να τα κρατήσουμε πειθαρχημένα μέσα σε ορισμένο χώρο σ' ένα υπολογισμένο σχέδιο ενεργειών, πράγμα εντελώς αντίθετο με το σκοπό της εκδρομής ή να τα παρακολουθήσουμε έντονα και με αστυνομικό τρόπο, πράγμα που από τη μια θα δημιουργήσει γόνιμο έδαφος για το παιδί να ξεφύγει -κάμνουν όλα τα κόλπα- που 'χει μέσα του και καλλιεργείται από τον κινηματογράφο ή την ιστορία του ανθρώπου στη ζωή -κι ας μην τόχε στο νου του λίγη ώρα πριν-, κι από την άλλη θα κάμει να ξεφτίσουν το κύρος και ο σκοπός του σχολείου που είναι να διδάξει.

Και μένει ένα μόνο κι αυτό είναι το παν, να τα διδάξουμε. Να καταλάβουν και να ζήσουν την εκδρομή στην καλή της έκφραση. Να ελευθερωθούν από την πειθαρχία την καθημερινή χωρίς να ξεχάσουν την ανάγκη της, να κινηθούν ελεύθερα σαν τα πουλιά χωρίς να κάμουν εκείνα που θα στεναχωρήσουν ή θα βλάψουν τον γύρω κόσμο, όπως είναι οι δάσκαλοί τους που ήρθαν κι αυτοί για τον ίδιο σκοπό στην εκδρομή, όπως είναι ο γεωργός που έχει γύρω καρποφόρα δέντρα και πρέπει να χαρεί που 'ρθαν τα παιδιά του τόπου του κι όχι να αρχίσει να συγκλονίζεται όταν μάθει πως έρχονται και να κλαίει όταν φεύγουν, όπως είναι ο φτωχός οδηγός που άφησε το αμάξι του εκεί κοντά, ο ψαράς τα δίχτυα του, ο βοσκός τα πρόβατά του ή το γάιδαρο, το αηδόνι που εμπιστεύτηκε σ' ένα βάτο τη φωλιά του, ο ανεμόμυλος τα φτερά του, και μ' ένα λόγο να προστεθεί χαρά ζωής με τον ερχομό των παιδιών ενός σχολείου, που καυχείται ότι καλλιεργεί παιδιά, κι όχι καταστροφής φόβος και πόνος!

Θα χαρακτηρίσω αταίριαστο με το επάγγελμά του -για να μην πω τίποτε παραπάνω- το δάσκαλο που πιστεύει ότι μπορεί να γίνει εκδρομή παιδιών σχολείου χωρίς τα χτυποκάρδια που αράδιασα πιο πάνω. Γιατί ο καλός δάσκαλος πρέπει να ξέρει πόσο κόπο και έρωτα έχει να γίνει ένα πεπόνι στην ερημιά, πόσα ξενύχτια έχει του ψαρά το δίχτυ, πόσες λαχτάρες χάρισε ο ανεμόμυλος ή το αυτοκίνητο με τα χαλάσματά τους, στο νοικοκύρη τους! Κι άμα τα ξέρει θα χτυποκαρδίσει τη στιγμή που σκόρπισε 500 παιδιά, ατίθασους διαβόλους ελεύθερους να κινήσουν όλα τους τα ένστικτα, μέσα στ' αυλάκια, πάνω στα δέντρα, και σ' ό,τι τους κινεί το ενδιαφέρον!

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Γι' αυτό έγραφα αυτό το βιβλιαράκι και θα γράψω ό,τι μπορώ, φτάνει η προσπάθειά μου αυτή να επιτύχει στη διδασκαλία του. Όπως όταν σου πει ένα παιδί που μάλωσες γιατί έκοψε ένα ροδάκινο «ένα ροδάκινο έκοψα κύριε!» είναι σαν να σου λέει «τι με συμβουλεύεις για ένα κάτι μηδαμινό, τό'ξερα κι εγώ τόσο πράγμα...», ή το κάμνεις για να δείξεις ότι εσύ είσαι ο καλός ή εσένα περνά, όπως σ' αυτή την περίπτωση νιώθεις άσχημα και χάνεις την πίστη σου, έτσι και τώρα στο έργο σου τούτο όταν σου πουν «ταπεινή η προσπάθειά σου» θα χάσεις τον έρωτά σου να εργαστείς πάνω σ' εκείνο που σ' έκαμνε καλό παρατηρητή ή ευσυνείδητο δάσκαλο, και το όνειρο να επικοινωνήσεις γερός πια με μαθητές, γονείς και δασκάλους θα πετάξει.

Εγώ πάντως ένα έχω να πω.

Όταν έβαλα τα θεμέλια να γραφεί αυτό το θεματάκι μέσα στην τάξη, είδα τα παιδιά να συγκινούνται και να κινούνται για συγγραφή μ' ένα απροσδόκητο ενδιαφέρον και κάποιο πόνο.

Σαν να μου 'λεγαν «κι εγώ έφταιξα κάποτε. Δεν θα το ξανακάνω», ύστερα στη συγγραφή τους, που κράτησε τρεις βδομάδες - έγραφαν στην ώρα της έκθεσης σκέφτονταν στο δρόμο ή στο σπίτι,- έδειξαν αφοσίωση και αγάπη πολλή. Κάποιο παιδί μούπε: «Κύριε, μεσάνυχτα φτιάχνω και χαλά, αλλά θα πετύχω».

Έχουν περάσει 10 χρόνια από τότε. Εκείνο που σχεδίασα τότε κι εγώ - γράφω πολλές φορές μαζί με το μαθητή μου- το 'βαλα σε μορφή τώρα και αφού το παρουσίασα στο κοινό της Λέρου και της Καλύμνου με πολλή ικανοποίηση, το δίνω στη δημοσιότητα χωρίς να ντρέπομαι, κι εύχομαι να σ' εύρει συνεχιστή καλέ δάσκαλε, και να πετύχουμε σ' αυτό που πιστέψαμε.

Φώτης Βαρέλης

— Αντιγραφή χειρόγραφου —

Φώτι Βαρέλη

Ειδωχμικός πρόλογος

I

Γραφίσω και διδακνόμενος. Θα το προσμαθω "Διδακνών" αντί "γγραφίσω κ.τ.λ., αλλά τώρα πιά, στα 93 μου χρόνια, και μετά γήματα, για κάτι τέτοια. Τούτος εδώ, δέν είναι από τούς προλόγους Ευείκους, ησ έβλεπα κρητή τήν γυχή μου με ύψωμένο τό χέρι να μου λέει: "Μή χυρναίς, μή ρωτάς, μή διατάδης, ήδού ό δρόμος σου."

Τόν πρόλογο, που χρειάζουμαι, εγήμερα τον βλεήω βάν χέρι πού κρατάει τό χέρι μου, τό χειρονικό μου χέρι. Με καθίδη και μου άνοιξη, ένα-ένα τα βιβλία πού χραγα και μερωτάει... Μερωτάει αν μου άρεδον, και βιώνω τό κέφαλή. Μερωτάει αν θελώ να δη- υψούμε διμνές για παραδότημα και δέν λέω "όχι". Μερωτάει αν θελώ να καίω βάν τον Όμηρο τον Δάντη τον Ηρόδοτο και δέν ήρω. Μερωτάει τό γιατί διατάδω; μου μιλάει για θελήμα, ήημονή, φαιναβία, ήμηνένου, πρωτοτηρία, ποιήμα ήξω και μεβα σε κάθε εποχή και τρηπο. ή για βυνηθείς και... Κντταχτε! Κντταχτε! Τι έρθε στη μνήμη μου! Μια φραδύ του Αρειστοτέλη από τα Μισο- μαχία ήθικα που λέει:

"Τα μαλά και τα δίκαια ηττάν ή πολιτική βιοηείται μεγα- λων έχει τήν πλάνην και τήν διαφοραν ώστε δομείν είναι (καλά και δίκαια) μόνον νόμω, φύσει δέ τίς". Δηλαδή έτσι κοφτα μας τό λέει δ Αρειστοτέλης. Τα δίκαια και τα καλά ήμνημέντου επί δωή μας δογματμα από τούς άδιδεταίτου! ή τό λιγότερο από αυτός που έφρον να δηλιδόντου με τό νόμο, να τον ήμετα- λειδόντου. Εμ ή πού παραβχανή ή δύναμη με έτα τα φουβατα της: πομηρία, ήξουναδα, διηλωματία, ήημονή και ήημονή, ότα κατα νόμον, μ ο ν ο, ν! Γιατί τα καλά και τα δίκαια από τή φύση τους ηρέπει να είναι ή βμορφία τής δωής! Τό βρολιδί της. Μόνον οί Μανδες μόνον ή τέχνη τού λόγον ηρός ύγυδη, ήμταδη και βιν- εργαβία τών ήνφραων ηρός τα "τέλη" θα δυντελεδον βάν ήθικα ηροβαήματα τής άδιολογης τής δωής μας. Εδώ χρειάτταν να καίει τό όηνο - πνεύμα, τό θαμα τον κη ό έρωτας να τραχουδήβει

"Τα ναύια σου, τα χείρα σου, τα μάτια σου με δέβω
Εχού να ήνω τό κραδί και δυ να παίηρις μεέβα",
"Ετσι βάν άποσταή και βάν ήηρτο, άποβαχμένο ή γυχή μας
ανάβει και χήνεται ό λ ο γ ο ς η ν ε ν μα. Αυτό θα ηε ήθικη."

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Ν' αναλάβει ο λόγος ὅλη τὴν εὐθύνη μὲ ὅλα τὰ μέσα πού διαθέτει
για ν' ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτὴς ἐνέργειες τῶν ἀνθρώπων κάθε πράξι πού δέν
συνερχοῦνται ἐπὶ βελτιώσῃ τῆς ἀξίας τῆς ὄψης ὅλων γιὰ ὅλους καὶ ὅλα
ἴσχυι κινήματα καὶ βία. Νόμ. ε. στ. μὲς Σακτυμ quod non νίσταται.
Ἀυτόμα καὶ τὸ ἅγιο δῖμαο καὶ ἄρον καί ποτε πληγώνει, εἴη δ' ἰκίερω
νας. Ἐπὶ θά νικῶσμε τὸ ἄηερο. Περὶ οὐρανίου τὴν πνευματικὴ κα
αὐτὴ ἀνυδυσία μας ἐκ καθαρο κερδος ἀξιωματικὴ κα
καθόλη δογματικὴ ἀπὸ μιᾶ βαθιά πίστη ὅτι δέν θά τὸ μαθῶμε
ποτέ, θά τ' ἀφῶσμε διηλασὴ, κί αὐτὸ βάν ἕνα ὠραίο καὶ ὕψηλο θεά
μα τῆς γνῆς μας πού θά λάμψει μέσα τῷ λόγῳ μὲ ἄβρο σταθερῶ
τὴν καρδύνη, καὶ ὅχι Νόμῳ μόνον.

Ἐσὸδο δέν πιστεύω νάται λαθος, ἀν' ἄρῳ καὶ ρίζῳ ἔτσι ἀηλωταί
ἡμεροῦ μας μέριμνῶς βεῖχους πού ἔχῳ βεῖχῳ ἐπιμοδομητικῶς
πάνω ἐ' αὐτὰ πού ἔχῳ ὡς ἐδῶ γραφεῖ. Καθὼς μαλίστα εἶναι ἀνάματα
καὶ ὠρός ἐπὶ βελτιῶ τῶν θεάτρων τῆς γνῆς βας, κρατῶ κλειδῶ τὴν αὐ
λαία. Καὶ νὰ μὴ ξεχνάτε παραμολῶ αὐτὰ τὰ λίγα πού θά ἡσῶμε τῶ
ρα. Τί διηλασὴ περιμένωμε νὰ δῶμε, τί νὰ δηγῶσμε γιὰ τὸν ὄψῳ τῆς
βοφίας μας καὶ τί γιὰ θεραπεία τῆς γνῆς μας, ... ἀν' χρειασθεῖ ἡρῖν
ν' ἀνοιξῶμε.

Πρῶτο: ἔρχεται τὸ ἐπιγραμμῶ μου, ἐπὶν τῶρο τῶ γιῶ μου

Καὶ Σαίφρον

Ὅτε πού⁽¹⁾ οὔτε ποτέ⁽²⁾

Ὅτε πῶς⁽³⁾ οὔτε γιατί⁽⁴⁾

Ἡ πόρτα τούτῳ δέν κρούεται.

Καὶ δέν ἀνοίγει. Οὔτε θανοίξει ποτέ.

Ὁ κόσμος τούτος εἶναι ὁ κόσμος βας

Ὁ χεμάτος ἔυνορα καὶ ἔνοησις

Ὁ χεμάτος μυριάδες μυριάδων μορφές

Ὁ χεμάτος μυριάδες μυριάδων ἑνές

Ὁ ἀντιλαλῶν ἐπὶ φωτῶματα τῆς ἀγνῆς βας!

Ἢ ὅλα τούτα! τόπος⁽¹⁾ χρόνος⁽²⁾ αἰτίες⁽³⁾ καὶ ἔκδοσις⁽⁴⁾ μέσα ἐπὶ μυριάδες
μυριάδων ἔχῳ τῶν ἀνθρώπων, μόνο βάν ἀντίλαλο τῶν ἑρωτηθέντων μας
θα τὰ παραλάβωμε. Τί ποτ' ἐστίν (= τί νὰν ἄραγε;)

Δεύτερο: ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνη τῶν Σοφοκλεῶν. Λίγο φῶς ἐπὶς
ἐπὶ τῶν τῶν πορῶ πού ἔχῳ καὶ ξεχωρίσῃ τὸν ἀνθρώπο μέ τῶν βεῖχους:

Ἢ πολλὰ τὰ δένά κί σὺ δέν

ἀνθρώπων δένότερον πέλλει.

Να τὸ δῶσω ἔτσι: Πολλὰ τὰ θερία καὶ ἡθὸ θεριο

ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο δέν ἔλαρχει καμῖνα

κί ἀνωκονθῶν ἐπὶ πού ὁ τῶρος θαυμάσι κί ἑραινῆ.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Στο τέλος όμως θα κλείει με τούς ηήεροχους βύχους,
λέω ηήεροχους αμειβώς ηηείδη ή όμορφαί τους φανερώνεται πάνω ε έννη
να πούηαμε παραπάνω για τήν εθνήνη του λόχου αήέναντι τής πολιτικής. Ο
λοφουαής θα βρεί τούς βύχους που θα δέετε τώρα.

Παρ' όλ' αυτά τό, ηφ' όηό καθε ιδέα
Τετραπέρατο τούτο ηλάεμα, δέν ξέρω πού παεί
όταν πρόνεται για καλό ή κακό:
εσώσο κραταεί ηηόλ τήν πατρίδα του, αυτός ηού τιμάει τούς νόμους
καί όρμώδηα επής θεός της.
α) Όσο για τόν άλλο, πού ότι καμει, τό καμνει για να ίκανοποιήσει
τόν φανασισμό του καί ηού να ξεθεμελιώσει τήν χαλίνη της πατρίδας του,
βύχουα: Όύτε αυτός ηού τυχαι εώ τραηήη μου
παρέα, ούτε εχω επής ιδέαι του δύματος.

Τό πολύ προβευτικό, αυτό τέλος του χορού ηού καταλήξη, ηεταί τό
" δέν ξέρει ηού παεί όταν πρόκείται για καλό καί κακό", είν εούχη
να ηίν του τυχαι να κρινει, κί αιώμα ηίο κωντα, να ηίν έρθει είν ά-
νοηη να δει φίλο του καί πατέρα του τόν "κακό". Μια προσηάθεια
άποχής καί ηή δυμηετοχής, τόσο μόνο!! Μακριά από τό κακό, γιατί
όπως λέει, κί ό λαός: " όί καμίες θα μιάς μείαν». Όλα τάλλα όηλαόή θα
παίε εώ χώμα....

III

Εδώ τελειώνει ό πρόλογός μου ό ειαχωρισμός καί παραξένος. Όμως,
εδχενικός πολύ, διακριτικός καί πολύ ευταρίδτος. Τι λέτε; Να έξηγή-
σομε αυτό ηού θα ηαρουδιαθεεί αμείως τώρα ή να τό δομε ηεώτα
ηέ προσοχή κί έτοι έτοιμαθήμενοι να τακούσομε καί να έξηγήσομε;
Τι λέτε; - Φταήη ηιά! Εύχε εαι φταήη ηιά! Σταματώ. Όμως ηείν
άνοίξω τήν αυλαία θα χαίλω δέμα γραμμές αιώμα έσω κατακρησινά.
Θα καμω όηλαόή κί ένω αυτό ηού καμνει ηή τήτόραδύ ηά τίς δια-
φημίες ηα ηα χαμεί τούς βλαματαεί ετό ενδιαφέρον εη-
μεί, με τήν ιδέα όη ό θεατής θα τό προεξέη από αυτή τήν ηροδια-
θεού.

Τετύχενε τό κώλο ή δέν ηεώχενε μένα δέν η ένδιέφερον. Όμως
εδώ είναι άλλο καί.

Εδώ θ' άνοιξω τήν πόρτα για καί ξεκαθμένα, ηεταημένα καί θεύηηα
καί θεατηια έποηια, μονόηροια ηού έτραηα καί δίδαξα.
καί εεμια τίς ηρες μου από ηυώμα δυνεργαία με τούς μαθητές μου.
κί είναι τώρα τα ηερεδωότερα δωόρηα φύλλα, καί ηον καί ηον κομμα-
τιαθμένα λόγια μέσα εέ λογής τετραόια, κί άλλου καμωεοηημένα δυωωα
διά βωετα.

Θα τα φραηίω. Θα βάλω τα δυνάτα μου. Δέν ηαίμμενε έλλη νό-
μια αηταλλοηί με τα ηραηα μου.

(1), ηού, ηολλές τό δημιοηεί έηιηόει ένδιαφερον.

Φώτης Βαρέλης

Ο εισαγωγικός πρόλογος του Φ. Βαρέλη, γραμμένος πολυτονικά
και ιδίόχειρα από τον επιστήθιο φίλο του Θάνο Στρίκο.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Στην αυτοέκδοση αυτή συμπεριλαμβάνονται τα ακόλουθα τέσσερα Σχολικά Θεατρικά Έργα:

- α.- *ΟΙ ΑΚΡΙΔΕΣ*, Σχολικό Θεατρικό Μονόπρακτο,
- β.- *Ανθρωπος αγράμματος Έβλο απελέκητο*, Σχολικό Θεατρικό Μονόπρακτο,
- γ.- *ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΟΥ ΑΝΤΙΠΕΡΑΤΟΥ*, (Το ολοκάτωμα της Κάσου), Μονόπρακτο Σχολικό Δράμα,
- δ.- *Πέντε πόντους πάνω απ' τη γη...* Σχολικό Θεατρικό Έργο.

ιζ. *Ευχαριστώ τους ανθρώπους, ποίηση*, εκδόσεις "ΤΕΧΝΗ" Αντώνιος Βρατσάλης, Ρόδος, Μάρτης 2010 (γραφή μονοτονική).

Με ένα δίστιχό του ως μότο (απόφθεγμα) του βιβλίου ο ποιητής μάς προϊδεάζει για το κύκνειο άσμα του, αφού το 2010, είναι πια, παρά ένα χρόνο, αιωνόβιος:

*Υπομονή μου πόμενε
κι ανυμποριά μου μπόργε
κι εσύ καμένη μου καρδιά
ταγιάντιζε και θόργε.*

Και δεν παραλείπει ούτε στο προλογικό του (*Κάτι σαν πρόλογος*) να μας κοινολογήσει ως Έλληνας και ως δάσκαλος την *π α ρ α κ α τ α θ ή κ η* του που δεν είναι άλλη από την ελληνική γλώσσα:

*...Τώρα που γέρασα πολύ, ένα έχω να πω, σαν Έλληνας και σαν δάσκαλος.
Η Γλώσσα μας, που τόσο την περιφρονούμε, όσο περνούν τα χρόνια, είναι η
τρίσβαθη ρίζα που μας κρατάει ακόμα ζωντανούς!*

Δεν παραλείπει βέβαια, όπως κάνει με όλα του βιβλία, να αφιερώσει τούτο στους συνανθρώπους μας:

*Αφιερώνω αυτά τα ποιήματα,
τα δικά μου και του χαμένου μου παιδιού,
στους καλούς κ' αγαθούς
συνανθρώπους μας.*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Η ιδιαιτερότητα στη συλλογή αυτή, είναι ότι συμπεριλαμβάνει στο τέλος οκτώ ποιήματα του τόσο πρόωρα χαμένου παιδιού του, του Δημήτρη.

Ένα δείγμα λοιπόν της ποίησης του Δημήτρη Βαρέλη είναι και το ακόλουθο:

Τώρα που ζω

Δεν ήμουν ποτέ πριν κι ούτε μετά θα είμαι...

Αν είν' αλήθεια πως υπάρχω,

είμαι μονάχα τώρα,

κάθε στιγμή, κάθε λεπτό!

Τώρα που κλαίω και πονώ.

Τώρα που τραγουδώ.

Τώρα που χαίρομαι και που γελάω.

Τώρα που ζω.

Κι αν η ζωή μοιράζει ό,τι τύχει

τι μ' αυτό...

Χωρίς αιτίες, χωρίς σκοπούς,

χωρίς ελπίδες κι αναμνήσεις

ψάχνω και βρίσκω μια χαρά

και σταματώ όσο μπορώ

της κλέβω το κουράγιο,

παίρνω τη δύναμη

το πνεύμα του αγώνα.

Κι αν είναι αύριο να πεθάνω

τι μ' αυτό.

Σήμερα ζω!

Ρόδος 1982

Δημήτρης Φ. Βαρέλης

Η μεγάλη αδυναμία του Φώτη Βαρέλη, κάτι που φαίνεται στο έργο του, ήταν η μάνα του η Βαγγελίτσα. Σ' αυτήν είναι αφιερωμένο ένα ομότιτλο ποίημά του:

Η Μάνα

*Κορνίζα βάνω στη ζωή
κι εφάνει η ζωγραφιά της
εφάνει η δύση τ' ουρανού
κρυφούς καημούς να λέει.*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*Εφάνει η στράτα του γυαλού
με την ανηφοριά της.
Και στ' ανοιχτό παράθυρο
η μάνα μου να κλαίει.*

Η φωτογραφία του εξώφυλλου είναι του Σταύρου Φ. Βαρέλη, όπως επίσης και η επιμέλεια του βιβλίου.

Είναι κοινός τόπος ότι η ελληνική γλώσσα και η πατρίδα υπήρξαν ερωμένες του Δασκάλου και ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της πατριωσύνης του είναι και το ποίημα *Οιωνός* για το οποίο ο ίδιος γράφει πώς το εμπνεύστηκε:

Από την τηλεόραση, τη στιγμή που ο Κύπριος αγωνιστής Σολωμός Σολωμού σκαρφάλωσε στο κοντάρι της σημαίας του κατακτητή

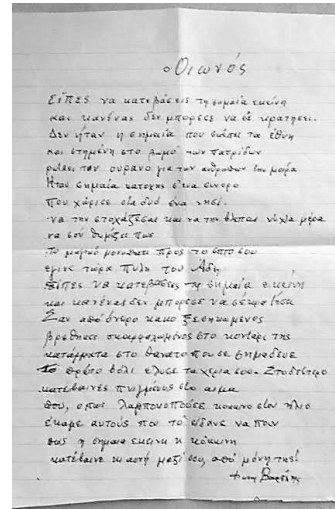
ήρθε μπρος στα μάτια μου η μορφή του Πριάμου τις στιγμές που ο δύστυχος πατέρας παρακαλεί με δάκρυα το γνιο του τον Έκτορα να γυρίσει πίσω και να σωθεί το κάστρο.

Ο Έκτορας όμως είχε πει πριν λίγο καιρό στο μάντη που του φανέρωσε κακούς οιωνούς, "εις οιωνός άριστος αμύνεσθαι περί πάτρης" και δεν του ήταν δυνατό τώρα να κάμει πίσω. Έμεινε και θυσιάστηκε.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Μ' αυτό το πνεύμα γράφτηκε αυτό το ποίημα. Κινήθηκα απ' τη φωνή της πανανθρώπινης καρδιάς μου, που είχε βαρεθεί πια στα τόσα χρόνια της ν' ακούει την ανόητη γλώσσα των κατακτήσεων. Δεν είναι κήρυγμα θρησκευτικό, πολιτικό, εθνικιστικό. Είναι **Φιλοσοφικός Οιδυός**. Είναι το φιλοσοφικό σύμβολο πάνω στο οποίο προσεύχομαι.

Το χειρόγραφο του ποιητή (19.8.1996).
Η δολοφονία του Σολωμού έγινε στις 14.8.1996.

Οιδυός

*Είπες να κατεβάσεις τη σημαία εκείνη
και κανένας δεν μπόρεσε να σε κρατήσει.*

*Δεν ήταν η σημαία που σκέπει τα έθνη
και στημένη στο βωμό των πατρίδων
ρωτάει τον ουρανό για των ανθρώπων τη μοίρα.
Ήτανε σημαία κατοχής σ' ένα σύνορο
που χώρισε στα δυο ένα νησί.*

*Να τη στοχάζεσαι και να τη βλέπεις νύχτα μέρα
να σου θυμίζει πως
το μαγικό μονοπάτι προς το σπίτι σου
έγινε τώρα Πύλη του Αδη.*

*Είπες να κατεβάσεις τη σημαία εκείνη
και κανένας δεν μπόρεσε να σε κρατήσει.*

*Σαν απ' όνειρο κακό ξεσηκωμένος
βρέθηκες σκαρφαλωμένος στο κοντάρι της
κατάματα στο θάνατο που σε σημάδευε.*

*Το πρώτο βόλι έλυσε τα χέρια σου. Στο δεύτερο
κατέβαινες πιγμένος στο αίμα
που, όπως λαμποκοπούσε κόκκινο στον ήλιο,
έκαμε αυτούς που το είδανε να πουν
πως η σημαία εκείνη η κόκκινη
κατέβαινε κι αυτή μαζί σου από μόνη της.*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Τέλος, ένα από τα τραγούδια που όλοι οι μαθητές της Ρόδου, Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, τραγουδούσαμε στις παρελάσεις της 7^{ης} Μαρτίου, είναι και ο «Ύμνος της Δωδεκανήσου» που συμπεριλαμβάνεται σ' αυτή την ποιητική συλλογή, μελωποποιημένο από τον ίδιο τον Δάσκαλο.

Ύμνος της Δωδεκανήσου¹⁰¹

Είμαστε δώδεκα νησιών βλαστάρια
μεγαλωμένα στον πόνο της σκλαβιάς
που της Ελλάδας μας γινήκαμε καμάρια
της υπομονής και της παλληκαριάς.
Βλέπαμε τους παππούδες μας να κλαίνε
και τους γονιούς μας να θρηνούνε μυστικά
και τους δασκάλους μας ακούγαμε να λένε
πως είμαστε από περήφανη γενιά.
Χρόνια - χρόνια στη σκλαβιά στην καταφρόνια.
Χρόνια - χρόνια στη σκλαβιά στην καταφρόνια.
Μα σήμερα γιορτάζουμε τη μέρα αυτή που φτάσαμε
τη μέρα της Ελευτεριάς.
Γιατί όσο δακρύζαμε τη γη μας την ποτίζαμε
με πόθους κι όνειρα της λευτεριάς ω της λευτεριάς
που βλάστησε τρανή!

ιη. Άλλα ποιήματα και κείμενα του Φώτη Βαρέλη

Ποιήματα του Φώτη Βαρέλη δημοσιεύθηκαν με την επιμέλεια του Παρασχου Παρασού, στη *Δωδεκανησιακή Ποίηση '76 Ανέκδοτα Ποιήματα*, της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αρ. 6, Αθήνα, 1978, σσ. 65-86.

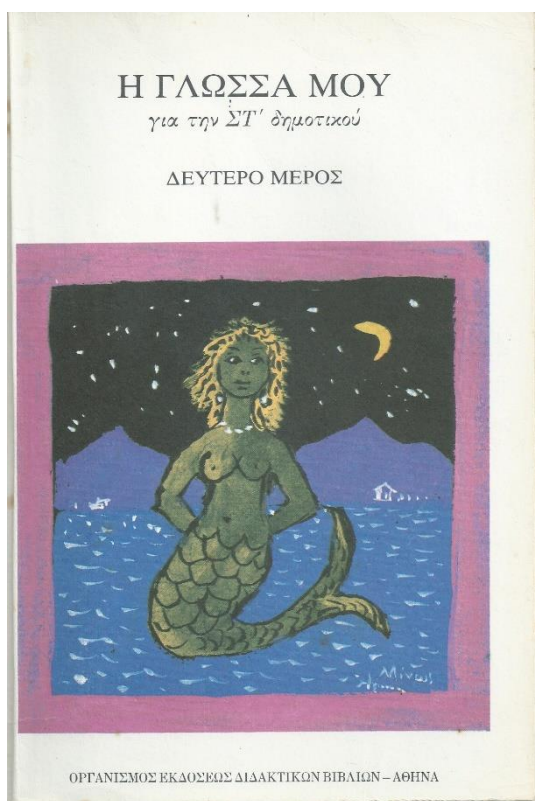
Κείμενά του έχουν συμπεριληφθεί στο παρελθόν στα αναγνωστικά των δημοτικών σχολείων και πιο συγκεκριμένα:

¹⁰¹ Βαρέλης Φώτης, *Ευχαριστώ τους ανθρώπους*, Ρόδος, Μάρτης 2010, σ. 59.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

α.-*Η Γλώσσα μου για την ΣΤ' δημοτικού, Δεύτερο μέρος*, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα.

Στο βιβλίο αυτό εντάχθηκε το κείμενο "Ο ΓΑΪΔΑΡΟΣ" από το έργο *ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ*, έκδ. Ελληνικό Βιβλίο, Αθήνα. Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1985 και διατηρήθηκε στα σχολικά βιβλία έως το 2005.

[200]

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Ο ΓΑΪΔΑΡΟΣ

Ο γαΐδαρος είναι ζώο πειθαρχικό και ακατάδεχτο, που, μαζί με το σκύλο, τη γάτα, την κατσίκα, το πρόβατο, το βόδι, το άλογο, το μουλάρι και τα πουλερικά, αποτελεί την κοινωνία των ζώων του χωριού.

Τρώει χορταρικά, χωρίς να ενδιαφέρεται αν είναι ξερά ή χλωρά. Τρώει και ξηρούς καρπούς. Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του είναι ο τρόπος που δουλεύει το επάνω του χείλι, όταν περιμαζεύει το χόρτο για να το φέρει στις δοντάρες του, χερόβολο χερόβολο*, ενώ την ίδια στιγμή τα μεγάλα του ρουθούνια, είτε από ερεθισμό είτε από σκοπιμότητα, φυσάνε μ' ένα ηχηρό ρουθύνισμα.

Δουλεύει αγόγγυστα* και σκληρά, και από περιποίηση απλός και λιτός. Κι ό,τι στολίδι φορεί, σαμάρι, καπίστρι, πιστιά, είναι για λόγους πειθαρχίας και φορτώματος, γι' αυτό όταν απαλλαγεί από αυτά, κυλιέται στο χώμα ευτυχισμένος.

Ο άνθρωπος, που τον εκμεταλλεύεται σκληρά, τον είπε πεισματάρη αλλά και ζώο με την πιο μεγάλη υπομονή, τη γαϊδουρινή.

Κάνει όλες τις δουλειές του σπιτιού. Κουβαλάει ξύλα, νερό, κοπριά, αλεύρι, άχυρο. Και πολλές φορές στολισμένος πανηγυρικά πάει τη φαμίλια ολόκληρη στο πανηγύρι. Εκεί, πίσω απ' το χοροστάσι* δεμένος, πάνω στο κέφι των χορευτών και στο ανηφόρισμα του κλαρίνου, παίρνει κι αυτός έναν αμανέ* δικής του έμπνευσης, τόσο ξεχωριστό και δυνατό, που επιβάλλεται σ' όλη την περιοχή!

Λένε πως τα ζώα του χωριού ήθελαν να τον διαλέξουν δήμαρχο, αλλά δεν το δέχτηκε. Δεν είναι ματαιόδοξος*,

χερόβολο: όσο χόρτο πιάνει το χέρι

αγόγγυστα: χωρίς παράπονο, υπομονετικά

χοροστάσι (το): τόπος χορού

αμανές (ο): μακρόσυρτο ανατολίτικο τραγούδι, στο οποίο επαναλαμβάνεται η λέξη αμάν

ματαιόδοξος: αυτός που επιδιώκει να δοξαστεί χωρίς να το αξίζει, ο ψευτοπερήφανος

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

σαν τον ξάδερφό του, το άλογο, ούτε σαν τον άλλο, το νόθο συγγενή του, το μουλάρι, που νομίζει πως μπορεί να γίνει το πρώτο μες στα ζώα. Του τα 'πε κάποτε ο γάιδαρος ταπεινά: «Γάιδαρος είσαι, καημένε, κι εσύ και φαίνεσαι». Αυτός στέκεται στο ύψος της γενιάς του. Γάιδαρος ήταν, γάιδαρος μένει.

Λένε ακόμα πως κάποτε άκουσε το δάσκαλο που φώναζε ένα μαθητή του «γάιδαρο» κι είπε κρυφά κρυφά μοναχός του: «Ανθρώποι δα, τι περιμένεις από ένα δίποδο...».

Είναι απλός πέρα ως πέρα, κι όμως ό,τι όνομα επίσημο του πάει. Πες τον Ναβουχοδονόσορα, Ταμερλάνο, του ταιριάζει. Στη χώρα κατεβαίνει με το ίδιο ύφος, σοβαρότατος. Για τον πολιτισμό ενδιαφέρεται σαν αρχαιολόγος ή τουρίστας. Επισημαίνει τα χαλάσματα με αρχαιολογική αξία κι εκεί διανυκτερεύει. Αν τραβήξει για την πλατεία και πετύχει εκεί κάποιο ρήτορα, στέκεται απέναντι και τον ακούει, ώσπου να ενθουσιαστεί, οπότε αρχίζει τον αμανέ του, όχι από αντίπραξη*, αλλά, θαρρείς, από έξαρση*.

Η γάτα των σαλονιών, μπαίνοντας μια μέρα στο στάβλο του, τον είπε ακάθαρτο, χωριάτη. Δεν έδωσε καμιά σημασία κι εξακολούθησε να στέκει κοιτώντας μπροστά του. Όταν όμως εξέφρασε την απορία της, πώς τον καβαλικεύουν οι καθώς πρέπει άνθρωποι, γύρισε το κεφάλι του ήρεμα και της είπε με την πιο μεγάλη ταπεινότητα: «Ο πρόγονός μου πήγε κάποτε το Χριστό στα Ιεροσόλυμα...»

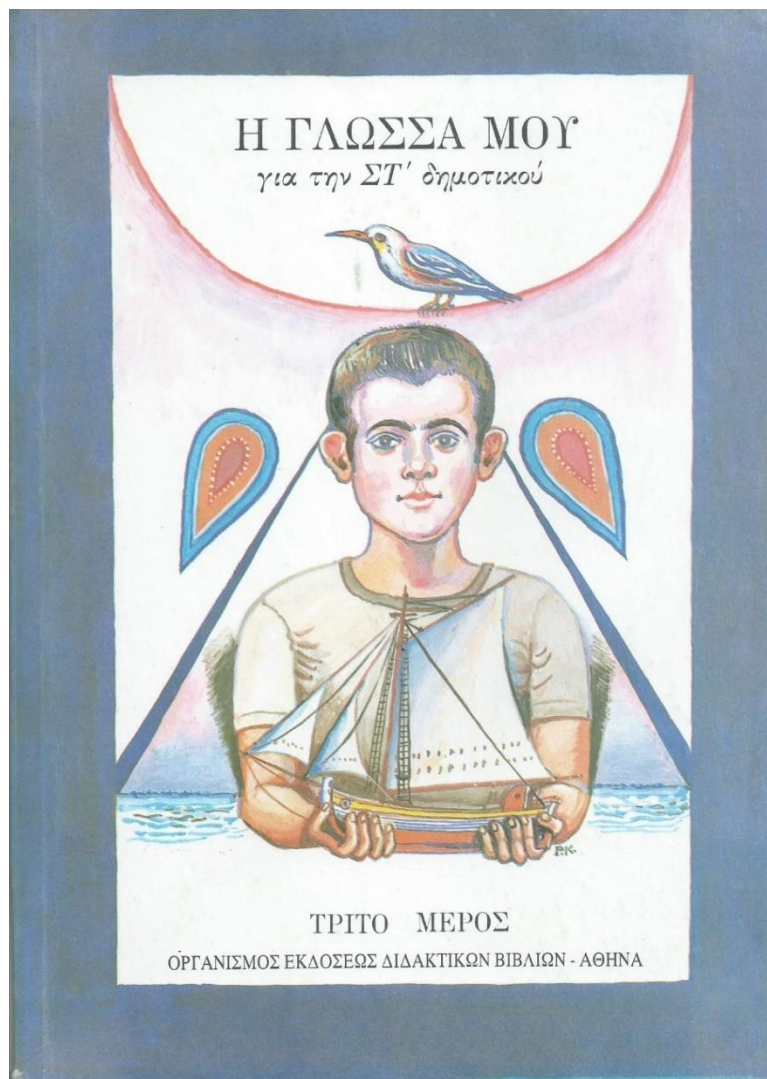
Φώτης Βαρέλης

Η έκδοση ΙΓ' ΤΟΥ 1997 από τον Ο.Ε.Δ.Β. με το κείμενο "Ο γάιδαρος"
από το βιβλίο του Φώτη Βαρέλη *Μορφές Ζωής*.

β.- *Η Γλώσσα μου για την ΣΤ' δημοτικού, Τρίτο μέρος*, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Στο βιβλίο αυτό εντάχθηκε το ποίημα του Φώτη Βαρέλη *Ευαγόρας Παλληκαρίδης*, το οποίο γράφτηκε το 1957 και συμπεριελήφθη από τον ίδιο στην ποιητική του συλλογή *Ευχαριστώ τους ανθρώπους*, εκδ. "ΤΕΧΝΗ", Αντώνης Βρατσάλης, Ρόδος, 2010. Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1985 και διατηρήθηκε στα σχολικά βιβλία έως το 2005.

ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΔΗΣ

(Ο Δωδεκανήσιος Φώτης Βαρέλης έγραψε το ποίημα αυτό το 1957 για εκείνον τον Κύπριο μαθητή της Ε' γυμνασίου που κρεμάστηκε από τους Άγγλους για την εθνική του δράση. Ο ραδιοσταθμός της Λευκωσίας το μετέδωσε τότε ως δημοτικό κυπριακό τραγούδι.)

Εφές πουρνό* μεσάνυχτα στις φυλακής τη μάντρα
μες στις κρεμάλας τη θελιά* σπαρτάραγε ο Βαγόρας.
Σπαρτάρησε, ξεψύχησε, δεν τ' άκουσε κανένας.
Η μάνα του ήταν μακριά, ο κύρης* του δεμένος,
οι νιοι συμμαθητάδες του μαύρο όνειρο δεν είδαν,
η νια που τον ορμήνευε δεν είχε νυχτοπούλι.

Εφές πουρνό μεσάνυχτα θάψαν τον Ευαγόρα.
Σήμερα-Σάββατο ταχιά* όλη η ζωή σαν πρώτα.

πουρνό: προί
θελιά: θηλιά
κύρης: πατέρας
ταχιά: προί (της επομένης)

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Ετούτος πάει στο μαγαζί, εκείνος πάει στον κάμπο,
ψηλώνει ο χτίστης εκκλησιά, πανί απλώνει ο ναύτης,
και στο σχολειόν ο μαθητής συλλογισμένος πάει.
Χτυπά κουδούνι, μπαίνουνε στην τάξη του ο καθηνας.
Μπαίνει κι η πρώτη η άταχτη κι η τρίτη που διαβάζει,
μπαίνει κι η πέμπτη αμίλητη, η τάξη του Ευαγόρα.

– Παρόντες όλοι;

– Κύριε, ο Ευαγόρας λείπει.

– Παρόντες, λέει ο δάσκαλος· και με φωνή που τρέμει:

– Σήκω, Ευαγόρα, να μας πεις ελληνική ιστορία.

Ο δίπλα, ο πίσω, ο μπροστά, θουβοί και δακρυσμένοι,
αναρωτιούνται στην αρχή, ώσπου η σιωπή τους κάμνει
να πέσουν μ' αναφιλητά* ετούτοι κι όλη η τάξη.

– Παλληκαρίδη, άριστα, Βαγόρα, πάντα πρώτος,
στους πρώτους πρώτος, άγγελε πατρίδας δοξασμένης,
συ μέχρι χθες της μάνας σου ελπίδα κι αποκούμπι,
και του σχολειού μας σήμερα Δευτέρα Παρουσία.
Τα 'πε κι απλώθηκε σιωπή πα 'στα κλαμένα νιάτα,
που μπρούμυτα γεμίζανε της τάξης τα θρανία,
έξω απ' εκείνο τ' αδειανό, παντοτινά γεμάτο.

Φώτης Βαρέλης

αναφιλητά: κλάματα με λυγμούς

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Σε ερώτησή του προς τον υπουργό Παιδείας στη Βουλή των Ελλήνων για την αφαίρεση από τα σχολικά βιβλία του ποιήματος *Ευαγόρας Παλληκαρίδης* ο βουλευτής Γιάννης Δημαράς ανέφερε μεταξύ άλλων τον Μάρτιο του 2014:¹⁰²

...Μου είναι αδιανόητο πως το ποίημα που έγραψε το 1957 ο Δωδεκανήσιος Φώτης Βαρέλης για εκείνον τον Κύπριο μαθητή της Ε΄ Τάξης του Γυμνασίου (αφαιρέθηκε;). Και αν δεν θυμάστε ή αν δεν μπορείτε να καταλάβετε, να δείτε, είναι ο Ευαγόρας Παλληκαρίδης, το παλικάρι της Κύπρου που συμμετείχε στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα και τον απαγχόνισαν οι Εγγλέζοι για τη συμμετοχή στην ΕΟΚΑ. Και τι γίνεται με αυτό; Δεν το λέω τυχαία. Υπήρχε στο βιβλίο γλώσσας της ΣΤ΄ Δημοτικού η αναφορά στον Ευαγόρα Παλληκαρίδη -και όχι μόνο σε αυτόν, αλλά και στα άλλα παλικάρια της Κύπρου που πολέμησαν για την ανεξαρτησία της Κύπρου- και η παράγραφος λογοκρίθηκε και αντ' αυτής, ακούστε τι συνέβη: Προτιμήθηκαν συνταγές μαγειρικής. Προφανώς οι συγγραφείς μεριμνούν για το μέλλον των παιδιών μας και τους προρίζουν για μάγειρες και σερβιτόρους...

Ο Ρόδιος δάσκαλος Στέφανος Χρύσαλλος, όταν ο *Ευαγόρας Παλληκαρίδης* απαλείφθηκε από τα σχολικά βιβλία, αρθρογράφησε στον τοπικό τύπο, έμπλεος αγανάκτησης για το ατόπημα του υπουργείου Παιδείας:¹⁰³

Παρακολουθώντας προ ημερών τη μετάβαση στην Κύπρο Ρόδιων δημοσιογράφων και την επίσκεψή τους στα Φυλακισμένα Μνήματα, ήρθε στο νου μου το ποίημα "Ευαγόρας Παλληκαρίδης" που γράφτηκε για κείνον τον ήρωα Κύπριο μαθητή (την ημέρα του απαγχονισμού του), από το μεγάλο μας Δάσκαλο Φώτη Βαρέλη.

Και βιώθω αγανάκτηση γιατί οι συγγραφείς των νέων διδακτικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου δεν κατάφεραν ή δεν ήθελαν να διατηρήσουν στα νέα βιβλία, το σημαντικό εκείνο ποίημα, που συγκίνησε χιλιάδες ανθρώπους. Το ποίημα που δίδαξε αληθινή ελληνική ιστορία στα Ελληνόπουλα (στο πέρασμά τους από την Στ΄ Δημοτικού).

Κρίμα για τους συγγραφείς των νέων βιβλίων!

¹⁰² <http://www.likio.gr/arhra/dimotiko/eidhseis/o-yf-paideias-gia-ta-biblia-glvssas-toy-dhmotikoy-sxoleioy-kai-toy-gymnasiou>, 27.3.2014, (επίσκεψη 11.9.2019).

¹⁰³ Χρύσαλλος Στέφανος, "Το σημαντικότερο ποίημα που συγκινούσε τους Έλληνες Χάθηκε ο Ευαγόρας Παλληκαρίδης από τα βιβλία Γλώσσας της Στ΄ Δημοτικού", στην τοπική εφημερίδα *ΠΡΟΟΔΟΣ*, αρ. φύλλου 17463, 2.3.2007.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Παρ' όλα αυτά, το ποίημα "Ευαγόρας Παλληκαρίδης" μένει ανεξίτηλο στην καρδιά και στο νου των χιλιάδων Ελλήνων που είχαν την τύχη να το διδαχθούν ή να το διδάζουν τα τελευταία 20 και πλέον έτη.

Όφειλαν οι συγγραφείς των νέων βιβλίων αν έπρεπε σώνει και καλά να το αφαιρέσουν από το βιβλίο της Γλώσσας, να το μεταφέρουν στο βιβλίο της νεότερης Ελληνικής Ιστορίας ως συνοδευτικό κείμενο στην ενότητα του κυπριακού αγώνα.

Ο Φώτης Βαρέλης δεν έχει ανάγκη προβολής.

Εμείς έχουμε την ανάγκη να γινόμαστε κοινωνοί του μεγάλου του έργου.

Είμαστε τυχεροί που μέχρι σήμερα, παρά τα 95 του χρόνια (του ευχόμαστε να γίνουν άλλα τόσα) εξακολουθεί να γράφει και να μας διδάσκει με τα λόγια και τα γραπτά του.

Ο ίδιος λέει ότι του έμεινε μόνο το "σκεπάρνι" και μ' αυτό παλεύει. Κι όταν λέει "σκεπάρνι" προφανώς εννοεί πως έχασε τα όργανα της "λεπτοδουλειάς": τη σμίλη, τη σέγα, το πινελάκι...

Ξέρει όμως ότι το σκεπάρνι είναι ένα πολυεργαλείο: Μπορεί να χρησιμεύσει αντί για σφυρί, τανάλια, τσαπί, κ.λπ.

Και κάτι ακόμα: ένα σκεπάρνι στα χέρια ενός Βαρέλη μετατρέπεται σε ένα πολύ σημαντικό εργαλείο.

Σημασία έχει να παλεύει. Κι αυτό κάνει.

Όσο για το ποίημα "Ευαγόρας Παλληκαρίδης" όπως και το υπόλοιπο έργο του Δασκάλου μας, ζει και θα ζει για πάντα.

Κείμενά του επίσης έχουν δημοσιευτεί στα *Δωδεκανησιακά Χρονικά* της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου και πιο συγκεκριμένα:

α.- *Και του χρόνου*, τ. ΙΘ', 2005, σσ. 299-311, (Συμπόσιο ΙΑ', Αστυπάλαια, 27-30/8/1999),

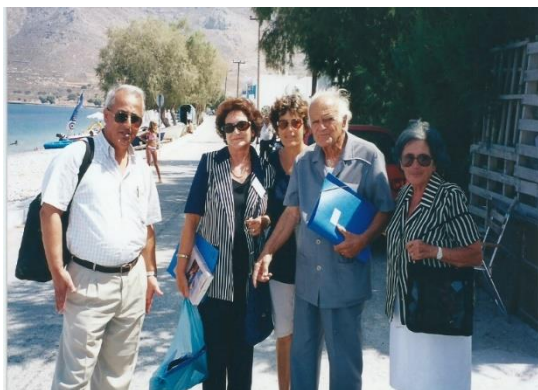
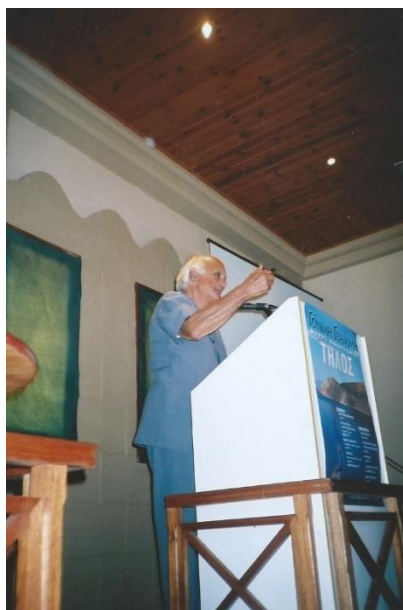
β.- *Το νησάκι μας*. Η εισήγηση έγινε χωρίς χειρόγραφο και δεν κατατέθηκε στο Δ.Σ. της Σ.Γ.Τ.Δ. για να συμπεριληφθεί στα πρακτικά. (Συμπόσιο ΙΒ', Τήλος, 26-29/8/2001),

γ.- *Ένας σταθμός στο μυθικό ταξίδι του Ικάρου*, τ. ΚΑ', 2007, σσ. 51-53, (Συμπόσιο ΙΓ', Λειψοί, 27-29/8/2003).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

δ.-*Εκ Χάλκης σήμερα το φιλοσοφείν*. Η εισήγηση έγινε χωρίς χειρόγραφο και δεν κατατέθηκε στο Δ.Σ. της Σ.Γ.Τ.Δ. για να συμπεριληφθεί στα πρακτικά. (Συμπόσιο ΙΔ΄, Χάλκη, 6-8/7/2005).

Ο Δάσκαλος στο ΙΒ΄ Συμπόσιο της Σ.Γ.Τ.Δ.
στην Τήλο.

Ο Φώτης Βαρέλης με τη σύζυγό του Σοφία στο ΙΒ΄ Συμπόσιο της Σ.Γ.Τ.Δ. στην Τήλο. Από αριστερά: Κ.Ε. Σκανδαλίδης, Καίτη Καπαδάκη-Σπύρου και Άρτεμη Σκανδαλίδη. (φωτογραφικό αρχείο Αριστεΐδη Μιαούλη).

Το όνομα του Φώτη Βαρέλη με ένα εκτενές βιογραφικό και την εργογραφία του έχουν συμπεριληφθεί στο *Λεξικό Συγγραφέων*, από τους Βασίλη Δ. Αναγνωστόπουλο και Κώστα Τ. Φωτάκη, από τις εκδόσεις Πατάκη, το 2010, (σσ. 29-31).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Το *Λεξικό Συγγραφέων*, στο οποίο συμπεριλαμβάνεται ο Φώτης Βαρέλης.

5. Κρίσεις και σχόλια για τον ίδιο και το έργο του

Ο Στάθης Παρασκευόπουλος, συγγραφέας, εκπαιδευτικός, τ. επιθεωρητής Δημοτικής Εκπαίδευσης και Ειδικός Πάρεδρος στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, δημοσίευσε άρθρο του στο τριμηνιαίο ηλεκτρονικό περιοδικό εκπαιδευτικού και κοινωνικού προβληματισμού *Τα Εκπαιδευτικά*, με τίτλο *Ιχνηλασία στη ζωή και στο έργο του εκπαιδευτικού και λογοτέχνη Φώτη Βαρέλη*, στο οποίο διεξοδικά αναφέρεται στο ποίημα *Ευαγόρας Παλληκαρίδης*. Ανάμεσα στα άλλα, σταχυολογήσαμε και τα ακόλουθα:¹⁰⁴

Ήταν η δεκαετία του πενήντα. Αφηνά την ανέμελη όχτη της παιδικής ηλικίας και δειλά δειλά διάβαινα το Ρουβίκωνα, για να περάσω στην αντίπερα όχτη της εφηβείας.

Χρόνια στέρησης και ανέχειας για όλους της γενέθλιας γης και του ευρύτερου επαρχιακού περιγύρου. Ωστόσο, ο ξωμάχος πατέρας τα κατάφερε και πήρε ραδιόφωνο. Νεγα ήταν και δούλευε με μεγάλη μπαταρία, γιατί το ηλεκτρικό, αργοπερπάτητο σαν τη χελώνα, δεν είχε φτάσει ακόμα στο χωριό. Χαρά εμείς, χαρά κι όλοι οι συγχωριανοί, που 'βρισκαν αφορμές για να 'ρθουν στο σπίτι και ν' ακούσουν ραδιόφωνο. Πρωτόγνωρη εμπειρία, που για τους γεροντότερους άγγιζε τα όρια της έκπληξης.

Ανάμεσα στις εκπομπές που μ' άρεσαν και που με τίποτα δεν τις έχανα, εκείνο το καλοκαίρι, ήταν και αυτή που 'χε σχέση με τη μαρτυρική Κύπρο, που μεταδιδόταν κάθε απόγευμα και που 'χε να κάνει με τον αγώνα της ΕΟΚΑ κατά των Άγγλων κατακτητών. Πόση περηφάνια και πόση συγκίνηση γέμιζε την καρδιά που γρόθιαζε στο νεανικό στήθος -και τι σύμπτωση όταν το θέμα της έκθεσης αργότερα για την εισαγωγή μου στην Ακαδημία αναφερόταν σ' αυτόν τον αγώνα. Αρίστευσα!

Τότε ήταν, που σε μια εκπομπή άκουσα το δημοτικό τραγούδι -σαν τέτοιο μεταδόθηκε τότε- για τον Ευαγόρα Παλληκαρίδη, που με τη θυσία του για την «εναλία» Κύπρο διάβηκε το κατώφλι της Αθανασίας και πέρασε στο πάνθεο των ηρώων. Με τέτοιους λεβέντες αγωνιστές, το νησί της Αφροδίτης «πολλούς αφέντες άλλαξε δεν άλλαξε καρδιά». Τα μάτια μου γέμισαν δάκρυα κι άντε να εξηγήσεις στην καημένη τη μάνα -να 'ναι πια ελαφρό το χόμα της- και ν' απαντήσεις στο ρώτημά της: «γιατί κλαις, παιδάκι μου;». Ίδια η συγκίνηση -

¹⁰⁴ Παρασκευόπουλος Στάθης, "Ιχνηλασία στη ζωή και στο έργο του εκπαιδευτικού και λογοτέχνη Φώτη Βαρέλη", στο τριμηνιαίο ηλεκτρονικό περιοδικό εκπαιδευτικού και κοινωνικού προβληματισμού *Τα Εκπαιδευτικά*, αρ. τεύχους 39-40, σσ. 260-266 στην ιστοσελίδα http://www.taekpaideutika.gr/bibliothiki/1995_39-40_Paraskeuopoulos.pdf (13.5.2012).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

αλλά κι έκπληξη μεγάλη- όταν ύστερα από χρόνια, δάσκαλος πια, δίδαξα το ποίημα «Ευαγόρας Παλληκαρίδης» σε κάποια τάξη Δημοτικού σχολείου κι έμαθα πως δεν ήταν Κυπριακό δημοτικό τραγούδι, αλλά ποίημα του Φώτη Βαρέλη. Το θυμήθηκα, βούρκωσα πάλι, μόνο που τούτη τη φορά υγράνθηκαν και τα μάτια των μαθητών μου χωρίς βέβαια να καταβάλω καμιά ιδιαίτερη υποκριτική προσπάθεια....

...Ως φιλόλογος καθηγητής ο Φώτης Βαρέλης έβαζε στα παιδιά του «παράξενα» και απροσδόκητα θέματα ν' αναπτύσσουν. Έτσι κάθε φορά έβγαине έκθεση καλύτερη απ' άλλο χέρι, άλλη καρδιά κι άλλες γνώσεις. Κατ' εξαίρεση το πρωί της ημέρας του απαγχονισμού του Ευαγόρα Παλληκαρίδη, ζήτησε απ' τους μαθητές του να γράψουν για τον ήρωα συμμαθητή τους. Μαζί τους έγραψε και αυτός, (τις περισσότερες φορές έγραφε). Το ποίημά του πήρε, εκείνη τη φορά, την πρώτη θέση στις εκθέσεις αυτής της ημέρας. Ο ίδιος μας εξομολογείται:

«Μαζί τους έγραφα κι εγώ, έγραφα σε στίχο δημοτικό. Βγήκα πρώτος παμψηφεί. Και το πιο σπουδαίο: Αυτή τη φορά τόγραψαν εκείνοι στο τετράδιό τους, να το θυμούνται. (Συνήθως τις πιο αντιπροσωπευτικές εκθέσεις τις βράβευε γράφοντάς τες στο τετράδιο). Και δεν πέρασαν μερικοί μήνες από κείνη τη μέρα, όταν κάποιος μου διάβασε, σ' ένα "ρομάντζο" θαρρώ, ένα ποίημα δημοτικό της Κύπρου που ήταν γραμμένο παράλληλα στο "τρία πουλάκια κάθονταν" του Θανάση Διάκου και μούλεγε: -είδες τι ωραίο; Το είδα και το αναγνώρισα. Ήταν το ποίημά μου! Είχε περάσει για δημοτικό της Κύπρου κι εγώ το χαιρόμουν! Γινόμουν ένα ελάχιστο κομμάτι του ελληνικού λαού. Το ξανάδα κι αλλού, το ξαναδιάβασα, τάκουσα από ραδιοφωνικό σταθμό. Πέντε χρόνια ολόκληρα ως το 1961 τόβλεπα να ζαπλώνει".

Αργότερα, σε μια λογοτεχνική συντροφιά, ο αλησμόνητος Ηλίας Βενέζης έμαθε την αλήθεια και δημοσίευσε στο «Βήμα»: «...Είναι ωραίοι στίχοι. Και γνώρισαν και τούτη την τιμή: Καθώς θυμίζουν τραγούδια δημοτικά οι στίχοι αυτοί για τον έφηβο της Κύπρου επιβληθήκανε σαν τραγούδι ανώνυμο, σαν μοιρολόι του λαού». Ο ίδιος πάλι ο ποιητής θα μας εξομολογηθεί για τον «Ευαγόρα» του:

«Δεν ξέρω αν με το να φύγει από το χαρακτηρισμό του το ποίημα σαν δημοτικό και να μπει στη δικαιοδοσία ενός νοικοκύρη, έχει χάσει κάτι απ' τον ορίζοντά του και συνεπώς απ' την ομορφιά του, γιατί με το να δοξαστεί ένας ενώ ένας άλλος θυσιάζεται, έχει πολλά πραγματάκια στενόχωρα μέσα του αυτό το νόμισμα. Τι τα θες όμως! Δεν υπάρχει άλλου είδους πληρωμή πιο καλή για

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

έναν που δίνει την ψυχή και τη ζωή του σ' ένα αγώνα δικαιοσύνης. Αν ο Ευαγόρας ζούσε κι ήταν και ο αδικημένος ή ο φτωχός, τότε ναι, τα πράγματα θα αλλάζανε απ' τη ρίζα... Τώρα όμως που εκείνος υπάρχει μόνο σαν θύμηση, είναι καλά κι ίσως πολύ καλά η θύμηση αυτή νάναι όσο γίνεται καλός στίχος»...

...Αναμφίβολα, ο Φώτης Βαρέλης κουβαλούσε μέσα του το λογοτεχνικό ταλέντο. Ένα ταλέντο που όμως δεν το άφησε να πάει χαμένο. Το καλλιέργησε. Ποτισμένος απ' το αθάνατο δημοτικό μας τραγούδι έγραψε στίχους που τους αρδεύει η δύναμή του, η απλότητά του και η ειλικρίνειά του. Αλλά και ο πεζός λόγος δεν πάει πίσω. Εμπνευσμένος και απλός ακολουθεί τη διήγηση του λαού και αποφεύγει το κυνηγητό των εντυπώσεων.

Στην ποίηση εντυπωσιάζει και με τον παραδοσιακό του στίχο, αλλά και με την ελεύθερη γραφή του.

Το '41 γράφει το έργο «Θεοί και Άνθρωποι». Το 1945 θα γράψει την τραγωδία σε στίχο με τον τίτλο «Σταυρός στο χέρι», για να δείξει πως υπάρχουν και οι αδούλωτοι σκλαβωμένοι, όπως υπάρχουν και οι αθάνατοι πεθαμένοι. Το έργο θα παιχτεί στο ελληνικό θέατρο της Ρουμανίας και οι εισπράξεις του θα διατεθούν για τους αιχμαλώτους πολέμου, που βρέθηκαν στα στρατόπεδα της Γερμανίας κι έζησαν τη δική τους «ζωή εν τάφω». Η τραγωδία αυτή τυπώθηκε το 1961 στη Ρόδο....

...Ο δάσκαλος δίνει. Προσφέρει φως. Καίει σαν λαμπάδα. Ο ίδιος αναλώνεται. Φωτίζει όμως τους άλλους και τους καθοδηγεί. Και ταυτόχρονα τους θερμαίνει, τους εγκαρδιώνει, τους στηρίζει, τους δείχνει τα πάντα μπροστά, ολοένα ψηλότερα - όπως θα το 'θελε ο Γκαίτε...

...Είναι πια καιρός, που ο Βαρέλης δε μοιράζεται το χρόνο με την αίθουσα και τη διδασκαλία. Τώρα η λογοτεχνία τον έχει ολοδικό της. Βέβαια δε λείπουν και οι προσκλήσεις απ' τα σχολεία να πάει στην τάξη, να διδάξει ένα ποίημα, να μιλήσει με τα παιδιά, ν' ανοίξει διάλογο, να δώσει και να πάρει ο «αεί διδασκόμενος». Και το κάνει αυτό ολοπρόθυμα, παρά τα χρόνια του. Πώς να εγκαταλείψεις την πρώτη σου αγάπη - την αίθουσα; Πώς να πεις όχι στους αγέλους της γης - στα παιδιά; Μήπως κι εκείνος ο μεγάλος Δάσκαλος δεν είπε «αφήστε τα παιδιά να 'ρθουν κοντά μου», όταν τα είδε;...

...Τα δώρα που δώρισαν στο Βαρέλη οι κόρες του Δία και της Μνημοσύνης, οι Μούσες των Πιερίων ή του Ελικώνα, όπως ήθελαν οι αρχαίοι ή η Μεγαλόχαρη Παρθένα, κατά πως θέλουμε εμείς οι Χριστιανοί, τ' αξιοποίησε κατά τον καλύτερο τρόπο και μας τα πρόσφερε, μπρούσκο κρασί, μέσα σε ασημόκουπες.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ο γνωστός και καταξιωμένος λογοτέχνης Δημ. Γιάκος¹⁰⁵ γράφει για το έργο του Φώτη Βαρέλη: "Το όλο έργο του Φώτη Βαρέλη διαποτίζει έντονος πατριωτικός παλμός και ανθρωπιστική έξαρση. Ζεστασιά εξάλλου και υψηλοί στόχοι διακρίνουν όλες του τις εμπνεύσεις. Η γλώσσα του είναι ζωντανή δημοτική με ελάχιστους δωδεκανησιακούς ιδιοματισμούς. Ιδεώδη του η ανθρωπιά και η ελευθερία θρεμμένα από την κλασική ελληνική παιδεία του και φερωμένα από τις περιπέτειες της ιδιαίτερής του πατρίδας.

Χαρακτηριστική εξάλλου είναι και η δράση του εκπαιδευτικού Φώτη Βαρέλη. Ανάμεσα στους μαθητές του, που τον τιμούν και τον αγαπούν όλοι, συγκαταλέγονται σήμερα επίλεκτα μέλη της πνευματικής κοινωνίας της πατρίδας μας: δάσκαλοι, γιατροί, δικηγόροι κλπ., στους οποίους ο Φώτης Βαρέλης έχει καταφέρει να εμφυσησει τη βαθύτατη πίστη στην Ελλάδα και στα εθνικά ιδεώδη».

Τι άλλο περισσότερο και καλύτερο να προσθέσει ο υπογραφόμενος για το έργο του Φώτη Βαρέλη, του δάσκαλου και του λογοτέχνη.

Σαν κατακλείδα τούτου του λιτού κειμένου, ας πάρουν τη θέση τους κι αυτές οι γραμμές.

Η ποίηση και όλος ο γραπτός λόγος του Βαρέλη έχουν τη βούλα της γνησιότητας, της ειλικρίνειας κι εκφράζουν βιωμένες καταστάσεις. Παντού δεσπόζει η αληθινή και συνετή γνώση της ποίησης. Η τεχνική του σηματοδοτείται απ' την επιλεγμένη λέξη. Ο λυρισμός, όπου περνά, κάνει ανάλαφρο το φιλοσοφικό στοχασμό, που οδηγεί στην ανάταση της ψυχής και στο πλήρωμα της καρδιάς. Σμιλεμένος παντού ο στίχος, αποτέλεσμα μιας πολύχρονης θητείας, καθιερώνει μια τεχνική αξιοζήλευτη. Ευφρόσυνο το κάλλος του έσω ανθρώπου, ωθείται απ' τη δύναμη της σύλληψης και πηδακίζει προς τα έξω, για ν' αρδεύσει διψασμένους τόπους απ' την ανομβρία των χαλασμένων καιρών μας. Σκιρτήματα εσωτερικών αναζητήσεων που εξωτερικεύονται μ' έναν ευπρεπή λόγο, που ξέρει να συγκινεί, να ευφραίνει, μα και να προβληματίζει. Μια ελπίδα στην πίστη κι ένα δρόμο απ' τον άνθρωπο και προς τον άνθρωπο είναι η ποίηση και τα γραπτά του Βαρέλη. Η κάθε του λέξη γίνεται σύμβολο και δείχνει τη ζωντάνια της ψυχής του δημιουργού. Ο στίχος του καθαγιάζει την ποίηση και την ανανεώνει. Και όλα λένε πως υπάρχει ακόμα ελπίδα. Πώς η ποίηση δεν πέθανε. Πως ο άνθρωπος αξίζει μιας καλύτερης τύχης. Πως η αγάπη και η ανθρωπιά έχουν πάντα μια θέση στην ταραγμένη, σήμερα, ζωή του.

Ο δάσκαλος από το Κυκκίς Δημήτρης Νατσιός έγραψε στην ιστοσελίδα του

¹⁰⁵ 1914-1999.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

aktines.blogspot.gr στις 13.3.2011 άρθρο με τίτλο *Του αντρειωμένου Ευαγόρα Παλληκαρίδη ο θάνατος*, όπου ανάμεσα στα άλλα αναφέρει.¹⁰⁶

...Στο άκουσμα του θανάτου του Ευαγόρα Παλληκαρίδη ο Δωδεκανήσιος Φώτης Βαρέλης έγραψε ένα εξαίσιο ποίημα, το οποίο ο ραδιοσταθμός της Λευκωσίας το μετέδωσε τότε ως δημοτικό κυπριακό τραγούδι...

...Αυτό το αριστούργημα περιεχόταν στο παλιό -προ του 2006- βιβλίο *Γλώσσας της Στ' Δημοτικού*, στο γ' τεύχος. Δεν άρεσε στα κνώδαλα του πολυπολιτισμού. Τους φάνηκε προφανώς "εθνικιστικό". Για ηρωισμούς θα μιλάμε τώρα στους μαθητές...

Ο τάφος του Ευαγόρα Παλληκαρίδη στα Φυλακισμένα Μνήματα στη Λευκωσία. Δίπλα του βρίσκονται ο Αυξεντίου, ο Καραολής, ο Δημητρίου, ο Μούσκος (ανηψιός του Μακάριου) και άλλοι οκτώ αγωνιστές του Κυπριακού Απελευθερωτικού Αγώνα.

Ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Κώστας Τσαλαχούρης αρθρογράφησε στις 7.10.1979 για τον Ευαγόρα Παλληκαρίδη στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, παραθέτοντας αναμνήσεις παλιών μαθητών του Δασκάλου!¹⁰⁷

Στο αναγνωστικό της Στ' τάξης του Δημοτικού και στη σελίδα 80 περιλαμβάνεται το ποίημα του Φώτη Βαρέλη "Ευαγόρας Παλληκαρίδης" το οποίο ως γνωστόν μεταδόθηκε από το ραδιόφωνο της Λευκωσίας σαν λαϊκό τραγούδι.

Το γεγονός και μόνο ότι γραφτός λόγος του Φώτη Βαρέλη περιλήφθηκε σε επίσημο βιβλίο του υπουργείου Παιδείας αποτελεί αναγνώριση του έργου του.

¹⁰⁶ Νατσιός Δημήτρης, "Του αντρειωμένου Ευαγόρα Παλληκαρίδη ο θάνατος..." στην ιστοσελίδα *aktines.blogspot.gr*, 13.3.2011 (επίσκεψη 16.8.2012).

¹⁰⁷ Τσαλαχούρης Κώστας, "Με την ευκαιρία ποιήματός του που περιλήφθηκε σε Αναγνωστικό ΒΑΡΕΛΗΣ: Όχι μόνο δάσκαλος αλλά και καλός φίλος με τους μαθητές", στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 7.10.1979.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

κι αυτό χαροποιεί περισσότερο τους παλιούς του μαθητές για τους οποίους δεν ήταν μόνο ο μεγάλος δάσκαλος αλλά και ο καλός ο φίλος.

Ένας παλιός του μαθητής θυμάται:

"Εκείνο το πρωινό που ακούσαμε από το ραδιόφωνο της Λευκωσίας τον απαγχονισμό του Ευαγόρα είχαμε τις δύο πρώτες ώρες αρχαία ελληνικά με το Βαρέλη. Μπαίνοντας στην αίθουσα ο καθηγητής μας αφού μας καλημέρισε μας είπε ότι το μάθημα των αρχαίων αναβάλλεται και όπως βρισκόταν κοντά στον πίνακα παίρνει την κιμωλία και γράφει: "Θέλει αρετήν και τόλμην η Ελευθερία". Αυτή την έκθεση θα γράψουμε παιδιά και κατευθυνόμενος στην έδρα παίρνει μολύβι και χαρτί κι αρχίζει να γράφει.

...Ήταν η πρώτη φορά που βλέπαμε ένα αλλιώτικο δάσκαλο, σκεφτικό, απλησίαστο, βουβό. Όταν τελείωσε το δίωρο σηκώνεται και μας λέει τα εξής:

-Παιδιά μου μη νομίζετε, δούλεψα κι εγώ. Έγραψα ένα ποίημα για τον Παλληκαρίδη. Και πριν συνεχίσει άλλο, παίρνει από την έδρα το χαρτί και μας διαβάξει το σκαρίφημα του ποιήματος. Έτσι γεννήθηκε ο Ευαγόρας Παλληκαρίδης. Θυμάμαι ότι εκείνη τη μέρα ο καθηγητής ξεχώρισε δύο εκθέσεις, τις οποίες διάβασε. Γνωρίζω επίσης ότι όλες τις καλές εκθέσεις των μαθητών του, τις καταχωρούσε σε ειδικό τετράδιο-βιβλίο. Να μια ευκαιρία για την έκδοση αυτών των εκθέσεων όπου θα παρελάσουν όλα τα ονόματα των μαθητών από την απελευθέρωση μέχρι σήμερα..."

Ένας άλλος μαθητής του Φώτη Βαρέλη, ο εκλεκτός επιστήμονας Κώστας Ζόππας παρουσιάζοντας στον "Παρνασσό" με την ευκαιρία της βραβεύσεως του βιβλίου του τα "Κίταλα" έλεγε μεταξύ άλλων:

"...Δεν χρειάζονται λόγια για το Βαρέλη. Για τους ανθρώπους σαν κι αυτόν μόνο μια σιωπή ανθοφορούσα, μια μυρτοφόρα σιωπή μπορεί να μιλήσει. Ένας ήχος σύμφυτος με τη μοίρα του κόσμου και των ανθρώπων τους ατέρμονες κύκλους, που ξεχύνεται απ' την καρδιά, τη μεγάλη καρδιά είναι ο ήχος της λύρας του Βαρέλη.

Συγχώρα μας δάσκαλε που δε μπορούμε να αποφύγουμε τα κοσμικά επίθετα που τόσο αποστρέφεται. Αυτά, ξέρουμε γινήκαν για να στήνουν ανδριάντες. Κι ο Βαρέλης δεν έχει γύψινο κεφάλι ούτε μαρμάρινα χέρια. Δεν έχει πήξει το μολύβι κι ούτε χαράχτηκαν σιδερένιες γραμμές στην καρδιά του.

Στέκει μπροστά μας σάρκινος κι ολόισιος όπως τότε, που μας δίδασκε στο γυμνάσιο, χασκογελώντας στο χρόνο, κρατώντας θαρρείς στα χέρια του το πανάρχαιο φως που φωτίζει τις δημοσιές και τα στενοσόκακά μας.

Ποιος μπορεί ποτέ να ξεχάσει την ώρα του μαθήματος όταν η γνώση περνούσε μέσα απ' την καρδιά κι ύστερα ανέβαινε στέρεη και ξεκάθαρη στο μυαλό.

Ποιος ξεχνά την αγωνία του για μας τα παιδιά του, σαν μας έβλεπε

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*ανυπεράσπιστα στα χέρια ενός σκληροτράχηλου θηρίου μιας ανελεύθερης παι-
δείας.*

*Πώς να ξεχάσουμε το μόχθο του να εμφυσήσει στα καχεκτικά κελιά του
φυλακισμένου μας μυαλού τον άνεμο της ελευθερίας. Και με τι ιερή προσοχή
και μαεστρία επιδιόταν σ' αυτό το αγαπημένο του παιχνίδι. Γιατί είναι χαρά
για το Βαρέλη να κεντρίζει τους ανθρώπους και να τους ανοίγει διάπλατα τα
λιβάδια του προβληματισμού.*

*Ξέρει πως όσο πιο γρήγορα μάθουμε να σκεφτόμαστε χωρίς φόβο τα προ-
βλήματά μας, όσο καλύτερα μάθουμε ν' α κ ο ύ μ ε και να σ υ ζ η τ ά μ ε,
τόσο πιο γρήγορα θ' ανατείλει μέσα μας η χαρά της γνώσης και θ' απομακρυν-
θεί για πάντα ο βρικόλακας της μονομέρειας και του φανατισμού.*

*Τον θεώρησαν ορισμένοι παράτολμο και ίσως ανεδαφικό. Όμως ήταν πολ-
λές δεκαετίες πιο μπροστά από πολλούς. Η στέρεη κλασική μόρφωση κι η α-
γάπη του για τη μεγάλη ελληνική κληρονομιά, τον έκανε να αγωνιά και να
υποφέρει για τον τρόπο που μας μεταδίνανε τη γνώση των αρχαίων. Προσπα-
θούσε με κάθε τρόπο να μας αποκολλήσει από τους τύπους, να μας προσκολ-
λήσει στην ουσία και να μας ενθουσιάσει στην προσπάθεια για τη γνωριμία με
τους προγόνους...*

*Κι ύστερα η μεγάλη του αγάπη, τα νέα ελληνικά. Πόσο ήταν απαιτητικός
στις εκθέσεις και πόσο προσπαθούσε να μας πλουτίσει τις γνώσεις με εξωσχολ-
λικούς συγγραφείς συζητώντας μαζί μας γι' αυτή τη φράση του Ντοστογιέφσκι,
του Τολστόι ή την άλλη του Καβάφη, του Ανατόλ Φράνς ή του Θερβάντες..."*

*Εμείς δεν έχουμε να προστέσουμε τίποτε άλλο. Μόνο αυτό που μας είπε
στην τελευταία συνάντησή μας στις 9 Σεπτεμβρίου: Κουράγιο!...*

6. Ο επιγραμματοποιός

Θεωρώ απαραίτητο να σημειώσω την ιδιαίτερη αγάπη του Φώτη Βαρέλη στον πλάτανο. Ήταν το αγαπημένο του δέντρο. Κι ας μην του έδινε καρπούς με την έννοια της τροφής, όπως εννοούμε τα καρποφόρα δέντρα. Κι αυτό γιατί συνδέεται απόλυτα με τις σελίδες 91-92 του *EK ΒΑΘΕΩΝ*.

Ο Δάσκαλος, υπέργηρος πια, μπροστά στο αναλόγιο με το δικό του επίγραμμα. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Εκεί λοιπόν περί τα τέλη της δεκαετίας του '80, επί δημαρχίας Σάββα Καραγιάννη και αντιδημαρχίας Γιώργου Μιχαηλίδη, ο Δάσκαλος φύτεψε με τα δικά του χέρια ένα πλατανάκι στην Πύλη Ντ' Αμπουάζ, στον δρόμο που βρισκόταν τότε οι υπαίθριοι ζωγράφοι, λίγο πριν μπούμε στην οδό Ορφέως. Κι αργότερα, επί δημαρχίας Γιώργου Γιαννόπουλου με πρωτοβουλία του Διεθνούς Κέντρου Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου περί τα τέλη της δεκαετίας του '90, όλοι

μαζί συναποφασίσαμε στο Δήμο Ροδίων, δίπλα στον πλάτανο του Δασκάλου, να τοποθετηθεί ένα αναλόγιο με ένα επίγραμμα δικό του που να μιλούσε για το μεγαλείο της Μεσαιωνικής μας Πόλης. Αυτό έγινε παρουσία του Δημάρχου και με την αρωγή των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου Ροδίων υπό την επίβλεψη του δ/ντή της Λευτέρη Κωσταντζου στις 9 Αυγούστου 2001.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Το επίγραμμα στην ελληνική γλώσσα.
(φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη).

Το επίγραμμα αυτό με τον τίτλο *EK BATHON*, συμπεριλαμβάνεται στο ομότιτλο βιβλίο, στην ελληνική γλώσσα, στην ιταλική σε μετάφραση του ίδιου, καθώς στην αγγλική και στη γαλλική, μεταφρασμένο από τη σύζυγό του Σοφία.

Το αναλόγιο με το επίγραμμα *EK BATHON* δίπλα στον πλάτανο του Δασκάλου.
(φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη).

Το κείμενο του επιγράμματος είναι το ακόλουθο:

EK BATHON

Μέσα στα τρομερά κάστρα της Ρόδου, έργα πολέμου, που σε κάνουν ν' αναρωτιέσαι για τις χιλιάδες χέρια που μοχθήσανε, φύτεψα στη θέση παλιού που ξεράθηκε, ένα πλατανάκι. Τούτο είναι που μιλάει στους ξένους τουρίστες.

Το επίγραμμα και στις τέσσερις γλώσσες -ελληνικά, ιταλικά, αγγλικά, γαλλικά. (φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη).

Δυστυχώς, το αναλόγιο καταστράφηκε τρεις φορές από άγνωστους βανδάλους, παρά τις αποκαταστάσεις του από τις Τεχνικές Υπηρεσίες του Δήμου Ροδίων.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Φαίνεται πως οι βάρβαροι, μερικές φορές, επιστρέφουν για να σημειώσουν το βδελυρό πρόσωπο της παρουσίας τους.

Με την ευκαιρία αυτής της αναφοράς σε επιγράμματα του Φώτη Βαρέλη θα ήθελα να αναφέρω την προσωπική μου άποψη, πως πρόκειται για έναν σύγχρονο επιγραμματοποιό ο οποίος μπόρεσε να ταυτιστεί απόλυτα με τους αρχαίους επιγραμματοποιούς, έτσι ώστε να καταφέρει να δώσει τη δική του μεταφραστική πρόταση, τη δική του ποίηση, δίδοντας σύγχρονη πνοή στο αρχαίο κείμενο.

Τον είχα παρακαλέσει το 2015 να μου κάνει ένα "χατίρι". Ήταν η εποχή που έγραφα το βιβλίο μου *Η Τήλος της Ήριννας*¹⁰⁸ και είχα μπροστά μου τα σπαράγματα από την ποίηση της μεγάλης Τηλίας ποιήτριας στο αρχαίο κείμενο, αλλά και τη μετάφραση του Βασίλη Λαζανά. Το "χατίρι" ήταν να μεταφράσει εκείνος τα σπαράγματα και να τα συμπεριλάβω στο πόνημά μου. Έτσι κι έγινε. Διαπίστωσα σαν τα πήρα στα χέρια μου πως επρόκειτο για αριστουργήματα. Γι' αυτό και θα τα παραθέσω όπως ακριβώς δημοσιεύτηκαν στο εν λόγω βιβλίο μου (αρχαίο κείμενο και μετάφραση).

Τρία σπαράγματα από την *Ηλακάτη*

Στην Παλατινή Ανθολογία, όπως σημειώνει και η Μαργαρίτα Γιουρσενάρ, κάτω από το όνομα της Ήριννας υπάρχουν τρία επιγράμματα, των οποίων η αυθεντικότητα δεν είναι βέβαιη.

1

*Πομπίλε, ναύταισιν πέμπων πλόον εϋπλοον, ίχθύ,
πομπεύσαις πρόμναθεν έμάν άδειάν έταίραν.*

2

παυρολόγοι πο[λ]ιαί, ται γήραος άνθεα θνατοίς.]

3

*Τουτόθεν είς Αίδαν κενεά διανήχεται άχώ,
σιγά δ' έν νεκέεσσι, τὸ δὲ σκότος ὄσσε καταγρεῖ.*

¹⁰⁸ Σκανδαλίδης Κώστας Ε., *Η Τήλος της Ήριννας*, έκδ. Δήμος Τήλου, Ρόδος, 2016, σσ. 97-102.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Μετάφραση: Φώτης Βαρέλης

1

*Ψάρι μου καραβόψαρο που κόματα μερώνεις
Κάντο και στο ταξίδι αυτό για την γλυκιά μου αγάπη.*

2

Άσπρα μαλλιά λιγόλογα των γηρατιών λουλούδια.

3

*Αποδώ προς τον Άδη κούφιος περνάει αντίλαλος.
Βαθιά σιγή των νεκρών, και το σκοτάδι κυριεύει τα μάτια.*

Επιγράμματα από την *Παλατινή Ανθολογία*

Το πρώτο επίγραμμα, είναι αφιερωμένο στη φίλη της Ήρινας, τη Βαυκίδα, την οποία θρηνεί.

VII. Anth. Pal. epp. Sepulcralia 709-710 (Fr. Cor. Mel) 491

Π.Α. 7. 710 ΗΡΡΙΝΗΣ (ΜΙΤΥΛΗΝΑΙΑΣ).

*Εἰς Βαυκίδα τὴν \<Τηνίαν>,\
Ἑρρίνης δὲ συν/εταιρίδα.*

*Στᾶλαι καὶ σειρήνες ἐμαί καὶ πένθιμε κρωσσέ,
ὄστις ἔχεις Αἶδα τὰν ὀλίγαν σποδιάν,
τοῖς ἐμὸν ἐρχομένοισι παρ' ἠρίον εἶπατε χαίρειν,
αἴτ' ἄστοί τελέθωντ' αἴθ' ἑτεροπτόλιες.
χῶτι με νύμφαν εὔσαν ἔχει τάφος, εἶπατε καὶ τό·
χῶτι πατήρ μ' ἐκάλει Βαυκίδα, χῶτι γένος
Τηνία, ὡς εἰδῶντι καὶ ὅτι μοι ἄ συνεταιρίς
Ἑρρινν' ἐν τύμβῳ γράμμ' ἐχάραξε τόδε.*

Μετάφραση: Φώτης Βαρέλης

*Μάρμαρα και στολίδια μου και σταμνί της πίκρας
που μέσα σου κρατάς τη λίγη μου στάχτη.
Σ' αυτούς που με βλέπουν, απ' όπου κι αν έρχονται
δικοί μας ή ξένοι, πες τους να χαίρονται.
Και ότι νυφούλα με 'βαλαν εδώ, πέστε το κι αυτό.
Κι ότι Βαυκούλα μου με φώναζε ο πατέρας μου*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*κι ότι κρατώ απ' την Τήνο, να το ξέρουν.
Κι ένα ακόμη, ότι η φίλη μου Ήρινα τα 'γραψε τούτα.*

Το δεύτερο επίγραμμα, είναι κι' αυτό αφιερωμένο και πάλι στη φίλη της Ήρινας, τη Βαυκίδα.

VII. Anth. Pal. Epp. Sepulcralia 711-712 (Fr. Cor. Mel) 493
Π.Α. 7. 712. ΗΡΡΙΝΗΣ.
*Εἰς Βαυκίδα τινὰ νύμφην ἐν τῷ θαλάμῳ/
τελευτήσασαν.*

*Νύμφας Βαυκίδος εἰμὶ· πολυκλαύταν δὲ παρέρπων
στάλαν τῷ κατὰ γῆς τοῦτο λέγοις Αἶδα·
βάσκανος ἔσσ', Αἶδα. τὰ δέ τοι καλά σάμαθ' ὀρῶντι
ᾠμοτάταν Βαυκοῦς¹⁰⁹ ἀγγελέοντι τύχαν,
ὡς τὴν παῖδ', Ὑμέναιος ἐφ' αἷς ἀείδετο πεύκαις,
ταῖσδ' ἐπὶ καδεστῆς ἔφλεγε πυρκαϊᾶ
καὶ σὸ μὲν, ὦ Ὑμέναιε, γάμων μολπαῖον ἀοιδᾶν
ἐς θρήνων γοερὸν φθέγμα μεθαρμόσαο.*

Μετάφραση: Φώτης Βαρέλης

*Της Βαυκούλας εἶμαι ο δακριόλουστος τάφος. Κι εσύ που περνάς
πες σε παρακαλώ στον Άδη εκεί κάτω Φθονερός είσαι Άδη.
Κι αυτοί που καμαρώνουν τα νιάτα τα ωραία
για την σκληρή την τύχη της Βαυκούς να πούνε
πως το κορίτσι το 'καμε ο γάμος πυρκαγιά
κάτω απ' τα πεύκα τα ίδια που τον τραγούδησε.
Και τώρα ω χαρά του γάμου δεν σου μένει
παρά να κάμεις τα κανάκια μοιρολόγια.*

Το τρίτο επίγραμμα αναφέρεται στην άλλη φίλη της, την Αγαθαρχίδα, που μάλλον πρέπει να ήταν ζωγράφος, παρ' όλο που δεν το λέει με ρητό τρόπο στο κείμενο.
Constantini Ceph. Ant. Cap. II (Plan. VI).
Π.Α. 6.352 ΗΡΡΙΝΗΣ

¹⁰⁹ Από το υποκοριστικό της Βαυκίδας, Βαυκώ, μας προκύπτει και το επίσης υποκοριστικό Βαυκούλα, το οποίο χρησιμοποιεί ο Φώτης Βαρέλης στη μετάφρασή του.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*Ἐξ ἀταλῶν χειρῶν τάδε γράμματα· λῶστε Προμηθεῦ,
ἔντι καὶ ἄνθρωποι τὴν ὀμαλοῖ σοφίαν·
ταύταν γοῦν ἐτύμως τὰν παρθένον ὅστις ἔγραψεν,
αἱ καὺδὰν ποτέθηκ', ἥς κ' Ἀγαθαρχίς ὄλα.*

Μετάφραση: Φώτης Βαρέλης

*Από χέρι' απαλά η ζωγραφιά. Ξακουστέ Προμηθέα,
υπάρχουν κι άνθρωποι που φτάνουν την χάρη σου.
Σκέψου στ' αλήθεια αυτόν που ζωγράφισε τούτη την κόρη!
Φωνή της λείπει να φανεί η Αγάθω ολοζώντανη!*

Αλλά ο Φώτης Βαρέλης, εκτός από το ιστορικό πλέον επίγραμμα στη Σύμη, έχει αφήσει τα ίχνη του και με άλλα επιγράμματα σε τόπους που ο ίδιος αγαπούσε και η ιστορία τους του μιλούσε στο μυαλό και στην ψυχή.

Έτσι λοιπόν στη γενέτειρα Σάλακο έγραψε δύο επιγράμματα. Το ένα στην πηγή της Νύμφης και το άλλο στη βρύση που υπάρχει στα δεξιά του δρόμου, όπως φεύγουμε από τη Σάλακο για τη λεωφόρο Καμείρου-Ρόδου, περίπου στο μισό χιλιόμετρο, στη θέση Μυρτώνας.

Επίγραμμα στην πηγή Νύμφη στη Σάλακο Ρόδου

Η πηγή της Νύμφης στη Σάλακο με το
επίγραμμα του Φώτη Βαρέλη.
(αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

*Εγώ είμαι η Νύμφη κι είναι η κλήρα μου
στα σπλάχνα του βουνού μου ριζωμένη.
Θεός μου ο ήλιος που ὀρισε τη μοίρα μου
να 'μαι από φως κι Ελλάδα στοιχειωμένη.
Κι αν οι καιροί μου διώζουνε τ' αηδόνια
και κάθε μούρμουρο νερού στραγγίσει*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*από τα βάθη που έχουν ρίζες τα χρόνια
θ' απολύσω στοιχειό να μ' αναστήσει.*

Με τον Φώτη Βαρέλη στην πηγή της Νύμφης. Αριστερά η Άρτεμη Σκανδαλίδη και ο εγγονός μου Νίκος Ρούσσιнос. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Το επίγραμμα του Μυρτώνα

*Στη νέα τούτη μοίρα είμαι εγώ
του μαγεμένου Μυρτώνα
κάποτε η νεράιδα.*

Ο γιος του Φώτη Βαρέλη, Σταύρος, (φιλόλογος, όπως όλα τα μέλη της οικογένειας), μπροστά στην κρήνη με το επίγραμμα του Φώτη Βαρέλη στα δεξιά της οδού Σάλακος-λεωφόρος Καμείρου-Ρόδου, στον Μυρτώνα. (αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Όμως επιγράμματα του Δασκάλου έχουν περάσει στην αθανασία και έξω από το νησί της Ρόδου και τα σύνορα της Ελλάδας. Όπως στο Κιάτο Κορινθίας και την Τσάδα της Πάφου, γενέτειρα του Ευαγόρα Παλληκαρίδη. Κι αυτό, οφείλουμε να πούμε, χάρη στην πρωτοβουλία φωτισμένων

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

παιδαγωγόν που θέλησαν με τις πράξεις τους αυτές να περάσουν τον Ευαγόρα Παλληκαρίδη και τον Φώτη Βαρέλη στην αιωνιότητα.

Το άγαλμα του Ευαγόρα Παλληκαρίδη στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Κιάτου Κορινθίας με το επίγραμμα του Φώτη Βαρέλη.(φωτογραφικό αρχείο Δημήτρη Στεργιούλη).¹¹⁰

Το επίγραμμα του Ευαγόρα Παλληκαρίδη στο Κιάτο Κορινθίας

*Νύχτα κρεμάσανε το γενναίο παιδί
για να γραφτεί για μια ακόμη φορά
στην Ιστορία τραγούδι, που να διαλαλεί
το τι θα πει για την Ελλάδα Ελευθερία.*

Στο Δημοτικό Σχολείο Τσάδας της Πάφου (όπου φοιτούσε ο Ευαγόρας Παλληκαρίδης) τοποθετήθηκε μια μαρμάρινη πλάκα με επίγραμμα του Φώτη Βαρέλη, επ' ευκαιρία της διδμοποίησής του με το 2ο Δημοτικό Σχολείο Κιάτου "Ευαγόρας Παλληκαρίδης".

¹¹⁰ Ο Δημήτρης Στεργιούλης ήταν ο διευθυντής και ο ιθύνων νους της προσωνομίας "Ευαγόρας Παλληκαρίδης" του 2ου Δημοτικού Σχολείου Κιάτου Κορινθίας καθώς και της σύνδεσής του με τον Φώτη Βαρέλη και το ομώνυμο ποίημά του. Σε άλλες σελίδες, δημοσιεύεται άρθρο του Δημήτρη Στεργιούλη για τον θάνατο του Δασκάλου.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Το επίγραμμα της διδυμοποίησης Τσάδας-Κιάτου

*Τσάδα-Κιάτο δίδυμες
περήφανες για σένα Ευαγόρα
η πρώτη που σε γέννησε γενναίο
η δεύτερη που σε λατρεύει ένδοξο.*

Ένα άλλο επίγραμμα του Φώτη Βαρέλη που γράφτηκε για έναν Ιταλό φίλο του, τον Attilio,¹¹¹ είναι κι εκείνο που συμπεριλαμβάνεται στο βιβλίο του *Ευχαριστώ τους ανθρώπους*, στην ιταλική και την ελληνική γλώσσα:¹¹²

*Επιτάφιο Επίγραμμα
στον φίλο Attilio*

*Meglio di noi caro Attilio conosci ora
Nella tua strada eterna e muta,
Quello che scherzando dicevamo allora
Che la vita é una sinfonia incompiuta.*

*Κάλλιο από μας Ατίλιο να γνωρίζεις τώρα
Στην στράτα ετούτη την βουβή σου και την αιώνια
Εκείνο που στ' αστεία λέγαμε για την ζωή μιαν ώρα
Πως είναι μια μισοτελειωμένη συμφωνία!*

Στον Μανόλη Μακρή, πρόεδρο της Σ.Γ.Τ.Δ. και μακροβιότερο πρόεδρο της Εφορευτικής Επιτροπής της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου, ως καθημερινός της επισκέπτης ο Φώτης Βαρέλης του έλεγε πολλές φορές ένα απόφθεγμα (ρητό) δικής του εμπνεύσεως γραμμένο στην αρχαία ελληνική γλώσσα:

Κακού κριτού ψόγος, κράτιστος έπαινος.

που πάει να πει: *Ο ψόγος του κακού κριτή είναι ο καλύτερος έπαινος.*

¹¹¹ Πρόκειται για τον πατέρα της Λουτσίλας Κόντε Γιαννίκη και πεθερό του Σάββα Γιαννίκη, Attilio Conte, 1912-1987, (έχει ταφεί στο Bari της Ιταλίας), με τον οποίο υπήρξαν φίλοι και γενομένων συζητήσεων πάντα του έλεγε ο Φώτης Βαρέλης πως η ζωή μας είναι μια ημιτελής συμφωνία, όπως εκείνη του Σούμπερτ και πως σαν πεθάνουμε πάντα τα αφήνουμε όλα μισά.

¹¹² *Ευχαριστώ τους ανθρώπους*, εκδ. "ΤΕΧΝΗ", Α. Βρατσάλης, Ρόδος, 2010, σ. 67.

7. Το ζωγραφικό έργο του Δασκάλου

Στις 24 Φεβρουαρίου 1996, το βιβλιοπωλείο της Ρόδου "Δέντρο" του Λευτέρη Καβαλιέρου, (θερμός αρωγός πάντα στην πνευματική ζωή του τόπου), διοργάνωσε έκθεση ζωγραφικής με έργα του Φώτη Βαρέλη. Η ζωγραφική για τον Βαρέλη υπήρξε άλλο ένα κομμάτι της πολυσχιδούς προσωπικότητάς του. Τα έργα παρουσίασε στο εικαστικό κοινό ο ζωγράφος και εκπαιδευτικός Μάνος Αναστασιάδης.

Ο Φώτης Βαρέλης επεξηγεί ένα από τα έργα του που βρίσκεται στο σπίτι του, στη Σάλακο, στο φίλο του Νίκο Κασέρη. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Ο ίδιος ο Φώτης Βαρέλης προσπάθησε να δώσει μια εξήγηση στην ζαφνική μετά τα 80 σχέση του με την ζωγραφική σε ένα σημείωμα που διανεμήθηκε κατά τη διάρκεια της παρουσίασης της έκθεσης, διευκρινίζοντας πως δεν φιλοδόξησε να γίνει ζωγράφος. Απλώς υπήρξε λάτρης του ωραίου στην οποιαδήποτε μορφή κι αν το συνάντησε. Έγραψε λοιπόν στο σημείωμα εκείνο:

Η επιτακτική δύναμη της φύσης προς αναπαραγωγή των γενών, γίνεται για τα έμψυχα «μοίρα» που δεν μπορούν να ξεφύγουν. Τα οδηγεί ένας πόθος, -ένστικτο ανίκητο- και έρχονται στη ζωή. Εδώ, με αγώνες τρέφονται, διασώζονται, αναπαράγουν, φθείρονται κι ύστερα από βάσανα και γηρατιά ξαναγίνονται χώμα. Και οι πιγκουΐνοι και οι πέρδικες και οι ελέφαντες...

Ο άνθρωπος, που έκαμε τον λόγο νου και τον νου λόγο, κατάφερε δηλαδή να σκέφτεται, ζητάει να δώσει ερμηνεία σ' αυτή την «μοίρα» και ν' απαλύνει έτσι τους αγώνες της ζωής του. Την ονόμασε χρέος κοινωνικό και την στήριξε στην ΙΔΕΑ του ΚΑΛΟΥ και ΩΡΑΙΟΥ. Γιατί απ' αυτό το «ΩΡΑΙΟ», που, σαν

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

το αλάτι, το ζητάει παντού, (στον έρωτα, στο φαγητό, στο γλέντι, στην δουλιά, στην λατρεία, στην αρώστια, στην τέχνη, στο παιχνίδι,...στα νιάτα και στα γη-ρατιά) κατορθώνει να κυλιντράει και κάποια ευτυχία του. Είναι η αρετή, η δόξα, το μέτρο, η δύναμη της ψυχής μας. Η καλή μορφή, (ευμορφία, ομορφιά) με ένα λόγο, της ζωής μας, απέναντι σ' εκείνη την χωρίς σχήμα (άσχημη) κε-νότητα του χρόνου και την «ύβριν» απέναντι στη δημιουργία. Έτσι το είδα, και δεν θέλω να φιλοδοξήσω σαν ζωγράφος. Αγάπησα το ωραίο σ' οποιαδήποτε μορφή το συνάντησα ή με συνάντησε. Και με την λαχτάρα μικρού παιδιού που τολμάει (να περπατήσει, να καρφώσει, να ζωγραφίσει, να μπει στην γλώσσα των μεγάλων κι εκεί με τα λαθάκια του να το χαιρόμαστε) τόλμησα κι εγώ μετά τα 80 μου.

Μ' αυτό τον τρόπο, ζώντας τις προσδοκίες του παιδιού μέσα στο σήμερα, όπως εκείνο, εκπαιδευόμαι κι εγώ, όχι βέβαια για το αντίκρυσμα της ζωής, όπως εκείνο, αλλά για να μη μου επιβληθεί ο κενός χρόνος, και μ' εγκαταλεί-ψει η ιδέα της αρετής και του χρέους, πριν την ώρα εκείνη του ανύπαρχτου χρόνου της πραγματικής γαλήνης.

Φώτης Βαρέλης

Η έκθεση ζωγραφικής του Φώτη Βαρέλη
στο βιβλιοπωλείο "Δέντρο" με τον φωτογραφικό φακό

Ο Φώτης Βαρέλης με τον τ. Δήμαρχο Ροδίων Γιώργο Γιαννόπουλο,
δεξιά και τον Νίκο Νικολάου αριστερά στην έκθεση ζωγραφικής.
(φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Στην έκθεση ζωγραφικής. Ο Φώτης Βαρέλης δέχεται τα συγχαρητήρια του Παράσχου Παρασσού. Αριστερά ο δάσκαλος και ανηψιός του Δασκάλου Στέφανος Χρυσάλλος. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Χαρακτηριστικό στιγμιότυπο με τον Δάσκαλο στην έκθεση ζωγραφικής του.
(φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Μερικά από τα έργα του Φώτη Βαρέλη που εκτέθηκαν στο βιβλιοπωλείο "Δέντρο".
(Ο 9^{ος} κατά σειρά πίνακας στολίζει το σπίτι του Θανάση Στρίκου στη Μαγούλα).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Με τον φίλο του Νίκο Κασέρη, ο οποίος τον έχει απαθανάτισει πλείστες
όσες φορές, αφού παρακολουθούσε τις εκδηλώσεις του σχεδόν ανελπιώς.
(φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

[234]

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Δυο ζωγραφικά έργα τα οποία ο Φώτης Βαρέλης δώρισε στον
Κώστα Ε. Σκανδαλίδη για να θυμάται, όπως γράφει στον πρώτο πίνακα.

Πώς είδε τον ζωγράφο Φώτη Βαρέλη
ο ζωγράφος Μάνος Αναστασιάδης

Ένα χρόνο μετά την έκθεση ζωγραφικής του Φώτη Βαρέλη στο βιβλιοπω-
λείο "Δέντρο" της Ρόδου, στο Γ' Πολιτιστικό Συμπόσιο της Κω (27-30 Αυ-
γούστου 1997) της Σ.Γ.Τ.Δ., ο εκπαιδευτικός και ζωγράφος Μάνος Αναστα-
σιάδης μίλησε για το ζωγραφικό έργο του Δασκάλου, τονίζοντας ιδιαίτερα
την αγάπη του στη φύση, που τόσο τον επηρέασε και την ύμνησε με τρόπο
μοναδικό στην ποίηση, στη πεζογραφία και στη ζωγραφική. Άλλωστε ο ίδιος
ομολογεί πως η ζωγραφική, η ποίηση και η λογοτεχνία για μένα είναι το ίδιο.
Και τα ποιήματα που γράφω τα πιο πολλά είναι εικόνες από τη φύση...

Μερικά αποσπάσματα από την εισήγηση του Μάνου Αναστασιάδη, που
επιλέξαμε πιστεύοντας ότι "ακτινογραφούν" το ζωγραφικό έργο του Δασκά-
λου, είναι αυτά που ακολουθούν:

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ΤΟ ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ
Μια ποιητική και αισθητική περιπλάνηση στο έργο του.¹¹³

*"Και νόμμε ξαφνικά, με τη λαχτάρα του παιδιού,
να παίζω το παιχνίδι των χρωμάτων..."*

Είναι οι στίχοι του Φώτη Βαρέλη που μιλούν για τη ζωγραφική του κι είναι 16 του Φλεβάρη του 1996, μέρα Παρασκευή, μια μέρα που το φως εγκυμονεί την Άνοιξη, καθώς ο ήλιος του απογεύματος γέρνει στον κήπο του. Με περιμένει ο ίδιος εκεί. Ανηφορίζω προς την εξώπορτα του σπιτιού του. Μπαίνω, με χαιρετά καλόκαρδα κι αυτός κι ο γιος του ο Σταύρος κι η κυρία Σοφία η γυναίκα του, που σε λίγο θα φέρει τον καφέ και τις φέτες του πορτοκαλιού από το περιβόλι της.

Ο ήλιος γέρνει αργά και φωτίζει το πρόσωπό του, καθώς μου διαβάζει κάποιους στίχους του. Σηκώνεται, πηγαινοέρχεται ζωηρά πάνω κάτω και μου εξηγεί με λόγια και χειρονομίες. Με παίρνει ξαφνικά με τον ενθουσιασμό μικρού παιδιού στο εργαστήρι του και μου δείχνει τα έργα του.

Το τελευταίο του έργο βρίσκεται ακόμη μισοτελειωμένο πάνω στο καβαλέτο του. Παρασταίνει ένα μοναχικό γερτό δεντράκι στα δεξιά, ξεχασμένο μέσα στα γκριζα, με μια δυνατή σκιά από κάτω του. Μοιάζει σαν παράξενη ανθρώπινη μορφή που φεύγει. Μου λέει πως είναι καιρός να τη σταματήσει πια τη ζωγραφική. Αυτό θα γίνει σίγουρα μετά από την έκθεση που τον έπεισα με χίλια ζόρια να κάνει. Κάθε βράδυ λέει πως θα τη σταματήσει και κάθε πρωί την ξαναπιάνει πάλι. Κάτι τον σπρώχνει σ' αυτήν...

...Η κάθε συνάντησή μου με το Φώτη Βαρέλη είναι για μένα πάντοτε πνευματική αναζήτηση, ανάταση ψυχής και πάνω απ' όλα πραγματική ανθρώπινη επαφή...

«Είμαι σαν το παιδί», μου εξομολογείται, «που πέφτει μέσα στο νερό για να πιάσει τα ψάρια, δεν έχω άλλο τρόπο να παλέψω. Πήρα στη ζωή μου ένα δικό μου δρόμο παράξενο. Το ίδιο και στη ζωγραφική, που την έπιασα σε ηλικία 82 χρονών! Φαίνεται, ήταν στο αίμα μου να ζωγραφίσω από μικρός, αλλά δεν το 'καμα ποτέ. Όταν ήρθε μια μέρα κάποιος και μου 'δειξε τα σύνεργα της ζωγραφικής, τα 'πιασα και ξύπνησε αυτό που είχα μέσα μου. Το πρώτο μου έργο που χάθηκε ήταν ένα πλατάνι. Το δεύτερο ένα δέντρο που παρακαλά με τα κλαδιά του το θεό να μην καεί.

¹¹³ Αναστασιάδης Μάνος, "Το εικαστικό έργο του Φώτη Βαρέλη Μια ποιητική και αισθητική περιπλάνηση στο έργο του", στα *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, τόμος ΙΗ', έκδ. Σ.Γ.Τ.Δ., Ρόδος, 2004, σσ. 341-354.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Όταν ζωγραφίζω, δε σκέφτομαι τίποτε. Έρχεται μια εικόνα, εμφανίζεται ξαφνικά... Θυμώνω, μου 'ρχεται αυτό που ζωγραφίζω να το σκίσω, όταν τελειώσω όμως και ευχαριστηθώ, τότε πάω και το βλέπω και το ξαναβλέπω. Όταν είναι να πάω στη βιβλιοθήκη, όπως το συνηθίζω κάθε πρωί, πάω κρυφά κι ανοίγω το δωματιάκι που ζωγραφίζω. Το βλέπω λίγο και κλείνω πάλι και φεύγω»...

...Δεν νιώθει την ανάγκη να κάνει προσχέδια των έργων του, ζωγραφίζει κατευθείαν στο χαρτόνι ή το μουσαμά.

Κάτω από το κάθε έργο του, θα μπορούσε να πει κανείς, υπάρχει σχεδόν όλη η ιστορία της ζωγραφικής του, αφού το δουλεύει και το ξαναδουλεύει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Έτσι, μέσα στο κάθε έργο βρίσκονται οι διάφορες φάσεις της ζωγραφικής του, σε διαδοχικά στρώματα, σαν μνήμες από τα καλοκαίρια και τις άνοιξες των παιδικών του χρόνων, σαν τις λαμπριάτικες στολές που φόρεσε κάποια φορά... Έχει την ανάγκη να βγάξει αυτές τις εικόνες από μέσα του. Όπως έχει και την ανάγκη να εκφράζεται και με άλλους τρόπους...

...Η συζήτηση μαζί του φωτίζει το έργο του, τις σκέψεις που καθοδηγούν το χέρι του. Συναντιέται με τα ελάφια που πεθαίνουν παγιδευμένα στα συρματοπλέγματα και τους ξαναδίνει πίσω τη χαμένη ζωή τους μέσα από τη ζωγραφική του. Το πρόσωπό τους, όμως, δεν μπορεί να ξεφύγει από τη θλίψη του θανάτου, από «τη θλίψη της παντοτινής της συμφοράς». Οι Έλληνες πάντα αγαπούσαν την ομορφιά, την τελείωση και την αρτίωση της μορφής. Γι' αυτό κι ο ίδιος φροντίζει με τη ζωγραφική του όσο μπορεί να αποκαταστήσει τη μορφή του μικρού ελαφιού, για να βρει η ψυχή του γαλήνη και για να ζητήσει τη συγγνώμη του για τους ανθρώπους από τη φύση...

...Η πλανεύτρα η φύση τον συνεπαίρνει κάθε φορά. Σ' ένα έργο του μόρεσε κι έβαλε μέσα τον αέρα και την καταιγίδα. Μόνο του τον έσπρωξε το έργο. Ζωγράφησε πρώτα τις ελιές, μετά άρχισε να ξύνει το χρώμα σιγά σιγά κι οι ελιές φάνηκαν λιανές να βολοδέρνουνε, σαν να τις έσπρωχνε ο αέρας...

...Τέχνη ανεξάντλητη η ζωγραφική! Τέχνη μαγεύτρα που σε κλώθει με τα μάγια της και σε τυραννά, του λέω.

«Είναι μια τέχνη», μου λέει, «που σε πνίγει από το λαιμό, σε σφίγγει, είναι επίβουλη, με το χέρι να σε πιέζει, να σε σπρώχνει να κάμεις κάτι, είναι μεγάλη ευθύνη. Γι' αυτό με τη ζωγραφική μπορείς να κάμεις πράγματα που δεν μπορείς να τα κάμεις αλλιώς, έχει κάτι μέσα της από τη γέννα του παιδιού. Τη ζωγραφική δεν την ένιωσα όπως την ποίηση που τη σκέφτομαι και τη νύχτα. Καμιά φορά ονειρεύομαι τα νερά και τα πλατάνια να τα ζωγραφίσω. Δεν τα κατάφερα ποτέ! Ένωθα πως η ζωγραφική είναι δύσκολη

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

δουλειά και πάνω από τις δυνάμεις μου. Η ζωγραφική είναι για μένα κάτι το σπουδαίο, που κάνει τον κάθε καλλιτέχνη να πονάει. Οι εικόνες που βλέπεις σε παίρνουν μακριά...

...«Στη ζωγραφική», μου λέει, «παίζω σαν το παιδί, μα δεν είναι το ίδιο με την ποίηση. Μετά την αρρώστιά μου μ' έβαλαν να καθίσω και να γράψω μια γραμμή, όχι να ζωγραφίσω. Όταν ένιωσα καλύτερα ήθελα να διορθώσω τη ζωγραφική μου. Όταν μου 'δωσες λίγο χρώμα για να δοκιμάσω, βρήκα αυτό το δωμάτιο και το 'καμα μικρό εργαστήριο. Αυτά με οδήγησαν να ζωγραφίσω πιο πολύ. Με τραβά η ποίηση, την υποτάσσω και την κάνω ό,τι θέλω. Αντίθετα, η ζωγραφική με υποτάσσει και με κάνει ό,τι θέλει αυτή. Βλέπω τον κόσμο μέσα από εικόνες. Τα «Κίταλα» είναι όλο εικόνες, τα ποιήματά μου είναι γεμάτα εικόνες, πάντα η εικόνα υπάρχει μέσα μου και μέσα στο έργο μου. Σε μένα δεν υπήρξε ποτέ τίποτε το αφηρημένο. Από το μάτι μου και τις αισθήσεις μου θα περάσει πρώτα αυτό που θέλω για να γράψω. Έπρεπε να 'ρθει η στιγμή να ωριμάσουν πρώτα κάποια πράγματα και στη ζωγραφική για να τα πω. Δόξα σοι ο Θεός»...

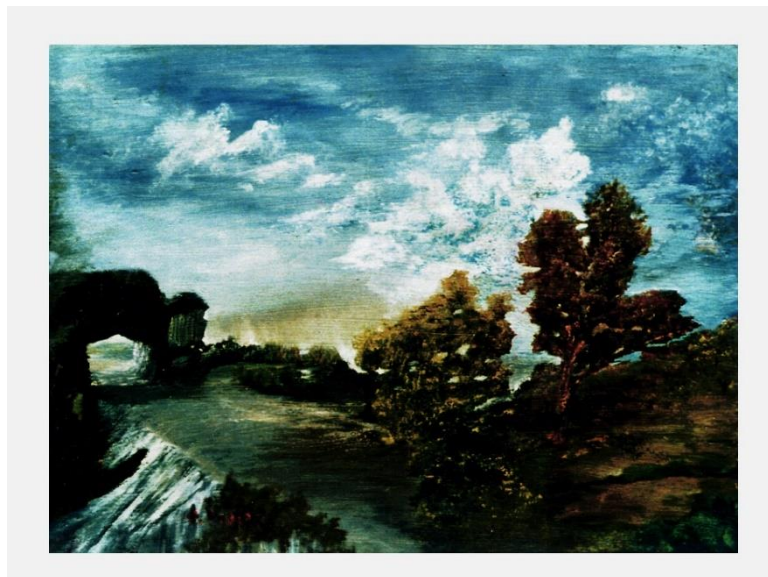
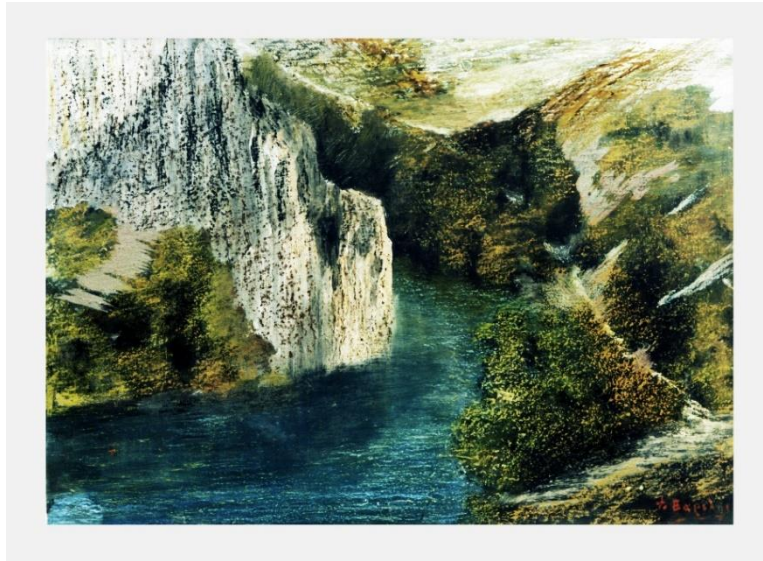
...Τα τοπία του Βαρέλη είναι κατά κανόνα η ψυχή μιας φύσης, όπως αυτός τη νιώθει και την βλέπει, μιας φύσης γαλήνιας σε μιαν ώρα απροσδιόριστου απομεσήμερου. Η ζωγραφική του είναι απλή και νοσταλγική, φαντάζει ένα παράθυρο που μας αποκαλύπτει τον ίδιο τον κόσμο του, που μας φανερώνει την αγάπη του για μια φύση, που θέλει να ζήσει σε αρμονία μαζί της. Η ψυχή του χαίρεται τα απλά και φυσικά πράγματα, που θέλει να τα μοιραστεί μαζί της: Την ομορφιά και το φως. Η φύση στις ζωγραφιές του ξεπηδά μεγαλόπρεπα σαν ένας παραμυθένιος κόσμος, ένας σκηνικός χώρος στον οποίο μας καλεί να περπατήσουμε μαζί, να ανακαλύψουμε και να χαρούμε...

...Τέλος, παρατηρώντας πιο προσεκτικά τη ζωγραφική του Φώτη Βαρέλη, αν αφεθείς, αν αφήσεις τα φτερά της φαντασίας σου να σε οδηγήσουν, θ' ακούσεις ίσως τον ήχο του νερού που κυλά αφρίζοντας και το θρόισμα το απαλό από ένα αεράκι που φυσά. Άμα αφεθείς, θα δεις ίσως τις νύμφες και τις νεράιδες να ξεπηδούν πίσω απ' τους βράχους ή κάτω απ' τους ίσκιους των πλατανιών, θα νιώσεις ίσως την ίδια την ψυχή της φύσης. Γιατί η φύση είναι η μόνη θεότητα που κυριαρχεί παντού στο έργο του με το πιο γαλήνιο και καθαρό της πρόσωπο.

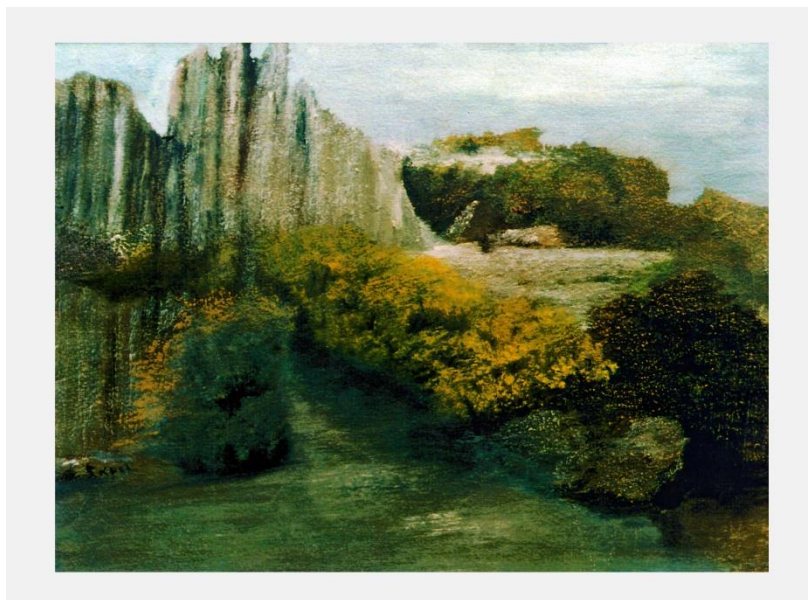
Ο Φώτης Βαρέλης, όπως πιστεύω, ζωγράφισε τα έργα του γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, για να μας δείξει την αγάπη του για τα πλατάνια και τα νερά, για τις ρεματιές, τις σπηλιές και τα φαράγγια, για την πλανεύτρα φύση, που ξυπνά μέσα από τις θύμισες των παιδικών του χρόνων. Γι' αυτό μας καλεί κοντά σ' όλες αυτές τις τρυφερές του αγάπες, στα περιβόλια που αγάπησε,

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

εκεί όπου το πουλί θα τραγουδήσει τους πόθους του στον ίσκιο μιας λεμονιάς, που κάτω απ' αυτόν έμαθε να ζωγραφίζει...

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Τρία από τα έργα του Φώτη Βαρέλη, τα οποία φωτογραφήθηκαν από τον Μάνο Αναστασιάδη.

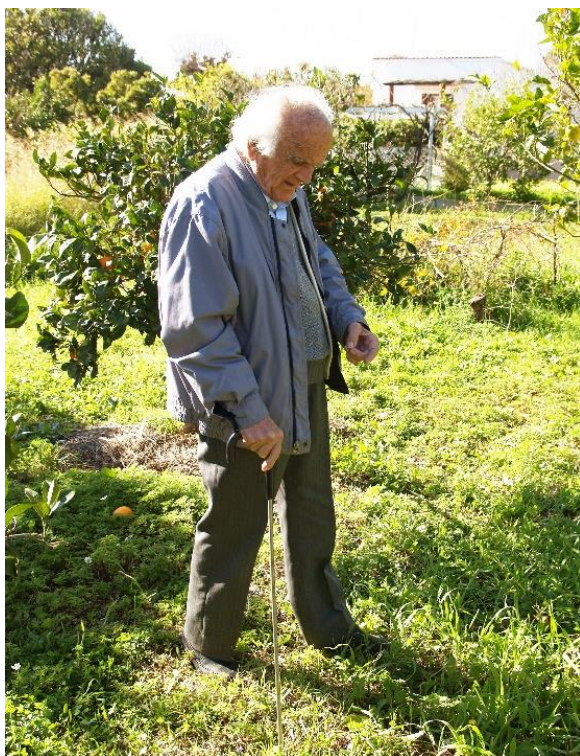
Το πορτρέτο του Φώτη Βαρέλη
από τον Μάνο Αναστασιάδη¹¹⁴

[Αφηγείται ο Μάνος Αναστασιάδης]

Όταν πέθανε ο Βαρέλης, πήγα να του δώσω τον τελευταίο ασπασμό. Περίλυπος για το γεγονός, κάποια στιγμή πλησίασα αργά και έσκυψα, τον ακούμπησα και είδα ξαφνικά μπροστά μου στο πρόσωπό του όλα τα σημάδια του θανάτου, το χλωμό πρόσωπο, το σκληρό δέρμα, ένιωσα την απουσία ζωής, αισθάνθηκα το ταξίδι του στον άλλο κόσμο. Από ένστικτο τραβήχτηκα πίσω, πήγα παράμερα, γιατί ήθελα να κρατήσω εκείνη την εικόνα της ζωής γεμάτη πνεύμα, που ήξερα για το Βαρέλη όλα αυτά τα χρόνια, από τότε που πρωτογνωριστήκαμε, στα χρόνια που δίδασκε στην Ακαδημία, και του πρότεινα να 'ρθει στο εργαστήρι μου, για να τον ζωγραφίσω.

¹¹⁴ Το πορτρέτο του Φώτη Βαρέλη, όπως μας είπε ο Μάνος Αναστασιάδης, πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις: α. Το πρώτο σχεδιάσμα αμέσως μετά το θάνατό του, τον Αύγουστο του 2012 και β. η ολοκλήρωση το 2018.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Ο Δάσκαλος στον κήπο του σπιτιού του. (φωτογραφικό αρχείο Μάνου Αναστασιάδη).

Δέχτηκε αμέσως και μου όρισε τη μέρα και την ώρα, ένα πρωινό Σαββάτου γύρω στις 11. Εκείνες τις μέρες τις αξέχαστες που ερχόταν ο Βαρέλης στο εργαστήρι μου, περίπου για ένα μήνα, και τον είχα απέναντί μου, προσπαθούσα να συλλάβω τη μορφή του σαν πνεύμα και σαν ύλη, πράγματι κάτι δύσκολο, γιατί, πίσω απ' το δέρμα, τους μυώνες, τον οστέινο σκελετό, τα συστήματα, θα πρέπει να δεις την ψυχή, την έκ-

φραση. Θυμάμαι ότι μετά από λίγο διάστημα ο ίδιος και οι δικοί του μου ζήτησαν τα έργα που έκαμα, τις μελέτες καλύτερα, για να εμβαθύνω στη μορφή του. Εγώ το σκέφτηκα και τους έδωσα μόνο ένα πορτρέτο του το πιο ρεαλιστικό, όλα τα άλλα τα κράτησα.

Στο συγκεκριμένο πορτρέτο πήρα μερικά στοιχεία από τις μελέτες μου και έβαλα ταυτόχρονα τις εντυπώσεις μου από την εικόνα του νεκρού Βαρέλη. Τον έκανα να βρίσκεται σ' ένα άλλο περιβάλλον, μοναχικός, απομονωμένος, περικλειστος στο δικό του χώρο, στραμμένος στον εαυτό του, σε στάση στοχασμού, γαλήνιο, τα βιβλία του να βρίσκονται σε ρευστότητα, να ίπτανται, να κινούνται γύρω, να κυκλοφορούν παράξενα στο χώρο, να ανεβοκατεβαίνουν έξω από το βαρυτικό πεδίο της γης, να φεύγει σαν αστροναύτης γλωμός προς το σύμπαν. Δεν είναι πια του κόσμου τούτου, αποπνευματωμένος, μα κάτι από το δικό του πνεύμα κι απ' τη δική του παρουσία έχει μείνει στην εικόνα αυτή.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ο Φώτης Βαρέλλης, όπως τον είδε ο ζωγράφος και εκπαιδευτικός Μάνος Αναστασιάδης: μοναχικό, απομονωμένο, περικλειστο στο δικό του χώρο, στραμμένο στον εαυτό του, σε στάση στοχασμού, γαλήνιο, τα βιβλία του να...κυκλοφορούν παράξενα στο χώρο αποπνευματωμένο... (αρχείο Μάνου Αναστασιάδη).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Το πρώτο σχεδιάσμα του Μάνου Αναστασιάδη το 1996.
(αρχείο Μάνου Αναστασιάδη).

8. Ο Φώτης Βαρέλης με τα μάτια ενός συγγενή του

[Αφηγείται ο Στέφανος Χρύσαλλος] ¹¹⁵

Είχα την τύχη να τον γνωρίσω από μικρό παιδί, αλλά και ν' ακούσω πολλά από τις διηγήσεις των δικών μου, καθότι ήταν και συγγενής μου: Πρώτος εξάδελφος του πατέρα μου. Ο παππούς του, ο Σταύρος Βαρέλης στον Αρχάγγελο, ο παππούς ο Σταυρής όπως τον έλεγαν οι δικοί μας, ήταν ο "σοφός" του χωριού. Ήξερε απ' έξω τα "εκκλησιαστικά γράμματα" κι ήξερε να ερμηνεύει τα ευαγγέλια. Το σπίτι του ήταν το στέκι των χωριανών μετά τη θεία λειτουργία της Κυριακής για ερμηνεία των όσων άκουσαν στην εκκλησία.

Απέκτησε τρεις γιους, τον Αναστάση, το Στέλιο, το Γιάννη (Γιάγκο τον λέγαμε) και μια κόρη τη Χρυσοφινιώ, η οποία ήταν και η μόνη που έμεινε στο χωριό και τον πρόσεχε στα γηρατειά του. Οι τρεις γιοι ακολούθησαν τρεις διαφορετικούς δρόμους. Ο Στέλιος βρέθηκε στην περιοχή Κορινθίας (Νεράντζα - Βέλο) όπου και έζησε όλα του τα χρόνια. Ο Αναστάσης ήταν μικροέμπορος της εποχής (πραματευτής) και βρέθηκε στη Σάλακο όπου παντρεύτηκε τη Βαγγελίτσα και απέκτησε τέσσερα παιδιά, όπως ο πατέρας του, τρία αγόρια και ένα κορίτσι. Ένα από τα παιδιά του είναι ο Φώτης Βαρέλης.

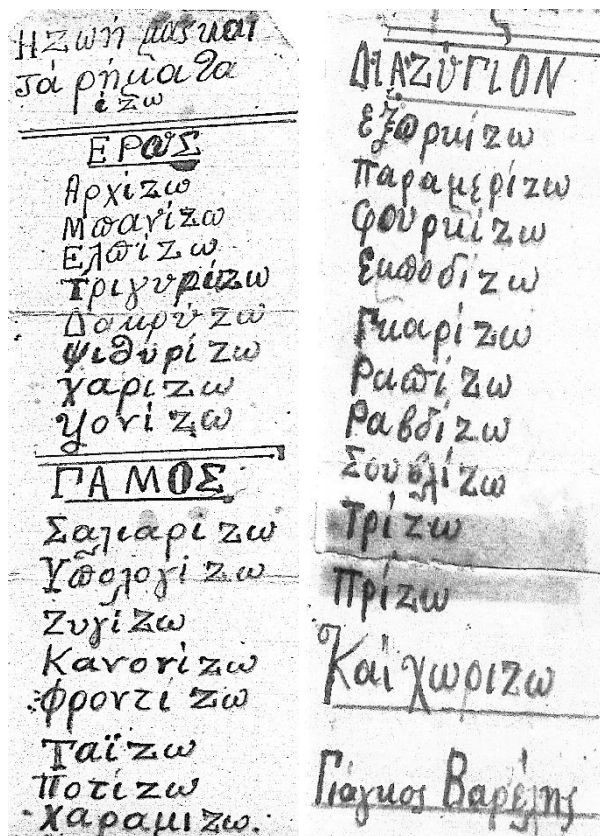
Ένα άλλο παιδί του Αναστάση ήταν ο Σταύρος Βαρέλης (αδελφός του Φώτη) με το όνομα του "σοφού" παππού. Είναι το παιδί που σε νεαρή ηλικία χάθηκε μεταβαίνοντας στην Ελβετία για θεραπεία από την ασθένεια της εποχής, τη φυματίωση. Άφησε κάποιο έργο λογοτεχνικό, όπως αναφέρει κάπου ο Φώτης. Κατόπιν αυτού, ο Φώτης, έδωσε το όνομα του Σταύρου (παππού και αδελφού) στον πρωτότοκό του γιο, στο σημερινό Σταύρο.

Ο Γιάγκος παντρεύτηκε στη Λίνδο. (Βιολιτζής άριστος και τσαγκάρης). Η γυναίκα του τον εγκατέλειψε και βρήκε αποκούμπι στον αδελφό του Αναστάση κι έζησε στη Σάλακο τα περισσότερα χρόνια της ζωής του.

Ο Αναστάσης επισκεπτόμενος το χωριό των γονιών του για να δει τους συγγενείς, έπαιρνε πάντα μαζί του και το Φώτη. Αυτά που αναφέρω είναι από τις διηγήσεις, κυρίως, του πατέρα μου, ο οποίος ήταν γιος της Χρυσοφινιώ.

¹¹⁵ Αφηγητής: Στέφανος Χρύσαλλος του Νικολάου, γεννηθείς στον Αρχάγγελο στις 6.6.1947, συνταξιούχος δάσκαλος (πτυχιούχος Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ρόδου), κάτοικος Ρόδου. Γραπτό κείμενο 10.9.2019.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Από τις σοφίες του Γιάγκου
Στ. Βαρέλη, θείου του
Φώτη: Τα ρήματα που τε-
λειώνουν σε -ίζω. (αρχείο
Στέφανου Χρύσαλλου)

Ο Φώτης λοιπόν από μικρός στον Αρχάγγελο εντυπωσιάζε για τις ικανότητές του σε πολλά θέματα. Ήταν άραγε γνωστό γύρω στο 1920-1923 το άλμα επί κοντώ;¹¹⁶ Κι αν ναι, πού το είδε; Κι όμως...βρισκόμενος στο καμαρικό σπίτι της θείας της Χρυσ αφινιώως, έπιανε ένα κοντάρι (αυτό που ραβδίζουν τις ελιές), ανέβαινε στον ένα παταρό, το "κάρφωνε" στο χωμάτινο πάτωμα στο κέντρο του σπιτιού και

ως άλμα επί κοντώ, βρισκόταν στον απέναντι παταρό. Ασχολήθηκε από μικρός ή νεαρός με το βιολί κι ήταν πολύ καλός χορευτής.

Το 1923 γεννήθηκε ο μικρότερός του αδελφός ο Γιάννης (ή Γιάγκος ο νεότερος). Ο Φώτης τότε 10 ετών. Μετά μια εβδομάδα έπρεπε να γίνει η σχετική τελετή. Να βάλουν το παιδί στις "Εφτά".¹¹⁷ Η Χρυσ αφινιώ με το

¹¹⁶ Αναγνωρίστηκε ως ολυμπιακό αγώνισμα στους Ολυμπιακούς του 1896 για τους άνδρες και του 2000 για τις γυναίκες. (<https://el.wikipedia.org/wiki/11.10.2019>). Προφανώς σ' ένα χωριουδάκι της κατοχικής Ρόδου, στη δεκαετία του 1920, δεν ενδιέφερε να γνωρίζει κάποιος αν υπήρχε το ολυμπιακό άθλημα του άλματος επί κοντώ.

¹¹⁷ Σύμφωνα με την παράδοση οι Αρχαγγελίτες αλλά και οι κάτοικοι άλλων χωριών της Ρόδου, τα παλαιότερα χρόνια, όταν αποκτούσαν παιδιά, τηρούσαν αυτό το έθιμο τόσο για να έχει το παιδί καλή τύχη, όσο και για να εξαλείψουν κάθε έννοια φόβου από τη μετέπειτα ζωή του. Έτσι επτά ημέρες μετά τη γέννηση του μωρού, οι γονείς καλούσαν κυρίως τους συγγενείς

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

γαϊδουράκι της πήρε το γιο της το Νικόλα (πατέρα μου) έξι ετών τότε και πήγε στη Σάλακο για την τελετή.

Στο τέλος της τελετής, όλοι οι συγγενείς άφηναν δίπλα στο νεογέννητο ένα δωράκι. Χειροποίητο ρουχαλάκι ή παιχνίδι της εποχής. Ο πατέρας ο Αναστάσης έδωσε ένα κυνηγετικό όπλο στο Φώτη κι ο Φώτης το ακούμπησε ως δώρο στον αδελφό.

Είχαν λόξα οι Βαρέληδες με τα όπλα (όπως και με τα μουσικά όργανα κι άλλες καλές τέχνες). Όχι τόσο για να σκοτώνουν τα θηράματά τους, αλλά για να βγαίνουν στη φύση κι εκεί να φιλοσοφούν σαν τους αρχαίους Έλληνες. Νομίζω στα *Κίταλα* αναφέρει ένα περιστατικό του κυνηγιού, γεμάτο φιλοσοφική συζήτηση που έκανε με έναν ήρωα του έργου που σίγουρα ήταν ο θεός του ο Γιάγκος.

Στο διάστημα της νιότης και της εφηβείας του, ο πατέρας του έλεγε συχνά στους συγγενείς Αρχαγγελίτες: "Αυτοσδά ο Φώτης, μια μέρα θα γράψει το όνομα Βαρέλης με χρυσά γράμματα".

Όταν κατέβηκα στην πόλη της Ρόδου για να φοιτήσω στο Βενετόκλειο, ευτύχησα να τον έχω καθηγητή στα γλωσσικά μαθήματα και στη Λογική, στην τελευταία τάξη του εξαταξίου Γυμνασίου (Στ' Πρακτικού). Για τη συνύπαρξή μας αυτή θα προσπαθήσω να θυμηθώ μερικά πράγματα που μου έχουν μείνει στη μνήμη.

αλλά και κάποιους φίλους ή γείτονες, για να «βάλουν το παιδί στις εφτά». Μια ομάδα συγγενών- η μητέρα έμενε στο σπίτι- έπαιρναν αγκαλιά το νεογέννητο μωρό και περπατούσαν μέχρι να βρουν σταυροδρόμι. Μαζί τους κρατούσαν θυματό με αναμμένα κάρβουνα. Η μετάβαση στο σταυροδρόμι επαναλαμβανόταν τρεις φορές, σύμφωνα με κάποιες πληροφορίες ή επτά φορές, σύμφωνα με άλλες πληροφορίες. Στο σπίτι υπήρχε ένα σκεύος γεμάτο με άμμο όπου έκαιγαν εφτά κεράκια για τις εφτά μοίρες του μωρού. Κατά την τελευταία έξοδό τους έριχναν τα κάρβουνα στην άκρη του δρόμου για να εξαφανιστούν τα «κακά». Κάθε φορά που επέστρεφαν στο σπίτι, οι συγγενείς που περίμεναν ρωτούσαν εκείνους που κρατούσαν το μωρό: «Τι είδατε;» και οι δεύτεροι απαντούσαν: *Το Χριστό και την Παναγία/και τη μοίρα του μωρού/ή μοίρα του να κουβαλεί/το ριζικό να φέρνει.*

Επίσης ρωτούσαν τους γονείς : «πού τάξεις το μωρό;» Κι απαντούσαν για παράδειγμα: «στην Παναγία», «στο Χριστό», «στην Αγία Ειρήνη για να το ειρηνεύει!» Οι γονείς κερνούσαν τους καλεσμένους τηγανίτες με μέλι ή άλλα παραδοσιακά γλυκίσματα με μέλι και οι συγγενείς πρόσφεραν δώρα στο νεογέννητο. Στη συνέχεια πήγαιναν σε εφτά σπίτια και ζητούσαν από το καθένα μία κλωστή, κατά προτίμηση σκούρου χρώματος. Με αυτές τις εφτά κλωστές έφτιαχναν βραχιόλι πλεχτό, το οποίο φορούσαν στο χεράκι του μωρού. Τελευταία φορά που προσωπικά είχα παρευρεθεί σε τέτοιο έθιμο ήταν το 2005 όταν ο πρώτος μου εξάδελφος με κάλεσε «για ναβάλουν το παιδί του στις εφτά!» (Οι πληροφορίες προέρχονται από έναν παππού από τον Αρχάγγελο, 86 ετών, κι από μια γιαγιά, επίσης από τον Αρχάγγελο, 82 ετών). [Καραολάνη Φλώρα του Κωνσταντίνου, νηπιαγωγός (πτυχιούχος Πανεπιστημίου Αιγαίου), γεννηθείσα στη Ρόδο, 2.5.1971, μόνιμος κάτοικος Αρχαγγέλου, 4.10.2019].

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ο Φώτης Βαρέλης με το αγαπημένο του βιολί. [φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλίδη].

-Κατ' αρχήν, πολλές φορές, αντί να πιάνουμε το βιβλίο με την "Αντιγόνη" και να προσπαθεί να μας αναλύσει γραμματολογικά και συντακτικά φαινόμενα, έπαιρνε μια λογοτεχνική μετάφραση σπουδαίου Έλληνα ποιητή, π.χ. του Γρυπάρη, και μας διάβαζε από εκεί τα σπουδαία έργα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, για να νοιώσουμε το μεγαλείο όπως μας έλεγε των ελληνικών γραμμάτων. Εσείς -

μας έλεγε- του Πρακτικού δεν ενδιαφέρεσθε για γραμματολογικά και συντακτικά φαινόμενα. Ας τα μάθουν οι απέναντι του Κλασικού. Μετά από λίγα χρόνια εφαρμόστηκε αυτός ακριβώς ο τρόπος διδασκαλίας από το Υπουργείο Παιδείας στο Γυμνάσιο και νομίζω και στο Λύκειο για κάποια χρόνια (πρωτοπόρος και σ' αυτό ή προάγγελος).

-Αναφέρω πιο κάτω μερικά περιστατικά / διηγήσεις απ' όσα θυμάμαι:

1) Κάποια στιγμή μας διηγήθηκε μια ιστορία:

Ήταν, λέει, σε κάποιο χωριό μια νέα κοπέλα που κάποια στιγμή πήρε τα άπλυτα ρούχα της οικογένειας να τα πλύνει στο ρυάκι (ποταμάκι) του χωριού. Την ώρα που τελείωσε κι άρχισε να τ' απλώνει στα κλαδιά για να στεγνώσουν, παρουσιάστηκε περαστικός ένας νέος, κυνηγός με το όπλο του και κάθισε σ' ένα βράχο στην άκρη να ξαποστάσει. Κουβέντα στην κουβέντα, ήρθαν πιο κοντά και με φυσικό τρόπο έγινε μια πράξη ΑΛΦΑ. (κι ακούμπησε το σφουγγάρι του μαυροπίνακα στην έδρα ως να ήταν αυτή η πράξη).

Κι αρχίζει ο Φώτης: Δεν έφτανε που η κοπέλα, ανατομικά πια, δεν ήταν το ίδιο, το βάρος που θα σήκωνε δυσβάσταχτο, οι πόνοι που θα ακολουθούσαν μετά από 9 μήνες (ενώ ο άλλος σχεδόν ανέπαφος, σώος και αβλαβής), δεν της έφταναν λοιπόν όλα αυτά, έπρεπε ο μεγάλος της αδελφός να την κολλήσει στον τοίχο και με ύβρεις και χειρονομίες να την αντιμετώπιζαν όχι ως άνθρωπο αλλά ως κάτι άλλο;

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Αυτό ήταν σαν ένα μάθημα (εκτός ύλης) για την ισότητα των δύο φύλων. Σε μια τάξη νέων παιδιών 17-18 χρονών με 26 αγόρια και 2 κορίτσια, εν έτει 1964.

2) Άλλο ένα περιστατικό: Ένας-δυο συμμαθητές μου του συμπεριφέρονταν με ανάγωγο τρόπο, με αποτέλεσμα να νευριάσει κάποια στιγμή και αντί να τους τιμωρήσει, έφυγε από την αίθουσα. Σε 5 λεπτά επανήλθε και μας είπε: "Παιδιά γύρισα. Όχι στην τάξη μόνο αλλά και στον εαυτό μου."

Όταν μεταγενέστερα, μετά από 8-10 χρόνια, διορισμένος δάσκαλος πια εγώ τον επισκεπτόμουν τα καλοκαίρια και έπαιρνα συμβουλές για τον τρόπο που δούλευα ως δάσκαλος, κάποια στιγμή μου είπε: "Εσένα και μερικούς συμμαθητές σου σας ντρέπομαι". *Γιατί θείε*, τον ρώτησα. Κι αμέσως μου εξήγησε: "Θυμάσαι μια μέρα που έφυγα νευριασμένος; Εσείς δε ξέρετε το λόγο. Υπήρξε κάποιος συμμαθητής σου, που ενώ εσείς γράφατε έκθεση, εκείνος μου έγραφε βρισιές και με χαρακτήριζε με τον χειρότερο τρόπο".

-Κι εσύ θείε τι έκανες;

"Του απαντούσα γραφτά και προσπαθούσα να του εξηγήσω ότι έκανε λάθος στις εκτιμήσεις του. Ότι είχε άδικο κι ότι τα πράγματα δεν ήταν όπως τα έβλεπε. Μετά από χρόνια βέβαια ευρισκόμενος εκείνος στην Αμερική, μου έστειλε δεκάδες επιστολών για να μου ζητήσει συγγνώμη."

3) Φιλοσοφικές συζητήσεις:

Όταν, λέει, τέλειωσε το πανεπιστήμιο και δε μπορούσε να γυρίσει στη Ρόδο (του το είχαν απαγορεύσει οι Ιταλοί), προσπάθησε να βρει κάποια απασχόληση για να βγάλει κάτι προς το ζην. Βρέθηκε σ' ένα ιδιωτικό σχολείο της εποχής όπου πλούσιοι και πλούχοντες έστελναν τα παιδιά τους. Του ανέθεσαν τη διαπαιδαγώγηση και τη φύλαξη κάποιου παιδιού με ειδικές ανάγκες. Ο διευθυντής του σχολείου τον παρουσίασε ως εκπαιδευτικό που γύρισε από την Οξφόρδη. "Κι εγώ, μας έλεγε, καμάρωνα σα γύφτικο σκεπάρνι. Κάποια στιγμή έπρεπε να το επιβλέπω και στις 'κενώσεις' του πεπτικού του συστήματος. Κι έτσι όπως παρακολουθούσα, το παιδί δεν μπορούσε να συγκρατήσει ούτε το γράμμα *a* την ώρα που έκανε την ανάγκη του, του είπα: 'Βρε Κωστάκη μου, ποιος θεός μας ένωσε εμάς τους δύο; Εκείνο που διαπιστώνω βλέποντάς σε, είναι ότι όντως η γη αποτελείται από δύο ημισφαίρια και μια ρευστή κατάσταση στη μέση!'"

4) Όταν μας έκανε το μάθημα της Λογικής, ξεκινούσε από το "βάθος της εννοίας" = γνωρίσματα εννοίας και "πλάτος της εννοίας" = είδη εννοίας.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Μας έλεγε: Αυτός ο μαθητής Α είναι μια έννοια. Αν πούμε μόνο μαθητής είναι πιο πλατειά έννοια. Αν πούμε Ευρωπαίος, πιο πλατειά, αν πούμε τέλος άνθρωπος, ακόμα πιο πλατειά. Έτσι αν κάποιος καταλήγει στον άνθρωπο, λέμε αυτός έχει πλατειά αντίληψη. Ό,τι λάθος κάνει ο απέναντί του, θα πει: Δεν είναι φοβερό πράγμα, άνθρωπος είναι θα κάνει και λάθη.

5) Τα θέματα των εκθέσεών του ήταν πρωτότυπα. Μας είχε βάλει κάποτε ως θέμα: "Σκεφτήκατε ποτέ γιατί γίνετε Παναθηναϊκός ή Ολυμπιακός ή Α.Ε.Κ. κ.λπ.; Αν αυτή η προτίμησή σας είναι σωστή; Θα χάνατε κάτι από την υπόληψή σας αν γυρνούσατε; Τι προσφέρει αυτός ο φανατισμός σε μια ομάδα ή κόμμα γενικά;"

Σε ερώτησή μου για το "τι προσφέρει" στον οπαδό ή στο κόμμα ή την ομάδα, μου απάντησε: "Πάρτο όπως θέλεις."

Ύστερα από 30 ολόκληρα χρόνια, το 1995, ξαναδιάβασα το θέμα που μας έδωσε τότε και την έκθεσή μου. Ανατρίχιασα πραγματικά και μονολόγησα: Πριν 30 χρόνια ακριβώς κι είναι τόσο επίκαιρος. Ήταν, όντως, πάντα επίκαιρος, ήταν πάντα μέσα στη ζωή.

Άραγε αν αυτοί οι φανατισμένοι φίλαθλοι (νεαροί κυρίως) περνούσαν από τα χέρια κάποιου Φώτη Βαρέλη (αναρωτήθηκα) και τους προβλημάτιζε όπως εμάς τότε, τους τυχερούς, θα φθάναμε σ' αυτά τα έκτροπα;

Πολλές φορές οι παρατηρήσεις του ήταν ολόκληρο κείμενο. Στο θέμα: "Το κυριότερο στοιχείο για την ευτυχία μας είναι η φρόνηση" μου έγραψε:

«Άκουσε χρυσό μου παιδί. Όταν ό τίτλος μιλά κατηγορηματικά ότι ή φρόνηση είναι τό κυριότερο στοιχείο γιά τήν εϋτυχία, έννοει ότι εΐναι: ό,τι ή κοπριά στο φυτό παρ. χάρη, όχι όμως καί πώς τούς κάμνει σώνει καί καλά όλους πού τήν έχουν εϋτυχισμένους όπωσδήποτε. Μετριάζει βέβαια τά συναισθήματα πού γεννά ή δυστυχία, δέν μπορεί όμως εκείνον πού εΐναι λε- πρός νά τόν περάσει από τή μεριά τών υγιών ανθρώπων. Πάντως γράφεις μέ προοπτική νά γράφεις καλά.»

6) Σε εκτός σχολείου συζητήσεις:

Κάποτε τον πλησίασε μια μητέρα μαθητή της Α΄ γυμνασίου και του είπε: "Κύριε Βαρέλη, έχω ένα σοβαρό πρόβλημα. Ο γιος μου ενώ είναι καλό παιδί δε δέχεται να διαβάσει όσο χρειάζεται για να ανταποκριθεί στις ανάγκες του σχολείου". Ο Φώτης εστράφη προς το μαθητή και τον ρώτησε απλά: "Παίζεις γιε μου; Παίζεις διάφορα παιχνίδια;" Ναι, απάντησε ο μικρός. "Τότε να συνεχίσεις να παίζεις." Ήθελε να τονίσει στη μητέρα του την παιδαγωγική αξία του παιχνιδιού και την ανάγκη του παιδιού για παιχνίδι.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

"Αισιόει χροιά να παιδί. Όταν ολίγη μιλιά
υπερηφανεύεται... όλοι ή φρόνηση είναι το υστεραίο
στοιχείο πάλι ελπίδα, ύστερα όλοι είναι όλοι ή υποψία
όλο φιλία παρ' όσον, Όχι όμως και πάλι καμνή ούρα
και μετά όλοι πάλι ήσαν. ελπιζόμενοι όλοι όλοι.
Επειδή μελέτημα ~~το βιβλίο~~ ^{το βιβλίο} κα' αναπόδεικτα ότι μιλιά
ή δουλειά, δι' αυτού όμως είναι από την γροθιά κα'
των σφαιρών από πάλι μελέτη πάλι ή γροθιά δουλειά.
Παύλος μελέτημα σε προσοχή κα' μελέτημα κα'."

Σημείωση του Φώτη Βαρέλη κάτω από έκθεση μαθητή του με θέμα "Το κυριότερο στοιχείο
για την ευτυχία μας είναι η φρόνηση". Νοέμβριος 1964.
(αρχείο Στέφανου Χρύσαλλου).

7) Όταν υπηρετούσε στη Λέρο ως γυμνασιάρχης, όπως μου διηγήθηκε κάποτε, μια μαθήτρια είχε μια περιπέτεια με ένα ναύτη. Συνήλθε ο Σύλλογος των καθηγητών κι αποφάσισε να την αποβάλουν από το σχολείο και κατά συνέπεια από το νησί. Κι ενώ εκείνος πάσχιζε να τους μεταπεισει, μαζί με την επιμονή τους του ξεστόμισαν και το εξής: "Το κάνεις για να σε πουν καλό." Κι εκείνος τους απάντησε: "Μπράβο που το καταλάβατε. Ελάτε μαζί μου να σας πουν κι εσάς καλούς." Κι αφού τους έπεισε, βγήκε κι έκανε ανακοίνωση: "Εγώ άλλη γνώμη είχα, αλλά οι συνάδελφοί μου και καθηγητές σας, αποφάσισαν να δώσουμε ευκαιρία στο παιδί (κορίτσι) και να μην το τιμωρήσουμε." Κι έτσι μου είπε στη διήγησή του: "Οπότε είπαν εκείνους καλούς."

-Μεταγενέστερα:

Όταν πήγε στην Ακαδημία Αθηνών για να παραλάβει το βραβείο για το έργο του *Κίταλα*, αισθανόταν πολύ άβολα και κάποια στιγμή είπε στην αγαπημένη του σύζυγο:

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

- "Σοφία δεν αντέχω, φεύγω..."
- "Και το βραβείο Φώτη μου;"
- "Πάρτο εσύ..."

- Κάποτε τον ρώτησα, αν κάποιο μέρος της επιτυχίας του, οφείλεται στο ότι ήταν πάντα κοντά στη φύση. Και η απάντησή του: "Έκατό τοις εκατό!"

- Τον Ιούνιο του 1997 τον καλέσαμε στο 15ο Δημοτικό Σχολείο που νηπρετούσα για να μιλήσει στα παιδιά με την ευκαιρία της διδασκαλίας του ποιήματος *Ευαγόρας Παλληκαρίδης*.

Μη θέλοντας να παρέμβει στο έργο των δασκάλων, δεν είπε ούτε ανέλυσε το ποίημα. Είπε άλλα, άσχετα μ' αυτό πράγματα. Τους έδωσε συμβουλές:

"Μια Κυριακή", τους είπε, "βρέθηκα στο χωριό μου. Πήγα στο καφενείο για καφέ, κι εκεί πιο πέρα, μια παρέα παιδιών, πήραν κι εκείνα το ποτό τους, άρχισαν την κουβέντα, τα πειράγματα αναμεταξύ τους, γέλια, χαρές, κι ό,τι άλλο ακούς από τα νέα παιδιά. Κάποια στιγμή, σηκώθηκα να φύγω κι έδωσα εντολή στον καταστηματάρχη να κεράσει όλα τα παιδιά. Κι όταν με ρώτησαν για ποιο λόγο τους κέρασα, τους είπα: «Είμαι κοντά στη μια ώρα εδώ και παρακολουθώ και δεν άκουσα ούτε μια φορά να πείτε τη λέξη *μαλάκα*...»¹¹⁸

Στη συνέχεια και ενώ βρισκόμασταν στο σχολάσμα, τον καλέσαμε στο γραφείο των δασκάλων (με περίπου 35 εκπαιδευτικούς παρόντες). Εκεί τον ρώτησα:

- *Θείε τι ήταν το συμπόσιο;*
Και μου απάντησε:
- *Έτρωγαν και έπιναν και κουβέντιαζαν.*

¹¹⁸ Ένα περιστατικό παρεμφερές και σχετικό με τη λέξη "μαλάκας" μού περιέγραψε ο συγγραφέας Μανόλης Μακρής: Ο Βαρέλης έχει βγει από τη Βιβλιοθήκη και παίρνει τη γνώριμη διαδρομή για το σπίτι του. Μπροστά του προπορεύεται ένας νέος ψηλός, ξανθός, ωραίος με μακριά μαλλιά. Τον κυριαρχεί η απορία αν είναι Γερμανός ή Ρώσος ή Ρουμάνος και προσπαθεί να ακούσει έστω μια του λέξη για να καταλάβει. Εκεί προς τα Πλατανάκια, όπως βγαίνει κανείς από την Πύλη Ντ' Αμπουάζ, καταλήγει στο συμπέρασμα, αφού τον έχει παρατηρήσει καλύτερα στα χαρακτηριστικά του, πως πρόκειται για Ρουμάνο, όταν ξαφνικά ο νεαρός συναντά μπροστά από την Ανωτέρα Σχολή Τουριστικών Επαγγελματιών την παρέα του και ακούει να του φωνάζουν: *Τι είναι βρε μαλάκα, πού ήσουν τόση ώρα!* Και ο Βαρέλης με λυμένη την απορία αναφωνεί: *Γνήσιος απόγονος του Περικλέους!*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Κι επειδή ήξερα ότι αυτό ποθούσε η ψυχή του, του αποκάλυψα ότι αυτό θα κάνουμε κι εμείς τώρα εδώ. Κι ώσπου να ετοιμαστούν τα εδέσματα του διάβασα ένα «ποίημα» που είχα γράψει για την περίπτωση:

*Αγαπητέ μας δάσκαλε, σοφέ Φώτη Βαρέλη
που 'ναι το στόμα σου γλυκό και στάζει πάντα μέλι.
Σήμερα σε δεχόμαστε σε τούτο το σχολείο
κι έχουμ' απέραντη χαρά γι' αυτό το μεγαλείο.
Πολλές γενιές εφώτισες με τις σοφές σου γνώσεις
κι ακόμα από δω και μπρος έχεις πολλά να δώσεις.
Δε θα υπάρξει άνθρωπος που ήταν μαθητής σου
που ν' αρνηθεί πως έγινε κατόπιν θαυμαστής σου.
Ποτέ δεν ήσουν δάσκαλος ρουτίνας, τυπικός,
μα φλογερός και ζωντανός πάντα σημαντικός.
Είσαι ο Φώτης στ' όνομα, φωτιά στο χαρακτήρα
και φως εκπέμπεις λαμπερό, σοφία μα και πείρα.
Αγάπησες το μαθητή, τον άνθρωπο, τη φύση
δέντρα, βουνά, ζώα, πουλιά και κάθε είδους «ζήση».
Είσαι ωσάν τον Κολοσσό με δυο γιγάντια πόδια
το 'να στέκει στη συγγραφή, τ' άλλο πατά στη φύση.
Έχεις φανό στην κεφαλή που φέγγει και φωτίζει
σ' όλους εμάς φως κι ανθρωπιά και γνώσεις μας χαρίζει.*

*Διαβάζοντας το "Δάσκαλο", το πρόσφατο βιβλίο,
αισθάνθηκα πως ήμουνα και πάλι στο θρανίο.
Τότε που μας edίδασκες "μπροστά" απ' τη γενιά σου,
τη Γλώσσα και τη Λογική με μέθοδο δικιά σου.
Απ' τα δικά σου αντέγραφα κι εγώ λίγα στοιχεία,
στην εικοσιεξαετή, δασκαλική πορεία.
Το 'χω για περηφάνια μου, το λέω με καμάρι,
μακάρι να 'χαμ' όλοι μας απ' τη δική σου χάρη.*

*Και τώρ' ας πιούμ' ένα κρασί, λίγο να ευφρανθούμε
αντί για δάσκαλοι μαθητές κοντά σου να αισθανθούμε.
Και αν ετούτο το γραφτό δεν μου το βγάλεις σκάρτο,
δικό σου είναι, θείε μου, και αν το θέλεις πάρ' το.*

Ρόδος 2 Ιουνίου 1997

15ο Δημοτικό Σχολείο Ρόδου (Ροδίσι)

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Κι έτσι άρχισε το συμπόσιο... Στο τέλος μου ζήτησε να τον επισκεφθώ την επόμενη μέρα στη Βιβλιοθήκη όπου σύχναζε. Εκεί παρουσία μου, έγραψε αυτή την "επιστολή" για τους δασκάλους:

Ρόδος 9 Ιουνίου 1994.

Ο φώτης Βαρέλης,
προς το 15ο Δημοτικό Σχολείο.

Η πράξη, συνάδελφοί μου, που εμπνεύσατε και εγώ έπαιξα, φανερώθηκε στην πορεία της δασκαλειάς μου ζωής, ίδιος ο "μυστικός δείπνος". Την δέχτηκε η ψυχή μου με πολλή ευκρινή και περιφάνια για το σχολείο, για σας και τα παιδιά σας. Ητανε μια απ' τις ξεχωριστές στιγμές της ζωής μου που ένιωσα καθαρά ότι υπήρχε στον άνθρωπο δωρεά ευτυχίας, από άλλον άνθρωπο, στην ουσία τίποτ' άλλο δεν περιλάμβανε σαν αντίδωρο ~~εκτός~~ από ένα δαυρι ευγνωμοσύνης...;

Γιατί, τί μπορούσα να φανταστώ, την στιγμή που ζούσα ανάμεσα σε μαθητές, παλιούς, διμούσμου, μαθητές του παιδιού μου και φίλους, που με τόση ευγένεια, μαλαρότητα και σεμνότητα μου διναν την χαρά να νιώθω σαν αλιέρας τους πνευματικούς και μαθητικούς φίλους της πατρίδας τους;

Τι άλλο από ευγνωμοσύνη και αγάπη

Σαφέλης

Ευχαριστήρια επιστολή του Φ. Βαρέλη προς το 15ο Δημοτικό Σχολείο.
(αρχείο Στέφανου Χρυσάλλου).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Κάποια στιγμή μεταγενέστερα, με ρώτησε σε ποια τάξη διδάσκω. Του είπα πως ασχολούμαι με το τμήμα ένταξης (ειδική τάξη). Κι όταν μου είπε να του εξηγήσω τι είναι αυτό, κι άρχισα να του εξηγώ, στο ξεκίνημα με σταμάτησε: "Κατάλαβα, μερεμέτια κάνεις".

-Ένα από τα αδέρφια της γιαγιάς μου ήταν ο Αναστάσης, ο πατέρας του Φώτη Βαρέλη. Ένας άλλος ο Στέλιος κι ένας άλλος ο Γιάγκος ο Βαρέλης. Ο Στέλιος είχε πάει στην Νεράντζα Κορινθίας, έμεινε εκεί και παντρεύτηκε. Αργότερα η οικογένειά του μετακόμισε στο Βέλο Κορινθίας. Ερχόταν συχνά για να δει τους συγγενείς και κάποτε έφερε και μια κόρη, η μοναδική. Είχε και 4 ή 5 γιούς. Θυμάμαι ότι έμεινε στη Σάλακο, στου θείου του Αναστάση το σπίτι. Εκεί, κάποιος ερωτεύτηκε την κόρη του, αλλά επειδή ο πατέρας του ήταν Ιταλός, όταν γύρισαν στη Νεράντζα, ο νεαρός που την είχε ερωτευθεί, φρόντισε κι έμαθε και μια και δυο στην Κορινθία και με χίλιους δυο τρόπους προσπαθούσε να αποσπάσει τη συναίνεσή της, για να την παντρευτεί. Έτσι αναγκάστηκε η οικογένεια, μιας και ο ένας γιος ήταν ήδη στην Αυστραλία, να στείλουν και την κόρη εκεί για να μην την ενοχλεί ο «Ιταλός». Σε λίγο καιρό έφυγαν και τα άλλα αδέρφια πλην ενός που έμεινε στο Βέλο.

Τη δεκαετία του 1990, περνώντας με την οικογένειά μου από το Βέλο, είπα στη γυναίκα μου πως εδώ πρέπει να υπάρχει κάποιος Βαρέλης. Μου λέει πού να τον βρεις μετά από τόσα χρόνια; Μπήκα σε ένα μίνι μάρκετ και ρώτησα αν ξέρουν κάποιο Βαρέλη. Ένας καθηγητής που άκουσε, με πληροφόρησε πως *σήμερα έδωσα ένα έλεγχο που έγραφε το όνομα Βαρέλης. Και πού θα τον βρω*, τον ρώτησα. *Θα πας*, μου είπε, *εκεί στην πλατεία στο Βέλο και θα ρωτήσεις. Σίγουρα θα σου πουν*. Όταν έφτασα στην πλατεία, μπήκα σε ένα ραφείο ή κουρείο -δε θυμάμαι- και ρώτησα. Η απάντηση ήταν, *ναι εδώ δίπλα*. Από πού είσαι με ρώτησαν, *από τη Ρόδο ή από την Αυστραλία*;

Έτσι μπήκα στο διπλανό σπίτι και συνάντησα μια κυρία. Το σπίτι ήτανε παλιό και είχε ένα ραφάκι στον τοίχο -καστέλι το λέγαμε στον Αρχάγγελο- πάνω στο οποίο το μοναδικό πράγμα που υπήρχε, ήταν ένα χοντρό βιβλίο, εν είδει κάδρου, με την επιγραφή *Κίταλα*. Κάτω από το ράφι ήταν κρεμασμένο ένα βιολί και ένα όπλο. Τα συνηθισμένα "αξεσουάρ" των Βαρέληδων! Τη ρώτησα τίνος είναι αυτό το βιβλίο και μου είπε, *τον ξαδέλφου μου του Φώτη του Βαρέλη*. Εκεί λοιπόν διαπίστωσα ότι ο νοικοκύρης του σπιτιού ήταν πρώτος εξάδελφος του πατέρα μου, γιος του Στέλιου και πρώτος εξάδελφος επίσης του Φώτη Βαρέλη. Δεν είχε έλθει ποτέ στη Ρόδο, έβαλε τα κλάματα όταν του είπα ποιος είμαι κι άρχισε να μου διηγείται διάφορες

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ιστορίες του Πολέμου, το πέρασμα του Φώτη Βαρέλη από κει και του αδελφού του.

Όταν αργότερα έγινε η εκδήλωση στο 2ο Δημοτικό Σχολείο του Κιάτου "Ευαγόρας Παλληκαρίδης", θυμήθηκα πως εκεί κοντά ήταν και οι συγγενείς μας. Συγκυρία; Σύμπτωση; Δε ξέρω.¹¹⁹

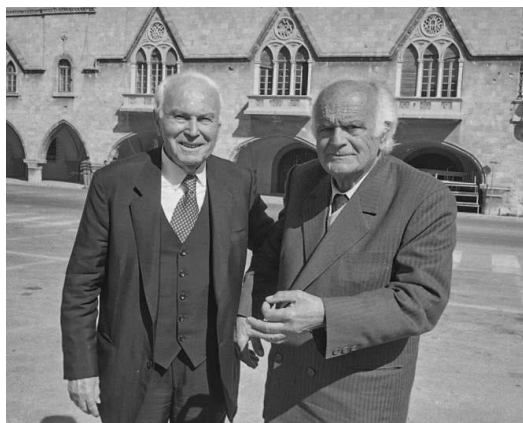
Δεν πρέπει να ξεχάσω να σου πω, πως ο Φώτης Βαρέλης ήταν πολύ αγαπητός στους Αρχαγγελίτες συγγενείς του. Όπως άλλωστε με όλο τον κόσμο. Τον θεωρούσαν ως το πολυτιμότερο παρακλάδι της οικογένειάς τους.

Θυμάμαι παιδί και έφηβος, όταν επισκεπτόταν τον Αρχάγγελο (όχι πολύ συχνά - τηλέφωνα δεν υπήρχαν τότε), έπεφτε «σύρμα» ανάμεσα στους συγγενείς: «Ήρτεν ο Φώτης», «Ήρτεν ο Φώτης με τη Σοφία» κι έτρεχαν να τον συναντήσουν.

Κι αν κάποιος έλειπε εκείνη την ώρα, θεωρούσε μεγάλη ατυχία την απουσία του.

Η Σοφία είχε να λέει για τη ζεστασιά των Αρχαγγελιτών συγγενών.

Μεγάλη θλίψη απλώθηκε στους συγγενείς όταν ακούστηκε η απώλεια του Δημήτρη (του Μίμη όπως τον έλεγαν). Τη στιγμή μάλιστα που το παιδί εκείνο λίγο πριν, υπηρετούσε στο Γυμνάσιο Αρχαγγέλου ως καθηγητής φιλόλογος.¹²⁰

Ο Φώτης Βαρέλης με τον συνάδελφό του, φιλόλογο, Σεβαστό Μαϊλλη (15.5.1915-7.7.2004) στην πλατεία Ελευθερίας. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

¹¹⁹ Ηχογράφιση: 10.9.2019.

¹²⁰ Γραπτό κείμενο 22.10.2019.

9. Ο Νίκος Νικολάου για τον Δάσκαλο και φίλο του Φώτη Βαρέλη

Ο Νίκος Νικολάου, διπλωματούχος ηλεκτρολόγος-μηχανολόγος του Πολυτεχνείου του Τορίνο Ιταλίας και πτυχιούχος Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικών Επιστημών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, τ. πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Ροδίων, τ. πρόεδρος της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, τ. πρόεδρος του Τ.Ε.Ε. Δωδεκανήσου και συγγραφέας, μπορούμε, μετά λόγου γνώσεως, να πούμε πως υπήρξε ένας από τους πλησιέστερους ανθρώπους στον Φώτη Βαρέλη. Υπήρξε μαζί με τον Μανόλη Μακρή και τον Αντώνη Αγγελή από τους πρώτους αναγνώστες των κειμένων του Δασκάλου, αλλά και «μεταφορέας» τους στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, προκειμένου να λάβουν τη μορφή των βιβλίων στην πορεία τους προς την έκδοση και την κυκλοφορία τους.

Προσωπικά, γνωρίζοντας την άρρηκτη αυτή σχέση τους, τον παρακάλεσα να συμμετάσχει στην προσπάθεια που ανέλαβα να «δώσουμε» τον Φώτη Βαρέλη στον αναγνωστικό κοινό όχι μόνον ως πολύτιμο συγγραφέα, αλλά και ως άνθρωπο και ως φίλο και ως Δάσκαλο, έτσι ακριβώς όπως έμεινε στις μνήμες τουλάχιστον όλων εκείνων που πέρασαν από τις αίθουσες της διδασκαλίας του για εξήντα ολόκληρα χρόνια περίπου. Έτσι λοιπόν ο Ν. Νικολάου μου παρέδωσε ένα γραπτό κείμενό του (με ημερομηνία Μάιος 1997), στο οποίο ο Φώτης Βαρέλης με γλαφυρότητα και εκ βαθέων μιλά για τους πρώτους του δασκάλους στο δημοτικό σχολείο της γενέτειράς του της Σαλάκου που δεν ήταν άλλοι από τη δασκάλα των πρώτων τάξεών του, την Ελένη Καληδόνη, τον αδελφό της Σταύρο και τον πατέρα τους Γεώργιο Καληδόνη, γνωστό ελληνοδιδάσκαλο και συγγενείς/προπάτορες του Νίκου Νικολάου.

Πέραν του γραπτού αυτού κειμένου ο Νίκος Νικολάου μου μίλησε και προφορικά, εκτός της μαθητικής του σχέσης στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο με τον καθηγητή Φώτη Βαρέλη, για την ανθρώπινη σχέση που απόκτησε μαζί του από τα φοιτητικά του χρόνια και συνεχίστηκε ως φιλία στα κατοπινά χρόνια έως τον θάνατο του Δασκάλου. Το γραπτό αυτό κείμενο/ντοκουμέντο έχει ως εξής:

«Ο αείμνηστος φιλόλογος καθηγητής στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο, επίτιμος λυκειάρχης και συγγραφέας, ο «δάσκαλος» για πάρα πολλούς νέους της πόλης αλλά και των χωριών του νησιού της Ρόδου, ήταν τακτικός επισκέπτης της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης στην παλιά πόλη της Ρόδου, κι είχε τη δική του μόνιμη θέση στο αναγνωστήριο όπου έγραφε και διόρθωνε

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τα χειρόγραφα των βιβλίων του μέχρι να πάρουν το δρόμο του τυπογραφείου.

Σε κάποιο διάλειμμά του ήλθε στον προθάλαμο του αναγνωστηρίου και άκουσε τον φίλο Αντώνη Αγγελή, διευθυντή της βιβλιοθήκης, να διαβάζει (στον γράφοντα) κάποιο κείμενο δημοσιευμένο στην εφημερίδα «Ροδιακή» στις 14 Νοεμβρίου 1919, με την υπογραφή του Γ.Κ. Χατζηπαπάκη, γραμμένο για την οικογένεια του ελληνοδιδασκάλου Γεωργίου Καληδόνη, που ως διευθυντής συνυπηρετούσε στο σχολείο της Σαλάκου με τον γιο του Σταύρο, δάσκαλο και την πρωτοκόρη του Ελένη, επίσης δασκάλα και της οποίας ο Φώτης Βαρέλης ήταν μαθητής.

Συγκινήθηκε και αυθόρμητα άρχισε να γράφει σε ένα χαρτί κάτι από τις αναμνήσεις του, σαν αφιέρωμα στους παλιούς του δασκάλους. Και ιδού το κείμενό του που ο ίδιος μου το χάρισε:

«Το κομμάτι αυτό, που βρήκε και μας διάβασε ο Αντώνης ο Αγγελής, με συγκίνησε αφάνταστα πολύ, τόσο πολύ, που το ζήτησα για να κάμω αυτό που διαβάζετε αυτή την στιγμή. Να γράψω πέντε λόγια που να το συνοδεύουν. Είναι ο πιο βαθύς ίσως και πιο φωτεινός κρίκος της αλυσίδας που μ' έδεσε με τα γράμματα. Διαφαίνεται σ' όλο μου το συγγραφικό έργο. Σκηνές, ονόματα, εμπνεύσεις, έχουν ριζούλες εκεί, σαν τις ρίζες ενός πλατανιού εκείνες τις μακρινές και μικρές που φθάνουν ως το ρυάκι. Στα «Κίταλα» μου ο Πισιδόνης που ηχεί Καληδόνης, οι γιορτές, τα ποιήματα, η καλή δασκάλα, κι ένα σωρό επεισόδια της μικρής μου εκείνης ηλικίας έχουν τη ρίζα τους εκεί. Ό,τι καλό, ευγενικό και γλυκό υπάρχει σ' εκείνο το σχολείο, ζήτησε και μπήκε στο πρώτο μου μυθιστόρημα.

Η Ελένη, που έμεινε στην παιδική μου ψυχή σαν η γλυκιά δασκάλα, ο Σταύρος που τον θυμούμαι σαν όνομα μόνο ευχάριστο και μια γραμμή παιδάκια που τραγουδούν και περπατούν δυο-δυο χεράκι και πάνε χιλιόμετρα ως εκεί που κάποιο κάρο περιμένει τον δάσκαλό μας τον Σταύρο που φεύγει στην Αμερική. Αν με ρωτούσε κανείς «εκείνος ήταν πλάι σας και περπατούσε μαζί σας; πώς ήταν; θα 'λεγα:

Στο άλογο πάνω ερχόταν καβαλάρης αόρατος. Σαν όνειρο. Μπρος; πίσω; πλάι μας; Δεν θυμάμαι. Ήταν ο δάσκαλός μας ο νέος ο πολύ νέος που μας έφευγε για την Αμερική.

Τι έκαμε όταν γυρίσαμε ο γερο Καληδόνης ο πατέρας του; τι έκαμε η Ελένη η αδελφή του; Δεν θυμάμαι. Εκείνο που θυμάμαι καλά είναι ότι η Ελένη μένει πάντα η δασκάλα μου των πρώτων μου τάξεων, που μας καθίζει γύρω- γύρω και κάποτε στέλνει έναν από μας να φέρει απ' την βερικοκιά την ψηλότερη πολύ από τον τοίχο του κάστρου, βερικοκα που τα θυμούμαι πάντα άγουρα.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Πιο ζωντανά, πολύ ζωντανά, στο Χριστός Ανέστη (του 1919 όπως ξέρουν όλοι) που περιγράφω στα «Κίταλα» που η δασκάλα εκείνη είναι η Ελένη η αληθινή Ελένη η κόρη του Καληδόνη. Αυτή στάθηκε μπρος στους αστυνομικούς γενναία με την ελληνική σημαία. Αυτήν θυμούμαι να με πιάσει απ' το χεράκι και να με βγάλει απ' το ανθρωπομάνι. Ήμουνα τότε 8 χρονών.

Ο γέρο Καληδόνης έμεινε στη μνήμη μου μόνο σαν ο διευθυντής, πάντοτε γέρος στην φαντασία μου, πάντοτε σεβαστός σαν όνομα και σαν πατέρας του Σταύρου και της Ελένης.

Τέλειωσα Δημοτικό το 1924. Οι Καληδόνηδες συνδέσανε με την ανάμνησή μου ρίζα της μόρφωσής μου, ρίζα των πρώτων μου βημάτων στα γράμματα, και το χωριό τους τ' Αφάντου που ως τώρα που βαδίζω τα τελευταία χρόνια της ζωής μου, όταν πω Αφάντου τους Καληδόνηδες φέρνω σαν τιμή και δόξα των γραμμάτων μας, για μένα.

Δεν ξέρω αν είπα κάτι απ' αυτά που ξεσηκώθηκαν στην ψυχή μου την στιγμή που ο Αντώνης ο Αγγελής τα διάβαζε και ο Νίκος ο Νικολάου ο μαθητής μου και κοντινός συγγενής των Καληδόνηδων, άκουε μαζί μου. Αν όμως θέλετε να πάτε βαθύτερα διαβάστε στα «Κίταλα» το Πάσχα του 1919.

Το χαίρε μου στ' Αφάντου και την φήμη των πρώτων μου δασκάλων στα πρώτα μου βήματα».

Ανταποκρινόμενος ο Ν. Νικολάου στην παράκλησή μου να σκιαγραφήσει όσο πιο γλαφυρά και απλά τον άνθρωπο Φώτη Βαρέλη, μου εκμυστηρεύτηκε τα ακόλουθα:

Θεωρώ τον εαυτό μου καλότυχο γιατί μου δίνεται η δυνατότητα -είμαι πιστεύω ακόμα ακμαίος αν και σε προχωρημένη ηλικία- να μπορέσω να μιλήσω για τον πιο αγαπημένο Δάσκαλο, θα έλεγα υπό την ευρεία έννοια του όρου, γιατί έτσι ήθελε να τον φωνάζουμε. Μάλιστα με το όνομα αυτό «ο δάσκαλος» έχει κυκλοφορήσει ένα από τα καλύτερά του βιβλία. Μιλάμε για τον Φώτη τον Βαρέλη και ευχαριστώ πολύ τον Κώστα τον Σκανδαλίδη ο οποίος μου έδωσε αυτή την ευκαιρία, γνωρίζοντας ότι εκτός από καθηγητής μου, έτυχε να έχω και άλλους δεσμούς κοινωνικούς και φιλικούς μαζί του και θα εξηγήσω το γιατί.

Τον Φώτη τον Βαρέλη, φυσικά, τον πρωτογνώρισα ως μαθητής του Βενετοκλείου Γυμνασίου, όπως οι περισσότεροι που θητεύσανε κοντά του κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής του σταδιοδρομίας. Για την καριέρα του θα μιλήσει ο συγγραφέας και πάρα πολλά στοιχεία μπορεί να αντλήσει κανείς από το βιβλίο που προανέφερα, τον «δάσκαλο». Τον είχα καθηγητή

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

στην Ε΄ Γυμνασίου στο μάθημα της Ιστορίας. Εκείνο που θυμάμαι από την περίοδο εκείνη ήταν ότι δίδασκε μ' ένα τρόπο πρωτότυπο. Δεν δίδασκε με βάση την ύλη του βιβλίου -βεβαίως παρακολουθούσε το αναλυτικό πρόγραμμα του υπουργείου Παιδείας- όμως είχε το δικό του τρόπο να διδάσκει. Ξεκινούσε -είχαμε κάτι μεγάλους πίνακες- π.χ. στην ιστορία με κάθετες γραμμές και έλεγε, ο 16^{ος} αιώνας στην Αγγλία, στη Γαλλία, στην Ισπανία, στη Γερμανία, ποιος βασίλευε, τι γεγονότα υπήρχαν, όλα σε ευθεία γραμμή, ώστε να ξέρει κανείς π.χ. την ώρα που στη Γαλλία βασίλευε ο τάδε βασιλιάς, στην Αγγλία ήταν ο αντίστοιχος τάδε κ.λ.π. Κι αυτό για να ξέρουμε σε ποια εποχή ζούσαν και ποιοι ήταν οι επικεφαλής, κάτι που δεν το έκανε σχεδόν κανένας άλλος καθηγητής με αποτέλεσμα να μπερδεύουμε τα πιο απλά πράγματα, π.χ. πότε έγινε η τάδε μάχη και να μην έχουμε μια χρονική σειρά των γεγονότων, ποια προηγούνταν και ποια ακολουθούσαν και ποια ήταν τα τελευταία. Αυτό το βλέπουμε και σήμερα. Τα παιδιά να χάνονται στα πιο απλά πράγματα. Τα σημερινά παιδιά πολλές φορές τυχαίνει να μην γνωρίζουν τι γιορτάζουμε στις 25 Μαρτίου και τι στις 28 Οκτωβρίου.

Ήταν όντως ένας σπουδαίος δάσκαλος. Στην Στ΄ Γυμνασίου δίδασκε το μάθημα της Λογικής που είχε την αποκλειστικότητα. Κανείς άλλος καθηγητής, δεν θυμάμαι, να έχει διδάξει, τουλάχιστον τότε, το μάθημα της Λογικής. Μόνο ο Φώτης ο Βαρέλης και με το δικό του τρόπο. Θυμάμαι μια φορά που είχαμε ένα δοκίμιο και μας είπε «όποιος τελειώσει πρώτος θα πάρει δύο βαθμούς παραπάνω» Τελικά, το τελείωσα πρώτος και μου έβαλε...21! (19 + 2). Του το είπα πολύ αργότερα όταν έγραφε τον «δάσκαλο» και μου το ζήτησε, προφανώς για να το συμπεριλάβει, πλην όμως δεν κατάφερα να το βρω στα αρχεία μου.

Κάτι άλλο που μας έδωσε ήταν η άγνοια κινδύνου που είχαμε τότε ως νέοι στο Γυμνάσιο. Είχαμε κάποιο φιλόλογο -δεν θα αναφέρω το όνομά του, καλή του ώρα όπου κι αν βρίσκεται- ο οποίος μας έκανε και αρχαία ελληνικά και ιστορία. Εμείς του Πρακτικού Τμήματος μετά το α΄ εξάμηνο είδαμε ότι οι περισσότεροι από τους μισούς είχανε κάτω από τη βάση. Κάναμε τότε ένα είδος «αντίστασης», δηλαδή γράψαμε ένα κείμενο στο οποίο λέγαμε ότι θα ακολουθήσουμε θετικές επιστήμες -όσοι πάνε στο πανεπιστήμιο- και ως εκ τούτου θέλουμε να δώσουμε όλο το βάρος της προσπάθειάς μας στις θετικές επιστήμες μας και είχαμε τότε σε αυτό τον τομέα τον σπουδαίο και αείμνηστο καθηγητή Μανώλη Παπαμανώλη, ο οποίος μας έκανε Άλγεβρα, Γεωμετρία, Τριγωνομετρία και Κοσμογραφία. Και μάλιστα μας έκανε ιδιαίτερα μαθήματα σε όσους θα πηγαίναμε σε πανεπιστημιακές σχολές αφιλοκερδώς. Επίσης θυμάμαι ότι μας δίδασκε τα βιβλία των μαθηματικών της δικής του

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

επιλογής, ενώ το επίσημο βιβλίο των μαθηματικών ήταν γραμμένο από τον συνεπώνυμό μου Νικόλαο Νικολάου. (Καμία συγγενική σχέση βέβαια).

Στα πλαίσια αυτής μας της «επανάστασης», μια μέρα φύγαμε από την πρωινή προσευχή όλη η τάξη και πήγαμε στο Μόντε Σμίθ, με αποτέλεσμα οι υπεύθυνοι του Γυμνασίου να ψάχνουν μια ολόκληρη τάξη. Στο μεταξύ εμείς στο κείμενο το οποίο είχαμε συντάξει εξηγήσαμε τις απόψεις μας για την αδικία αυτή που γινότανε σε βάρος μας. Μέσα σ' αυτούς ήμουν κι εγώ φυσικά, αφού οι συμμαθητές μου είχαν ζητήσει -επειδή δεν κινδύνευα από τα φιλολογικά μαθήματα με βαθμό 19 και 20- να γράψω εγώ προσωπικά το κείμενο.

Ανάμεσα λοιπόν σε εκείνους που μας έψαχναν και μας ανακάλυψαν στο Μόντε Σμίθ ήταν και ο Φώτης ο Βαρέλης, ο γυμναστής Χρήστος Παλαιολόγος αν θυμάμαι καλά και ο φυσικός ο Βολονάκης. Όταν έφτασε ο Επιθεωρητής και ακούσαμε τα εξ αμάξης, που λέμε, και πως σώνει και καλά αυτό είναι αδύνατο να το έγραψε μαθητής και πως μόνο νομικός μπορεί να το έγραψε, ακολούθησε αποβολή ολόκληρης της τάξης για ένα πενθήμερο με υποχρέωση να πηγαίνουμε στο σχολείο και να μας απασχολεί άλλος καθηγητής. Το θέμα είναι ότι δώσανε μάχη αυτοί οι καθηγητές και κυρίως ο Φώτης Βαρέλης για να μην πάρουμε διαγωγή κοσμία και αποκλειστούμε από όλα τα πανεπιστήμια. Να φανταστείς ότι το συμβούλιο των καθηγητών είχε πάρει την απόφαση για την κοσμία διαγωγή μας, πλην όμως λόγω του Φώτη Βαρέλη και του Χρήστου Παλαιολόγου, ως...συνηγόρων του πολίτη, αποχαρκτηριστήκαμε και τέλος καλό όλα καλά.

Αυτό το παράδειγμα, νομίζω, δείχνει ξεκάθαρα τον ρόλο του παιδαγωγού, του ανθρώπου που νοιάζεται για τον μαθητή. Ήξερε καλά ο Φώτης ο Βαρέλης ότι η πράξη μας ήταν ένα ξέσπασμα της νιότης και τίποτα παραπάνω. Να προσθέσω εδώ ακριβώς πως την εποχή εκείνη με δύο τρία μαθήματα μπορούσες να μείνεις ακόμα και στάσιμος. Δεν ήταν όπως σήμερα.

Να θυμηθώ όμως και τα μετέπειτα φοιτητικά μου χρόνια στην Ιταλία και συγκεκριμένα στο Τορίνο, όπου γνώρισα μια οικογένεια με πατέρα Ιταλό, τον Ερνέστο, που είχε γνωρίσει τη γυναίκα του στην Κωσταντζα της Ρουμανίας όπου ήταν και ο Φώτης Βαρέλης καθηγητής και έγιναν φίλοι. Πήραν τελικά δυο ξαδέλφους! Ο ένας πήρε τη Δόμνα κι ο άλλος τη Σοφία που ήτανε και μαθήτριά του. Εγώ τότε δεν το γνώριζα αυτό. Τυχαία μια Κυριακή στην ορθόδοξη εκκλησία, όπου ήμουν και αριστερός ψάλτης, γνώρισα τη σύζυγο του Ερνέστου και ξαδέλφη της Σοφίας. Η οικογένεια είχε τρία κορίτσια, την Κατερίνα, τη Θεοδώρα και τη Φρειδερίκη.

Σε κάποια λοιπόν από τις συζητήσεις κι αφού γνωριστήκαμε και τους είπα πως είμαι από τη Ρόδο με ρώτησαν αν ήξερα τον Φώτη Βαρέλη. -*Τον Φώτη Βαρέλη είναι δυνατόν να μη ξέρω; Καθηγητής μου ήτανε!* Έτσι άρχισε μια νέα σχέση μαζί του.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

-Όταν πήγα στην Ιταλία, γνώρισα τους συγγενείς σου και μου είπαν όλη αυτή την ιστορία, είπα στο Δάσκαλο μόλις ήρθα στη Ρόδο για τις πρώτες διακοπές.

Ο Ερνέστος, θυμάμαι, είχε ένα γραφείο στο Τορίνο, κάτι σαν ληξιαρχείο και διεκπεραίωνε υποθέσεις απέναντι από το ληξιαρχείο της πόλης. Τον χρειάστηκα κάποια στιγμή και με βοήθησε χωρίς τότε να γνωρίζει ποιος ήμουν. Όταν αργότερα βρεθήκαμε στο σπίτι του, με θυμήθηκε. Μ' αυτή την οικογένεια διατηρήσαμε τη φιλία, ερχόντουσαν κάποια καλοκαίρια τα κορίτσια και έμεναν στο σπίτι του Βαρέλη. Όταν πηγαίνοερχόμουν από την Ιταλία, όλο και κάτι κουβαλούσα από τη Ρόδο για τον Ερνέστο και από το Τορίνο για τον Βαρέλη. Για μένα αυτή η οικογένεια ήταν ένα στήριγμα στη ξενιτιά όπου έκανα τις σπουδές μου.

Έτσι ξεκίνησε με τον Φώτη η φιλική μας σχέση. Όταν πια η φιλία μας προχώρησε και τα λέγαμε τακτικά, τότε μου είπε και την ιστορία με τον παππού μου τον Γεώργιο Καληδόνη και τους θείους μου Σταύρο και Ελένη -το αναφέρει και στα «Κίταλα»- όπου τους είχε δασκάλους στη Σάλακο και έτσι οι δεσμοί έγιναν έκτοτε ισχυρότεροι.

Πέρασαν τα χρόνια και φτάνουμε στη δεκαετία του '80 όταν τον ξαναβρίσκω στη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Ρόδου, όπου εκείνος βέβαια πήγαινε καθημερινά πολλά χρόνια πριν. Θυμάμαι τη σταθερή θέση που είχε πίσω από μια κολόνα, όπου καθημερινά έγραφε τις σημειώσεις του. Πολλές φορές, τα τελευταία χρόνια πια, μας έδινε τα χειρόγρατά του να τα περάσουμε στον υπολογιστή, τα περνούσαμε, τα άλλαζε στη συνέχεια, τα διορθώναμε και πάλι ξανά και ξανά.

Όταν μιλάμε για τον Φώτη Βαρέλη, μιλάμε για μια μεγάλη φυσιογνωμία των γραμμιάτων, που πιστεύω μαζί με το ήθος του, την ευχέρεια του λόγου και την ετοιμότητα που διέθετε στο να δίνει απαντήσεις, το χιούμορ του, την καλοσύνη του -όλα όσα διαθέτει ένας παιδαγωγός προκειμένου όχι μόνο να διδάσκει αλλά κυρίως να διαπαιδαγωγεί- συνέθεταν την προσωπικότητά του, κάτι που μας απέδειξε στην πορεία του όσο ήμασταν μαθητές του. Και να προσθέσω εδώ πως ήταν συνάμα και ο πιο αγαπητός καθηγητής για όλα τα παιδιά, γιατί πραγματικά τα αγαπούσε. Ήθελε πάντα το καλό τους. Αυτό που έκανε π.χ. να πάει κόντρα στο καθηγητικό συμβούλιο και να διαπληκτιστεί ενδεχομένως με τους συναδέλφους του, μας λέει ότι πήρε το παιχνίδι πάνω του, γνωρίζοντας τη νεανική ορμή και ότι η πράξη μας εκείνη δεν έκρυβε άλλα κίνητρα για τα οποία πιθανόν θα έπρεπε να τιμωρηθούμε με την εσχάτη των ποινών, δηλαδή να μη σπουδάσουμε.

Ό,τι επίθετο να χρησιμοποιήσει κανείς για τον Φώτη Βαρέλη, μέσα είναι. Το αξίζει και πιστεύω ότι όλοι όσοι τον γνωρίσαμε, αλλά και αυτοί που δεν τον γνωρίσανε αισθάνονται άτυχοι που δεν περάσανε από τα θρανία του και νομίζω ότι άφησε εποχή. Ένα παράδειγμα ηθικής και διδασκαλίας και κοινωνικότητας. Είχε όλα τα χαρίσματα ενός γνήσιου παιδαγωγού.

(ηχογράφιση 19.2.2020)

Μέρος Β΄

1. Ένα γράμμα (;) για τον Φώτη Βαρέλη

Σάββατο 20 Ιανουαρίου 2001

Διαλεχτέ μου φίλε, Κώστα. Σᾶς ἀσπάζομαι ὅλους. Μακάρι τό γράμμα (;) τοῦτο νά σᾶς βρεῖ ὅλους καλά. Νά σᾶς ἔχει ὁ Θεός τήν ἔννοια.

Ο Φώτης Βαρέλης.
(φωτογραφικό ἀρχεῖο Μάνου Αναστασιάδη).

Ἐκλείσε χρόνος ἀπό τήν προτελευταία μας τηλεφωνική ἐπικοινωνία. Ἦταν στίς ἀρχές τοῦ 2000. Τότε πού εἶπαμε διάφορα καί μέ ρώτησες ἄν μοῦχες στείλει τά *Μικρασιατικά παράλια Ἀπό τόν Πόντο στή Μεσόγειο*¹²¹ καί τό τελευταῖο βιβλίο, τό *Ἐκ Βαθέων* τοῦ Φώτη Βαρέλη. Ἀμέσως πῆρα καί τά δύο. Τό πρῶτο, μαζί μέ τή φωτογραφία τοῦ Ποιητή, ἀπό σένα· καί τό δεύτερο -πάλι ἐσύ μπῆκες στή μέση- ἀπ' τόν Ἴδιον τόν Ποιητή μέ μιᾶ ἀφιέρωση δυνατή καί ζεστή ἀπό ἑκεῖνες πού Αὐτός ξέρει νά κάνει κι ἑμεῖς νά σιγαῖμε γιά τήν ἀσύνορη ἀγάπη Του καί τήν τόση τιμή πού μᾶς κάνει. Γιά τό αἶνιγμα, τό μυστήριο τῆς συνάντησής μας μ' Αὐτόν (τῆς δικῆς μου τοῦλάχιστον), τή χαρά τήν ἀνεκλάλητη πού παίρνομε ἀπό Ἐκεῖνον, πού Τόν διάλεξε ἡ φύση κι ὁ θεός καί κατόρθωσε κι ὁ Ἴδιος μέ τόν ἀγῶνα Του νά ζήσει συγκεκριαίως -ἔτσι μοῦ φαίνεται- ὅλους τούς αἰῶνες τοῦ ἀνθρώπινου πόνου καί τῆς ἀνθρώπινης ἀπορίας καί χρόνια τώρα νά κερνάει τό νέκταρ τῆς ψυχῆς Του σ' ὅλο τόν κόσμον. Νά προσφέρει ὅλα ὅσα πῆρε γιατί ἀληθινά πιστεύει ὅτι στόν Ἴδιον δέν ἀνήκει τίποτα, ὅτι δέν

¹²¹ Μαῦλλης, Α., *Μικρασιατικά Παράλια ἀπό τόν Πόντο στή Μεσόγειο, Ἐπιστολικά Δελτάρια 1880-1920*, ἐκδόσεις Rodos Image-Δήμος Ροδίων, Ρόδος, 1998.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πρέπει και δεν μπορεί να έχει κάτι που να μην το δώσει στους άλλους, χωρίς να κρατήσει τίποτα, λές και το χρώσταγε στην ανεπάρκειά μας και την αδιαφορία μας. Και μάλιστα πολλές φορές οι άνθρωποι (οι περισσότεροι μου φαίνεται - και πίο πολύ οι λεγόμενοι "αρμόδιοι") να μην τά δέχονται "τά τίμια δώρα" ή να τά προσπερνούν χωρίς να κάνουν ούτε τόν κόπο να ρίξουν άπάνω τους τά κοντόθωρα μάτια τους. Νομίζω κι' αυτό ένα κομμάτι τής τραγωδίας τής σημερινής κοινωνίας και τής ανθρώπινης ιστορίας γενικά.

Έχουμε τό δικαίωμα, έμεις τουλάχιστον, και δεν ξέρω πολλοί ή λίγοι, να λέμε ότι δεν είμαστε από 'κείνους που άρνήθηκαν τά δώρα Του. Τά δεχτήκαμε και τ' αγαπήσαμε όσο μπορέσαμε και τάχουμε κρυφό καμάρι και γυρίζουμε και ξαναγυρίζουμε σ' αυτά. Άν τώρα βάλεις ότι μερικούς από μās, όσους πρόθυμους, προσφέροντάς τα, μās έπιασε τό χέρι και μās όδήγησε στην πηγή άπ' όπου αναβλύζουν εκείνα τά νερά Του τά ιαματικά, τά θαυματουργά -πά να πεί ίσαμε τό νοϋ και τήν ψυχή Του και μās κερνάει και τή φιλία Του- (τή λέξη πρόσεχτη γιατί σήμερα ή λέξη φιλία έχει έκφυλιστεί και παραμορφωθεί, όπως πολλές άλλες, και ή φράση "ό τάδε έχει φίλους" καταδηλώνει μου φαίνεται γνωριμίες, προστάτες "ύψηλούς" για να διεκπεραιώνει υποθέσεις έν πολλοίς παράνομες, και ή διαστρέβλωση τών λέξεων είναι καταστροφή τής ζωής), έ, τότε πιά έγώ δεν ξέρω άλλη μεγαλύτερη εύτυχία. Και πίο πέρα: Τί άλλο να γυρέψω από τή ζωή; Αναρωτιέμαι μονάχα άν άξιζα τέτοιας τύχης και τιμής· τέτοιας εύτυχίας.

Τόν πήρα λοιπόν -δέν χρειάζεται να είπώ ότι τό βιβλίο τό είχα διαβάσει και ξαναδιαβάσει και σέ πολλά σημεία του είχα έπιμείνει ώστε τά θυμόμουν και τά θυμάμαι δίχως να τόχω μπροστά μου, κι' ήμουν φορτωμένος μέ τούς άνθους και τούς καρπούς του μοναδικού παιδαγωγού και στοχαστή και τίμιου Έλληνα -άποφασισμένος να Του είπώ ότι Του στέλνω χαιρετίσματα από τό σταυραδερφό Του τόν Ταύγετο. (Στίς λίγες τηλεφωνικές μας επικοινωνίες και στα ακόμα λιγότερα γραφτά Του προς τά 'δω, τόν αναφέρει πάντα λές και γνωρίζονται χρόνια, λές και τόν έχει άνεβεί άπειρες φορές κι' άποτελεεί σύμβολο γι' Αυτόν ό Ταύγετος). Και να Του είπώ ένα μεγάλο δικό μου εύχαριστώ.

Τί να σοϋ είπώ τώρα; Ότι αντί να Τόν εύχαριστήσω έγώ εύχαριστούσε Αυτός; Μέ πόση οϋσία μιλούσε για εκείνα που θεωρούμε συνηθισμένα, καθημερινά -και δεν είναι καθόλου- ώστε να σ' άρπάζει τήν καρδιά; Τά ξέρεις αυτά έσυ καλλίτερα άπ' τόν καθένα μας. Τί μου άπάντησε όταν Του είπα ότι σ' εκείνο τό σημειωματάριο που καταχωρίζει τούς φίλους Του, κάτω-κάτω, να συμπληρώσει και τό δικό μου όνομα;

Μιλήσαμε περισσότερο για τό *Εκ Βαθέων* "ένα άπ' τά παιδιά Του κι' αυτό", όπως είπε. "Κι' έτσι πρέπει να τό βλέπουμε". Και του υποσχέθηκα -

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

άπο μόνο του ήρθε δίχως λέξη ύπαινεκτική δική Του- ότι θά Τοῦ ἀπαντήσω
γραπτῶς γιά τό βιβλίο. Ἔτσι τό αισθανόμουν τότε, ἔτσι Τοῦ εἶπα πάνω στόν
ἐνθουσιασμό μου καί χωρίς νά τό πολυσκεφτῶ.

22/27.6.2006. Ο Δάσκαλος Φώτης Βαρέλης συνομιλώντας με τον αγαπημένο φίλο του Θανάση Στρίκο. Δεξιά η Σοφία Βαρέλη και αριστερά η Σοφία Στρίκου, κόρη του Θ. Στρίκου. (φωτογραφικό αρχείο Θανάση Στρίκου).

Ὅμως τό βιβλίο αὐτό θρονιάστηκε μέσα μου, ἔγινε ἓνα μέρος τοῦ νοῦ καί τῆς ψυχῆς μου καί κάθε μέρα μέ καλοῦσε κοντά του. Καί τί δέν εἶχε νά μοῦ εἰπεῖ; Μ' ἓναν τρόπο πού ὁμοίον του δέν εἶχ' ἀκούσει. Εἶχε καί κάτι ἄλλα, πού ὀρισμένα τοῦλάχιστον κι' ἐγώ τᾶχα σκεφτεῖ ἀλλά σά νά ἦσαν κλειδωμένα καί τώρα, ἓνα-ἓνα ξεκλειδώνονταν καί μοῦδειγνε τό καθένα τίς ἀρετές του, τίς λεπτομέρειές του, τό σκοπό του, τήν ἀξία του. Ἔβγαζε καί κάτι ἤχους πού τ' αὐτί μου δέν τούς εἶχε πιάσει μέ τό πρῶτο. Ζοῦσαν ὁμως ἀρμονικά καί στηρίζαν αὐτούς πού ἄκουγα. Καί οἱ πρῶτοι, περισσότερο ἀπ' τούς ἄλλους, τούς δυνατούς, μέ καλοῦσαν συνεχῶς. Κι' ὅσο τούς κοίταζα τόσο τούς ἄκουγα καί μοῦ μιλοῦσαν κι' αὐτοί. Τούς καταλάβαινα τώρα. Ἦξερα τί ἔλεγαν.

Ἔρχονταν ὁμως κι' ἄλλοι κι' ἄλλοι, κύματα ἀπ' τόν κόσμο τῆς σιωπῆς κι' ἔσκυβα πάλι ἐπάνω τους νά τούς ἀκούσω.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Δέν ἦταν παιχνίδι αὐτό οὔτε ὄνειρο. Ἄθλημα ἦταν σέ στάδιο ἀνοιχτό ἀρχαῖο. Συναυλία πού δίδεται μπροστά σέ πολλούς θεατές καί παίζαν ὄργανα ἑκατό καί βάλε πού τό καθένα ἔβγαζε τούς δικούς του ἤχους· καί τό ἔργο τοῦτο τό ἔχει συνθέσει, ἐνορχηστρώσει καί τό διευθύνει μέ μοναδική μαεστρία ὁ Φ. Βαρέλης.

Θά σοῦ εἰπῶ γιά ἑκεῖνα πού ἐγώ ἄκουσα καί εἶδα. Γιά τούς ἄλλους ἤχους πού ἐξακολουθοῦν νά βγαίνουν κύματα-κύματα, τούς ὑπερήχους πού δέν μπόρεσα ν' ἀντιληφθῶ δέν θά εἰπῶ τίποτα. Ἐνα ὅμως ξέρω: Ὅτι εἶν' ἐκεῖνοι πού στηρίζουν τούς δυνατούς καί πάντα μέ καλοῦν κοντά τους.

Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού γράφω σέ σένα γιά ἑκεῖνον μολονότι ἄλλα ὑποσχέθηκα. Παρακάτω, στή θέση του, αὐτό ἴσως τό κάνω πιά σαφές. Ὑστερα μέ τή δική σου συμβολή ἔφτασε στά χέρια μου τό βιβλίο μαζί μέ τή φωτογραφία τοῦ Ποιητή. Τόν Ποιητή πού δέν μπορῶ πιά νά τοῦ γράψω ἀπευθείας. Δέν τό τολμῶ. Ἀπό σεβασμό καί δέος. Πῶς μπαίνεις στό ἱερό δίχως νά χαμηλώσεις τά μάτια; Πῶς ἀντικρύζεις τό Θεό μέ γυμνό πρόσωπο; Κάπως ἔτσι κατάλαβα καί γιατί οἱ ἠθοποιοί στήν ἀρχαία τραγωδία φοροῦσαν προσωπεῖα ἢ γιατί ὁ ἱερέας ἀργότερα στή χριστιανική λατρεία, καί σήμερα, φοράει καλύπτρα στό κεφάλι του. Μήπως εἶναι κι' αὐτό κατάλοιπο τοῦ προσωπείου γιατί δέν μπορεῖς νά παρουσιαστεῖς μπροστά στό Θεό μέ γυμνό πρόσωπο; Καί τά πρόσωπα τά δικά μας (τό δικό μου σίγουρα) εἶναι γυμνά καί τά κεφάλια ἄδεια; Μ' ἄλλα λόγια τό ὑπέροχο -τόν κεραυνό ἄς ποῦμε- πῶς τόν ἀντικρύζεις δίπλα σου χωρίς νά τυφλωθεῖς; Στόν ἄνεμο πῶς κάθεσαι ἀντίκρου του χωρίς νά σέ συνεπάρεῖ;

Ἔτσι γράφω γιά ἑκεῖνον σέ σένα. Καί γιατί τό ὑποσχέθηκα. Κι' ἀκόμα γιατί "ὅποιος λέει καί δέν κάνει τήν ὑπόληψή του χάνει", πού λέει ἡ παροιμία ἢ σοφή.

Κι' ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τήν ἀρχή, καλέ μου φίλε. Μέ τάξη καί σειρά. Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τά "Εἰσαγωγικά" τοῦ βιβλίου.

*Και τα τραγούδια λόγια ἔναι καρδιές παρηγοροῦνε
σαν τις ψυχές που καρτεροῦν παράδεισο να βροῦνε.*

(Εκ βαθέων, "Εἰσαγωγικά", σ. 16)

Αὐτό τό δίστιχο μέ τό βασιλικό στίχο, τό δεκαπεντασύλλαβο, πού τόλεγε ἡ μάνα Του καί πού περιέχει γόμωση ὄχι ἠλεκτρική ἀλλά πυρηνική, ὅπως μάς ἀπέδειξε μέ τήν ἀνάλυση στά "Εἰσαγωγικά", σέ κάνει νά γονατίζεις μπροστά στό μεγαλεῖο καί τή δύναμη τοῦ λόγου.

Νά γονατίζεις περήφανος καί αὐτοθέλητα -ἐδῶ ὁ λόγος ἀφαιρεῖ κάθε ἴχνος δουλικότητος- μπροστά στήν ἀπόδειξη. Ὅπως πρέπει νά γονατίζουν

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

καί νά εὐχαριστοῦν ὅσοι ἀναγνωρίζουν τούς πολύτιμους μαργαρίτες πού τούς προσφέρθηκαν καί θά ἔχουν ἀπό ἔδω καί πέρα κειμήλια καί καμάρι καί φυλαχτάρι. Καί θά τούς κοιτάζουν πάλι καί πάλι, δηλαδή, θάρχονται καί θά ξανάρχονται σέ τέτοιες ἀποδείξεις μαθηματικές, ὁδοδείκτες, πού περιέχουν τέτοια βιβλία. (Αὐτά εἶναι βιβλία).

Νά γονατίζεις καί νά εὐχαριστεῖς Αὐτόν πού γιά χάρη μας ἀγωνίστηκε, πάλαιψε μόνος Του, ἔγδαρε τό μυαλό Του, ἔσπασε τά νύχια Του γιά νά φτιάξει καί νά δώσει σέ μᾶς τέτοια πετράδια.

Νά γονατίζεις περήφανα καί νά εὐχαριστεῖς γιατί σοῦ ἀπέδειξε μέ τρόπο μαθηματικό, πού σημαίνει ἀπόλυτο, τήν ἐξίσωση: τραγούδι = παράδεισος. Ἰδια ἀπόδειξη ὅπως λέμε $1 = 1$ ἢ ἄν θές σάν ἐκείνους τούς μεγάλους πού ἦρθαν κι' ἀπέδειξαν τίς ἐξισώσεις τοῦ Αἰνστάιν. Ἀπόδειξη δηλαδή μέ τέτοια γεωμετρία τοῦ $1 = 1$ ἐδῶ στή γῆ. Τέτοια πράγματα· δηλαδή τραγούδι = παράδεισος. Ὅχι καλαμπούρια.

Νά γονατίζεις καί νά εὐχαριστεῖς ἀκόμα γιατί μ' αὐτήν τήν ἀπόδειξη σοῦ ἔμαθε τόν τρόπο νά λύνεις μόνος σου πιά κι' ἄλλες ἀσκήσεις αὐτῆς τῆς μορφῆς ὅπως π.χ. Λόγος = Θεός, πού πιθανόν νά τίς εἶχες ξαναδεῖ, νά σέ εἶχαν ἀπασχολήσει, ἀλλά ἡ λύση τους σέ δυσκόλευε. Κι' ἄν ἐπιχειροῦσες σοῦρχότανε σκοτούρα, σ' ἔπιανε σκοτοδίνη καί τίς ἄφηνες.

Νά γονατίζεις καί νά εὐχαριστεῖς γιατί τό διάβασμα αὐτό σοῦδωσε τή διάβαση, τή μέθοδο (θυμήσου τή μέθοδο στό *ο Δάσκαλος*), σοῦδειξε τό δρόμο πού Αὐτός ἀνοίξε καί φώτισε μέ φῶς φυσικό καί σύ τώρα διαβαίνεις μέ ἀσφάλεια καί σιγουριά. Καί μήν ισχυριστεῖ κανείς ὅτι δέν μᾶς εἶπε τίποτα σπουδαῖο ἀφοῦ ὅλοι μας, αἰῶνες τώρα τό ξέρουμε πιά ὅτι ἓνα ἴσον μέ ἓνα. Ἀμ' δέ πού τό ξέρουμε!

Νά γιατί προσωπικά διαφωνῶ μέ τό σημερινό σύστημα "πολλαπλῶν ἐπιλογῶν" πού λένε. Τοῦ δίνουνε τοῦ μαθητή π.χ. πέντε ἀπαντήσεις καί τοῦ λένε νά διαλέξει τή μία, τή σωστή. Κι' ὁ μαθητής τή διαλέγει καί τέρμα, βάζοντας ἓνα χ στό σωστό. Ὅμως γιατί ἀπό τίς πέντε μόνο μία εἶναι σωστή; Γιατί ἐπέλεξε αὐτή τή μία τή συγκεκριμένη καί γιατί οἱ ἄλλες εἶναι λάθος; Ἀμ' αὐτό κάνει τή διαφορά.

Ναί τό ξέρουμε. Ἐνα ἴσον ἓνα. Γιατί ὅμως τό ἓνα εἶναι ἴσον μέ τό ἓνα; Κι' ἄν τό παιδί ρωτήσει τό δάσκαλο: "γιατί, κύριε, $1 = 1$ καί γιατί $1 + 1 = 2$;", τότε ὁ δάσκαλος τί θ' ἀπαντήσει; Βέβαιο σχεδόν εἶναι ὅτι θά τοῦ εἰπεῖ: "κάτσε κάτω βλάκα" ἢ "πάψε νά λές βλακεῖες" ἢ κάτι παρόμοιο.

Τό ἴδιο κι' ὁ φιλόλογος ἄν τόν ρωτήσουν γιατί ἐδῶ τό δημοτικό τραγούδι, ὁ ἀνώνυμος ποιητής ἐξισώνει τό τραγούδι μέ τόν παράδεισο. Κι' ὁ θεολόγος ἄν τόν ρωτήσουν γιατί Λόγος = Θεός κι' ὁ πολιτειολόγος γιατί Δημοκρατία =

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Παιδεία πού λέει ὁ Ἀριστοτέλης κι' ὄχι δημοκρατία = ἴση κατανομή ἀγαθῶν πού λένε ἄλλοι; Κι' ἄλλα κι' ἄλλα κι' ἄλλα. Γιατί ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκλείει αὐτό πού λέει ὁ Μάρξ π.χ. καί ἐξισώνει τή δημοκρατία μέ τήν παιδεία, ὅταν λέει ὅτι δημοκρατία δέν εἶναι νά ἐξισώσουμε τίς περιουσίες μας ἀλλά νά καλλιεργήσουμε τό μυαλό μας ὥστε οἱ σκέψεις μας νά εἶναι σοφές, ἄν καλά ἀποδίδω. *Δημοκρατία δέν εἶναι τό ἰσάζειν τὰς οὐσίας ἀλλά τό σοφίζειν τὰς σκέψεις.*

Γεννημένος Δάσκαλος. (φωτογραφικό ἀρχεῖο Νίκου Κασέρη).

Διάβασε τώρα ἄλλη μιά φορά ὀλόκληρη τήν ἀπόδειξη στά "Εισαγωγικά" γιατί τραγούδι = παράδεισος κι' ἔλα πές μου ἄν γονατίζεις ἢ ὄχι μπροστά σέ τέτοιες ἀποδείξεις. Γιά τό μεγαλεῖο τους καί τήν ἀπλότητά τους.

Παράδεισος. Νά ὁ παράδεισος ποιός εἶναι καί μέ τί εἶναι ἰσοϋνής ἀπόλυτα καί ἰσοβαρής καί ἰσόκυρος καί μέ τήν ἴδια ἰσχύ καί δύναμη καί μέ τό ἴδιο σθένος. Τ' ἄλλα, τά: "ἄναψε τό κερί σου", "πήγαινε στήν ἐκκλησία", "προσκύνα καί τίς εἰκόνες" καί γενικά "κάνε τά θρησκευτικά σου καθήκοντα" κ.λπ. (δέν τά ἄρνοῦμαι αὐτά οὔτε τ' ἀπορρίπτω ἀλλά γιά ἄλλους λόγους κι' ὄχι γιατί βγάζουν στήν πύλη τοῦ παραδείσου. -Νᾶχουμε καί τό νοῦ μας μή μᾶς εἰποῦν κι' "ἀθέους" πού ἔλεγε ὁ Βάρναλης) καί παίρνεις ἀντάλλαγμα παράδεισο, καί μάλιστα γιά πάντα ἀπό `κεῖ καί πέρα ἀφοῦ πεθάνεις, εἶναι γιά ὅσους ἔχουν μυαλό ἀρκούδας πού τίς βαρεῖ τό ντέφι ὁ γύφτος καί χορεῦει καί κάτι χειρότερο.

Αὐτή, ἀγαπητέ μου φίλε, εἶναι ἡ δύναμη τοῦ Λόγου. Τόση καί τέτοια πού ἐξισώνεται μέ τό Θεό. Λόγος λοιπόν ἴσον Θεός. Καί φυσικά καί τό ἀντίστροφο.

Τώρα πιά ἔχεις τό κλειδί καί λύνεις ὅλες τίς ἀσκήσεις αὐτῆς τῆς μορφῆς. Τήν "κλειδα" κι' ἀποκρυπτογραφεῖς τά σήματα. Καί τόν Ὅμηρο καί τόν Ἰωάννη κι' ὅλους ὅσους ἔχουν τέτοια καταλαβαίνεις.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Μέ τί λοιπόν είναι ἴσος ὁ Θεός; Μέ τό Λόγο. Μέ τό Νοῦ, τό Λόγο, τό μυαλό.
Ἰσαμε ἐδῶ. Τά πάρα πέρα τοῦ τύπου "ποιός ἔβαλε τό Νοῦ σέ μᾶς -σ' ὅσους
βεβαίως ἔβαλε- καί γιατί", μὴν τά ψάχνεις. Δέν ἔχει παραπέρα.

Καμμιά βολή ἀπάντησης

(*Εκ Βαθέων*, "Εισαγωγικά", σ. 17)

θά μᾶς εἰπεῖ Ἐκεῖνος ποῦχει πραγματικά μυαλό καί δέν τῶχει νά ἀγριαναπαύ-
εται οὔτε νά βγάνει μολόχες καί κολιτσίδες.

Γιατί *καμμιά βολή ἀπάντησης*; Ὅχι γιατί τῶπε κάποια αὐθεντία. Οὔτε
ἐγωῖσμοί καί ἐπιδείξεις μέ στριμμένα λόγια. Ἀλλά γιατί *τη ζωή δεν τη δη-
μιουργήσαμε εμεῖς για να ζέροουμε για ποιο σκοπό τη δημιουργήσαμε.*¹²² Μ'
ἄλλα λόγια γιατί αὐτό ἐπιτάσσει ἡ γεωμετρία. Νά γιατί. Καί τόσο μόνο.

Ἄν καταπιαστεῖς νά εἰπεῖς: "Τό νοῦ τόν ἔβαλε ὁ Θεός καί τῶκανε γι'
αὐτόν καί γι' αὐτόν τό σκοπό" κι' ἄλλα τέτοια, τότε, ἦ εἶσαι βλάκας καί δέν
ξέρεις τί λές, ὁπότε λόγω εὐήθειας δικαιολογεῖσαι ἢ εἶσαι παλιάνθρωπος καί
βάζεις μπροστά τή μηχανή τῆς ἀπάτης καί δουλεύεις τόν κοσμάκη.

Ἡ φράση-ἐξίσωση λοιπόν λέει: Θεός = Λόγος. Καί στόν Ὅμηρο ἢ Ἀ-
θηνᾶ (Θεός) Λόγος εἶναι. Μυαλό. Νοῦς. Αὐτή εἶναι ἡ Ἀθηνᾶ πού ὁ Ὅμηρος
μᾶς τή φέρνει καί μᾶς τήν ξαναφέρνει, πάλι καί πάλι καί πάλι, ὅταν ὁ Ὀδυσ-
σέας βρίσκεται μπροστά σέ προβλήματα δυσεπίλυτα, σχεδόν ἄλυτα. Καί τοῦ
τά λύνει. Ποιός τοῦ τά λύνει; Καί ποιά Ἀθηνᾶ; Τό μυαλό του τά λύνει. Ὁ
Λόγος, ὁ Θεός.

*Τό μυαλό τοῦ ἀνθρώπου εἶν' ὁ ἴδιος ὁ Θεός
πού δέν ἔχει οὔτε ἀρχή οὔτε τέλος...*

(*Κίταλα*, σ. 743)

Ἔ, αὐτός ὁ Λόγος, ὁ Θεός ὅλα τά προβλήματα μπορεῖ νά τά λύσει καί σ'
ὅλα τά ἐρωτήματα νά δώσει ἀπάντηση. Κι' ὅλα νά τά πολεμήσει καί νά τά
νικήσει.

Προσοχή ὁμως: Ὅχι ἐρωτήματα τοῦ τύπου: "ποιός ὁ σκοπός τῆς ζωῆς;"
Ἐδῶ *καμμιά βολή ἀπάντησης* καί μᾶς εἶπε γιατί. Καί κάτι ἀκόμα πού βγαίνει
μόνο του. Αὐτός ὁ Λόγος, ὁ Θεός, τρία πράγματα δέν μπορεῖ νά πολεμήσει.

Τό ἓνα εἶναι ἡ βλακεία, τ' ἄλλο ἡ τρέλλα καί τό τρίτο ἡ πίστη. Καί φυσικά
οἱ λέξεις αὐτές ὄχι μέ τήν ἔννοια τοῦ συρμοῦ, πού μπορεῖ νά συνοψίζονται

¹²² *Εκ Βαθέων*, "Εισαγωγικά", σ.17.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

καί σέ μία. Μιλῶ γιά τήν βλακεία, τήν τρέλλα καί τήν πίστη ὀρισμένων ἀνθρώπων "διανοουμένων", "πνευματικῶν ἀνθρώπων", πού ἔχουν πάρει τή δουλειά ἀποκοπή κι' ἔχουν ἀναλάβει ἐργολαβικῶς καί μέ φανατισμό νά μᾶς σώσουν. Καί χρησιμοποιοῦν χίλιες δυό ἀπάτες γιά νά πετύχουν τό σκοπό τους. Εἶναι ἐκεῖνοι πού μέ τούς καπνοῦς τοῦ λουλά φτιάχνουν τά κεφάλια "κεφάλες" θολώνοντας κεφάλια καί μάτια.

Σημηματικά θά λέγαμε ὅτι εἶναι ὁ ἀντίποδας τοῦ Λόγου-Θεοῦ, πές τον διάβολο, πές τον ὅπως θές (ὄχι ὅμως ὅπως τόν ἐννοοῦν, ἄν τόν ἐννοοῦν, οἱ διάφορες θρησκείες γιατί ἐδῶ τά πράγματα εἶναι πολύ μπερδεμένα μέχρι σημείου τίς περισσότερες φορές νά συμβαίνει τό ἀντίθετο), πές τον κακία. Ἀπό τό μῦθο -μύθος καί τί μῦθος, Θεέ μου, τοῦτος!- τῆς Ἀρετῆς καί τῆς Κακίας τοῦ Ἡρακλῆ. Πές τον ὅπως θές.

Κι' ἀνάμεσά τους τό τραγικότερο πλᾶσμα: ὁ ἄνθρωπος. Κι' ὁ δρόμος! *Νά μὴν τελειώνει ποτέ πού δέν ξέρεις πότε τελειώνει*, γιά νά χρησιμοποιήσω φράση τοῦ Ποιητή, πού τή θεωρῶ ἀπό τίς μεγαλειωδέστερες πού ἀκούστηκαν ποτέ σέ τοῦτον τόν πλανήτη. Τόσο ὑπέροχη, τόσο θεία, πού οἱ κερανοὶ στό Σινᾶ ὅταν ὁ Μωϋσῆς ἔπαιρνε ἐντολές δέκα, φαντάζον ἀπλά ἐπεισόδια καί ψελλίσματα.

Καί τότε τί κάνουμε; Τίποτα...*ξέρουμε πῶς ὅλα χάνονται, σάν νᾶταν μάτια ὅλα, σάν νᾶταν περιττά πράγματα, περιττές πράξεις, περιττοὶ ἐnthουσιασμοί, φροῦδα ὄνειρα, ἀφοῦ κι' ὁ πλοῦτος καί ἡ δόξα καί ἡ θέληση καί ἡ πίστη στή ζωὴ φθάνουν σιγά-σιγά καί μένουν στήν ἄκρη καί χάνονται*. Γιά νά πέσει τ' ἀστροπελέκι σέ ὄρος ψηλό: *Ὅμως δέν τελειώνει π ο τ ἔ ὁ δρόμος πού δέν ξέρεις π ὅ τ ε τελειώνει...Τί μένει λοιπόν; Τίποτα. Κι' ἀφοῦ δέν μένει τίποτα τί κάνουμε;...ἄς κυττάξουμε, σάν ἄνθρωποι προικισμένοι μέ τό λό γ ο, νά βροῦμε τήν ὁμορφιά στή σχέση μας μέ τή ζωὴ πού μᾶς σώζει...*

"Μέ τό λόγο". Ὅχι μέ τά σκατά, μέ τά ὅποια δέν πρέπει ν' ἀνακατευό-μαστε. Γιατί:

...τά σκατά, λέει, κι' ὅταν τά πατᾶς, ἐσύ τά πατᾶς, ἐκεῖνα ὅμως εἶναι κάτω ἀπ' τό παπούτσι σου πατημένα. Ἐσύ ὅμως βρωμᾶς ὅπου καί νά μπεῖς. Κι' ἄν μπορεῖς ἔμπα στήν ἐκκλησιά...
(Κίταλα, σ. 688)

"Μέ τό λόγο". Μέ τό βασιλικό. Γιατί ὁ βασιλικός καί γλωρός καί ξερός εὐωδιάζει τό ἴδιο. Κι' ἄν τόν πατήσεις καί θές νά τόν καταστρέψεις τόσο περισσότερο εὐωδιάζει.

Αὐτό μόνο. Τίποτ' ἄλλο. Ἄς κυττάξουμε τώρα. Ἐσύ κι' ἐγώ νά ἰδοῦμε πόση δύναμη ἀγάπης κι' ὁμορφιάς συσπειρώνει τούτη ἡ φράση γιά τό τραγικότερο πλᾶσμα, τόν ἄνθρωπο.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Αυτή είναι η δύναμη του Λόγου. Απόλυτη και απόλυτα αντικειμενική. Κι' αν την έχεις αυτή τη δύναμη πού θά σε οδηγήσει στη γνώση κλαΐς. Αν έχεις και τόν τρόπο νά τά λές, τότε απαλύνεις τά πράγματα, τά ισοζυγιάζεις, τά εξισορροπείς, σώζεις. Τά κάνεις όμορφιά. Εκείνη πού θά σώσει τόν κόσμο, πού λέει ο Ντοστογιέφσκυ. Μετατρέπεις τήν κρεμάλα σε τέχνη, σε αρχαία τραγωδία. Κι' όχι μόνο σώζεις αλλά άθανατίζεις κιόλας, όσο αυτό είναι ένδεχόμενο. Όσον ένδέχεται άθανατίζειν, πού λέει ο Άριστοτέλης.¹²³ Κι' αυτή είναι η μόνη δυνατή άθυνασία του ανθρώπου.

Βέβαια αυτή τη δύναμη, τήν ικανότητα νά δημιουργούν όμορφιά τήν έχουν λίγοι. Έμεϊς οί υπόλοιποι τήν εισπράτουμε, όσοι τήν εισπράτουμε, όχι απ' ευθείας αλλά από δεύτερο χέρι, έξ άντανακλάσεως, από αντίλαλο, "έκ καραμπόλας". Όπως, άς πούμε, εισπράτουμε από δεύτερο χέρι τήν όμορφιά της αγάπης και τίς αγωνίες του Ρωτόκριτου και της Άρετής, ο φίλος του πρώτου, ο Πολύδωρος και η νόνα της Άρετής, η Φροσύνη.

Έτσι κι' έμεϊς. Τή δύναμη του άθανάτου Φώτη Βαρέλη τήν εισπράτουμε από δεύτερο χέρι. Και βεβαίως δέν είναι ίδια. Γιατί άλλο νά συγκινείσαι και νά πονάς γιατί κάποιος υποφέρει, κι' άλλο ο πόνος εκείνου πού τόν ύφίσταται. Έμεϊς όμως πρέπει νά δείχνουμε τουλάχιστον τό σεβασμό του άδοκίμαστου μπροστά στον δοκιμασμένο.

Τό κλάμα λοιπόν, ο πόνος, τό γέλιο, η χαρά του Βαρέλη είναι από πρώτο χέρι. Τά ίδια τώρα κι' όπως έμεϊς τά εισπράτουμε -είπαμε όσοι τά εισπράτουμε- είναι από δεύτερο. Όμως και τό δεύτερο αυτό είναι πολύ σημαντικό. Γιατί έτσι κοινωνούν οί άνθρωποι. Και ο άνθρωπος είναι άνθρωπος μαζί μέ τόν συνάνθρωπο. Έτσι οί άνθρωποι έξανθρωπίζονται. Τό λέει πολύ ώραία ο Κορνάρος:

*...κι οπού κατέχει να μιλεί με γνώσιν και με τρόπον,
κάνει και κλαΐσιν και γελούν τα μάτια των ανθρώπων...*¹²⁴

Τό ίδιο ακριβώς συμβαίνει στη σκηνή πού μάς δίδει ο Όμηρος, όταν ο Πρίαμος πηγαίνει νά ζητήσει τό πτώμα του γιου του στη ραγωδία Ω Έκτορος λύτρα. Μιλεί μέ γνώση και μέ τρόπο. Και ο Άχιλλέας λυγάει. Ποιός, ο Άχιλλέας, πού τουχει σκοτώσει είκοσι παιδιά και τόν γενναίο Έκτορα: πού αφού τόν σκότωσε τόν σκύλεψε κι' από πάνω και δέν προσέβαλε μόνο τη

¹²³ Άριστοτέλης, *Ήθικά Νικομάχεια*, 1177b.

¹²⁴ Κορνάρος Βιτσέντζος, *Ερωτόκριτος*, Α', στ. 873-874, στην ιστοσελίδα <https://el.wikisource.org/wiki>, (1.8.2019).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μνήμη του νεκρού σέρνοντας τό πτώμα του γύρω από τά τείχη. Ίδια ή δύναμη του λόγου, όταν ό Όδυσσέας (Ραψωδία Ζ, *Όδυσσέως άφιξις εις Φαίηκας*) ράκος και κουρέλι, έρείπιο κυριολεκτικά συναντιέται με τή Ναυσικά: "Σπλαχνίσου με βασίλισσα θνητή ή άθάνατη είσαι", κι' εκείνη τόν παίρνει και τόν πηγαίνει κατ' ευθείαν στό παλάτι.

Ή γνώση κι' ό τρόπος μαζί, ό Λόγος και τό τραγούδι (ποιητική) μαζί οδηγούν κατ' ευθείαν στό Θεό, στον παράδεισο του Θεού, στη θεϊκή τέχνη. Στην τέχνη σκέτη, χωρίς επίθετα. Αυτή είναι ή τέχνη. Έτσι όπως τήν όρίζει ό Άριστοτέλης στα *Ήθικά Νικομάχεια*: "Εξίς μετά λόγου άληθοϋς ποιητική".¹²⁵

Κι' αυτός ό όρισμός, τήν πλήρη εφαρμογή του βρίσκει στην τέχνη του Φώτη Βαρέλη. Αυτές τίς σκέψεις έκανα όταν διάβασα, διάβηκα πές, τά "Εισαγωγικά" Του στό *Εκ Βαθέων*. Και γυρίζω και ξαναγυρίζω σ' αυτά. Στο άληθινό βιβλίο που κάνει άλυσιδωτές εκρήξεις στό μυαλό καθώς διαβάσεις. Πού έχει τή δυναμική του έξανθρωπισμού των ανθρώπων. Πού πνέει σ' αυτό, όπως και στ' άλλα Του, ή ευγένεια του κοινού βίου -μέ κορυφαία τά *Κίταλα* και ζωγραφίζοντας άποκαλύπτει τό φως που έχει τό ανθρώπινο πρόσωπο. Τόσο πολύ. Τούτέστιν δημιουργεί γνήσια έργα πολιτισμού από χρυσάφι άνόθευτο. Άρα εκπληρώνει πλήρως τό σκοπό τής τέχνης. Γι' αυτό σου είπα ότι πρέπει να γονατίζεις μπροστά σ' αυτήν τήν τέχνη και να ευχαριστείς τόν δημιουργόν της.

Και κάνω και συγκρίσεις με άλλους και βγάνω κρίσεις, ως απλός άναγνώστης, που μπορεί να τίς ειπείς και κατακρίσεις. Άλλωστε ή έκφραση γνώμης, ή άποδοχή ή και ή άπόρριψη ενός έργου τέχνης άποτελούν δικαίωμα όποιουδήποτε άναγνώστη ή θεατή ή ακροατή κι' ό νόμος δέν τίς πιάνει (άρθρο 367 και άρθρο 20 Ποινικού Κώδικα).

Τό πράγμα αρχίζει να διαφοροποιείται από τή στιγμή που οί κριτές είναι οί ίδιοι λογοτέχνες π.χ., ή "ειδικοί", όποτε όφείλουν πριν ή διατυπώσουν όποιαδήποτε γνώμη για τό έργο άλλων -και περισσότερο όταν ή κρίση τους είναι καταδικαστική- ν' άναρωτηθούν αν έχουν έργο τουλάχιστον ισάξιο με του κρινομένου. Άλλιώςτικά δημιουργούνται σοβαρές ύπόνοιες για τό αντικειμενικόν και άμερόληπτον τής κρίσεώς τους, που λένε στα δικαστήρια.

Έγώ όμως τέτοια δέσμευση δέν έχω και δέν στεροϋμαι δικαιωμάτων γενικών προσωπικών εκτιμήσεων κι' άς μου λείπουν οί προϋποθέσεις. Αυτοδεσμεϋομαι όμως για τήν όποια κρίση μου και σύγκριση να στηριχτώ στα κείμενα, στ' αντικείμενα και προπαντός στη φωνή τής συνείδησής μου.

Όμως, αγαπημένε φίλε, είμαι τόσο ένθουσιασμένος με τά "Εισαγωγικά" Του, που δέν άντέχω να μή σου ειπώ κι' άλλα λίγα να ξαλαφρώσω. Έχω

¹²⁵ Άριστοτέλης, *Ήθικά Νικομάχεια*, 1140a (IV).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

τόση χαρά -καρπός λογικῶν σκέψεων- πού σέ κάποιο πρέπει νά τήν πῶ. Ἐπιτέλους βρήκα κάτι πού γύρευα χρόνια μὰ δέν μπορούσα νά τό προσδιορίσω, νά τό συγκεκριμενοποιήσω. Καί τώρα αὐτό τό "κάτι" παρουσιάστηκε μπροστά μου σαφέστατο, χειροπιαστό, ἀπόλυτα καθαρό. Ὁ χρόνιος διακαής πόθος πού ἔγινε λύτρωση πόση χαρά σοῦ φέρνει; Σάν τόν χρονίως πάσχοντα πού δέν εἶχε γιαιτρεία πές, καί ξαφνικά κάποιος ἀνακάλυψε τό φάρμακο γιά τήν περίπτωσή του καί τόν ἀπάλλαξε ἀπό τόν μόνιμο βραχνά. Αὐτή τή χαρά ἀπ' τήν προσγενομένη εὐεργεσία, σέ κάποιον πρέπει νά τήν ὁμολογήσω. Ἄλλον καταλληλότερον ἀπό σένα δέν ἔχω. Ἐψαξα μὰ πιά κατάλληλον δέν βρήκα. Ἐτσι τώρα σέ κουράζω μέ τά δικά μου.

Ἄν ἀπόστασες σταμάτα. Πάρε μιά ἀνάσα κι' ἀπέ συνεχίζεις ἀργότερα, αὔριο, τήν ἄλλη. Ἄν θές ὁμως νά συνεχίσουμε τώρα, ἀνοιξε τό βιβλίο στις σελίδες 16-17 καί διάβασε ἀπό τήν ἀρχή. Ἀπό 'κεῖ πού λέει:

...εἶδα νά γκρεμίζονται στο χάος του μηδενός, μόλις τεθεῖ το ερώτημα:

Ποιος ο σκοπός της ζωής; Πού η αξία της;

(Ἐκ Βαθέων, "Εισαγωγικά", 16-17)

καί προχώρησε καί διάβασε μαζί μέ τίς τρεῖς παραγράφους πού ἀκολουθοῦν:

Εἶδα ἀθελά μου τό σκουλήκι στο ράμφος του αηδονιού νά ρωτάει, εἶδα τον τυφλό νά ρωτάει, εἶδα τον ταῦρο με τα δόντια του λεονταριού στο λαιμό του και με τα μάτια προς τον ουρανό νά ρωτάει, εἶδα σοφούς και ἄσοφους νά ρωτάνε.

Στό ερώτημα τούτο, δεν εἴμαστε ικανοί, και δεν θα γίνουμε ποτέ ικανοί, ούτε τουλάχιστον τολμηροί νά το αντικρύσουμε, ὅσο κι αν το στριφογυρνάμε, για νά βρούμε βολή που θα μας βγάλει ἀπό την αμαρτία (αμαρτάνω θα πει λαθεῖω σε πρώτη ἔννοια).

Καμμιά βολή ἀπάντησης, γιατί την ζωή δεν τη δημιουργήσαμε μεις για νά ζήσουμε για ποιο σκοπό την δημιουργήσαμε ὅπως λόγου χάρη ὅταν κάμναμε ἕνα σπίτι. Ἀπόδειξη τρανή το ὅτι δεν μπορούμε νά ἐμποδίσουμε την συνέχειά της. Θα κάμουμε λάθος (αν την ἐμποδίσουμε) ἀπέναντί της. Θα εἴμαστε αμαρτωλοί.

(Ἐκ Βαθέων, "Εισαγωγικά", 17)

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

κι' έλα νά κουβεντιάσουμε. Γιατί εγώ σ' αυτήν τή γεωμετρία βλέπω μία γνώση τόσο άπλή και μεγαλειώδη πού, ενῶ εἶναι κοινός τόπος γιά τή λογική, εν τούτοις εἶναι σά νά μή θέλει νά τήν κοιτάξει, νά τήν άγγίξει ή λογική μας και ή νοημοσύνη μας, ή γνώση μας. Γιατί αν τήν κοιτάξει θά πέσει τόσο φῶς πού θά τυφλωθεῖ· αν τήν άγγίξει θά καεῖ. Έτσι νομίζουν τουλάχιστον οί πολλοί. Έδώ βρισκόμαστε μπροστά στον κεραυνό. Έδώ πιά δέν μιλάμε γιά δείκτην νοημοσύνης (ύπ' ὄψιν ὅτι ὁ δείκτης νοημοσύνης μου φαίνεται ὅτι μετράει τήν ποσότητα τῆς νοημοσύνης) αλλά ποιότητα νοημοσύνης. Και λέει ὁ Βαρέλης τούτο τό άπλό: Δέν γίνεται, φίλε, νά διατάξεις τόν άνεμο νά πάψει νά φυσᾷ. Ούτε νά κάνεις τόν ήλιο νά μή βγεῖ ἢ νά βγεῖ κατά πῶς κι' ὅταν θές ἐσύ. Γιατί τόν ήλιο και τόν άνεμο δέν τά δημιουργήσαμε εμεῖς γιά νά ξερούμε τό σκοπό τους, γιατί φωτίζουν και φυσοῦν. Έτσι τά "Εισαγωγικά" σ' αφήνουν ἄφωνο. Αν εἶσαι στοιχειωδῶς σοβαρός.

Τά διάβασα πολλές φορές. Έδώ ἔρριξε τίς συντεταγμένες τῆς λογοτεχνίας και γενικά τῆς τέχνης και τῆς ζωῆς και γεωγραφεῖ γῆ και οὐρανό. Τελεῖα και παῦλα. Άλλο δέν ἔχει. Αν μπορεῖς ν' άμφισβητήσεις τήν άπόλυτη αξία τῶν μαθηματικῶν τότε μπορεῖς ν' άμφισβητήσεις κι' αυτά γιά τήν λογοτεχνία. Η τέχνη ἐδῶ ακολουθεῖ -και πρέπει νά ακολουθεῖ πάντοτε γιά νά εἶναι τέχνη- κανόνες μαθηματικούς. Ακόμα κι' ὅταν κινεῖται στή σφαῖρα τοῦ ὄνειρου. Τό ὄνειρο νά τό βλέπεις ζυπνητός. Αλλιῶτικα εἶναι ἐφιάλης και παραμιλητό. Αν δέν τούς ακολουθεῖ δέν εἶναι τέχνη. Εἶναι φούμαρα. Πάει και τελείωσε.

Πρῶτος και τελευταῖος και παντοῦ και πάντοτε χρυσός κανόνας γιά τήν αξία της (γιά νά ἔχει αξία, ὄχι τιμή, "τίμιον" πού λέει ὁ Αριστοτέλης) δέν εἶναι οὔτε ή παιδεία οὔτε ή ικανότητα νά λές ὠραῖα λόγια. Εἶναι: Νά ἔχεις τέτοιο βαθμό εὐγένειας και μεγαλείου ὥστε νά θεωρεῖς τουλάχιστον περιττή -αν ὄχι επικίνδυνη γιά τήν τέχνη- κάθε επίδειξη.

Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτήν τήν αρχή, ποιός εἶναι καλλιτέχνης, ποιός εἶναι ποιητής; Η μάννα Του. Η κάθε μάννα. Πότε;

*...τις στιγμές που τραγουδούσε μαλακά γλυκά μόνη
και βέβαιη ότι δεν την ακούει κανένας...*

(Εκ Βαθέων, "Εισαγωγικά", 16)

Ό τσοπάνος πού βόσκει τά πρόβατα και τραγουδάει και φτιάχνει δημοτική ποίηση. Η κόρη πού ύφαινει στον άργαλειό και τραγουδάει χωρίς νά τήν ακούει κανείς. Ο Μάρκος ὁ Μπότσαρης πού παίρνει τά διπλώματα "ταχιά στή μάχη απ' τόν πασᾶ" σκίζοντας ἐκεῖνα πού τοῦ στέλνουν και τόν ανακηρύσσουν στρατηγό. Και τό τραγούδι τους μόνο του βγαίνει, από μέσα

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

τους, από μεράκι, από ανάγκη έσωτερική και ανεξήγητη και σμίγει μέ τον ήχο τής σαΐτας, μέ τον άνεμο στά κλαριά, μέ τήν κλαγγή τών σπαθιών. Τότε "ό στίχος γίνεται παράδεισος". Η όμορφιά πού θά σώσει τόν κόσμο -ξαναλέμε τή φράση του Ντοστογιέφσκυ.

Καί έδω ό Ποιητής έπανατοποθετεί στή σωστή του βάση τό μέγα ζήτημα τής παράδοσης, του πολιτισμού, άπ' τήν όποία τόν έχουμε γκρεμίσει. Ποιός δημιουργεί πολιτισμό; Δημιουργούν τά ύπουργεία; Χωράει ό πολιτισμός σ' ένα ύπουργείο; Κι' άν χωράει μήπως είναι άκρωτηριασμένος, άπλουστευμένος για νά βολεύει, όποτε δέν είναι πολιτισμός; Δημιουργούν τά "πολυνομοσχέδια", οι νόμοι γενικώς, πού κανένας δέν έχει παιδευτικό χαρακτήρα και κανένας νομοθέτης δέν είναι παιδαγωγός; Μ' άλλα λόγια ύπακούει ό πολιτισμός σέ φιρμάνια και ύπουργικές έξαγγελίες, όπως γίνεται σήμερα; Οι πολώνυμες "πολιτιστικές" έκδηλώσεις στά γήπεδα, τά τραγούδια τών διαφόρων συγκροτημάτων έλληνικών και ξένων, οι παντοειδείς έκδηλώσεις πού κάθε χρόνο σκιάζουν τό καλοκαίρι, οι βραβεύσεις, οι "βλάχικοι γάμοι" μετά παραγκιόζη και ποδοσφαιρικού άγώνος και γαιδουροδρομιών και χίλια άλλα; Καί ό άνθρωπος στρέφεται έτσι προς τήν ευγένεια, προς τήν παράδοση, προς τόν πολιτισμό; Είν' αυτά παράδοση του μαθηματικού τύπου "κρατάμε και προσθέτουμε" ή γελοίες έπαναλήψεις-παραστάσεις άψυχες πού στοχεύουν στήν επίδειξη εκείνων πού τίς στήνουν; Δημιουργούν πολιτισμό ή μήπως ακόμα χειρότερα τόσοι κόποι και έξοδα είναι μάταια έντελώς, κι' ακόμα πío πέρα, άντί νά εξανθρωπίζουν τόν εξαχρειώνουν καταστρέφοντας όλοσχερως τήν ίδια τήν ουσία του; Κι' ό γόνος του πολιτισμού βρίσκεται στή μάννα Του πού

*...τραγουδούσε μαλακά γλυκά μόνη και βέβαιη ότι δεν την ακούει κανένας.
(Εκ Βαθέων "Εισαγωγικά", 16)*

Καί έν τέλει τό πρόβλημα αυτό μήπως είναι στή βάση του ήθικό; ("Ένα όμως είναι βέβαιο. Ότι ή ιστορική του δυναμική βρίσκεται πέρα από κρατικούς μηχανισμούς, από εγκρίσεις ή άκυρώσεις. Η φορά του είναι έσωτερική, ψυχική).

Κάθε παρέκκλιση άπ' αυτήν τήν αρχή, τή συντεταγμένη πού χαράσσει έδω ό Βαρέλης, είναι άμαρτία. Άμαρτία είναι, ακόμα και νά τή σκεφτείς τήν αρχή και νά είπεις: Θά επιδιώξω νά τήν ακολουθήσω. Θά τήν ακολουθώ και θά τήν εφαρμόζω έν πάση περιπτώσει.

Τότε δέν είσαι άγιος ποιητής. Μπορεί νά είσαι, νά σέ κάνουν δηλαδή άγιο ή ποιητή. Νά σέ ανακηρύξουν και νά σέ λιβανίζουν. Άν όμως είπες, έγώ θά

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ζήσω έτσι αυστηρά, λιτά, στερημένα, ήθικα, ήθικώτατα γιά νά κερδίσω παράδεισο καί νά μέ δοξολογᾶνε, πάει, ξαστόχησες. Κι' ὅλη τή ζημιά τήν κάνει ἐκεῖνο τό "γιά νά", ὁ σκοπός πού βάζεις. Γιατί γιά νά εἶσαι καί νά μείνεις ἅγιος ποιητής δέν ἔχει "γιά νά". Ἀπό τή στιγμή πού θά κάνεις τέτοια σκέψη πάει. Γιατί τότε περπατᾶς προκατειλημμένα, ὑπολογιστικά. Γιατί στήν ὑπολογισμένη αὐτοταπείνωση ἐμφωλεύει πάντα ὁ κίνδυνος ἀνατροπῆς ἀπό λάθος στόν ὑπολογισμό καί ἡ αὐτοταπείνωση νά μετατραπεῖ σέ ἔπαρση καί κάποτε δαιμονική. Ὁ ποιητής πρέπει νά κινεῖται, μᾶς λέει ἄλλοῦ, μέ «τήν ἐλευθερία πού ἔχει τό πουλί πού βλέπει ἀπό ψηλά πετώντας, χωρίς τροχαία καί σήματα, μέ μόνο φόβο τό ντουφέκι τοῦ ἀνθρώπου». (*Γεροντικές περιπλανήσεις*, σ. 7).

Καί μετά ἀπ' αὐτά τά ἐλάχιστα στοιχεῖα, ἄς ἔρθουμε σέ πρόσωπα, ἀπό τοὺς δικούς μας, γιά νά περιοριστοῦμε σ' αὐτούς, ποῖοι εἶναι οἱ ἀληθινά ἅγιοι ποιητές;

Λίγους, πολύ λίγους ξέρω, τόν Σολωμό, τόν Κάλβο, τόν Μακρυγιάννη, τόν Παπαδιαμάντη, τόν Καβάφη. Αὐτοί πρώτη ἐθνική κατηγορία. Καί φυσικά πάνω ἀπ' αὐτούς τό δημοτικό τραγούδι.

...τραγουδοῦσε μαλακά γλυκά μόνη και βέβαιη ὅτι δεν την ακούει κανένας...
(*Ἐκ Βαθέων "Εισαγωγικά"*, 16)

Ἡ μορφή του δεν θα λησμονηθεῖ στους αἰῶνες των αἰῶνων. (φωτογραφικό ἀρχεῖο Νίκου Κασσέρη).

Ἡ φράση δέν ἔχει πουθενά κόμμα. Θά μπορούσε νᾶχει δύο καί τρία. Τά τέσσερα ἐπίθετα - ἐπιρρήματα συσσωματωμένα σέ ἓνα. Καί μιά φράση ἓνα ποίημα. Καί βλέπουμε ὅτι στόν Βαρέλη δέν ὑπάρχουν συμβουλές, παραινέσεις, ὑποδείξεις. Κι' ὅπου τό κάνει γίνεται μέ τέτοια εὐγένεια καί λεπτότητα ὥστε σέ καμμία περίπτωση δέν ἀφήνει τήν ἐντύπωση ὅτι συμβουλεύει, καίτοι ἡ σοφία Του θά τό ἐπέτρεπε. Καί μέσ' ἀπ' αὐτό χαράσσει τή δεύτερη συντεταγμένη Του,

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

πού είναι ίσως σπουδαιότερη κι' απ' την πρώτη.

Καί μ' αυτήν δείχνει πόσο τραγικό πλάσμα είν' ο άνθρωπος. Πόσο μόνος, κατάμονος, έφταμόναχος. Πρόκειται για τή συντεταγμένη του έρωτήματος πού θέτει: "Ποιός ο σκοπός τής ζωής;", "Πού ή άξία της;"

Καί ή άξία της -ώς ποίημα τώρα πιά- δέν βρίσκεται στην έρώτηση αλλά στην απάντηση πού δίδει.

*...Καμιά βολή απάντησης, γιατί τη ζωή δεν τη δημιουργήσαμε εμείς
για να ξέρουμε για ποιο σκοπό τη δημιουργήσαμε...*

(Εκ Βαθέων, "Εισαγωγικά", σ. 17)

Στό μέγα λοιπόν έρώτημα, πού αιώνες απασχολεί τούς ανθρώπους, ή
μ ό ν η απάντηση πού χωρεϊ είναι:

*Καμιά βολή απάντησης, κι' άς λέει ο καθένας ό,τι θέλει κι' άς είναι κι'
ο Κάντ ή ο μεγαλύτερος ιδρυτής θρησκείας.*

Άφου λοιπόν *καμιά βολή απάντησης*, τί μένει στόν άνθρωπο; Νά τον αγαπάς, γιατί τραγικότερο πλάσμα στό σύμπαν, απ' ό,τι ξέρουμε, δέν υπάρχει. Κι' ο Βαρέλης αυτό μόνο κάνει. Άγαπάει χωρίς όρια τό τραγικότερο πλάσμα του σύμπαντος.

Γι' αυτό στην ποίησή Του δέν υπάρχει πουθενά τό απαγορευτικό ή τό τρομακτικό. Καί ποίηση δέν ονομάζω μόνον αυτήν του *Εκ Βαθέων*, αλλά και των άλλων έργων Του· γιατί και σ' αυτά έχει βάλει πολλή ποίηση, είναι ποίηση, όποιο περιεχόμενο κι' αν δώσεις στόν όρο κι' όπως κι' αν την εξετάσεις.

Καί στόν άμαρτωλό γέροντα, πού τον απασχολεί ή αιώνια τιμωρία (βουνά τή σκόνη του φόρτωσαν στό κεφάλι και θάλασσες θολούρα τον έπνιξαν τον καημένο) για τ' άνομήματα πού έκανε στη ζωή του λέει:

...Κοιμήσου ήσυχα, άνθρωπε, κοιμήσου!...

(Εκ Βαθέων, "Εισαγωγικά", σ. 19)

Αυτό τώρα παράβαλε το μέ τούς φόβους πού σκορπανε οι θρησκευτες -ας τις λένε τής αγάπης- μέ τις τρομερές λέξεις πού ακούγονται όταν ο άνθρωπος πεθαίνει και μέτρα απόσταση.

Η μόνη παραίνεση πού υπάρχει στόν Βαρέλη, και πού δέν είναι παραίνεση γιατί προκύπτει από μόνη της, είναι όταν ξεστρατίζουμε από τή συντεταγμένη. Τή ζωή δέν τη δημιουργήσαμε εμείς για να ξέρουμε τό σκοπό της, για ποιο σκοπό τη δημιουργήσαμε. Αυτή είναι ή συντεταγμένη. Από 'δω και

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πέρα καμιά βολή απάντησης. Άν τώρα τήν εμποδίζουμε κάνουμε λάθος απέναντί της. Μόνον ἐδῶ παρεμβαίνει χωρίς νά παρεμβαίνει. Ό,τι δέν δημιουργεῖς δέν ξέρεις τό σκοπό του. Άρα δέν μπορείς νά τό εμποδίσεις.

Καί ἡ τρίτη συντεταγμένη:

Νά νιώθεις ἀ λ η θ ι ν ἄ ὄτι δέν ἔγραψες κυνηγώντας ἐντυπώσεις κι' ἄς τό πῶ τολμηρά κυνηγώντας δόξα. (Εκ Βαθέων, "Εισαγωγικά", σ. 18)

Εἶναι συνέχεια τῶν πρώτων κι' ἀποτέλεσμα κατά κάποιον τρόπο καί τῶν δύο. Αὐτή εἶναι ἡ ὑψίστη ἔκφραση σοφίας. Καί:

...εἶναι ἡ ἐλεύθερη συνείδησή μας ἡ ζέφραση πού δέν θέλει κριτική, οὔτε ἀναγνώριση καλλιτεχνικῆς δημιουργίας μέ συχαρητήρια ἀκροατῶν ἢ θεατῶν.

-Οἱ βιολιτζήδες μας, δές τους δές τους, ἀηδονάκια, τά κοριτσάκια μας δές τα δές τα τά λουλουδάκια...κι' ὁ Θεός μέ τή χαρά του...Ἀνοίξαμε τή ψυχή μας ὅπως τά πουλιά ἀνοίγουν τά φτερά τους, τά δέντρα τά λουλούδια τους...Ἄλλοῦ ὀνομάζουν τούς ὀργανοπαῖχτες καλλιτέχνες, ἐμεῖς τούς λέμε ἀπλῶς "βιολιτζήδες". (Κίταλα, σ. 307)

Κοίτα ἐδῶ τό αὔγασμα, τό περιαύγασμα. Τήν ὑψίστη ἔκφραση σοφίας. Τό ἐλάχιστον καί τό μέγιστον. Τό φθαρτό σάν τό σῶμα καί τό ἄφθαρτο σάν τό πνεῦμα. Τή μεγαλοσύνη μέσα στήν ταπεινοσύνη. Κι' ἔτσι καταλαβαίνεις καί τό λόγο τοῦ Χριστοῦ τόν ἀπευθείας ἀπ' Αὐτόν, ὄχι τόν παραμορφωμένον ἀπό τούς θεολόγους.

Καί πιό ἀπλά. Καταλαβαίνεις τί σημαίνει βιωμένη τέχνη καί ποῦ τό μυστικό της, πού δυστυχῶς τό χάσανε ὅλοι σχεδόν οἱ σημερινοί "καλλιτέχνες" καί τήν κατάντησαν ἀποκρυφισμό.

Νά τί μοῦ εἶπε πρὶν χρόνια ἕνας γερολεβέντης Κρητικός ἀπό τό χωριό Ὁρθοῦνι τῶν Χανίων, ὁ ὁποῖος αἰσθανόμενος ὑποχρέωση, γιατί ἐντυπωσιασμένος ἀπό τό παρουσιαστικό του -χωρίς νά τόν γνωρίζω- τόν φώναξα καί τοῦ πρόσφερα ἕναν καφέ, καί θέλοντας νά διαλύσει τίς ἀντιρρήσεις μου νά μᾶς φιλοξενήσει στό σπίτι του στό χωριό. Μοῦ εἶπε λοιπόν: "Νά ἴρθεις στό χωριό. Νά πάρεις καί τσί φίλους σου καί νά ἴρθεις". Καί συνέχισε: "Ὅψές ἀγγίνιαξα ἕνα βαρέλι κρασί ἀπού τραγουδεῖ μοναχό του. Καί ποῦ νά κράξει κι' ὁ πετεινός ἀπάνω". Περιττεύει νομίζω νά σοῦ εἰπῶ ὅτι ὁ λόγος του ἔκαμψε ἀμέσως κάθε ἐνδοιασμό μου. Καί τή συνέχεια τή φαντάζεσαι. Αὐτή ἡ δύναμή του.

Ἐπεςαν οἱ συντεταγμένες. Ἐγινε τό γεωμετρικό σχῆμα τῆς τέχνης. Τό βλέπει ὁ ἀναγνώστης καί σάν τόν Ἀρίστιππο, πού λένε ὅτι κάποτε ναυάγησε

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

στη Ρόδο κι' έπεσε πάνω σέ κάτι γεωμετρικά σχήματα, έπαναλαμβάνει:
"Αναθαρρήστε. Βλέπω ανθρώπινα σχήματα".

Σ' όσα σημείωσα, ακριβέ μου φίλε, θά μπορούσα, τέτοια γενικά κατά κάποιον τρόπο, νά συμπεριλάβω κι' άλλα. Όμως αυτά άρκοϋν.

Καί βεβαίως καί στό *Εκ Βαθέων* καί στ' άλλα βιβλία Του ύπάρχουν σιωπές. Πολλές σιωπές. (Εγώ αδιόρθωτος -μέ ξέρεις δά- δέν παραδειγμα-τίζομαι). Είναι οί ήχοι πού μνημόνεψα στην αρχή κι' είπα ότι στηρίζουν τούς άλλους, τούς δυνατούς. Είναι τά θέμελα, τά γεμίδια, τά σίδερα στό οικοδόμημα. Οί έσωτερικές άρμώσεις καί οί κλειδωσιές. Κι' αυτά δέν φαίνονται, δέν ακούγονται. Αυτά στό έργο τοϋ Βαρέλη τά ονομάζω σιωπές. Κι' είναι σά ν' ακοϋς τόν Ίδιο νά σοϋ λέει: "Εγώ διάλεξα νά τά βάλω έτσι κι' εκεί πού τόβαλα τό καθένα. Όχι γιατί δέν μπορούσα πολλά άπ' αυτά, νά τά βάλω καί στη φάτσα. Αλλά τ' άφηκα ήσυχα, γιατί εκεί στην ήσυχία τους μιλάνε. Έκει ναι ή θέση τους κι' έτσι στηρίζεται τ' άρχιτεκτόνημα".

Έτσι καί στό βιβλίο αυτό, δέν γίνεται άλλιω, παρά νά επιστρέφουμε. Νά γυρίζουμε πάλι καί πάλι καί νά προσπαθοϋμε ν' ανακαλύψουμε τά μυστικά του. Ν' ακοϋμε, νά μαθητέψουμε, νά διδαχτοϋμε. Νά τό κοιτάζουμε καί νά χαιρόμαστε. Ν' ακοϋμε καί νά τό χαιρόμαστε. Στο άρμονικό του δέσιμο μέ τό περιβάλλον καί τή ζωή. Στο τραγούδι του μέ τή φωνή τοϋ σύμπαντος. Σάν ένα σπίτι, ένα γεφύρι, μιά φωλιά πουλιου, πού δένουν άρμονικά μέ τό περιβάλλον πού φτιάχτηκαν, σέ σημείο νά μήν ξεχωρίζεις άν τόκαμε ή φύση ή ο νους καί τό χέρι ανθρώπου. Καί τό ίδιο συμβαίνει καί μέ τό *ο Δάσκαλος* καί τά *Κίταλα*.

Τά *Κίταλα* τά ξαναδιάβασα, τά ξαναεπισκέφτηκα μετά από δέκα χρόνια. Τό είχες στείλει μέ μιά ώραιότητα δική σου αφιέρωση το '91. Τότε τό χάριχα καί τά χάρηκα. Τώρα μέ μάγεψαν. Τότε έβλεπα τή 'ροή του· τό νεράκι νά τρέχει ξάστερο. Τώρα είδα τό "μεταβάλλον αναπαύεται" τοϋ Ηρακλείτου σ' όλο του τό μεγαλειό.

Τότε ήταν πού πρωτοαναρωτήθηκα, μέ κάποιο παράπονο είν' αλήθεια, γιατί νά μή βρεθει στη ζωή μου ένας άνθρωπος, μόνον ένας, δάσκαλος, καθηγητής ή άλλος καί νά μοϋ ειπει μιά κουβέντα. Έτούτη: "Μή διαβάζεις χαρτούρα. Τά περισσότερα βιβλία δέν κάνουν οϋτε νά διπλώσει ο μπακάλης σαρδέλλα. Διάβασε αυτά: Πρώτα τούς άρχαίους. Τόν Όμηρο, τούς λυρικούς, τούς προσωκρατικούς, τούς φιλοσόφους, τούς ιστορικούς. Κι' από τούς νέους "Έλληνες αυτόν κι' αυτόν κι' αυτόν". Καί νά δείξει τούς πέντε-δέκα, γιατί τώρα πιά δέν πιστεύω ότι είναι περισσότεροι. "Καί σ' αυτούς νά γυρίζεις ξανά καί ξανά καί ξανά". Κι' άν ήθελε, καί ήξερε καί πέντε-δέκα

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ξένους. Αλλά πρώτα τούς Έλληνες. Γιατί ή σημασία πιστεύω τεράστια κυρίως για τον τρόπο που λειτουργεί ή γλώσσα μας στους αρχαίους και στους πέντε-δέκα νέους Έλληνες, που είναι κι' αυτοί κλασικοί. Και οι νέοι νά ξεκινούν πρώτα απ' αυτούς. Κι' από γλώσσα.

Αντίθετα μάλιστα. Δέν χάνανε ευκαιρία νά λένε: "Διαβάστε τά πάντα. Ό,τι πέφτει στά χέρια σας. Κι' εκεί μέσα θά βρίσκετε και θά παίρνετε τό καλό. Αμ' δέ. Εύκολο τ'όχεις ν' αναγουμίσεις έναν Ταύγετο για νά βρείς -κι' αμφίβολο αν θά βρείς- ένα ψήγμα χρυσάφι ή ένα κομμάτι μάρμαρο όμορφο, πολύχρωμο μέ νερά; Και ποτέ δέν μπήκαν στον κόπο νά μās δείξουν πού υπάρχουν τά σίγουρα κοιτάσματα. Νά πāμε πρώτα σ' αυτά, νά ιδούμε πώς είναι, κι' απέ νά μάθουμε, αν όχι ν' ανακαλύπτουμε μόνοι μας κοιτάσματα τουλάχιστον νά τά ξεχωρίζουμε. Τήν πλάστιγγα, αδερφέ, νά μās δείξουν και νά μās μάθουν νά ζυγιάζουμε, αφού πρώτα ζυγιστούμε οι ίδιοι και πάρουμε τή δική μας τάρα που θά τήν αφαιρούμε πάντα όταν πράττουμε.

Κι' ακόμα ποτέ δέν μπήκαν στον κόπο νά μās ειπουν τί τό καινούριο, τό διαφορετικό, έστω κι' από πλευράς μορφής έχουν αυτά "τά πάντα", που μās συμβούλευαν νά διαβάζουμε. Ποιό είναι εκείνο τό παραπάνω που έχουν και δέν τό έχουν οι αρχαίοι π.χ., ή ό Έρωτόκριτος ή ό Μακρυγιάννης ή ή Νομαρχία ή δέν τ'όχει ή λαϊκή μας παράδοση ή δέν μās τό διδάσκει μόνη της και καλύτερα κι' άβίαστα ή ίδια ή ζωή; Αλλά μās έλεγαν "διαβάστε τά πάντα". Χωρίς νά λογαριάζουν τή σύγχυση που προκαλούσαν σ' ανθρώπους άδιαμόρφωτους, τό έξοδο (έτοϋτο πάλι που τό βάζεις όταν μās τσάκιζε ή φτώχεια;), τό στίβγμα άχρηστων πραγμάτων (βουνά ή σκουριά και τό κατράμι στό μυαλό μας) και χίλια δυό.

Μόνο "συμβουλές" ήξεραν νά δίνουν χωρίς νά ξέρον οϋτε εκείνο για τό όποιο "συμβούλευαν" τίς περισσότερες φορές, αλλά οϋτε και τον τρόπο νά συμβουλεύουν. Μ' άλλα λόγια οϋτε τά βιβλία που μās συνιστούσαν νά διαβάζουμε ήξεραν οϋτε πώς νά μās πουν εκείνο που έλεγαν. Οϋτε τό τί οϋτε τό πώς. Οϋτε τήν οϋσία οϋτε τον τρόπο. Γιατί κι' ό τρόπος έχει νομίζω τή σημασία του. Η συμβουλή είναι μιά τέχνη κι' αυτή, σαν τήν προπαγάνδα. Πρέπει νά ξέρεις νά τήν δώσεις, αλλιώςίκα έχει αντίθετα άποτελέσματα. Τό ξέρεις δά τό ανέκδοτο του πατέρα που ενώ συμβούλευε τό παιδί του εκείνο μέτραγε τίς μύγες που καθόσαντε στό μόριο του γαιδάρου. Και καταδίκασαν δίσ εις θάνατον ζωντανούς ανθρώπους, νεαρά βλαστάρια νά ζήσουν τή ζωή τους στην κάσα μέσα πεθαμένοι. Γιατί δέν ήξεραν οϋτε τί λίπασμα θά βάλουν οϋτε πώς και πότε και σέ πόση ποσότητα. Οϋτε καν αν χρειαζότανε λίπασμα. Και τό άποτελεσμα μαράγκιασμα, έκτρωμα.

Έλα τώρα κι' αυτά παράβαλέ τα μέ 'κεινα που λέει ό Βαρέλης όταν αποτυγχάνει ή καλλιέργειά σου. Ότι πρέπει νά ψάχνεις νά βρείς που έκανες

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

λάθος. "Ότι όταν τό παιδί σέ προσβάλει έσύ δέν πρέπει ν' άπαντάς μέ προσβολή. Κι' όλο του τό έργο τέτοια· και πές μου άν πιάνει τήν άλυσίδα και τή συνεχίζει εκεί πού τήν άφησε ό Ρουσσώ. (Αυτό μου τό είπε ό γιός μου, φοιτητής τής φιλολογίας, όταν διάβασε ότι μπήκε στην τάξη να διδάξει άρχαία μέ τό καλάθι).

Και δυστυχώς τό κακό μέ τά βιβλία και τίς συστάσεις και τίς ύποδείξεις συνεχίζεται. Νά μή σοϋ ειπώ καλύτερα τί βιβλία συνιστοϋν πολλοί εκπαιδευτικοί, νά διαβάζουν τά παιδιά τίς διακοπές τών Χριστουγέννων ή τοϋ Πάσχα και τοϋ καλοκαιριοϋ. Θά σέ πάρει τό κλάμα και ξεμακραίνουμε πολύ κι' από τό θέμα μας. "Η τί βιβλία προμηθεύονται, μετά από προτάσεις κάποιων επιτροπών, στίς όποιες μετέχουν κυρίως εκπαιδευτικοί έν ενεργεία και μή, δημόσιες βιβλιοθήκες τίς όποιες έγώ τουλάχιστον έχω ύπ' όψιν. Και περνιώνται για πολύξερο και σπουδαίο και άθθεντίες οι προτείνοντες.

Κι' αυτό τό θέμα έχει συνάφεια, γειτνιάζει, γιατί δείχνει τήν κρατοϋσα νοοτροπία, μέ τή "διόρθωση" τής εκθέσεως πού γινότανε παλιά και γίνεται και σήμερα στά σχολεία. Κι' έγραφαν από κάτω: "Καλά", "πολύ καλά", "περιεχόμενο φτωχό" και τά όμοια.

Κι' έγώ όταν μεγάλωσα λίγο και πήγα σέ παραπάνω τάξεις στό γυμνάσιο άναρωτιόμουνα χωρίς νά τολμώ νά 'ρωτήσω: "Τούτο τώρα πώς τό λένε; τί είναι; πώς ονομάζεται; διόρθωση εκθέσεως είναι ή μιά απλή διαπίστωση και πλέον οϋ; Και γιατί πρέπει νά ναι καθηγητής κανείς για νά τήν κάνει;"

"Η γράφανε από κάτω: "Δέν προσπάθησες όσο έπρεπε". Και πάλι άναρωτιόμουν: "Διάβολε, πώς δέν προσπάθησα; άφοϋ έβαλα φούλ τίς μηχανές και τό γκάτσι τέρμα; "Ίδρωσα, σκέφτηκα, τ'όσπασα τό κερατένιο τό κεφάλι μου. "Άλλο άν δέν βγήκε κάτι καλύτερο. Πώς όμως λέει, τούτος ό τράγος, ότι δέν προσπάθησα; Πώς μου διαγράφει τήν προσπάθεια μέ μιά κοντυλιά; Και ποϋ νά τήν ύποβάλω τήν έφεσή μου; Γιατί μέ σφάζει έτσι; Και δέν έμαθε ό εύλογημένος ότι τά πίο βάρβαρα 'ρήματα είναι εκείνα πού εκφράζουν τετελεσμένο;...Και χίλια δυό άλλα.

Μάλιστα -δέν είναι για γέλια- ένας καθηγητής είχε φτιάσει και σφραγιδάκια, τέσσερα πέντε, και πάταγε κάθε φορά τό κατά τή γνώμη του κατάλληλο. Και νόμιζε ότι πρωτοτυπεί κι' από πάνω και πάει πίο μπροστά άπ' τούς άλλους. Και δέν ντρεπότανε, αλλά έπαίρετο. "Ότι πρωτοτυποϋσε μπορεί. Και ναί και όχι. Γιατί πιθανόν νά τ'όκαναν κι' άλλοι. Σίγουρα όμως πρωτοτυποϋσε στό μαύρο σκοτάδι.

"Όσο για τό δεύτερο, ότι πάει πίο μπροστά άπ' τούς άλλους, βάζοντας όλους τούς μαθητές σε τρία-τέσσερα τσουβάλια κι' άπ' έξω στην κάθε λινάτσα ή ταμπελίτσα...Άσε, καλύτερα νά μήν συνεχίσω.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

"Όλα τούτα όμως -καί λίγα σοῦ εἶπα- σύγκρινέ τα μέ τή διόρθωση ἐκθέσεων πού ἔκανε ὁ Βαρέλης. Ἀλλά τί νά συγκρίνεις; Τί σοῦ βάζω νά κάνεις; Συγκρίνεται τό φῶς μέ τό σκοτάδι; Τά βοθρολύμματα καί ἡ λασπουριά μέ τό νεράκι πού ἔβγαζε ἡ "Νεράϊδα" στά *Κίταλα* ἢ "Οἱ ἐφτά πηγές" στή Ρόδο συγκρίνονται;

Τώρα, θυμᾶμαι, μιά συμμαθήτριά μου. Ἐγραφε στήν ἐκθεση πάντα λίγα. Τό πολύ μιά μιάμιση σελίδα τετραδίου σάν αὐτό πού γράφω ἐγώ τώρα. Κι' ὁ καθηγητής τῆς ἔγραφε πάντα κι' αὐτός ἀπό κάτω: "μή γράφεις τηλεγραφήματα", "κόψε τά τηλεγραφήματα", "γράψε ἐπιτέλους ἐκθεση", "ἔχει τηλεγραφήματα". Ὅπως "οὔ μοιχεύσεις" ἄς ποῦμε, οὔ, οὔ. Ἡ ὅπως λέμε "κόψε τό τσιγάρο". Αὐτό ἦταν στάνταρ γιά τή Λεμονιά (Λεμονιά τή λέγανε), μέχρι

Ο Δάσκαλος στο φιλόξενο σπίτι του φίλου του Νίκου Κασέρη, παρέα με τον έφορο Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ηλία Κόλια και τον γιο του Φοίβο-Άγγελο. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

σημείου πού ἐμεῖς οἱ ἄλλοι τήν εἶχαμε βγάλει "τηλεφωνήτρια-τηλεγραφίστρια". Τά ξέραμε κάτι τέτοια "στάνταρ" καί τά τσεκάρουμε ἀπό τήν ἀρχή, ὅπως στό ΠΡΟ-ΠΟ βγάζεις στάνταρ. Κι' ὅταν διάβαζε τήν ἐκθεσή της, παρατηρήσεις δριμύτατες γιά τό "τηλεγράφημα". Κι' ἐγώ μέσα μου ἰκέτευα: "Ἄς μπορέσω κάποτε, Θεέ μου, να κατορθώσω νά γράψω κάτι πού νᾶχει τό ἑκατοστό τῆς ἀξίας τῆς ἐκθέσεως τῆς Λεμονιάς". (Καί βέβαια, μέχρι

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

σήμερα, τώρα πού τά σκέφτομαι, δέν τό κατόρθωσα). Διαίσθηση; Άλλο τίποτα; Δέν ξέρω. Καί τότε καί σήμερα άναρωτιέμαι: "Καλά, ό εύλογημένος, πώς δέν έβλεπε ότι κάτω από τό άγυάλιστο, άν θές καί λασπωμένο, άμάξωμα, τό καύκαλο του LADA κρυβότανε μηχανή αύτοκινήτου άγωνιστικού για τό ράλυ "ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ"; Ή καί σήμερα άκοϋς πολλούς άπό τους φιλολόγους, άκόμη και πανεπιστημιακούς, νά λένε: "Ο Παπαδιαμάντης ένας φουκαρής. Δέν άξίζει τίποτα", ή "ό Σεφέρης διπλωμάτης ήτανε καί δουλειά άλλη δέν έκανε παρά νά έτοιμάζει τό έδαφος νά του δώσουν τό Νόμπελ", ή "ό άντρας Καζαντζάκης πόσο άντρας ήταν". Κι' άς κάτσουν όλοι αύτοί νά γράψουν ό,τι θέλουν καί νάχει τό χλιοστό της άξίας πού έχει μιά φράση του Παπαδιαμάντη. Χώρια ή τυμβωρυχία τους.

Λάβε τώρα όλην αύτή τή "φλυαρία" μου για τούς δασκάλους καί βάλτην δίπλα στον Βαρέλη. (Δέκα ζωές νά είχαμε καί νά τον μελετούσαμε δέν θά τον έξαντλούσαμε, Βλέπω νά Τόν μελετούν άλλοι, ειδικοί καί άρμόδιοι, στά χρόνια πού θ' άκολουθήσουν. Στά έκατό καί τά χίλια, χωρίς κι' αύτοί νά μπορέσουν νά τον έξαντλήσουν. Γιατί ή άλήθεια καί ή ψυχή δέν έξαντλούνται ούτε δαπανώνται ποτέ. Όσο για μένα τό ξεχείλισμα της καρδιάς μου προσπαθώ νά μαζέψω).

-Στόν Βαρέλη πού έσκιζε τή μετάφραση του μαθητή καί τήν άλλη μέρα του δώριζε Παπαδιαμάντη. Πρόσεξε τό άντάλλαγμα, τό δίδυμο: τυφλοσουρτης - Παπαδιαμάντης. Πού πά νά πει: κόβω τά βάτα, τίς πατουλιές, τούς κισσούς καί τίς κολιτσίδες καί φυτεύω "βασιλικήν δρϋν" καί "όνειρο στό κύμα" καί "μοιρολόι της φώκας".

-Στόν Βαρέλη πού άγωνιζότανε νά μάθει στους μαθητές Του πώς λειτουργούν οι προθέσεις στό άρχαιο κείμενο. Τί σημαίνουν καί οι πτώσεις, οι έγκλίσεις, οι χρόνοι. Κι' άμα τά μάθεις αύτά -πού δέν είναι δά καί βουνά, άπλά πράγματα δικά μας είναι- καί λίγ' άκόμα, βρήκες τον τρόπο, έμαθες τον παλμό, έχεις τή δύναμη καί τό μεράκι πιά νά σαλτάρεις στη σχεδία καί νά ξανοιχτείς στό πέλαγος για ν' άκούσεις τήν πλατειά φωνή των άρχαίων καί νάσαι σύ, ποντοπόρος ήρωας, σε διάλογο διαρκή μαζί τους. Άλλιώς βλαστημάς καί λές: "Κϋρος άνεβαίνει, Κϋρος κατεβαίνει καί γαμώ τον Κϋρο κι' όλους τους άρχαίους", πού λέγαμε μαθητές.

Καί τί θά ειπείς άν θά σου είπώ έγώ, όλ' αύτά, τή λειτουργία δηλαδή των προθέσεων καί τ' άλλα, τάμαθα στά πενήντα μου άπ' τον Βαρέλη καί τά βρήκα σε βιβλίο του πού δέν είναι "πρός χρήσιν μαθητών". Φαντάσου νά ήταν κίολας άποκλειστικά τέτοιο! Πώς λοιπόν νά μήν Τόν ευγνωμονώ καί γι' αύτό; Δές τον κι' έτσι τον ένθουσιασμό μου καί δικαιολόγησε καί τήν πολυλογία μου.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

-Στον Βαρέλη "πού ὀρθώθηκε μέσα Του ἡ παράξενη σκέψη ὅτι μπορούσε ἀνάμεσα συγγραφέα καί προσώπων τοῦ ἔργου νά δημιουργηθεῖ σοβαρή ἀντιπαράθεση" κι' ἀναρωτιέται ἂν ἔχει δικαίωμα νά τούς χρησιμοποιήσει, ἂν εἶναι ἠθικό ὁ συγγραφέας νά γίνεται ἔνδοξος εἰς βάρος τῶν ἡρώων του πού χρησιμοποιεῖ καί ἐκμεταλλεύεται... Ἐχεις ἀκούσει ποτέ κάτι παρόμοιο;

-Στόν Βαρέλη πού ἔλεγε στή σπουδάστρια νά γράψει γιά τόν Μαλακάση πού πήγαινε στό σπίτι τους, ἐκεῖνο πού δέν ξέρουμε. Ἐκεῖνο τό παραπάνω, τό ἄγνωστο, ὅσο λίγο κι' ἂν ἦταν.

-Στόν Βαρέλη πού γράφει γιά τό δάσκαλό Του τόν Θεόφιλο ὅτι μάθαινε στά παιδιά νά πηδοῦν στά κλαριά τῆς καρυδιᾶς τοῦ σχολείου σάν τούς σαλτιμπάγκους, πού πά νά πεῖ ὅτι τά μάθαινε γιά τή ζωή -κι' ὁ ἴδιος τά βρῆκε μπροστά του.

-Στόν Βαρέλη -γιά νά ἐπαναλάβω τό ἀπλό- πού οἱ μαθητές Του τά "τσούγκριζαν" μέ τόν ἐπιθεωρητή κι' ὁ τελευταῖος διέκοπτε τήν ἐπιθεώρηση κι' ἔφευγε, γιατί ὁ μαθητής ἀπέδιδε τό "πᾶς τίς" τοῦ Εὐριπίδη μέ τό "πασαένας" κι' ἔλεγε τή λέξη "ἰδιωματική", ἐνῶ ὁ ἐπιθεωρητής τήν θεωροῦσε "τοῦ λιμανιοῦ καί τῆς ἀγορᾶς καί θύμωνε". Γιατί, πιστεύω, ὅτι ὁ κύριος ἐπιθεωρητής δέν θά θύμωνε, ἂν ἤξερε ἡ σκεφτότανε γνωστά πράγματα. Ὅπως π.χ. τί λέει ὁ Κορνάρος στόν Ἐρωτόκριτο καί μάλιστα ἄπειρες φορές:

*Ἦρθεν ἡ ὥρα κι' ὁ καιρός ἤφταζε και σιμώνει
καί πασανεῖς τό φίλον-του μέ πόθον ἀρματώνει,¹²⁶ ἢ*

*Καί μέ μετάξα καί χρυσά τά φύλλα 'ν καμωμένα
πού κόμπωνε θωρώντας το, κι' ἐγέλα πᾶσα ἕνα.¹²⁷*

Ὅχι μόνο λοιπόν δέν θά θύμωνε καί δέν θᾶφευγε θυμωμένος ἀλλά θά καθότανε καί θά συμπλήρωνε καί θᾶκανε τό μάθημα γιορτή. Ἄμ δέν εἶναι μόνο ἐποπτικά μέσα καί τρόποι διδασκαλίας καί βαθμοὶ ὑψηλοὶ κι' ἐξουσία. Θέλει νά κατέχεις πρῶτα τό ἀντικείμενο. Καί τότε κι' ὁ Ἐρωτόκριτος γίνεται, εἶναι ἐποπτικό μέσον. Ὑστερα ὁ χειρουργός, ἄς ποῦμε, τί νά τά κάνει τά τέλεια μηχανήματα καί τά πολυτελῆ ἰατρεῖα καί τούς βοηθούς καί τούς τεχνικούς ἐξοπλισμούς -καλά κι' αὐτά- ἂν δέν ξέρει, ὁ νευροχειρουργός π.χ., πρῶτα τόν ἐγκέφαλο; Κι' ἂν δέν τόν ξέρει δέν εἶναι χειρουργός ἀλλά χειρουργός ἡγουν μ.....(Αὐτό ἐξηγáει ἡ λέξη χειροῦργος). Καί μέ τόν δάσκαλο

¹²⁶ Κορνάρος Βιτσέντζος, *Ἐρωτόκριτος*, Β', στ. 95-96.

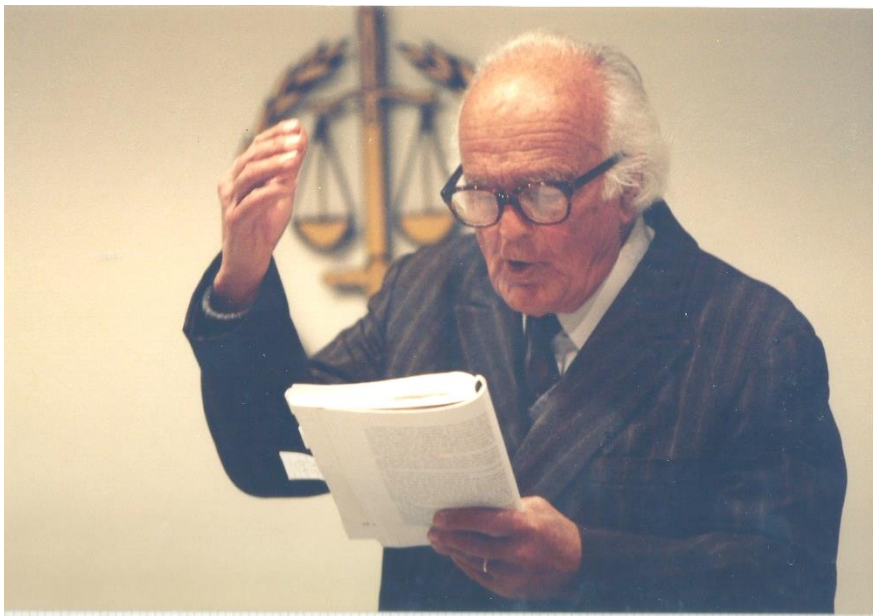
¹²⁷ Κορνάρος Βιτσέντζος, *Ἐρωτόκριτος*, Β', στ. 131-132.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

τό ίδιο συμβαίνει. Καί κάτι πολύ περισσότερο γιατί ο δάσκαλος έμπεριέχει
τούς πάντες.

-Στόν Βαρέλη πού έγγραφε έκθεση, ίδιο θέμα, μαζί μέ τούς μαθητές του.
Κι' απ' αúτην τήν κοινωνία τών ψυχών έβγαινε ο "Ευαγόρας Παλληκαρί-
δης". Στόν Βαρέλη έπιτέλους πού στούς μαθητές Του "έδινε τόπο νά στα-
θοϋν καί κίναγε τή γή". Κι' άλλα κι' άλλα κι' άλλα. Κι' απέ έλα έσύ νά μοϋ
είπεις ποιά ζυγαριά ποιότητων ζυγιάζει τά μέν καί τά δέ.

Τό είπα καί παραπάνω, στό είπα καί στό τηλέφωνο, ότι οί μεγάλοι παι-
δαγωγοί σταμάτησαν, δυστυχώς, στόν Ρουσσώ. Καί μοϋ φάνηκε ότι δέν θέ-
λησες ν' άντιτείνεις από ευγένεια. Τό έπαναλαμβάνω καί τώρα κι' έχω συ-
νείδηση τών λεγομένων μου, ως απλός άνθρωπος όχι ειδικός, καί γράμματα
γνωρίζω πού λένε στά δικαστήρια. Γιατί ο Βαρέλης δέν είναι παιδαγωγός μέ
τή στενή έννοια. Είναι πρώτα φιλόσοφος, είναι παιδαγωγός νομοθέτης. Κι'
ο νόμος πού θεσπίζει ισχύει πρώτα για τον έαυτό Του»· όχι σάν κάτι άλλους
πού νομοθετοϋν στά βουλευτήρια κι' ο νόμος ισχύει για τό πόπολο, ένϋ οί
ίδιοι, πειθαρχοϋντες στό νόμο τής ασύδοτης έξουσίας -όποία αναισχντία-
διαλαλοϋν ταυτόχρονα ότι κατά τά λοιπά όλοι είναι ίσοι άπέναντι τοϋ νόμου.

Φώτης Βαρέλης: ο παιδαγωγός και ποιητής συνάμα. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Νομοθέτης παιδαγωγός. Τοῦ ὕψους τοῦ Λυκούργου καί τοῦ Ρουσσώ. Πού σημαίνει ἰσορροπημένος, μετρημένος, γεωμετρημένος. Καί τό μεγα-
λεῖο Του στήν ποίησή Του βρίσκεται ἀκριβῶς μέσα στό μετρημένο, τό γ ε-
ω μ ε τ ρ ι κ ό. Καί μή μοῦ εἰπεῖ κανείς γιά Πεσταλότσηδες, Ντεκρολήδες,
Μοντεσόρες ἢ τούς δικούς μας. Καλοί κι' αὐτοί καί πολλά πράξανε καί δέν
εἶμ' ἐγώ πού θά τούς ἀπορρίψω ἢ θά τούς μειώσω. Εἶναι ὁμως, ἀπό φύση
τους, ἐλάσσονες. Τώρα, ὅσο γιά τούς Ἐξαρχόπουλους, Σπετσέρηδες ἢ τούς
σημερινούς τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου, ὅσους τουλάχιστον ξέρω, ἄς
μήν μιᾶμε διόλου.

Γιατί ἐδῶ μιᾶμε γιά μεγάλους νομοθέτες παιδαγωγούς, μέ ἱερή αὐτοδέ-
σμευση μέχρι μαρτύριο. Θυμήσου το αὐτό ὅταν παρακάτω ξανασυναντήσεις
τή φράση Του: *Τόν ἄνθρωπο τό δικό μου τόν ἐνταφιάζω, / τόν κάνω σκλάβο
ἀμίλητο καί βουβό.*

Αὐτοί λοιπόν, αὐτό τό εἶδος τῶν παιδαγωγῶν, σταμάτησε στόν Ρουσσώ.
Ὅμως δέν ἐξαφανίστηκε. Τό λουλούδι ξαναβγήκε κι' ἔδεσε καρπό. Ἡ φύση
φροντίζει γιά τά πλάσματά της. Ξαναεμφανίστηκε μέ τόν Βαρέλη κι' ἔδεσε
καρπό πολύ καί γερό. Τυφλοί μόνο δέν τό βλέπουν. Στήν ἀλυσίδα τή χρυσή
πού σταμάτησε στόν Ρουσσώ προστέθηκε κι' ἄλλος κρίκος ἀπό ἴδια ποιό-
τητα χρυσάφι γνήσιο, καράτια εἰκοσιτέσσερα πού λένε καί βάλε. Κι' ὅποιος
δέν τό βλέπει ἔχει βουνά καί ποτάμια τή λιθανθρακόπισσα. Καί βέβαια μιᾶ
πάντα γιά τήν παιδαγωγική ἐκείνη πού πηγάζει ἀπό τή φύση καί στηρίζεται
σέ μιᾶ αἰσθητική ἀσύγκριτα εἰλικρινέστερες, γνησιότερες, εὐγενέστερες
καί ποιητικότερες καί προπαντός ζωντανότερη ἀπό τήν παιδαγωγική τοῦ
δράματος τῶν ἡμερῶν μας. Μά πάν' ἀπ' ὅλα παιδαγωγική μέ τήν αἰσθητική
της, ἐλληνικές.

Μπήκε στό χορό ὁ Βαρέλης καί χορεύει μέ τούς ἀρχαίους. Τόν Ὅμηρο,
τόν Λυκούργο, τόν Σόλωνα, τόν Πλάτωνα καί τούς ἄλλους μεγάλους καί τόν
Ρουσσώ. Αὐτή ἡ αἴσθησις δημιουργεῖται σέ μένα. Αὐτό τό θέαμα βλέπω
μπροστά μου καθαρά. Καί δέν βλέπω ὄνειρα. Βλέπω μιᾶ πραγματικότητα μέ
τά ἴδιά μου τά μάτια ἀνοιχτά. Καί μπορῶ νά στήν περιγράψω μέ λεπτομέ-
ρειες. Τί κάνει ὁ ἕνας, τί ὁ ἄλλος, ποῦ ἔχει τά χέρια του καί τά πόδια του,
πῶς κινοῦνται ὅλοι μαζί, πῶς πιάνονται, ὁ καθένας ἀπό ποιόν, τί τσαλίμια
κάνουν, τί τραγούδια λένε, ποιός εἶναι πιό σοβαρός, ποιός χαρούμενος, ποιός
χαμογελάει περισσότερο καί πῶς. Ὅλα, ὅλα μπορῶ νά στά περιγράψω. Καί
μέ μέθοδο ἄν θέλεις συγκριτική πού πά νά πεῖ αὐστηρά ἐπιστημονική πού
λένε κι' ἄς μήν ἔχω σπουδάσει σέ πανεπιστήμια Φράγκικα. Πού ἔχει τή συ-
γκρασία καί τήν ἰδιοσυγκρασία τή δική μας, τήν ἐλληνική. Τοῦ Ἑλληνα πού
ἔρχεται ἀπό πολύ μακριά. Καί σημαίνει τόν φυσικό, τόν γνώστη, τόν ὄρθιο.
Μέ ἦθος ὑψηλό καί γιά τά ὑψηλά καί μέγαρα γνωστικά καί συναισθηματικά.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Ούτε προλήψεις ούτε ύποταγές σε δόγματα και φόβους. Πού άνυψώνει τόν άνθρωπο συντρέχοντάς τον γιατί ή αγάπη Του γι' αυτόν είναι άπέραντη και δίχως όρια.

Μ' άλλα λόγια τό έλληνική όπως τό έννοει ό Καβάφης στό "έλληνικός", όπως ό Βαρέλης, μέ τό ψυχικό υπόστρωμα τό απόλυτα φυσικό και άνθρωπινο, πού έμπνέει και ύποβαστάζει γερά όλο Του τό έργο, τό θεμελιωμένο σε γρανιτένιο πέτρωμα. Και πού σώζεται μέσα μας ύστερα από τριάντα αιώνες και βάλε και πάει και τό συναντάει. *Γιατί τά σπάσαμε τ' αγάλματά των, / γιατί τούς διώξαμεν άπ' τούς ναούς των, / διόλου δέν πέθαναν γι' αυτό οί θεοί.*¹²⁸

Κι' έλεγα ότι κανείς δέν μäs εΐπε νά μή διαβάζουμε χαρτούρα. Και νά τό ειπεί όχι έτσι πού τ'όγραφα "νά μή", πού θυμίζει απαγορεύσεις μωσαϊκού νόμου "οϋ"..."οϋ"..."οϋ. Νά τό ειπεί έλληνικά. Όπως τό λέει ό Όμηρος πού παρουσιάζει τήν Αθηνά στή σύναξη τών Αχαιών άρχηγών, πού είναι έτοιμοι νά σύρουν τά σπαθιά και νά κοποϋνε σάν τ' άρνιά, μέ πρώτον τόν Αχιλλέα, πού άπ' όλους τή βλέπει μόνο αυτός και τήν άκούει στό πλάι του νά τοϋ λέει: "άν θέλεις βάλε στή θήκη τό σπαθί σου κι' άκουσέ με...". Πρόσεξε τήν Αθηνά στό πλάι του, πού άπ' όλους τή βλέπει μόνον αυτός κι' εκείνο τό "άν θέλεις".

Έτσι νά τό ειπεί. Έτσι κι' όπως τό λέει ό Βαρέλης σ' όλα Του τά έργα. Μέ Παπαδιαμάντη, μέ παράδειγμα, μέ τήν άποτυχία τής σοδειάς. Μέ πράξη. Δηλαδή έλληνικά. Πού σημαίνει ακόμα μέ εϋγένεια, μέ ψυχή, θεϊκά, όπως ή Αθηνά. Όχι όπως ό Ίεχωβά. Κι' αυτός ό τρόπος άρμόζει σε λογικά όντα, πά νά πεί άνθρωπος πού ξανασκεφτονται, ξαναερευνοϋν, ξανασυλλογιοϋνται, επαναστοχάζονται *ά όπωπαν*, κατά τήν μοναδική έτυμολογία τής λέξεως "άνθρωπος" στόν Πλατωνικό Κρατύλο (*άναθρεΐν ά όπωπεν άνθρωπος*).¹²⁹ Γιατί ό άνθρωπος δέν είναι υποζύγιο ούτε άγρίμι στό λόγγο νά τόν χουγιάζουμε και νά τόν προγκάμε. Κι' επί πλέον άν τοϋχεις απαγορεύσεις, απαγορεύσεις, απαγορεύσεις, πού τίς στήνουμε μέ χίλιους τρόπους, δέν τόν αφήνεις τόν κακομοίρη νά ξανασκεφτεΐ, νά ξανασυλλογιστεΐ. Κι' άν τό κάνει θά είναι υπό τό κράτος τών προηγηθέντων και θά κάθεται σάν τό δαρμένο σκύλο. Κι' ό νέος συλλογισμός θά ναι κολοβός και πάντως όχι ανθρωπινός. *Μή τοίνυν βία...τούς παΐδας έν τοΐς μαθήμασιν αλλά παΐζοντας τρέφε,*¹³⁰ θά

¹²⁸ Καβάφης Κωνσταντίνος Π., «Ιωνικόν», από *Τα ποιήματα (1897-1918)* Νέα έκδοση του Γ. Π. Σαββΐδη, έκτη έκδοση, εκδ. ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα, 1999, σ. 57.

¹²⁹ Πρόκλος, *Εΐς τόν Κρατύλον*, 16.39-43

¹³⁰ Πλάτων, *Πολιτεία*, 536e.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μᾶς εἶπεῖ πάλι ὁ Πλάτων καί παρακάτω λέει καί γιατί. Γιατί ἔτσι θά καταλάβεις ἐπιπλέον γιατί εἶναι πλασμένο ἀπὸ τὴ φύση τοῦ τό κάθε παιδί, ὁ κάθε ἄνθρωπος "ἐφ' ᾧ ἕκαστος πέφυκεν", πράγματα πού ὁ ἅγιος Ποιητής Βαρέλης τᾶφερνε ἀπὸ τὴν εὐγενική Του φύτρα καί τὰ καλλιέργησε σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τῆς φύσης κι' ἐκεῖνες μελέτησε στ' ἀληθινὰ βιβλία. Ἐκεῖνα πού εἶχαν ὄνομα. Ὅνομα πού τοῦδωσαν οἱ αἰῶνες, ὁ χρόνος ἱερέας κι' ἀνάδοχος πού τὰ βάφτισε. Καί πάει πιά. Γινήκανε βουνά, μαρμαρώσανε καί κανεῖς δέν μπορεῖ νά τὰ μετακινήσει ἀπ' τὴν θέση τους ὅσα νταμάρια κι' ἂν ἀνοίξουν κι' ὅσες σύραγγες. Ὅσο καί νά τὰ ξεκοιλιάσουν. Αὐτά θά μένουν ἐκεῖ καί θά φύγουν μαζί μέ τὴν ἀνθρωπότητα συγκούρμουλη, ὅποτε αὐτό γίνεται.

Ὀνομάζονται πρῶτα ἀρχαῖοι καί μερικά ἀκόμα τὰ ἐποίησαν δημιουργοὶ πού σπούδασαν τὴν τοπογραφία καί τίς συντεταγμένες κοντά σ' αὐτούς. Ἐκεῖνοι τούς ἐκπαίδευσαν. Ἐκεῖνοι τούς δίδαξαν, τούς δοκίμασαν καί σ' ἐκείνους δῶσανε ἐξετάσεις. Ἀπὸ αὐτούς πῆραν τὰ πτυχία τους καί τό χρῆσμα. Κι' ἔτοιμοι πιά συγκινοῦν ἐμᾶς μ' ἐκείνη τὴ δύναμη, τὴ δίνη πῆς τοῦ Δημόκριτου "ἦν ἀνάγκη λέγει". Πού θές δέ θές σ' ἐκείνους θά πηγαίνουμε γιατί ἀνακαλύπτουμε κάθε φορά καί κάτι καί λέμε: αὐτός εἶμαι κι' ἐγώ, αὐτός εἶν' ὁ ἐαυτός μου, αὐτός εἶν' ὁ ἄνθρωπος.

Ἐνας τέτοιος κι' ὁ Φῶτης Βαρέλης. Καί σ' Αὐτόν θά ἐπιστρέψουμε. Ἰδιαιτέρα σέ ὦρες κρίσιμες, δύσκολες, πού δέν θά λείψουν ποτέ ἀπ' τόν κόσμο. Σ' Αὐτόν πού μιλάει ἀληθινὰ στήν καρδιά μας, πᾶ νά πει στήν πυκνωμένη σοφία, στή στιγμή, πού τὴν κάνει αἰωνιότητα, περνώντας ὁ Ἴδιος μέσα ἀπὸ δοκιμασίες σκληρές. Κι' Αὐτόν θά καλοῦμε πάντα. Αὐτόν θά διαβάσουμε καί μαζί Του θά διαβαίνουμε. Τοῦτο ἐπιτάσσει ἡ διάκριση ("μέγιστον διάκρισις") καί ἡ δικαιοσύνη.

Καί γιά νά γίνουν, διαλεχτέ μου φίλε, τὰ πράγματα ἀποδείξιμα, ἄσε νά πλανηθῶ, ὅσο εἶναι μπορετό, στοὺς κήπους Του. Δείγματα θά πάρω. Ἀπ' τὰ δέντρα Του, ἀπ' τὰ λουλούδια Του, ἀπ' τούς καρπούς Του, ἀπ' τό μελίσι Του.

Ἀπ' τόν τρόπο πού καλλιεργεῖ, πού ἀρδεύει, κλαδεύει, πολλαπλασιάζει, μονοβεργάει καί κορφολογάει. Τό μόνο πού δέν κάνει ὁ Ἴδιος, δέν συγκομίζει. Τὴ συγκομιδὴ τὴν ἄφησε γιά μᾶς, κι' ὅλη Του τὴ σοδειά.

Δείγματα κι' ἀπ' τό ἔδαφος πού βρῆκε καί διαμόρφωσε κι' ἔσπειρε, ἔτσι ὥστε νά γίνει τοῦτος ὁ παράδεισος. Ἀπ' τὰ νερά Του, τίς καιρικές συνθήκες πού ἐπικρατοῦν, τούς ἀνέμους πού πνέουν, τόν ἥλιο πού φωτίζει κι' ἔγινε τοῦτο τό περιβόλι, τό *Ἐκ Βαθέων* λέγω. Δείγματα μόνο. Ἀπὸ τὰ κείμενα καί τὰ θιγόμενα ἀντικείμενα. Ἀπὸ τὰ ποιήματα, τὰ κοκκολογήματα, τίς μορφές ζωῆς καί τὰ τῆς ἐπιστήμης. Ἐτσι πού νά δεῖξουμε καί στά τέσσερα σημεῖα

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

του όρίζοντα. Ν' άσχοληθοϋμε μ' όλόκληρο τό βιβλίό άδύνατον. Αυτό θά τό κάνουν άλλοι ειδικοί καί μέ ειδικές μελέτες τους. Έμεϊς μιά περιδιάβαση μόνο καί λίγες στάσεις. Νά γευτοϋμε, νά μυρίσομε, νά πάρουμε καί μαζί μας άπ' τά καλούδια Του. Κι' άπέ ξαναγυρίζουμε καί ξαναπαίρνουμε. Τό περιβόλι έδω είναι. Για μās τ'όφτιαξε. Κι' όλο θησαυρούς άνεξάντλητους. Οί λέξεις άκατάλυτες. Έδω ή πλάση όλη έγινε ψυχή. Μεταμορφώθηκε, μεταβολίστηκε. Τό τραγούδι Του γλυκό, λυπημένο, πικρό, χαρούμενο, όπως ή ίδια ή ζωή. Κι' ό Ποιητής τό περιβόλι τ'όφραξε μέ περίφραξη ώραία, σύρμα γαλβανιζέ άπό 'κεϊνό πού δέν σκουριάζει. Κι' άφηκε πόρτα μεγάλη κι' έβαλε καί πινακίδα άπ' τήν ψυχή Του βγαλμένη *Εκ Βαθέων*, πού μās πληροφορεϊ ότι δέν είναι κλειδωμένη -δυσκολία καμμιά- κι' όποιος θέλει μπορεί νά μπει καί νά γευτεϊ. Ό Ίδιος λείπει. Έχει άποσυρθεϊ. Τόν βλέπεις όμως εκεί μέσα. Τόν αϊσθάνεσαι πνεϋμα ζωντανό μαζί μέ τήν πνοή τοϋ άνέμου. Καί φως μέ τό φως τοϋ ήλιου. Κι' είναι καί ποιητής καί τραγουδιστής καί ήθοποιός καί θεατής. Έχει άφήσει ένα κομμάτι τής ψυχής Του κι' Αϋτή μιλεϊ...

Δέν θά κάνω άνάλυση. Άλλωστε ή άνάλυση έχει μέσα της καί τή διάλυση. Άν θέλεις, έχει καί τό βιβλίό δίπλα σου. Κι' άς άρχίσουμε άπ' τό πρώτο. «Η γένεσή μου (με την πιο μεγάλη απλοποίηση)».

Κοίτα έδω τά υλικά πού χρησιμοποεϊ για νά δημιουργήσει. Πως αϋτά τά ίδια, συνήθη υλικά, γίνονται δημιουργία, άπό τή στιγμή πού μέσα στό ποίημα, αϋτά όρθώνονται σύμβολα. Τό μωρό καί ή πρώτη του φωνή πλάι στή μάννα Του "σκαραβαϊός τ' άνάσκελα. Τά πρώτα βήματα, τό ποτάμι, τό γεφύρι, τοϋ παπποϋ ό μύλος, τό ξιναράκι πού σκάβει, ή λάσπη, πως αξιοποιϋνται. Καί μετά ό στίχος:

...για μεγάλα και δύσκολα έργα...

(*Εκ Βαθέων*, «Η γένεσή μου», σ. 23)

τό σφυράκι, τό σανίδι, τά καρφιά πού γίνανε σαντούρι.

Άπό τήν άρχή μās μπάζει στό τραγούδι. Μās έτοιμάζει για 'κεϊνό πού μās περιμένει. Κι' όταν γεροδέσανε τά πόδια Του άρχισε νά θαυμάζει τά βουνά. Τά πόδια Του Τόν τραβοϋσαν στοϋ νεροϋ τό περπάτημα, στ' άηδονιοϋ τό τραγούδι. Καί πηγή τής ψυχής Του τής φύσης τό κάλεσμα. Τής φύσης όλης μέ τίς ποδιές τών γκρεμνών, τά οϋρλιαχτά τών άνέμων, τών κεραυνών τά σφυρίγματα, πού όλα τής ανήκουν,

...σ' εκείνον που έχει μάθει να την αγαπά

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

που έχει μάθει να τη διαβαίνει...

(Εκ Βαθέων, "Η γένεσή μου", σ. 24)

νά τή διαβάζει, νά τή μελετᾶ, νά τήν σκέφτεται, νά τήν ξανασκέφτεται νά τήν ξαναστοχάζεται σάν ἄνθρωπος.

Κι' ὕστερα "η σπουδή των έργων του ανθρώπου", ἡ πορεία. Ὅμως:

Τύχη καλή και τα μάτια Του δεν είχαν ξομείνει στα δάση...

τ' αυτιά Του είχαν κυλήσει στο ρυάκι...

τα χέρια Του δεν είχαν φτερά...

(Εκ Βαθέων, "Η γένεσή μου", 25)

Καί ἡ ἐπιστροφή:

*... "γράφω" θα πει επιστρέφω
θα πει τραγουδώ, θα πει εἰμ' ἐλεύθερος...*

*...έλα μ' εκείνα που ζούνε,
μ' εκείνα που 'ναι η ζωή σου!*

Τραγουδώντας...

Κι' από τον ίδιο δρόμο!

(Εκ Βαθέων, "Η γένεσή μου", σ. 26)

(Τά ὑπογραμμισμένα θά μᾶς χρειαστοῦνε πολύ καί γιά παρακάτω). Πραγματικά μέ τήν πιά μεγάλη ἀπλοποίηση. Ἡ γένεσή Του μέ τήν πιά μεγάλη ἀπλοποίηση. Δέν λέει γέννηση ἀλλά "γένεση". Κοίτα καί τόν μαθηματικό ὄρο ἀπλοποίηση καί λάβε ὅποιο κλάσμα θές τόσο ἀπλοποιημένο ὥστε νά μὴν ἀπλοποιεῖται ἄλλο. Αὐτό εἶναι τό ποίημα· ἀπό 'δῶ ἡ ἀρχή του. Προσοχή ὅμως: Μὴν συσχετίσεις τήν ἀπλοποίηση μέ τήν ἀφαίρεση πού λένε κάτι παραβιάρηδες τῆς τέχνης. Ὁ Ποιητής δέν λέει, οὔτε μποροῦσε νά πεῖ μέ τήν πιά μεγάλη ἀφαίρεση, ἀλλά "μέ τήν πιά μεγάλη ἀπλοποίηση" ἔτσι πού νά καταλαβαίνουν ὅλοι.

Ἐκεῖνα τώρα ἀντίστροφα· κι' ὅλα πού εἶναι στό ποίημα, μά ὅλα ἂν μπορεῖς, προσπάθησε νά τ' αὐγάτισεις. Ὅπως ἀπό ἓνα ἢ δύο αὐγά βγαίνουν χίλια πουλιά καί λένε ἓνα ἑκατομμῦριο τραγούδια. Ὅπως τήν αὐγή ξυπνοῦν τά πάντα καί χαιρετίζουν τή ζωή καί τήν πλάση. Αὐγάτισέ τα μέ τή σκέψη σου, τό μυαλό σου, τή φαντασία σου, τήν ψυχή σου, τήν καρδιά σου. Λάβε ὅσα ἄλλα θέλεις μέ πυρήνα τό ποίημα.

Ὅμως ἄς τ' ἀφήσουμε καλύτερα ὅπως εἶναι. Ὅπως τᾶχει ὁ Ποιητής *με τήν πια μεγάλη απλοποίηση*. Κι' ἄς τά κοιτάξουμε ἔτσι. Γιατί ἐδῶ

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ζωγραφίζεται μια ζωή, με τέτοια λόγια πού μόνο ή σιωπή τά δίνει. Οι λέξεις
εδώ, τόσο άπλοποιημένες, ξεσηκώνουν τέτοιο γλυκό χαλασμό, στην ιστορία
μας όλη, από την πρώτη φωνή του σκαραβαίου τ' ανάσκελα, τό σαντούρι μέ
τά καρφιά, τής φύσης τό κάλεσμα -πηγή τής ψυχής του- τό ύπερσυμπυκνω-
μένο *Ανήκουσε σ' εκείνον που έχει μάθει να μας αγαπά*,¹³¹ ίσαμε την καλή
τύχη και τά χέρια Του δέν είχαν φτερά και την επιστροφή απ' τόν ίδιο δρόμο
τραγουδώντας, ξεσηκώνουν λέω τέτοιο γλυκό χαλασμό πού κινούν ένα σύ-
μπαν. Έδώ ή καλλίστη άρμονία, τά αντίδρομα, ή παλίντροπος, ή κρυφή άρ-
μονία, τό ξαναζωντάνεμα, άλλιώτικο όμως τούτη τή φορά, του Έφέσιου
προγόνου μας.

"Έτσι τό είδα τουτο τό ποίημα πού συμπληρώνει τά άνεπανάληπτα "Ει-
σαγωγικά" Του. Και τουτο κι' όλα τ' άλλα πού ακολουθοϋν. Κι' όχι μόνο
έκείνα στά όποια θά σταθώ τώρα. Υπ' όψιν ότι όλο τό βιβλίο, πάνω-κάτω,
στά περιθώρια, σέ κάθε σελίδα του, τόχω γραμμένο, ύπογραμμισμένο, κομ-
μάτια μέσα σέ άγκύλες βαλμένα. Και χαρτιά μέσα. Πολλά χαρτιά μέ σημειώ-
σεις πού κρατοϋσα όταν τό διάβαινα, όπως κάνουν οι περιηγητές-προσκυ-
νητές, έτσι πού νά μήν άναγνωρίζεται, πνιγμένο στους ένθουσιασμούς μου
και σχεδόν διπλάσιο πού έγινε. Τά χαρτιά μέ τίς σημειώσεις άρχισαν νά
μπαίνουν μετά τό τέταρτο και πέμπτο διάβασμα. Είναι όμως όλα μέ τή σειρά
του βιβλίου κι' έτσι δέν θά δυσκολευτώ νά τά μαζέψω, νά στά μεταφέρω.
Υστερα φεύγουν τά δικά μου -μέ μολύβι τάχω- και τό χρυσάφι πάλι χρυ-
σάφι. Κι' αυτό θά κάνω τώρα πού θά μαζέψω τους ένθουσιασμούς μου. Θά
τό κάνω, προσεχτικά, όπως ήταν όταν τόστειλε ή άγάπη του Ποιητή και ή
δική σου. Όμως μία και τόστειλε "για μία συντροφιά" πού λέει, τή χαρά τής
συντροφιάς, νομίζω δέν έχω δικαίωμα νά κρύψω. Τή χαρά τής κοινωνίας δέν
δικαιοϋμαι νά κρατήσω για τόν εαυτό μου. Τή χαρά λοιπόν αυτή μεταφέρω
και μαζί σου μοιράζομαι.

Μά πριν την τελευταία παράγραφο, την παρενθετική, την εμβόλιμη, κι'
έκει πού έλεγα για τόν Ηράκλειτο τό ψηλώσαμε κάπως. Έλα τώρα νά τό
πιάσουμε πιο χαμηλά. Από εκεί πού λέει:

...από τότε για μένα
"γράφω" θα πει επιστρέφω
θα πει τραγουδώ...

(*Εκ Βαθέων*, "Η γένεσή μου", σ. 26)

¹³¹ *Εκ Βαθέων*, "Η γένεσή μου", σ. 24.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Καί:

...- Έλα μαζί μας...
μ' εκείνα που 'ναι η ζωή σου!
Τραγουδώντας ναρθείς
...τ' ακούς; Κι' απ' τον ίδιο δρόμο!

(Εκ Βαθέων, "Η γένεσή μου", σ. 26)

Πήγαινε καί στήν αφιέρωση καί δές ποῦ αφιερώνεται. Κοίτα καί τήν "Ωδή", τό ἀμέσως ἐπόμενο καί δές πῶς ἀπλώνεται τό νερό μέσα στό περιβόλι, σπιθίζοντας στόν ἀπογευματινό καλοκαρινό ἥλιο ἀνάμεσα στά διψασμένα, ποτίζοντάς το σιγά-σιγά ὅλο. Πῶς βγαίνει ὁ ἥλιος τήν αὐγή καί χαιρετάει τόν κόσμο, ἀκουμπώντας τά χέρια του πρῶτα στά βουνά καί τά καμπαριά.

Ἔτσι κινεῖται ὅλο τό βιβλίο, ὅλη ἡ τέχνη τοῦ Βαρέλη σ' ὅλο Του το ἔργο. Πῶς δηλαδή; Ξαναγεννάει, ἀνασταίνει, ἀναβιώνει, ξαναζεῖ ἀναπλάθοντας ἐκεῖνο πού ἔζησε. Κι' εἶν' ὁ μόνος δυνατός τρόπος νά ξαναζήσεις τή ζωή πού ἔζησες. Νά ξαναζήσεις ἐκεῖνο πού ἔζησε, ἔκλεισε τό βιολογικό καί τραγικό του κύκλο καί δέν ὑπάρχει πιά.

Νά ὅμως πού αὐτό πού νομίζαμε πεθαμένο ξαναζεῖ ἀλλιῶτικα ὅμως τώρα, μέσα ἀπό τήν τέχνη. Καί τό ξαναζοῦμε ὅλοι. (Αὐτά μᾶς τᾶχει πεῖ καί τᾶχει ἀποδείξει ἀλλοῦ. Καί εἶναι ἡ μόνη δυνατή ἀθανασία. Ἄλλη δέν ὑπάρχει καί μήν τήν ψάχνεις γιατί δέν τήν ἐννοεῖς).

Τώρα ἄν ὁ φορέας τῆς σφραγίδας "τῆς δωρεᾶς", ὁ ταλαντοῦχος τοῦ Λόγου, τύχει καί ζήσει σέ τόπο ζάμπλουτο, πά νά πεῖ σέ περιβάλλον μέ φύση καί ψυχή, ἔχει μιά δέσμευση -πού δέν εἶναι δέσμευση μέ τήν ἐννοια ὅτι τόν περιορίζει. Ἔνα νόμο κι' ἔνα χρέος πού τόν θεσπίζει ὁ ἴδιος, ἐφαρμόζεται μ' αὐστηρότητα ἀπ' τόν ἴδιον κι' ἀπ' τόν ἴδιον τηρεῖται συνεχῶς, ἀπαρέγκλιτα, μέ εὐλάβεια.

Ὁ νόμος πού τοῦ λέει ὅτι ὅλα τῆς φύσης καί τῆς ψυχῆς της ἔχει χρέος νά μήν τά νοθέψει ἀλλά νά ὑποταχθεῖ σ' αὐτά ὅπως εἶναι. Κι' ἀφοῦ ὑποτάξει τόν ἑαυτό του, ἔχει χρέος νά τ' ἀναδείξει, νά τά φανερώσει μέ σεβασμό σέ ὅλα καί ἀγάπη πρὸς ὅλα. Καί τά παραδίνει σέ μᾶς πού τά βλέπουμε ἀναστημένα.

Θά τό πῶ ἀπό τώρα. Ἦθελα νά τ' ἀφήσω γι' ἀργότερα, μά νομίζω καλύτερα τώρα. Ἄλωστε τοῦτο δέν χρειάζεται ἀπόδειξη, καμμιά τεκμηρίωση. Εἶναι ὀλοφάνερο.

Ὅλο τό ἔργο τοῦ Βαρέλη εἶναι πλημμυρισμένο φύση. Αἰγαῖο, οὐρανό, θάλασσα, ἄνεμο, ἄνοιξη, καλοκαίρι, χειμῶνα. Καρπούς καί σφιγμούς ἀν-

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

θρώπων. Προβληματισμούς, φιλοσοφικά θέματα τεράστια πού άπασχόλησαν τον άνθρωπο από τον Όμηρο, τούς λυρικούς, τούς τραγικούς, τούς φιλοσόφους, (Ηράκλειτο, Πλάτωνα, Άριστοτέλη) και σαν ουσία και σαν αισθητική μορφή, πάντα όμως σ' έπαφή στενή μέ τή φύση και μέσα στή φύση και θηριώδη σεβασμό σ' αυτήν.

Αυτά όλα φωλιάσανε στους κόρφους Του, τά ζέστανε, τά πότισε ιδρώτα κι' άγωνία και αίμα, πήρε κι' έδωσε φωνή απ' τή φωνή τους, τά μεγάλωσε, τ'άστειλε έξω απ' τή Ρόδο και τά Δωδεκάνησα, και τώρα εμείς τά καμαρώνουμε, τά συμβουλευόμαστε, είναι οδηγοί μας. Άκοϋμε τον άνασσασμό τής γής, τήν πνοή του σύμπαντος. Μακάρι νά γίνουν και είναι μας, όπως σ' Αυτόν είναι τό είναι Του.

Και θά τολμήσω λόγον βαρύ. Όποιος θέλει άς τον πει και υπερβολικόν, αυθαίρετον, άπρεπον. Σε πρώτο επίπεδο, ό,τι είναι ο Κορνάρος για τήν Κρήτη (δέν λέω ο Καζαντζάκης), ό,τι ο Σολωμός για τή Ζάκυνθο, ό,τι ο Μακρυγιάννης για τή Ρούμελη, ό,τι ο Παπαδιαμάντης για τή Σκιάθο κι' όλη τήν Ελλάδα, είναι κι' ο Φώτης Βαρέλης για τά Δωδεκάνησα κι' όλη τήν Ελλάδα. Σ' αυτό τό επίπεδο Τόν αντικρύζω.

Σέ δεύτερο επίπεδο τώρα ο Άρχοντας Αυτός μέ τούς άπλους στόχους και τούς βαθεΐς και ύψηλούς στοχασμούς, πού τουδωσαν ή συναναστροφή Του μέ τή φύση και τά εκλεκτά πνεύματα τής ανθρωπότητας (έννοω τούς κλασικούς), ζυμωμένα όμως όλα μέ τό δικό Του αίμα, Τόν καθιστούν συνεχιστήν πανάξιον του έργου εκείνων.

Και για νά μήν λέω κουβέντες στον άέρα, όλα τουτα θά προσπαθήσω, θά επιχειρήσω νά τ' άποδείξω. Και μέ μέθοδο δική Του. Άν δέν τό κατορθώσω θά φταιει ο αδύνατος λόγος μου, ο ισχνός, πού δέν έγινε πειστικός. Κι' άλλοι ικανοί θά τό πετύχουν αυτό. Τό γεγονός πάντως δέν αλλάζει και ή μέθοδος είναι μαθηματική, των θετικων επιστημων· άλλο πού εγώ δέν θά μπορέσω νά τήν εφαρμόσω πλήρως.

Κοίτα λοιπόν τήν άφιέρωση, κοίτα τή γένεση, κοίτα και τήν Ωδή και λαβαίνεις τό ένα. Τή σχέση Του δηλαδή μέ τή φύση. Κι' αυτό είναι κάτι πού δέν αλλάζει. Δέν μπορεί κανείς νά Του τό άμφισβητήσει. Από τότε πού γεννήθηκε ίσαμε σήμερα.

*...Γέροντας είμ' αυτός που σας καλεί
Γερόντου είν' η γλυκιά λαλιά π' ακούτε...*

(Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 27)

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Μοναδικός στην αφήγηση, πάντα γνώριζε καλά τους τρόπους να συναρπάζει τους συνομιλητές του. Ένας από τους λόγους που αγαπήθηκε τόσο πολύ. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Κοίτα τώρα τί είδους είν' αυτή ή σχέση, ή φωνή, τό κάλεσμα. Ποιᾶς ποιότητας δηλαδή. Εἶναι σχέση καθαρά έρωτική.

-...*Να πηγαίνω και νάρχομαι στου παππού μου τον μύλο...*¹³²
-...*άρχισα να θαυμάζω τα βουνά / και ν' ακολουθάω με τη ψυχή / από τα πόδια ως την κορφή τ' ανάστημά τους...*¹³³
-...*τρελός από θάμπος να βγάλει φωνή / και ν' ακούει αντίλαλο...*¹³⁴
-...*λατρεύω την Δύση...προσκυνώ την ελιά, γυρεύω την Άρτεμη...*¹³⁵

καί χίλια ακόμα τό αποδεικνύουν.

Κι' αν ή λέξη "έρωτική" πού χρησιμοποίησα, σ' ένοχλεῖ γιατί 'ναι πολυμεταχειρισμένη, τήν αλλάζω. Τήν κάνω θαυμαστική κι' έτσι τήν έννοῶ. Η σχέση τοῦ Βαρέλη μέ τή φύση δηλαδή δέν εἶναι μόνο παρατηρητική ή σχέση

¹³² *Εκ Βαθέων*, "Ωδή", σ. 23.

¹³³ *Εκ Βαθέων*, "Ωδή", σ. 24.

¹³⁴ *Εκ Βαθέων*, "Ωδή", σ. 24.

¹³⁵ *Εκ Βαθέων*, "Ωδή", σ. 28.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

περιέργειας διανοουμένου αλλά πρωτίστως θαυμαστική. (Άρχισα νά θαυμάζω. Τρελός από θάμπος. Λατρεύω τή Δύση. Προσκυνῶ τήν ἐλιά). Θαυμαστική καί λατρευτική.

Δές, τά ἴδια πάλι, στήν τύχη παρμένα, πῶς λειτουργοῦν ὡς τέχνη τώρα. Π.χ. στό πρῶτο παράδειγμα.

...να πηγαίνω και νάρχομαι στου παππού μου τον μύλο...

(Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 23)

Νά πηγαίνω καί νάρχομαι στοῦ παπποῦ μου τό μύλο. Συνέχεια δηλαδή βρίσκεται ἐκεῖ. Δέν τό κουνάει καθόλου ἀπό 'κεῖ. Καρφωμένος λές ἐκεῖ. Κι' ὅμως πηγαίνει κι' ἔρχεται. Δηλαδή κίνηση συνεχῆς, ἀσταμάτητη. Κι' ὁ Ποιητής κάνει τόν ἀναγνώστη νά δονεῖται. Ἡ καρδιά Του σταθερή, ἐκεῖ στή θέση της νά φτερουγίζει. Κι' αὐτό τό πετυχαίνει μ' ἕναν τόσο ἀπλό στίχο.

Ἄπ' αὐτή τή σταθερή θέση, πού ὅμως εἶναι πηγαιν' -ἔλα (βρέ, παράξενα πράγματα), ἐσύ τώρα ἀκοῦς καί βλέπεις: ἀπό τή μπουρού τοῦ μυλωνᾶ πού ὁ ἦχος της καλεῖ τοὺς ἀπαλέστες, τά κοτσύφια στή βατιά τοῦ δρόμου ἀνάμεσα μύλου καί χωριοῦ πού περπατᾶς, ἴσαμε τό ψωμί πού τρώει ἡ φαμελιά, κι' ἀκόμα μέχρι τό πανηγύρι βλέπεις, ἂν θές, τό γάμο, τό γιορτάσι καί τό Χάρο τόν πικρό ἴσαμε...ἴσαμε Κοσσυφοπέδιο βλέπεις. Ὅ,τι θές βλέπεις. Ὅ,τι ζητάει ἡ ψυχή σου.

Ἄλματα ἔκανα πολλά καί ἐπικίνδυνα θά λές. Ἄν τό βλέπεις ἔτσι κάλυψέ τα ἐσύ μ' ὄ,τι σκεφτεῖς. Βάλε τόν κότσυφα πού εἶδες στό δρόμο νά τρώει τά βατόμουρα. Βάλτονε.

...Ενώ ήτανε καλά προφυλαγμένος μέσα στο βάτο της ρεματιάς, να ξεσβουρώνει μόλις νιώσει έξω βήματα ή πάρει το μάτι του ανθρώπινη σκιά...

(ο Δάσκαλος, σ.147)

πού λέει στό Δάσκαλο -φράση πού στάθηκε αἰτία νά συμπληρώσω παραπάνω καί τό Κοσσυφοπέδιο- βλέπεις τό μυαλό πηλαλάει ἀπ' τὸνα στ' ἄλλο -πές πῶς συναντιέσαι μέ μιά κοπελιά, καμάρωσέ την, θαύμασέ την καί καμαρώνοντας κι' ὁ ἴδιος καλοχαιρέτα την, βάλε καί τσοπανόπουλα στήν ἀπέναντι πλαγιά, φέρε στό νοῦ σου τήν εἰκόνα τοῦ παπποῦ-μυλωνᾶ, βάλε τό γέννημα κάτω ἀπ' τή μυλόπετρα νά τό κάνει σκόνη, καί κάνε χίλιες σκέψεις. Καί τέλος πάντων, ἀδερφέ, κάλυψε τά κενά, ἂν τό βλέπεις ἔτσι.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Κι' ό δρόμος ένας. Πάνω και κάτω. Νά πηγαίνει και νάρχεται και νά μένει εκεί. Ό νοϋς και ή ψυχή Του εκεί. Και αισθητική - μορφή καινούρια. Και κινητική και γλυπτική-ζωγραφική. Και μέ ύλικά άσήμαντα.

Ήθελα νά δείξω μ' έναν τόσο άπλό στίχο -και μάλιστα άδικα κομμένον άπ' τό ποίημα, πράγμα πού δέν τό βαστά ή καρδιά μου- πώς λειτουργεί μέσα μου ή τέχνη Του. Και πώς ό Ποιητής Αυτός βάζει τή σιγαλιά νά χορεύει. Και πώς ή ποίηση του Βαρέλη σημαίνει τό πών, είναι άπόλυτη. Είναι πλήρης. Γιατί στον Βαρέλη συμβαίνει εκείνο τό σπάνιο φαινόμενο πού παρουσιάζε-ται στό έργο των λίγων άληθινών ποιητών: Νά σοϋ λένε ένα. Τόσο όμως πυκνωμένο πού νά νογας έννιά κι' έννιακόσια. Κι' άς είσαι και άμύητος ή άκόμα κι' άμβλυμένης εύαισθησίας.

Και πραγματικά αυτό γίνεται αν κοιτάξεις τά βουνά τά κατάφυτα, τά πευκόφυτα, αλλά και τά σπανά, τίς ραχοϋλες, τίς πλεϋρες τίς λιοφυτεμένες, λουλουδιασμένες τήν άνοιξη και μ' άλλα χρώματα τό φθινόπωρο. Αν κοιτάξεις

εκείνη τή θεά, "τή Νεραΐδα" λέω, πού πότιζε γή και ζωντανά κι' ανθρώπους και ήμέρευε τόν άγριο τόπο, πού

...τύχη καλή και τα χέρια μου δεν είχαν φτερά...

(Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 23)

και τό άποσταμένο τραγούδι του...

Τί νά στά λέω αυτά τώρα. Είναι στό βιβλίο, στό *Εκ Βαθέων* και στ' άλλα. Χορεύουν στό χαρτί και στην ψυχή. Όλα μαζί και τό καθένα χωριστά. Μέ μοναδική συνοχή και άνυπέβλητη συνάφεια ψυχική και πνευματική, και λειτουργικότητα, όχι μόνο χωρίς λειψιάδες, αλλά πολλαπλασιαστική. Και σύ τό ξέρεις.

Κι' όλα μέ τήν άλλιώτικη ήθική τή στηριγμένη στην αιώνια άρχή τής δημιουργίας, στον αναλλοίωτο νόμο. Πού μās παραδόθηκαν μέ ξεχωριστή φρόνηση και φροντίδα, μέ τάξη και εύαισθησία, για νά φωτίζει τό φως τους στό μέλλον, άκόμη κι' όταν οι τόποι πού διαδραματίζονται θάχουν γίνει Μυστρās ή πολύ μακριά άκόμα θάχουν γίνει άρχαία Κάμειρος, θάχουν γίνει Τροία. Θάχουν γίνει: Κίταλα.

Όλ' αυτά, πού άρχισε νά δείχνει ένας ένθουσιασμένος περαστικός σαν έμένα κι' όσα άκόμα από 'δώ και κάτω δείξει -τό καθένα μέ τή σειρά του- συνιστούν τό πρώτο επίπεδο, τό άγιο, τό μοναδικό, τό άπέραντο, πάνω στό όποιο κινείται ό Βαρέλης: τής φύσης όλάκερης και του όρκου πού τής έδωσε νά τής μείνει πιστός. Γιατί, άδερφέ μου, ό Βαρέλης τόν άητό τόν σπούδασε στους λόγγους πού πετοϋσε και στον άέρα πού ζυγιαζότανε κι' εκεί πού καθότανε περήφανος στά νυχόποδια

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

του -καί πήρε τις αρετές του- κι' όχι στο μουσείο βαλσαμωμένον ή στά βιβλία
φωτογραφισμένον ή στο κλουβί κρατούμενον και στά ντοκουμαντέρια.

Τό άλλο επίπεδο στο οποίο κινείται είναι εκείνο τό φυτεμένο μ' ό,τι εκλεκτό-
τερο φύτεψαν μέχρι σήμερα οι άξιοι και ψωμίζεται πνευματικά ο κόσμος. Έννοώ
ό,τι κλασικό, από την αρχαιότητα και τό δημοτικό μας τραγούδι και τούς μετά
μεγάλους. Γι' αυτό τό επίπεδο δέν θά μιλήσω τώρα.

Θά πω μόνον ότι τό πράγμα θέλει προσοχή, και τεχνητή είναι ή διαίρεση. Κι'
αυθαίρετη, από μένα. Για τόν Ποιητή Βαρέλη δέν ισχύει. Είναι ένα. Κατά τό
σχήμα άμπέλι-κρασί. Πού τό ένα φέρνει στ' άλλο. Σε λύπες και χαρές, σε πόνους
και ξεφάντωσες, σε γλυκοκουβέντες και άπαντοχές, σε πνεύμα και συμπόσια
πνευματικά και σωματικά.

Όμως ό Ποιητής Αύτός είχε κι' έχει διπλά και τριπλά τής ψυχής Του τά φτερά.
Και χέρια δυνατά. Και δημιούργησε νέο περιβόλι, δίχως πουθενά και ποτέ νά νο-
θέψει. Δίχως όρμόνες, δίχως δηλητήρια. Τούς καρπούς Του μπορούμε νά γευ-
τούμε άφοβα και σίγουροι ότι θά τραφούμε και θά ευφρανθούμε, χωρίς νά φου-
σκώσουμε ούτε ν' άπισχανθούμε, αλλά θά ζούμε και θά κινιόμαστε με λυγεράδα
στο σώμα και γεροσύνη στο μυαλό, με λυγεράδα στο μυαλό και γεροσύνη στο
σώμα.

Άλλη άποκάλυψη, μεγαλύτερη και φωτεινότερη, περιμένει τόν άναγνώστη
στην "Ωδή". Εκεί πού ό Ποιητής είδε τις Μούσες άναπάντεχα, την

...ώρα / που παίρν' ο ήλιος τις ακτίνες του απ' τη Γη...

(Εκ Βαθέων, "Ωδή", 27)

στή Δύση τής ζωής Του.

Μά όχι. Δέν τις είδε άναπάντεχα. Άστραμμα ήταν τοῦτο. Οι Μούσες ήσαν
εκεί παρούσες στην ψυχή Του φωλιασμένες. Άς λέει ότι τις είδε άναπάντεχα. Για
μάς τό λέει. Γιατί ό Ίδιος δέν τις είχε ξεχάσει ποτέ. Δέν τις είχε ξεχάσει τό γαλάζιο
του Αιγαίου πού στόλιζε τή γαλανή ψυχή Του.

Και τά σύμβολα πάλι τά ίδια. Σύμβολα! Ξέρεις δά τί 'ναι τά σύμβολα. Οι φίλοι
Του είναι, τ' αδέρφια Του, πού ένώσανε, σμίξανε τά αίματά τους. Αύτός μέ
'κεινα. Στην αρχαιότητα δύο φίλοι σπάγανε ένα κομμάτι κεραμίδι στά δύο κι' ό
καθένας έπαρνε από ένα μικρό κομματάκι, όταν χωρίζανε. Και μετά από χρόνια
πολλά, όταν ξαναβρισκόσαντε, γέροι πιά, ένώνανε τά δύο κομματάκια (συμ+βά-
λειν) κι' άναγνωρίζόσαντε. Κι' αν τόφερνε ή ζωή νά μήν ξανασυνατηθοῦν οι
ίδιοι οι φίλοι, τά κομματάκια του συμβόλου τάφερναν τά παιδιά τους. Τέτοια
πράγματα. Τόση ιερότητα.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Τά σύμβολα ἐδῶ πάλι τά ἴδια. Ὁ ἥλιος, τό φεγγάρι, ἡ θάλασσα, τό φῶς τοῦ Αἰγαίου, τά βουνά, οἱ χαράδρες, ἡ Γῆ («Χαῖρε ἡ Γῆ! ἐσύ, τῆς ζωῆς μας/ἡ ἀρχή καί τό τέλος!!», σ. 24), τά πουλιά, ὁ σπόρος, ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἡ λευτεριά («Ἀπόψε κρυφομίλησε ἡ λευτεριά μέ μένα...»), τό τραγούδι τοῦ σκλάβου), ἡ ἐλιά. Πού ἐκείνες οἱ δύο λέξεις μόνο τοῦ Ποιητή,

...προσκυνῶ την ἐλιά...

(*Εκ Βαθέων*, "Ὠδή", 28)

μέσα στό ποίημα, δύο λέξεις μόνο, ἀπλές, κοινές λέξεις, ἀποκτοῦν ξαφνικά τέτοιο μεγαλεῖο καί μυστήριο, λές καί στεφανώνουν τό "φύτευμ' ἀχείρωτον αὐτοποιόν, " τοῦ ἄλλου ὁμοτέχνου Του, τοῦ Σοφοκλή.¹³⁶

Μετά τό στίχο τοῦ Σοφοκλή γιά τήν ἐλιά, ὅλοι οἱ ποιητές πού ἀκολούθησαν ἀπό τότε ἴσαμε σήμερα, μοῦ φαίνεται ὅτι κανείς τους δέν ἔπρεπε νά γράψει γιά τήν ἐλιά. Ἔπρεπε ὅλοι τους ν' ἀποθέσουν τά μολύβια καί νά ξαναστοχάζονται μόνο (σάν ἄνθρωποι) τό στίχο τοῦ Σοφοκλή. Καί νάχουν δεσμέψει σέ τοῦτο τόν ἑαυτό τους. Γιατί τίποτ' ἄλλο δέν μπορεῖς νά εἶπεις γιά τήν ἐλιά ἐκτός ἀπ' αὐτό πού λέει ὁ Βαρέλης:

...προσκυνῶ την ἐλιά...

(*Εκ Βαθέων*, "Ὠδή", 28)

Ἔτσι δέν πειράζει τίποτα, δέν ταραίζει τίποτα. Ἀντίθετα ἀναγνωρίζει καί μεγαλύνει συμπληρώνοντας ἕναν στίχο ἀθάνατον μ' ἕναν ἄλλον ἰσοσθενή καί ἰσοδύναμον μέ το στεφάνι: *προσκυνῶ την ἐλιά*. Γιατί. Γιά προσπάθησε νά σκεφτεῖς τί βλέπει ἄραγε καί τί ἀκούει ὅταν γράφει τίς δύο μόνο αὐτές λέξεις. Καί δέν βλέπει αὐτό πού θέλει νά δεῖ ἀλλά ἐκεῖνο πού φτερουγίζει μπροστά Του κι' ἔτσι τό παίρνει ὁ ἀναγνώστης.

Ὁ χρόνος "προσκυνῶ", ὄχι ἀόριστος οὔτε ἄλλος χρόνος. Ἀλλά κι' ὁ ἐνεστώτας, ἢ "στιγμιαῖος" ἢ "διαρκείας", στενά πολύ γιά νά χωρέσει τό "προσκυνῶ". Τά γραμματικά, τά γραμματολογικά, τά φιλολογικά γενικῶς δέν μᾶς βοηθᾶνε καθόλου. Ἀκόμη κι' ἐκεῖνο πού εἶπα, δηλαδή προσπάθησε νά σκεφτεῖς τί βλέπει καί τί ἀκούει ὅταν γράφει τό στίχο, τόν ἴδιο τό στίχο τόν

¹³⁶ Σοφοκλής, *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ*, Στάσιμον Α', 698. [<https://www.greek-language.gr/> (4.4.2021)].

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

τσαλακώνεις, τόν καταστρέφεις τελείως αν σκεφτείς τέτοια. Γιατί εδώ δεν πρόκειται για ανάπλαση μόνο, για ξαναζωντάνεμα με άλλη μορφή πού λέγαμε. Έδώ πρόκειται για ανακάλυψη. Τα πράγματα είναι πολύ πιο σύνθετα και ταυτόχρονα πολύ απλά. Έχει ανακαλύψει τό ίδιο τό παλάτι της ποίησης, των Μουσών Του. Καί βρίσκεται μέσα εκεί πού κατοικεί ή ποίηση. Τήν έχει αντικρύσει κατά πρόσωπο. Τήν προσκυνάει υπόκλινόμενος και μέ τό στίχο του τή χαιρετάει και τή στεφανώνει χωρίς νά λέει γιατί. Ταυτόχρονα όμως μέ δυό λέξεις κι' ένα άρθρο οριστικό, πού καταδηλώνουν πράξη, μάς είπε όλα τά γιατί, εκατό και χίλια για τήν ελιά και τήν ποίηση, πού τό καθένα ως επιχείρημα, ως λόγος, είναι ισχυρότερο απ' τ' άλλο κατά πρόοδο γεωμετρική.

Πώς έφτασε ίσαμε εκεί; Μή μέ ρωτάς. Δεν ξέρω. Μά, αν πρέπει νά δώσω μιá απάντηση, πιστεύω από τό δρόμο του: *άνήκουμε σ' εκείνον πού έχει μάθει νά μάς αγαπά.*

Τά κρύα νερά, τά λιβάδια, τά άγρια κλαριά και τά άγριόχορτα -πού αναφέρονται ένα προς ένα. Προπαντός τά άγριόχορτα, πού τούς κάνει προσκλητήριο και παρατάσσονται όλα "έφ' ενός ζυγοῦ" και μνημονεύονται μέ τ' όνομά τους τό καθένα, όπως ο Κύρος ήξερε τούς άξιωματικούς του προσωπικά και μιλούσε στον καθέναν μέ τ' όνομά του. Κάποιοι, ίσως θεωρήσουν περιττή αυτή τήν παράταξη και τήν αναφορά. Μά όχι. Μή σπεύδουμε. Η ποίηση του Βαρέλη δέ θέλει βιάση. Και δηλώνω ότι είναι δύσκολη πολύ - όσο κι' αν μάς φαίνεται εύκολη- μέ αναβαθμίδες. Τό ζήτημα είναι πόσες άντέχουμε ν' άνεβούμε ή μένουμε στην πρώτη.

Κι' εδώ ακριβώς (στή λεπτομερή αναφορά) έντοπίζω τή μεγάλη διαφορά της ποίησής Του από τήν "ποίηση". Και ή πεποίθησή μου εδράζεται στους δύο στίχους πριν τήν άπαρίθμηση:

*...Εγώ ερωτημένος της δουλιάς να τα ζολοθρεύω
Εκείνα, ρίζα της γενιάς τους, να ξαναφωτρώνουν...
(Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 28)*

Έδώ ακριβώς. Στο *ρίζα της γενιάς τους*, πού ο Ποιητής μεταμορφώνεται σε φυσικό επιστήμονα. Η μάλλον πού ο φυσικός επιστήμονας έχει μεταμορφωθεί σε ποιητή. Έδώ πού μάς λέει: Τίποτα απέθαντο δεν μένει στη φύση εκτός από ένα. Ο νόμος της φύσης νά φροντίζει τά πλάσματά της, τήν άλυσίδα των ειδών της, άδιαφοροῦσα για τίς δικές μας επιθυμίες, τή δική μας θέληση, τό δικό μας συμφέρον. Έδώ πού αν συλλαβίσεις μόνο τή λέξη *ρίζα* μαζί μέ τή γενιά της, θά νιώσεις βαθειά μέσα σου μιá ακρίτσα ρίζας ζωντανή

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

νά ανανεώνεται. Και τά πράγματα στήν απλότητά τους συνορθώνονται, αφού πρώτα έχουν συναρθρωθεί μέ τή λέξη, πού τά εκφράζει έπακριβώς. Τό απλό στόν Βαρέλη σημαίνει πάντοτε τήν πανάρχαιη έννοια τή σύμφυτη τών πραγμάτων μέ τό λόγο. Συνεπώς θέλει νά τά κρατήσει ζωντανά γιατί πρέπει νά μείνουν ζωντανά. Κι' αυτά πού έγώ τά είπα μέ σαράντα λέξεις -χωρίς ν' αποδώσω τήν ούσία τους- ό Ποιητής τά είπε, τόσα κι' άλλα ακόμα μέ τρεῖς. Μέ τρεῖς καί μάλιστα παρενθετικές λέξεις, *ρίζα της γενιάς τους*. Κι' αυτήν τήν αυτονόητη καί όλοφάνερη θεώρηση έμεῖς "τά νοήμονα όντα" τήν άγνοήσαμε, τήν παραβλέψαμε. Κι' ό Ποιητής άλλου φωνάζει κι' έπισημαίνει τά έγκλήματά μας, τά κρίματά μας. Γιατί δέν πειθαρχήσαμε στόν άφθαρτο νόμο στόν όποιον ξετυλίγεται κι' απλώνεται ή διαλεκτική τοῦ σύμπαντος.

Τό τρίτο καί τέταρτο μέρος τῆς "Ωδής", τών σελίδων 29 καί 30, μ' αφήνουν σιωπηλό. Άδύνατον νά μιλήσει κανείς γι' αυτά δίχως ν' άδικήσει έναν μεγάλο δημιουργόν, έναν μεγάλο άθλητήν τῆς τέχνης. Γιατί έδω πιά ό άθλητής-Ποιητής Φώτης Βαρέλης, ρίχνει τό άκόντιο τῆς τέχνης Του πίσω άπ' τόν Ταῦγετο καί τό χάνεις άπ' τά μάτια σου. Πάει, κατευθύνεται στό μέλλον. Σοῦ μένει μόνο τ' όνειρο, μόνιμα.

Κι' όσο τό διαβάζεις τόσο όνειρεύεσαι. Ποῦ καί πότε θ' άκουστεῖ ό χτύπος κι' αντίχτυπος αυτής τῆς τέχνης -τῆς ποιητικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τῆς μουσικῆς, τοῦ χοροῦ, τοῦ θεάτρου, τῆς γλυπτικῆς καί τῆς αρχιτεκτονικῆς τῆς φύσης- πού

*...Οι ώριμες ντομάτες ανθοδέσμες κόκκινες
τα φασολάκια σκουλαρίκια σ' αυτιά πράσινα.
Οι μελιτζάνες, οι πιπεριές, οι κολοκυθιές
με τα μωρά της φυλής τους αγκαλιά,
οι μπάμες μ' ορθά τα γιαταγάνια τους...*

(Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 29)

Μά όχι. Τό κρατούν τα δέν ύπάρχει στό ποίημα. Υπάρχει μόνο ένα με. Καί: *οι μελιτζάνες, οι πιπεριές, οι κολοκυθιές / με τα μωρά της φυλής τους αγκαλιά*, δέν είναι πιά κολοκυθιές, αλλά γίνονται μάννες μ' έγνιες καί λαχτάρες, καί γιά τόν πιό άναίσθητο. Κι' όλα μαζί φορεῖς συναισθημάτων -όσο μειωμένης ή άμβλυμένης ευαισθησίας κι' άν είναι εκείνος πού τό διαβάζει, πού σοῦλεγα παραπάνω. Έτσι πιστεύω ότι τά εισπράττουν όλοι. Καί μέ τό νόμο τῆς διαδοχῆς μαζί, στήν αγκαλιά τους, μέσα τους. Γιατί τό *κρατούν τα* πού έγγραφα, μπορεῖ νά σημαίνει καί μητριά, μέχρι ακόμα καί δεσμότη ή δήμιο μπορεῖ νά σημαίνει ή όποιονδήποτε άλλον.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Πού γιά ν' άνεβεί αυτή ή παράσταση συνέβαλλαν

*...Τα χέρια! Τα χεράκια τ' ανθρώπου! Που κι' ο αετός
θα 'δινε τις φτερούγες του να τ' ανταλλάξει!...*

(Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 29)

Καί τό θαυμαστικό μπροστά στα χέρια! Τα χεράκια του ανθρώπου! Πού άν λείψει τό θαυμαστικό έδω θά κακοπάθει ή πλάση από τήν άβανιά και τ' άδικο.

Τό ύψος, άδερφέ, τών δύο αυτών στίχων τό βλέπω τρομακτικό. Έμπεριέχουν τήν τρομακτική δύναμη και σημασία του χεριού που δημιούργησε όλον τον πολιτισμό. Άκόμα και τό μυαλό του ανθρώπου τό κινητοποίησαν τά χέρια. Οί φτερούγες είναι τό μυαλό που ο αετός θά τίς ανταλλάσσει. Τά πάντα λοιπόν προέκταση του χεριού. Και τό μυαλό μας, τά χέρια τ'όβαλαν μπροστά. Κι' ο κυβερνήτης του διαστημοπλοίου χειριστής ονομάζεται. Τά χέρια λοιπόν προηγούνται του μυαλού. Είναι πιο μπροστά κι' άπ' τίς φτερούγες.

Άμέσως όμως τα χέρια γίνονται χεράκια. Νάτην έδω, ή άπροσμέτρητη γνωστική Του συνείδηση. Γιατί τά χέρια, τα χεράκια είναι κι' εκείνα που σφουγγίζουν και τά δακρυσμένα μας μάτια. Κι' είναι σά νά μάς λέει άκόμα: Για κρατείστε τα στή φυσική τους ιερότητα γιατί σάμπως πολύ μακρύνανε στήν εποχή μας. Κι' αυτό δίδεται ολοκάθαρα πιά παρακάτω που μάς λέει ότι: *Η ανθρώπινη πλεονεξία είναι σπουδή, είναι πράξη, έξω από κάθε νόμο της φύσης,*¹³⁷ και σε πολλά άλλα σημεία. (Μά, είπαμε, σε τούτο τό βιβλίο θά πορευτούμε μέ τάξη).

Σέ τέτοια θέματα, τα χέρια του ανθρώπου, σε τέτοια άθλήματα πιστεύω, έπρεπε νά ασκούνται και νά έθίζονται τά παιδιά μας. Και δέν είν' αυτά ούτε άσήμαντα ούτε αυτονόητα. Σαβούρια είναι κάτι άλλα που τά ταίζουμε. Και στον μαθητή που θά σου μνημονέψει μόνο τούς δύο στίχους Του Ποιητή και καταλάβεις ότι τούς έχει ένωτιστεί του βάζεις είκοσι (20) και διακόσια. Γιατί για σκέψου πόσα χέρια, πόσα χεράκια ανθρώπων -μπορεί και χιλιάδες- πονούν και δουλεύουν και τρέμουν κάθε μέρα για τον καθένα μας, για νάχουμε π.χ. μόνο τό ψωμί που τρώμε. Μόνον αυτούς τούς δύο στίχους άν προσπαθήσεις ν' αναλύσεις, δηλαδή νά βρεις τό βάθος τους, χρειάζεται ώκεανός γνώσεων.

Και τό δικό Του χέρι, τό άμωμο χέρι Του, όταν γράφει δέν κινείται για νά λάβει μά για νά προσφέρει. Νά προσφέρει εκείνο τό προϊόν για τό όποιο

¹³⁷ Εκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES, σ. 40.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

έχουν προηγηθεί τόσες και τέτοιες εσωτερικές πνευματικές και σωματικές αθλήσεις, πού όταν λαβαίνεις, λαβαίνεις πνεῦμα από τό πνεῦμα Του, ψυχή απ' τήν ψυχή Του.

Προσφέρει χωρίς νά αλλάζει τόν τρόπο τῆς προσφοῶς. Θέλω νά πῶ ὅτι μέχρις ἐδῶ δέν ἀνανεώνει οὔτε μεταβάλλει τή μορφή τῆς λογοτεχνίας ὅπως τήν ξέρουμε. Καί δέν φαίνεται νά τόν ἀπασχολεῖ ιδιαίτερα τό ζήτημα παρά μονάχα νά κάνει "καλή ἐφαρμογή".

Ἔτσι, ἐπιφανειακά ἄν τό δοῦμε, βλέπουμε ὅτι δέν ὑπάρχει ἐξέλιξη στή μορφή -γνώριμος μᾶς εἶναι ὁ τρόπος. Παραπέρα ὅμως βλέπουμε: πρῶτον. Ὅτι τό τόσο ἀπλό "καλή ἐφαρμογή" Τόν ἔχει βασανίσει μιᾶ ζωή καί τελικά τά συμπεριλαμβάνει ὅλα, καί δεύτερον. Ὅτι τό μόνο πού Τόν ἀπασχολεῖ εἶναι νά προσφέρει, χωρίς ὁ ἴδιος νά ἐπιθυμεῖ οὔτ' ἓνα "εὐχαριστῶ". Καί πῶς πέρα: Ἡ ἐπιθυμία Του, ὁ πόθος Του νά δώσει στόν ἄνθρωπο, μέ τήν καρδιά Του ὅλο τό φέγγος τῆς καρδιάς Του ὅ,τι δημιούργησε ἡ ἀγάπη Του καί τό αἷμα Του γιά τόν ἄνθρωπο, εἶναι τόσο ἀγνά καί λαμπερά καί ἔντονα, καί στά προσφερόμενα ἔχει μεταφερθεῖ τό δικό Του φέγγος, ὥστε ἐσύ δέν προσέχεις τί στολή φοράει προσφέροντας οὔτε τί περιτύλιγμα -ἐξωτερική μορφή ἔχει τό προσφερόμενο.

Ἔτσι ἡ προσφορά Του, ὡς μορφή, μπορεῖ νά μὴν ἐξελισσεται. Κλασική εἶναι. Γνώριμη. Τόν ξέρουμε αὐτόν τόν τρόπο. Ἔχουμε ὅμως κάτι πολύ σημαντικότερο. Συντελεῖται κάτι πολύ σπουδαιότερο. Ἀνελίσσεται ὁ ἀναγνώστης. Ἀνέλιξη δική μας γιατί μεταλάβαμε οὐσία ζωῆς. Κι' ὁ Ποιητής μέσ' απ' αὐτό μεταμορφώνει καί τή μορφή πούχει γίνεῖ ἓνα μέ τήν προσφορά. Καί νά ξέρεις ὅτι κάθε μορφή τέχνης κρίνεται ὄχι ἀπό τό πόσο αὐτή ἐξελισσεται ἀλλά ἀπό τό πόσο ὁ ἀναγνώστης ἀνελίσσεται. Καί ἐδῶ ἔχουμε μόνο ἀνέλιξη.

Ἔτσι τά ἀντίκρυσε καί τά ξαναντίκρυσε ὁ Ποιητής ὅλ' αὐτά καί Τόν

...άκουε ο θεός της ερημιάς...

(Ἐκ Βαθέων, "Ὡδή", σ. 29)

μόνο. Ὁ Νόμος. Ποῦ λοιπόν καί πότε θ' ἀκουστεῖ ὁ χτύπος κι' ὁ ἀντίκτυπος ἀπό τό ἀκόντιο πού ἔστειλε, μαζί μέ τήν κραυγή ἀγωνίας πού ἔβγαλε τή στιγμή πού τῶριχνε, καί πού ὑπάρχει στό τελευταῖο μέρος τοῦ ποιήματος, τώρα πού:

*...πὸς ἐγίνε να μεταφερθεῖ τῆς καρδιάς ἡ λαχτάρα
κάτω στον ἄμμο τῆς θάλασσας μεσ' στα κλουβιά;...*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*...Όλα τὰ γύρισ' ανάποδα σήμερα, όλα,
εγωιστικό και κουφόμυαλο το ανθρώπινο ζώο...*

(*Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 30*)

δέν ξέρω. Πάντως ένα περήφανο φρόνιμο δάκρυ μεγάλου -γέροντος- Ποιητή
μ' εκείνο τό:

... "Την μοίρα του ανθρώπου έχω χάσει απ' τὰ μάτια μου!"

(*Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 30*)

πέφτει στή γῆ καί σέ πάει κατευθείαν στό ἐπιτύμβιο τῆς στήλης τοῦ Κερα-
μικοῦ *στάθι καί οἴκιρον*. Γιατί, ἐν προκειμένῳ, ἀπειλεῖται ἄμεσα τό Ἡρα-
κλείτιο *μεταβάλλον ἀναπαύεται*.

Ἵδια ἀλλάζουν. Ἵχι ὅμως ὁ νόμος τῆς ἀλλαγῆς. Μά νά πού:

...εγωιστικό και κουφόμυαλο το ανθρώπινο ζώο...

(*Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 30*)

χαλάει τόν ἴδιο τό νόμο τῆς ἀλλαγῆς. Ἀνατρέπει τή φυσική τάξη. Κι' ὁ Ποι-
ητής *τρέμει τό Θεό νά τό πεῖ*. Γιατί ὑπάρχουν μερικά πράγματα τόσο ἱερά
πού δέν ἐπιτρέπεται νά τὰ ἀγγίζουμε, ἐνῶ, πιάνοντάς τα ἀπλῶς στό στόμα
μας, πρέπει νά τρέμουμε. Τελικά τό λέει τρέμοντας καί προτάσσοντας τόν
ἑαυτό Του:

...Ὅσο για μένα την μοίρα μου την είδα, την ζέρω...

(*Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 30*)

Ἵσαμε ἐδῶ τό ἀκόντιο πού ἄφησε τό βλέπουμε πές. Τό παρακολου-
θοῦμε. Ἀπό Ἵδῶ καί πέρα ὅμως καί μέ τό στίχο:

...Την μοίρα του ανθρώπου είναι που έχω χάσει από τα μάτια μου...

(*Εκ Βαθέων, "Ωδή", σ. 30*)

χάνεις καί σύ τό ἀκόντιο.

Κάθου καί ἀνάμενε, φίλε μου ἀγαπημένε, καί σύ κι' ἐγώ (ἐγώ κι' ἐσύ δέν
θά προλάβουμε) καί οἱ ἐπόμενες γενιές, στήσε σκοπιά καί καρπούλι καί κά-
τσε καί περίμενε νά ἰδεῖς ποῦ θ' ἀκουστεῖ ὁ χτύπος καί τ' ἀντιχτύπι τούτου
τοῦ στίχου. Γιατί ὁ Ἰούδας τοῦλάχιστον τ' ἀργύρια τῆς προδοσίας τά πέταξε
κι' ἀπέ πῆγε καί φουρκίστηκε, ἐνῶ ἐμεῖς σήμερα πού *ἡ ἀνθρώπινη πλεονεξία*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*είναι σπουδή, είναι πράξη έξω από κάθε νόμο της φύσης,*¹³⁸ μου φαίνεται ότι θά τὰ παίξουμε στό χρηματιστήριο ἢ θ' ἀγοράζουμε ὁμόλογα γιατί στόν τόκο δέ συμφέρει. Κι' ἀπό πάνου ὀργιζόμαστε ὅταν μᾶς λένε τήν ἀλήθεια.

Ἐ, αὐτό ὀνομάζεται πλήρης ἀνατροπή τοῦ Νόμου, τῆς τάξης. Καί πῶς λέγονται ὅλα τοῦτα ἀπό τόν Βαρέλη; Μέ λέξεις ζωντανές καί συγκεκριμένες, καί μέ συγκεκριμένο περιεχόμενο καί εἰδικό βάρος. Κοφτές καί τσεκουράτες πού λένε. Καί βαρύτητα τέτοια πού ἓνα κι' ἓνα μᾶς κάνει δύο ἐδῶ στή γῆ. Ξελαμπικαρισμένες λέξεις, ἀπαστράπτουσες πού καθρεφτίζουν τό νόημα τους ὀλόκληρο.

Καί μᾶς καί θίξαμε τό φιλολογικό-αισθητικό μέρος τῆς "Ὠδῆς", ἐπιτρέπé μου, νά συμπληρώσω δύο λόγια ἀκόμα πού τὰ θεωρῶ ἀπαραίτητα. Ἡ ἀναφορά στό Αἰγαῖο, στά βουνά τῆς πατρίδας, ἡ λεπτομερής παράθεση τῶν ἄγριων καί καλλιεργουμένων φυτῶν, ὁ ἐντυπωσιακότατος -ἔτσι θά τόν χαρακτηρίζα- τρόπος πού ὄλ' αὐτά παρουσιάζονται μπροστά μας, καί πού τό καθένα ἀπό μόνο του ἀποτελεῖ ὀλοκληρωμένο ποίημα, ὀλόκληρη νοητική σύλληψη, δέν ἔχουν σκοπό -εἶναι βέβαιο τοῦτο- νά ντύσουν τό στίχο μέ στολίδια καί τό ποίημα ὀλόκληρο μέ ρυῖχο ἀστραφτερό, τῆς μεγαλοπρέπειας, ἀλλά ὄλ' αὐτά, σέ μιά μείξη στήν παλέτα τοῦ ζωγράφου, εἶναι πυρήνας σύγκρισης μέ τό σήμερα, μέ τό *καί τώρα*. Γιά ν' ἀκουστῆ ἡ ἠχηρή καμπάνα τῶν ἔξι τελευταίων στίχων. Πού, εἰδικά στόν τελευταῖο, *τη μοῖρα του ἀνθρώπου ἔχω χάσει ἀπό τα μάτια μου*, λέγοντάς μας ὅτι τήν ἔχει χάσει, ταυτόχρονα φτάνει μ' αὐτόν τό στίχο καί μᾶς φανερώνει τό βαθύ στρῶμα τῆς ὑπαρξης. Καί μᾶς χρεώνει ὅλους νά σκεφτοῦμε. Ἀδιάφορο ἂν αὐτό τό *εγωιστικό καί κουφόμυαλο ἀνθρώπινο ζῶο* καταλάβει ποτέ τό Λόγο Του. Ἐκεῖνες πάντως οἱ ἐπιθετικές ἀντιθέσεις *κουφόμυαλο, ἀνθρώπινο ζῶο*, πού δέν εἶναι ἀπλά ἐπίθετα, ἀπλές λέξεις, ἤχοῦν σά σάλπιγγες καί μαστίγια στήν ἐπίθεση, φανερόνοντας καί τό μέγα μέγεθος Τοῦ μεγάλου Ποιητή ἀπό κάθε ἄποψη.

Καί λέω ἐπιθετικές ἀντιθέσεις καί σάν λέξεις καί σάν οὐσία -τέτοια ὑπέροχα εἶναι ὄλο τό βιβλίο, ἐνδεικτικά τὰ ἀναφέρω ἐδῶ, κι' εἶναι ἐκεῖνα πού κάνουν τίς ἀλυσιδωτές ἐκρήξεις- γιατί τό δεύτερο συνθετικό στό *κουφόμυαλος*, ὅπως εἶναι φανερό, παραπέμπει στή νόηση, στή λογική, στήν ἐργήγορη, στό ἀνύσταχτο, στό νοῦ, τό μυαλό. Ἐρχεται ὅμως τό πρῶτο συνθετικό (πρόσεξε, πρῶτο· τό βάζει πρῶτο· καί μήν εἰπεῖ κανεῖς ὅτι τῶβαλε γιά νά σχηματίσει τή λέξη. Δέν ἔχει τέτοιες δυσκολίες ὁ Βαρέλης. Αὐτά τὰ λένε ὅσοι ἔχουν ἀχαμνά μυαλά. Ὁ ἴδιος τάχει πρό πολλοῦ ξεπεράσει. Παιχνιδάκια εἶναι στά χέρια Του, ἐνῶ ἐδῶ μιλοῦμε γιά ἀθλήματα). Ἐρχεται ὅμως,

¹³⁸ *Εκ Βαθέων*, "Ο TEMPORA Ο ΜΟΡΕΣ", σ. 40.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

έλεγα, τό πρώτο συνθετικό, *κουφό*, πού όλα τά παραπάνω, τοῦ δευτέρου, τά σβήνει. Μά θά εἶπεις: τό μυαλό εἶναι πού ἀκούει; Βέβαια. Κατά τό σχῆμα "νοῦς ὄρᾱ καί νοῦς ἀκούει". Κι' ἐδῶ ὁ νοῦς εἶναι κουφός. "Δέν ἀκούει, λέμε, τό ξερό του τό κεφάλι". *Κι ὁ εγκέφαλος, ἔτσι και πάρει στραβό δρόμο, δεν γυρνάει ποτέ πίσω*, θά μᾶς εἰπεῖ ἄλλοῦ, καί κράτα το αὐτό, θά μᾶς χρειαστεῖ.

Τό ἴδιο συμβαίνει μέ *το ανθρώπινο ζώο*. Κοίτα ὅμως καί πρόσεξε πού σημαδεύει μ' ἓνα *καί* πού ἔχει ἀνάμεσα *εγωιστικό* μέ *κουφόμυαλο*. Ἔτσι ὁ στίχος γίνεται:

...εγωιστικό και κουφόμυαλο το ανθρώπινο ζώο...

(*Εκ βαθέων*, "Ὠδή", σ. 30)

καί πολλαπλασιάζεται τέσσερες φορές κι' ἀποκτᾶ ἄλλο ἀπροσμέτρητο μέγεθος καί βάρος. Καί τό *κουφόμυαλο* πιά πάει ἐπίθετο στό *ανθρώπινο ζώο*, χωρίς ἀνάμεσά τους τίποτα. Μονοκόμματο. *Το ανθρώπινο ζώο* δεδομένο. Δέν Τοῦ ἀρκεῖ ὅμως Τοῦ Ποιητή. Ἔτσι τοῦ βάζει μπροστά ἐκείνη τή λέξη δυναμάρι, *κουφόμυαλο*, (φοβερή λέξη φοβεροῦ ἀνθρώπου, κατά-δικό Του δημιούργημα) καί κλειδώνει τό γεφύρι πού ἐνώνει τούς δύο κόσμους, τούς δύο δρόμους: τοῦ χτές μέ τοῦ σήμερα καί τοῦ αὔριο.

Γιά νά μᾶς πεῖ ἀμέσως μετά: Τό δρόμο ἴσαμ' ἐδῶ τόν εἶδα, τόν περπάτησα, τόν ξέρω. Σίγουρος καί ἀσφαλής. Ἀπό ἄδω καί πέρα σᾶς καλῶ νά προσέξετε. Ἀπό ἄδω καί πέρα ὁ μέγας ἄγνωστος Χ (Τό ἴδιο μᾶς τό λέει κι' ἄλλοῦ. Στή σελίδα 67. Τόσο πολύ Τόν ἀπασχολεῖ τό ζήτημα).

Ἄς σταθοῦμε λίγο στό "Ἡ κλωνοποίηση" καί νά τή (τό) δοῦμε, ὅσο μποροῦμε, συνολικά.

Ἦπ' ὄψιν, φίλε μου, ὅτι τό κάθε ποίημά Του, κι' ὅλα μαζί, πρέπει νά τά βλέπουμε συνολικά. Δέν προσφέρεται αὐτή ἡ ποίηση γιά τεμαχισμούς κι' ἀνατομικούς πάγκους. Δέν εἶναι νά τή βάζεις κάτω καί νά κόβεις, ὅπως κάνουν τά σχολικά ἐγχειρίδια κυρίως τοῦ Λυκείου πού ξέρω ἢ τά φροντιστηριακά βοηθήματα κατ' ἐφαρμογήν τῶν ὀδηγιῶν -δέν ξέρω σ' ὄνομα ποιᾶς σκοπιμότητας- τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου. Οὔτε ἡ λέξη "ἰνστιτούτο" μ' ἀρέσει. Νά κόβουν, νά κόβουν καί μάλιστα ἐκεῖ πού δέν πρέπει.

Ἡ ποίηση τοῦ Βαρέλη εἶναι νά τή βλέπεις καί νά τή χαίρεσαι σκεπτόμενος. Νά τό ἀντικρύξεις τό κάθε ἄγαλμα καί νά τό χαίρεσαι. Ἡ χαρά καί οἱ σκέψεις ἔρχονται μόνες τους. Τά φέρνει τό ἴδιο τό ποίημα. Ἡ μαγνητική του δύναμη ἢ τεράστια πού ἀσκεῖται σ' ἓνα εὐρύτατο μαγνητικό πεδίο, πού καί μακριά του νά σταθεῖς, ἀπάνω της θά σέ τραβήξει. Ἔτσι δέν προσπαθῶ καί

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

δέν θέλω νά μπῶ σέ φιλολογικές ἢ ἄλλες λεπτομέρειες. Πού δέν τίς κατέχω κιόλας κι' ἄλλοι ἀρμόδιοι ὑπάρχουν γι' αὐτά, κι' ἀπό ἔνα σημεῖο καί πέρα καταστροφικές τίς θεωρῶ, ἰδιαίτερα στήν περίπτωσή μας. Μέσος ἀναγνώστης εἶμαι κι' ὅ,τι μ' ἔκανε τό ποίημα νά σκεφτῶ μεταφέρω μαζί μέ τή χαρά πού μέ πλημμύρισε ἀντικρύζοντάς το ὀλόκληρο. Χαρά πού τή γεννᾷ τό τράβηγμα, ἡ ἔλξη, πού ἀσκεῖ ἀπάνω μου ἡ τέχνη Του. Κι' αὐτήν τήν ἀκαταμάχητη ἔλξη εἶναι πού δέν μπορῶ -καί δέν θέλω- νά τήν ἀνακόψω. Ἀντίθετα μάλιστα τήν ἀφήνω λεύτερη νά δράσει, νά μ' ἀνυψώσει. Κι' ἔρχονται σκέψεις καί χαρά πού ὁμολογῶ σπάνιες φορές ἔνωσα μέχρι σήμερα καί μέ λίγους, πολύ λίγους ποιητές κι' ἄς εἶναι πολλοί θάλεγα ἐκεῖνοι πού διάβασα, γιατί πάντα μ' ἄρεσε νά διαβάζω ποίηση, ὅπως ἐσύ γνωρίζεις. Καί τό "κέρδος" λίγο, ἔως ἐλάχιστο καί τίς περισσότερες φορές τίποτα. Μπορεῖ νά εἶναι δική μου ἀδυναμία. Νά φταῖνε τά δικά μου γονίδια.

Αὐτά ὅμως μέχρι πού μ' ἔφερεσ σ' ἐπαφή μέ τό ἔργο Του. Καί δέν εἶναι τοῦτο ὑπερβολή οὔτε λόγος τῆς κολακείας, ὅταν μάλιστα δέν ὑπάρχουν γιά τοῦτα αἰτίες.

Μά σάν καταπιάνομαι μέ κείμενα τοῦ Βαρέλη (ἄς εἶναι καί πεζός λόγος, ποίηση ἔχει κι' ἐκεῖ) νιώθω νά φτερουγίζει μέσα μου ἐκεῖνο τό ἴδιο ἀηδονάκι πού πετάριζε στήν πρώτη μας νιότη, ὅταν εἴμαστε ἐρωτευμένοι πές. Ὀλόκληρο τό κορμί μου μουδιάζει, τραντάζεται, παθαίνει. Γλυκά, περήφανα, λεβέντικα. Ἀπ' τ' ἀλλιότικα τραγούδια πού λέει σοβαρά, χαρούμενα, λυπημένα. Ἀλλά τ' ἀηδονάκι τό ἴδιο. Καί γιά τοῦτο σοῦ μιλῶ τώρα.

"Ε, αὐτό τ' ἀηδονάκι εἶναι πού δέν ἀκούω, παρά μονάχα λίγες, πολύ λίγες φορές διαβάζοντας ἄλλους ποιητές. Μέ τόν Βαρέλη ὅμως ἀρχινᾷ ἀμέσως καί δέν σταματᾷ τ' ἄτιμο νά τραγουδεῖ, οὔτε ὅταν κλείνεις τό βιβλίο. Καί σέ καλεῖ καί σέ ξανακαλεῖ. Πάλι καί πάλι. Ἄϊντε κι' ἀπ' τήν ἀρχή. Ἴσως εἶν' ὁ τρόπος πού τά λέει καί στήν ψυχή μου ταιριάζει. Ἴσως ἐκεῖνα πού λέει. Μπορεῖ καί τά δυό. Σίγουρο ὅμως εἶναι ὅτι καί τά μέν καί τά δέ τά λέει μέ τήν ψυχή Του σέ τραγούδι ΕΝΑ.

Γιά τό "Η κλωνοποίηση" κινήσαμε κι' ἄλλοῦ βρεθήκαμε. Γιά στράφου σ' αὐτήν. Πού μ' ἔκανε χίλια νά σκεφτῶ, πού ποτέ δέν εἶχα σκεφτεῖ ὅταν ἄκουγα γιά τό θέμα. Ἐχω βλέπεις ζακόνια, βίτσια· πές τα κι' ἀναισθησία, ἀπάθεια. Νά ὅμως πού μοῦ βρῆκε τό "κουμπί", ὅπως τῶβρισκε στούς μαθητές Του, καί ἡ μηχανή μονομιᾶς τραντάζεται καί παίρνει μπροστά.

Καί πρῶτα-πρῶτα νά ξανασκεφτοῦμε τό μοναδικοῦ μεγαλείου θαῦμα τῆς μητρότητας, πού θές δέ θές, ἀκούγεται δυνατά καί καθαρά ἀπό τόν πρῶτον κιόλας στίχο μέ τήν ἀπορία του, τήν εἰρωνεία, τήν παρήχησή του τήν ἀπαλή. Ἐκεῖ πάει ὁ νοῦς σου μέ τό πρῶτο. (Τό ἀπέδειξα, τό βεβαίωσα καί μέ

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

μερικούς καλούς φίλους, πού τό διάβασα στόν καθένα χώρια. Όταν έχω κέφια μοιράζομαι χαρά και προβληματισμούς μέ φίλους, κάνοντας τέτοια "πειράματα"). Γιατί ό παρέχων τά γονίδια, τί θάσαι; Γονιός ή καρντάσι τοῦ κλωναριοῦ του; Και τό κλωνάρι, τόν δότη, τί θά τόν έχει; Για νά σταθοῦμε μέ προσοχή γιατί ἐδῶ μοῦ φαίνεται, σέ στάση προσοχῆς πά νά στεφανώσουμε ξέρακες. Τό κλωνάρι θά πει ποτέ τή λέξη "μάννα"; Στήν ἐρώτηση "πόσα παιδιά έχεις;" τί θ' ἀπαντοῦμε; "Έχω τόσους κλώνους, τάδε και τάδε και τάδε; "Η θ' αλλάξουμε και τήν ἐρώτηση; Κι' ό δότης δέν θάσαι Κύριος; Κύριος ποῦ και σέ ποιόν; Ασφαλῶς πάνω στά γονίδια ενός ἄλλου ἀνθρώπου, πού θά εἶναι αἰώνιος σκλάβος -και ή σκλαβιά ἐξασφαλισμένη στόν αἶωνα τόν ἅπαντα για γενεές γενεῶν- χωρίς καμμιά δυνατότητα νά γίνει κάποτε ἐλεύθερος.

Οἱ δοῦλοι πάντως στήν ἀρχαιότητα, στήν Ἑλλάδα τοῦλάχιστον, τήν εἶχαν αὐτή τή δυνατότητα. Και γράμματα, ἂν ἤθελαν, μποροῦσαν νά μάθουν. Θυμήσου: Ὁ Αἴσωπος ἦταν δοῦλος. Ἀκόμα και μεγάλοι φιλόσοφοι, ὅπως ό Ἐπίκουρος, ό Ἐπίκτητος κι' ἄλλοι. (Άσε, ἄλλο θέμα τοῦτο· τά γράμματα πάντως μᾶς τᾶμαθαν κολοβά).

Σκέψεις χίλιες πού κάνοντάς τες ἀνατριχιάζεις. Τό κεφαλάρι πού ἀνοιξε ό Ποιητής ἀδύνατο νά τό πομώσεις. Κι' ἂν ταπώνεται ἀπό τή μιά πάντα, σκάει ἄλλοῦ δυνατότερα, ὀρμητικότερα.

Κι' ὅμως ό Ποιητής δέν έχει στό ἔργο τέτοια σχήματα σκέψεων. Αὐτό τό σχῆμα τό ἀναποδογυρίζει. Κι' ὅλα τά συνοψίζει σέ ἓνα και δίδει και τήν ἀπάντηση στά ἐρωτήματα, λέγοντας ὅτι ο κλώνος, θᾶμαι πάλι ἐγώ, ό δότης,

...Χωρίς βέβαια εκείνα

Που με φόρτωσε ως εδώ η ζωή που περπάτησα...

(Εκ Βαθέων, "Η κλωνοποίηση", σ. 31)

Κι' ἐδῶ χτυπάει τό καμπανάκι τοῦ πιεσόμετρου στ' αὐτιά σου και πίεση τριάντα και σαράντα και σίγουρο ἐγκεφαλικό. Ποιό καμπανάκι, φίλε μου, και ποιό μανόμετρο. Καμπάνες Μοσχοβίτικες πές και καμπανιές τῆς ἴδιας τῆς ὑπόστασῆς μας ὡς ἀνθρώπων. Και «γενετική μηχανική» λένε, «ἐπί τό ἐπιστημονικόν». Βλέπε ὀρολογία ἐπιστημονική. Κι' ἐδῶ μέ τήν κλωνοποίηση και τή «γενετική μηχανική» τά παιχνίδια πολύ ἐπικίνδυνα. Τρόφιμα μεταλλαγμένα, κλωνοποιήσεις διαφόρων εἰδῶν και ζώων. Ὡς και για δημιουργία «ζωντανῶν παιχνιδιῶν» γίνεται λόγος. Τά μοσχάρια, λένε, ὅλα θά εἶναι μαῦρα, στή μούρη ἴδια και ὅλα μιά κοψιά. Καρμπόν. Ἄσπρες μελιτζάνες,

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μώβ ντομάτες. Καί έτοιμάζουμε κανονισμούς στην Εϋρώπη για κλωνοποιημένους οργανισμούς... Άς τά σκεφτοϋμε.

Άναποδογυρίζει την εικόνα καί μās φέρνει μπροστά στό άπέραντο κενό. Έγώ. Άλλά χωρίς εκείνα που με φόρτωσε η ζωή. Σκιάχτρο δηλαδή. Καί άβυσσος, χάος. Μόνο κενό. Γιατί τί είν' ό άνθρωπος χωρίς εκείνα πού τον φορτώνει ή ζωή;

Καί τώρα ή μεγάλη Του τέχνη. Έδώ είναι ή μεγάλη ποίησή Του μέ κεφαλαία. Αυτή είναι ποίηση! Γιατί όμως είναι μεγάλη ποίηση, μεγάλη τέχνη; Νά απαντάμε στά "γιατί". Άν στά "γιατί" δέν απαντάμε δέν διαλεγόμαστε Άρβαλαμε. Όπως άρβαλανε νυχτοήμερα πολλοί καί διάφοροι στά τελεβίζια, τά έρτζιανά καί τά γραφτά τους.

Είναι λοιπόν Μεγάλη Ποίηση, άδερφέ μου, διότι:

-Μές στό άπέραντο κενό, μέσ στό χάος παρουσιάζει την εικόνα της προσευχής-καταφυγίου. Την εικόνα Του. Την εικόνα του ανθρώπου πού συνειδητά προσεύχεται για κάτι πολύ σημαντικό μά καθόλου προσωπικό. Του ανθρώπου πού προσεύχεται για την ανθρωπότητα καί τή μοίρα της.

-Αυτήν την εικόνα-στάση την καταλαβαίνουν όλοι. Είναι σ' όλους γνωστή καί οικεία γιατί όλοι μας κάποτε κάπου έχουμε προσευχηθεί. Κι' εκείνοι πού έφυγαν καί οι παρόντες κι' εκείνοι πού θά 'ρθοϋν. Εικόνα πού κατανοείται από τά "μωρά του κόσμου" ίσαμε τον άνθρωπο πού μπορεί νά ναι καί σάν τον Σωκράτη σοφός -πού κι' αυτός κάποτε προσευχήθηκε στον Πάνα (πρόσεξε: στον Πάνα).

-Διότι ό κάθε αναγνώστης όραμα ξεκάθαρο βλέπει μπροστά του. Τόν Άνθρωπο πού γονατιστός προσεύχεται για την ανθρωπότητα, τόσο συνειδητά καί βαθειά, πού ό ιδρώτας τρέχει στό πρόσωπό Του "ώσει θρόμβοι". (Άλήθεια, ό Χριστός, σέ τί καί γιατί νά προσευχήθηκε στό όρος των έλαιων -των έλαιων, όχι σέ άλλο τόπο- καί τί νά ειπε, άπευθυνόμενος σέ ποιόν; Κι' ένας Θεός προσεύχεται καί ποιόν ίκετεύει; Φαίνεται πάντως ότι καί οι Θεοί προσεύχονται).

-Άκόμα είναι Μεγάλη Ποίηση διότι εδώ ακούγονται καί τά λόγια της προσευχής. Οι δύο τελευταίοι στίχοι πού όποιος τούς άκούει βουβαίνεται. Γιατί παρόμοια προσευχή ίσαμε σήμερα δέν έχει άκουστεί.

-Διότι οι στίχοι αυτοί έρχονται από την αγωνία μιās καρδιάς μεγάλης καί γιατί λέγονται μέ τρόπο τόσο σοβαρό έως αϋστηρό, καί τόσο γλυκό έως αγαπησιάρικο καί περιπαικτικό. (Δυστυχώς δέν μοϋρχονται άλλες λέξεις). Καί τέτοια θέματα μόνον έτσι προσεγγίζονται. Καί σκέφτομαι: ποιός δάσκαλος θά βρεθεί νά διδάξει αυτό τό ποίημα τώρα καί στό μακρινό μέλλον; Νά διδάξει όχι νά δασκαλίσει. Μακάρι νά βρεθοϋν πολλοί. Γιατί εδώ δέν είναι μόνο τό θέμα του μέγα, είναι καί μέγα τό μάθημα πού δίδει για τό τί είναι

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

και πώς πρέπει να γράφεται ή ποίηση. (Κι' όσοι δέν μπορούν, να υποβάλουν
άμέσως παραίτηση).

...Και να μη ξέρω πώς και πού να προσεύχομαι...

(Εκ Βαθέων, "Η κλωνοποίηση", σ. 31)

Ούτε πώς ούτε ποῦ. Καί νά λές:

*... "σώσε με, θε μου, απ' τον άνθρωπό σου"
ή "παράτησέ με, άνθρωπέ μου, στον Θεό σου! "*

(Εκ Βαθέων, "Η κλωνοποίηση", 31)

Πάρα πέρα ακόμα λοιπόν, είναι Μεγάλη Ποίηση διότι:

-Ο Ποιητής με τή βαθειά Του αρχαιοελληνική παιδεία καί γνώση, αυτό,
μαζί με τούς αρχαίους προπάτορές Του -πού ἔσκυψε πάνω τους με σεβασμό
κι' ἀγάπη ὅσο λίγοι-, τό λέει τῶν Θεῶν ὀργή. Καί μέ τό:

*...Να φτιάζουν, λέει, με γονίδια, δικά μου ας πούμε,
Έναν ολόιδιο με μένα. Χωρίς βέβαια εκείνα
Που με φόρτωσε ως εδώ η ζωή που περπάτησα,
Την παλιά μου δηλαδή συνείδηση και τα λάθη μου...*

(Εκ Βαθέων, "Η κλωνοποίηση", σ. 31)

ανοίγει μιὰ πόρτα πιό μεγάλη, κι' ὁ ἴδιος τώρα πιά κάνει λόγο γιά αὐτο-
κτονία τῆς ιδέας τῆς ιστορίας τοῦ ἀνθρώπου κι' ἐπισημαίνει αὐτό ἀκριβῶς
τό κακό τό ἀβυσσαλέο στή φρίκη του. Κι' ἄν, *ας πούμε* -ὅπως ἤδη ἔγινε πέρα
κατά Ἐδιμβοῦργο- φτιάσουν ἓνα ζωντανό μέ κεφάλι γίδας καί σῶμα προβά-
του, ἢ, *ας πούμε*, μέ γονίδια δικά μου ἓνα κεφάλι ἀνθρώπου καί πίσω ζώου,
μέ γονίδια τοῦ ζώου, δέν θά'ναι τοῦτο Κένταυρος, τραγέλαφος, χίμαιρα; (κε-
φάλι γίδας καί πίσω ὄχιά). Κι' ἄν, *ας πούμε*, σμίξουν πέντ' -ἔξη λογιῶν γονί-
δια κι' ἀπό κάθε εἶδος φτιάνουν κι' ἀπό ἓνα μέλος τοῦ νέου ὀργανισμοῦ; *Ας
πούμε*. (Εἶδες τί κάνει μόνο τό *ας πούμε* στό ποίημα καί γιατί τό ὑπογράμ-
μισα;). Γιατί τά λόγια τῆς προσευχῆς σέ τέτοιους πυρετούς τινάζουν ὅσους
τουλάχιστον δέν πάσχουν ἀκόμη ἀπό ἐγωλοβιάρικη ἀθανασία.

Κι' ακόμα πιό πέρα εἶναι Μεγάλη Ποίηση διότι (ἑβδομος λόγος)

-Ἐκεῖνο τό:

*Αυτό μας ἔλειπε. Να ξαναρχίσω και να ξαναζώ
Να ξαναπονάω και να ελπίζω...*

φανερώνει τό μεγαλειό Τοῦ Ἀνθρώπου καί τό μεγαλειό τῆς τέχνης Του. Καί τό φανερώνει γιατί Αὐτός, ἐνενήντα ἐτῶν σήμερα, καί τόσο περίπου ὅταν τὸ γραφε, δέν σκέφτηκε οὔτε μιά στιγμή νά φυλαχτεῖ πίσω ἀπό μιά κόψη φόβου, κάνοντας ἔστω κι' ἓναν ὑπαινιγμό ἐπιθυμίας συνέχισης τῆς φυσικῆς ζωῆς Του. Ἀλλά βγαίνει στά ξάγναντα καί τά ξέφωτα νά βλέπουν ὅλοι κι' ἀντικρῦζει τά πράγματα ὀλόϊσια σάν Ἑλληνας. (Κάτι εἶπαμε γι' αὐτό ἐκεῖ παραπάνω). Καί Ἑλληνας, συμπληρώνω, γιά τόν Βαρέλη σημαίνει ὅτι παίρνει ἐκεῖνες τίς ἀλήθειες τίς ἀμετακίνητες καί αἰώνιες πού ἔρχονται ἀπό τή φύση κι' ὄχι ἐκεῖνες πού μαγερέψανε τά τσερβέλα τῶν ἀνθρώπων. Τίς ζεῖ αὐτές τίς ἀλήθειες καί τίς ἀκολουθεῖ ὄλες μέ κριτήριο τήν ἠθική τῆς γνώσης κι' ὄχι μέ τήν ἀήθη ἠθική τῶν "ἀνεμιαίων δογμάτων" ἢ τῶν προλήψεων ἢ τῶν κακουργιῶν τῆς ἐπιστήμης. Δυστυχῶς ἀρκετοί "ἐπιστήμονες" σήμερα, μοῦ φαίνεται, ὅτι ἔχουν συγκροτήσει σπεῖρες, μέ δική τους ἠθική ὅπως οἱ ἐγκληματίες.

Μέ μιά λέξη, στέκεται σάν Ἑλληνας, πού καί τό κεφάλι νά Τοῦ κόψεις Αὐτός θά στέκει ὀρθιος γιατί ἔχει Ἑλληνας, ὅπως λέει ἡ παράδοσή μας.

Καί τήν ὁμορφιά αὐτῶν τῶν ἀληθειῶν τήν ἀθανατίζει. Καί συμπληρώνω ὅτι ἔτσι ἀθανατίζεται κι' ὁ Ἴδιος -ἔστω κι' ἂν δέν συμφωνεῖ σ' αὐτό- χωρίς πάντως ποτέ νά ἐπιδιώξει κάτι τέτοιο. (Ἴσως ἐδῶ κρύβεται μεγάλο μέρος τοῦ μυστικοῦ τῆς ἀθανασίας). Κι' εἶναι αὐτή ἡ ὁμορφιά δυνατή σάν τό νοῦ, καί προσωρινή, πού καταλύεται ὅπως τό σῶμα. Τί κάνει λοιπόν; Ἀγαπάει κι' ἀποθεώνει τόν ἄνθρωπο, αὐτό τό τραγικώτερο πλᾶσμα στό σύμπαν.

Βεβαίως αὐτά συνυπάρχουν σ' ὅλο τό ἔργο Του. Στό *Εκ Βαθέων* ὅμως, ἐνῶ θά Τοῦ συγχωροῦσε κανεῖς, στά ἐνενήντα του, κάποια ἀπόκλιση, Αὐτός δέν ἐπιτρέπει οὔτε σκέψη τέτοια. Δέν παραπατάει πουθενά. Ατενίζει τά μέγала θέματα, τά πάντα, κατάματα καί τά ἀποθεώνει. Τά κάνει κι' ἀστράφτουν, τά μαρμαίρει. Τό ξαναεῖπα καί τό ἐπαναλαμβάνω: Στήνει ὀλόκληρες νοητικές ἐποπτείες πού θά ἀπασχολοῦν τούς μελετητές, ὅπως σήμερα ὁ Καβάφης κι' ὁ Σολωμός -γιά νά μείνουμε σέ δύο Ἑλληνας.

Καί κάτι τελευταῖο γιά τήν Μεγάλη Του Ποίηση. Γιατί ἐκεῖνοι οἱ στίχοι:

...Χωρίς βέβαια ἐκεῖνα
Που με φόρτωσε ὡς ἐδῶ ἡ ζωὴ που περπάτησα,
Την παλιά μου δηλαδή συνείδηση καὶ τα λάθη μου,

(*Εκ Βαθέων*, "Η κλωνοποίηση", σ. 31)

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

στή μέση ακριβώς του ποιήματος, οί κεντρικοί, είναι πού στηρίζουν τά πριν
καί τά μετά. Καί όσα λέει κι' αυτά πού καλεῖσαι ἐσύ κι' ἐγώ κι' ό καθένας
νά σκεφτοῦμε. Καί ρωτάει εὐθέως: Αὐτά τί τά κάνεις μέ τήν κλώνωση; Ἐδώ
σέ θέλω τσολιά μου καί λεβέντη μου. Καί μέ 'κεινο τό:

...φτου κι απ' την αρχή!...

(Εκ Βαθέων, "Η κλωνοποίηση", σ. 31)

μέ τρεῖς στίχους πού ἀκολουθοῦν εἶναι καί σάν νά φτύνει τήν κλωνοποίηση
κι' ἀναδεικνύει ἄλλη μιὰ φορά πόσο τραγικό πλᾶσμα εἶν' ό ἄνθρωπος.

Ποίημα ὄνειροποίησης. Νά φιλοσοφεῖς ἀτέλειωτα. Νά λές καί νά μήν τά
σώνεις ποτέ.

Προσοχή στή στίξη του. Διάβασέ το σιγά, μαλακά, ἀπαλά, μέ χαμόγελο
ἀπορίας τόν πρῶτο στίχο. Προχώρα κλιμακωτά, ἀνέβα λίγο καί κατάληξε
βαθεία στήν προσευχή, χωρίς νά ἀγνοήσεις ποτέ τό συνεχές λεπτό Του
χιοῦμορ -αὐτό πού μόνο στόν Βαρέλη βρίσκω τόσο ὠραῖο. (Ἴσως γιά τό
χιοῦμορ Του δοθεῖ εὐκαιρία νά ποῦμε δυό λόγια παρακάτω).

*A ZIO FOTI.*¹³⁹ Τρεῖς λέξεις μαγικές πού βγάζουν ἦχους παράξενους. Πα-
ραπέμπουν στό ἀνήσυχο, στό δαιμόνιο, στό θεϊκό ζιζάνιο, στό φωτεινό πει-
ραχήρι. Καί στήν ἑλληνική τους ἀπόδοση, οί ιδέες πού ό γέρος σοφός γρά-
φει (χαράσσει σάν τόν Ἀρχιμήδη, ζωγραφίζει) μέσα στή σιωπή του ἀρχαίου
κόσμου, συνιστοῦν μιὰ φωτεινή θεϊκή εἰκόνα.

Οἱ ιδέες πού *τρέχουν...σαν ἄσπρα σύννεφα / πάνω απ' τους λογισμούς
σου*¹⁴⁰ τό κάνουν καί ἀγγελικά τρισχαριτωμένο.

Κοίτα το πάλι ὅλο μέ τό μεσιανό στίχο καί τό βαρύτατο *γράφεις*, ὄχι μόνο
μέ τήν ἔννοια πού τό ξέρουμε σήμερα, ἀλλά καί μ' αὐτήν τῆς παρένθεσης.
Τό 'ρῆμα στήν ἰταλική δέν ξέρω ἂν ἔχει καί τέτοια σημασία. Ἄν δέν ἔχει ἢ
ἀπόδοσή του στήν ἑλληνική συνολικά, τό φώτισε, τό ἀποκάλυψε, ἔτσι ὅπως
εἶναι συναρμοσμένο μέ τά ἄλλα.

Εὔγε τῆς Θεοδώρας πού τ' ὄνομά της συγκεντρώνει σημασία καί παρου-
σία.

¹³⁹ Εκ Βαθέων, "A ZIO FOTI", σ. 37.

¹⁴⁰ Εκ Βαθέων, "A ZIO FOTI", σ. 37.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Στά "Ουδέν απόλλυται"¹⁴¹ και "Μόνοι τους το ξέρουν",¹⁴² σεισμός υπό-κωφος ανεβαίνει από τή γῆ βαθειά. Αγωνιστικότητες συνειδησιακές, βιωμέ-νες. Μελέτη και γνώση τῶν ἀνθρώπων και τῶν πραγμάτων και δραματικές διεργασίες πού κρατιοῦνται και γίνονται καλλιτεχνήματα.

Μέ τό κορμί και τήν ψυχή ὀρθά παλεύει. Προετοιμάζει γιά ἄκουσμα πού σπάζει τό φράγμα τῶν ἤχων ἐφτά φορές. Ἐκατό βιβλία μπορεῖ νά σοῦ γράψει μόνον αὐτό τό ποίημα. Βιβλία γιά τήν ποίηση, γιά τήν τέχνη, γιά τήν αἰσθη-τική, γιά τήν ψυχολογία και τήν ἄλλη ἐπιστήμη ὅλη. Ἀπό τεχνητή γονιμοποί-ηση μέχρι τρομοκρατία. Καί διαφημίσεις "τέλειες" κάνεις γιά οἰκόπεδα στό φεγγάρι -και οἱ ἐκτάσεις τῆς γῆς και τῆς ψυχῆς χέρσες. Καί βιβλία ιστορίας κι' ἄλλα γιά πολεοδόμους. Καί γιά τή μαύρη μας τή μοίρα.

Σ' ὄλο τό κόσμημα, σ' ὄλο τό θησαυρό, σ' ὄλο τό βιβλίο, εἶναι θαρρῶ τοῦτο ἀπ' τά τέσσερα κομμάτια τά περίτεχνα και μεγάλα πού μπαίνουν πάνω, κάτω, δεξιά κι' ἀριστερά και τό σταυρώνουν. Εἶναι, πιστεύω, ἀπ' τά δυνατότερα τῆς μεγάλης ποίησης τῆς ἀληθινῆς. Ἐδώ ὁ Ποιητής ἔβγαλε κι' ἔβαλε ὅλες τίς ἀγωνίες Του και τήν τέχνη Του. Μιλῶ γιά τό: "Ο TEMPORA Ο MORES".¹⁴³

Διάβασέ το δέκα φορές, εἴκοσι, πενήντα κι' ἑκατό. Πάλι θά λές θές νά τό ξαναδιαβάσεις. Συλλογίσου το ἄλλες τόσες ὅσο κι' ἂν σέ πικραίνει. Πάλι οἱ λογισμοί σου σ' αὐτό θά πηγαίνουν. Γιατί ἐδῶ ὁ Ποιητής κατόρθωσε νά ζω-γραφίσει τό ἀζωγράφιστο. Ἐδώ ὁ λόγος και τά ιστορούμενα, τά λεγόμενα - πές τα προβληματισμούς, ὅπως θές πές τα-, συνηχοῦν.

Δέν εἶναι, ἀγαπημένε φίλε, ὅλα ὅσα τυπώνονται και στέλνονται και περ-πατοῦν, ἀπό τή θειά μας τήν καθαρίστρια (δέν ἔχω τίποτα μέ τίς καθ' ὅλα συμπαθέστατες καθαρίστριες, -γι' ἄλλες μιλῶ. Ἴσα-ἴσα τίς καθαρίστριες τά μέγιστα τίς ὑπολήπτομαι και μπορεῖ και μερικές να εἶναι και καλύτερες και νά νιώθουν περισσότερο ἀπό πολλούς "ἀρμόδιους" και "μορφωμένους"), δέν εἶναι, λέω, ποίηση. Ἐχουμε χρέος νά κάνουμε διάκριση ("μέγιστον διά-κρισις"). Τά πολλά εἶναι ἄχυρα και πούσια. (Πούσια λέγαμε στά χωριά μας τά φύλλα πού βγάζαμε ὅταν ξεφυλλάγαμε τόν καρπό τ' ἀραποσιτιοῦ, τοῦ καλαμποκιοῦ, στίς ξέλασες. Καί διαλέγαμε τά καλά και γεμίζαμε τά στρώ-ματα πού κοιμόμαστε γιά νά ναι παχιά και μαλακά κι' ὁ ὕπνος γλυκός. Τ' ἄλλα, τά ἐντελῶς ἄχρηστα, τά πετάγαμε. Αὐτά ἦσαν πούσια. Ἐλεγε δηλαδή ἀπ' αὐτά ἡ οὐσία. Ἀπουσίαζε ἡ οὐσία. Ἦσαν ἔξω ἀπό τήν οὐσία -πού ἦταν

¹⁴¹ *Εκ Βαθέων*, σ. 38.

¹⁴² *Εκ Βαθέων*, σ. 39.

¹⁴³ *Εκ Βαθέων*, σ. 40.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ο καρπός. Κρίμα μου φαίνεται να χάνονται τέτοιες λέξεις του λαού μας. Όπως κι' ή λέξη ξέλαση, ή διαδικασία δηλαδή του εξελαύνω, σύρω, τραβῶ έξω. Ο Δάσκαλος μ' έμαθε να δουλεύω έτσι, στο Δάσκαλο και μέ τή μέθοδό Του. Αλλιώς θά'λεγα εγώ τέτοια; Κι' όσα λεξικά κοιτάξα -καλά λεξικά- τίς δύο αυτές λέξεις δέν τίς έχει κανένα). Τά πολλά λοιπόν, μου φαίνεται, σκύβαλα και πούσια κι' ἄχυρα. Καί ψάξε σύ να βρεῖς καρπό.

Τό βιβλίο όμως για τό όποιο μιλάμε, όλο, και τό ποίημα πού σταθήκαμε, είναι καρπός σοδειασμένος "χίλια μόδια κι' ό σπόρος χώρια". Και πάνω έχει ταμπέλα γνησιότητας και γεροσύνης και ταμπέλα καταγγελίας όλων των κακουργιών του ανθρώπου.

Έκείνο τό:

*...φαντασία των δέντρων είναι ο ουρανός,
(Εκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES, σ. 40)*

-τρομερή φράση τρομερού ανθρώπου, από πλευράς ουσίας ποιητικής, αισθητικής και φιλοσοφίας- σε πάει στά ούράνια. Και μ' εκείνο τό:

*η ανθρώπινη πλεονεξία είναι σπουδή, είναι πράξη
έξω από κάθε νόμο της φύσης, που ο άνθρωπος,
προνόμιο τάχα ενός θεού, την στήνει ο ίδιος όπως την θέλει,
(Εκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES, 40)*

σ' αφήνει μετέωρο και πέφτει κι' αν μπορείς να μην κακοπάθεις. Μέ τέσσερεις στίχους, πού κανείς δέν μπορεί ν' άμφισβητήσει τήν αλήθεια μέσ στή γεωμετρία της, καταβαρathρώνει όλους τους μοντέρνους επιστήμονες οικονομολόγους, τραπεζίτες, έκσυγχρονιστές, χρηματιστές, τοκογλύφους, παίχτες, σουλατσαδόρους, άεριτζήδες, μ' όλη τή λύσσα πού μᾶς έχουν μεταδώσει για "κονόμα", μαζί μέ τήν άγριάδα και τή χάνωση και τό θόλωμα του ματιού, πού ή λύσσα φέρνει, και τά λέμε ύγεία.

"Στῶμεν καλῶς". Θά μᾶς μιλήσει απ' ευθείας ό Ίδιος. Έγώ άπλῶς κατάλαβα καλύτερα μ' αυτό τό ποίημα, και μιά κι' έξω, γιατί ό Ποιητής θαυμάζει τή Σπάρτη μέ τόν Ταύγετο και τήν όδό των Τριακοσίων πού μου λέει στό τηλέφωνο και στά γραφτά Του.

Άκου! Μιλεί ό Ίδιος και λέει ότι θαυμάζει τή Σπάρτη τή λιτή, τη Δωρική. Τό Λυκοῦργο θαυμάζει, πού τῶνομά του σημαίνει φῶς και έργα φωτεινά πού σκορπίζουν τά σκοτάδια κι' όλα τά ανάξια. Τούς δρόμους θαυμάζει. Τούς δρόμους άγωγής, συμπεριφορᾶς και πράξης. Γνήσιος Δωριεύς ό Ίδιος, τόν

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

νομοθέτη - παιδαγωγό θαυμάζει, πού την νομοθεσία του έστησε πάνω στην αληθινή γνώση. Τή γνώση τής φυσικῆς πραγματικότητας μέ τή γνώση τής λειτουργίας τής φύσης. Καί πίσω από τόν Λεωνίδα καί τούς τριακοσίους, λέει, βλέπει τόν Λυκοῦργο νά κρατάει περιστέρι λευκό κομίζοντας στους παραλήπτες τόν άγώνα γιά τήν αλήθεια, τήν οὐσία τοῦ ἠθους τής Σπάρτης. Τοῦ έσωτερικοῦ στιβαροῦ ἠθους πού δημιουργεῖ νέα διάσταση.

"Ν' άκουστεῖ ἡ φωνή τής ὁδοῦ τῶν τριακοσίων", μοῦ εἶπε στό τηλέφωνο καί μ' άφησε ξερό. Τά ξεσήκωσα αὐτά καί στήλαρα, ὅπως τά εἶχα σημειώσει μετά τήν πρώτη τηλεφωνική ἐπικοινωνία μαζί Του, τήν 13.6.1997 καί ὦρα 9 τό βράδυ. Καί νάχω -συμπτωματικά;- άνοιχτόν μπροστά μου τό *ο Δάσκαλος* στή σελίδα πού γράφει γιά τή μοίρα (σ. 320) -καί δίχως νάχω πάρει τό γράμμα Του. Καί τά σημείωσα -ὅσα μπόρεσα νά συγκρατήσω- γιατί μέ γοήτευσαν καί νά μή χαθοῦν. Καί μοιράζομαι μαζί σου τήν τοτινή καί τωρινή χαρά μου. Πού μιλοῦσε κι' ἐγώ άκουγα. Ὅσα ὅμως συγκράτησα καί σοῦ μετέφερα εἶναι σχεδόν αὐτούσια καί μέσα στό πνεῦμα τῶν λόγων Του.

Γιατί ἡ Σπάρτη, εἶπε άκόμη, δέν εἶν' αὐτή πού μᾶς παρουσίασαν καί γράφουν στά βιβλία, δηλαδή ἡ συντήρηση, ἡ στενοκεφαλία, ἡ μονομανία. Γιά τή Σπάρτη, συνέχισε, ἔχει γίνει μεγάλη παρανόηση, παραχάραξη καί γι' αὐτό φταίει ἡ παιδεία. Κι' ὅτι ἡ σπαρτιατική λιτότητα ἔφερνε παντοῦ αὐτάρκεια. Κι' αὐτό εἶναι τό ἠθος. Εἶναι πολλοί; Ρωτάει ὁ Πέρσης. Μή ρωτᾶς γιά ἀριθμό τοῦ άπανταί ὁ Σπαρτιάτης. Ἐκεῖ πού πᾶς θά πάθεις ἐκεῖνο πού δέ θέλεις. Κι' εἶδα κι' ἔμαθα σέ πέντε λεπτά ὅ,τι δέν ἤξερα πενήντα χρόνια. Κι' ὅταν Τοῦ τό εἶπα ἐκφράζοντας τήν εὐγνωμοσύνη μου, μοῦ άπάντησε μέ καθάρό χρυσάφι χαρίζοντάς μου τήν κουβέντα πού δέν φεύγει πιά από τό νοῦ μου: "Άγάπα με σάν σέ μονοπάτι στό βουνό". Κι' ὅ,τι αγαπᾶμε τό κρατᾶμε.

Εἶπα παραπάνω, ὅταν άρχίσαμε νά μιλάμε γιά τοῦτο τό ἄγαλμα, ὅτι λόγος καί λεγόμενα συνηχοῦν. Κοίτα: Στό άνυποψίαστο δρυῖ:

*...Απάνω του σήμερα δούλοι απ' την Αφρική και την Συρία
σκάλες, πριόνια, τσεκούρια, κραυγές θριάμβου...*
(*Εκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES", 40*)

κι' άκου τί ἠχους βγάζουν ὅλα τοῦτα πού

*...τρίζουν ὅλα, κλώνος στενάζει από κλώνο, φύλλα από φύλλα
και το δρυ το θεόρατο σωριάζεται κομματιασμένο...*
(*Εκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES", 40*)

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

για νάρθει ο στίχος:

...Αύριο κιάλας ο Ήλιος θα ζητάει παλάμες για τα μάτια του...
(Εκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES", σ. 40)

πού τόν βλέπω όχι προφητικόν αλλά άκτινα φωτός νά ταξιδεύει εκατοντάδες, χιλιάδες χρόνια στό μέλλον, στήν όμορφιά του και στό νόημά του. Τέτοιοι στίχοι, τέτοια ποιήματα, τέτοιοι ποιητές-άθλητές πού κρατούν τό άκράτητο και δείχνουν τό ύπέροχο τώρα και στό μέλλον, εκείνο πού ευχαριστεί και τρομάζει συγχρόνως, έχουν μελετήσει και βιώσει τόσο πολύ τή "φύση τών πραγμάτων" πού κοιτάζουν μέ τό μάτι τ' ουρανοῦ και βλέπουν και κρατούν "τή φαντασία τών δέντρων".

...Αύριο κιάλας ο Ήλιος θα ζητάει παλάμες για τα μάτια του...
(Εκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES", 40)

Διάβασε τίς λέξεις μία μία κι' όλον μαζί τόν στίχο μονοκοπανιάς κι' έλα νά μου ειπείς άν μπορείς νά ειπείς. Αυτόν τό στίχο τόν πιστεύω ως έναν από τούς πέντε τό πολύ δέκα καλύτερους πού άκούστηκαν τά τελευταία διακόσια χρόνια και τούς έγραψε ένας άνθρωπος, ένα χέρι.

Κι' ακόμα τουτο: Γιατί δέν μπορώ νά συλλάβω τήν τρομακτική στό μεγαλειό της έποπτεία του ντροπιασμένου ή άρρωστημένου ήλιου μέ απόλυτα δική μας ευθύνη. Εκείνου πού είναι νά φωτίζει, νά ζεσταίνει, νά γεννά. Και -άδύναμος για ό,τιδήποτε άλλο- νά ευχεται: μακάρι νά μή συμβεί αυτό πού λέει ο Ποιητής, νά ευχεται δηλαδή ό,τι κι' Εκείνος.

Και πίο πέρα (Συμπέρασμα): Λόγος σάν αυτόν, σάν τόν: *η ανθρώπινη πλεονεξία είναι σπουδή, είναι πράξη / έξω από κάθε νόμο της φύσης*,¹⁴⁴ σάν τήν απάντηση *καμιά βολή απάντησης* στό έρώτημα *ποιος ο σκοπός της ζωής*; " τών "Εισαγωγικών" Του, και τούς άλλους πού μέχρι τώρα άνεφερα κι' όσους θά μνημονέψω και θά επικαλεστώ στή συνέχεια (τί νά πρωτογράψεις και τί ν' αφήσεις; Θά επανελάμβανα όλο σχεδόν τό έργο Του), λόγους λέω σάν αυτούς -πού έσύ τούς ξέρεις- νά τούς λογαριάζεις όλους γραμμένους στό φυλαχτάρι άπάνου και στό κόσμημα πού ο Ίδιος κρεμάει στό λαιμό τών αναγνωστών Του σεμνότατα. Και λόγους τέτοιους για τό νοῦ, τήν καρδιά, τήν ψυχή και τό χέρι πού τούς γράφει νά τούς λογαριάζεις πάντα πανίερους. Γιατί Εκείνος πού τούς έγραψε, νοῦ και ψυχή, τά τέντωσε μέχρις

¹⁴⁴ Εκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES", σ. 40.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ἀκροτάτων σημείων ἴσαμε νά σπάσουν. Τά κατέστρεψε καί γέννησε. Σάν τό σπόρο πού καταλύεται καί βγαίνει καινούριο δεντρί. Αὐτές οἱ φράσεις εἶναι ποταμοί καί ἄνεμοι πού ἀρδεύουν καί ζωογονοῦν τόν κήπο τοῦ ἀληθινοῦ πνεύματος. Λόγοι φωτιστικοί τοῦ πνεύματος. Ὅδικοί πνευματικοί ἄξονες.

Καί θά σοῦ κάνω μιά μυστική πρόταση. Μπορεῖ νά τή βρεῖς καί ιδιότροπη. Δέν θά μέ πειράξει καθόλου: Ἄν εἶναι δυνατόν νά μπεῖ ἕνα χειρόγραφο Του σε τριάντα-σαράντα μέσα· κι' ὅλα νά δοθοῦν σ' ἕνα γραφολόγο, χωρίς φυσικά νά ξέρει τίνος εἶναι τό καθένα. Καί κάτσε νά ἰδεῖς τί θά πάθει, πῶς θά νιώσει ὅταν συναντήσῃ τό συγκεκριμένο καί τί θά εἰπεῖ ἀμέσως - χωρίς νά τό διαβάσει- γιά τόν Ἄνθρωπο καί τό χέρι πού τόγραψε. (Τόπαθα ὁ ἴδιος ὅταν εἶδα τά γράμματά Του. Μιά ὥρα τά κοίταζα ξεχασμένος καί σέ γῆ δέν πάταγα. Καί μή νομίζεις ὅτι γνωρίζω τίποτα ἀπό γραφολογία. Μερικά μαθήματα ἔχω ἀκούσει κι' ἐμπειρία ἐλάχιστη. Καί πιστεύω πῶς ἂν ἔχει μιά σειρά χειρογράφων, διαφόρων ἐποχῶν, γραμμένα κάτω ἀπό διάφορες συνθηκες, κι' εἶναι πραγματικά ικανός καί εἰδικός καί τά διαβάσει κιόλας, εἶμαι βέβαιος, ὅτι θά βρεθεῖ μέσα σέ ἀτμόσφαιρα παραμυθιοῦ παλιοῦ καί σάν παιδί θ' ἀκούει. Κι' ἂν τόν ρωτήσεις: "τί εἶν' Αὐτός πού γράφει;" θά σοῦ εἰπεῖ: "Ἐδῶ μολογáει ἕνας σοφός Ἄνθρωπος μέ λεβέντικη κορμιοστασιά ὅλος ἀρχοντιά..." καί δέν ξέρω ἂν ἀπό σεβασμό καί δέος πού γεννᾷ τό γεγονός ὅτι τέτοιοι Ἄνθρωποι παρουσιάζονται στή γῆ σπανιότατα, βρεῖ τή δύναμη καί τό θάρρος νά εἰπεῖ παρακάτω.

Καί νά ξέρεις ὅτι ἐκεῖνος πού πράττει ὁ,τιδήποτε μέ ἀποῦσα τή γνώση ὅτι εἶναι τῆς γῆς φιλοξενούμενος, ἀλλά ἐνεργεῖ λές κι' εἶν' αἰώνιος -ὅπως, δυστυχῶς, κάνουμε ὅλοι μας σήμερα πού *ἡ πλεονεξία εἶναι σπουδή εἶναι πράξη / ἔξω ἀπό κάθε νόμο τῆς φύσης*¹⁴⁵ (ναί, τή σπουδάζουμε τήν πλεονεξία· ἔτσι ἀκριβῶς. Καί σ' ὅλα τά ἐπίπεδα τή διδάσκουμε). Πάει καί ἡ λέξη διδασκαλία, ὁ δάϊος πάει· τώρα κουμανταίρνουν οἱ ἀδαιεῖς, κι' ὄχι μόνο στά οικονομικά πανεπιστήμια. Κι' ὄχι θεωρία ἀλλά *εἶναι πράξη* πλέον, ἀπό τήν πῖο ἀπλή μέχρι ξέπλυμα χρήματος βρώμικου φτάνει, πέρα στά νερά τοῦ Ἰορδάνη καί στίς κολυμπήθρες τοῦ Σιλωάμ, καί στούς ὑπουργούς. Πού ἕνας τους, δίδοντας τόν σύγχρονο ὀρισμό τῶν καζίνων, μᾶς εἶπε ἐπί λέξει ὅτι: "εἶναι χῶροι ἀξιοποίησης τοῦ οικονομικοῦ πλεονάσματος τῶν Ἑλλήνων". Ξεχάστε τούς ὀρισμούς πού γράφουν τά λεξικά ὅτι δηλαδή εἶναι χῶροι ὅπου διενεργοῦνται τυχερά παιχνίδια ὅπως ρουλέτα, ζάρια, χαρτιά κ.ἄ., κι' ἐκεῖνα πού διδάσκουν οἱ δασκάλοι ξεχάστε τα. Κάψτε τα αὐτά τά βιβλία πού γράφουν τέτοια, καί τούς δασκάλους πού ἐξακολουθοῦν ἀκόμα νά τά διδάσκουν κόψτε τους τή γλώσσα. Καί βέβαια δέν τό λένε ἔτσι ἀλλά μέ τρόπο "ἐπιστημονικό". Καί

¹⁴⁵ *Εκ Βαθέων*, "Ο TEMPORA Ο ΜΟΡΕΣ", σ. 40.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

κάνουν καλή εφαρμογή, πού λέει ο Δάσκαλος, μόνον όταν θέλουν νά περάσουν τις κακουργίες τους. Ξέρεις, φίλε μου, τό κάψιμο τῶν ἀληθινῶν βιβλίων σήμερα δέν γίνεται μέ φωτιά στίς πλατεῖες, ἀλλά μέ τό νά σπέρνεις σύγχυση "ἐπιστημονικά". Καί γίνεται καί καλύτερα καί ἀποτελεσματικότερα σέ φούρνους ἀποτέφρωσης μέ μικροκύματα καί σιγά-σιγά χωρίς νά πάρει κανείς χαμπάρι. Αὐτό σημαίνει τό "ἐπιστημονικά". Κι' ἄν, μέσα-μέσα, καμμιά φορά, φωνάζει καί κανείς καί δέν ἐγκρίνει τά κατακριτά, τόν βουλώνουμε εὐκόλα στό ὄνομα τῆς "ἐλευθερίας ἔκφρασης" πού φτάνει μέχρι τοῦ σημείου τις παλαβωμάρες νά τις λέμε "διατύπωση ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων". Βλέπεις ὅτι ὑπάρχουν πολλοί τρόποι ἐμπρησμοῦ τῶν ἀληθινῶν βιβλίων καί ἐξάπλωσης τοῦ κακοῦ, "ἐπιστημονικοί". Κι' αὐτός πού σοῦ ἀνέφερα ὁ πιό σύγχρονος κι' ἀποτελεσματικός πού δέν σηκώνει καί κατακραυγή. Ὅσο γιά τ' αὐτούς πού ἐξακολουθοῦν νά τά καίνε στούς δρόμους καί τις πλατεῖες ἀρκοδιάρηδες παραμένουν καί πολύ διαφέρουν ἀπ' αὐτούς οἱ ἀρκοῦδες τους. Αφαντάστως ἐπικινδυνότεροι ὅμως οἱ πρῶτοι, οἱ ἐκσυγχρονισμένοι.

Ἐλεγα ὅτι ἐκεῖνος πού κάνει ὅ,τιδήποτε χωρίς νά λογαριάζει ὅτι εἶναι διαβατικός, δίχως νά στοχάζεται μέ μπροστά του πάντα τό μέγα τοῦτο γεγονός, ὅτι ὑπάρχει (λάθος αὐτός δέν ὑπάρχει, ἄρχει) ὁ μέγας καταλύτης...κι' αὐτόν δέν τόν μετράει, νά ξέρεις ὅτι κάνει ἔργα τῆς συφοράς καί τῆς συφώρησης. Κι' ἄν εἶναι συγγραφεῖς τοῦτοι, εἶναι οἱ πιό ἀνόητοι καί στήν καλύτερη τῶν περιπτώσεων χαραμίζουν χαρτί.

Αὐτά, περίπου, θάχεις κατά νοῦν καί μπροστά τους θά παρατάξεις σέ τριπλό σχηματισμό τις συμπαγεῖς δυνάμεις, ὅπως ἀκριβῶς τις ἔχει παρατάξει ὁ Ποιητής σέ τριπλή γραμμή.

*...ἡ ἀνθρώπινη πλεονεξία εἶναι σπουδή, εἶναι πράξη
ἐξῶ ἀπό κάθε νόμο τῆς φύσης πού ὁ ἄνθρωπος
προνομιοῦχο τάχα ενός θεοῦ, τήν στήνει ὁ ἴδιος ὅπως τήν θέλει...
(Ἐκ Βαθέων, "Ο TEMPORA Ο MORES", σ. 40)*

(Γροθιά ἔ! Ρομφαία! Καί ματιά σπαθιά!) Κι' ἀποκρίσου -κι' ἄς ὀνομάζονται καί λογοτέχνες ἢ καλλιτέχνες, ὅπως θέλουν ἄς ὀνομάζονται- ἄν τόν ἀγάπησαν ναί ἢ ὄχι τόν ἄνθρωπο. Κι' ἄν θά σταθοῦν τά ἔργα τους πουθενά ἢ θά τά πάρει ὁ ἄνεμος. Ἄν ἔχουν τίποτα ὑγιές ἢ πάσχουν ἀπό λόβα καλπάζουσα. Λαθροθηρες πού ὅσο πᾶνε καί πληθαίνουν καί περίμενε νά ἰδεῖς ἄν θ' ἀπομείνει περιστέρι ἀπό τό τέρας πού λέει στόν τελευταῖο στίχο. Καί ἐν τέλει ποιό ἔργο θά μείνει καί ποιό θά χαθεῖ.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Γιά νά ἀκολουθήσει ἡ ἀρραγής "Απολογία"¹⁴⁶ μέ τήν τραγική ἀγωνία τοῦ νέου ἀνθρώπου στή μέση, τοῦ ἀνήσυχου κι' ἀποφασισμένου νά δημιουργήσει δημιουργήματα γνήσια. Νά γεννήσει γνήσια τέκνα κι' ὄχι ἐκτρώματα ἢ κρασοπιάσματα. Ἀγωνία καί φόβος, ὅπως ἐκεῖνα τῆς νέας γυναίκας πού ἀγωνιᾷ καί φοβᾶται ἐνῶ πρόκειται νά γεννήσει. Που

*...Δεν μπόραγα ο δόλιος τότε να πιάσω τα υψηλά
των εκλεπτυσμένων νέων της Αθήνας...
και μ' έκαμναν να τους κοιτάω σαν χαζός, και
...να επαναλαμβάνω τις ουρές των λόγων τους...*

(Εκ Βαθέων, "Απολογία", σ. 41)

Ποιός; *το εκτοπισμένο παιδί του χωριού και της άγνοιας.* Σ' αὐτούς τούς νέους, τούς συμφοιτητές Του καί στούς σημερινούς νέους καί σ' ὄλους μας - στόν καθένα χωριστά- μιλεῖ τώρα καί μᾶς λέει τό δοκιμασμένο στό ἐργαστήρι Του σέ θερμοκρασίες Ἡφαίστου γιά τ' ἀτσάλι Πινδαρικό "γίνε αὐτό πού εἶσαι στηριγμένος στή μάθηση" ("γένειο οἶος ἔσσι μαθών").¹⁴⁷

Στό "Εκπλήσαι μοίραν την εωυτού"¹⁴⁸, ὁ Ποιητής θέτει ἄλλη μιά φορά, σ' ἄλλη διάσταση, τό ἀνεξάντλητο, τό Ἔνα, πάνω κι' ἀπ' τούς Θεούς, πρόβλημα τῆς μοίρας -πού τόσο ὠραῖα κι' ὅπως Ἐκεῖνος ξέρει, ἐπεξεργάστηκε καί μᾶς ἔδωσε στό *ο Δάσκαλος*. Τή μοίρα πού τή μελέτησε, πού τόν ἀπασχόλησε καί τή δίδαξε ὅσο τίποτ' ἄλλο καλύτερα. Καί σέ δέκα γραμμές ἐκεῖ στό *ο Δάσκαλος*, τούς "τελείωσε" ὄλους ἐκείνους πού γράψανε χιλιάδες σελίδες γιά τό ἴδιο θέμα, σάν τόν ἔφορο Σθeneλαΐδα μέ λόγο δέκα λεπτῶν "τελείωσε" ὄλους τούς φαφλατάδες Ἀθηναίους τῆς ἐποχῆς του.

Κι' ἐδῶ τώρα τό ἴδιο. Μ' ἓνα ἀπείκασμα ζωγραφικό, μ' ἓνα σκυλάκι, ἀπ' τά πιό μικρά κι' *ασκημομούρικο το δόλιο* (πού)...*φέρει σε κύκλο την μοίρα του*,¹⁴⁹ μιά εἰκόνα μόνο, πού ὄλοι μας τή βλέπουμε μά πάρα πέρα δέν μποροῦμε, Αὐτός ὁ φιλόσοφος καλλιτέχνης μέ τό μύρο πού μυρώνονται καί μοιραίνονται οἱ γνήσιοι ποιητές, τήν μαρμαρώνει, τήν κάνει τέχνη.

¹⁴⁶ *Εκ Βαθέων, "Απολογία", σ. 41.*

¹⁴⁷ Πίνδαρος, *Πυθιονίκαις*, 2.72.

¹⁴⁸ *Εκ Βαθέων, "Εκπλήσαι μοίραν την εωυτού", σ. 43*

¹⁴⁹ *Εκ Βαθέων, "Εκπλήσαι μοίραν την εωυτού", σ. 43*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Γιά τό "Ένας μονόλογος με τις αισθήσεις μας"¹⁵⁰ δέν νομίζω ότι έχω λέξεις νά πῶ ό,τιδήποτε χαρακτηρίζοντάς το ή κρίνοντάς το. Πάρε μόνο τήν άρχή -τούς δύο πρώτους στίχους τής κάθε τετράστιχης στροφής. "Όλες πρίν από τό πού, πού τό συναντάμε καί στίς τέσσερες στροφές στό ίδιο άκριβῶς σημεῖο. Στροφές πού όλες τους άρχίζουν μέ τήν ίδια λέξη, από. Διάβασέ τες τώρα όλες μαζί καί μή στενοχωρηθεῖς γιατί δέν τό καταλαβαίνεις μέ τό πρώτο. Τό δυσκολότερο άθλημα είναι ή ποίηση. Άς τό πιάσουμε ζεστά καί στή στιγμή τήν κατάλληλη. "Υστερα έδῶ μᾶς τά λέει τόσο ξεκάθαρα. Από μᾶς έξαρτάται νά τ' αὐγατίσουμε. Ό "Ίδιος "μᾶς έβαλε τό τέτζερη στή φωτιά...Άς πάρουμε κι' έμεῖς τό κουτάλι ν' άνακατέψουμε..."

Πάντως έδῶ, άνεμοι έχου σαρώσει τά πάντα. Τοπίο άποκάλυψης. Κι' έκεῖ πού πρώτα έσφυζε ζωή τώρα έρημος. Έρημος καί Τσερνομπίλ και τό στόμα πικρό φαρμάκι τό κάνουν οί δύο λέξεις:

...μονώνουν τη σκέψη...

(*Εκ Βαθέων*, "Ένας μονόλογος με τις αισθήσεις μας", σ. 45)

στή μέση τοῦ ποιήματος, πού, δύο λέξεις, σαλπίζουν όσα τό δικό μας πνευμόνι δέν μπορεῖ νά βγάλει οὐδέ φύσημα καί δείχνουν Ποιητήν χρυσόν από χρυσάφι άνόθευτο. Όμως κάπου *κρυμμένη βαθιά* στήν άπέραντη έρημο καταμεσής τής Σαχάρας έχει μιά όαση πού *κτυπάει κρυφά και γενναία*.¹⁵¹ Είναι ή καρδιά μας.

Τί νά κάνω; Νά κάνω "κοκκολόγημα" ή μάλλον κορφολόγημα καί νά σοῦ φτιάσω νά σοῦ δώσω ένα άνθολόγημα; Νά πάρω καρπούς καί νά σοῦ φέρω; Από ποιά καί πόσους; Όλα τ' άγγίζω, τά όσφραίνομαι, τά γεύομαι τά χαίρομαι, όπως -τό ξέρω- τά χάρηκες καί χαίρεσαι καί τώρα μαζί μου, μέσα sé τοῦτο τό περιβόλι τής τέχνης Του.

Έτοιμάσου. Μᾶς ξάνοιξε στή θάλασσα γιά νά πᾶμε άπ' τήν άλλη μεριά. Κι' έρχεται σύννεφο καταιγιδοφόρο. Κι' έμεῖς στή μέση τής θάλασσας καί τά νερά βαθειά. Σιγά. Δέν χρειάζεται φόβος. Ό βυθός καί ή θάλασσα όλη χαρτογραφημένα. Δέν υπάρχει κίνδυνος κανένας. Τό σκαρί γερό καί τά όργανά του λειτουργοῦν ρολοῖ. "Υστερα έχουμε άκούσει τά φροντιστηριακά του μαθήματα τά μεγάλα, τά έπιστημονικά, τά άποδεδειγμένα καί

¹⁵⁰ *Εκ Βαθέων*, "Ένας μονόλογος με τις αισθήσεις μας", σ. 45.

¹⁵¹ *Εκ Βαθέων*, "Ένας μονόλογος με τις αισθήσεις μας", σ. 45.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

γεωμετρημένα. Μόνο πού έδω τό μάθημα είναι διεπιστημονικό, πά νά πει προχωρημένο πολύ καί βασικό μάθημα γιά ό,τι θά ακολουθήσει. Βασικό γιά όλα τά ανθρώπινα κατορθώματα. Τελεία. Όχι κουβέντες άλλες. Ό λόγος, ή συζήτηση τώρα γιά τό: "Απ' την πρώτη παρουσία". (Τίτλος πού βρίσκει τό στόχο κατάκεντρα).

Ή βάση είναι τό φωτεινό πεδίο. Ή πρώτη παρουσία. Ό κόσμος. Ό κόσμος μας. Αυτός πού βλέπουμε καί χαιρόμαστε μέ τίς αισθήσεις μας καί τό νοῦ μας, μέ τίς χαρές καί τά βάσανά του. Όσο γιά:

*Τον λόγο σαν λόγο απ' αλλού...,
και το φως σαν φως από το πέραν
πριν γίνει ο κόσμος πριν η γνώση μας,
α ν τ ά, να μην τα ζητά η ψυχή μας...*

(Εκ Βαθέων, "Απ' την πρώτη παρουσία", σ. 46)

Καί μᾶς λέει ξεκάθαρα Αυτός ό μέγας γεωμέτρης Ποιητής, γιατί α ν τ ά νά μήν τά ζητᾶ ή ψυχή μας. Καί μᾶς τό λέει μέ μία απόδειξη τόσο μεγαλειώδη πού δέν έχει αντιλέγειν. Όποιος επιχειρήσει ν' αντίτεινει σ' αυτήν τήν απόδειξη ή γίνεται καταγέλαστος ρεζίλης ή είναι άπατεών μέγας, κι' ᾄς είναι ό μεγαλύτερος ιδρυτής θρησκείας πού ύπνωτίζει τόν κοσμάκη καί πέφτει μόνος του καί θεληματικά πολλές φορές στήν παγίδα καί τή μέγγενη κι' ᾄντε νά ξεφύγει.

Βάση λοιπόν ό κόσμος μας. "Απ' την πρώτη παρουσία". Καί *πριν γίνει ο κόσμος πριν η γνώση μας / α ν τ ά να μην τα ζητά η ψυχή μας.*

Στά πρίν χτυπᾶ ό Ποιητής. Κι' όμως ό μέγας χτύπος, τό καταχτύπι μέ τόν αντίχτυπο στά μετά ακούγεται. Επίτηδες χτυπᾶ στά πρίν γιά ν' ακούσουν οί άνθρωποι καί μετά. Μετά τόν κόσμο, μετά τή γνώση, μετά τή ζωή μας. Καί νά τ' ακούσουν καλά, καθαρά, νά τά καταλαβαίνουν. Όχι τοῦ καθενός τίς όρέξεις, τίς επιθυμίες καί τίς άνεμοκουβέντες. Τήν πραγματικότητα. Καί κοίτα, καημένε μου, έξ αίτίας τῆς τελευταίας λέξης πού χρησιμοποίησα, μήν κάνεις τό λάθος καί ειπείς "ᾄ, πραγματιστής είναι" γιατί τέτοια δέν τά συγχωρῶ.

Στά πρίν, γιά ν' ακουστει ό αντίχτυπος στά μετά. Έχει κάτι κλειδιά ό Βαρέλης πού πρέπει νά τά βροῦμε. Μήν κοιτᾶς μόνο τήν μεγάλη Του τέχνη, τήν ικανότητα δηλαδή νά δημιουργει. Οὔτε μονάχα τήν αισθητική Του, πῶς δηλαδή περνάει σέ σένα, πού καί σ' αυτά είναι άνυπέβλητος. Κοίτα μαζί καί τίς ἄλφαδιές Του, πού καί πῶς θεμελιώνει τ' ἄλφάδια Του, τά ζύγια Του, τό ράμμα Του γιά τίς ἴσιες γραμμές νά μή φεύγουν χιλιοστό, τίς γωνιές Του, τούς διαβήτες Του γιά τίς καμπῦλες.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Μου έλεγε στο γράμμα Του ότι "πρέπει να προσέξει πολύ την απάντηση" στο δικό μου. Άν Αυτός έπρεπε να προσέξει τότε, αναρωτιέμαι πόσο προσεκτικός πρέπει να είμαι εγώ τώρα, μιās και καταπιάστηκα να θαυμάζω τό θαυμαστό αυτό πετράδι της άληθινής σοφίας του κόσμου. Του κόσμου του πρώτου και του τελευταίου, του μοναδικού και μέ τό νόμο του τόν έσωτερικό, μέ τή δύναμή του να ξαναγενᾶ αενάως.

Θά τό επιχειρήσω έστω κι' άν ξεστρατήσω. Άθλημα είναι. Άγώνας. Άς άστοχήσω, άς άμαρτήσω. Από τώρα ξέρω ότι θά μέ συγχωρήσει και θά χαμογελάει για τήν άστοχία μου. Τά τόξα πάντως, τά βέλη, τό στόχο, τάβαλε ο Ίδιος, είναι δικά Του, όπως ο Ίδιος όρισε και τήν απόσταση. Τά μόνα έμπόδια είναι ή λιγοστή μου δύναμη και ή άδέξια τακτική. Όσο για σένα δεν σου ζητώ να μου δικαιολογήσεις τίποτα γιατί μαζί θά δοκιμάσουμε.

Ξεκίνησα κι' είπα δυό πράγματα: Βάση ο κόσμος μας και ο Ποιητής χτυπάει στά πριν για ν' άκουστεί ο αντίχτυπος στά μετά. Γιατί τό κάνει αυτό; Γιατί άπλούστατα, ο μεγάλος Ποιητής έχει τρόπο να τά λέει, χωρίς να δημιουργεί ίχνος πρόκλησης. Δεν αφήνει κανένα έντύπωμα πρόκλησης. Κάνει δηλαδή και άρίστη εφαρμογή. Άλλωστε *η κακή εφαρμογή σ' όλα τα πράγματα βλάπτει...Πονάει, βασανίζει, καταστρέφει! Και θελητά κι' αθέλητα. Και μ' επίγνωση και καθαρά μοιραία*, θά μās πει άλλου¹⁵² και δές πόσο αυστηρός είναι μέ τόν έαυτό Του. Βλάπτει, λέει, ή κακή εφαρμογή εν πάση περιπτώσει. Ή εκ προθέσεως γίνεται ή εξ άμελείας ή μέ τή θέλησή σου ή χωρίς τή θέλησή σου, ή κακή εφαρμογή βλάπτει. Δεν θέλει λοιπόν σε καμιά περίπτωση να βλάψει, ούτε επ' ελάχιστον έστω και άθελά Του.

Έγώ όμως -που τέτοια δύναμη, γιατί τό πράγμα θέλει δύναμη τιτάνια- θά τό πω ώμά: Όπως τά πριν *α υ τ ά να μην τα ζητά η ψυχή μας*, έτσι και τά μετά *αυτά να μην τα ζητά η ψυχή μας*. Και τό πρόβλημα των μετά λύνεται μέ τήν ίδια μέθοδο -που παραθέτει απ' τόν πέμπτο στίχο και κάτω.

Κι' άν τό *αυτά να μην τα ζητά η ψυχή μας* συμπληρώνει τό *καμιά βολή απάντησης* μέ τό γιατί Του των "Εισαγωγικών", έδω τό:

*...Νάμαστε πάντα βέβαιοι
πως, ό,τι δεν νοεί δεν το χάνει κανείς ποτέ.
(Εκ Βαθέων, "Απ' την πρώτη παρουσία", σ. 46)*

συντρίβει όλους τούς αγύρτες και τούς αρχιμαγείρους της κιβδηλοποιίας. Γιατί, είναι σαν να λέει: Για έλα έσύ τώρα, τίμει άνθρωπε, και πές μου: Έσύ

¹⁵² Εκ Βαθέων, "Αρχίλοχος", σ. 99.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τά νοεῖς τά μετά; Τή νοεῖς τή δεύτερη παρουσία, ἄς ποῦμε; Τό νοεῖς τό "προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν;" Ἀποκρίσου τίμα καί μέ τό χέρι στήν καρδιά. Ὅχι κατά τίς ἐπιθυμίες καί τά συμφέροντα τά δικά σου καί τῶν ἄλλων πού πολιορκοῦν καί ἀλώνουν τήν καρδιά ἀπό τό κανάλι καί τήν ὑπόγεια σήραγγα καί τήν κερκόπορτα τοῦ φόβου. Γιατί λοιπόν φοβᾶσαι μήν τά χάσεις ἤ μή δέν πᾶς στόν παράδεισο ἤ μή δέν τά κερδίσεις; Ἐνῶ ἀντίθετα τό "οἴη-περ φύλλων γενεή" τό νοεῖς ἀπόλυτα. Νᾶσαι συνεπῶς βέβαιος:

...πως ὅ,τι δεν νοεῖ δεν το χάνει κανείς ποτέ.

(Ἐκ Βαθέων, "Ἀπ' τήν πρώτη παρουσία", σ. 46)

Τέτοιες ἀλφαδιασμένες ἀποδείξεις, ἀγαπημένε μου φίλε, νά τίς λογαριά-
ξεις αἰώνιες καί μηδέποτε ἀνατρεπόμενες ἤ τροποποιούμενες, ὅσο ὁ κόσμος
μας θά πορεύεται μέ τούς νόμους του πού μέχρι σήμερα ξέρουμε καί πού δέν
ξέρουμε ποιός καί γιατί τούς θέσπισε. Αὐτή ἔναι ἡ πραγματικότητα· πού τή
λέει ἴσια στόν ἄνθρωπο γιατί τόν ἀγαπάει πραγματικά μέχρι σημείου πού
βασανίζεται νά μή βλάψει μέ τήν κακή ἐφαρμογή οὔτε ἀθελά Του. Καί κάνε
σύγκριση μέ "διανοουμένους" πού λυσοῦν μέ τ' ἀγύρτικα καί τίς δαιμονο-
κραιπάλες καί δολίως τόν καταξεντελίζουν, τόν ἀποπαίρνουν, τόν κατατρο-
μάζουν καί τελικά τόν καταπαλαβώνουν τόν ἄνθρωπο.

Ἀλήθεια, φίλε μου, σκέφτηκες πόσα βουνά μαύρη σκόνη παραμερίζει ὁ
Ποιητής; Πόσους σταύλους μολυσμένης βρωμιᾶς καθαρίζει; Οἱ σταῦλοι τοῦ
Αὐγεία ἦσαν τίποτα. Δέν εἶχε σωρευτεῖ τότε τόση.

Θά θελήσουν ποτέ οἱ ἄνθρωποι νά δοῦν καί νά βγοῦν στό καθαρό ἤ
ἄρρωστοι κι' ἀνήμποροι θά συνεχίσουν νά κολυμπάνε στά βαλτόνερα καί
τή βρωμιά;

Καί κάτι ἀκόμα πάνω στό "προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν" πού μνημό-
νευα. Ἄς μή σπεύσει κανείς. Τό ποῖημα πού μιλάμε εἶναι ἄκρως θρησκευ-
τικό. Γεωμετρικά θρησκευτικό ἤ μάλλον θεολογικό. Στέκεται σ' αὐτήν τή
διάσταση ὅσο μπροστά σέ τίποτα. Δέν μένει ὅμως στά γνωστά θεολογικά
σχήματα καμμιᾶς θρησκείας. Καί στέκεται μέ τήν προσήλωση καί τήν εὐλά-
βεια τοῦ φρόνιμου. Στούς ρυθμούς καί τά μέτρα του φυσικοῦ σύμπαντος. Τό
τεράστιο αὐτό θέμα Τόν ἀπασχολεῖ. Τό σπουδαῖο ὅμως ὅτι δέν πλανιέται σέ
δρόμους ὑπερβατικούς, φαντασιοκοπικούς, οὔτε σκοτεινούς οὔτε τεχνητά
φωτιζόμενους κατά τίς ἐπιθυμίες καί τά συμφέροντα ὅσων ἐκμεταλλεύονται
τόν φυσικό ἀνθρώπινο πόνο, ἀλλά χαράσσοντας τίς συντεταγμένες ἐκεῖνες
πού κάθε φρόνιμος καί λογικός ὀφείλει νά ἀκολουθεῖ, δαμάζει καί ἐξευγενί-
ζει τό φόβο κρατώντας τόν στίς φυσικές του διαστάσεις. Τίς συντεταγμένες
πού συναγροικιοῦνται μέσα ἀπ' τήν ἀλήθεια τῆς φύσης τῶν πραγμάτων καί

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

στην εφαρμοσμένη τους στερεότητα είναι έναρμονισμένες μέ τον δέκτη, δη-
λαδή τον άνθρωπο.

Αυτό τό ποίημα, ή σελίδα 20 (κι' άλλες ακόμα) στά *Κίταλα*, έκει πού λέει:

» "-Κι οί ζωγραφίες οί γυμνές παπά μου;
» Τῆς τόπα, μέ τρόπο βέβαια, και ζέρετε τί μουῖπε; -Άστε με ἤσυχη. Σάν
νάναι καλύτερες αυτές ποῦχετε στην ἐκκλησιά! Μέ τά ζανάστροφα χέ-
ρια! Πλάσματα τοῦ Θεοῦ εἶν' ὄλα!...
» ... Κι ὁ Θεός; Τῆς εἶπα μιά φορά, ὁ Θεός ὁ Κριτής, πού σ' ἀκούει;
» Άκουσε τί μουῖπε: -Στή σκέψη, λέει, τοῦ Θεοῦ, ΔΕΝ ὑπάρχει τό κακό.
"Ὅλο "ναί" λέει ὁ Θεός, ναί γιά ὄλους. -Κι ὅμως ἐκεῖνος θά μᾶς δικάσει
ὄταν πεθάνουμε! τῆς εἶπα τήν ὥρα πού ματαλάβενε τ' ἄχραντα μυστήρια!
Άκουσε και τώρα τί μουῖπε: -Εδικάστημαν, λέει, πιά. Μιά ὀλάκερη ζωή εδικά-
στημαν!...Κι' ἄν θέλεις μή μέ μεταλάβεις. Δέ χρειάζουμαι"...

(*Κίταλα*, σ. 20)

ἀποτελοῦν τόν πυρήνα τῆς θεολογίας τοῦ Βαρέλη.

Ἴδου ποίηση πού ἔπρεπε χωρίς κουβέντα δευτερη νά διδάσκεται στά παι-
διά μας. (Νά διδάσκεται μέ τήν έννοια ὄτι διδάσκει. Γιατί ἡ ποίηση καθ'
αὐτή δέν διδάσκεται). Για νά στηριχθοῦν κάποτε στά πόδια τους και νά μεί-
νει τό μυαλό στή θέση του γιά νά πατοῦν γερά χωρίς νά τρέμουν και νά
θαυμάσουν τόν κόσμο γύρω τους και νά τόν ἀνεβάσουν τόν ἄνθρωπο ἔνα
σκαλοπάτι παραπάνω. "Ὅχι νά τά κοπανάει ὁ ἔνας κι' ὁ ἄλλος ἀπ' τή μιά και
τήν ἄλλη και νά βρέχει ὁ οὐρανός ἀπ' τά μάτια τους ἀστέρια.

Αὐτό ἔπρεπε νά εἶχε κάνει:

...ένα κράτος (υποτίθεται οργανωμένο)
που πρέπει να ζέρει οπωσδήποτε
το ΠΟΥ και ΠΩΣ πρέπει να στηρίζεται!!

(*Εκ Βαθέων*, "Πόθεν ἔσχες", σ. 47)

Γιατί ἄν ὁ Ἀλεξανδρινός, ἄς ποῦμε, μιά νύχτα, πολύ πρίν τήν Ὀκτωβριανή
ἐπανάσταση, εἶδε κι' αὐτή και τά μετά και τί θά γινότανε μέ τήν κατάρρευσή
της κι' ἔκατσε κι' ἔγραψε τό "Περιμένοντας τους βαρβάρους", ὁ Βαρέλης
στό "Ἀπ' τήν πρώτη παρουσία" μᾶς εἶπε ΠΟΥ και ΠΩΣ ΠΡΕΠΕΙ νά στηρί-
ζεται ὄχι μονάχα ὁ Ἑλληνας ἀλλά ὁ ἄνθρωπος τοῦ κόσμου -σ' ἔνα ποίημα
δεκάξη στίχων πού ἀξίζει ὄσο δέν ἀξίζουν δεκάξη καραβιές βιβλία.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Καί κάτι τελευταίο, καλέ μου Κώστα: Θά σέ παρακαλοῦσα -ἐπειδή ἀκριβῶς ἐδῶ τό μάθημα εἶναι διεπιστημονικό- νά κάνεις, ἂν δέν ὑπάρχουν ἀντικειμενικές δυσκολίες, μιά μικρή συζήτηση μαζί Του γι' αὐτό τό ποίημα. Ὅσο γενική ἢ συγκεκριμένη θέλει ἄς εἶναι. Ὅσο σύντομη ἢ ἐκτεταμένη. Κι' ὅ,τι θές ρῶτα Τον. Ἡ μὴν Τόν ρωτᾶς τίποτα. Θύμισέ Του μόνο τόν τίτλο τοῦ ποιήματος κι' αὐτό ἀρκεῖ. Ἐχει τόσο πολύ παλέψει ἐδῶ, τόσο ιδρώσει καί ματώσει γιά νά καταλήξει καί νά δώσει σέ δεκάξη στίχους τοῦτο τό ἄγαλμα, τοῦτον τόν Ἀπόλλωνα ὥστε σίγουρα τό θυμᾶται καί θά σοῦ εἰπεῖ δύο κουβέντες παραπάνω. Καί μετρημένες δύο μοῦ ἀρκοῦν. Καί δέν θά στενοχωρηθῶ -ἀντίθετα θά χαρῶ- ἂν εἶναι κι' ἀπορριπτικές τῶν ἐπισημάνσεών μου κι' ὅλο τό ἐγχείρημά μου ἐκτός σκοπευτικῆς γραμμῆς.

Τώρα θά σταθοῦμε λίγο στά: "Θάτανε ἀραγε σοφό;",¹⁵³ "Σκέψη ἀνυπότακτη",¹⁵⁴ "Θλιμμένη ἡ θάλασσα"¹⁵⁵ καί "Για ἐδῶ ἐρχόμουν".¹⁵⁶

Δέν γνωρίζω, φίλτατε, ἄλλον ποιητή, ἄλλον φιλόσοφο σ' αὐτή τήν ἡλικία, καταξιωμένον κι' ἀναγνωρισμένον ἀπ' τήν κοινωνία (σιγά μὴν Τόν ἐνδιέφερε ἡ ἀναγνώριση). Τήν ἀλήθεια ἤθελε νά εἰπεῖ καί γι' αὐτήν πάλεψε. Γιά χάρη της τραγούδησε, δίχως νά γίνει

...ραγιάς στις φιλοδοξίες ούτε στρατιώτης επίζηλος των βλακωδῶν εμπνεύσεων. Κι όταν θέλεις να μάθεις τι είναι υψηλό και ωραίο για τη ζωή σου, μη ρωτᾶς παρά τα βουνά, τα δάση, τους κάμπους. Να ρωτᾶς την ομορφιά, όπου εἶσαι βέβαιος ὅτι την βλέπεις... (ο Δάσκαλος, σ. 262)

Ἄς εἶναι ὅμως κι' ἄς βάλουμε καί τήν ἀναγνώριση, (δέν γνωρίζω λέω ἄλλον πνευματικόν ἄνθρωπο σέ τέτοια ἡλικία -ἔχει σημασία τεράστια), νά μιλεῖ γιά τό θάνατο μέ ἡρεμία θηριώδη καί νά τήν ἀντικρύζει τόσο φυσικά σάν τό φυσικώτερο τοῦ κόσμου, ὅπως δηλαδή πραγματικά εἶναι. Καί μάλιστα μέ μιά συναισθηματική ἡδονή, θάλεγα, τόν περιμένει (πόσο πεθυμήσαμε τὴν αἰώνια γαλήνη!),¹⁵⁷ ἀτάραχος ἐντελῶς τόν καλωσορίζει καί τόν καλοδέχεται ὡς τό πιό ἀθάνατο φυσικό τοῦ κόσμου χωρίς νά προσδοκᾷ κάτι.

Καί τόν ἀντικρύζει ἔτσι, ὄχι ἐξ αἰτίας κάποιας ἀπογοήτευσης ἢ κούρασης ἢ ἀποκαρδίωσης ἀλλά ἀπό γενναῖο ἀντίκρυσμα τοῦ γεγονότος. Οὔτε τόν

¹⁵³ *Ἐκ Βαθέων*, "Θάτανε ἀραγε σοφό;", σ. 48.

¹⁵⁴ *Ἐκ Βαθέων*, "Σκέψη ἀνυπότακτη", σ. 55.

¹⁵⁵ *Ἐκ Βαθέων*, "Θλιμμένη ἡ θάλασσα", σ. 57.

¹⁵⁶ *Ἐκ Βαθέων*, "Για ἐδῶ ἐρχόμουν", σ. 58.

¹⁵⁷ *Ἐκ Βαθέων*, "Θάτανε ἀραγε σοφό;", σ. 48.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

παρηγορεί κάποια πίστη ότι θα εξακολουθήσει να ζει χάρη στην ποίηση και μέσ' απ' την ποίηση που τόσο λάτρεψε, ούτε γιατί ελπίζει ότι η λεπτή του καθ' όλα φύση και τά έργα Του θα βρουν κάποια ανταπόκριση από τούς έπερχόμενους.

Άλλά τότε γιατί; Χάριν της σοφίας. Δέσμευση από τίποτα. Τό μόνο που Τόν δεσμεύει είναι η βαθύτερη αλήθεια -κι' αυτή αποδέχεται- ότι τό σχέδιο είναι γινομένο έτσι, και δέν γίνεται κανένας μας να τό αλλάξει. Τό δέχεται λοιπόν έτσι όπως είναι. Γι' αυτό απαλλάσσεται ακόμα κι' από κάθε ποιητική φαντασία από τή μιά, κι' από τήν άλλη από συναισθηματισμούς που δημιουργούν στον άνθρωπο οι καταστάσεις της ζωής. Κι' όταν γράφει δέν επιστρατεύει μου φαίνεται καμιά φαντασία. Καί στό έργο Του τίποτα φανταστικό. Άλλά μέ τρόπο φυσικώτατο, απλώς γυρίζει τά φύλλα του βιβλίου της μνήμης και της γνώσης Του και βρίσκει τό κατάλληλο κάθε φορά κι' αυτό μās δίνει ζωντανά -κάνοντας δηλαδή και "καλή εφαρμογή".

Η ζωή για τον Βαρέλη είναι ζωή κι' ό θάνατος θάνατος. Τόσο απλά, τόσο σοφά, χωρίς επίθετα. Ούτε καν ότι η ζωή είναι καλή τάχα κι' ό θάνατος κακός. Αυτά είναι κρίσεις αξιολογικές σύμφωνα μέ τό δικό μας συμφέρον και βόλεμα. Μέ τέτοια στέρα υλικά και πάνω σε τέτοιες γερές βάσεις θεμελιώνει τό έργο Του.

Μήπως, λοιπόν θάτανε σοφό να γιορτάζουμε και τήν ώρα τή στερνή μας; Κατ' εφαρμογήν της αναλογίας, της ισοδυναμίας των όρων; Καί κατ' εφαρμογήν των δύο αυτών αρχών, των νόμων, αφού κάνουμε τό ένα να κάνουμε και τ' άλλο, γιατί αυτό επιβάλλει η αιώνια τάξη, κι' όχι τό ένα να τό στεφανώνουμε και για τ' άλλο ν' διαφοροούμε έντελώς και να τ' αποδιώχνουμε;

Έδώ, αδερφέ, τό τίμιο σωμα της γνώσης όλόρθο, πεντακάθαρο, άστραφτερό τό βλέπεις μπροστά σου. Η καλλονή των καλλονών! Κι' από έναν Άνθρωπο ένενήντα έτών. Ένενήντα σοφοί μιλάνε έδω και καταθέτουν τή σοφία τους! Γιατί; Γιατί έχει τή δύναμη της γνώσης να λέει: ευχαριστώ μά δέν θα πάρω. Να λέει τό μέγα "Όχι". Έχει γδάρει τά πράγματα, τάχει ψάξει όλα, κι' έχει άσυζητητί άπορρίψει ό,τι δελεαστικότερο. Καί λέει τό μεγάλο "Όχι", που βγαίνει ως φυσική άπόρροια της γνήσιας γνώσης.

Έδώ, όσο και να ψάξεις, κι' όση κάψα κι' αν έχεις ν' άνιχνέψεις ψήγμα φόβου, στον Άνθρωπο Αυτόν των ένενήντα έτών, δέν θα βρεις. Καί δέν θα βρεις σ' όλο Του τό έργο. Καί σε 'κεινο που έχω υπ' όψη μου -κι' είμαι βέβαιος- και στ' άλλο Του που δέν ξέρω. Κι' όποιο "παλληκάρι" "έρευνητής", "κύων ίχνηλάτης", άς κάνει αυτοψία κι' έρευνα παντού έπισταμένη και λεπτομερή και μ' όλα τά μέσα και τούς τρόπους της παλιάς και της

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

σύγχρονης επιστήμης, νά βρεῖ καί νά προσκομίσει ἕνα ρίνισμα ἔστω δηλωτικό δειλίας, φόβου, κοροϊδίας, ἀπ' ὄλο τό ἔργο τοῦ Βαρέλη.

Γιατί, εἶπαμε, ἀντικρύζει τά πράγματα στή φυσική τους, πά νά πεῖ στήν κλασική τους διάσταση. Καί κατά τοῦτο -καμμιά συστολή δέν ἔχω νά τό πω-στέκεται πió ψηλά κι' ἀπ' τόν Καβάφη κι' ἀπ' τόν Ἐλύτη κι' ἀπ' τόν Μακρυγιάννη φυσικά, γιά νά μείνω σέ τρία ὀνόματα πραγματικά σπουδαία παγκοσμίως. Κι' ἀφοῦ στέκεται πió ψηλά σ' αὐτό, στέκεται σ' ὅλα. Ἀφοῦ δέν κοροΐδεψε τούς ἀνθρώπους σ' αὐτό τό σημεῖο, πού εἶναι τό πió κρίσιμο, ἀφοῦ ἐδῶ, ποῦναι τό πέρασμα, δέν ἔκανε παραλλαγή καί δέν ἔστησε τήν παγίδα καί τό δόκανο πού πιάνονται ὅλοι σχεδόν, δέν τούς κοροΐδεψε πουθενά.

Καί μήν εἰπεῖς αὐτές εἶναι συγκρίσεις ἐπικίνδυνες καί συμπεράσματα αὐθαίρετα, διότι τάχα δέν ὑπάρχει ζυγός πού τά ζυγίζει. Ὑπάρχει καί παραῦπάρχει καί μάλιστα ἀκριβείας πού βγάζει ἀποτέλεσμα καί μετράς διαφορά μέχρι χιλιοστοῦ τοῦ γραμμαρίου. Ποιός εἶν' αὐτός ὁ ζυγός; Ποιό τό θερμόμετρο; Μά ποιός ἄλλος παρά ἐκεῖνος πού ζυγίζει πῶς ὁ κάθε ποιητής, ὁ κάθε συγγραφέας ἀντικρύζει καί στέκεται ἀπέναντι στό μέγα γεγονός τοῦ θανάτου. Ἀπέναντι "στόν μέγαν ἀθάνατον πού εἶναι ὁ θάνατος", ὅπως ἔλεγε ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὁ Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικῆς, Ἰάκωβος. Αὐτός εἶν' ὁ ζυγός καί μ' αὐτόν μετριοῦνται οἱ πάντες καί τά πάντα.

Σκέψου τώρα τόν Ποιητή μας, ἐνενήντα χρονῶν, ἀκόμα δηλαδή καί σ' αὐτήν τήν ἡλικία, κι' ἔλα ἐσύ κι' ἐγώ στή θέση Του, ἂν μπορούμε, κι' ἄς λογαριάσουμε πῶς θά στεκόμαστε σ' αὐτό τό θέμα. Καί κοίτα πῶς στέκει Αὐτός. Καί πῶς σταθήκανε οἱ μεγάλοι πράγματι ποιητές πού ἀνέφερα. Γεράσανε, κιοτήσανε, λιποψυχήσανε, τά χάσανε καί λέγανε πράματα παλαβά. Καί μήν τό πάρεις τοῦτο γιά ψόγο ἀπό μεριά μου. Δέ φταίγανε οἱ ἄνθρωποι. Ἐξω ὅμως ἀπ' αὐτό, βάλε τώρα πάνω στους δίσκους τοῦ ζυγοῦ τούς τρεῖς πού εἶπα ἀπό τή μιὰ -τό ἔργο τους δηλαδή- κι' ἀπό τήν ἄλλη μόνο πέντε ποιήματα τοῦ Βαρέλη. Τά: "Ἀπ' τήν πρώτη παρουσία", "Θάτανε ἀραγε σοφό;", "Σκέψη ἀνυπότακτη", "Θλιμμένη ἡ θάλασσα" καί "Για ἐδῶ ἐρχόμουν".

Βγάλε τώρα ἀπ' τούς πρώτους, καί τοῦ περιτυλίγματος ἀκόμη τοῦ φανταχτεροῦ -ὁ δεύτερος δέν ἔχει οὔτε περιτύλιγμα- καί πάρε βάρος καθαρῶ ἀπό τοῦτον τό ζυγό πού "βαθειά ἀνασαίνει καί δίκια κραίνει", τό ζυγό πού μετράει ἀντίκρυσμα θανάτου καί κοίτα ποιότητες.

Ὁ Βαρέλης τό κρασί δέν τό νεράνει. Δέν παγιδεύει, δέν κοροΐδεύει, δέν ἐξαπατᾷ. Οὔτε κᾶν ἄθελά Του. Καί δέν βάζει καθόλου περιτύλιγμα. Μαργαρίτης καθαρός.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Μπροστά λοιπόν σ' αυτήν την πραγματικότητα ελάχιστοι άντέξανε και τήν αντίκρυσαν ίσια χωρίς νά πάρουν τά μάτιά τους από πάνω της και χωρίς νά θαμπωθοῦν ἢ νά σκοτεινιάσουν. Ἐλάχιστοι. Μερικοί από τούς ἀρχαίους -καί πάντως πολλοί σέ σύγκριση μ' ὄλους τούς ἄλλους αἰῶνες- καί λίγοι, πολύ λίγοι ἀκόμα. Οἱ ὑπόλοιποι βάλανε σέ λειτουργία τή μηχανή τῆς ψευτιᾶς καί τῆς ἀπατεωνιᾶς, τῆς ὑποκρισίας καί τῆς δολιότητος καί ἐξαπατοῦν τόν κόσμον "καθ' ἕξιν καί κατ' ἐπάγγελμα". Νά, ἀκόμη κι' ἐγώ τώρα, ἂν δέν γράψω ἀπ' εὐθείας στόν Ἴδιον, ὅπως θά ἦταν πρέπον, εἶναι γιατί λογαριάζω, πλήν τῶν ἄλλων, ὅτι μπορεῖ ἔστω μιά στό ἑκατομμύριο νά στενοχωρήσω καί νά χαλάσω τή διάθεση ἑνός Ἀνθρώπου ἐνενήντα χρονῶν. Ὑπάρχει συνεπῶς σέ μένα ἕνα εἶδος καί μιά δόση ὑπολογισμένης ἐπιθυμίας νά κρυφῶ ἀπό ἑκεῖνο πού κανεῖς δέν κρύβεται ἢ νά κρύψω ἐκεῖνο πού εἶναι ἀδύνατο νά κρυφτεῖ.

Τέτοια ποιήματα ελάχιστα στήν ἱστορία τῆς ποίησης. Λόγοι ἀκαριαῖοι, συντομότατοι, δωρικοί, ἀτόφιοι, ὀλόκληροι στήν ἔκταση καί τό περιεχόμενο καί τό ρυθμό. Καί πού ὅταν σκάζουν πέφτουν κεραυνοί στή γῆ. Ἡ γέμισή τους πυρηνική, ὅπως πυρηνικό στή σπουδαιότητά του τό θέμα πού πραγματεύονται καί οἱ ἄνθρωποι δέν μποροῦν καί δέν θέλουν νά τ' ἀγγίξουν. Τρομάζουν. Τέτοιοι κεραυνοί σκάζουν ὕστερα ἀπό χρόνια.

Ξαναλέω: Ἄς ἔρθουμε νοερά, στή θέση τοῦ Ἀνθρώπου τῶν ἐνενήντα ἐτῶν κι' ἄς προσπαθήσουμε νά διαβάσουμε μόνο, ὄχι νά πράξουμε (καί ποίηση σημαίνει πράξη) τήν πράξη Του. (Αὐτονόητο βεβαίως εἶναι ὅτι ἄλλο νά διαβάξεις τήν πράξη κι' ἄλλο νά πράττεις. Τέτοιες ἀποστάσεις μετριῶνται σέ ἔτη φωτός). Γιατί:

Ἄλλο νά καταλαβαίνεις μιά γλῶσσα, ἄς ποῦμε κι' ἄλλο νά τή μιᾶς.

Ἄλλο νά μιᾶς αὐτή τή γλῶσσα κι' ἄλλο νά τή γράφεις.

Ἀκόμα, ἄλλο νά γράφεις ὅ,τιδήποτε κι' ἄλλο νά γράφεις ποίηση.

Καί πάρα πέρα, ἄλλο νά γράφεις ὅποιαδήποτε στιχοπλοκή καί νά στεφανώνεις τήν κόνιδα καί νά τή λές καί σύ καί οἱ ἄλλοι ποίηση, κι' ἄλλο νά γράφεις ποίηση ἀληθινή, δηλαδή, νά πράττεις. Μ' ἄλλα λόγια ἄλλο νά δουλεύεις τό γύψο κι' ἄλλο μάρμαρο γνήσιο τῆς Πεντέλης ἢ τῆς Πάρου.

Βλέπεις ἐδῶ τό πράγμα, ἀδερφέ, δέν εἶναι παῖξε γέλασε. Ἐδῶ παρελαύνει ὅλη ἡ σοφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας κι' ὁ Ποιητής μᾶς δείχνει τή σημαία της, τή μέθοδο γιά νά προστατευτοῦν οἱ ἄνθρωποι ἀπό μιά θάλασσα ἄχρηστα πράγματα πού μᾶς πνίξανε καί μᾶς πήγανε στόν πάτο. Ἀθλιότητες, ψεύδη, παλιανθρωπιές, αἰσχροτήτες, ἀναλήθειες πού ὀδηγοῦν σέ διαταράξεις τῶν πνευματικῶν μας λειτουργιῶν, ἐκμεταλλεύσεις, τεχνάσματα, παραπλανήσεις πού ὀδηγοῦν σέ πτωχεύσεις καί δεκατισμούς καί ὑπνώσεις κι' ἀπέ

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ἐπενδύουμε πάνου σ' αὐτά καί ξοδεύουμε καί σπαταλάμε ἄδικα χωρίς κανένα οὐσιαστικό πνευματικό κέρδος.

Καί θέτει τὸ ἐρώτημα ἂν θάτανε ἄραγε σοφὸ νὰ γιορτάζουμε στή στερνὴ μας ὥρα σάν ἓνα δ ε ί κ τ η ὄ μ ο ι ο ν μ' ἐκείνον τοῦ ἐρχομοῦ μας στή ζωὴ (στόν ὅμοιο δείκτη τὸ βᾶρος τοῦ ποιήματος). Καί ἐνῶ ξεκινάει μ' ἓνα ἐρωτηματικό, καταλήγει σέ θαυμαστικό. Καί δές τί κάνει ἐδῶ ὁ Ποιητὴς καί πόσο εὐρὺ τὸ εὖρος αὐτοῦ τοῦ ποιήματος.

Γιὰ νὰ μπορέσω νὰ τὸ δώσω, θά δείξω σέ τρία σημεῖα -πού τά θεωρῶ ἱστορικούς πνευματικούς σταθμούς- καί σ' ἓνα γεωμετρικό σχῆμα, τὸν κύκλο- πού μόνο ἀπλό σχῆμα δέν εἶναι -καί γιὰ νὰ καταλαβαινόμεστε.

Καί πρῶτα στόν κύκλο. Πάρε πάνω στήν περιφέρεια ἓνα ὁποιοδήποτε σημεῖο. Κι' αὐτό πές το, θεώρησέ το γέννηση. Τό σημεῖο δηλαδή πού ὁ ἄνθρωπος, ὁποιοσδήποτε ἄνθρωπος γεννιέται καί γιορτάζεται ὁ ἐρχομὸς του, "γιορτάζει τὸν ἐρχομὸ του στή ζωὴ". Προχώρα τώρα πάνω στήν περιφέρεια. Μεγαλώνει, πάει στό σχολεῖο, γίνεται ἔφηβος, πάει στρατιώτης, παντρεύεται, κάνει παιδιά, γίνεται σαράντα σαραπέντε χρονῶν ἄς ποῦμε καί βρίσκεται στό μέσον τῆς περιφέρειας, στό ἀκριβῶς ἀντίθετο σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκίνησε, στό ἄλλο ἄκρο τῆς διαμέτρου. (Τό σημεῖο πού ξεκίνησε κι' ἐκεῖ πού εἶναι τώρα εἶναι τὰ ἄκρα τῆς διαμέτρου πού χωρίζει τὸν κύκλο στά δύο). Καί προχωρεῖ. Γίνεται παππούς, ἀποκτᾶ ἐγγόνια καί προχωρεῖ μέχρι πού φτάνει ὀγδόντα ἐνενήντα ἐτῶν πού πεθαίνει, καί νᾶτος πάλι στό ἴδιο ἀκριβῶς σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκίνησε. Στό σημεῖο τῆς γέννησής του, πού τοῦ τὴ γιορτάσανε καί τὴ γιορτάζει κάθε χρόνο. Μόνο πού τοῦτο τὸ σημεῖο τώρα σημαίνει "τὴν ὥρα τῆ στερνὴ". Εἶναι ὅμως τὸ ἴδιο. Τίθεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα:

*Θάτανε ἄραγε σοφὸ, τὴν ὥρα τῆ στερνὴ μας
να τὴν γιορτάζουμε, σάν ἓνα δείκτη
ὅμοιον μ' ἐκείνον τοῦ ἐρχομοῦ μας στή ζωὴ;
Σαν τὴν ἡμέρα δηλαδή πού γεννηθήκαμε...*

(Ἐκ Βαθέων, "Θάτανε ἄραγε σοφὸ;" σ. 48)

Ἴδου ἡ μεγάλη ποίηση, ἡ γεωμετρικὰ γεωμετρημένη.

Πᾶμε τώρα νὰ ἰδοῦμε τὰ τρία σημεῖα πού κανεὶς δέν μπορεῖ, δέν δύναται νὰ κλωνίσει. Μά οὔτε νὰ τὰ ἀγνοήσει χωρίς νὰ χάσει τὸ δρόμο.

Τὸ ἓνα τῶστησε καί τὸ φώτισε -ἴδιος φᾶρος- ἓνας πού ἐρχεται ἀπὸ πολὺ μακριά. Μιλῶ γιὰ τὸν πρόγονο τὸν Ἐφέσιο πού ἔγραψε:

Ἄδης καί Διόνυσος ἐν καί τὸ ὠυτόν. Καί

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*ακτίνες λαμπυρότατες εφέγγασιν ομπρό[ς] τση,*¹⁵⁸

ὅπως λέει ὁ Κορνάρος, εἶναι τούτη ἡ φράση κι' ἄς τόν λένε σκοτεινό τόν Ἡρά-
κλειτο. Ξεσυνηθίσαμε βλέπεις τό πολύ φῶς καί δέν τ' ἀντέχουμε.

Τό ἄλλο τῶστησε ὁ μέγας Σολωμός κι' ἔγραψε:

*Μόλις εἶν' ἔτσι δυνατός ὁ Ἔρωτας κι' ὁ Χάρος.*¹⁵⁹ Ἴδιο μέ τό πρώτο καί δείχνει
στόν ἄνθρωπο "πῶς χαίρεται στά βάσανα καί θρέφει τό κορμίν-του".

Τό τρίτο στήθηκε ἀπ' τό λαό μας· τό δημοτικό μας τραγούδι πού εἶναι: ...ὁ
μεγαλύτερος θησαυρός τῆς γῆς, ὅπως λέει ὁ Ποιητής μας¹⁶⁰ κι' εἶναι τοῦτο:

*Τί ἔρωτας τί θάνατος δέν ἔχεις νά διαλέξεις, ἴδιο μέ τά πρώτα καί πυρή φωτιά
καί μιὰ καρδιά καί σιδερόν ἀμόνι καί τοῦτο.*

Νά ὅμως πού στόν πνευματικό κῆπο, τό βασιλικό κῆπο τόν πραγματικό τοῦ
κόσμου, μέ τά μνημεῖα-σημεῖα στήθηκε καί τέταρτο. Μέ τή σμίλη τοῦ Βαρέλη
τούτη τή φορά. Καί πάνω ἡ ἐπιγραφή:

*Θάτανε ἀραγε σοφό, τήν ὥρα τή στερνή μας
να τή γιορτάζουμε, σαν ἓνα δείκτη
ὁμοιον μ' ἐκείνον του ερχομοῦ μας στη ζωή;...*

(*Εκ Βαθέων*, "Θάτανε ἀραγε σοφό;" σ. 48)

κι' ἔλαβε τή θέση του δίπλα στ' ἄλλα, χωρίς παράτες.

Καί τό ἐρωτηματικό τοῦτο εἶναι βῆμα μέγα, ἄλμα πές πρωταθλητή παγκό-
σμιου ὀλυμπιονίκη. Καί ρεκόρ ἀκατάρρηπτο. Γιατί στά πρώτα, τά ὀριστικά, τοῦτο
εἶναι καί πρόταση. Φαντάσου κάποτε νά φτάσουν καί νά τήν ἐνωτιστοῦν οἱ
ἄνθρωποι, νά τήν υἰοθετήσουν, νά τήν ἐφαρμόσουν... Θᾶχουν κατακτήσει "τό
ἅπαντο τῆς γνώσης" πού λέει ὁ λαός μας. Τό *γνώθι σαυτόν* πού ἦταν γραμμένο
στό κούτελο τῶν Δελφῶν.

Καί μέ τό ἐρωτηματικό ἀρχίζει καί σέ θαυμαστικό καταλήγει ὁ δικαιοκρίτης,
ἀφοῦ παραθέσει μιὰ ἀπόδειξη μέ συλλογισμούς ἐντελῶς ἀπρωσο-πόληπτους,
ποιητικά μαθηματικούς, ἔξω ἀπό φόβο ἢ συναισθηματισμό λές καί δέν εἶναι
ἄνθρωπος Ἐκεῖνος πού τοῦς γράφει...

Κι' ἔχει ἓνα χιοῦμορ αὐτό τό ποίημα (καί ποιό δέν ἔχει;) πού δέν εἶναι οὔτε
τραγικό οὔτε Σωκρατικό οὔτε Καβαφικό. Ταυτόχρονα εἶναι κι' ἀπ' τά τρία καί
μένει ἀκόμα τόπος. Τά πίο σοβαρά πράγματα λέγονται ἀπό τόν Βαρέλη

¹⁵⁸ Κορνάρος Βιτσέντζος, *Ερωτόκριτος*, Β', στ. 176 [στην ιστοσελίδα http://www.snhell.gr/anthology/content.asp?id=436&author_id=20, (2.8.2019)].

¹⁵⁹ Σολωμός Διονύσιος, *Ὁ Κρητικός*, XXII, στην ιστοσελίδα http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/dionysios_solwmos/o_krhitikos.htm, (2.8.2019).

¹⁶⁰ *Εκ Βαθέων*, "Απάντηση σε σχολιαστή", σ. 118).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

χαμογελαστά, χαρά και λύπη αχώριστα. Κι' αν πρέπει να βρω λέξη να το χαρακτηρίσω θα τ'όλεγα φυσικό. Χιούμορ για ανθρώπους που τους ανεβάζει και τους κρατάει ψηλά με χαμόγελο, όπως ένα παιδί το σηκώνουμε ψηλά για να ιδεί καλά και καθαρά. Γιατί ο Βαρέλης *Είς έτοιο πόλεμο, γρικᾶ είντα ζητᾶ έτοια μάχη*.

Κι' αν μιλήσουμε για το "Σκέψη ανυπόταχτη", έφτά στίχοι όλοι κι' όλοι, άπλοϊ, πεντακάθαροι δίχως θαμπάδα πουθενά και δίχως δυσκολία ή σκιά, άπα-στράπτοντες. Θα σου έλεγα ότι ζυγίζουν οι έφτά στίχοι περισσότερο από έφτά πανεπιστήμια εϋρωπαϊκά.

Γειά σου Ποιητή άνδρεΐε, που τό διαπεραστικό Σου μάτι και ή ανύσταχτη ψυχή Σου, είδαν από τότε που αντίκρυσες τό πρώτο φᾶς ότι:

...Τούτες οί τέχνες βρίσκονται 'ς τσί φύσις τό περβόλι...¹⁶¹

κι' απέ τις σκαλοπότισες ακολουθώντας εκείνο τόν κανόνα τό χρυσό γένοιο οίος έσσι μαθών¹⁶² κι' όρκίστηκες στην ψυχή τής φύσης να μήν τόν παραβείς, άκουσες τήν καρδιά τους και κράτησες και μᾶς έδωσες τούς παλμούς της, μαζί με τούς παλμούς και τις ταχυπαλμίες και τις άρρυθμίες τῶν ανθρώπων χωρίς άντηχήσεις, αντίκρυσες τή ροή του γίνεσθαι χωρίς διαθλάσεις, τᾶκανες τέχνη και μᾶς τά προσφέρεις. Δανειζόμενος δικά Σου λόγια. Σου άποθέτω ένα τρέμουλο φιλιού εύγνωμοσύνης, όπως εκείνο τό παιδάκι στή βιβλιοθήκη. Άλλο δέν έχω. Σου άντιπροσφέρω τά *Σά έκ τῶν Σῶν*, μ' όλη μου τή δύναμη και τήν ψυχή βεβαιώνοντάς Σε ότι:

*Έκείνο όπου γύρευγα, και ούδ' ηΰρισκα ποτέ μου,
αίφνίδια κι' άνεπόλπιστα σήμεραν ήλαχέ μου.*

Άπό δώ και κάτω και ίσαμε τό θερμοκήπιο "τῆς έπιστήμης" θα πάμε γοργά. Μικρές στάσεις θα κάνουμε, σύντομες. Θα διαλέξουμε κι' έπιγραφές στ' άγάλματα που θα διαβάσουμε, χωρίς πολλές κουβέντες. Άλλωστε τόσο πολύ σε κούρασα. Και ή πολλή κούραση είναι μπροστά.

Άπ' τό "Για εδώ ερχόμουν":

*Κι εγώ, το ίδιο εύγενικά κι εγώ "ευχαριστώ πολύ
και μη λυπάσθε" θα του πω "καθόλου.
Αυτό ήταν το δικό μου το ταξίδι, για εδώ ερχόμουν.*

(Εκ Βαθέων, "Για εδώ ερχόμουν", 58)

¹⁶¹ Κορνάρος Βιτσέντζος, *Ερωτόκριτος*, Α', στ. 2174.

¹⁶² Πίνδαρος, *Πυθιονίκαις*, 2.72.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Δές από τόν "Στον Ολυμπιονίκη", μέ τί ώραϊο τρόπο έπαναπροβάλλει ή φράση τοῦ Ἀριστοτέλη *αζίωμα έχει ἀρετής*. Ἀφοῦ πρῶτα μιλάει καί λέει πόσο εὐαίσθητο λουλούδι εἶναι ή τιμή πού τοῦ ἔγινε, στή συνέχεια τήν παίρνει καί τήν ἀνεβάζει στό βάθρο τῆς ἀρετῆς, τή μεταβάλλει σέ ἀρετή. Μέχρι τότε μπορεῖ νά εἶναι ὠφέλεια, φήμη, δόξα ἀκόμα καί εὐτυχία. Ὅλ' αὐτά ὁμως τά παίρνει στή συνέχεια ὁ ποιητής καί σάν τόν Σωκράτη τά ἐξευγενίζει -πού σημαίνει ὅτι τ' ἀπαλλάσσει ἀπ' ὅποιοδήποτε ἐγωϊστικό στοιχεῖο- κι' ἔτσι ἐξευγενισμένα, ὡς ἀρετή πλέον καί ἀφαντάστως μεγαλύτερη ἀξία, πού βρίσκεται στήν ταύτιση ἀρετῆς μέ ὀλυμπιονίκη, τοῦ τά προσφέρει. (Ἀπ' τά πίο δύσκολα τοῦ βιβλίου γιά μᾶς τούς κακομαθημένους).

Στάσου στό ἀριστουργηματικό "Τα πουλιά των λιμνών", *ὅταν σηκώνονται ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ...ὡσπου φτεροζυγιάζουν καί παρακο-λούθησέ τα ὄλο πιο ψηλά καί πιο μακριά να ταξιδεύουν*.¹⁶³ Παράβαλέ τα μέ τήν ἀνθρώπινη ψυχή καί πές ἄν ξέρεις ἄλλον ζωγράφο ἐξω ἀπό τόν ὑπερευαίσθητο Νικόλαον Γύζην πού νά ζωγράφιζε τήν ψυχή. Μόνο πού σέ τοῦτο τό ποίημα -ἐπί πλέον- ζωγραφίζεται ή λαμπηδόνα ταξιδεύουσα πού ξεκίνησε ὀλόκληρο σμάρι κι' ἔγινε ψηλά, μακριά πούπουλο.

Ἀπό τό: " Ἦταν σειρά μου Χαράλαμπε!"

*...Ἡ φιλοτιμία κι ἡ αγάπη νικούσαν
κι εβγαίνουν μερδεμένα τα πράγματα ὄλα. Κι ωραία...
...καί γίνονται ὄλο καί πιο γέροι οι γέροι μας
ὄλο καί πιο ἄρρωστοι. Κι ἔτρεχε ο φόβος τοῦ χαμοῦ
ἀπό τον ἕνα στον ἄλλο...
...-Πώς μ' ἀφησες ἔτσι μόνο στον ἄσσο; Κάμνει προσπάθεια
να πει τ' ἀστείο καί κλαίει...
(Ἐκ Βαθέων, "Ἦταν σειρά μου Χαράλαμπε!", σσ. 65-66)*

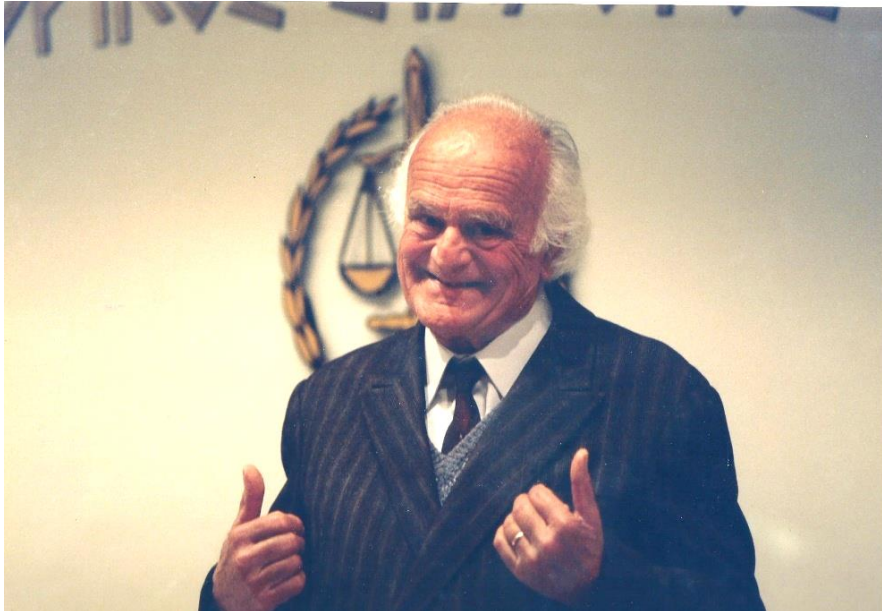
Καί τό χιοῦμορ παντοῦ πλούσιο καί ζωντανό καί ζωηρό. (Νομίζω ή κατάλληλη στιγμή νά μιλήσουμε γιά τό χιοῦμορ Του). Μέ τή ζωηράδα τή χρειαζόμενη κι' ἀπαραίτητη σά νά παίξει σοβαρά ἕνα παιδί μ' ἕναν μέγαν, χωρίς νά ξεχωρίζεις πότε κατέχει τό ρόλο τοῦ μεγάλου καί πότε τοῦ παιδιοῦ. Πουθενά δέν φαίνεται ὡς κυρίαρχο στοιχεῖο. Κατέχει ὁμως τήν πίο δύσκολη σκοπία καί φυλάει τά πίο εὐαίσθητα περάσματα μαζί μέ τόν ὀπλίτη διπλοσκοπία -βοηθός τοῦ ἀπ' τούς "ψιλοῦς" πές ἐτοῦτος- τοξότης καί

¹⁶³ Ἐκ Βαθέων, "Τα πουλιά των λιμνών", σ. 61.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πελαστής πού μετέχει στά δρώμενα καί συμπάσχει άστειευόμενος. Καί κάνει τήν παρουσία του -στό κάθε ποίημα στόν κάθε στίχο- όταν κι' όσο χρειάζεται χωρίς ποτέ νά γίνεται ένοχλητικός, αλλά συμπεριφέρεται μέ άρχοντιά καί περηφάνεια, διακριτικότητα. Κατά τά άλλα πιστός στό πόστο του κι' άπ' όπλίτη άχώριστος πρόθυμος νά επέμβει καίρια όταν ή στιγμή καλέσει.

Είται έτσι συνυφασμένο τό χιοῦμορ στό έργο Του ώστε τό τελικό αποτέλεσμα δέν είναι μόνο γοητευτικό, αλλά βλέπεις τόν Ίδιον τόν Ποιητή νά σοῦ λέει ό,τι έχει νά πει χαμογελαστά καί μέ χαμόγελο καθαρό. Κινείται τόσο ευχάριστα καί γοητευτικά πού ό άναγνώστης ευχάριστα κι' αυτός καί μέ άνεση ακολουθεϊ καί παρακολουθεϊ -μέ τό νοῦ του πάντα στό περιεχόμενο έτσι πού όλο τό ποίημα *το παίρνει ως την ψυχή του και το χαίρεται.*

...βλέπεις τόν Ίδιον τόν Ποιητή νά σοῦ λέει ό,τι έχει νά πει χαμογελαστά καί μέ χαμόγελο καθαρό... (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Πεποίθησή μου είναι ότι θαξίζε ν' άσχοληθεϊ κάποιος πού θά διαθέτει άπ' τή φύση του λεπτές κεραϊες (όχι κατ' άνάγκην κωμικός) ειδικά καί άποκλειστικά μέ τό χιοῦμορ στό έργο του Βαρέλη. Ακόμα καί ή λέξη "χιοῦμορ" μου φαίνεται δέν τό χωράει, δέν άποδίδει καί θά πρέπει νά ψάξει νά βρεϊ άλλη.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Έδώ οι πρώτες ύλες διαλεγμένες μία μία. Τά ύφάδια Του και τά στημόνια Του τέλεια έπεξεργασμένα κι' αλλιώςτικά και τελειότατα ύφασμένα. Τά χρώματα, ή τελική μορφή μία καλή χαρά. Και σταθερότατη ίσορροπία έπιτυγχάνεται μ' αυτό τό χιοῦμορ. Δέν ψυχανεμίζεσαι. Νιώθεις τ' άγέρι τό δροσερό πού πνέει, τό εῦκρατο. Έκείνο πού ζωογονεί και θρέφει και ξεγερεύει χωρίς νά τσοῦζει ούτε νά σε παγώνει, ουδέ νά πνίγεσαι από ύψομετρική διαφορά. Είτε σ' άνεβάξει ψηλά είτε σε φέρνει στά κατώμερα, τ' αυτιά σου δέν βουλώνουν ποτέ.

Κι' επειδή τά πράγματα τά δυσκόλεψα κάπως, μοῦ φαίνεται, μ' αυτά τά θεωρητικά, για νά γίνουν πιο κατανοητά, θά λάβω και θά σοῦ φέρω δείγματα κι' από τά *Κίταλα*. Σοῦ εῖπα ότι τά ξαναεπισκέφτηκα -πῆγα προσκυνητής- περιηγητής και χίλια μάζεψα- μετά από δέκα χρόνους, απ' αυτόν τόν μοναδικής ένότητας και κοινωνίας τόπο. Τό μοναδικής ένότητος και κοινωνίας έργο. Ένότητα πού τή βλέπει όλόκληρη ό Ποιητής κι' όλόκληρη τήν άγκαλιάζει ως τίς ρίζες της. Κοινωνία πού ό καθένας μέσα στην άγια άνωθυμία του αισθάνεται υπεύθυνος για τά βάσανα τῶν άλλων. Κοινωνία ψυχῶν, έσωτερικής έντασης και πίστης μέ μία έντελῶς (άπόλυτη) φυσική έσωτερική όρμή, ὥστε ό άναγνώστης-προσκυνητής από κάθε σελίδα, από κάθε παράγραφο θάλεγα, νά παίρνει άξίες, άξίες, άξίες υπερατομικές (εὐγένειας, άλληλεγγῆς, φιλότιμου, ήθικης, δεσμού). Γιατί έδῶ ή ένότητα δέν είναι δεσμά αλλά πνεῦμα ζωής, πού αν δέν λύνει έντελῶς τά δεσμά, τά ντώνει, τά χαλαρώνει τόσο, ὥστε μεταβάλλονται σε δεσμό, κι' όχι γιατί ή δυστυχία ένωνε τούς άνθρώπους (τά *Κίταλα* ήσαν σκλαβωμένα) αλλά από βαθιά πνευματική δύναμη τῶν άνθρώπων τους.

Άλλά ἄς μήν καταπιαστοῦμε άλλο τώρα μέ τά *Κίταλα*. Δείγματα μόνο σοῦ φέρνω για νά δείξουμε το χιοῦμορ. Και μέσω αυτού πῶς ό ποιητής φανερώνει και σημαίνει τά πολύ σπουδαία.

...Η νερομάνα. Τόνομά της ήταν Νεράϊδα.

-Άνοιξε ή Νεράϊδα!

-Άφίνιασε ή κυρά.

-Μέρεψε ή πολύχαρη.

Ά! τή νυφούλα μας! στολίζει και στολίζεται!...(Κίταλα, σ. 244)

Γι' αυτό θά σοῦ εῖπῶ δυό λόγια παρακάτω έν συνδυασμῶ μ' ένα άλλο πολύ μικρό απόσπασμα για τή Νεράϊδα.

Άλλο: (Για τόν Άντριά)

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*...Όταν περπατούσε -κρατούσε μαστούνι με τὰ δύο του χέρια-
νόμιζες πῶς βημάτιζε διαβήτης· ὄλο λοξά καί στριφογυριστά...*

(Κίταλα, σ. 247).

Τὴν πρόταση διάβαστην ἀργά· ἄς εἶναι κινητική. Ὅπως θὰ περπατοῦσε αὐτός ὁ ἄνθρωπος. Λίγο πιο γρήγορα τὴν παρενθετική· ἄς εἶναι στατική. Τό διάβασμα εἶναι τέχνη. Θέλει φυσικότητα σάν τό περπάτημα. Ἐτσι ἔχεις τό ἴδιο τό περπάτημά του. Καί τόν βλέπεις ὀλοζώντανο μπροστά σου, μόνο ἀπ' τό περπάτημα, τό κύριο χαρακτηριστικό του πού καθόρισε ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του. Κι' ὁ Ποιητής μᾶς δίνει χίλια, γιὰ χίλια πράγματα, μέ μιὰ μόνο πρόταση.

Ἄλλο: (Γιὰ το γυρολόγο Ὀβριό, τόν Ἀαούα, πού θὰ τόν παράσταينه ὁ Σπολλάτης. Καί χώρια τὰ ὀνόματά τους πού κι' αὐτά ἄν ἔχουν ὑπερσυμπυκνωμένο χιοῦμορ).

Φώτης Βαρέλης: ὁ ηθοποιός. (φωτογραφικό ἀρχεῖο Νίκου Κασέρη).

*...Ὁ μικροσκοπικός αὐτός ἄνθρωπος εἶχε ὄ,τι δέν μποροῦσες νά προνοή-
σεις ἐσύ. Όταν τόν ἔβλεπες, δέν ἔβλεπες ἄνθρωπο! Ἐβλεπες ἕναν ὄγκο ἀπό
πράματα πού κουνιοῦνται, σάν ἕνας θάμνος κινούμενος, ποιό θάμνο νά ποῦμε;
πού νάναι πυκνός τόσο, ξέκλωνος τόσο, μέ τόσα πράματα κρεμαστά καί τόσα*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*χρώματα; Μιά άγριοκερατιά άνακατεμένη μέ σκίνα καί βάτα ή ένα δεντράκι
πού τ'όπνιζε ό κισσός;*

*Τέλος πάντων, έβλεπες μπόγους, χαρτόκασες, κασάκια, άρμαθιές, ποτήρια
ή τενεκεδάκια, φοϋντες όλων τών χρωμάτων κι' από κάτω δυό πόδια κι' έλε-
γες. Τί είναι τούτο; Όταν κατέβαζε παρουσιάζονταν τό κεφάλι κι' έχάνονταν
τά πόδια.*

*Μέχρι σήμερα άκούω τή φωνή του κι' άναλογίζουμαι τή ζωή του καί μοϋ
γεννιέται ή θύμηση μιās τοτινης έπιθυμίας. Νά τόν έβλεπα μία φορά ξεφόρ-
τωτο, για νά δώ πώς περπατούσε, πώς ήταν δηλαδή σαν άνθρωπος δίποδος,
ανάμεσα στους άλλους ανθρώπους!...* (Κίταλα, σ. 117)

Αυτό για νά διαβαστεί μόνο, θέλει καλό ήθοποιό, χρωματισμό τής φωνής
καί προσοχή στή στίξη του κι' απέ γίνεται χάρμα. Μά καί νά τό κακοδιαβά-
σεις όμορφιά θά σοϋ βγάλει. Έχει φροντίσει γι' αυτήν ό λογοτέχνης ώστε
τό ίδιο κείμενο καλύπτει καί διορθώνει όλες τίς άτέλειες του άναγνώστη,
στόν όποιο μένει μόνο όμορφιά. Όπως ένα πάσχον όργανο του σώματός μας.
Καί λίγο καλά νά τήν κάνει τήν έγχείρηση ό γιατρός για τά υπόλοιπα φρο-
ντίζει (έχει φροντίσει) ή μάννα φύση, ή *παμμήτειρα* πού λέει ό Άριστοτέλης.
Τόσο τέλειος στή φυσικότητά του έδω ό λόγος.

Άλλο: Διάβασε εκεί πού λέει:

*-Κάτι ήθελες νά ρωτήσεις, -γύρισε ξαφνικά καί μίλησεν ό γέρος μέ μία από-
φαση ξεκινημένη από τούς σιωπηλούς δικούς του ρεμβασμούς - νά τό ρωτή-
σεις γιέ μου - βέβαιος ότι θάρχιζε μία συνομιλία πολύ δύσκολη καί για τούς
δυό, πού ώστόσο τήν ήθελε.*

*-Τίποτα, τίποτα, πατέρα, μουρμούρισε ό Θανάσης κι αυτό τό έπαναλη-
πτικό "τίποτα" έλεγε τό αντίθετο, σύμφωνα μέ τήν κρίση του γέρου.*

Έμειναν πάλι μερικά δευτερόλεπτα άμίλητοι.

*-Γιά σκέψου πατέρα, άρχισε ό Θανάσης, αν γινόταν νά ναι άλλιως ό δρόμος
τής ζωής, κι όχι ίσως όπως είναι.*

*Ξεκινοϋμε από τόν ένα χρόνο, γινόμαστε δυό χρονών, τριών, δέκα, είκοσι,
σαράντα, έβδομήντα, εκατό καί πεθένουμε, ένα κορμί βαρύ σωρός κόκκαλα.
Σκέψου νά γινόταν άλλιως. Νά φτάναμε λόγω χάρη στά έξήντα κι άμέσως
μετά νά γυρίζουμε πίσω. Νά γινόμασταν δηλαδή, 59, 58, 50, 40, είκοσι, δέκα,
πέντε, ενός χρονού, πέντε μηνών, ενός μηνός, μηδέν, μέ τόν ίδιο τρόπο, πού
άνεβέναμε, άνάποδα.*

*Σκέψου λαχτάρες (ό Θανάσης άνακάλυψε ξαφνικά ένα μύθο άστεϊο καί
γελούσε άκολουθόντας τον). Νά συναντηθοϋν για γάμο ένας νιός καί μία νιά*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τριάντα χρονῶν κι οἱ δύο, ἄγνωστοι ὁμως ἀναμεταξί τους, ἄς ποῦμε. Καί νά ρωτοῦν τά συμπεθερικά.

Καλός ὁ γαμπρός ἢ καλή ἢ νύφη, ἀλλά ἀνεβένει ἄραγε ἢ κατεβένει; Καί νά παντρευτοῦν κι ὕστερα ἀπό μερικά χρόνια, τόν καιρό δηλαδή πού ἡ νύφη θάναι σαράντα χρονῶν, ὁ γαμπρός νά γίνεται εἴκοσι, ὅταν ἡ γυναίκα θάναι πενήντα ὁ ἄντρας νά πάει δέκα, κι ὅταν ἡ γυναίκα γίνει πενηνταεννιά ὁ ἄντρας νάναι μωρό ἑνός χρονοῦ!

Κι ἡ γυναίκα νά τόν ταχταρίζει σάν νά τόν γέννησε;

Νά ξεπερνᾷ δηλαδή ὁ ἄνθρωπος τά χρόνια πού πέρασε, ὅπως τά διάβηκε καί νά τά ζαναζεῖ μέ ἕνα νέο τρόπο ματιᾶς.

Ἄραγε μ' ἕνα τέτοιο τρόπο θά φοβόμασταν τό θάνατο; Πῶς θά τόν βλέπαμε τόσο περίεργα; Νά ξέρεις σίγουρα ὅτι θά ζαναπεράσεις ἐκεῖνα πού πέρασες, καί νά βλέπεις τό τέλος σου σίγουρο, μαλακό κι ὄχι ἀναπάντεχο; Μπλεξίματα ὁμως, πού θάχαμε!

Ἐγώ στά σαράντα μου ἀνεβέροντας θά προτιμοῦσα μιά νύφη σαραντάρα πού νά κατέβενε, γιατί ἄλλιῶς...

Ὁ Θανάσης γελοῦσε μέ τό χορατό τῆς ἀνακάλυψής του αὐτῆς πού ἄρχισε νά τόν γοητεύει.

-Γιά τή Μυρτιά δέν ἤθελες νάρωτήσεις Θανάση; - ρώτησε ἀναπάντεχα ὁ γέρος διακόποντας τήν διήγηση τοῦ Θανάση - πού δέν τήν παρακολούθησε παρά σάν γεγονός τῆς δυσκολίας τοῦ γαμπροῦ του νά φανερώσει ἐκεῖνο πού τόν ἔρριξε σ' αὐτή τήν φανταστική δημιουργία τοῦ κόσμου του - καί φέροντας πρὸς τά ἐδῶ τά πόδια ἔτσι πού νά βλέπονται.

Ὁ Θανάσης σταμάτησε καταθαμασμένος μέ τήν ἐρώτηση τοῦ γέρου.

-Πράσινα, πρασινοκίτρινα μάτια ἔχεις Θανάση, ἢ τά κλαριά πού καθρεφτίζονται μέσα τᾶκαναν ἔτσι; Τσακίρικα τᾶλεα ὡς τώρα...

(Κίταλα, Κεφάλαιο ΙΧ, σ. 413)

Ἄλλο:

...Κι ἦταν ὠραῖο νά βλέπεις νά παρουσιάζονται χωριό τό χωριό τ' αὐτοκίνητα, πρᾶμα πού γοήτευε τούς ἀνθρώπους καί τρόμαζε τούς γαιδάρους.

(Κίταλα, σ. 566)

Οὔτε κἂν ὑποψιάζεσαι ἐδῶ, μέχρι τίς τρεῖς τελευταῖες λέξεις, ὅτι μπορεῖ νά ξεπεταχτεῖ χιοῦμορ. Κι' ὁμως ἔρχεται τόσο φυσικό ὅπως ἀκριβῶς γινότανε.

Μ' αὐτό τό χιοῦμορ ὁ Βαρέλης τό μόνο πού δέν κάνει νομίζω, νά παίξει μέ τόν ἀναγνώστη. Οὔτε σκοπεύει ν' ἀλαφρώσει τό κείμενο· νά τό κάνει, ἄς ποῦμε, ἀπό δωρικοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ. Ὁ σκοπός Του βαθύτερος καί μάλιστα

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ἀναδεικνύει τό ἴδιο τό χιοῦμορ καί τό σκοπό, πού εἶναι νά δείξει τήν ἀλήθεια ἀφτιασίδωτη. Τόν κυματισμό τοῦ σιταροχώραφου κυματιστό. Τό λίκνισμα-λίκνισμα πού θά σοῦ χωρίσει καρπό ἀπ' ἄχυρο. Μπορεῖ ὅμως νά μποῦνε κι' ἄγανα στό κορμί σου καί νά σέ τρῶνε. Καί κανένα καί στό μάτι σου. Αὐτά ὅμως μέσα στήν ὄλη δραστηριότητα εἶναι καί τά φέρνει ἡ δουλειά. Σείεται σάν τό σείσμα τοῦ κυπαρισσιοῦ στόν ἄνεμο. Καί μυρίζει σάν τό σπίτι τῆ Μεγαλοβδομάδα πού οἱ μανάδες μας τρίβανε τά ξύλινα πατώματα μέ κυπαρισσόκλαδα καί νερό ζεστό. Ἕνα χιοῦμορ συσσωματωμένο στό τραγικό στοιχεῖο ἀριστοτεχνικά. (Δές καί τό: *Εκ Βαθέων*, "12.12.1936"). Κι' ὅταν αὐτό πλέκεται, ὅπως Αὐτός ξέρει, μέ σχήματα λόγου ρυθμίζει τοὺς παλμούς τῆς ὑπαρξης νά μείνει τ' ὄνειρο ξύπνιο, ἡ φύση στή θέση της, μέσα στόν ἐπερχόμενο, ἀφανή ἀκόμα χαλασμό. Κοίτα μόνο αὐτά:

(Ο φιλοξενούμενος τῶν *Κιτάλων*, διοικητής τῶν κατακτητῶν, θέλησε νά ἰδεῖ "καί τῆ μάνα τοῦ νεροῦ" ὅπως λέει, μέ σκοπούς κακοῦς κι' ἐπίβουλους). Τότε:

*Γύρισε ὁ Θανάσης κι' εἶπε δ υ ν α τ ἄ στόν Κλοστή δίπλα του, πού καμάρωνε κι' αὐτός, περηφανευόταν μέ τό δικό του ἀγαθό τρόπο καί χαιρόταν γιά τήν εὐφροσύνη πού χάριζε ἡ νερομάνα τους στό φιλοξενούμενό τους.
-Κλοστή, Κλοστή! Πές σέ τούτη τῆ θεά τήν πεντάμορφη νά μαζέψει τά φουστάνια της, νά κρύψει τήν παρθενιά της! Τό μάτι του δέ βλέπεις ἀστράφτει! Ἀλοιθώρισε!* (Κίταλα, σ. 602)

Ἕνα χιοῦμορ ἀπροσδιόριστο· ἔξω ἀπό τά γνωστά μας σχήματα καί ταυτόχρονα προσδιορισμένο αὐστηρά. Ἐδώ εἶναι πρῶτα σά νά ὑποβάλλει τόν ταπεινό Του σεβασμό στό παντοδύναμο ὑγρό στοιχεῖο συνεχίζοντας τήν ἀρχαία λατρεία τῶν νυμφῶν. Μ' ἕναν τρόπο πού τῆς ἀναγνωρίζει τό ἀσύγκριτο κάλλος καί κάλλη τῆς φύσης γύρω πού αἰμοδοτεῖ. (Θυμίσου καί τό πρῶτο ἀπόσπασμα γιά τῆ "Νεραΐδα"). Καί μήν τολμήσει καμμιά νά παραβγεῖ στά χαρίσματά της. Ἡ λάμψη της αἰώνια κι' ἄφθαρτη. Καί μπροστά σέ τέτοια ὁμορφιά τό μάτι τῶν ἀγαθῶν χαίρεται χωρίς νά ὑποψιάζεται, τῶν ἐπίβουλων ἀλοιθωρίζει καί τῶν ξύπνιων προειδοποιεῖ δυνατά.

Μά τί κάθουμαι καί σοῦ λέω τώρα. Στάσου ἐδῶ. Στάσου καί ξαναδιάβασε τίς σελίδες 243, 244 καί 245 στό *Δάσκαλο* καί δές σέ ποιές ἀρετές πάνω εἶναι οἰκοδομημένο κι' ἐνταγμένο τό χιοῦμορ Του.

Ἄλλο:

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

...Ὅχι! Φώναζε κάποιος -ὁ γαμπρός θά πηγαίνει καβάλλα. Κίνα γαμπρέ, κίνα καί τή μακρονούρα! Μακρονούρα κοντονούρα, ἔλεγε -καί μὴ μπορώντας νά κρατηθεῖ ἀπ' τὰ γέλια παρουσίαζε μέ χειρονομίες τή σκιπή τῆς συνοδείας...
(Κίταλα, σ. 128)

Ἄλλο:

...Ὅταν ἀπομείνει τσίτσιδο τό χῶμα καί μαῦρο σάν τοῦ ἀράπη τή φαλάκρα...
(Κίταλα, σ. 449)

Ἄλλο:

...Οἱ κατάρες (ἄρχισε πάλι νά διαλαλεῖ τή συμπεριφορά της) οἱ κατάρες; εὐχές εἶναι. Ἐγὼ εὐχόμεμαι νά πᾶν στ' ἀνάθεμα τὰ κακά ὄλα. Ἐ, πῶς θά φύγουν οἱ τύραννοι, πῶς; Δέν φεύγουν αὐτοὶ μέ τό καλό. Μέ τό μαχαίρι θά φύγουν "μαχαίρια νά τρῶν καί νά μὴ χορταίνουν"...
(Κίταλα, σ. 198-199)

Τούς καταριέται τούς τυράννους; τούς ἀποπαίρνει, τούς περγελάει, τούς καταφρονεῖ, τούς λυπᾶται; Ποῦ νά ξέρει κανεῖς. Καί λέξεις τόσο σαφεῖς. Καί χιούμορ πού θυμίζει Παπαδιαμάντη. -Ἐνα τσιγκέλι, ἔκραξε κι' ἡ Ἀθηνιώ μετ' αὐτῶν σκοτισμένη. -Τά τσιγκέλια νά σέ τραβοῦν σκύλα τήν ἔκραξε μέ κερανοβόλο βλέμμα ἢ θεία Σοφούλα. *Μοῦ ἔπνιζες τό παιδί...*»
(Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἡ τελευταία βαπτιστική*)

Ἄλλο:

*...Ἐνα μοναχά...ἦταν τό μεγάλο λάθος τοῦ Θεοῦ. Ποῦβαλε στὸν Παράδεισο ἕναν ἄντρα καί μιά γυναίκα. Μέ παιδάκια ἔπρεπε νά τὸν ἀρχίσει, μέ παιδάκια! Νά τὸν γεμίσει παιχιδάκια, ὄχι ἀπαγορευμένα. Κι ὄχι μέ συλλογισμούς κι ὄνειρα!...Αὐτό ἦταν τό λάθος τοῦ Θεοῦ. Καί μοῦ τόπε ὁ ἴδιος μιά βραδιά στὸν ὕπνο μου. Ἔστειλε τὸν ἄγγελό του καί μοῦ τόπε, ὅπως τὸν ἔστειλε στήν Παναγιά, τήν Παρθένα μέ τό κρίνο.
Ἄν ἦταν παιδάκια στὸν Παράδεισο θά κλέβαν τὰ μῆλα κι Ἐκεῖνος θά γελοῦσε. Ξέρεις τί ὄμορφα γελάει ὁ Θεός...;*
(Κίταλα, σ. 738)

Σχόλιο κανένα γι' αὐτήν τή «σκανδαλωδῶς» ποιητική σύλληψη. Πού σά νά κλεινε μιά αἰώνια πληγή στὸν κόσμο κι' ὁ Θεός γελάει. Γελάει βλέποντας τό σημάδι πού ἄφησε ἢ κλεισμένη πληγή λές γιὰ νά τοῦ θυμίζει τό λάθος

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

του. Κι' εσύ δέν νιώθεις ότι έδωξες άκαρδα τούς πρωτόπλαστους άπ' τόν παράδεισο.

Άλλο:

...Ένα φουντωμένο άεροπλάνο ξεστρατισμένο άφηνε τή στερνή βόμβα του. Είδα τό μούτσουνό της σάν τό φέσι μανιταριοῦ ποῦρχεται από ψηλά καταπάνω σου...

Έδώ, άν μās άκουγαν νά μιλάμε, πολλοί θά λέγανε: "Μά ποῦ τό βλέπετε τό χιοῦμορ, καί μάλιστα στό σημείο αυτό τοῦ βιβλίου πού εἶναι από τά δραματικώτερα;" Ξαναδέξ τά "θεωρητικά" μου σέ προγενέστερη σελίδα καί ξαναθυμίσου τόν πιστόν στό πόστο του "ψιλόν" κι' άπ' τόν όπλίτη άχώριστον, έτοιμιον νά έπέμβει καίρια όταν ή στιγμή τό καλεῖ.

Δές τώρα άλλη μιά φορά τό ξεστρατισμένο φουντωμένο άεροπλάνο πάνωθέ του άκριβῶς, καί πρόσεξε ποῦ καί πῶς πλέκονται ό σαρκασμός θάλαγα, μέ τό σπαραγμό· άπολύτως διακριτά κι' άπολύτως άχώριστα: Σαρκασμός γιά τό ξεστρατισμένο καί σπαραγμός γιά τό φουντωμένο άεροπλάνο. Σαρκασμός τοῦ τύπου "Μάλτα γιόκ" πού έχασε τό δρόμο του καί σπαραγμός πού άφηνε τή στερνή βόμβα του. Τό ίδιο (σαρκασμός) στό μούτσουνο τῆς βόμβας καί σπαραγμός μαζί (βόμβα εἶν' αυτή). Καί πάλι σαρκασμός σά φέσι μανιταριοῦ καί μέσα σπαραγμός τοῦ είδους "τετέλεστα" ποῦρχεται από ψηλά καταπάνω του. Κι' όλη μαζί ή φράση, ως οῦσία, σαρκασμός καί σπαραγμός γιά τήν κατάντια τῆς άπρόσωπης ανθρωπότητας πού ξεσκίζει τό εἶναι της, χωρίς ποτέ της νά μάθει τό "γιατί", πορευομένη μέ φουντωμένους ένθουσιασμούς πού τήν ξεστράτισαν. Κι' ως οῦσία τέχνης άξεπέραστη.

Κι' αυτά τά ελάχιστα πού εἶπα, δέν άγγίζουν οὔτε έπιφανειακά τό μεγαλειό τοῦ Λόγου Του. Άν επιχειρήσουμε νά δοῦμε τό βάθος Του, θά πάθουμε. Κι' αυτά ό μεγάλος Ποιητής τά πετυχαίνει μέ δυό μόνο φράσεις τόσο άπλές κι' άπ' όλους κατανοητές. Καί έπιφώνημα θαυμασμοῦ έδῶ γιά τήν τελειότητα τῆς ὕφανσης οὔδέν. Ό θαυμασμός χάνεται μέσ στό θάμπος. Κι' ένα χιοῦμορ πού τοποθετεῖ έμπόδια στό κενό, μεταξύ οὐρανοῦ καί γῆς, γιά νά κόψουν τή φόρα τοῦ χαλασμοῦ κι' ό Ποιητής κρατάει καί μās δίνει τό ὑπέροχο, εκείνο πού εύχαριστεῖ καί σκοτώνει ταυτόχρονα.

Βέβαια έμεῖς όλ' αυτά -τόπαμε τοῦτο- τά εισπράττουμε από δεύτερο χέρι. Γιατί ό πόνος εκείνου πού τά ὑφίσταται δέν μετριέται καί δέν βιώνεται από κανέναν άλλον, οὔτε γνωρίζεται καλύτερα, παρά μόνον από 'Κεῖνον πού τόν έζησε.

Καί μέ πόση ένάργεια τό λέει αυτό, ό 'Ίδιος -πάλι στά *Κίταλα*.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

"Πάντα ό πόνος του ενός ανθρώπου μένει πόνος του ενός ανθρώπου. Κι' αυτός ό πόνος είναι πού ξεπερνάει τά σύνορα του ενός ανθρώπου". (Κίταλα, σ.352)

Καί ακολουθεῖ -γιά τήν απόδειξη- ό Ταμερλάνος μέ τίς όχτακόσιες χιλιάδες πού έσερνε, καί γράφει:

Γιά κοίτα αυτές τίς όχτακόσιες χιλιάδες έναν-έναν χαμένους μέσα στίς έκτάσεις τής Άγκυρας καί τίς εξακόσιες του Βαγιαζήτ έναν-έναν πάλι. (Κίταλα, σς. 352-353)

"...μερμήγκια νά δαγκάνονται, νά κόβονται, νά πελεκιοῦνται, αὐτουνοῦ νά ροχίζει τό κομμένο λαρύγγι, εκείνου νά κρέμεται άκόμα άπό ένα λουράκι νεῦρο τό ποδάρι, όταν δεῖ τόν πεσμένο νά χουφτώνει τό άριστερό του μάτι καί κρατώντας το σάν χάντρα αίματωμένη νά τόν κοιτᾶ μέ 'κεινο τᾶλλο μάτι πού του άπόμεινε..." (Κίταλα, σ. 353)

Γιά κοίτα τους έναν-έναν' έτσι. Κι' ό καθένας τους σάν άνθρωπος νά μετράει όσο ό Ταμερλάνος ή ό Βαγιαζήτ ή όσο ό καθένας άπό μᾶς. Κι' άποκρίσου τίμια -έξω άπό κάθε συναισθηματισμό πού γεννάει ή προσωπική γνωριμία- αν είναι ή όχι μαθηματικό τό συμπέρασμα Του. Τούτο:

...όταν μιά μικρή άσήμαντη ψυχούλα πεθάνει, πεθένει μέ μιᾶς ό κόσμος όλόκληρος. (Κίταλα, σ. 353)

Άρα: "Ενας άνθρωπος = "Ενα σύμπαν. Καί μαθηματικός μέγας. Εὐκλείδης και Διόφαντος.

Τίς σελίδες, φίλε Κώστα, 352 καί 353 στά *Κίταλα* μήν περιμένεις νά τίς φτάσουν οι σημερινοί λογοτέχνες, τής παρούσας γενιάς καί των άλλων πού θά ακολουθήσουν. Όπως ελάχιστοι τίς έφτασαν μέχρι σήμερα. Όρισμένοι καλοί καί περίκαλοι είναι. Αλλά ίσαμε ένα σημεῖο. Ένῶ στον Βαρέλη, ή πίο γενική Του πρόταση αντιστοιχεῖ σέ συγκεκριμένη έποπτεία. Μέ μιά μονάχα πρόταση άγκαλιάζει όλη τήν ιστορία τής γῆς κυκλώνοντάς την. Τό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον, συγκλονισμένος. Ένῶ ή δική μας σκέψη κακομαθημένη καί τεμπέλα, καί γι' αυτό ανεπαρκής (έκεινο πού σουλεγα στην άρχή, λές καί τά χρώσταγε στην άδιαφορία μας), τούς χαμένους ποτέ δέν έμαθε -μᾶς κακομάθανε δυστυχῶς- νά τούς βλέπει έναν-έναν, *οὔτε τόν πόνο του ενός ανθρώπου ως πόνο πού μένει πάντα πόνος του ενός ανθρώπου.*

Γιά τό χιοῦμορ στό έργο Του μιλούσαμε κι' άλλου καταλήξαμε. Αυτός μᾶς ώδήγησε. Δέν είναι δική μας άδυναμία. Καί μήν ανησυχεις, πάλι μέσα εῖμαστε. Κι' αν ξεστρατίσαμε, αίτία είναι ή ποιότητα του χιοῦμορ πού μέχρι

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

σήμερα δέν ξέραμε καί δέν είχαμε εξοικειωθεί. Καί πού δέν είναι ούτε Προμηθεϊκό (τραγικό), ούτε Σωκρατικό, ούτε Καβαφικό. Είναι χιούμορ Φώτη Βαρέλη, πού σημαίνει κλιμακωτό, μέ αναβαθμίδες, πού τό στήνει ο Ίδιος γιά νά κρατάει τόν τόπο.

Λόγια, λόγια, λόγια. Όλοι μιλοῦν καί γράφουν σήμερα, παντοῦ καί σ' ὄλους τούς τόνους, μά τίποτα οὐσιαστικό δέν λένε.

Ποιό τό κριτήριο, τό σταθερό σημεῖο, ἡ διαχωριστική γραμμή γιά νά ποῦμε: ἀπό ἔδω καί πέρα ἔχουμε ποίηση ἢ μέχρι ἐδῶ ἔχουμε λόγια μόνο καί μπλά μπλά. Καί πέραν τῶν ὅσων εἶπαμε μέχρι τώρα. Κι' ὅσοι ἰσχυρίζονται ὅτι κριτήρια δέν ὑπάρχουν, εἶναι σάν νά μᾶς λένε ὅτι γιά νά γραφεῖ ἕνα βιβλίο δέν χρειάζονται προϋποθέσεις. Ἄρα μπορεῖ τή "δουλειά" αὐτή νά τήν κάνει ὁ καθένας.

Ὁ ποιητής ὁμως, μᾶς λέει καί μᾶς ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχουν προϋποθέσεις καί μάλιστα αὐστηρότατες, ὀρισμένες ἀπ' τίς ὁποῖες ἐπισημίναμε.

Ἐνα ἀπ' αὐτά τά κριτήρια, μᾶς εἶπε, βρίσκεται καί στήν καλή ἢ κακή ἐφαρμογή -γιά νά ἐπανεέλθουμε λίγο σ' αὐτό, πού τ' ἀφήσαμε κάπως αἰωρούμενο. Ἐδῶ τά μάτια τοῦ Ποιητή μας στόν ἀναγνώστη Του, στόν ἀπέναντί Του, στό συνάνθρωπό Του. Καί θέλει καί βασανίζεται νά κάνει καί καλή ἐφαρμογή. Νά παραδώσει ἔργο γερό καί καλό πού νά μή θέλει μερεμέτια, οὔτε στό μέλλον νά πέσει καί νά τόν πλακώσει μέσα. Κι' ἂν δέν εἶναι τέτοιο δέν τό παραδίνει καθόλου...*Ἡ κακή ἐφαρμογή -μᾶς λέει- σ' ὅλα τά πράγματα βλέπει. Νά τό πῶ καλύτερα: πονάει, βασανίζει, καταστρέφει. Καί θελητά κι' ἀθέλητα. Καί μ' ἐπίγνωση καί καθαρά μοιραία...*

Ἡ τέχνη τοῦ λόγου εἶναι φωνή τῆς ψυχῆς πού ζητάει νά βρεῖ ρυθμό λέξεων κι' ἁρμονία ἠθικῆς ὁμορφιάς. Ἐκεῖ πάνω ζυγίζεται, στοιχίζεται (κοίτα τό στοίχημα) ἡ ποίηση. Στήν τέχνη νά τά ἐξαγνίσει καί νά δηλώσει τή γαλήνη του.

Λάβε τίς λέξεις μία-μία κι' ὕστερα ἀποκρίσου, ἂν ἔχουμε, ναι ἢ ὄχι κριτήριο καί κανόνα καί κανονισμό καί νόμο γιά τό δύσκολο αὐτό ἀγώνισμα. Ἀγώνισμα πού θέλει ἀθλητές ἀπό Διαγόρα καί Μίλωνα Κροτωνιάτη ἴσαμε Ἡρακλή καί Λυκούργο πού θεσμοθέτησαν τούς Ὀλυμπιακούς ἀγῶνες νά γίνονται μέσα στό ἱερό τῆς Ἄλτεως κάθε χρόνος τέσσερους μέ ἀθλητές γυμνούς καί μετά νά *κοσμούνται αἱ κεφαλαί* μ' ἕνα βλαστάρι ἀγριλίδι. Κι' ἂν εἶναι τοῦτο ἀποθέωση τῆς ἀσημαντότητας, τῆς τραγικότητας, τῆς περηφάνειας καί προπαντός τῆς μοναδικότητας τοῦ ἀνθρώπινου πλάσματος, γιατί ἀκριβῶς εἶναι ἄνθρωπος πού ζεῖ μέσα στή φύση κατά τήν τάξη της καί μά φορά.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Καί μετά πές ἄν εἶναι ἀθλητές καί κάνουν ἀθλητισμό ἢ χαβαλέ καί χάβρα καί βαβούρα οὔλοι ἐκεῖνοι πού πηλαλάνε κάθε χρόνο καί κάνουν τόν γύρο τῆς Ἀθήνας λέει, ἄταχτο μπουλούκι, νέοι, γέροι, σερνικοί, θηλυκοί καί τά τελεβίζια καί οἱ "ἐπίσημοι" νά στεφανώνουν τήν παλαβωμάρα ἢ οἱ σημερινοί ὀλυμπιακοί ἀγῶνες πρίν κᾶν ἀρχίσουν.

Ἔτσι κι' ἐδῶ. Λάβε τίς λέξεις τοῦ κανόνα καί τοῦ κανονισμοῦ μία μία, ἀνάλυσέ τες μέ τόν τρόπο καί τή μέθοδο καί τῶν σοβαρῶν καί ἄξιων νομικῶν-ἀθλητῶν, Πολυζωΐδεια μέθοδο δηλαδή καί μετά πές ἄν ἐκεῖνοι πού τή "δουλεύουνε" τήν τέχνη τοῦ λόγου, παραβιάζουν τόν κανόνα, τόν κουρελιάζουν ἢ τόν ἀκολουθοῦν πιστά. Κι' ἀντί νά δημιουργοῦν ἀγάλματα δουλεύουν ἀπλῶς στό τριβεῖο καί τό σπαστήρα καί βγάζουν ἀδρανῆ ὑλικά.

Κι' ἄν αὐτός ὁ νόμος μᾶς σφίγγει ὡς ἀσθηρός τάχα καί προοριζόμενος γιά λίγους μόνο ἐκλεκτούς ποιητές -πόσοι ἄλλοι τολμοῦν νά βάλουν τέτοιο στοίχημα;- ἄς λάβουν, ὅσοι ἱκανοί κι' ἄς ἀκολουθήσουν τόν ἄλλον πού ἔχει στό *ο Δάσκαλος* ὅπου ὀρίζει τήν λογοτεχνία γενικῶς κι' ἄς "στοιχηθοῦν" σ' αὐτόν. Γιά νά μήν ψάχνεις στόν ὑπενθυμίζω:

...Το μυστήριο κοντολογίς μιας σειράς λέξεων, όταν, δεμένες η μια με την άλλη, γίνονται κόσμημα ομορφιάς, μιλοῦν με την ψυχή μας, της δίνουν γνώση και δύναμη, την ενώνουν βαθύτατα με τον κόσμο, δεσμεύουν και σταματοῦν τα φαινόμενα της ζωῆς μέσα στο λόγο του ἀνθρώπου.

(*ο Δάσκαλος*, σ. 390)

Αὐτόν τόν ὀρισμό, αὐτό τό "ἄρθρον μόνον", πού μπαίνει δίπλα σ' ἐκεῖνον τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν τραγωδία τόν εἶπα σέ εὐκαιρία κατάλληλη, πού ὁ ἴδιος φρόντισα καί προετοίμασα χωρίς νά φανεῖ ὡς κάτι προετοιμασμένο, στήν κόρη μου τή μικρή· ἐφέτος μπήκε στο πανεπιστήμιο.

Μοῦ γύρεψε καί τόν ἐπανέλαβα. Τόκανα τέσσερες φορές καί ἡ μικρή σοβαρά καί αὐτόματα, ἀλλά καί σκέψη, ἐκπληκτη, δίχως νά μεσολαβῆσει κάτι ἄλλο φώναξε: *-Μά αὐτός πατέρα, δέν εἶναι ὀρισμός. Εἶν' ὁ Ἰκτίνος πού τύπωσε τόν Παρθενώνα κι' ἔγραψε τίς εὐθεῖες καμπύλες.*

Μέ πέθανε. Ὅταν τέτοιοι ὀρισμοί - νόμοι φέρνουν τέτοιους συνειρμούς σιωπᾶς. Γιατί ὀρισμοί ἀπ' τοῦς ὁποίους ἀναδύεται τό σῶμα τῆς πειθαρχίας μέ τήν πυκνωμένη της φωνή καί τήν ἀγωνία της, πού κάνουν ξαφνικά τήν ἰδέα ἀπτή ἀπόδειξη καί τέτοια τή φέρνουν μπροστά σου καί γι' αὐτό πλήρωσε γιά σένα ὁ Ποιητής -ὁ συγκεκριμένος Ποιητής- σέ μοναξιά, πίκρα, ἀντοχή κι' ἀγῶνα, σέ λοιδωρία γιατί δέν ἤσύχασε γιά τά κακά πού γίνονται καί δέν δέχτηκε ποτέ νά συνυπογράψει τά καταδικαστέα, κι' ἀκόμα, πού οἱ ἴδιοι οἱ ὀρισμοί Του εἶναι κοσμήματα

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

όμορφιας, έ, τότε πιά, δέν λές τίποτα. Προσηλώνεσαι στην εύγνωμοσύνη σου γι' Αυτόν.

Μικρό δείγμα, τελείας έφαρμογής του νόμου Του άπ' τόν Ίδιον, και για κοι- νότατα πράγματα (στά δικά μας μάτια) -έντελώς στην τύχη- λαβαίνω μόνο άπ' τό *Εκ Βαθέων*.

...ζάνοιγμα στη φύση...μια φούχτα ελιές χαμάδες...μια ντομάτα ζαχαρωμένη...και σαλάτα από ντομάτα, πιπεριά, κρεμμύδι και λάδι μέσα σ' ένα καρπουζόφλοδο, με πιρούνια τα διαλεγμένα δίχολα της ελιάς...

(*Εκ Βαθέων*, "Τι είναι κοκκολόημα", σ. 107)

πού γίνονται, όπως μάς λέει, άπαντοχή.

Ή:

...Το φθινόπωρο στρώνει ξερόφυλλα, η άνοιξη ανθούς. Τα φυτοφάγα δεν βρωμί- ζουν τη γη με τα βέρβελά τους. Τα σαρκοφάγα τον κόσμο. Τα φυτοφάγα που είναι και καθαρά, είναι χρήσιμα και τα τρώμε...

(*Εκ Βαθέων*, "Τι είναι κοκκολόημα", σ. 109)

Ή:

...Βρήκα το "φως" και τη "φωνή", σαν νάσαι από την ίδια ρίζα και εικόνα, με μια βαθύτερη σχέση εισόδου προς την ψυχή ως θέαμα και εξόδου ως άκουσμα...

(*Εκ Βαθέων*, "Τι είναι κοκκολόημα", σ. 111)

Ή:

...Κι ο Νομπελίστας κάποτε μπαίνει στη σειρά του κορεσμού...Να μην ξεχνάμε ότι ένα βραβείο ψυχικής ή πνευματικής αρετής δεν είναι ποτέ απόλυτο...

(*Εκ Βαθέων*, "Απάντηση σε σχολιαστή", σ. 117)

Ή:

...Δεν συναντιούνται οι ρεματιές οι αληθινές με τις αισθήσεις μας, δεν συνα- ντιούνται τα ζάγναντα, οι πηγές, οι γκρεμοί και τ' απόσκια από το αεροπλάνο της ποίησης. Δεν κάμνει ο εγκέφαλος μιζάζ εντυπώσεων εδώ κάτω στη γη. Από κει ψηλά είναι μόνο θέαμα, εδώ κάτω είναι ζωή κι αγάπη για τον οδοι- πόρο που τα περπατάει βήμα βήμα... (*Εκ Βαθέων*, "Απάντηση σε σχολιαστή", σ. 117)

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ἦ:

...Απ' την τηλέοραση, το κοινό στόμα χωρίς θύρα και θυρόφυλλα! Τουτέστιν την αθυρόστομη!...
(Εκ Βαθέων, "Απάντηση σε σχολιαστή", σ. 119)

Ἦ:

...Τα τραγούδια μας τα δημοτικά...Δεν το θέλει κανένας, που ξέρει τη ζωή του έθνους μας, να συγκριθούν με ό,τι λαμπρό γράφεται στο τραπέζι ενός γραφείου!...
(Εκ Βαθέων, "Απάντηση σε σχολιαστή", σ. 118)

Ἦ:

...κρεμόταν από το δεντράκι μια μακριά στενή και στριφογυριστή γενειάδα που τρικύμιζε ως τα γόνατα ενός Πατριάρχη!!...Έτσι μου φάνηκε. Ήταν ένα πλούσιο και υπέροχο σμάρι από μέλισσες που χρυσόλαμπαν τα φτεράκια τους στον πρωινό ήλιο, σαν δροσιά στα λουλούδια, πρωινή, κι ο βόμβος τους σαν άρπα με πολλές χορδές λεπτότατες!!...
(Εκ Βαθέων, σ.152)

Ἦ (κορυφαίο -παρότρυνση σέ ποιητή)

...Δῶστο σάν φῶς, δῶστο σάν κῦμα, δῶστο σάν ἄνεμο. Φτάνει νά κάμεις αὐτόν πού τό κοιτάζει νά τό παίρνει ὡς τήν ψυχή του καί νά τό χαίρεται...

Στό εἶπα καί παραπάνω καί θα τό ἐπαναλάβω γιά τελευταία φορά. Κείμενα σάν αὐτά νά τά λογαριάζεις πανίερα.

Τά "Και μερικά σκόρπια από σκόρπια".¹⁶⁴ Εἰκοσιπέντε στίχοι ὅλοι κι' ὅλοι πού σέ πᾶνε σέ τόπο ἀρχαῖο, μέ πεσμένα ἐδῶ κι' ἐκεῖ σπάνια γλυπτά, μικρά λαμπρά ἐπιτεύγματα πού σέ καλοῦν νά στήσεις ἐσύ μέ τό νοῦ σου τά οἰκοδομήματα, τά ἀγάλματα, τούς ναούς. Ἦ ἀλλιῶς θά τάλεγα στά μάρμαρα κεντίδια. Δύσκολο πολύ μέ τόσο λίγα λόγια νά πετύχεις μέγα ἀποτέλεσμα.

Μακάρι νά συγκεντρωθοῦν γρήγορα ὅλ' αὐτά τά σκόρπια. Τά γραμμένα καί τ' ἄγραφα, ἐκεῖνα δηλαδή πού εἶπε κι' ἔπραττε· τά ἀπλά στίς καθημερινές συζητήσεις Του μέ σᾶς τούς κοντινούς κι' ὅσα ὁ καθένας σας θυμᾶται. Βέβαιοι νά εἶστε ὅτι αὐτή θά εἶναι ἡ μεγαλύτερη προσφορά σας στόν τόπο. Ἀνεκτίμητη. Καί νά θυμᾶσαι ὅτι τούτο τό χρωστᾶτε.

¹⁶⁴ Εκ Βαθέων, "Και μερικά σκόρπια από σκόρπια", σσ. 122-123.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Γενικά τώρα και προτού σταθούμε στά "Της επιστήμης", θά'λεγα ότι στην ποίηση Του Βαρέλη έχει έκμηδενιστεί ή απόσταση μεταξύ Ποιητή και αναγνώστη. Είναι ποίηση άμεση, άκαριαία. Κι' ή έπιθυμία Του νά προσφέρει είναι σέ τέτοιο βαθμό άγνά παθιασμένη κι' άνόθευτη, πού προσφέρει και ταυτόχρονα άποκαλύπτει τά προσφερόμενα. Η διαδικασία όλη είναι φυσική σάν την άνάσα Του. Και πουθενά, όταν ανακαλύπτει πολύ σημαντικά πράγματα όπως: "Πίσω έχ' η αγλάδα την ουρά"¹⁶⁵ ή "Απάντηση σε σχολιαστή" ή "Η ρίζα και εικόνα του φωτός και της φωνής" -πού όταν τό δεεις δέν φεύγει ποτέ από τό νοῦ σου- και σέ πολλά άλλα, άκόμη και στό " Ένας Οκτώβρης",¹⁶⁶ δέν διαλαλεί την ανακάλυψη, αλλά ούτε καν αφήνει νά διαφανεί - δέν επιτρέπει στον έαυτό Του- τέτοια πρόθεση.

Κι' άκόμη στον Βαρέλη υπάρχει φυσικότητα και στό ύπερφυσικό ή τό έξιδανικευμένο. Άλλά αυτό θά τό δοῦμε καλύτερα στό " Ένας Οκτώβρης". Έμεις τώρα, άκολουθοῦντες τή σειρά του βιβλίου, θά πᾶμε στό "Πίσω έχ' η αγλάδα την ουρά".

Τήν τελευταία κουβέντα θά την πῶ πρώτη άγαρμπα και προπέτικα. Έδώ ό αναγνώστης μαθαίνει νά ξεχωρίζει Τόν πρίγκηπα τής τέχνης και τής επιστήμης από τούς άρκουδόγυφτους και τούς κατσιβελαίους. Κι' από τούς τελευταίους υπάρχουν πολλοί. Δυστυχῶς οί περισσότεροι, και μέ όνόματα γνωστά και τρανταχτά, καθηγητάδες και "φωτιστές" του κόσμου. Τό είδος είναι εν ύπερεπαρκεία και έπουσιῶδες. Και κυριολεκτικά μᾶς έπνιξε. Αυτούς όλους πού βγαίνουν και στην τηλεόραση, "τό κοινό στόμα χωρίς θύρα και θυρόφυλλα! τούτέστιν τήν άθυρόστομη!!" (Χαίρε, δάσκαλε, πού μᾶς κερνάς σοφία και μεθάμε. Σέ όρῶ μά πού νά Σέ φτάσω εκεί ψηλά πού είσαι. Συγχώρα με πού δέν μπορῶ νά τά ειπῶ καλύτερα στον φίλο Κώστα. Ξεσπάσματα είναι τούτα. Χοροί και πανηγύρια και τής καρδιάς φτερούγισμα από τή γνώση πού μᾶς κέρασες και μεθύσαμε). Αυτούς όλους λοιπόν, πού βγαίνουν και στην τηλεόραση, ᾗς τούς όνομάσουμε -πῶς άλλιῶς- πολύφημους.

Έχουμε λοιπόν τούς πολύφημους. Πού σημαίνει σχεδόν όλη τή φήμη, τό κύρος, τή δόξα, τήν τιμή, τήν υπόληψη, τήν εκτίμηση πού απολαμβάνουν όρισμένα πρόσωπα στην κοινωνία, τήν αναγνώριση κι' όσα άλλα τέτοια βάλει ό νοῦς σου. Τούς βλέπουμε και τούς άκούμε νά λένε και νά γράφουν πολλά. Και δέν αφήνουν ευκαιρία νά βγοῦν στην "άθυρόστομη" και στ' άλλα "προπαγανδοφωνεία" (αυτή τή λέξη την είδα σέ μία πυργιώτικη

¹⁶⁵ *Εκ Βαθέων*, "Πίσω έχ' η αγλάδα την ουρά", σ. 129.

¹⁶⁶ *Εκ Βαθέων*, " Ένας Οκτώβρης", σ. 171.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

έφημερίδα και πολύ μου ἄρεσε) κι' ὅλοι ἐμεῖς λέμε: "γιά δέ ρέ σοφία ὁ ἄνθρωπος!"

Καί βγαίνουν κι' ἄλλοι, στρατιά ὀλόκληρη -πολύφημοι κι' αὐτοί- και τούς γράφουν διθυράμβους ὅπως: "Τό βιβλίο σου ἀποτελεῖ καρπό ἔρευνας, κατάρτισης και γνώσης, ὅπου ὅλα ἔχουν κωδικοποιηθεῖ μέ ἐπιστημονικό τρόπο..." κι' ἄλλα κι' ἄλλα κλισαρισμένα πού τά ξέρεις, σάν τίς παλιές "ἐρωτικές ἐπιστολογραφίες" γιά τούς μπακαλόγατους και τίς ὑπηρέτριες.

Καί κανεῖς δέν μᾶς εἶπε, οὔτε ἐμεῖς τό ὑποψιαστήκαμε, ὅτι οὔλοιοι τοῦτοι οἱ Κύκλωπες οἱ Πολύφημοι ἔχουν ἓνα μάτι κι' ἐκεῖνο γκαβό. Πού πά νά πει τηράει τό Χριστό και βλέπει τόν Ἀγιάννη και πάει κατά 'κεῖ πού φυσάει ὁ ἄνεμος σάν τόν τράγο τοῦ Σικελιανοῦ πού ὀσμιζότανε τόν ἄερα γύρω του και τραβοῦσε κατά 'κεῖ πού τόν ὀδήγαε ἡ βαρβατίλα του.

Καί νά τώρα: "Ἐρχεται ἓνας "Οὔτις", ὄχι κάποιος· δηλαδή κανένας, πού σάν τόν ρωτήσεις πῶς τόν λένε, εἶναι σίγουρο ὅτι θά σ' ἀποκριθεῖ ἔτσι: Κανένας εἶναι τ' ὄνομά μου. Κανένα μέ φωνάζουν και ἡ μάννα μου κι' ὁ πατέρας μου και οἱ γνωστοί μου ὅλοιοι. *Οὔτις ἔμοιγε ὄνομα, οὔτιν δέ μέ κυκλίσκουσιν ἡδέ μήτηρ ἡδέ πατήρ ἡδέ ἄλλοι πάντες ἐταῖροι.* Καί συμπληρώνει: *...Εἶμαι γέροντας που δεν κάνει καμμιά ἐπίδειξη γνώσεων ἀλλά προσφέρει κάτι που ξέρει καλά ἀπό παιδί. Αν βοηθήσει πάει καλά, θα χαρεῖ· αν ὄχι δεν ἔχει να προσθέσει τίποτα...*

Αὐτά τούς εἶπε παρακαλώντας νά μήν τοῦ ἀπαντήσουν. Τελεία και παύλα.

Ἐρχεται λοιπόν ὁ γέροντας πού δέν κάνει ἐπίδειξη ἀλλά π ρ ο σ φ ε ρ ε ι κάτι πού ξέρει καλά ἀπό παιδί, και κάνει τούς γκαβούς στραβούς. Καί μέ τρόπο τόσο σεμνό κι' ἀθόρυβο -ὅπως ἀρμόζει σ' Ἐκείνους πού ξέρουν τό ἓνα και χωρίς νά ταράξει τή δόξα τους- κι' ὄπλο μόνον ἐκεῖνο πού ξέρει καλά ἀπό παιδί και σκοπό ἅγιο. Νά προσφέρει.

Πρόσεξε τώρα τί μεταβολές γινήκανε. Τώρα πού γυρίσανε τά πίσω μπρός και πάει τό κανάλι στή θέση του κανονικά. Πού ἀποκαταστάθηκε ἡ τάξη. Γιατί ἄν παθαίνουμε ὅσα παθαίνουμε εἶναι γιατί ἀνατρέψαμε ἡ διαταράξαμε τήν τάξη.

Κοίτα πῶς ἄλλαξαν οἱ ρόλοι τώρα πού οἱ Πολύφημοι ἀπεδείχθησαν στραβοί. Καί τά δικά μας μάτια πού ἦτανε ὄλοιο θολούρα ἀστράψανε κι' εἶδαμε πολλά και καθαρά. Κυρίως ὅμως εἶδαμε τοῦτο: Ὅτι ἐκεῖνο πού μᾶς σέρβιραν γιά προϊόν γνήσιο, παραδοσιακό μέ φυσικά ὑλικά κι' ἦταν νόστιμο, ἀπεδείχθη τοῦλάχιστον "ἐπιστημονικό" πληγούρι κι' εἶχε και ἦρα μέσα. Κι' ἐκεῖ πού εἶμαστε πεπεισμένοι ὅτι κάνει καλό στήν υγεία μας, δέν μποράγαμε οὔτε τήν τρεμούλα μας νά ἐλέγξουμε οὔτε γιατί τρέμουμε ξέραμε.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Κι' ό "Οϋτις"; Αυτός πού μᾶς πρόσφερε μέ τήν καρδιά του, *ένα κομματάκι ψωμιού με μια ελίτσα πάνω του για προσφάϊ, και τρέχουν τα δάκρυά σου χαρά, όταν το βάλεις στο στόμα σου;...Πού ἔκανε καί ζαναγεννήθηκε η φύση των πραγμάτων; σ' αυτό τό σημεῖο τῆς ἐπιστήμης;*

Ἔ, Αυτός πιά φίλε μου, ἔγινε Ὀδυσσεάς καί θά πορεύεται στούς αἰῶνες πού θ' ἀκολουθήσουν. Γιατί ἔκανε τά τσίπουρα ρακί κι' ἀπ' τό ρακί ἔφτασε στ' ἀμπέλι (τσίπουρα λέμε ἐδῶ τά στέμφυλλα). Τό νερό ἄς ποῦμε, πού κυλάει στό Λάδωνα τόν ποταμό, τήν ὑδροκίνηση, τήν ἔκανε ἠλεκτρική ἐνέργεια -πού βεβαίως ὑπῆρχε μά δέν ὑποψιαζόμαστε τήν ὑπαρξή της. Ἔτσι νά τά βλέπουμε αὐτά. Γιατί τό μυαλό Του, στήν ἐπιστήμη Του καί τήν τέχνη Του, εἶναι δυνατό καί παρθένο σάν τό μυαλό τοῦ πρώτου ἐκείνου ἀνθρώπου πού ἔριξε τόν κορμό τοῦ δέντρου πάνω ἀπ' τήν κοίτη τοῦ χειμάρρου τό χειμώνα, καί μ' αὐτόν ἔνωσε τίς δύο ὄχθες -ἔφτιαξε γεφύρι- καί βρῆκε πόρον. Καί τό μυαλό ἐκείνου νά τό λογαριάσεις ἀνώτερο ἀπ' τοῦ μηχανικοῦ ποῦφτιαξε τή γέφυρα τοῦ Σάν Φραντζίσκο. Καί μετά πῆγε ἀπό 'δώ πῆγ' ἀπό 'κεῖ στόν ποταμό πού *βαροῦσε καί κυμάτιζε* κι' ἔκατσε κι' εἶπε ἕνα τραγούδι. Καί πού, σίγουρα σοῦ λέω, ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος εἶχε μυαλό Αἰνστάϊν πού πήγαινε μέ τό βιολί νά κάνει διάλεξη γιά τήν πυρηνική φυσική.

Καί πάρα πέρα. Μή νομίσεις ὅτι εἶναι εὐκόλο νά δείξεις πρώτη φορά ρακί σέ κάποιον, πού ποτέ του δέν τῶχει δεῖ οὔτε γευτεῖ. *Την παροιμία αὐτή δεν την χρησιμοποίησα ποτέ. Ούτε και με απασχόλησε* θά μᾶς πει.¹⁶⁷ Κι' ὄχι μονάχ' αὐτό ἀλλά τόν ἐνοχλοῦσε καί σάν εἰκόνα καί σάν ἐννοια καί σάν γεγονός. Συνεπῶς οὐσιαστικά τήν ἔβλεπε πρώτη φορά. Κι' ἀπ' τά τσίπουρα πῆγε πρῶτα μπροστά καί βρῆκε πούθε βγαίνει τό ρακί πού τοῦ δείξανε χωρίς μέχρι τότε νά τῶχει γευτεῖ γιατί δέν τοῦ ἄρεσε, τόν ἐνοχλοῦσε. Καί μετά γύρισε πίσω κι' ἀνακάλυψε ὅλα τά στάδια κι' ἔφτασε ἴσαμε τ' ἀμπέλι. Κι' ἀφοῦ εἶδε τό θαυμαστό καρπό του βάλθηκε νά τό φράξει γιά νά τό προστατέψει ἀπό τίς ἀλεπούδες, τούς ἀσβούς καί τούς σκύλους -τίς πονηρές, τούς βρώμικους καί λυσσάρικους. Κι' ὕστερα ἔκατσε, τᾶγραψε καί μᾶς τᾶδωσε τραγούδι. Καί ρακί πρώτη στάλα γιά φάρμακο.

Ἐπανερχομαι στήν παροιμία "Πίσω ἔχ' ἡ ἀγλάδα την ουρά" γιά νά ἐπιναλάβω τίς φράσεις τοῦ Βαρέλη, τά ἀξιώματα, τούς κανόνες. Στίς ἐπιναλαμβάνω γιατί, ἴδια ἀρμαθιά κλειδιά -ἔτσι ἤχοῦν στ' αὐτιά μου- ἀνοίγουν πόρτες μαγικῶν χώρων φυσικῶν. Καί γιατί ἐπιτέλους, ἀδερφέ μου, κάνουν τήν διαφορά μεταξύ ἐπιστήμονα καλλιτέχνη καί ἀματόρου (ἀματόρος εἶναι

¹⁶⁷ *Εκ Βαθέων*, "Πίσω ἔχ' ἡ ἀγλάδα την ουρά", σ. 129.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ό κακός έρασιτέχνης). Μεταξύ του καλλιτέχνη ξυλογλύπτη, εκείνου που σκαλίζει στη Σύμη ζωντανές τίς εικόνες στο τέμπλο του Πανορμίτη του Αρχάγγελου, κι' εκείνου π' ανοίγει καψόξυλα για τή σόμπα, του ξυλοσχίστη.

... Ένας ωραίος στίχος σε δίστιχο δεκαπεντασύλλαβο είναι ρυθμός χορού και το κλείσιμο σε ομοιοκαταληξία είναι δαχτυλίδι που ζητάει διαμαντόπετρα για να λάμπει η αξία του μαζί με την ομορφιά του...
...Δώστο σαν φως, δώστο σαν κύμα, δώστο σαν άνεμο. Φθάνει να κάμεις αυτόν που το κοιτάζει (στον αναγνώστη τα μάτια Του) να το παίρνει ως την ψυχή του και να το χαίρεται. Και στην περίπτωση μας να το τραγουδήσει περήφανα, αν πίσω η ζωή του ήταν άξια και τιμημένη!!...
...Συνδετήρας από μια β α θ ε ι ά λ ε π τ ο μ ε ρ ε ι α κ ή φ υ τ ο λ ο γ ι κ ή παρατήρηση μέσ' απ' τη ζωή του τόπου μας... (Εκ Βαθέων, σ. 135)

Μέ τρεις φράσεις άνοιξε τήν πόρτα για νά μπεις. Φράσεις θαυματουργές. Κλειδιά του παραδείσου, του μοναδικού, εκείνου που λέγαμε στά "Εισαγωγικά" Του, που βγάζουν τά τραγούδια, κι' άλλος δέν υπάρχει. Νά μπεις και νά ιδείς και νά κατανοήσεις τά τρία τέταρτα τουλάχιστον του δημοτικού μας τραγουδιού και γενικά του σωσμένου λαϊκού πολιτισμού μας. Γιατί οι κανόνες δέν ισχύουν μόνο για τά δίστιχα τών νησιών μας αλλά και για τ' άλλα δημοτικά τραγούδια και τίς παροιμίες. Παράδειγμα:

*Λάμπει ό ήλιος στά βουνά, λάμπει και στά λαγκάδια.
Έτσι λάμπει κι' ή κλεφτουριά, οί Κολοκοτρωναίοι.*

Ή;

*Κι' αν τά δερβένια τούρκεψαν τά πήραν Άρβανίτες
Ό Στέργιος είναι ζωντανός, πασάδες δέν ψηφάει.*

Ή:

*Τί είν' τό κακόν που γίνεται 'σ τοῦ Λιάκου τη γυναίκα;
Πέντ' Άρβανίτες τήν κρατοῦν και δέκα τήν ζετάζουν.*

Ή;

Πήραν τά κάστρα, πήραν τα, πήραν και τά δερβένια.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Πήραν και την Τριπολιτσάν, την ζακουσμένην χώραν.

Καί βεβαίως για όλα τά δίστιχα σέ δεκαπεντασύλλαβο. Όπως:

*Μέ τό δικό σου τό φιλί στούς ούρανούς πετάω,
μέ τούς άγγέλους κάθομαι, μ' αυτούς κουβέντα κάνω.*

Ή:

*Τά γέλια μέ τά κλάματα, ή χαρά μέ την πίκρα,
είς μίαν ώραν σπάρθηκαν, μαζί έγεννηθήκαν.*

(Βλέπεις ή χαρά μέ την πίκρα πάνε πάντα άντάμα).

Ή:

*Ό βάτος έχει την όργή ξερός χλωρός μπερδεύει
κι' όποιος μ' άγάπη μπερδευτεί ξεμπερδεμό δέν έχει.*

Ή:

*Καί τά τραγούδια λόγια `ναι, τά λέν οί παθιασμένοι·
Πάσχουν νά διώξουν τό κακόν· μά τό κακόν δέν βγαίνει.*

(Τό βρήκα κι' έτσι στή συλλογή του Φωριέλ). Καί χίλια καί δύο χιλιάδες παραδείγματα μπορώ νά φέρω τώρα.

*...Δώστο σαν φως, δώστο σαν κύμα, δώστο σαν άνεμο[...]/να το τραγουδή-
σει περήφανα αν πίσω η ζωή του ήταν άξια και τιμημένη... (Εκ Βαθέων, σ. 135)*

Αυτοί `ναι οί κανόνες, Κώστα μου. Αυτές είναι οδηγίες πού άντικειμενικοποιούν την ποίηση. Χωρίς αυτά ό,τι θές έχουμε. Ποίηση όμως όχι. Αυτή βρίσκεται από `δω καί πέρα. Σάν φως, σάν κύμα, σάν άνεμος. Μπορείς έτσι νά τό δώσεις; Είσαι ποιητής! Καί τότε έχουμε τό κάλλος πού από μόνο του είναι μιά αλήθεια. Προσοχή όμως: "Αν πίσω ή ζωή σου ήταν άξια και τιμημένη". Καί: *όχι λερωμένη ψυχή*, πού λέει στά *Κίταλα* (σ. 497). Αλλιώςτικά δέν κινᾶς για πόλεμο νά καταπαλαίψεις ευτέλειες, ιταμότητες καί μιάσματα καί μετά νά σμιλέψεις έργο. Κι' αυτό ισχύει καί για τόν ποιητή καί για τόν αναγνώστη. Καί πρακτικά τούτο καταδηλώνει: Όχι Ήρόστρατοι, ούτε Κροϊσοι,

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ούτε Νέρωνες, αλλά Φειδίες και Σόλωνες και Λεωνίδας και Παπαδιαμάντης και Βαρέλης.

*Η δέσμη των απιδιών μπήκε μπροστά σαν στίχος συνδετήρας.*¹⁶⁸ Όμως πάλι προσοχή. Όχι τυχαία αλλά ύστερα: από βαθειά λεπτομερειακή (φυτολογική έδω) παρατήρηση μέσ' απ' τη ζωή του τόπου μας.¹⁶⁹ Και ο δεύτερος στίχος, στον όποιον πέφτει τό βάρος, ζητάει διαμαντόπετρα. Πρόσεξε, σε παρακαλώ και τή λέξη ζητάει. Δέν λέει "είναι" ούτε "θέλει" διαμαντόπετρα, αλλά ζητάει.

Κάθε έπιστήμη ξεκινά από φιλοσοφία και καταλήγει σε τέχνη, μάς είπαν Έκείνοι πού στοχάστηκαν με φρόνηση και λυγεράδα. Έτσι ακριβώς κι' έδω, στό κεφάλαιο "Της επιστήμης". Μέ σκέψεις ξεκίνησε και στό κάλλος κατέληξε. Δρόμος έ!...Νά γιατί κάθεται στής ψυχής μου τό πίο ψηλό βάθρο. Δώστο σαν φως, δώστο σαν κύμα, δώστο σαν άνεμο.¹⁷⁰ Φτάνει να κάμεις αυτόν που το κοιτάζει να το παίρνει ως την ψυχή του και να το χαίρεται.¹⁷¹

Τρίτη φορά στόγραφα, τριάντα και τρακόσιες τό διάβασα και χίλιες τό συλλογίστηκα, προσέχοντας και τρίβοντας τά μάτια μου μή θαμπωθούν από τό φως και τήν εικόνα τής κάθε λέξης, πόλοι του ίδιου μαγνήτη, πού πάνω του τάθελε κολλημένα. Τό συλλογίζομαι πάντα και τό μυαλό εκεί, άπάνω του, δέν θέλει νά ξεκολλήσει.

Έδώ δέν έχουμε κάποιον όρισμό τής ποιήσης, τής τέχνης. Έδώ κατεβαίνει ο ίδιος ο Δόνυσος μέ τις Μοῦσες από τόν Έλικώνα και τόν Παρνασσό και σηκώνει άνεμοστρόβιλο στό συναπάντημά του μέ τόν Απόλλωνα και γίνονται ένα. Άς μήν πούμε τίποτ' άλλο. Άς τ' αφήσουμε, ποίημα από μόνο του, νά χύνεται σάν φως και σάν άνεμος και νά μιλάει σάν κύμα. Άκαριαία. [Κοίτα τις δυό λέξεις φτάνει αυτόν. Δέν λέει: "Φτάνει, αυτός πού...κ.λπ." αλλά φτάνει αυτόν δηλαδή του φτάνει, του είναι αρκετό εκείνου πού τό κοιτάζει, και μήν τόν παιδεύετε μέ...Τί τόν κάνει και τί πετυχαίνει μέ τό λόγο ο Άνθρωπος!]

Άς ήρεμήσουμε. Άς χαλαρώσουμε κι' άς κατεβούν οι τόνοι. Ύστερα ό,τι και νά προσθέσουμε είναι βέβαιο ότι θά νοθέψουμε. Μόνο, για τό πρακτικό μέρος του πράγματος, νά ρωτήσουμε: Πόσοι τό μποροῦν αυτό; Πόσοι τό μόρεσαν ίσαμε σήμερα; Άν κινηθούμε έλεύθερα, τελείως έλεύθερα και άνεπηρέαστοι απ' ό,τιδήποτε, μέσα όμως στά όρια πού θέτουν οι κανόνες,

¹⁶⁸ *Εκ Βαθέων*, σ. 135.

¹⁶⁹ *Εκ Βαθέων*, σ. 135.

¹⁷⁰ *Εκ Βαθέων*, σ. 135.

¹⁷¹ *Εκ Βαθέων*, σ. 135.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ὅπως ὁ πραγματικός δικαστής κινεῖται ἐλεύθερα ἀλλά μέσα στά ὄρια πού τοῦ θέτει ὁ δίκαιος νόμος, ἀκούοντες μόνο τή φωνή τῆς συνείδησής μας, θά σοῦλεγα ἐλάχιστοι. Πολύ λίγοι οἱ γνήσιοι ποιητές.

Καί δέν ἦσαν οὔτε ἀκαδημαϊκοί καί οὔτε ἐρευνητές ὅπως τούς ἐννοοῦμε σήμερα. Ἐννοῶ τούς ἀληθινούς ποιητές τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ, πού τά ὀνόματά τους δέν τά ξέρει κανείς γιατί αὐτοί δέν ἔκαναν ποίηση γιά νά τούς μάθουνε. Ἐπρατταν. Καί ποίηση σημαίνει πράξη, ἀγώνας, προσφορά. Καί τό μόνο πού δέν πέρασε ἀπ' τό μυαλό τους ἦταν ἡ φουμιά.

Ἀπό τούς ἄλλους τώρα τούς γνωστούς (καί δέν μιλῶ γιά τούς ἀρχαίους) πόσοι τό πετύχαιναν; Ἀκόμα κι' ἐκείνους πού ἀσκοῦν παθιασμένα ἄν θές, ἐπίμονα, ἀκόμα κι' ἐνστικτώδικοι τήν ποίηση καί μπορεῖ νάχουν καί ταλέντο. Πόσοι μποροῦν ὥστε νά:...*φθάνει...αὐτόν που το κοιτάζει να το παίρνει ως την ψυχή του και να το χαίρεται;...*¹⁷²

Γιατί αὐτή ἡ φράση εἶναι ὁ ἕνας ὅρος, ὁ δεύτερος. Ὅρος καί ταυτόχρονα γινόμενο πού προέκυψε ἀφοῦ τόν πολλαπλασιάσαμε μέ τόν πρῶτο ὅρο: *Δώστο σαν φως, δώστο σαν κύμα, δώστο σαν άνεμο.*¹⁷³

Καί πρέπει νά σοῦ βγάσουν καθαρό γινόμενο τοῦλάχιστον ἕνα καί πάνω. Ἄν δέν βγάσουν, ὁ,τιδήποτε μπορεῖ νά ἔχουμε, ποίηση ὅμως ὄχι.

Κι' ἄν ἐκεῖνος πού τό κοιτάζει εἶναι ἀπελέκητος, ἄρα ἀκατάλληλος δέκτης ἢ ὀλιγογράμματος ἢ κι' ἐντελῶς ἀγράμματος καί δέν καταλαβαίνει; Πάλι δέν ἔχουμε τέχνη θά μάς πει ὁ σοφός Δάσκαλος. Βέβαια ἡ γνώση καί ἡ ἀσκηση φαίνεται ὅτι βοηθοῦν. Αὐτά ὅμως εἶναι στά μετά. Στήν τυποποίηση ἄς ποῦμε ἢ στά τριαντάφυλλα νά τά κάνεις ἀνθοδέσμη καί μπουκαλάκια κολώνια γιά νά τά προσφέρεις σέ γιορτή ἢ ὁ νιός στό κορίτσι του. Τό πρῶτο προϊόν ὅμως πρέπει νά βγαίνει. Τά γαρύφαλλα μέ τ' ἄρωμά τους νά ὑπάρχουν. Κι' αὐτό νά ἀρκεῖ σ' αὐτόν πού τά κοιτάζει. Νά τά βλέπει γαρύφαλλα ὠραία πολύχρωμα κι' εὐωδερὰ κι' ἄς εἶναι κι' ἀπελέκητος ἢ ἀγράμματος.

Γιά νά μή σοῦ εἰπῶ ὅτι αὐτουνοῦν τά μάτια εἶναι πού βλέπουν ἀετίσια ἔτσι πού ἀπό μακριά καί μέ τή μία νά ξεχωρίζουν τό νιογέννητο λαφάκι ἀπ' τό καφετί ἀκόνι, τή χελώνα ἀπό τό κοτρώνι. Καί μόνο μιά φορά λαθέγανε ὅταν ἔριξε ἀπό ψηλά τή χελώνα στή φαλάκρα τοῦ Αἰσχύλου καί τόν ἄφηκε τοῦ τόπου. Μά δέν ἔφταιγε τόσο ὁ ἀητός ὅσο ἡ φαλάκρα πού λαγκοῦνιζε πολύ, ὁ ἴδιος ὁ Αἰσχύλος δηλαδή, πού πῆγε καί στήθηκε καρσί στόν ἥλιο.

¹⁷² *Εκ Βαθέων*, σ. 135.

¹⁷³ *Εκ Βαθέων*, σ. 135.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Οι πολλοί τώρα πού ανέφερα, όχι μόνο δέν σοῦ δίνουν ἓνα χορταράκι, καυκαλήθρα ἄς ποῦμε ἢ μυρώνι, ἀλλά γεμίζουν τόν κόσμο φαρμακόχορτα καί δηλητήρια καί τόν ἀέρα μόχα καί ἀποφορά.

Ὅμως παραδέχομαι ὅτι ὑπῆρξα αὐστηρός, σκληρός, καί μάλιστα πολύ. Μά ὄχι ἄδικος. Καί θά πρέπει ἀκόμα καί σ' αὐτές τίς στάσεις, ἀπέναντι αὐτῶν τῶν συμπεριφορῶν νά δείχνουμε ἀνοχή. Νά βρίσκουμε λόγους ἐπιεικειάς, ἐλαφρυντικά καί λόγους αἴροντες, ὄχι βεβαίως τόν ἄδικον καί ζημιόγονον χαρακτήρα τῶν πράξεών τους, ἀλλά αἴροντες τόν καταλογισμόν καί νά τούς ἀπαλλάσσουμε "πάσης ποινῆς". Ἄστους τούς κακόμοιρους. Γιατί;

Τό "γιατί" μᾶς τό λέει ὁ Ἴδιος, ὁ σοφός Δάσκαλος. (Ἐδῶ προβάλλει ἀνάγλυφος ὁ νομικός Βαρέλης). Ἄς κάνουμε εὐρεία ἐρμηνεία τοῦ ἄρθρου Του, διασταλτική πού λένε, γιατί μόνο διασταλτικῆς ἐρμηνείας ἐπιδέχεται τό ἄρθρο τοῦτο, καί πού εἶναι:

...στήν κακία μας τῶν ἀνθρώπων, ὅμως, κράτα τό κοντύλι σου ἴσια...Σήκωνε κόρη μου τήν πέτρα νά δεῖς τί ἔχει ἀπό κάτω, κι' ἄς εἶναι σκολόπεντρα. Ζουδάκι πού θέλει νά κρυφτεῖ εἶναι, πού οὔλοι τό νικοῦν καί τό παρατοῦν. Κι ἂν δέν ἔχει κεντρί θά πεθάνει τῆς πείνας καί τῆς ἀδυναμιᾶς!... (Κίταλα, σ. 743)

Κι' ἄς μὴν ἐπιβάλουμε καμμιά ποινή ποτέ. Τό χρωστᾶμε στό μεγαλεῖο, στήν καρδιά, στό νοῦ, στή διατύπωση τοῦ ἄρθρου Του, στήν αὐτάρκεια, στήν πληρότητα τοῦ μουσικοῦ ὄλου μέ τό φυσικό παράδειγμα πού χρησιμοποιεῖ, ὅπου ὅλα βιολί καί ἤχος καί ἄνεμος καί συμφωνία πέμπτη καί ὄργανοπαίχτες καί θεατές καί δικαστές καί εἰσαγγελεῖς καί διάδικοι καί γραμματεῖς καί ἀκροατήριο ἓνα. Καί σχόλιο κανένα. Μόνο δές πάλι ἐκεῖνο τό: οὔλοι (αὐτό ἔρχεται ἀπ' τόν Ὅμηρο) τό νικοῦν καί τό παρατοῦν. Γι' αὐτό τάχουν τά κεντριά, ἀλλιῶς οὔτε τά ἴδια θά τᾶθελαν, καί νά εἶσαι ἡσυχος καί βέβαιος καί γιά τήν κρίση σου τή δικαία καί γιατί ἐλεύθερη ἦταν ἡ ἀπόφασή σου.

Τώρα, ἐκεῖνος πού τό παίρνει ὡς τήν ψυχή του καί τό χαίρεται τό δοσμένο σάν φῶς, τό χαίρεται σωπαίνοντας. Γιατί, στό ξανάγραφα, αἰσθάνεσαι πόσος ἀγώνας κι' ἀγωνία χρειάζεται γιά νά ἐπιτευχθεῖ τέτοιος ἄθλος -κι' ἐσύ τό γνωρίζεις τοῦτο ἀπό μένα καλύτερα. Γιατί βλέπει καθαρά ὅτι ὁ Ποιητής σ' αὐτόν τόν ἀγῶνα ἀγωνίστηκε, σκοτώθηκε, καταξεδίκαστηκε, γιά νά πετύχει νά ταῦτιστεῖ μέ τόν ἀναγνώστη. Νά κάνει τόν ἀναγνώστη ποιητή. Μέτοχο τῆς τέχνης Του. Σέμπρο στή σοδειά. Καί μάλιστα τέτοιο σέμπρο πού τοῦ τή χαρίζει ὀλόκληρη μέ χαρά καί μένει ἀκέρια γιά νά πάρει κι' ἄλλος κι' ἄλλος κι' ἄλλος. Καί χωρίς νάχουν πληρώσει δεκάρα σέ κόπο καί σέ ἔξοδα γιά τήν παραγωγή τους. Κι' ὁ Ποιητής ἂν δέν τά κατόρθωνε αὐτά θάταν δυστυχῆς.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Δέν θά μπορούσε νά ζησει. Ίδού ποιά εἶναι τό κριτήριό γιά ν' ἀνακηρυχθεῖ κάποιος σέ ποιητή, μᾶς λέει. Ὅλα τά ὑπόλοιπα δέν εἶναι ἀθλητισμός. Ἀμάδες καί ξυλίκι καί πεντόβολο καί κουτσοκαλόγερος καί κρυφτούλι εἶναι.

Ὅσο γιά 'κεῖνο πού συνήθως λέγεται: μᾶ ἔχουμε καί τήν "ποίησιν τῆς καθημερινότητος" ἢ τήν "αὐτόματη ποίησιν" ἢ ἀκόμη καί "ψυχολογικό βάθος" καί "ἀνατόμος" καί "μάστορης" κι' ἄλλα τέτοια, μήν τά ψάχνεις καί μήν τά λές αὐτά γιά τόν Βαρέλη. Ἡ τέχνη Του δέν χωράει σέ κουτάκια. Αὐτά `ναι γι' ἄλλους. Οὔτε τόν ἀπασχολοῦν. Καί σένα δέν σοῦ χρειάζονται. Ἄν τά χρησιμοποιήσεις καί προσπαθήσεις νά Τόν κατατάξεις, Τόν σκοτώνεις. Σκοτώνεις εὐεργέτη τῆς ἀνθρωπότητος, γεωμέτρη καί ἱερέα τῆς τελομένης Θεῖας Λειτουργίας τοῦ σύμπαντος, ὅπως ὁ στρατιώτης τόν Ἀρχιμήδη. Κι' αὐτούς τοὺς εὐεργέτες δέν τοὺς σκοτώνουν. Τοὺς κάνουν ἀγάλματα. Καί τοὺς στήνουν ὄχι σέ πλατεῖες ἀλλά στίς ψυχές τους.

Ἀνασταίνει μέ θέματα ἀπλά. Βάνει τή σιγή στό χορό, (*Ἐκ Βαθέων*, "Ἦταν σειρά Μου Χαράλαμπε!", "Μια ὥρα στη Βιβλιοθήκη", "Το ριφάκι, ἡ μέλισσα καί το λουλουδί" κι' ἄλλα κι' ἄλλα κι' ἄλλα) μέ τρόπο τόσο καθαρά ποιητικόν, χωρίς ἴχνος μεγαλοστομίας, ἔτσι πού στό τέλος μένει μόνο ποίηση πού κάνει τόν ἀναγνώστη νά σκέφτεται, νά προβληματίζεται, νά προεκτείνει, νά ὀνειρεύεται. Τόν παίρνει μαζί Του.

Καί δέν περνᾶνε μέσα του ἐνοχές. Ἐννοῶ τό ἔργο. Ὁ βίος Του ὅλος φιλοσοφημένος, πεντακάθαρος. Τά πάντα μέσα Του τακτοποιημένα. Κατά τήν τάξη τῆς φύσης μέ τοὺς νόμους τῆς καί τ' ἀποτελέσματά τους. Χαρά, λύπη, ἔρωτας, θάνατος, ἀπολύτως φυσικά παντοῦ ζευγαρωμένα. Καί κανένα δέν τόν ἐνοχλεῖ. Κι' ἔτσι περνοῦν στό ἔργο. Κατά τήν τάξη τῆς ἀληθινῆς μόρφωσης τῆς συσσωματωμένης μέ τοὺς νόμους τῆς φύσης. Κι' ἐκεῖ πού φαίνεται ὅτι κάτι Τόν ἀπασχολεῖ μέχρι ἐνόχλησης, εἶναι μόνον ὅταν ἀγνοοῦνται ἢ παραβλέπονται ἢ παραβιάζονται οἱ αἰώνιοι νόμοι. Μά καί τότε τό λέει μέ ἀρχοντιά, μέ εὐγένεια, μέ τρόπο ("εἰ κε πίθηαι", *Ἐκ Βαθέων*, σσ. 43,53,67,76,77).

Τώρα, μ' αὐτήν τήν ἔννοια πού ἀναλύσαμε κατά τό Νόμο Του, ὅσο μπορέσαμε καλύτερα, κι' ἔξω ἀπ' τό Δημοτικό μας τραγούδι, ποιούς ἄλλους ποιητές στό νέο ἑλληνικό κράτος γνωρίζεις; Ἐγώ, ὀλόκληρους ὁμως, μόνο τρεῖς. Καί θά στοὺς εἰπῶ πολύ σιγά στ' αὐτί. Ζύγωσε. Ζυγώνω κι' ἐγώ μή μᾶς ἀκούσει κανεῖς γιατί θά σηκωθεῖ θύελλα καί σεισμός ρίχτερ δέκα. Καί θά διαταχθεῖ σφαγή μέχρι καί νηπίων πού θά ξεκινάει ἀπό Παλαιστίνη μέχρι Κάσο. Ὁ Σολωμός, ὁ Μακρυγιάννης κι' ὁ Παπαδιαμάντης. Καί τώρα στήν συντροφιά τους ὁ ΦΩΤΗΣ ΒΑΡΕΛΗΣ. Εἶπαμε ὀλόκληρους, ὀλόκληρους.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Γιατί κομμάτια υπάρχουν και σε μερικούς άλλους, αρκετούς και μεγάλα πολλές φορές και ἄρτια.

Αὐτὴ ἴναι ἡ ἀλήθεια πού οἱ περισσότεροί δέν τή δέχονται. Δέν πειράζει. Τό ζήτημα δέν τίθεται ὑπό κρίσιν μέ δημοψήφισμα. Εἶν' ἀπό ἑκεῖνα γιά τά ὁποῖα δέν γίνονται ἐκλογές, οὔτε σέ "ἐπιστημονικές κοινότητες" πού λένε. Ἀλλά καί νά γίνουν ποιός ἔχει τή δύναμη ν' ἀντικρύσει γυμνό τό σῶμα τῆς τέχνης, χωρίς νά ἰδεῖ τά ροῦχα τῆς τά φανταχτερά, τά ψιμίθια τῆς; Βέβαιο λοιπόν ὅτι ἡ ἀλήθεια θά "πατώσει". Ἀλλά καί πότε δέν πάτωσε; Γιατί τήν ἀλήθεια δέν θέλουμε νά τήν δοῦμε.

*Πολλά μέγαλον ἄδικον μάς ἤκαμεν ἡ φύση
καί τήν ἀλήθειαν ἄνθρωπος δέ θε νά τή γροικήσει.
(Ερωτόκριτος, Γ, 127).*

Ποιός σοφός εἶπε: *Οἱ φίλοι τῆς ἀλήθειας δέν ἔχουν φίλους;* Τό δίκιο του βουνό.

Καλέ μου φίλε:

Γιατί δέν ἀπευθύνθηκα στόν ἴδιον, σοῦ εἶπα μέχρι τώρα διάφορα καί νιώθεις, πιστεῦω, ὅτι τόν Ἄνθρωπον ἀδύνατον ν' ἀντικρύσω μέ γυμνό πρόσωπο. Καί τό δικό μου εἶν' ἐντελῶς ἀκάλυπτο. Δέν θέλω ὅμως νά φορέσω καί προσωπεῖο πού δέν μοῦ πάει ὅσο μοδάτο νᾶναι. Ἔτσι ἐπέλεξα νά τά εἰποῦμε οἱ δύο μας. Ὑστερα μπορῶ νά τόν ὑποχρεώσω νά διαβάσει οὔλο τοῦτο τό πράμα; Ἐνῶ μέ σένα εἶν' ἀλλιῶς.

Τήν τελική ὅμως ἀπόφαση γι' αὐτό τήν ἔλαβα, ὅταν μελέτησα (προσπάθησα πάντως πολύ καί το μελετῶ ἀκόμα) τό "Σμάρι" καί εἰδικά τό ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα γιά τό παιδί Του, πού, ὡς γεγονός ἀγνοοῦσα. Καί πάρα πέρα τούς πέντε πρώτους στίχους. Πέντε στίχοι ποιήματος σέ ἕξι φράσεις μέ εἰκοσιχτώ λέξεις. Καί δύο κι' ὀχτώ δέκα ἄριστα καί ΕΝΑ ὅλο, πού βρίσκεται παντοῦ.

Καί τήν ἔλαβα, ὄχι μὴν Τόν στενοχωρήσω θυμίζοντάς Του "οἰκεῖα κακά", τώρα πού ἔχει ἀνοιχτή -ἔτοιμος νά διαβεῖ- τήν πόρτα τοῦ *για πάντα* (καί ποιός δέν τήν ἔχει, δέν πρέπει νά τήν ἔχει;), ἀλλά ἀπλούστατα γιατί: Τόν Ἄνθρωπο πού δοκιμάστηκε, συνέλαβε πάνω στή δοκιμασία καί ἐποίησε ποίημα τέτοιο, κινημένος ἀπό φύση, δοκιμασία καί γνώση, δέν ἔχεις πιά ἐσύ τίποτα νά Τοῦ εἰπεῖς. Οὔτε λόγο ἐπαινετικόν οὔτε παρηγορίας.

Ἐδῶ ὁ λόγος μπορεῖ καί νά ψηλώσει καί σέ κάποια σημεῖα τολμηρά. Κι' ἄν τό ψηλός τό παράτολμο δέν περάσει σέ σένα, προσπάθησε τουλάχιστον νά νιώσεις ἐκεῖνο πού αἰσθάνομαι καί θά καταλάβεις. Βασανίστηκα νύχτες

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

άρκετές και μερικές ολόκληρες σχεδόν, αν θάπρεπε να σου τό μνημονέψω
κάν αυτό τό ποίημα. Τελικά είπα: Πρέπει ν' αναφερθῶ σ' αυτό. Κυρίως σ'
αυτό. Αν δέν μιλήσω είναι σά νά μή στηρίζονται πουθενά, σά νά είναι στόν
άέρα, όλα τά προηγούμενα, τά δικά μου. Πράγμα πού θά φανερώνει ὅτι δέν
κατάλαβα τίποτα ἀπό τή γλώσσα τοῦ *Εκ Βαθέων* καί κατ' ἐπέκταση ἀπ' ὅλο
Του τό ἔργο. Κι' ἐγώ θέλω κρυφά νά ὑπερηφανεύομαι (πές το κι' ἐγωϊστικό)
ὅτι πέρασα κάποτε ἀπό τούς κήπους Του καί κάτι μούμεινε ἀπ' ὅσα εἶδα.
Λέω "κάτι" γιατί ἐδῶ ὅλος ὁ βίος, ὅλη ἡ παιδεία, ὅλη ἡ φιλοσοφία, ὅλη ἡ
εἰλικρίνεια, ἡ συνέπεια, ἡ γενναιότητα, ἡ ἀλήθεια. Ὅλη ἡ τραγικότητα. Ὅλη
ἡ αἰσθητική. Ὅλος ὁ Νόμος: Ἀνάγλυφος, χρυσός, ἀληθινός, ἀθάνατος. Καί
μήν τά ψάχνεις ἄλλοῦ.

Τόσο ἀθάνατος ὅσο ὁ Νόμος τοῦ θανάτου. Συνεπῶς ἀπολύτως φυσικός.
Καί τό ποίημα στή χρυσάδα του χρυσό ὅσο χρυσό είναι τό καθαρό χρυσάφι.
Στή λαμπρότητά του λαμπρό ὅσο ὁ Ἥλιος στά ἑλληνικά πέλαγα καί νησιά
τό καλοκαίρι. Ἀληθινό ὅσο ἡ νύχτα μέ τήν ἀστροφεγγιά της. Καθαρό ὅσο τό
νερό τῆς "Νεράϊδας". Λευκό ὅσο τό χιόνι στόν Ταῦγετο. Κι' αὐτά καί ἀπό
πλευρᾶς οὐσίας καί ἀπό πλευρᾶς μορφῆς. Καί στό τελικό τους στάδιο νά
ἔχουν γίνει ἕνα, νά συμπίπτουν συσπειρωμένες, νά ταυτίζονται ἀπολύτως.
Κι' ἐκεῖ πιά ἐσύ σιγᾶς γονατιστός καί σκέφτεσαι. Γιατί, πιστεύω, ἡ ἐλαχι-
στότητά μου, ὅτι οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι σπάζουν τά ὄρια καί τῆς πιά μεγάλης
ἀληθινῆς τέχνης. Καί θά προσπαθήσω νά εἰπῶ ἀπό ποιό σημεῖο καί μετά οἱ
ζυγοί δέν ζυγίζονται καί τά μέτρα δέν μετράνε.

Ἠρέμησε. Μήν τρομάξεις. Οἱ λέξεις λέξεις εἶναι δέν πρέπει οὔτε νά τρο-
μάζουν οὔτε νά προκαταλαμβάνουν. Νά μιᾶνε μόνο πρέπει καί μέ τήν
ἀράδα της ἡ καθεμιά. Ἄλλωστε τό ποίημα εἶναι τόσο ἀπλό ὅσο δέν φαντά-
ζεσαι. Ἀπλή εἶναι ὅλη ἡ γλώσσα Τοῦ Βαρέλη καί ἐκφερόμενη συναντάει τή
σοφία.

*...Ἡ σοφία -θά μᾶς πει- εἶναι ἡ ἴδια γλώσσα πού δέν χρειάζεται χιλιάδες λέξεις
ἀλλά ἔκφραση γιά νά συγκινήσει... (Κίταλα, σ. 190)*

Καί βεβαίως σ' αὐτήν τήν ἀπλότητα κρύβεται ὅλο Του τό μεγαλεῖο, κι'
αὐτήν θά προσπαθήσω νά δείξω. Ἄν τό κατορθώσω, σ' ὅποιο βαθμό, τό με-
γαλεῖο θ' ἀποκαλυφθεῖ ἀπό μόνο του δίχως νά χρειαστεῖ νά τραβήξουμε κα-
νένα πανί ἀπό πάνω του. Δέν εἶναι σκεπασμένο τοῦτο τό ἄγαλμα. Ἀκάλυπτο
εἶναι καί μόνο ἀστράφτει. Εἶπαμε, λευκό σάν τό χιόνι στά βουνά.

Μόνο πού πρέπει νά τό ἰδοῦμε προσεχτικά. Νά μή θαμπωθοῦμε καί χα-
θοῦμε στό φῶς του. Ἐχεις βρεθεῖ ποτέ σέ χιονισμένο ὄρος, νύχτα ἀλκυο-

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

νίδα και πανσέληνη νά ιδεῖς τί παθαίνεις; Πρέπει συνεπῶς νά λάβουμε τά μέτρα μας. Κι' ἐσύ και γώ νά κάνουμε τρία πράγματα. Γιατί τό μάθημα πού ἐδῶ διδάσκει εἶναι πέρα κι' ἀπό διεπιστημονικό, εἶναι διαιώνιο. Καί μπορεῖ ἀπό τή λεπτομέρεια, ἄν δέν προσέξουμε, νά χάσουμε τά πάντα.

Καί πρῶτα-πρῶτα νάχουμε διάθεση. Ὁρεξη και θέληση νά τ' ἀκούσουμε αὐτό τό μάθημα. Καί δύναμη και ἀντοχή. Πού δέν τᾶχουν ὅλοι πάντα.

Δεύτερο, κι' ἅμα τά διαθέτουμε αὐτά, πρέπει νά παρακολουθήσουμε και νά προχωρήσουμε σιγά-σιγά. Μάτια, αὐτιά ἀνοιχτά. Νοῦς και καρδιά σέ ἐγγήγορη. Προσηλωμένοι και φρόνιμοι. Θόρυβοι, φασαρία, ἀστεϊσμοί, ἀντιδικίες, φιλονικίες, καυγάδες σάν ἐκείνους πού σηκῶνανε οἱ Πλατωνικοί διάλογοι και ὀρισμένοι βρίζανε τό Σωκράτη σαλιάρη και μυξιάρη, ἔτοιμοι νά κοποῦνε σάν τ' ἄρνια σάν πέφτει λύκος στό κοπάδι, δέν ἔχει. Εἶναι τέτοιο τό μάθημα πού αὐτά δέν τά σηκώνει. Προσοχή λοιπόν. Σιγά-σιγά χωρίς βιασύνες και ἥρεμα. Προπαντός ἥρεμα. Ὑστερα τό ποίημα τῶχουμε συνεχῶς μπροστά μας -και θά τῶχουμε πάντα- και δέν θά τό χάσουμε παρά μόνο ἄν ἐμεῖς θέλουμε ἢ σάν χαθοῦμε. Καί θάρθουνε κι' ἄλλοι μετά ἀπό μᾶς, και πάντα θάρχονται πρόθυμα, φρόνιμοι και ἰσορροπημένοι και σίγουρα ἰκανότεροι, μέ καλύτερη συγκρότηση και πιά εὐαίσθητοι πού θ' ἀκούνε τό τραγούδι θεληματικά και φρόνιμα, πού θά νιώθουν πολλά περισσότερα και πολύ καλύτερα θά τά δώσουν.

Καί τρίτο, γιά νά ἰδοῦμε τό ἔργο, πρέπει ἀμέσως νά διώξουμε ἀπ' τά μάτια μας τήν πραχνίλα και τή θολούρα κι' ἀπ' τό νοῦ και τήν ψυχή μας τίς ἐπικαλύψεις και τά ἐπιχρίσματα ὅλα, δηλαδή τούς σουβάδες, τά πλαστικά χρώματα, τ' ἀκριλικά, πού εἶναι πολυστρωματικά πατικωμένα μέ τά μυστριά και τίς σπάτουλες και στοκαρισμένα μέσα μας αἰῶνες τώρα, ἔτσι πού τά μάτια μας νά μή μποροῦν νά ἰδοῦν τήν ἀστροφεγγιά ἀστροφεγγιά και τόν ἥλιο ἥλιο. Πά νά πεῖ τό φῶς πού ἔρχεται ἀπό τή φυσική παιδεία ὥστε ὁ νοῦς και ἡ ψυχή πραγματικά νά φτερουγίσουν. Γιατί μᾶς κόψανε και κάψανε τά φτερά και καυτηριάσανε και τό μέρος μή λάχει και ξαναβγοῦν, οἱ ἀρχιεργάτες τοῦ χαλασμοῦ, οἱ ἐμπρηστάδες τῶν δασῶν, οἱ κομπογιαννίτες καυτηριαστές γιατροί, πτυχιούχοι τῆς Ἀνωτάτης Ἰατρικῆς Σχολῆς Φραγκο-γιαννοῦς.

Λέω γιά ἑκείνους πού ἐπενόησαν και κατασκεύασαν και στήσανε και βάλανε μπροστά και δουλεύουν ἀκατάπαυστα τά μηχανήματα τῆς ἐξαπάτησης τοῦ κόσμου. Πού κάνανε τήν ἐγκατάσταση και τοποθέτησαν τούς τεχνητοῦς προβολεῖς και παιδεύουν τά μάτια μας και δέν μποροῦμε νά ἰδοῦμε.

Ὅμως τά φτερά *ρίζα τῆς γενιάς τους* κι' αὐτά, πού εἶναι γιά τό πέταγμα, σέ κάποια πουλιά ξαναβγαίνουν και τά μάτια πού εἶναι γιά τήν ὄραση -κι' αὐτά *ρίζα τῆς γενιάς τους*- ξεθολώνουν. Δύσκολο πολύ, γιατί τό βᾶρος πού φορτωθήκαμε συντριπτικό και ἡ ζημιὰ στοῦς μύες και στά κόκκαλα μεγάλη,

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

μά γίνεται. Κι' είναι τό μόνο πού οι άρχιεργάτες δέν ύπολόγισαν. Ποιό δη-
λαδή; Ότι τό σχέδιο είναι άλλιώτικα γινομένο κι' όχι άπ' αυτούς.

Βλέπεις, άγαπημένε φίλε μου, συνταξιδιώτη και συνθεατή ότι προτοϋ
φθάσουμε νά ιδοϋμε και νά θαυμάσουμε -και γιατί όχι, άκόμη και νά χα-
ροϋμε τήν τέλεια δημιουργία- τό ποιήμα, προτοϋ φθάσουμε γιά ν' ακού-
σουμε τό μέγιστον μάθημα, χρειάζεται προετοιμασία.

Είμαι βέβαιος ότι και πρόθυμος είσαι και νά τήν κάνεις μπορείς. Άλλιώ-
τικά δέν θά είμαστε και φίλοι. Ταιριάξαμε, πού λένε, και συμπεθεριάσαμε
τριάντα τόσους χρόνους τώρα.

Έχω όμως και μία διευκρίνιση-άπάντηση σέ έρώτηση πού έτοιμος είσαι
κιόλας νά τήν κάνεις. Έτούτη: Στόν ποιητή, στόν ποιητή μας, δέν φορτώ-
σανε όπως σ' όλους μας σάν τόν Ααούα Του (βάθος πού τόχει κι' αυτός ό
ήρωάς Του κι' άς αναφέρεται σέ μισή σελίδα μόνο στά *Κίταλα*. Τούς βλέπω
αυτούς τούς ήρωες νά όδοιποροϋν στό χρόνο όπως οι ήρωες τών μεγάλων
δημιουργών τής άρχαιότητας και μετά, πού έτσι και λείπει ένας θά σαραβα-
λιαστεί ό κόσμος: ενϋ αν λείπει ένας ήρωας τοϋ Στάϊνμπεγκ, άς ποϋμε, δέν
παίρνει κανείς χαμπάρι, κι' άς είναι και νομπελίστας γιατί γεννήθηκε στήν
Άμερική, ενϋ αν είχε γεννηθεί στό Πακιστάν ή στή Σρί Λάνγκα δέν θά τόν
ήξερε κανείς), δέν φορτώσανε, λέω, βάρη μέ περιτυλίγματα φανταχτερά και
γυαλιστερά; Δέν Τόν λασπώσανε σουβάδες και μαρμαρόσκονη και στόκουσ
και χρώματα πλαστικά, αδιάβροχα κι' άντοχής;

Άσφαλώς και έγιναν όλα ταϋτα. Ή τουλάχιστον επιχειρήθηκε. Και μέ
μανία μάλιστα τίς περισσότερες φορές. Μόνο πού Αυτός ακούμπησε σέ κί-
ονα άρχαίου ναοϋ δωρικού ρυθμοϋ πού ύψωνόταν στό σημείο έπαφής φύσης
μέ πόλη, εκεί πού συνέρρεαν οι προσκυνητές τοϋ Κάλλου και τοϋ Λόγου,
ν' ακούσουν τό τραγούδι τής Ζωής, μαζί μέ τό μάθημα τών μαθημάτων *γι-
γαντομαχία περί της ουσίας*.

Και βέβαια σ' εκείνον τό Ναό πήγαιναν κι' άλλοι: περιηγητάδες αυτοί
και πολλοί νά τουριστικολογήσουν. Κι' άκόμα πίο πολλοί κατέφθασαν στό
Ναό επίβουλα, μέ πονηριά και δόλο, έμποροι καιπραματευτάδες και μετα-
πράττες, κι' άλλοι βάρβαροι νά έπισκευάσουν δηθεν και νά κονομήσουν, και
βάνδαλοι γιά νά γκρεμίσουν, νά ξεθεμελιώσουν ταϋτοι και τάχα νά ξαναχτί-
σουν ναό καλύτερον και νά άψει ν' ακούγεται άπό τό ιερό του και τ' άλλα
μέρη του μέσα κι' έξω, ή αιθήρια μουσική πού ύμνοϋσε φύση μέ πόλη, χαρά
και λύπη, ζωή και θάνατο σέ μία σύνθεση μοναδική.

Έκει στό δωρικό κίονα ακούμπησε φυλάγοντας νούμερο σκληρό και κυ-
λιόμενο δηλαδή δώδεκα μέ τέσσερες τή νύχτα κι' ίδια ώρα τήν ήμέρα, όλη

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τή βδομάδα. Για νά πάρει τ' άλλο τό τέσσερες μ' όχτώ. Ώστε δέν άφηκε άκάλυπτη καμμιά ώρα τοῦ εικοσιτετράωρου. Κυριακές κι' άργίες, Πρωτο-χρονιά καί Μ. Παρασκευή καί Μεγάλη Λαμπρή καί μεγαλοιορτάδες έκει, δραγάτης καί βιγλάτορας.

Καί τί δέν είδαν καί δέ θαύμασαν τά μάτια Του! Τί δέν άκουσαν τ' αυτιά Του!

Είδε καί τούς κάλφηδες, τό γυφταριό, τά μιλιούνια τῶν όρδῶν μέ τούς εφιάλτες πού έσερναν, κι' οὔλοι τους έρχόσαντε νά σώσουν τάχα τόν κόσμο καί τίς ψυχές τοῦ κόσμου.

Τούς είδε άκόμη στήν προσπάθειά τους αὐτή καί μεταξύ τους ν' άντιμά-χονται καί νά χτυπιοῦνται κυρίως γιά τήν έπιβολή, τά πρωτεΐα καί τήν κο-νόμα.

Είδε όμως καί τούς άλλους, τούς άρχοντες τοῦ πνεύματος τοῦ γνήσιου, πού πρώτοι έπρεπε νά έξοντωθοῦν, νά "κρεμαστοῦν".

- "Εσύ νά τό θυμάσαι, θάσαι ό πρώτος πού θά κρεμάσουμε..."

- "Καί ξέρ' ς γιατί; Γιατί ξέρεις πολλά. Ξέρεις πολλά!!", ν' άδιαφοροῦν γιά τίς άπειρές, νά ύπομένουν, νά μή διαμαρτύρονται -κι' άς προκαλοῦν αὐτές μόνο τρόπο- καί νά άποδεικνύουν ότι:

...Τα μαθηματικά με την ηθική δεν έχουν καμμιά συγγένεια...Η λογική και η ψυχολογία δεν φτάνουν πουθενά σε σχέση με το ηθικό μέρος της ζωής των ανθρώπων...Η διαλεκτική εισχωρεί στα πράγματα των χρονικών μεταβολών και λέει: Αυτό αύριο θάναί λ ά θ ο ς. Βλέπει τη δόξα και λέει: Αυτή ήταν η κ α τ α σ τ ρ ο φ ή... (ο Δάσκαλος, σ. 196)

Καί χίλια άλλα νά δείχνουν στόν κόσμο, δίχως νά θορυβοῦν, δίχως νά τοῦ ύπόσχονται άνταλλάγματα καί παραδείσους. Άλλά έδειχναν τήν αλήθεια χά-ριν τῆς αλήθειας. [Βλέπει τη δόξα και λέει: Αυτή ήταν η καταστροφή. (ο Δά-σκαλος, σ. 196)]. Διαλογίσου αὐτή τή φράση Του μόνο καί πές, άν γνωρίζεις, ύψηλότερη διδασκαλία άστάθειας καί ματαιότητας).

Καί θαύμασε τήν πύρωση τῆς σκέψης τους καί κάτι πού τό λέγανε "έσω αγάλματα". Κι' Αὐτός, καθαρός γόνος, έβγαζε κρίση. Καί τή λάσπη πού τοῦριχναν οι άλλοι, τά τοξικά τῶν πλαστικῶν, τάβγαζε προτοῦ προλάβουν νά ξεραθοῦν άπάνω Του -είχε μιά κρήνη έκει κοντά καί πήγαινε κρυφά καί νιβότανε- χωρίς διαμαρτυρία γιά τό κακό πού Τοῦ γινότανε. Μόνο μετά, τή νύχτα, στό νούμερο τό σκληρό, πού άπόμενε μόνος, καλοῦσε τούς πάντες στό δικαστήριο τῆς συνείδησης, τῆς λογικῆς καί τῆς ψυχῆς κι' έβγαζε κρίση.

Στάθηκε γενναία έκει πού Τόν καλοῦσε τό φυσικό Του κι' έσμιξε μέ τήν οὔσια τοῦ Λόγου. Ήταν κι' ό δικός Του πόνος τε καί άγών έσχατος πού

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

συνεχίστηκε άσταμάτητος. Κι' Αὐτός ἐκεῖ. Ἔμαθε νά ξεχωρίζει τούς τίμιους ἀπό τούς ρέμπελους καί τούς ἀγύρτες. Εἶδε κι' ἄκουσε ὅλα ὅσα τάραξαν καί ταράζουν μέχρι σήμερα τίς κοινωνίες τῶν ἀνθρώπων,...*το εκτοπισμένο παιδί του χωριού...* χωρίς νά τό ὑπολογίσουν. Πίστεψαν ὅτι τά "τείχη" πού ὄρθωσαν γύρω Του ἦσαν ἀρκετά νά τοῦ κρύψουν τόν ἥλιο. Σ' αὐτό τους τόν ὑπολογισμό, σ' αὐτήν τήν λεπτομέρεια ἔπασαν ἔξω, ἀλλιῶς θά Τόν κρέμαγαν. Καί γιατί *το εκτοπισμένο παιδί του χωριού* ἄρχισε νά ἀνακαλύπτει ὅτι ἡ ἀδυναμία τοῦ στρατηγήματος τῶν κατ' ἐπάγγελμα ἀπατεῶνων βρίσκεται ἀκριβῶς στή σιγουριά τους ὅτι ἦταν ἀλάνθαστο. Ἀλλιῶς θά τόν κρέμαγαν.

Τόν πρόσεξαν ὅμως Ἐκεῖνοι πού μιλοῦσαν γιά κάποιους "Ἰκέτες" γιατί κι' Αὐτός πρῶτος τούς πρόσεξε. Καί τοῦπαν:...*Ἀνῆκουμε σ' Ἐκεῖνον που ἔχει μάθει να μας αγαπά, που ἔχει μάθει να μας διαβαίνει.* (Ἐκ Βαθέων, σ. 24). Ἀνῆκουμε στό *εκτοπισμένο παιδί του χωριού που τ' αυτιά του ἔχουν κυλήσει στο ρυάκι.* (Ἐκ Βαθέων, σ. 25). Σέ σένα ἀνῆκουμε πού στέκεσαι μ' *εκείνα που ζούνε / μ' εκείνα που εἶναι ἡ ζωή σου!*

Κι' ὅταν ἔμεινε μόνος Του, μά ἐντελῶς μόνος Του, ξανακαλώντας τούς πάντες μπροστά στό δικαστήριο τῆς λογικῆς καί τῆς συνειδήσεώς Του, ἔβγαλε κρίση καί καθαρόγραψε ἀπόφαση.

...το πετραδάκι που γκρέμισε την ψυχή μου κι ἔκαμε σωρό ολόκληρο το ιδεολογικό μου σύστημα...
...Ο φανατισμός του, μ' ἓνα λόγο ο λ ό γ ο ς του, ἦταν ο τύραννος ο δικός του, της ζωῆς του...
...τον ἄνθρωπο τον δικό μου, αὐτόν που με ἀποτελοῦσε σαν πείνα, σαν δίψα, σαν νοσταλγία, σαν ἀγάπη, σαν καντήλι ζωῆς, τον ενταφίασα κ υ ρ ι ο λ ε κ τ ι κ ἄ, τον ἔκαμα σ κ λ ἄ β ο α μ ἰ λ η τ ο και β ο υ β ὀ...
...Ἡ διαλεκτική ἔμεινε μέσα μου σαν ο χυμός στα δέντρα και ἡ συνομιλία μου με τους ἀνθρώπους φύλλωμα που δροσολογείται με τήν θέληση των ἀνέμων, κι ὡστόσο αισθάνεται πόσο εἶναι ζωή δική του, χαρά δική του και παρουσία. Ευλογημένος ο φιλόσοφος που ζώντας σε χρόνια παρόμοια θάλεγε: "Ν' ἀγαπάς τους ἀνθρώπους σαν νάταν ν' ἀγαπάς τα δέντρα, τον ἄμμο, τα πουλιά, τον ἥλιο. Διάλεγέ τους, ὅπως διαλέγεις ἐκεῖνα τις ὥρες που γίνονται μέρος της ψυχῆς σου, ευτυχία δική σου και ἐσύ ἀνακάλυψή τους"...
(ο Δάσκαλος, σσ. 197-198)

Ἀπόφαση μέ ἱστορικό καί αἰτιολογικό θεϊκό. "Διά ταῦτα": (διατακτικό) *Τον ἄνθρωπο το δικό μου...τον ενταφίασα κυριολεκτικά, τον ἔκαμα σκλάβο αμίλητο και βουβό...* Καί: ἀδύνατο ἐμεῖς νά ἐννοήσουμε τήν οὐσία τους καί

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ποιός νοῦς, ποιό χέρι καί πῶς ὀδηγεῖται σέ τοῦτα τά θεϊκά καί μάλιστα σάν τό φυσικώτερο φυσικό. Δέν εἶναι λόγος αὐτός ὅπως ἐμεῖς τόν ξέρουμε. Εἶναι εὐαγγέλια ζωῆς μέχρι θανάτου, πού μόνο μέ τήν καρδιά προσεγγίζονται, ὅσο, κι' ἂν προσεγγίζονται. Τέτοια πίστη. Ἄς τ' ἀποθέσουμε στίς καρδιές μας ἐντελῶς ἀνέγγιχτα.

Ὅμως, ἀδερφέ μου, ὁ Βαρέλης δέν ἀφήνει τίποτα πού νά μὴν εἶναι καί χειροπιαστό. Τίποτα σκοτεινό. Λέει ὅ,τι ἔχει νά πεῖ ξεκάθαρα καί μέ εἰλικρίνεια θηριώδη καί κάνει καί ἀρίστη ἐφαρμογή. Τῶπαμε καί τό δεῖξαμε αὐτό. Τί θά γίνει λοιπόν πού "νῦν διηπορήκαμεν;" Τώρα πού πραγματικά χαθήκαμε; Πῶς θά βροῦμε τό δρόμο; Πῶς θά προαχθεῖ περαιτέρω ἡ συζήτηση ὥστε αὐτά τά εὐαγγέλια, τά θεϊκά, τά μεγαλειώδη νά γίνουν λίγο ἔστω καταννοητά;

Μὴν ἀπελπίζεσαι. Ἔχουμε, μᾶς ἔχει ἐφοδιάσει -φρόντισε καί γι' αὐτό, σά νά τῶξερε- μέ ὄργανα ἀκριβείας. Ἔτσι δέν θά χαθοῦμε ἀκόμα. Δέν ἦρθε ἐκεῖνη ἡ ὥρα.

Τό κλειδί μᾶς τῶχει δώσει πρό πολλοῦ. Ἐκεῖ στά *Κίταλα*. Νάτο. Τοῦτο εἶναι σίγουρα:

...ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἠτᾶται, πιέζεται, συνθλίβεται, ὑποφέρει καί χάνει τό δρόμο πού ὡς τώρα ζάμωνα σάν δικό του δικαίωμα, τότε τό πνεῦμα παίρνει κυρίαρχη θέση καί ἀντικαθιστᾷ ὅλο τό πιεσμένο ἢ χαμένο μέ κάτι ἄλλο ἀόρατο μέχρι ἐκεῖνη τήν ὥρα. Γίνεται λόγος, πίστη, ἀνύψωση, δύναμη...

(*Κίταλα*, σ. 109)

Δές, ἀδερφέ, αὐτό μαζί μέ τή θυσία Του. Τό θάνατο τόν αὐτοθέλητο πού ἐμεῖς ἀδύνατο νά καταλάβουμε τό νόημά του. Ὅχι νά κάνουμε κιόλας. Γιά μᾶς ἀσύλληπτο πῶς ἀπό τή νέκρα ξεπετάγεται ζωή. Πῶς ἀπό τό *σκλάβο τον αμίλητο και βουβό* ὁ ἐλεύθερος. Πῶς ἀπό τό Ρήγα ὁ "Θούριος" καί "τό Σύνταγμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας". Πῶς ἀπό τόν μοναχό, τό καλογεράκι πού καί ζωντανό καί ξεγραμμένο τῶχουνε νεκρό, πετάγεται Παπαφλέσσας μέ ματιά φωτιά. Καί κάθε πόθος καί πάθος μέσα του κι' ὅ,τιδήποτε ἀποτελεῖ τόν ἄνθρωπο ἐνταφιασμένο. Κι' ἀκόμα νά ξέρεις καί μάλιστα καλά, ὅπως Αὐτός, ὅτι ἐκεῖνοι πού τελικά διαβαίνουν εἶναι οἱ Μήδοι. Καί σέ τέτοιες Συμπληγάδες μπροστά, Αὐτός, βρέθηκε ἄπειρες φορές. Καί πίσω Του τό Σίπυλο μ' ὄλες τίς πηγές του νά τρέχουν μονίμως δάκρυα.

(Τώρα σκέφτομαι πῶς ἀπ' ὅλα τά προσφάτως τελεσθέντα εἰδεχθῆ ἐγκλήματα στό σῶμα τῆς παιδείας, εἰδεχθέστερο ἢ δολοφονία τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας ἀπ' τά δημοτικά σχολεῖα. Πού κανεῖς, ἀπ' ὅσο ξέρω, δέν στηλίτευσε. Καί τό κενό ἀπ' τό χαμό της τό κάλυψε ἡ "ἀθυρόστομη". Κι' ἐκεῖ πού

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

πρώτα χορεύανε νεράϊδες λυγρές, μαλλιοτραβιούνται διαβόλοι. Και τό θεωρώ ως τό πίο ειδεχθές άπ' όλα γιατί μετά άπ' αυτή τή δολοφονία άκρωτηριάστηκε, χάθηκε, έσβυσε και ή ψυχή όλόκληρης τής παιδείας. Έπειδή, πιστεύω, ή Έλληνική Μυθολογία, ή βάση τής τέχνης τής ζωής είναι, και για πλείστες έπιστήμες και τέχνες και μέ άπίθανες φιλοσοφικές προεκτάσεις. Αντί πολλών δές μόνο τούς στίχους για τόν Έρακλή τής σελ. 83 τών «Γεροντικών Περιπλανήσεων»... *Το που ετρεχα ομως κι εγω (παιδί τότε) σαν να μουν μαζί σου, / και σε καμαρώνω / μούχει απομεινει ως τα σημερα, κι είναι τουτο / που σε κρατάει μεσα μου παραμυθενιο.* ή δέ κατάργησή της ουσιαστικά στήν τρυφερή ήλικία στεγνώνει τά παιδιά μας από κάθε χυμό φαντασίας και τά πετάει σ' έναν κόσμο χωρίς άξια και σημασία.

Θυμίσου και τή χίμαιρα, πού μνημόνευα στήν "κλώνωση", κάμε αντίστοιχίσεις και ιστόρησε στά έγγόνια σου "παραμύθια").

Τούτο, αγαπητέ φίλε, είναι τό δεύτερο επίπεδο πάνω στό όποιο κινήθηκε και κινείται ό Βαρέλης. Τό πρώτο είπαμε: ή φύση. Τό δεύτερο αυτό. Τής μοίρας, τής τραγωδίας, τό αρχαιοελληνικό. Και μόνο γι' αυτά θαρρείς γεννήθηκε. Η διαίρεση είναι τεχνητή κι' αυθαίρετη. Τά δύο επίπεδα στό έργο Του είναι ένα. Και ό ίδιος Άνθρωπος στόνα χέρι Του κρατάει τό ραβδί του γεωργού, του όδοιπόρου, του ξωμάχου τήν έξάρτηση, και στ' άλλο τά βιβλία τών αρχαίων. Και κατάστηθα τή φόρμιγγα.

Και πρακτικά τώρα, θά διακινδύνευα νά πω ότι στό πρώτο επίπεδο κινούνται περισσότερο τά *Κίταλα* και στό δεύτερο ο *Δάσκαλος*. Είπα θά διακινδύνευα γιατί άγνωσά τά άλλα, όπως τίς *Μορφές ζωής*, τίς *Άλκυονίδες* και τήν *Τελευταία διδασκαλία*. Και τό *Εκ Βαθέων* μία σύνθεση καταπλήσσουσα τών δύο, σε λόγο ποιητικό και πεζό (Υπ' όψιν ότι και στ' άλλα, άμιγώς πεζά, έχει βάλει, όπως είπαμε, πολλή ποίηση, σε σημείο μάλιστα σε όρισμένα τμήματα και μεγάλα, ή ποίηση νά κυριαρχεί). Σύνθεση πού αρχίζει μέ φύση και ζωή και σ' αυτήν καταλήγει κάνοντας έναν κύκλο. Κι' όλο τό βιβλίο ένα μεγάλο σχήμα κύκλου, ύμνητικό τής τέχνης, πού μ' εκείνο τό μάθημα "Ενας Οκτώβρης" τήν αποθεώνει, δείχνοντας ταυτόχρονα πώς προκύπτει αυτή ή τέχνη. Κι' όλο βγαλμένο άπ' τά μύχια τής ψυχής Του, πραγματικά *Εκ Βαθέων*.

Όπως τό πρώτο τ' αγάπησε μέ πάθος, τό λάτρεψε, τό ίδιο και περισσότερο αγάπησε και τό δεύτερο, χωρίς όμως ποτέ νά υποταχθεί άνευ όρων. Υποτασσόταν και τελικά υπετάγη ολοκληρωτικά στή φύση και τά αρχαία γράμματα, γιατί αυτά και κοντά ήσαν τό ένα μέ τ' άλλο, κυρίως όμως γιατί ήσαν τά μόνα πού έδιδαν ολοκληρωμένες απαντήσεις στα δικά Του γιατί, πώς, τί. Έτσι τούς δόθηκε ολοκληρωτικά μέν άλλα ένσυνείδητα, μέ μάτια

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

άνοιχτά. Καί μελετητής κι' άφομοιωτής μέ έσωτερική δική Του άφομοίωση έγινε ένισχυτής κι' έκφωνητής τής φωνής τους (Αντί πολλών -γιατί θά τραβούσε σέ μεγάλο μάκρος τό πράγμα- δές μόνο στό *Εκ Βαθέων* πώς άποδίδει τούς λυρικούς). Έτσι πού δέν ξεχωρίζεις πότε καί πού άκούς τή φωνή ποίου. Καί τά δύο πάθη Του κερνιόνται στό έργο Του σέ ίσες ποσότητες.

Κι' αὐτά ἦσαν μόνον ἡ ἀρχή. Γιατί ὅταν γίνηκε ἱερέας τοῦ ναοῦ δέν ἐπανάλαβε τή λειτουργία κανενός. Ἐλίωσε μέσα τους καί δημιούργησε δική Του θεία λειτουργία προεκτείνοντας καί πλουτίζοντας αὐτές πού βρήκε. Καί γιά νά φύγουμε ἀπό τά "θεωρητικά", μόνο τό παραπάνω ἀπόσπασμά Του νά διαλογιστεῖς βεβαιώνεσαι ἀμέσως ὅτι ἀποκαλύπτει νέες πτυχές τῆς τραγικότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀνάλογες μέ ἐκείνη τοῦ ἐρωτήματος *εἶναι ἡ γνώση κατάρτα;* πού τίθεται στόν Οἰδίποδα Τύραννο ἀπό τόν Σοφοκλή.

Ἴδου τό νέο ἐρώτημα τώρα: (Μέ συγχωρεῖς πού ἀπλουστεύω καί μάλιστα πολλές φορές μέ προσβάλλουσα θάλεγα ἀπλούστευση, ἀλλά συμφωνήσαμε, νά πᾶμε σιγά-σιγά καί προσεκτικά). Δηλαδή ὁ ἄνθρωπος γιά νά δημιουργήσει ἔργα γνήσια,

...τον ἄνθρωπο το δικό του πρέπει να τον ενταφιάσει κυριολεκτικά, να τον κάνει σκλάβο, αμίλητο και βουβό;...
(ο Δάσκαλος, σ. 198)

Καί νά θές ἐσύ νά κάνεις τέτοιο ἐρώτημα, εἶν' ἀδύνατο νά τ' ἀποφύγεις. Ἐρχεται ἀπό μόνο του σάν τόν ἀπρόσκλητο ἄνεμο κι' ἀκολουθοῦν ἄλλα δυνατότερα κατά κύματα. Δέν ἦταν ἀρκετή ἡ σκλαβιά Του; Ἐπρεπε νά ἐνταφιάσει καί τό δικό Του ἄνθρωπο, τόν ἔσω ἄνθρωπο; Ἡ φτώχεια Του, ἡ ἀνέχειά Του, ὁ χωρισμός ἀπ' ὄλους τούς δικούς Του, ὁ ξορισμός Του πού Τόν ἀπειλοῦσαν:

...σαν πείνα, σαν δίψα, σαν νοσταλγία, σαν αγάπη, σαν καντήλι ζωής...
(ο Δάσκαλος, σ. 198)

δέν ἀρκοῦσε νά τόν κρύψει μέσα Του: ἔπρεπε νά τόν ἐνταφιάσει κυριολεκτικά, νά τόν κάμει κι' ἄλλο σκλάβο αμίλητο καί βουβό;

Κι' ἂν ἔτσι εἶναι τότε προβάλλουν ἀμείλικτα ἄλλα ἐρωτήματα: Ὁ ἄνθρωπος ὅταν ἔχει κατακτήσει τήν ἐλευθερία του, ὅταν κινεῖται μέσα σέ ἀπόλυτη ἐλευθερία, τά ἔργα πού δημιουργεῖ δέν εἶναι γνήσια; Ἡ μήπως, σ' αὐτήν τήν περίπτωση, ἡ δραστηριότητά του, ἀκόμη καί φλογερή σκορπίζεται, "σκεδάνυται", ἀπλώνεται πρὸς τά ἔξω, στήν ἐπιφάνεια, ἀποκτᾷ ἔκταση, ἐνῶ, στήν ἄλλη περίπτωση, συγκεντρώνεται βαθειά μέσα στήν ψυχή του κι' ἀπό παντοῦ κρυμμένη, γίνεται ἕνας πυρήνας μέ γόμωση πυρηνική καί τρομακτική

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

δύναμη; Καί τελικά βγαίνει έξω ως "Θούριο" ή "Υπόγειο" κι' "Εγκλημα
καί Τιμωρία" ή "Δίκη" καί Πάστερνακ καί Σολντζενίτσιν; Γιατί πρέπει ό
ποιητής νά καταβάλει τέτοιο τίμημα;

Ξέρεις, πολλοί θά ποῦν ή ιστορία τής λογοτεχνίας, ή ανθρώπινη ιστορία
έν τέλει, είναι γεμάτη από τέτοια παραδείγματα. Δέν τό πιστεύω. Άς εϊμαστε
λίγο πιό προσεκτικοί. Άντίθετα μάλιστα. Λίγοι, πολύ λίγοι "τόν άνθρωπο τό
δικό τους, τόν ένταφιάσανε κυριολεκτικά, τόν κάμανε σκλάβο άμίλητο καί
βουβό". Λίγοι καί μετρημένοι. Καί μέσα στόν άτέλειωτο κατάλογο τών λο-
γοτεχνών, στά έκατομμύρια λογοτεχνικών έργων, ποιός δέχτηκε νά ύποστει
τέτοια θυσία, νά ένταφιάσει δηλαδή κυριολεκτικά τό δικό Του άνθρωπο κι'
ό,τι Τόν άποτελεϊ, ώστε νά πετάγεται, νά άναδύεται, μόνο τό τίμιο σώμα τής
αϊώνιας ποίησης, τοῦ αϊώνιου πνεύματος, πού μιλεϊ σ' όλους τούς αϊώνες
καί σ' όλους τούς άνθρωπους, φαίνεται. Δύσκολο αλλά φαίνεται. Έχει πε-
ράσει στό έργο τους; κι' αυτοί πιά μιλοῦν έντελώς άπροσωπόληπτα· έξω από
συναισθηματισμούς, φανατισμούς, νοσταλγίες, επιθυμίες δικές τους. Μιλεϊ
τό έργο τους πάντα.

Καί για νά επανέλθουμε στά έρωτήματα, καί νά πατᾶμε γερά καί νά νιώ-
θουμε τό πάτημά μας ότι είναι σίγουρο, ό Θούριος π.χ. θά εϊχε γραφεϊ άν ό
Ρήγας ή ό άνώνυμος καί τόσοι άνώνυμοι τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ,
άπολάμβαναν πλήρους έλευθερίας, όπως, ᾶς ποῦμε, εμεϊς σήμερα; Ή οι δά-
σκαλοι τοῦ γένους θά εϊχαν δώσει τά άθάνατα έργα τους άν δέν ήσαν σκλά-
βοι; Κι' ό Σολωμός κι' ό Μακρυγιάννης; Καί μή μοῦ εϊπεϊς ότι ό Σολωμός
λευτερος ήταν. Σκασμένος άπ' τά δεσμά ήταν. Άλλά καί μετά τήν επανά-
σταση, τήν μόνη καθαρή επανάσταση, οι γενναίοι Πασπάτης, Μηλιαράκης,
Σάθας (αυτόν τόν αφήκανε καί πέθαν' άπ' τήν πείνα), Παπαρρηγόπουλος,
Πορφυρόπουλος, Π. Σταματάκης (άρχαιολόγος ήταν αυτός βοηθός τοῦ Σλή-
μαν κι' αὐτοδίδαχτος γράφουν οι άνόητες έγκυκλοπαίδειες), Βυζάντιος, Γύ-
ζης, Συκουτρής κι' άλλοι διαφόρων άθλημάτων, θά εϊχαν δώσει έργο ποτι-
σμένο μέ αίμα άν δέν εϊχαν γεννηθεϊ σκλαβόπουλα ή λίγο μετά τήν επανά-
σταση πού ή σκλαβιά, δυστυχώς κρατοῦσε ακόμη.

Τό ίδιο παρατηρεϊται καί τό βλέπουμε σ' όλη σχεδόν τήν ευρωπαϊκή τέ-
χνη. Ή για νά έρθουμε στίς μέρες μας, τί απέγιναν οι δημιουργοί κατά τή
διάρκεια τής τελευταίας δικτατορίας στήν Ελλάδα, στόν τομέα, πού σοῦ
είναι ιδιαίτερα αγαπητός, τής μουσικής (κι' όχι μόνο) καί γιατί ὕστερα "ξε-
φούσκωσαν";

Μ' αυτά βεβαίως δέν σημαίνει ότι ό άνθρωπος δέν ολοκληρώνεται (όσο
ολοκληρώνεται) διά τής έλευθερίας του καί μακριά από μένα ή άμφισβή-
τηση τής αξίας της. Άλλο λέω. Ότι το πράγμα δέν φαίνεται νά είναι τόσο

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

άπλο προκειμένου περί της τραγικότητας του ανθρώπου. Γιατί σήμερα, ἄς ποῦμε, τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στήν Εὐρώπη, λείπουν οἱ μεγάλοι δημιουργοί; Καί μήπως ὑπό συνθήκες πλήρους ἐλευθερίας, ἀδέσποτης καί ἀσυνειδοποίητης, καί ἀπεριορίστων ἀπολαύσεων καί ἀπολαβῶν καί εὐμάρειας, ἡ ὅποια ἰκμάδα ἀπλώνεται πρὸς τὰ ἔξω καί τελικά σιγά-σιγά ἐξαφανίζεται ὅπως τὸ κυματάκι πού δημιουργεῖται σάν ρίζεις ἓνα λιθαράκι στήν ἤρεμη θάλασσα; Ἀπλώνεται δίχως ἔνταση, δίχως βάθος, δίχως ρίζα, δίχως τὴν ἔσω δυναμική (*εγὼ να τα κόβω κι' αυτά ρίζα της γενιάς τους να ξαναβγαίνουν;*). Κι' ἀκόμα χειρότερα τὸ μυαλό παίρνει πορεία τρελή κι' ἀπρόβλεπτη καί *ο εγκέφαλος δεν γυρνάει ποτέ πίσω, μονώνεται η σκέψη καί η ανθρώπινη πλεονεξία εἶναι σπουδή, εἶναι πράξη ἔξω ἀπὸ κάθε νόμο της φύσης;*¹⁷⁴

Μήπως λοιπόν, ὁ σκλάβος, ὁ ἀμίλητος καί βουβός εἶν' Ἐκεῖνος πού ἔχει τὸ βάθος; Ἐκεῖνος πού δέχτηκε αὐτοθέλητα νά ἐνταφιάσει κυριολεκτικά -κι' ὄχι μέ λόγια- τὸ δικό του ἄνθρωπο καί γι' αὐτὴ Του τὴν πράξη νά τύχει τοῦλάχιστον σεβασμοῦ ἀπ' ὅλους μας, καί ἐν τέλει Αὐτός εἶναι καί ὁ πραγματικός δημιουργός;

Καί πάρα πέρα: Μήπως ἔτσι καί μόνον ἔτσι, τὸ δημιούργημα μαρμαρώνει, ἀποκτᾷ πανιερότητα καί γίνεται *κοινόν κτῆμα ἐς αἰεί*; Κι' ὅσο αὐτοσκλαβώνει τὸ δικό σου ἄνθρωπο, ἀποκτᾷς δύναμη ἐσωτερική κι' εὐθύνη ἀπροσμέτρητη κι' αὐτὰ εἶναι πού μεταφέρονται καί στό ἔργο καί σὺ ἀθανατίζεσαι, χωρίς ποτέ νά ἐπιδιώξεις κάτι τέτοιο, ἀθανατίζεται τὸ ἔργο, τὸ πνεῦμα *ὡς ρίζα της γενιάς του*, κι' ὅσο κι' ἂν ἐξολοθρευεταί θά τὸ βλέπουμε μπροστά μας, ἐνῶ στήν ἄλλη περίπτωση ἡ δύναμή σου σκορπίζεται, λάμπει πρὸς στιγμὴν σάν τὸ πυροτέχνημα κι' ὕστερα σκοτάδι σά νά μὴν ἔκανες τίποτα, σά νά μὴν ἄφηκες τίποτα, σά νά μὴ ξέρει κανεὶς, σά νά μὴν ὑπῆρξες ποτέ, οὔτε σὺ οὔτε τὸ ἔργο, ἀφοῦ οἱ πλειστοὶ "τῶν δημιουργῶν" σήμερα ὄχι μόνο δέν σκλαβώνουν πρῶτα τὸν ἑαυτό τους -καί δέν ξεσκλαβώνουν καί δέν προσφέρουν τίποτα- ἀλλὰ δείχνουν σά νά μὴν νιώθουν τὴν εὐθύνη τους γιὰ τὸν τόπο πού ζοῦν οὔτε εὐθύνη ἀκόμη καί γιὰ τὰ ἴδια τους τὰ ἔργα, κι' ἔτσι ἡ μόνη "προσφορά" τους εἶναι σαρίδια; Ἐνῶ θᾶπρεπε οἱ πάντες, ὅσο περισσότερο δροῦν ἀπευθυνόμενοι στοὺς ἄνθρώπους, τόσο περισσότερο νά βυθίζονται "ἐν ἑαυτῷ", νά κατανοοῦν κι' ὕστερα νά δροῦν, ἡ δράση τους νά βγαίνει τοῦλάχιστον ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐσωτερική ἀνάγκη, καί πιο πολὺ οἱ δραστηριοποιούμενοι στὸν τομέα τῆς τέχνης καί τῆς πολιτικῆς; (Ποῦ αὐτὴ κι' ἂν εἶναι τέχνη). Κι' ἄς μὴν φτάσουν στό σημεῖο νά σκοτώσουν τίς προσωπικὲς τους

¹⁷⁴ *Εκ Βαθέων*, "Ο TEMPORA Ο ΜΟΡΕΣ", σ. 40.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

φιλοδοξίες ούτε να "ένταφιάσουν κυριολεκτικά τόν εαυτό" τους -γιατί αυτό τό μποροῦν λίγοι μόνο.

Καί πιά άπλά: Μήπως αποκτώντας τήν έλευθερία σου, ταυτόχρονα αυτό τό αγαθό τό πληρώνεις μέ κάτι άλλο πού τό χάνεις; Χάνεσαι δηλαδή έσύ ό ίδιος; Κι' εἶναι κι' έδῶ ή τραγικότητα τοῦ ανθρώπου; Τό ότι τό πληρώνεις εἶναι βέβαιο. Τίποτα δέν χαρίζεται. Αυτό όμως τό σχήμα, πού εἶναι λίγο πολύ γνωστό, στούς λίγους έστω, ό Βαρέλης τό ξαναζωηρεύει, τό προεκτείνει, κι' έκφωνεί άλλη άσκηση πρὸς λύσιν άφαντάστως δυσκολότερη, έτσι πού στό μυαλό σου γίνονται άπανωτές εκρήξεις. Καθιερώνει νέο ολυμπιακό άγωνισμα, στό όποιο πρῶτος έπιτυγχάνει καί τό ακατάρριπτο ρεκόρ, καί καλεῖ, όσους ικανούς, νά επιχειρήσουν. Κι' αυτά νά μήν εἶναι λόγια αλλά πράξη. Νά βγαίνουν από τήν πράξη, νά τά γεννάει ή πράξη, νά διατυπώνονται συμβαδίζοντας οι στοχασμοί μέ τήν πράξη καί νά καταλήγουν στή σκληρή πράξη-άπόφαση. Έτσι γίνεται άτουργός ενός έντελῶς νέου, μιᾶς έντελῶς νέας σκέψης άγαλματισμένης, πού στερεότερη δέν γίνεται, γιατί αυτή τή σκέψη τήν πότισε μόνο αίμα δικό Του καί μαρμάρωσε. Καί τέτοια άγάλματα δέν ξεθωριάζουν, δέν χαλᾶνε ποτέ αλλά στήθηκαν για νά άστράφτουν πάντα καί νά μιᾶνε μέ τ' άστράμματά τους.

Καί νά ξέρεις, καλέ μου φίλε, καί τοῦτο: Τελικά οι πάντες θά κριθοῦν (θά τοῦς κρίνει ό χρόνος) από τό κατά πόσον εἶναι έναρμονισμένοι μέ τοῦς αρχαίους. Όχι πόσο τοῦς μιμοῦνται -τά ζωντανά πού όνομάζονται πίθηκοι δέ φτιάσανε ποτέ πολιτισμό καί δέ φαίνεται νά τό καταφέρουν- ούτε αν βλέπουν τό σκιαζοῦρι στό χωράφι ποῦναι νά ξεγελοῦνται τά ζουλάπια καί νά φεύγουν τρομαγμένα καί μᾶς τό λένε γι' άνθρωπο, αλλά από τό κατά πόσο έχουν σέ βάθος μελετήσει, έμβαθύνει καί ένωτισθεῖ τοῦς αρχαίους, τοῦς ένοφθαλμίζονται καί ένοφθαλμίζουν καί κατά πόσον ακολουθώντας τοῦς δρόμους πού εκείνοι άνοιξαν, τοῦς συντηροῦν, τοῦς διευρύνουν καί τοῦς μακραίνουν. Μ' άλλα λόγια, τελικά, φίλε μου, όλοι κρίνονται από τό κατά πόσον αγοράζουν από τοῦς αρχαίους, τοῦλάχιστον τά υλικά, τίς πρῶτες ὕλες πού εκείνοι πρῶτοι έφτιαξαν. Γιατί αν πάρεις απ' άλλου καί σκάρτο πράγμα παίρνεις κι' ακριβά τό πληρώνεις καί σέ ζημιά σου βγαίνει· καί για σένα καί για όλο τόν κόσμο. Γι' αυτό βλέπεις ότι επιμένω νά επικαλοῦμαι τοῦς αρχαίους καί τόν Ίδιον.

Καί -εἶπαμε- άδέκαστος δικαστής ό χρόνος, πού κρίνει όμως πάντα σύμφωνα μέ όρισμένους καί συγκεκριμένους νόμους. Περίμενε καί θά ιδεις πού θά στείλει τοῦς πνευματικά άοσμούς -για νά μήν πῶ πνευματικά δύσοσμούς- πού πουλᾶνε δέκα καί εἴκοσι χιλιάδες αντίτυπα τή βδομάδα.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Σ' αυτό τό επίπεδο, τό ἀρχαιοελληνικό, κεντρικός ἦρωας ὁ Ἴδιος. Γιατί ἡ τραγωδία στήν ἀρχαιότητα δέν ἦταν θεατρική παράσταση, ὅπως τήν ἐννοοῦμε ἐμεῖς σήμερα, ἦταν διδασκαλία. Κι' ἀλλιῶς βιώνονται τά ἔργα τῶν ἀρχαίων ὅταν εἶσαι ὁ ἴδιος "παθός". Παθήματα πού πουθενά δέν μετέφερε μέ μορφή ἀγανάκτησης ἢ διαμαρτυρίας μά τᾶπαιξε στή λύρα καί τό σαντούρι πού ὁ Ἴδιος ἔφτιαξε μέ καρφιά καταδικῆς Του ἐμπνεύσεως καρφώνοντας τήν ψυχή Του. Μέχρι σημείου νά διδάσκει κάθε χρόνο ἐκτός προγράμματος μιά ἐπιπλέον τραγωδία χωρίς νά ἐμποδίζεται ἀπό αὐστηρότητες κανενός προγράμματος, προϋσταμένων καί ἐπιθεωρητῶν. Αὐτήν τήν μεγαλειώδη ἐνέργεια, ὡς σύλληψη, ἀπόφαση καί ἐφαρμογή, αὐτῆς τῆς σποραῖς πές, ἀδύνατο νά ὑπολογίσεις τήν ἀξία σποραῖς καί σοδειᾶς. Νά μεταφέρεις ὅλον τόν ἀρχαῖο κόσμο στήν τάξη παρουσιάζοντάς τον στά μάτια τῶν παιδιῶν. Κι' ἀπό τόν περίγυρό σου τόν συναδελφικό νά εἰσπράττεις χλεύη. (Εἶπα κατ' ἐπανάληψη στούς ἐδῶ φίλους φιλολόγους καί δασκάλους, νά πάρουν μίαν ἡμέρα τό Ν. Βρεττάκο καί νά τόν πᾶνε στήν τάξη, νά τόν δοῦνε τά παιδιά, νά τόν ἀκούσουν, νά τόν ρωτήσουν. Δέν ἔγινε ποτέ κι' ἀπό κανέναν παρά τήν ἐπιμονή μου, μέ τή "δικαιολογία" ὅτι δέν προβλέπονται τέτοια ἀπό τό πρόγραμμα -ἐνῶ τόσα ἄλλα παρανοϊκά προβλέπονται. Κι' ἦταν τόσο πρόθυμος καί πρόσφορος. Ἀρκεῖ νομίζω νά σοῦ πῶ πῶς ὅταν κατέβαινε στό ἐρημητήριό του, τήν Πλούμιτσα -καί τῶκανε πολύ συχνά- περνοῦσε πάντα ἀπ' τό γραφεῖο. Κι' ὄρες πολλές κουβεντιάζαμε. -Ὁ Βαρέλης μ' αὐτό πού συνέστησε στή σπουδάστρια γιά τον Μαλακάση μοῦ ἄνοιξε τά μάτια κι' ὅ,τι τῆς εἶπε, σοῦ ἐκμυστηρεῖμαι, τό ἔλαβα ὡς ὀδηγία πρὸς ἐμένα- Ἐμπειρία, εὐκαιρία καλύτερη, ἂν ἔχεις τήν καλή τύχη κι' εἶναι δίπλα σου τέτοιοι ἄνθρωποι, νά τοὺς πηγαίνεις στήν τάξη, νά τοὺς βλέπουν καί νά τοὺς ἀκοῦνε τά παιδιά καί νά μὴν ξέρεις τί θά βγεῖ ἀπ' αὐτήν τήν κοινωνία, δέν μπορῶ νά φαντασθῶ. Γιατί τέτοιους Ἄνθρώπους σάν τόν Βρεττάκο, σάν τόν Βαρέλη θά τοὺς βρίσκουν πάντα μπροστά τους. Ἄν ἔχουν τήν ἐμπειρία ὅτι τοὺς εἶδαν, τοὺς γνώρισαν προσωπικά, τοὺς ἄκουσαν, τοὺς ἔπιασαν τό χέρι, τό χέρι τους ἐκεῖνο τό "ἀμίαντο" τό χᾶιδεψε, καί τά ἴδια τοὺς ἀπόθεσαν "ἕνα τρέμουλο φιλιῶ", τότε...Τότε, πιστεύω, αὐτά τά παιδιά θά τήν πᾶνε ἕνα βῆμα μπροστά τήν κοινωνία καί τόν κόσμο ὁλόκληρο).

Μία λοιπόν ἐπί πλέον κάθε χρόνο τραγωδία ἐκτός προγράμματος. Μία ἐπιπλέον διδασκαλία μιᾶς ἐπιπλέον τραγωδίας. Γιατί καί τίς τραγωδίες ἐγνώριζε καί ὅτι στήν τάξη Του αὐτοκράτορας εἶναι. Κι' ὁ νοῦς σου μὴν πάει σέ τίποτα Ρωμαίους ἢ Βυζαντινούς αὐτοκράτορες. Ὅχι ἔτσι. Στό "αὐτό" πέφτει τό βάρος τό πολύ. Πού σημαίνει ὅτι ἐγνώριζε πῶς ἐκεῖ τελεῖται κάθε μέρα λειτουργία μοναδική καί μηδέποτε ἐπαναλαμβανομένη. Ὅχι ἀγγαρεῖες οὔτε καλαμποράκια καί εὐτέλειες.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Κι' έπειδή έγω τά δικά μου σοῦ μεταφέρω, σοῦ λέω ὅτι ὁ Αἴας στό *ο Δάσκαλος* -ή δική Του ἀποκάλυψη δύο στίχων τοῦ Σοφοκλή- καταστάθηκε αἰτία νά μῶ στόν κόσμο τῶν τραγικῶν, ἔστω καί λίγο, στήν πόρτα, στόν προθάλαμο. Βέβαια στό δρόμο ἔπеса σέ κάτι σακάτικα πράματα -μετα-φράσεις παραμορφώσεις, ἐξαρθρώσεις τοῦ λόγου τοῦ ἑλληνικοῦ- σέ κάτι πεδία σκοτεινά καί ναρκοθετημένα ἀπό τούς σχολιαστές, πού νά σέ φυλάει ὁ Θεός, ἀλλά σχετικά εὐκολα τά ξεπέρασα καί συνέχισα, γιατί τώρα, καί μόνο μέ τόν ἐλαφρῦ ὀπλισμό, καί ἐλεύθερα νά κινηθῶ μπορούσα καί ἐλιγμούς νά κάνω καί σιγουριά εἶχα. Ξαναγύρισα στόν "Αἴαντα" στό *ο Δάσκαλος*, στόν Ἀρχίλοχο καί στούς ἄλλους, στό "φεγγαράκι μου λαμπρό" καί στό "βαστάτε, Τούρκοι, τ' ἄρματα". Γνώριμη μοῦ ἦταν ἡ τίμια φωνή πού μέ εἰδοποιούσε καί μπορῶ νά πῶ ὅτι καλά περπάτησα καί περπατῶ. Μέ τή βοήθεια τοῦ λόγου Του τοῦ κρυστάλλινου πού φανερώνει τήν ἀλήθεια ὅπως ὁ Ἰδιος τήν ὀρίζει κι' ὅπως μόνον ἔτσι μπορεῖ νά νοηθεῖ. Δηλαδή "σάν ὁδός πρὸς τήν ἀλήθεια" πού προάγει καί τελειοποιεῖ τήν ἐτυμολογία -ὀρισμό τῆς λέξεως ἀπ' τόν Πλάτωνα στόν Κρατύλο καταδηλώνοντας παράλληλα ὅτι δέν μένει σέ κανένα δόγμα καί καμμιά αὐθεντία.

Ἔτσι ἐτέλεσε καί τήν παιδείη τῆς ψυχῆς τῶν παιδιῶν καί ὄλων μας, καί τῆς δικῆς μου μέ τά ἔργα Του καί σ' ὅ,τι σοῦ εἶπα γιά μένα, ὄχι ὑπερβολικός δέν εἶμαι, μά τίποτα δέν σοῦ λέω. Πῶς λοιπόν, γιά ὅλ' αὐτά κι' ἄλλα ἀκόμα σάν τόν Ἀλκιβιάδη "νά μή σεβαστεῖς, σ' ὅλη σου τή ζωή Αὐτόν ἐδῶ τόν πάνσεμο ψυχαγωγό καί θεῖον Ἄνδρα;"

Καί μετά ἀπ' ὅλα αὐτά, πού δέν ξέρω πόσο κατατοπιστικά εἶναι, ἄς ἔλθουμε στό ἐπίγραμμα πού προτάσσεται "στό σμάρι". Στή φωτιά καί τόν ἄνεμο. Ἔχεις βρεθεῖ μέσα σέ τρανή φωτιά πού κατακαίει δάσος δέντρα πανύψηλα καί δέκα μποφόρ ἄνεμο; Κι' ἄν μπορεῖς νά σταθεῖς καί δέν σέ πάρει τοῦ κυνήγου καί φεύγεις χωρίς νά ξέρεις ποῦθε πᾶς καί ποῦ πατᾶς.

Ἔχεις βρεθεῖ καταμεσῆς ἀφρισμένου πελάγου δίχως στεριά γύρω πουθενά, νύχτα μεσάνυχτα καί νά παλεύεις κύματα βουνά; Κι' ἄν μπορέσεις νά μή σε καταπιοῦν. Ὅχι νά τ' ἀγναντεύεις, πού μπορεῖ καί νά τ' ἀπολαμβάνεις ἀπό τήν παραλία.

*Παιγνίδι μᾶς ἐφαίνεται νά ἰδοῦμε φουσκωμένη
ἀπό μακρά τή θάλασσα κι' ἄγρια καί θυμωμένη
μέ κύματ' ἄσπρα καί θολά μπριγιά ἑκατωμένα
καί τά χαράκια ὄντε χτυποῦν κι' ἀφρίζουν ἕνα ἕνα.
Μά ἑκείνοι πού στά κύματα εἶναι καί κινδυνεύουν*

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*καί νά γλυτώσου ἀπ' τή σκληριά ζετρέχουν καί γυρεύγου
αὐτοί κατέχουσι νά ποῦν κι' ἀπόκριση νά δώσουν
ἴντα ν' ὁ φόβος τοῦ γυαλοῦ ἄν εἶναι καί γλυτώσουν,
καί τῶν κυμάτ' ὁ πόλεμος καί τῶν ἀνέμων ἡ μάχη,
καί σέ γνωρίζει τό κακό κιανεῖς, ἄ δέν τοῦ λάχη.*

(Ἐρωτόκριτος Α', 1629 ἐπόμ.)

Σκέφτηκες ποτέ σου σοβαρά τί ἦσαν οἱ Συμπληγάδες ὅταν ἀνοικοκλεί-
νανε, κι' ἄν μπορούσες ἀντικρύζοντάς τε νά σταματήσεις τό αἷμα σου νά
παγώσει, ἐνῶ ἐσύ πρέπει νά τίς περάσεις;

Γιατί σέ τέτοια ἀθλήματα ἀγωνίζεται ἐδῶ ὁ ποιητής. Μέ τέτοια γεγονότα.
Μέ τό μέγα γεγονός πού εἶναι ὁ θάνατος κι' ἄς εἶναι καί τοῦ παιδιοῦ Του.
Κι' ἐκεῖ πού ὅλοι, μά ὅλοι, θά εἶχαν σκορπίσει, ψάχνοντας τρομαγμένοι νά
βροῦνε τή σπηλιά κάποιος θρησκείας νά χώσουν τό φόβο τους, θρησκείας
πού λέει:

"Κοίτα, ἐσύ ἢ τό παιδί σου σάν πεθάνει ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ στόν παράδεισο,
γίνεται ἄγγελος, κάθετα στά δεξιά τοῦ πατρός κι' ἄλλα τέτοια, ἀρ-
κεῖ...ἐκεῖνο καί σύ...νά...,ν' ἀκοῦτε ἐμένα", καί τοῦτοι πιά ἐρείπια καί κου-
ρέλια πρόθυμα τό δέχονται καί ἀκολουθοῦν, Αὐτός, Αὐτός στέκεται ἤρεμος
καί ψυχραιμος καί γενναῖος μέ "νήφοντα (νηφάλιον) λογισμόν...καί τὰς δό-
ξας ἐξελαύνων (πετώντας τὰ δόγματα) ἐξ ὧν πλεῖστος τὰς ψυχὰς καταλαμ-
βάνει θόρυβος (τρόμος)". (Ἐπίκουρος) καί:

Και ξάφνου

*οὔτε πού οὔτε πότε. Οὔτε πῶς και γιατί.
Ἡ πόρτα ἐκείνη δεν κρούεται. Οὔτε ανοίγει.
Και δεν θ' ανοίξει ποτέ.
Δεν ἔχει προς τα ἐκεῖ προσδοκίες...*

(Ἐκ Βαθέων, "Το σμάρτι", σ. 151)

Ἀπό ἔδῳ ὁ κόσμος. Ὁ κόσμος μας,

"...μέ τίς αἰτίες καί τούς σκοπούς", πού ὁ ποιητής δέν τόν ὀνομάζει ζωή,
ὑπαρξη ἢ ὄ,τι ἄλλο. Ἀπό ἔκει; Δέν τόν λέει θάνατο, ἄγνωστο, ἀνυπαρξία.
Τέτοιους ὅρους δέν χρησιμοποιεῖ. Παρά μόνο:

Και ξάφνου

οὔτε πού οὔτε πότε. Οὔτε πῶς και γιατί.

(Ἐκ Βαθέων, "Το σμάρτι", σ. 151)

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Δύο επίπεδα, πού δέν είναι επίπεδα, χωρίς καμμιά μεταξύ τους σχέση, χωρίς απόλύτως κανένα κοινό σημείο ή σύνδεση, πού βρίσκονται μαζί, δίχως νά υπάρχει τίποτα στό "ανάμεσα", καί ταυτόχρονα στό "ανάμεσα" νά βρίσκονται τά πάντα.

Κι' αυτό τό τίποτα, τό "τί ποτε έστίν", όπως μᾶς έχει εἰπεῖ εἶναι μόνον ἡ φωνή τοῦ ποιητή. Ἡ φωνή τοῦ Ἀνθρώπου πού γίνεται Ἄνθρωπος ὅταν ξαναβλέπει, ὅταν έρευνᾶ, ὅταν στοχάζεται, ὅταν σκέφτεται πάλι καί πάλι καί φτάσει νά γίνει ποιητής-δημιουργός. Ἡ φωνή τοῦ ἀνθρώπου πού ξεφεύγει ἀπ' τήν κραυγή τοῦ Κολομπίνου καί μέ τό λόγο φτάνει νά καταλάβει αὐτό τό "τίποτα" πού ισχύει καί γιά τόν εαυτό του.

Καί γιατί δέν βάζει τίποτα ανάμεσά τους οὔτε λέει τί εἶναι ζωή, τί θάνατος καί τί ανάμεσά τους, πού τόσοι καί τόσοι ἐπεχείρησαν νά ποῦν;

Πρῶτα-πρῶτα γιατί αὐτό μᾶς τό έχει ἤδη εἰπεῖ. Τή ζωή καί τό θάνατο δέν τά φτιάξαμε ἐμεῖς καί συνεπῶς δέν ξέρουμε οὔτε τί εἶναι οὔτε τό σκοπό τους. Κατ' ἀκολουθίαν, ἐδῶ, συμπέρασμα πρῶτον:

...Καμμιά βολή ἀπάντησης...

(Εκ Βαθέων, "Εισαγωγικά", σ. 17)

Καί συμπέρασμα δεύτερο, πού προκύπτει ἀπ' τό πρῶτο. Ἄν, παρά τό πρῶτο συμπέρασμα, κάποιος ἐξακολουθεῖ νά κάνει παρόμοια ἐρωτήματα, τοῦ τύπου, τί εἶναι ζωή, ποιός ὁ σκοπός της, καί τά ὅμοια, κι' ἐπιμένει νά λάβει ἀπαντήσεις ἄλλες ἀπ' αὐτήν πού τοῦ δόθηκε, τότε αὐτός δέν εἶναι ἄνθρωπος. Τόσο ἀπλό. Κι' ἂν λάχει στό δρόμο σου τέτοιος καί παρά τή γεωμετρία τῆς ἀπόδειξης *γιατί τη ζωή δεν τη φτιάξαμε εμεῖς για να ξέρουμε το σκοπό της*¹⁷⁵ καί τόν δείς ἐπιμένοντα, χαιρέτα τον μέ συμπόνοια, καλωσυνάτα, δώστου, ἂν βαστᾶς, καί κανένα κατοστάρικο καί κοίτα νά μήν ξανασιμίζετε.

Καί ἡ ἀπόδειξη πού μᾶς ἔδωσε προέκυψε ἀπό βαθιές παρατηρήσεις πού ἔκανε διαλογιζόμενος ἀπό παιδί κι' ἀπό βαθιὰ παιδεία, τήν ὁποίαν παραπάνω προσπάθησα νά ἰχνογραφήσω, πᾶ νά πεῖ ἀπό πολύ προχωρημένα μαθηματικά. Ἐπιστρατεύοντας δέ τή φαντασία προσπαθῶ -τρόπο ἄλλον δέν ἔχω- μήπως καί ἀντικρύσω τό ὑψηλότατο σημείο πού εἶχε φτάσει, ὅταν μελετοῦσε ἀρχαία τραγωδία. Κι' ἔχω ἕναν πόθο. Ἄς ἦταν νά Τόν ἔβλεπα, ἄς γινόταν νᾶπιανα, τί σκεφόταν καί τί αισθανόταν ὅταν μελετοῦσε τούς στίχους τοῦ Εὐριπίδη στήν Ἑλένη:

¹⁷⁵ Εκ Βαθέων, "Εισαγωγικά", σ. 17.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*Τί εἶναι Θεός; τί μὴ Θεός; καί τί ἀνάμεσά τους;
Ποῖός ἄνθρωπος τὸψαξε καί βρῆκε μακρυνότερο τέλος;*

καί νά κρατήσω, σάν σέ φωτογραφία ἄς ποῦμε, τή στιγμή ἐκεῖνη τοῦ νοῦ καί τῆς ψυχῆς Του.

Κι' ἔχω αὐτήν τήν παράξενη, ἔντονη καί μηδέποτε πραγματοποιηθη-
σομένη ἐπιθυμία, γιατί στήν ἀφετηρία, ἀπ' τό ξεκίνημα, ὁ ποιητής δέν θέτει
κᾶν ἐρωτήματα τί εἶναι ζωή, τί θάνατος, ὅπως ἐρώτημα θέτει ὁ Εὐριπίδης
καί δέν ἐπιχειρεῖ νά δώσει ἀπάντηση, ὅπως αὐτός, καί δέν τά θέτει πουθενά.

Μᾶς δίνει τά δύο ἐπίπεδα (ἐμεῖς τά εἴπαμε ἔτσι), τά τόσο διαφορετικά
μεταξύ τους, τά χωρίς καμμιά ὁμοιότητα, μέσα ὅμως στό ἴδιο ποίημα. Στό
ἴδιο ἐπίγραμμα. Δέν εἶναι τοῦτο φοβερό; Δέν εἶναι ἀπ' τά ἀνείπωτα κι' ἀνή-
κουστα; *Τέτοια πανώρια λυγερή νά σέρνει ὁ πεθαμένος;*

Τόν κόσμο, τόν κόσμο μας, τή ζωή νά τή σέρνουν τά:

...οὔτε πού οὔτε πότε. Οὔτε πώς και γιατί...

(Ἐκ Βαθέων, "Το σμάρι", σ. 151)

τά ὁποῖα προτάσσονται μάλιστα, προηγούνται στό ποίημα, πού καταδηλώνει ὅτι ὁ
θάνατος εἶν' ἐκεῖνος πού κατευθύνει τή ζωή;

Γιατί αὐτά τά τόσο διαφορετικά τᾶχει μαζί, χωρίς κανένα συνδετικό μεταξύ
τους; Ἐβале στό ἓνα τό ἀντίθετό του, στή θέση τήν ἀντίθεση, γιά νά ἐντυπωσιάσει
ἢ γιά νά διευκολύνει τόν ἀναγνώστη; Κι' ὁ ἀναγνώστης καταλαβαίνει καλύτερα,
χωρίς νά ὑπάρχει τίποτα ἀνάμεσά τους ἢ μήπως ἀποσυντονίζεται, διαλύεται θάλεγα
κυριολεκτικά; Τόκανε γιά λόγους τεχνικῆς, ἐκφραστικῆς τῆς ποιήσεως ἢ μήπως ὁ
λόγος πού εἶναι μαζί εἶν' ἀκόμη βαθύτερος καί θέλει πράγματι νά τόν θρυματίσει
τόν ἀναγνώστη μήπως καί συνέλθει; Κι' ἂν συμβαίνει τό τελευταῖο, πράγμα πού
ἀπόλυτα πιστεύω, ποῖός εἶν' αὐτός ὁ λόγος ἢ οἱ λόγοι οἱ τόσο σοβαροί;

Ἐδώ γιά νά ἀπαντήσεις δέν θέλει μόνο κότσια. Γιά νά πλεύσεις δέν θέλει μόνο
"πανί κι' ἀέρα". *Πανί κι' ἀέρα θέλει ἡ ζωή νά πλεύσει*, μᾶς λέει. Κι' ἐδῶ δέν ἔχουμε
τό ἴδιο. Γιά νά πλεύσουμε θέλουμε ἄρμενα καννάβινα, κατάρτια σιδερόξυλα,
ναῦτες παλληκάρια, σκαρί νά μή μπάζει πουθενά καί "καπετάνιο Χιώτη", ἴδιο Κο-
λόμβο.

Καί ποῦ νά βρεθεῖ σέ μᾶς τέτοια ἄρματωσιά. Πού καί νά τήν εἶχαμε, πάλι δέν
θάταν ἄρκετή. Γιατί θά χρειαζότανε καί κόπος καί θυσιές τόσοσ καί τέτοιες πού θά
σήκωναν "ρωμοκομμό", ὅπως λέει τό Μανιάτικο μοιρολόι.

Παρά ταῦτα θά προσπαθῆσω καί ἐδῶ νά δώκω μιά ἀπάντηση καί νά δικαιολο-
γήσω καί νά στηρίξω κι' ἐκεῖνο τό "πιστεύω ἀπόλυτα" (βαρειά κουβέντα) πού

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

σημείωσα παραπάνω. Άν πείσω και σένα γι' αυτό που καταλαβαίνω "έχει καλώς
θά χαρῶ". "Άν όχι δέν προσφέρω τίποτα".

Καί γιά νά συνοψίσουμε τά ἐρωτήματα πού θέσαμε, κι' άλλα ακόμα πού μπορεί
νά τεθοῦν, στό ἓνα, τό κύριο πού εἶναι καί πιό σοβαρό: Ὑπάρχει βαθύτερος λόγος
πού τά δύο ἐντελῶς ἀντίθετα μεταξύ τους, χωρίς κανένα συνδετικό ἀνάμεσά τους
παρά μονάχα Τόν ποιητή, νά βρίσκονται στό ἴδιο ποίημα (κι' αυτό ἐπίγραμμα) καί
μόλις νά προτάσσονται τά: *Και ξάφνου / οὔτε πού οὔτε πότε. Οὔτε πώς και γιατί;*
Κι' ἄν ἀπαντήσουμε σ' αυτό τό ἐρώτημα ἀπαντᾶμε καί σ' ὅλα τ' άλλα.

Άς τολμήσουμε τό βῆμα. Μή φοβᾶσαι. Ὁ Ποιητής μᾶς κρατάει. Καί τό χέρι
Του πολύ δυνατό, σφιχτό, σίγουρο χέρι. Άρκει ἔμεις νά Τό ἐμπιστευθοῦμε, ν' ἀπλώ-
σουμε τό δικό μας γιά νά μᾶς τό κρατήσει ἀφοῦ πρῶτα ἀσπαστοῦμε τό δικό Του.

Καί πρῶτα-πρῶτα νά καταλάβουμε ὅτι τό ποίημα εἶναι ἐνιαῖο. Δέν ὑπάρχουν
ἀντίθετα. Δέν ὑπάρχουν διαφορετικά ἐπίπεδα οὔτε κᾶν ἐπίπεδα. Αὐτά εἶναι μόνο
στό φαίνεσθαι. Τό ποίημα εἶναι σῶμα ἓνα. Καί γιά νά τό καταλάβουμε αυτό καλά
καί ὀριστικά καί μιά γιά πάντα μᾶς βοηθάει ὁ Ἴδιος. Ὁ Βαρέλης δηλαδή καταλα-
βαίνεται πάλι ἀπό τόν Βαρέλη. Εἶπαμε εἶναι Ποιητής ὀλόκληρος καί δέν χρειάζεται
στηρίγματα. Πῶς ἔλεγε ὁ Ἀρίσταρχος ὁ Σαμόθραξ; *Ὁμηρον ἐξ Ὁμήρου (δεῖ) σαφη-
νίζειν.*¹⁷⁶ Ἔτσι κι' ἐδῶ: Βαρέλην ἐκ Βαρέλη.

Τό ποίημα λοιπόν ἓνα καί ἐνιαῖο. Τή γόμωση μῆν τήν νάχνεις ακόμα. Ὅπως
ἐνιαῖο ὄλο τό βιβλίο τό *Ἐκ Βαθέων*, (Κι' αυτό τό εἶπαμε· μόνο πού μᾶς τάραξε καί
μᾶς ἔβγαλε κάπως ἀπό τήν τροχιά μας αυτό ἐδῶ τό ἐπίγραμμα), ὅπως ἐνιαῖο ὄλο τό
ἔργο Τοῦ Βαρέλη. Ὅπως ἐνιαῖο εἶναι ὄλο μας τό σῶμα. Καί μῆν μέ παρεξηγεῖς πού,
καίτοι ἀκολουθοῦμε τή σειρά τοῦ βιβλίου, ἐπιστρέφω στά προηγούμενα ἢ πηγαίνω
καί σέ ἄλλα Του ἔργα. Συνάψεις, ἀλληλουχίες, ἀλληλένδετα εἶν' ὅλα.

Μόνο πού ἄν θεωρήσουμε τό "Ἀπ' τήν πρώτη παρουσία" σάν μάτια στό σῶμα,
τό "Σκέψη ἀνυπότακτη" σάν αὐτιά, τήν *Ὠδή* σάν καρδιά κ.ο.κ., τοῦτο τό ἐπίγραμμα
εἶναι τό κεφάλι μέ τόν ἐγκέφαλο, μέ τά μάτια, τ' αὐτιά, τή μύτη, ὅλα καί τήν καρδιά
μαζί. Καί κατευθύνει τά πάντα.

Κι' ὄλο τό βιβλίο, τό σῶμα μέ τά διάφορα ὄργανά του, τίς λειτουργίες τους καί
τά συστήματά του. Καί οἱ στίχοι του: ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος καί τά νεῦρα του
καί τό νευρικό του σύστημα. Καί οἱ λέξεις του: τά κύτταρά του. Καί ὄλο ἓνα ἐνιαῖο
σύνολο μέ κεφάλι καί καρδιά τό ἐπίγραμμα πού κινεῖ ὄλο τό σῶμα, ὄλο τό βιβλίο,
τό ἔργο Του στό σύνολό του. Καί τό σῶμα αυτό σφύζει ἀπό ὑγεία δίχως πουθενά
νά πάσχει. Καί τό νόημά του τό μεγάλο, τό μυστικό τῆς ὑγείας του, μπορεί νά μῆν
εἶναι οὔτε στούς στίχους οὔτε στίς λέξεις, νά εἶναι στό ἀνάμεσα, στό DNA πού λένε.

¹⁷⁶ Ἀρίσταρχος ὁ Σαμόθραξ, 217-145 a. C. στήν *ἰστοσελίδα* https://www.dilass.unich.it/sites/st06/files/fonti_greche_2017-2018.pdf (2.8.2019).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Αυτό είναι τό ένα πού πρέπει νά κρατήσουμε. Τό άλλο είναι τό "Απ' την πρώτη παρουσία" καί κυρίως τό "Σκέψη ανυπόταχτη". Νά μήν τά επαναλαμβάνω καί νά μήν λέω ὅσα εἰπώθηκαν στή θέση τους.

Σοῦ μένει ἀκόμα ἀμφιβολία ὅτι ἀντίθεση δέν ὑπάρχει; Ἄν σοῦ μένει θά τήν ξεδιαλύνει ὁ Δάσκαλος. Ὁλόκληρη ἡ σελίδα 52, πού εἶναι μνημεῖο καί εἰδικότερα (γιά νά μήν ψάχνεις) ἡ φράση:

*...Τ' αντίθετα παντού στη φύση είναι αδέρφια, γεννιούνται απ' την ίδια κοιλιά...
(ὁ Δάσκαλος, σ. 52)*

Καί ἡ ἀπόδειξη ὀλόκληρη στή μεσαία ἀκριβῶς περίοδο τῆς σελίδας 52, πρῶγμα πού ὅπως μᾶς λέει,

*...με απασχόλησε ιδιαίτερα κι εντελῶς αναπάντεχα (στά εἰκοσί Του χρόνια παρακαλῶ) που δεν μπορώ πια, μια και το πρόσεξα, να μην δοκιμάσω την ἐξήγησή του...
(ὁ Δάσκαλος, σ. 52)*

Τό σκέφτηκε, "Τον ἀπασχόλησε ιδιαίτερα", τό ἀπέδειξε νά μην δοκιμάσω τήν ἐξήγησή του, τό ἐπαλήθευσε:

*...Ὁ βοριάς...ξεσήκωνε τ' Απόλλωνα...Ὁ νοτιάς τρέλενε...την Σάλακο...,
(ὁ Δάσκαλος, σ. 52)*

(εἶπαμε ὁ Βαρέλης εἶναι πρῶτα φυσικός ἐπιστήμονας· καί κάθε ἐπιστήμη ξεκινᾷ ὡς φιλοσοφία καί καταλήγει σέ τέχνη), τῷγραψε, τό ὑπέγραψε, ἀπάντησε κι ἕναν ἀπό τούς ὁμοτέχνους Του ποῦρχονταν ἀπό μακριά, κι εἶχε κι ἐκεῖνος δείξει: *ὁδός ἄνω καί κάτω μία καί ὡυτη καί ἀρχή καί πέρασ ἐπί κύκλου κοινόν* κι ἔθεσαν τή μεγάλη σφραγίδα.

Ἔνα λοιπόν *ὁ κόσμος, ὁ κόσμος μας...ὁ αντιλαλόν στα ερωτήματα της αγωνίας μας ἀπό τή μιά, μέ τά οὔτε, πού, οὔτε, πότε. Οὔτε πῶς και γιατί / δεν ἔχει προς τα ἐκεῖ προσδοκίες*¹⁷⁷ ἀπό τήν ἄλλη.

Μένει ὁμως νά δοκιμάσουμε νά ποῦμε γιατί ἐδῶ προτάσσονται, κυριαρχοῦν τά: *οὔτε πού οὔτε πότε*. Ἐνῶ δηλαδή στό "Απ' την πρώτη παρουσία" δεσπόζει *ὁ κόσμος, ὁ κόσμος μας*, στό "Σκέψη ανυπόταχτη" τά δύο εἶναι ἰσοδύναμα, ἐδῶ βαραίνουν τά *οὔτε* καί *ἡ πόρτα ἐκεῖνη δεν ανοίγει και δεν θ' ανοίξει π ο τ έ*.

¹⁷⁷ (Ἐκ Βαθέων, "Το σμάρ", σ. 151)

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Καί δέν εἶναι τοῦτο φωναχτή φωνή, μ' ὄση δύναμη ἔχει, ἀναγνώρισης τοῦ θανάτου; Δέν φωνάζει "φωνήν μεγάλην" ὅτι ὅλα φεύγουν γιά τή χώρα τοῦ γιά πάντα καί τοῦ δέν ἔχει πρὸς τα ἐκεῖ προσδοκίες ὀ ρ ι σ τ ι κ á; (Στόν στίχο αὐτόν δέν βάζει τή λέξη "καμμιά". Δέν λέει: "Δέν ἔχει πρὸς τά ἐκεῖ καμμιά προσδοκία". Τό "καμμιά", μᾶς εἶπε, θά σήμαινε "ἔστω μία" κάν μία. Ἐδῶ ὁμως δέν ὑπάρχει οὔτε μία).

Ἐπομένως ὅλα πρέπει νά στοιχηθοῦν, νά ζυγιστοῦν, νά στηριχθοῦν, νά διαταχθοῦν καί νά ἐκτελέσουν πάνω σ' αὐτή τή γνώση. Στή γνώση ὅτι μόνο αὐτό πού δέν γεννήθηκε δέν θά πεθάνει. Ὅλα. Κι' ὁ Ταῦγετος; Κι' αὐτός. Κάποτε δέν ὑπῆρχε καί γεννήθηκε. Θάρθει λοιπόν κάποια στιγμή πού δέν θά ὑπάρχει. Θά πεθάνει. Καί σάν Ταῦγετος θά ἐξαφανιστεῖ. Κι' ἄς λέει καί τό τραγούδι κι' ἄς εἶναι καί δημοτικό:

*Καλότυχα ἴναι τά βουνά καλότυχοι ἴναι οἱ κάμποι
πού Χάρο δέν ἀκαρτεροῦν φονιά δέν περιμένουν.*

Ἔτσι, τό ποίημα τοῦ Βαρέλη, θάλεγα ὅτι τό τραγούδι τό πάει πάρα πέρα,

ἔστω κι' ἂν αὐτό θέλει νά μᾶς δείξει καί ἐγώ τῶβαλα περισσότερο γιά ἔμφαση, πού λένε.

Κυριαρχία ἀπόλυτη. Ἡ γνώση τῶν γνώσεων. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅταν πεθαίνει πεθαίνει ὀ ρ ι σ τ ι κ á. Θά στό εἶπῶ κι' ἄλλιῶς: Ἐγώ καί σύ, ὑπάρχει περίπτωση, αὔριο πού θά πεθάνουμε, νά ξαναβρεθοῦμε καί νά τά ξαναποῦμε, καληώρα σάν τώρα;

Ὁ Ποιητής μᾶς ἀπαντάει ὅτι στό ἐρώτημα τοῦτο τρεῖς δυνατές ἀπαντήσεις ὑπάρχουν:

Πρώτη: *Καμμιά βολή ἀπάντησης.*¹⁷⁸

Δεύτερη: *Νάμαστε βέβαιοι πὼς ὅ,τι δέν νοεῖ, δέν το χάνει κανεῖς ποτέ.*¹⁷⁹

Καί:

Τρίτη: Αὐτή ἐδῶ -πιό προχωρημένη τώρα: *Δέν ἔχει πρὸς τα ἐκεῖ προσδοκίες.*¹⁸⁰

Καί, συνεπῶς, στό ἐρώτημα πού θέσαμε: Μήν περιμένεις, μήν προσδοκεῖς, μή λογαριάζεις ὅτι θά τά ξαναποῦμε. *Δέν ἔχει πρὸς τα ἐκεῖ προσδοκίες,* καί:

¹⁷⁸ *Εκ Βαθέων*, "Εισαγωγικά", σ. 17.

¹⁷⁹ *Εκ Βαθέων*, "Ἀπ' τὴν πρώτη παρουσία", σ. 46.

¹⁸⁰ *Εκ Βαθέων*, "Το σμάρτι", σ. 151.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*...Αυτή ή πορεία είναι τό τρομερό πρόβλημα τής ανθρώπινης άτομικῆς ψυχῆς...πού ὄλο πάει, μεταβάλλοντας, μπρός, κι' ὄλο πίσω χάνεται, μπορεῖ ή λύπη ἀλλά και ή χαρά, μ' ἕνα λόγο ή ἴδια ή ζωή, ή ζωή, για νά μή γυρίσει π ο τ έ...
(Κίταλα, σ. 251)*

Ὅ,τι λοιπόν πούμε ἐσύ κι' ἐγώ θά τά εἰποῦμε ἐδῶ.

Αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἀπό τήν ὥρα πού ὁ ἄνθρωπος ἀπέκτησε συνείδηση -κι' εἶναι τό μόνο πού ἔχει συνείδηση τοῦ θανάτου του, ὄχι διαίσθηση, οὔτε ἠθική συνείδηση πού λέει ὁ ποιητής για τά ζῶα, ἀλλά καθαρή συνείδηση τοῦ θανάτου, γιατί τά ζωντανά δέν ἔχουν, σφάζεις τό ἕνα και τ' ἄλλο δίπλα βελάζει και χοροπηδάει χαρούμενα- ἀπό τή στιγμή, λέω, πού ἔλαβε γνώση, ἀπό ἑκείνη ἀκριβῶς, ἔπεσε και ή σχιζοφρένεια στό μυαλό του, πού πῆρε τή μορφή ἐπιδημίας και λοίμωξης κι' ἀρρώστειας ἀνιάτης πού δέν ἔχει για-τρεία. Ἔγινε κατάρα ἀκριβῶς αὐτή ή γνώση.

Μά θά εἰπεῖς: Εἶναι ή γνώση κατάρα; Ἐρώτημα πού τό θέτει ὁ Σοφοκλῆς στόν τύραννο Οἰδίποδα και τό μνημόνεψα παραπάνω.

Ἄσε, φίλτατέ μου. Σ' αὐτά ἔχουν ἀπαντήσει Ἐκεῖνοι πού εἶχανε λυγεράδα και λαγαρότητα λαφίνας στό μάτι και τό μυαλό, πού πιάνανε και κρατούσανε τ' ἀλάφι ὅταν ἀστραπή και ἄνεμος πέρναγε μπροστά τους. Και τό κρατούσανε ὄχι μέ τά χέρια οὔτε μέ τά τέλια, μά μέ τό μάτι και τό μυαλό. Ἐννοῶ τό Σοφοκλή στόν Οἰδίποδα τύραννο -τήν τέλεια τραγωδία πού ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης, και πού ὅταν ἔμαθε, ἐνέσκυψε ή πανδημία τοῦ θανατικοῦ και ή αὐτοτύφλωση- και τούς ἄλλους ἀρχαίους.

Κι' ἄν αὐτό μᾶς δυσκολεύει λαβαίνω παράδειγμα καθημερινό σήμερα. Ὑποθέτουμε ὅτι ἕνα ζευγάρι, ἀντρόγυνο δηλαδή, ζεῖ χρόνια ἡσυχα κι' ἀρμονικά στό σπίτι του, εἶν' ἐρωτευμένο, παθαίνει ὁ ἕνας για τόν ἄλλον, κάνουν ὄνειρα και σχέδια για τούς ἑαυτούς τους και τά παιδιά τους, τίποτα ἀπ' τά καθημερινά δέν ταράσσει τή ζωή τους και, ξαφνικά, ὁ ἕνας μαθαίνει, γνωρίζει, βλέπει μέ τά ἴδια του τά μάτια ὅτι ὁ ἄλλος τόν κερατώνει, τοῦ τά φοράει. Μέχρι νά γνωρίσει, νά μάθει ἦσαν ὄλα μέλι-γάλα. Και τά παιδιά δικά του τά λογάριαζε. Τώρα πού ἐγνώρισε γκρεμίστηκε, σαραβαλιάστηκε ὁ κόσμος ὅλος. Ἔτσι δέν γίνεται ἀκόμη, τουλάχιστον για μερικούς ἀνθρώπους; Εἶναι λοιπόν ή γνώση κατάρα; Για νά μήν πᾶμε σ' ἄλλα πολύ πιό σοβαρά.

Ἀπό τή στιγμή λοιπόν πού ὁ ἄνθρωπος ἔμαθε ὅτι πεθαίνοντας πεθαίνει ὀριστικά, ἀπό τήν ἴδια ἐκείνη στιγμή ἔπεσε και ή κακιά λέπρα στό μυαλό του. Δέν μπόρεσε νά τήν ἀντέξει τόση και τέτοια γνώση κι' ἔπεσε τοῦ θανατά ἀπ' τό φόβο του. Ὁ φόβος τοῦ προξένησε τό κῶμα κι' ἀκόμα νά συνέλθει. Τήν ἀγιάτρευτη ἀρρώστεια ἀπό τήν ὁποία δέν πρόκειται νά συνέλθει.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Τόσο δύσκολο τό δύσκολο νά συνέλθει ποῦχει πιάσει ὄλο τόν τόπο τοῦ ἀκατόρθωτου. Εἶναι πιά ἀκατόρθωτο.

Ὅταν δηλαδή ἀπέκτησε συνείδηση τοῦ θανάτου, ὅταν βρέθηκε μπροστά στίς συμπληγάδες, δύο ἐπιλογές εἶχε (τί ἐπιλογές, ἀστεῖα πράματα: μία ἦταν ἡ ἐπιλογή, γιατί ἡ ἄλλη πού μυαλό στή θέση του νά κάτσει νά σκεφτεῖ καί νά ἐπιλέξει). Ἡ νά τό βάλει στά πόδια καί νά τρέχει ἀκόμα, ὅπως κάνει ἴσαμε σήμερα νομίζοντας ὅτι θά ξεφύγει ἢ νά σταθεῖ περήφανα μπροστά σ' αὐτό τό δεδομένο καί νά ψάξει νά βρεῖ, ἂν βρεῖ, μέ τό μυαλό του, διέξοδο.

Καί ἐνῶ θᾶπρεπε νά παραταχθεῖ, νά στοιχηθεῖ, νά εὐθυγραμμιστεῖ καί νά στηθεῖ ἴσια, μέ δεδομένο τοῦτο, ὅτι δηλαδή πεθαίνοντας πεθαίνει ὀριστικά καί ἀμετάκλητα -πάει αὐτό δέν ἀλλάζει- τί ἔκανε; Ἐβαλε μπροστά τίς μηχανές τῆς ψευτιᾶς καί τῆς πονηρίας, κατασκευάζοντας χιλιάδες ἀπό δαῦτες, ἐκεῖ μέσα στή γωνία καί στό βαθούλωμα τῆς τρομάρας του πού πήγε καί τρύπωσε τρέχοντας, καί μέ ὑλικό τό φόβο του κι' ὄχι τή γνώση ὅτι τό σχέδιο τοῦτο οὔτε δικό του εἶναι, οὔτε τό σκοπό του ξέρει, οὔτε νά τ' ἀλλάξει δύναται. "Ὁ ἐγκέφαλός του εἶχε ἤδη πάρει στραβό δρόμο".

Καί τί δέν ἔκανε. Καί θρησκείες ἐπενόησε πού ὄλες, μά ὄλες εἶπαν τό θάνατο, "ζωή μετά θάνατον", καί παραδείσους σκαρφίστηκαν γιά μετά, καί "παραδείσου ποιῶν πολίτην με" ζητοῦν νά γίνουν, καί γιά μέλλουσες ζωές κι' ἀθανασίες τοῦ μιλῆσανε, καί δέν πέθανε, εἶπανε, ἀλλά κοιμᾶται γιά νά ξυπνήσει πάλι "κατά τή δευτέρα παρουσία", καί τά νεκροταφεῖα τά βαφτίσανε "κοιμητήρια", καί γιά μετεμψυχώσεις, κι' ἄλλα τέτοια πού ξέρουμε, μέ σκοπό νά τοῦ ξεφύγει. Νά τόν γελάσει, τάχα καί νά τοῦ ξεφύγει.

Καί σήμερα, ἀκόμη χειρότερα. Οὔτε θέλει νά τόν πιάνει στό στόμα του τό θάνατο, νά τόν προφέρει ὡς λέξη. Οὐδέ νά τόν ἀκούει. Κι' ἂν ἀκούσει, τή λέξη μόνο θάνατος ἢ πληροφορεῖται ὅτι κάποιος ἐδῶ δίπλα πέθανε, χτυπάει τά ξύλα, φτύνει τόν κόρφο του καί "μακριά ἀπό μᾶς", "μακριά ἀπό δῶ", πράγματα πού καταδηλώνουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός δέν ἔχει μυαλό οὔτε γουστέρας. Καί βεβαίως οὔτε νά τή βλέπει θέλει αὐτή τή γνώση. Καί οἱ γέροντες πιά δέν πεθαίνουν στά σπίτια ἀλλά σέ κάτι ἄθλια ἰδρύματα πού τούς ἔχουν κλεισμένους καί τά λένε γηροκομεῖα, νοσοκομεῖα, ἄσυλα. Καί δέν τούς πᾶνε καθόλου στά σπίτια, ἀλλά τούς ἀφήνουν στά ψυγεῖα μέχρι τήν ὥρα τῆς ταφῆς, γιά νά μήν τούς βλέπουν τά παιδιά καί τρομάζουν καί "τραυματιστοῦν ψυχικά-ψυχολογικά" λένε. Ποιόν νά μήν βλέπουν καί νά μήν ἀκοῦν; Τόν μέγαν διδάσκαλον.

Καί τόν διαγράψαμε, τόν ἀπαλείψαμε ἀπό τά βιβλία τῶν παιδιῶν μας "γιά νά μή τραυματίζονται" καί δέν σκέφτηκαν οἱ "μοντέρνοι ἐπιστήμονες" ὅτι ἔτσι τά παιδιά τά δολοφονοῦν, τ' ἀφήνουν μισά. Χωρίζουν στή μέση τόν

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ἄνθρωπο καί βεβαίως τό μισό πού ἀπομένει ἄνθρωπος δέν εἶναι. Δέν σκέφθηκαν ὅτι μέσα στή ζωή καί μαζί μ' αὐτήν ζεῖ καί λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐπιθυμία τοῦ ὁποιοδήποτε, ὁ θάνατος; Δέν εἶν' ὁ θάνατος ἡ τιτάνια δύναμη πού χέρι καί μυαλό ἀνθρώπου δέν μπορεῖ νά τήν ἀγγίξει, νά τήν θίξει; Δέν εἶν' ἓνα ἀπ' τά δύο στοιχεῖα, πού τά δύο ἀντάμα, κάνουν τό νερό τῆς "Νεραΐδας;" Καί μπορεῖς νά χωρίσεις τό ἓνα, νά τό πετάξεις καί τ' ἄλλο πού σᾶς ἀπόμεινε, νά ναι πάλι νερό πού θά εὐεργετῇ τήν πλάση; Τί λέτε ἐπιτέλους; Λές καί ἡ χαρά μέ τή λύπη δέν πᾶνε ἀντάμα, δέν *βγαίνουν ἀπό τήν ἴδια κοιλιά*. Καί πᾶμε ἀπ' τό κακό στό χεῖρον καί τά χεῖριστα.

Ποῖον νομίζουμε ὅτι ἀποδιώχνουμε; Τόν πανταχοῦ παρόντα μέγαν διδάσκαλον, μέγαν νικητήν, μέγαν δημιουργόν. Πού διδάσκει τό μέγιστον μάθημα, τό μάθημα τῶν μαθημάτων, τόν συντελεστήν τῆς ὅποιος νίκης, τῆς ὅποιος ἀνθρώπινης δημιουργίας.

Μά θά εἰπεῖς συντελεστής δημιουργίας ὁ θάνατος; Δημιουργός ὁ θάνατος; Βέβαια. Ὁ πρῶτος. Ἀπ' τήν πιό ἀπλή μέχρι τήν πιό μεγάλη ἀπ' ὄλες. Ἀπό τήν πιό ὑψηλή μέχρι τήν πιό κατάπτυστη καί ἀχρεία. Αὐτός κι' ἄν εἶναι δημιουργός. Αὐτός κι' ὁ φόβος πού προξένησε. Γιά ὅ,τι καλό ἢ κακό ἔφτιαξε μέχρι σήμερα ὁ ἄνθρωπος. Καί αὐτός καθ' αὐτός ὁ θάνατος ὡς γεγονός, ὡς πραγματικότητα καί τό ἀντίκρυσμά του σάν τέτοιο, γενναία, δημιουργεῖ γνήσια δημιουργήματα. Εἶναι ὁ συντελεστής ὅ,τι ὑψηλοῦ καί ὠραίου. Ὁ φόβος ὁμως πού προκάλεσε καί ἡ ἀμφισβήτησή του ὡς γεγονότος εἶναι δικά μας, τῶν ἀνθρώπων κι' ὅ,τι οἱ ἄνθρωποι ἔφτιαξαν καί φτιάχνουν ἀσταμάτητα, ψεύτικα κι' ἐλεεινά.

Γιά τή δύναμη τῆς δημιουργίας του θά φέρω ἓνα παράδειγμα πολύ ἀπλό. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν πεθαίνει ποτέ. Ἦξερε ὅτι εἶναι ἀθάνατος ἢ πεθαίνοντας δέν ἤξερε ὅτι πεθαίνει, ὅπως τό ζωντανό δέν ξέρει. Ὑπῆρχε λόγος, ἀνάγκη καμμία, περίπτωση καμμία θά ὑπῆρχε, νά δημιουργήσῃ ὅ,τιδήποτε; Ἀπό σπῖτι π.χ. νά μείνει, φύλλα νά ρίξει ἀπάνω του, ροῦχα γιά νά προστατευτεῖ; Καί γιατί νά γίνουν ὅλ' αὐτά ἀφοῦ ἔτσι κι' ἄλλιως ἀθάνατος θά ἦταν; Πραγματικά καμμία αἰτία δέν θά ὑπῆρχε γιά ὁποιαδήποτε δημιουργία ἀπ' τήν ἀσήμαντη μέχρι ὅ,τι ὑψηλότερο ἔχει πετύχει ἴσαμε σήμερα νά δημιουργήσῃ, πού δέν πιστεύω ὅτι εἶναι ἄλλο ἀπό τήν τραγωδία.

Ὅ,τι λοιπόν ἔφτιαξε ἀπό τό ἀπλούστερο μέχρι κοσμοθεωρίες, ἰδεολογίες, θρησκευτές, ἐπιστήμες καλό ἢ κακό, βγήκε ἀπό τήν κοιλιά τῆς γνώσης ὅτι πεθαίνοντας πεθαίνει ὀριστικά κι' εἶναι βασισμένο ἀπάνω στούς δύο δρόμους πού πῆρε εὐθύς ὡς ἔλαβε γνώση. Στίς δύο ἐπιλογές. Στό δρόμο τῆς φευγάλας ἀπό τή μιά καί στό δρόμο τοῦ γενναίου ἀντικρύσματος καί παραδοχῆς τοῦ γεγονότος ἀπ' τήν ἄλλη.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Καί ό μέν πρώτος, τής φευγάλας ό δρόμος τόν ώδήγησε ν' άνοιξει τρύπες καί νά χωθει μέσα νά κρύψει τό φόβο του, σάν τούς άρουραίους καί σάν τή στρουθοκάμηλο πού δέν κοιτάει τήν παρούσα πραγματικότητα, τόν κίνδυνο, αλλά κρύβει τό κεφάλι της νομίζοντας έτσι ότι θά γλυτώσει. Κι' όσοι πήρανε αυτόν τόν δρόμο άρχισαν νά διαλαλούν ότι πεθαίνοντας δέν πεθαίνουν, μέχρι πού πίστεψαν τήν ίδια τή φωνή τοῦ φόβου τους, σάν μερικά σκυλιά πού άπ' τό φόβο τους γαυγίζουν, παίρνουν "θάρρος" άπ' τή φωνή τους κι' είναι σάν νά λένε "έχω σιγουριά, δέν φοβάμαι" ενῶ τάχει κάνει πάνω του άπ' τήν τρομάρα του καί λιχτάει γιά παραπλάνηση τοῦ έχθρου. Καί συνέχισαν νά διαλαλούν άλλοτε δυνατά, άλλοτε σιγανά καί πειστικά στ' αὐτί τοῦ κάθε τρομαγμένου, μέχρι πού άπ' τό πολύ πιπίλισμα έπεισαν κι' άλλους καί τούς έκαναν νά πιστέψουν ότι σάν πεθάνουν δέν θά πεθάνουν αλλά θά πάνε σέ χώρα μέ πιάφια καί μέλια κι' όμορφες κοπέλλες κι' άλλα κι' άλλα πού ακόμα τά λένε κι' ό κοσμάκης τά πιστεύει.

Καί βρήκαν οι άπατεώνες τής οικουμένης δουλειά: καί πιάσανε τά μυστηρία καί πασαλίβουνε τήν ψυχή καί τό μυαλό τοῦ κόσμου λάσπη. Καί φτιάσανε χίλιες "ειδικότητες". Κι' είναι οι μόνοι, όπως φαίνεται, πού δέν πρόκειται καί τώρα καί στό μέλλον νά μείνουν άνεργοι.

Τό κοροΐδεψαν λοιπόν τό φοβισμένο κακομοίρικο άνθρωπάκι. Πολλοί έχουν ένα δικαιολογητικό λόγο. Δέν μπόρεσαν ν' άντέξουν. Δέν τό άντεξε ό νοῦς τους τόσο βάρος τρόμου. Καί πάθανε οι φρένες τους. Τό κακό όμως μ' αυτούς ήταν ότι δέν κατάλαβαν μήτε οι ίδιοι πώς είχαν πάθει διατάραξη τών πνευματικῶν τους λειτουργιῶν καί πίστευαν ότι είναι στά καλά τους, σάν τόν ψυχοπαθή πού ποτέ δέν παραδέχεται ότι είναι άρρωστος.

Οι πολλοί όμως τό κοροΐδεψαν συνειδητά. Ό δόλος ήταν συστατικό στοιχείο τοῦ μυαλοῦ καί τοῦ σχεδίου τους. Ήθελαν νά εξαπατήσουν καί πέτυχαν τό σκοπό τους μετελθόντες κάθε τρόπο καί μέσον. Από τό πίο ήπιο μέχρι τό πίο σκληρό κι' ό,τι ό δόλος τους θεώρησε πρόσφορο καί αποτελεσματικό, άρκει νά συντηρήσουν τό φόβο τών ανθρώπων καί νά τόν μεγαλώσουν, ώστε νά στραφοῦν ομαδικῶς στό δρόμο πού οι ίδιοι ήθελαν, δρόμο πού τόν υπαγόρευε τό δικό τους αποκλειστικά συμφέρον -πράγμα πού δέν ήταν δά καί δύσκολο. Ξέρεις άλλωστε πῶς μπορεί όλόκληρα μελεούνια νά πάθουν ομαδική παράκρουση.

Ύπῆρξαν όμως καί μερικοί -ελάχιστοι καί μετρημένοι τοῦτοι -πού όχι μόνο δέν κοροΐδεψαν, αλλά ούτε μία στιγμή πέρασε άπ' τό νοῦ τους νά διαπράξουν τέτοια παλιανθρωπία. Τέτοια άνίερη πράξη εις βάρος τοῦ σχεδίου άμφισβητώντας το. Κι' ειπαν τά λόγια τους ξάστερα καί μέ άπόδειξη. Σκύψανε μπροστά στην πραγματικότητα, στό σχέδιο πού τούς δόθηκε καί πού

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

δέν ήταν δικό τους αλλά *Θεός ὄπασεν* (τόκανε ο Θεός), τό αντίκρυσαν γενναία, γενναία στηθήκανε μπροστά στό άνίκητο κι' άφοῦ εἶπαν ὅτι τοῦτο τό σχέδιο εἶναι παραπάνου κι' άπ' τούς Θεούς πού φτιάξανε τά μυαλά τῶν ανθρώπων καί δέν αλλάζει, άπεφάνθησαν κι' άποφάσισαν ὅτι τό δίκιο εἶναι ὅ,τι φτιάξουν νά τό θεμελιώσουν -άν μπορούσαν- μέ τοῦτο δεδομένο. Νά ζυγίσουν ὅ,τι δικό τους καί νά τό στηρίξουν, πάνω στό σχέδιο τῆς φύσης τό αἰώνιο, στό νόμο της, πού δέν ξέρουμε κι' οὔτε θά μάθουμε ποτέ άπό πού ἔρχεται, πού κατευθύνεται, ποιός τόφτιαξε καί γιά ποιό σκοπό.

Κι' αὐτοί ἦσαν ἐλάχιστοι. Οἱ περισσότεροι άπ' αὐτούς τούς ἐλάχιστους ἐντοπίζονται στό κομμάτι τῆς ἱστορίας άνάμεσα στους ποιητές Ὅμηρο καί Καλλίμαχο.

Ἐνα πολύ μικρό δείγμα τῶν λόγων τους τῶν πεντακάθαρων, τίμιων, άποδεδειγμένων στόν αἰώνιο Νόμο, θά σοῦ φέρω μόνο· καί πρώτα ὁ Ὅμηρος:

*Οἷηπερ φύλλον γενεή, τοίη δέ καί άνδρῶν.¹⁸¹
Καθώς τῶν φύλλον, άπαράλλαχτη κι' ἠ φύτρα τῶν ανθρώπων.*

ἐξηγᾶνε ὁ Καζαντζάκης μέ τόν Κακριδή. Καί ὅπως τό φύλλο πού πέφτει τό χινόπωρο χάνεται καί δέν ξαναβγαίνει ποτές, καί δέν ἦταν τοῦτο ἴδιο μέ τό περσινό κι' οὔτε θᾶναι ἴδιο μέ 'κεινο πού θά βγεῖ τήν άνοιξη άπό τό ἴδιο δεντρί, ἔτσι κι' ὁ άνθρωπος,

Αὐτός ὁ στίχος στέκεται άειθαλής -"ἕνας ὁ λόγος καί σοφός"- γιάτί ὑμνεῖ τό ἴδιο σχέδιο. Καί πορεύεται στήν ανθρωπότητα ὅπως άστέρας στό άχανές σύμπαν. Μά σέ πολύ λίγους ανθρώπους μπαίνει άπ' τ' αὐτί στήν καρδιά τους, θά μάς πεῖ ὁ Σιμωνίδης άπ' τήν Άμοργό.

*παῦροι μιν θνητῶν οὔασι δεζάμενοι
στέρνοις ἐγκατέθετο.¹⁸²*

Γιάτί; Γιάτί εἶναι σύμβουλος κακός ἠ ἐλπίδα προκειμένου περί θανάτου. Καί γιάτί τῶν *κοιμωμένων ἕκαστος εἰς ἴδιον άποστρέφεται*¹⁸³ (περιχαρακώνονται στό δικό τους κόσμο). Καί γιάτί: *Οὔτως άταλαίπωρος ἠ ζήτησις τῆς άληθείας καί ἐπί τά ἔτοῖμα μάλλον τρέπονται,*¹⁸⁴ θά φωνάξει δυνατότερα καί

¹⁸¹ Ὅμηρος, *Ιλιάδα*, Z 146-149.

¹⁸² Σιμωνίδου Κείου, I, στο *Άνάλεκτα Ἑλληνικά Μείζονα*, Tomus II, BOSTONIAE, 1831, σ. 311.

¹⁸³ Ἡράκλειτος, *Περί φύσεως*, 3p, 166 C, <http://users.ntua.gr/dimour/greats/heraclitus/index.html>, (30.7.2019).

¹⁸⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.20.3.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

καθαρότερα ό Θουκυδίδης: -τά έτοιμα θέλουν οι άνθρωποι κι' όχι νά κου-
ράσουν τό μυαλό τους άναζητώντας τήν αλήθεια.

Καί πάτησαν και σ' αυτή τήν άδυναμία τών ανθρώπων οι ξυλοσχίστες
τής τραγωδίας του και βάλανε μπροστά τις κόφτρες και τ' άλυσοπρίονα και
τις μηχανές και κόβουν τά δέντρα άράδα δίχως διάκριση και βγάνουν σω-
ρούς τό πλανίδι και τό ροκανίδι και τούς ταΐζουν. Γιατί είπαμε, *τήν αλήθειαν
άνθρωπος δέ θέ νά τή γροικήσει*, "είναι πικρή" λέει ό λαός.

Άπό τόν Όμηρο και μετά, ίσαμε τον Καλλίμαχο, θ' άκουστούν κι' άλλοι
λόγοι, πού θά λογαριάζονται κι' αυτοί τόσο αιώνιοι όσοι και οι αιώνες πού
ό άνθρωπος θά πορεύεται στον πλανήτη. Δέν πά νά σβήσω έγώ τό σχέδιο
(σχήμα), τό τρίγωνο π.χ. ή τόν κύκλο πού έσύ έγραψες στον πίνακα. Δέν πά
νά κομματιάσω και νά βάλω φωτιά στον πίνακα όλόκληρο και τό σχολειό τό
ίδιο νά γκρεμίσω βάζοντάς του δυναμίτη στις τέσσερες γωνίες και σένα νά
φονέσω, τό σχέδιο θά ύπάρχει. Γιατί έσύ δέν έκαμες τό σχέδιο, ένα σχήμα
μιά άπεικόνισή του έκαμες. Έτσι κι' έδω. Δέν πά νά τά διαγράψουνε τ' άρ-
χαία άπ' τά σχολεία, οι λόγοι αυτοί θά ύπάρχουν και θ' ακούγονται. Λόγοι
όπως:

*Πάσιν όμώδς νύν κόνις έστ' όλίγη.*¹⁸⁵

ή:

*Ές τόν άνόστητον χῶρον έβης.*¹⁸⁶

Ή: οι λόγοι τής τραγωδίας ή τό Σωκρατικό -άποχαιρετισμός τών δικαστών:

Ωρα νά πηγαίνουμε: έσεις για νά ζήσετε, εγώ νά πεθάνω.

Τώρα ποιός ζούσε ή ζει και ποιός πέθανε, είναι τόσο βαρεία κουβέντα πού
δέν τή σηκώνουν οι όμοιοι οι δικόι μας. Πάντως έζησε και ζει εκείνος πού
ήξερε τό ένα: ότι ύπάρχει θάνατος και τόν αναγνώριζε. Και οι λόγοι τόσο
αιώνιοι μέχρι πού ό Πλάτων ονομάζει τή φιλοσοφία του "μελέτη θανάτου"
και τό θέμα: "Γιγαντομαχία περί τής ούσίας".

¹⁸⁵ Άγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, "Έκ τών Έπιγραμμάτων", 91, Είς τόν αυτόν, στό
ANTHOLOGIA GRAECA, tomus primus, Lipsiae, 1813, σ. (338) 563.

¹⁸⁶ Αντίπατρος, στό *Anthologia Graeca* VII, 467, http://www.poesialatina.it/_ns/Greek/testi/Anthologia/Anthologia_Graeca07.html, (30.7.2019)].

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Καί παραδείσου πάλιν ποιῶν πολίτην με;¹⁸⁷ καί "ἀνάσταση νεκρῶν" καί "δευτέρα παρουσία;" (Μέ τήν ἴδια λογική γιατί ὄχι καί τρίτη καί τετάρτη καί "τράβα κορδέλλα;") Ὁ Ποιητής, οὔτε τή λέξη "δευτέρα" χρησιμοποιεῖ. "Ἀπ' τήν πρώτη παρουσία", λέει τό ποιήμα Του.

Κι' ὁ Καλλίμαχος: *Αἱ δ' ἄνοδοι τί;* τόν ρωτᾶνε. Καί ἀποφασιστικά, μονολεκτικά, ἀκαριαία καί ὀριστικά ἀποκρίνεται: *Ψεῦδος*.¹⁸⁸

Αὐτοί σταθήκανε γενναῖοι. Εἶπαμε, λίγοι. Καί οἱ περισσότεροι ἀνάμεσα Ὅμηρο μέ Καλλίμαχο. Ὁ πρῶτος εἶναι καί σημαιοφόρος τῆς Ὀλυμπιακῆς αὐτῆς ομάδος. Πού ἄλλη ποτέ δέν ἀγωνίστηκε ἔτσι. Κι' ὄλοι τους ὀλυμπιονίκες μέ ρεκόρ ἀκατάρρηπτα. Κι' ἄς μὴν τούς ξέρουν οἱ πιά πολλοί Ἕλληνες αὐτούς τούς ἀθλητές οὔτε τ' ἀγωνίσματα πού ἀγωνίστηκαν -γιά νά μή μιλήσουμε γιά τούς παλμούς τῆς καρδιάς τοῦ καθενός καί τούς ἄλλους, οὔτε γιά τή δύναμή τους δίχως ἀναβολικά. Ἰδίως τόν τελευταῖο, τόν Καλλίμαχο δά - πρόσεξε τ' ὄνομά του μόνο- ἐλάχιστοι τόν ἔχουν ἀκούσει. Κι' ἄς εἶναι ποιητής μέγας. Ἐνῶ τόν Ἰωσήφ μέ τ' ἀδέρφια του καί τά ὄνειρά του, τά ξέρουν ὄλοι. Καί νά στά ἐρμηνέψουν δίχως ὄνειροκρίτη, πού νά "θαγμάξει" ὁ Πετρεφῆς καί νά ξυπνήσει. Καί τόν Ἰακώβ, πούδινε ἕνα πιάτο φακή κι' ἔπαιρνε πρωτοτόκια (Ὠνάσεια περιουσία δηλαδή), τέτοια κατηγορία ἐκβιαστής-ἀπατεώνας, ἐκμεταλλευτής, μιᾶς ἀσήμαντης ἀδυναμίας, τοῦ ἴδιου τοῦ ἀδερφοῦ του, παγιδευτής τοῦ πατέρα του, καταχραστής καί ἀσεβῆς ἀπέναντι τοῦ νόμου τῶν γηρατειῶν κι' ἄς εἶναι καί τοῦ πατέρα μας -ἔτσι ὀνομάζονται αὐτά κι' ἄς ἀφοροῦν πατριάρχες- τόν Ἰακώβ λέω καί τόν Ἰωσήφ καί τούς ἄλλους, τούς ξέρουν ὄλοι καί τούς δοξολογᾶμε...

Μετά ἀπ' τούς γενναίους, πού εἶπα, τό σύστημα ἀλλάζει κάπως, ἐκσυγχρονίζεται. Ἦρθε ὁ χριστιανισμός. Πού κι' αὐτός -ἔξω ἀπ' Τόν Ἰησοῦ- σύστημα ὀλόκληρο..., νά μὴν εἰπῶ τώρα, καί οἱ ἄλλες θρησκεῖες.

Ἀπ' τό συνάφι καί τό συνεργεῖο ἔβγαλα ἔξω τόν Ἰησοῦ γιατί -μολονότι κι' Αὐτός ἔχει ἕνα σημεῖο ἀδύνατο, ἕνα μόνο, καί βέβαια ἐντοπίζεται ὄχι ἐκεῖ πού ἐντοπίζει ὁ Καζαντζάκης στόν *Τελευταῖο πειρασμό*, ἀλλά ἄς τ' ἀφήσουμε γιατί ἀπ' τό θέμα μας φεύγουμε πολύ καί κινδυνεύουμε νά χάσουμε τό δρόμο μας- Τόν ἔβγαλα, λέω, ἔξω γιατί Αὐτός δέν ἔχει πραγματικά καμμιά σχέση μέ τούς διαφόρους χριστιανισμούς, κι' ἄς λένε ὄλοι τους ὄτι στηρίζονται στά λόγια Του. Λένε ὄτι στηρίζονται. Λένε λόγια. Καί γιά σκοπούς πονηρούς. Δέν πράττουν. Ἐνῶ Ἐκεῖνος ἔπραττε. Καί ἡ διαφορά τεράστια. (Ἄλλο π.χ. νά εἰπῶ ἐγώ τώρα "νά μοῦ κοπεῖ ἡ γλώσσα" μ' αὐτά πού λέω ἢ "νά μοῦ κοποῦν τά χέρια" μ' αὐτά πού γράφω -πού τ' ἀκοῦμε συχνά- κι'

¹⁸⁷ Ἀπό τή νεκρώσιμη ἀκολουθία.

¹⁸⁸ Καλλίμαχος, στήν *Παλατινή Ἀνθολογία*, VII, 524.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

άλλο νά δ ε χ τ ὦ νά μου τά κόψουν κιόλας στ' αλήθεια. Μέ τή θέλησή μου. Κι' ὄχι ὅπως τάκοβαν οἱ Ἰσραηλινοί στρατιῶτες στό παιδί τό Παλαιστίνιο κι' ἐκεῖνο τό δύστυχο ἔβγαζε φωνή πού δέν μποροῦν νά δώσουν ὅλοι οἱ ἐνισχυτές, καί τό βλέμμα του τρυπούσε ὅλους τούς ἀδιαπέραστους τοίχους. Αὐτά θά εἶχαν γίνει -ἡ φωνή ἀκούγεται καί τό βλέμμα τρυπᾶ- ἔστω κι' ἄν δέν τᾶχε δείξει ἡ τηλεόραση. Λίγο μυαλό θέλει μόνο καί τά βλέπεις, τ' ἀκοῦς. Ἀρκεῖ νά φέρεις στό νοῦ σου -*νοῦς ὀρᾶ καί νοῦς ἀκούει*-¹⁸⁹ τούς στρατιῶτες τοῦ Βαγιαζήτ καί τοῦ Ταμερλάνου ἕναν-ἕναν -σύλληψη, Θεέ μου, ἀπ' Τόν Ποιητή αὐτό τό "ἕναν-ἕναν"!/. Ἡ διαφορά λοιπόν τοῦ Ἰησοῦ μέ τούς σημερινούς χριστιανισμούς ἀπροσμέτρητη. Ἐγώ ὁμως -θέλω νά εἶμαι μαθητής Του, ἀλλά στήν πράξη μηδέν. Δέν τό μπορῶ ὅσο νά προσπαθῶ. Θαυμάζω καί προσπαθῶ. Κι' ἀπό μέσα μου ἔρχεται, νά μὴν ἐγκαταλείψω -βλέπω τό μεγαλεῖο Του, Τόν μέγαν Ποιητήν, τόν μέγαν δημιουργόν-ποιητήν σέ κάτι "λεπτομέρειες" πού δέν τίς τονίζει σχεδόν κανεῖς οὔτε τίς ἀναφέρουν. Νά. Στούς ἀντιπάλους Του, ἄς ποῦμε. *Στούς μισοῦντες Αὐτόν πού τόν ἔλεγαν φάγον καί οἶνοπότην*, πού ἀπό μόνο του δηλώνει ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι μέσα στή ζωή καί τήν καταφάσκει καί δέν καταλαβαίνω πραγματικά γιατί τό νά τρῶει κανεῖς ἢ νά πίνει κρασάκι εἶναι πράξη κατακριτέα κι' ἄς εἶναι καί μεγάλη σαρακοστή. Ἡ σέ κάτι "οὐαί" πού ὁ Ἰδιος ἔλεγε. Καί σέ κάτι *ἰδρώς ὡσεὶ θρόμβοι* (κόμπους κόμπους ὁ ἰδρώτας Του). Σέ κάτι: νά εἶναι τό ναι ναι καί τό οὐ οὐ. Κι' ἀκόμα βλέπω τό μεγαλεῖο Του σέ κάτι φράσεις Του ὅπως: *κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομών ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἐν τούτων...*¹⁹⁰ (Κοιτάχτε - δέν λέει κοιτάχτε, λέει "κατανοήσατε" τά λουλουδάκια στή βουνοπλαγιά πῶς ζοῦν καί βγαίνουν καί μεγαλώνουν. Οὔτε κοπιᾶζουν οὔτε γνέθουν, οὔτε ράβε ξήλωνε. Οὔτε ὁ βασιλιάς Σολομών ὅταν φοράει τήν πύο λαμπρή στολή του δέν ἔχει τή δόξα πού ἔχει ἕνα μόνο ἀπ' αὐτά). Ἐδώ λέω, σέ κάτι τέτοια βλέπω τό μεγαλεῖο Του καί τόν μέγαν δημιουργόν-ποιητήν. Καί στό κνηγητό Του ἀπό νήπιο. Δέν πρόλαβε νά γεννηθεῖ κι' ἀμέσως ἀρχίζει τό κνηγητό ἀπό τά παλληκάρια.

Ἐλέγαμε ὅτι μετά τούς γενναίους, πού ἀναφέραμε κιόλας μερικούς, ἤρθανε οἱ θρησκείες. Ὁ χριστιανισμός καί οἱ ἄλλες πού ξέρουμε. Βέβαια θά εἰπεῖς: Γιατί μέχρι τότε δέν ὑπῆρχαν; Σοῦ ἀπαντῶ: Στήν Ἑλλάδα τοῦλάχιστον ὄχι. Εἶχαν ἄλλη οὐσία οἱ θεοὶ των ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἄσε, θέμα

¹⁸⁹ Ἐπίχαρμος.

¹⁹⁰ Ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν ιβ', 28.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τεράστιο. Δόγματα πάντως και "ιερά βιβλία" δέν υπήρχαν. Και οι θεοί των αρχαίων Ελλήνων ήσαν έννοιες, ιδέες, δυνάμεις και προπαντός άξίες ζωής. Ούτε στά παιδιά τους έδιναν όνόματα των θεών. Ήρθαν λοιπόν οι θρησκευτές. Και ανανεώσανε όλο τό "μηχανικό έξοπλισμό" κι' εκεί νά ιδείς παραγωγή χορτονομής και στούπωμα του κόσμου. Και караβιές βιβλία για "δευτέρα παρουσία" και "προσδοκώ άνάστασιν νεκρών" και "παραδείσους υπεράνω έβδόμου ουρανού" και "ουράνια μετέωρα" και κήπους και ποταμούς πού σκιαζονται από ώραϊα δέντρα και ρυάκια μέ μέλι και κρασί σέ κύπελλα άργυρά, πού θά πίνεις χωρίς νά σοϋ φέρνει ζάλη, κι' άσπιλες παρθένες μέ "μέλανας όφθαλμούς ως τούς μαργαρίτας έντός του κελύφους αυτών". Και: "κάθε πιστός θά λάβει, ως άνταμοιβήν, έβδομήκοντα δύο από τά ουρί αυτά και ούτε ήλικία και κόπωση θά μπορούν νά άλλοιώσουν τήν ευδαιμονίαν των συντρόφων του". Κι' άλλα κι' άλλα κι' άλλα. Υπό τόν όρον; Υπό τόν όρον ότι έσύ θά είσαι μόνο πιστός και θά κάνεις ό,τι σοϋ λέω έγώ.

Και πληθος άλλα περί πανισχύρου Θεοϋ, φιλευσπλαχνίας μεγάλης και δικαιοσύνης και ποινών και κολάσεως, άν δέν κάνεις αυτά πού λένε, πού ή φρίκη της περιγράφεται μέ χρώματα ζωηρά, και υπερφυσικούς κόσμους μέ άγγέλους, δαιμόνους κι' έναν διάβολο άρχηγό τους (αυτόν τόν κερατά όλες οι θρησκευτές μέ τούς "ιερείς" και τούς "πιστούς" τόν πολεμάνε αιώνες, κι' ακόμα "νά φάει ή πλάτη του χῶμα": έχει πολλούς γύρους ακόμα και θά χορτάσει τό μάτι μάτς) και χίλια δυό μέ ήχηρούς ρυθμούς, μεγαλοπρέπεια ύφους κι' ό,τι βάλει ό νοϋς σου.

Πού νά στά λέω τώρα. Έχεις διαβάσει "κοράνι" άς ποϋμε; Διάβασε νά πάρεις "μόρφωση" και θά κερδίσεις σίγουρα, άς είσαι πιστός, όλα τά παραπάνω και πολλά άλλα ακόμα πού τελειωμό δέν έχουν και για τόν "αίωνα τόν άπαντα". Κι' άν άμφιβάλεις στό ελάχιστο ή δέν βρίσκεις "κοράνι" στά έλληνικά, ρίξε μιά ματιά στην "Παγκόσμιος Ίστορία του πολιτισμοϋ" του Will Durant (τόμος Δ', σ. 214). Στόν μπαξέ των θρησκευτών -όλων των θρησκευτών- υπάρχουν τά πάντα. Ό,τι θελήσεις κι' ό,τι επιθυμήσεις. Ίδεολογικά, κοινωνικά, ιστορικά, οικονομικά, ήθικά, λογικά, φανταστικά, τρελά, άερας φρέσκος, ό,τι θές. Ακόμα και τά έντελώς άρρωστημένα και ύποτελη (Δές και τό "Αν κάποτε" στή σ. 73 του *Εκ Βαθέων*). Κι' όλα τοϋτα είπαμε, τάχουν όλες οι θρησκευτές. Βρές μου μία ή παρακλάδι της νά μήν τάχει και δείξε μου όχι πιστό της, αλλά έστω κι' έναν συμπαθοϋντα όπαδό της.

Περήφανα τώρα, μπροστά σ' αυτή τήν κατάσταση και κυρίως τίς ύποσχέσεις για μετά θάνατο αιώνια ζωή παραδεισένια, μετά τήν εμφάνιση του χριστιανισμοϋ, σταθήκανε και μερικοί Ρωμαίοι, μέ κορυφαίο τόν φιλόσοφο αυτοκράτορα Μάρκο Αϋρήλιο.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*Ὡ φύσις! Κάθε τί, πού οἱ ἐποχές σου φέρνουν, εἶναι καρπός γιά μένα. Ἀπό
σένα προέρχονται ὅλα καί σέ σένα ἐπανέρχονται...Καί οἱ ψυχές μετά τήν
ὑπαρξή τους στή ζωή, μεταβάλλονται καί διαλύονται...Υπῆρξες ὡς μέρος. Θά
ἐξ α φ α ν ι σ τ ε ἶ ς μέσα σέ 'κεῖνο πού σέ παρήγαγε...Κι' αὐτό εἶναι θέληση
τῆς φύσεως.¹⁹¹*

Ὅμως οἱ μαστόροι τῆς ἀπάτης καί οἱ παραγωγοί τῶν ὑλικῶν τοῦ ἀτιμουρ-
γείου τους ὅσο κι' ἄν προσπάθησαν δέν μπόρεσαν ἀκόμα νά γκρεμίσουν
ἐντελῶς τό ναό καί νά βγάλουν τά θεμέλιά του καί νά ἐξαφανίσουν τά ὑλικά
τοῦ περίτεχνου ναοῦ πού σχεδίασε ὁ Ὅμηρος, ἔβαλε τίς βάσεις του καί οἰκο-
δομήθηκε καί διακοσμήθηκε μέ τήν ὑπέρκοσμη ἀπλή διακόσμηση τῶν μετά
μεγάλων.

Βέβαια τόν γκρέμισαν κι' ἄλλον ἔστησαν μέ γκάτζ μπετόν, πετώντας τά
φυσικά μάρμαρα, καί πολυκατοικίες σήκωσαν. Καί πῆραν τόν κόσμο καί
τόν ἔβαλαν στά διαμερίσματά τους καί δέν βλέπει πιά φύση. Δέ βρίσκεται
σ' ἐπαφή μέ τή φύση οὔτε μ' αὐτήν διαλέγεται, οὔτε μέ τόν συνάνθρωπό
του. Κι' ὁ κόσμος παλεύει μέ τόν ἑαυτό του, μ' αὐτόν μαλλιοτραβιέται ἐκεῖ
μέσα στά διαμερίσματα καί ζεῖ καταπίνοντας μουρλοφάρμακα.

Νά ὅμως πού μερικῶν τά μάτια εἶχαν ζωμείνει στά δάση / καί τ' αὐτιά τους
εἶχαν κυλήσει στό ρυάκι κι' εἶδαν τ' ἀπομεινάρια του -κάτι κολῶνες ποῦχουν
πομείνει γιατί ἦσαν βαρειές ἀσήκωτες καί δέν ἐκουβαλιόσαντε- καί κατά-
λαβαν τή γεωμετρία τῆς βάσης του καί τό δέσιμό του μέ τή φύση. Καί
βρῆκαν καί τοῦς τόπους ποῦχαν πετάξει τά κομμάτια του παραχωμένα. Καί
εὐσυνείδητοι κι' ἀκούραστοι ἐπιστήμονες ἀρχαιολόγοι ἀναστηλωτές τά μά-
ζεψαν καί βάλθηκαν νά τόν ξαναχτίσουν, ἀφοῦ τόν ἔστησαν πρῶτα στό
μυαλό τους.

Ἀκόμα τά πεταμένα κομμάτια τά εἶχαν δεῖ -καί κατάλαβαν κι' αὐτοί τήν
ἀξία τους- καί κάτι "ἀφελεῖς" ἄπλαστοι, φυσικοί κι' ἀμπλάστρωτοι ξωμάχοι,
ἀπλοὶ ἀλλά ὄνειρώδεις καί "ἀλαφροίσκιωτοι". Καί σά νά κατάλαβαν κι'
αὐτοί τό μυστικό του. Ποῦ ἡ μαθηματική του ἀξία μέ τήν ἀπόδειξη καί τό
μεγαλεῖο του ὅλο. Καί τό κατάλαβαν γιατί τοῦτοι ἤξεραν, κι' ἦταν καί στά
κομμάτια χαραγμένο ὅτι χαρά καί λύπη, ζωή μέ θάνατο, πᾶνε μαζί· εἶν' α-
δέρφια, βγαίνουν ἀπό τήν ἴδια κοιλιά. Κερνιόνται σε ποσότητα ἴση ἐδῶ στή
γῆ. Κι' ἓνα μ' ἓνα κάνει δύο ἐδῶ. Ὅχι μηδέν σέ κάποια "κόλαση" κι' ἔντεκα
σέ κάποιον "παράδεισο" τάχα. Κι' ὅταν ὁ ἄνθρωπος πεθαίνει, πεθαίνει ὀρι-
στικά, ἴδιος δέν ξαναγίνεται καί τέτοιους λογαριασμούς δέν ἔχει.

¹⁹¹ Μάρκος Αὐρήλιος, *Τά εἰς Ἐαυτόν*.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Καί νά πόσο ειλικρινά και φυσικά τά εξέφραζε αὐτά ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος μέ τό δημοτικό του τραγούδι:

*Όταν στερέψει ἡ θάλασσα καί γίνει περιβόλι
ὅταν θά κάμει ἡ ἐλιά κρᾶσί καί τό σταφύλι λάδι
τότε νά περιμένουμε νά ῥθοῦν ἀπό τόν Ἄδη.*

Μάλιστα τίς θρησκευεῖς πού τοῦ μιλοῦσαν "γιά μετά θάνατον ζωή" -γιά νά περιοριστοῦμε μόνο στό χριστιανισμό- καί τόν φαρμάκωσαν κυριολεκτικά, βρίσκει τή δύναμη νά τίς ἀναγελάσει (βλαστημάει θά μάς ποῦνε δυστυχῶς οἱ "θεολόγοι" καί μερικοί "φιλόλογοι-λαογράφοι", δυστυχῶς πάλι -στρατηγοί τοῦ ἐξολοθρευμοῦ).

*Γιά πές μου, πές μου μάτια μου ποῦ τόπιες τό φαρμάκι;
Ἄν τόπιες μέσ στήν ἐκκλησιά νά μὴν τήν προσκυνήσω.*

Ποιός σέ κοροΐδεψε δηλαδή, ποιός σέ φαρμάκωσε λέγοντάς σου ὅτι ὅταν πεθαίνεις δέν πεθαίνεις, ἀλλά ζεῖς καί προσδοκᾷς "ἀνάστασιν νεκρῶν";

Καί κοίτα νά δεῖς τί κάνει. Πόσο ειλικρινῆς εἶναι. Δείχνει, ὀνοματίζει, ἀποκαλύπτει τό δράστη τῆς ἀπάτης. Τήν ἐκκλησιά (ὄχι τήν ἐκκλησία τοῦ δήμου).

Ἀλλά σοῦ εἶπα ὅτι καί μερικῶν τά μάτια εἶχαν ζωμείνει στά δάση / καί τ' αὐτιά τους εἶχαν κυλήσει στό ρυάκι.

Ἐτοῦτοι τί κάνανε; Ἀπό τά ἐρείπια τοῦ ναοῦ ὀδηγημένοι μπόρεσαν κι' ἀνασκάψανε ὀλόκληρη τή φυσική καί τήν ἀνθρώπινη ἱστορία κι' ὀλόκληρο τόν πολιτισμό τοῦ ἀνθρώπου. Κι' ἕνας ἔκραξε:

*Ἐνα σου δάκρυ δος μου να σβήσω τον καημό
Τα βάσανα του κόσμου δεν ἔχουν τελειωμό.*

(Νίκος Γκάτσος, *Φαρμάκι τα γεράματα*)¹⁹²

Κι' ὁ Ἄλλος ἀποκρίθηκε:

...ὅλα χάνονται, σαν νάταν μάταια ὅλα, σαν νάταν περιττά πράγματα, περιττές πράξεις, περιττοί ενθουσιασμοί, φρούδα ὄνειρα, αφοῦ και ο πλούτος και η

¹⁹² Γκάτσος Νίκος, «Φαρμάκι τα γεράματα» στην ιστοσελίδα http://www.stixoi.info/reports/song.php?song_id=17805 (14.6.2020).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

*δόξα και η θέληση και η πίστη στη ζωή φθάνουν σιγά σιγά και μένουν στην
άκρη και χάνονται. Όμως δεν τελειώνει ποτέ ο δρόμος, που
δεν ξέρουμε πότε τελειώνει! Και μια και ήρθαμε στον κόσμο, κι
είν' πάνω μας νικήτρα πάντων η φύση...ας κοιτάξουμε, σαν άνθρωποι προικισμένοι με τον λόγο, να βρούμε την ομορφιά στην σχέση μας με την ζωή, που
μας σώζει...* (ο Δάσκαλος, σσ. 426-427)

Καί:

*...τό στόλισμα ποΰκαμναν οί γυναίκες στή νεκρή ήταν στολίδι καί τής δικής
τους ψυχής. Τό πανηγύρι αυτό τοῦ θανάτου ἄρχισε νά μή διαφέρει
-μέσα στό νοῦ του- ἀπό τό ἄλλο τής ζωῆς, καί τό κλάμα τοῦ πονεμένου ἔχει
τήν ἴδια λάμψη μ' ἐκεῖνο τοῦ χαρούμενου....* (Κίταλα, σ. 143)

Καί:

*...Τόν εἶδες καμμιά φορά νά φυτεύει; Ἀνοίγει ἕνα λακκουδάκι στρογγυλό κι'
ἀποθέτει τό κουκουτσάκι τής καρπουζιάς προσεχτικά. Κι' ἀργότερα ὅταν τό
φυτουδάκι ἀπλώνει μιά παλαμούλα μωροῦ τά φυλλαράκια του, τοῦ ρίχνει λίγο
νεράκι κι' ὕστερα τοῦ πασπαλίζει λίγο ξερό χωματάκι σάν ἀλεύρι πάνω καί
τοῦ λέει χαϊδολογώντας το, χάντε χαρώσε κοκονίτσα μου, μεγάλωσε! Κι'
ὕστερα ὅταν κόψει τά καρπούζια καί τά βγάλει στέκεται συλλογισμένος. "Μέ
τάγισες, μέ χόρτσες" τής λέει. Σέ χαϊδεύα μικράκι, τώρα...ζεκουράσου.*
(Κίταλα, σ. 104)

(Βλέπε τή φράση πού: τό φυτουδάκι ἀπλώνει μιά παλαμούλα μωροῦ τά φυλλαράκια του καί βλέπε ποίηση. Αυτό δέν εἶναι εἰκόνα. Δέν εἶναι λυρισμός. Εἶναι ἐνότητα ζωῆς, κοινωνίας, συνδέσμων ἀνθρώπου-φύσης). Καί οἱ σημερινοί «παιδαγωγοί» διδάσκουν νά μή χρησιμοποιοῦμε στά παιδιά ὑποκοριστικά.

Καί:

*...Εἶναι τόση ἡ ἀγάπη μου γιά τόν οὐρανό πάνω μας κι' ἀπάνω ἀπ' τά
βουνά...ἀνάμεσα στά ὅποια πιάστηκα σάν ψυχή καί δημιούργησα τήν οὐσία
μου σάν ἄνθρωπος, πού ἄν κάνω λίγο πιό πέρα θά πάθω ὅ,τι μιά ἐλιά
ἄν τήν ξεριζώσεις γιά νά τήν πᾶς μέσ στόν κάμπο...* (Κίταλα, σ. 616)

Καί:

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

...Ἡ μύγα κάθισε στήν ἄκρη τοῦ ματιοῦ του (τοῦ ἐτοιμοθάνατου). Τήν ἔδιωξε μέ μιά ἀδύνατη κίνηση κι' ἐκείνη ζανάρθε.

-Ἀπάνω μου θά κάτσεις γιά πάντα! Ἀπάνω μου! Περίμενε ἕνα δευτερόλεπτο, ἕνα μιζαρούλι, ἕνα! ἕνα! ἔβγαλε μιά στερνή φωνή ὁ Κλοστής κι' ἔγειρε τό κεφάλι. Ὁ Κλοστής ἀπό αὐτή τή στιγμή εἶχε π ἄ ψ ε ι ν ἄ ὑ π ἄ ρ χ ε ι...

(Κίταλα, σ. 683)

(Ὅχι "ἔφυγε γιά τόν παράδεισο". Νά γιατί σοῦ εἶπα ὅτι ἀνασκάφτει ὅλη τή φύση καί τήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποκρυπτογραφεῖ τή γραφή τῆς σοφίας. Καί βιάζομαι νά προσθέσω: Κι' ὅλη τή φύση καί τήν ἱστορία τῆς τέχνης ταυτόχρονα).

Ἡ φυσική πραγματικότητα στό ἔργο τοῦ Βαρέλη δέν εἶναι μόνο πιά δυνατή ἀπ' ὀ,τιδήποτε, ἀλλά καί πολύ πιά ἔξω ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἠθική. Βλέπει σάν τούς ἀρχαίους προγόνους Του τά μεγάλα βάθη. Μᾶς δίνει τό αἰώνιο, ἐκεῖνο πού ἀντέχει κι' ἀφορᾷ ὅλους τούς ἀνθρώπους μέ μιά τέχνη πού φέρνει μέσα της τήν ἀναπνοή τῆς ψυχῆς τῆς φύσης.

Μέσα βεβαίως στή φύση τοῦ ἀνθρώπου πού ἀνασκάφτει καί ἡ ἀνθρώπινη ψυχή. Ἀλλά ποιός θά τολμήσει νά ἐπιχειρήσει νά πει πῶς ἀνιχνεύει τήν ἀνθρώπινη ψυχή ὁ Ποιητής;

Ἀνάσκαψε λοιπόν ὅλη τήν ἱστορία καί τή φύση τοῦ ἀνθρώπου, καί φώναξε καθαρά ἐκεῖνο πού βρῆκε. Θέλοντας νά προσφέρει μόνο. Κι' ἦταν *χαρά του νά σκορπᾷ καί λύπη του νά παίρνει*. Νά προσφέρει τή μεγάλη του προσφορά: Νά κάνει τόν ἄνθρωπο νά σηκωθεῖ νά ἰδεῖ τό φυσικό του.

Θά τό πετύχει; Ὅχι μπορεῖ νά εἰπεῖς. Ὅχι σοῦ λέω κι' ἐγώ. Γιατί; Γιατί τό ὑπέροχο, ἀδερφέ μου, σηκώνει χαλασμό. Ἄν τό ὥραιο σήκωσε πόλεμο πού κράτησε δέκα χρόνια -καί "ὥραία" ἦταν μόνο ἡ Ἑλένη, γιά τήν ὁποία ὁ Ὅμηρος τό ἐπίθετο, ὡς γνωστόν, μόνο γι' αὐτήν τό χρησιμοποιεῖ, καί μόνο μιά φορά, καί λέει ὅτι ὄχι μόνο δέν γεννήθηκε ἴσαμε τά σήμερα τέτοια γυναίκα σάν τήν κόρη τοῦ Δία, ἀλλά ἀποκλείεται νά γεννηθεῖ καί στό μέλλον-συλλογίσου τί ἔχει νά γίνει μέ τό ὑπέροχο καί πόσο θά κρατήσῃ ὁ χαλασμός.

Γιατί τῶπαμε καί παραπάνω. Οἱ ἄνθρωποι δέν τό ἀντέχουν τό ὑπέροχο. Ἐδῶ δέν ἀντέχουν ἄλλα, ἀπλά πράγματα, καί προτιμᾶνε τά ἔτοιμα. Δέν θέλουν νά ταλαιπωρηθοῦν. Ὁ Θουκυδίδης τῶλυσε αὐτό τό πρόβλημα. Κι' ἄς ταλαιπωρήθηκαν ἄλλοι καί μᾶς τᾶδωσαν ἔτοιμα. Θέλει ζήτηση συνεχῆ κι' ἀπό μᾶς γιά νά διαφυλαχτεῖ. Κι' ἐπιτέλους. Αὐτός

...ἔβαλε τό τέτζερη στή φωτιά. Ἄς πάρουμε κι' ἐμεῖς τό κουτάλι ν' ἀνακατέψουμε,

(Κίταλα, σ. 680)

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

όπως είπε παραστατικότητα. Έλα μου όμως πού δέν απλώνουμε νά πιάσουμε ούτε τό κουτάλι: Χώρια πού πολλοί, και οί πιό "άρμόδιοι" τουῖτοι, αντί νά δείξουν τή φωτιά μέ τόν τέτζερη, φροντίζουν νά κρύβουν τήν ύπαρξη, φωτιάς και τέτζερη, μέ τή μουγγαμάρα τους (συνωμοσία σιωπῆς τό λένε οί γραμματισμένοι). Και δέν μιλω για σᾶς τούς άρμόδιους εκεί κάτω στά Δωδεκάνησα. Έσεῖς κάνετε τό καθήκον σας και μέ τό παραπάνω. Αλλά για τούς ύψηλά ίσταμένους, εκείνούς πού, αντί νά καθοδηγοῦν, σαλαγοῦν τόν κόσμο, από Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο και πάνω "άρμόδιους" μέχρι ύπουργεῖα πούχουν διορίσει τήν άναισχυντία μέ τήν τύφλα γενικές οίκονόμους και κανουνε κουμάντο.

Κι' ακόμα γιατί εῖναι τόσοι οί τόννοι τῆς λάσπης και τά σκουπίδια πού μᾶς ἔχουνε πλακώσει και τόσα τά δηλητηριώδη άέρια πού βγάζουν κι' ἔχουν πέσει και τόσα λύμματα στή θάλασσα τοῦ Σαρωνικοῦ μέχρι Κορινθιακό, κι' εῖναι και κλειστή, ὥστε φαίνεται άπίθανο νά μπει ὁ Ατλαντικός -δίχως νά γίνει χαλασμός κόσμου- και νά σηκώσει φουρτούνα τόση πού νά τά καθαρίσει. Εῖναι τόσο μεγάλη ἡ δύναμη και ἡ πίεση στήν ψυχή και τό νοῦ μας από τά λασπώματα αἰώνων -πές τα και παράδοση δέν μ' ενοχλεῖ καθόλου- από τή βρεφική μας ἡλικία και για αἰῶνες, ὥστε ἔχουν μεταβληθεῖ τά κύτταρα τοῦ μυαλοῦ μας, σάν τούς ἡρωϊνομαμεῖς πού τό σκληρό ναρκωτικό ἔχει αλλάξει τά νευρικά τους κύτταρα και δέν επανέρχονται ποτέ, δέν γίνονται καλά ποτέ ὅσες "στροφές" και "ἐξόδους" ἄν στήσουμε (τόν κόσμο δουλεύουνε οί δεξιοτέχνες τῆς άπάτης, τῶν στρατηγικῶν και τῶν στρατηγημάτων- για τούς πολιτικούς λέω) κι' ὅσες χοῦφτες ὑποκατάστατα τύπου μεθαδώνης κι' ἄν τούς ποτίσουμε.

Για ὅλους αὐτούς τούς λόγους κι' ἄλλους ακόμα κι' ἐγώ σοῦ λέω ὅτι τελικά δέν θά κατορθώσουν, μέ τή φωνή και τά ἔργα τους, νά σηκωθεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἰδεῖ τό φυσικό του, ὅπως δέν τό κατόρθωσαν και τόσοι ἄλλοι γενναῖοι και τίμιοι. Και γι' αὐτό οί ἀληθινοί ποιητές εῖναι μόνοι, ἐφταμόναχοι στόν κόσμο. Ζύγισε ὅμως ἄν μπορεῖς Φραγκογιαννοῦ μέ Παπανικολάου ἢ Φλέμγκ.

Εῖπα πολλά. Λόγια πολλά. Κι' ὄχι τίποτα οὐσιαστικό ἢ ἄγνωστο σέ σένα. Και κούραση σοῦ ἔφερα. Νομίζω ὅμως ὅτι ἀπαντήθηκε ὡς ἕνα βαθμό, τό ἐρώτημα πού τέθηκε, ἄν δηλαδή ὑπάρχει βαθύτερος λόγος, πού, σ' αὐτό τό ποῖημα, τά ἐντελῶς ἀντίθετα μεταξύ τους, βρίσκονται μαζί. Κι' ακόμα γιατί προηγῶνται τά: *Ούτε πού ούτε πότε. Ούτε πώς και γιατί*, ἀφοῦ ταυτόχρονα ἐδείχθη ὅτι ἡ σχέση, ὁ ὅρος τοῦ ἐρωτήματος, "ἐντελῶς ἀντίθετα" εῖναι λάθος. Τό ἔδειξε, τό ἀπέδειξε δηλαδή, ὁ Ποιητής πού πέτυχε νά κρατήσῃ τό

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ένιαιο από τὰ χωριστά. Καί μάλιστα χρησιμοποιώντας λέξεις τόσο άπλές καί συνηθισμένες, ώστε ή γλώσσα του στή λιτή της μορφή, θάλεγα άσκητική, νά άποδίδει τόσα πολλά για ένα τεράστιο θέμα μ' ένα ποίημα συντομότατο. Καί νά ξέρεις ότι ή γλώσσα, πού ό Ίδιος κατέχει, χειρίζεται καί άξιοποιεί τέλεια -ό Βαρέλης δέν τή χειρίζεται άπλώς τή γλώσσα- δέν είν' εκείνη πού κάνει τόν μεγάλο Ποιητήν. Άν ήταν έτσι οί μεγαλύτεροι ποιητές θά ήσαν οί ρήτορες καί οί γλωσσολόγοι.

Καί μ' αυτές τίς λέξεις, σ' ένα ποίημα-επίγραμμα κατόρθωσε νά δώσει τόσα πολλά. Καί στόν καθένα νά καταλαβαίνει τό μέγα μυστικό, τό μέγα νόημα, τήν παρουσία μέσα στήν άπουσία. Νά άποκαλύπτει τό πᾶν τής ανθρωπότητας, αγγίζοντας τήν άρρητη ούσία τοῦ κόσμου, πού για νά τά εἰπείς αυτά δέν φτάνουν πενήντα κι' έκατό βιβλιοθήκες τής Αλεξάνδρειας κι' άμφίβολο άν θάχεις πεί καί τίποτα.

Αυτός εδῶ ό κόσμος, ό κόσμος μας, εἶναι, καί ό *άντιλαλόν τά έρωτήματα τής άγωνίας μας*, καί ίδιος μ' εκείνον πού *δεν έχει προς τα εκεί προσδοκίες*.¹⁹³ Καί τά μέν καί τά δέ τά θέτει ό ίδιος κόσμος, ό όντας κόσμος, ό μοναδικός, ό ένας καί χωριστός καί ένικός. Ό Νόμος.

Κι' ό θάνατος; Δέν είν' ό τελικός νικητής; Ό θριαμβευτής; Δέν μᾶς λέει κάτι τέτοιο. Οὔτε χαρακτηρισμό κάνει, οὔτε άποφαίνεται, οὔτε επίθετο χρησιμοποιεί. Οὔτε καί λέξη από 'κεινες πού ξέρουμε, τίς συνηθισμένες, όπως "άγνωστος κόσμος", "κάτω κόσμος", "άβυσσος", "άχάνεια", "έξαφάνιση", "άπειρος χρόνος", "αίωνιότητα", "τέρμα", "μηδέν", "άλλη κατάσταση" καί τά όμοια. Οὔδέ καν τή λέξη θάνατος.

Έτσι δέν μπορούμε νά πούμε ότι ό θάνατος εἶναι θριαμβευτής. Καί τό έρώτημα πού έκανα εἶναι ψευδοερώτημα. Δέν προκύπτει από τό ποίημα. Αντίθετα, θάλεγα, εκείνο πού προκύπτει εἶναι ότι κανείς δέν θριαμβεύει σέ κάτι πού εἶναι προκαθορισμένο νά γίνει έτσι. Δέν πέφτει ό Ποιητής σέ τέτοια λάθη, όπως εμεῖς. Οὔτε καν τοῦ περνάνε άπ' τό μυαλό τέτοιες άτιμίες. Μένει πάναγνος σάν τό μικρό παιδί καί σάν τό Νόμο πού φέρει μέσα του καί πού δέν τόν έφτιαξε άνθρωπος. Καί φτιάχνει έτσι έναν Έρμη πού από τή μιά μελαγχολεί κι' από τήν άλλη δείχνει σά νά πά νά χαμογελάσει ή παρειά του. Αλλά ENAN Έρμη!

Έδώ κανονικά θάπρεπε νά σταματήσω. Για νά μή σου εἰπῶ ότι τό φρόνιμο θά ήταν νά εἶχα σιγήσει έντελῶς, αφήνοντας τά πράγματα νά μιλήσουν στή σιωπή τους μόνα τους μέσα μας. Όμως τήν έκανα τήν άπερισκεψία, πού βγήκε άπ' τή χαρά πού μουδωσε ό ποταμός πού έρχεται καί πηγάζει *Εκ*

¹⁹³ *Εκ Βαθέων*, "Το σμάρι", σ. 151.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

βαθέων, και πού δέν ξέρω αν είναι ακριβώς χαρά. Πού βγήκε από τόν Έρμη πού χαίρεται και μελαγχολεί.

Άφου λοιπόν τήν έκανα ως τήν ολοκληρώσω, όποια και νά'ναι. Άκόμη και ή άπερισκεψία, δέν πρέπει μου φαίνεται νά μένει μισή. Άκόμη και τά "άφελή" πού ένα παιδί λέει ως τ' αφήνουμε νά τά τελειώνει, λέει ο Δάσκαλος.

"Υστερα σου είπα ότι για τό ποίημα αυτό δέν υπάρχουν ζυγοί νά τό ζυγίσουν, μέτρα νά τό ύπολογίσουν και θερμομέτρα νά τό θερμομετρήσουν. Κι' αυτό εξακολουθεϊ μου φαίνεται νά είναι ακόμα μετέωρο και θέλει νά γίνει έμπεδο, νά πατήσει.

Και πρώτα-πρώτα, φίλε μου Κωνσταντίνε, τολμάς νά επιχειρήσεις, ν' αποπειραθείς νά μετρήσεις άπόσταση, άφετηρία τέρμα -και πού θά τά βρείς νά τά σημειώσεις;- όταν γνωρίζεις ότι τούτο είναι επίταφιο επίγραμμα για τό παιδί Του;

Τ' άντέχεις τό φως του καταμεσήμερου μέσα στά μεσάνυχτα; Τά *νυχτερινά φέγγη* πού λέει ο Πλάτων τ' άντέχεις; *Ή τό φαινότατον έρεβος* του Σοφοκλή στον Αϊαντα, τ' άντέχεις και τούτο; (Τώρα, αυτή τή στιγμή, νά, Τόν έχω μπροστά μου. Μέ τά μάτια μου Τόν βλέπω και Τόν άκούω διδάσκοντα. Κάνω και συγκρίσεις και βουρκώνω. Μ' άλλους δασκάλους, μ' άλλους ποιητές μεγάλους. Άσε τίς συγκρίσεις, βιάζω τόν έαυτό μου, κι' άκουε. Άκουε τή διδασκαλία Του και δάκρυσε).

Τά μεσάνυχτα εϊν' ο θάνατος του παιδιου Του και ο δικός Του θάνατος. Γιατί τό παιδί μας είμαστε έμείς, είναι προέκταση του έαυτου μας. Και μάλιστα διπλά και τριπλά μεσάνυχτα. Σταματημένα εκεί στά μεσάνυχτα, και τό ρολοϊ νά μήν προχωρεί για Τόν πατέρα. Διότι έδω έχουμε κι' ανατροπή του Νόμου και τής τάξης. Τής τάξης πού είναι τό παιδί νά φροντίζει για τόν πεθαμένο πατέρα του, κι' ο πατέρας νά συνεχίζει νά ζει στό πρόσωπο και τή μνήμη του παιδιου, κι' όχι τό αντίθετο. Κι' όμως ο Ποιητής δέν έστιάζει ούτε σ' αυτό κι' έτσι δέν δημιουργεί καμμιά τραγική κατάσταση.

Έ, λοιπόν, τή στιγμή αυτή του θανάτου του παιδιου σου, του θανάτου σου, μπορείς νά κρατήσεις τά μάτια σου άνοιχτά σάμπως νάταν καταμεσήμερο, νά δείς τήν πραγματικότητα ολοπρόσωπη, τήν αλήθεια ολοπρόσωπη και νά είπεις τώρα είναι μεσάνυχτα;

Κι' αν άντέχεις νά τ' άκους, όπως έμείς τώρα ως τρίτοι, νά πράττεις κιόλας, νά είσαι τό κεντρικό πρόσωπο τής τραγωδίας, νά είναι πράγματι τό παιδί σου και νά πράττεις, άντέχεις; Γιατί άλλο νά μās ειποϋνε ότι κάποια μέρα μπορεί νά μās φέρουν τό παιδί μας πεθαμένο κι' άλλο νά τό φέρουνε πραγματικά. Σ' αυτή τή βάση ν' απαντήσουμε τίμια.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Κι' αυτή ακριβώς τή στιγμή νά είσαι τόσο τίμιος και ειλικρινής, τόσο αξιοπρεπής, δυνατός και γενναίος, χωρίς λόγο παρηγορίας κανέναν, ούτε και για τόν έαυτό σου. Ούτε νά τόν τραγουδάει τόν πόνο Του. Κι' ό πόνος όταν τόν τραγουδάς μικραίνει, γλυκαίνει, αντέχεται. Αύτός όμως δέν τόν τραγουδάει, σάν τόν Παλαμά ἄς ποῦμε, ἢ σάν τόν Ζαλοκώστα. Τόν παίρνει όλόκληρον και τραγουδάει τό Νόμο τοῦ σύμπαντος, δίχως λόγο γλυκασμοῦ ἢ λόγο θλιμμένον πού ἀπαλαίνουν τά μάτια.

Ἐ, λοιπόν, φίλε μου, νά είσαι ἀπολύτως βέβαιος ὅτι ἀφοῦ ὁ Βαρέλης δέν λύγισε μπροστά στήν κοροϊδία ἐδῶ, δέν κοροϊδεψε πουθενά-πουθενά. Κι' ἄν κάποιος σου εἰπεῖ ὅτι τό κάνει ἀπό στωϊκότητα γιά παράδειγμα, ὅτι ἐδῶ ἔχουμε στωϊκότητα τοῦ Ποιητή, γνώριζε ὅτι δέν μπορείς νά ἐξηγήσεις τά εὐαγγέλια Του μέ βλαστήμιες. Ἄστους νά λένε γιά στωϊκότητες· Ζουδάκια εἶναι και νά ζήσουν θέλουν.

Κι' ἀκόμα γνώριζε και τοῦτο. Ὅλες οἱ τέχνες, ὅλη ἡ λογοτεχνία, ἡ φιλοσοφία, ὅλα τά μεγάλα τέλος πάντων, κι' ἄν μείνουν μεγάλα τά ἴδια και οἱ δημιουργοί τους, θά κριθοῦν ἀπό τό ἄν και πῶς στοιχίζονται ἀπέναντι τοῦ θανάτου. Ἡ στοίχιση ἢ ἡ μή στοίχιση μέ τό πῶς ἀπέναντί του, σου δίνει ἢ δέ σου δίνει τέχνη. Στοίχιση και στοίχημα. Πόσοι ἀπό τούς παλιότερους και τούς σημερινούς τό μποροῦν; Ἐ, λοιπόν, δέν εἶναι μεγάλοι.

Κι' ὄχι μόνο δέν κοροϊδεψε οὔτε τόν έαυτό Του οὔτε κανέναν, οὔδέ τό καταδέχτηκε, ἀλλά ταυτόχρονα, μέ τούς πέντε πρώτους στίχους τοῦ ποιήματος, κυριολεκτικά ἐγκαλεῖ ὅλους ὅσους μέχρι σήμερα στήσανε τήν ψεύτικη εἰκόνα πού ἔχει ὅλο σχεδόν τό ἀνθρώπινο γένος γιά τά πράγματα ὅλα και τή βαθύτερη οὐσία τους.

Και ἀποδεικνύεται περίτρανα ὅτι ὁ Ποιητής Αὐτός ἔζησε ὅλη τή ζωή Του, ἐνενήντα ἐτῶν σήμερα, ζωντανός, ἀκούγοντας τόν ἀνασασμό τοῦ συμπαντικοῦ Νόμου. Ἐχει βαθειά συνείδηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἀπό παιδί κι' ὅλες οἱ πράξεις Του ζυγίζονται πάνω σ' αὐτή τή γνώση. Ἐκεῖ πού οἱ πολλοί πιστεύουν ὅτι εἶναι αἰώνιοι (αὐταπατόμενοι) και τό σύνολο σχεδόν ἐπιμένει νᾶχει μιᾶ ἐλπίδα ἔστω ὅτι ὁ ἄνθρωπος πεθαίνοντας δέν πεθαίνει και δέν χάνεται ὀριστικά, Αὐτός, σάν τό Σωκράτη γνωρίζει, ὅτι ὑπάρχει φαρμάκι, και δέν τό γνώρισε λίγο πρὶν σηκώσει τό κύπελλο και πιεῖ τό περιεχόμενο.

Μήν τρέφουμε αὐταπάτες, "φροῦδα ὄνειρα" ὅτι ὁ Χριστός ἄς ποῦμε, εἶδε τό σταυρό γιά πρώτη φορά όταν τόν σήκωσε ἢ όταν ἦταν πάνω του καρφωμένος, "καθηλωμένος" τή Μ. Παρασκευή. Ὁ Χριστός ἐγνώριζε ὅλη Του τή ζωή ὅτι ὑπάρχει Μ. Παρασκευή κι' αὐτή καθόριζε τίς πράξεις Του κι' αὐτό μᾶς εἶπε. Τυχαία λές ἔγινε ἡ βᾶσανος (σταυρός) σύμβολο; Και λέω τώρα, πῶς ἄν ἐμεῖς σήμερα, εἶχαμε κρατήσει κάτι ἀπό τό πνεῦμα Αὐτοῦ τοῦ

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

άνθρώπου, ή μεγαλύτερη γιορτή μας -πού δέν είναι γιορτή ὅπως ξέρουμε τίς γιορτάδες- δέν ἔπρεπε νά εἶναι ἡ Ἀνάσταση γιά μᾶς τούς "Ορθόδοξους" καί ἡ Γέννηση γιά τούς ἄλλους, τούς "Καθολικούς", ἀλλά ἡ Μ. Παρασκευή πού στέκεται στό ἀνάμεσα καί γιά τούς μέν καί γιά τούς δέ. Καί ἡ ἡμέρα πού ὁ Σωκράτης ἤπια τό κώνειο, ἄν εἶχαμε κρατήσει κάτι κι' ἀπ' Αὐτοῦ τό πνεῦμα, "τά συνήθεια".

Ἀλλά ἐμεῖς πήραμε στραβό δρόμο. Ὅλα τοῦτα τά διαστρέψαμε κι' ο *ε-γκέφαλος δε γυρίζει πίσω*. Καί νά τά πανηγύρια, νά ἡ εὐμάρεια γιά τούς λίγους, καί ἡ *ανθρώπινη πλεονεξία εἶναι σπουδή, εἶναι πράξη ἐξ ἀπό κάθε νόμο της φύσης...*,¹⁹⁴ νά καταδικάζει τούς πολλούς καί τά παιδιά τους νά μή χαροῦν τόν ἥλιο· νά μήν ἀγγίζουν τό δῶρο τῆς ζωῆς, "τό μέγα καλό καί πρῶτο", πού δέν ξέρουμε ποιός καί γιατί τό χάρισε.

Κι' ἐκεῖ πού ὄλοι ἐμεῖς κοροϊδεύουμε τούς ἑαυτούς μας καί γιά νά μή βλέπουμε τό φυσικό μας πρόσωπο πιάσαμε καί τό βάψαμε καί μπογιατίσαμε πλαστικές μπογιές πολύχρωμες καί τόν καθρέφτη, καί βλέπουμε, ἄν τό βλέπουμε καί καθόλου, τό πρόσωπό μας πίσω ἀπό κάτι ψιχεδελικά σχήματα, Αὐτός καθρεφτίζεται στό φῶς τοῦ ἡλίου μέσα καί σ' ὅ,τι τοῦτο δημιουργεῖ στή φύση, στή ζωή. Πού τήν κοίταξε βαθειά στήν καρδιά της καί τό νομοτελειακό της Νόμο τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου.

Καί τούς χαιρετισμούς Του τούς στέλνει στόν ἥλιο, στούς ποταμούς, στούς ἀνέμους, στό πέλαγος, στά πλάσματα τῆς φύσης, τά φυτά καί τά ζῶα, τούς βοσκούς, τούς ξωμάχους, τούς θαλασσινοῦς. Κι' ὄλες οἱ προσφωνήσεις Του, παναγιώτατοι, σεβασμιώτατοι, ἐντιμώτατοι, ἐξοχώτατοι, λογιότατοι, γενναιότατοι, μεγαλειώτατοι, μακαριότατοι σ' αὐτούς ἀπευθύνονται μέ περήφανο σεβασμό. Καί νά:

...Νά πάω κάπου πού νά φωνάζω καί νά τραγουδάω χωρίς νά μ' ἀκούει κανένας, χωρίς νά μάρωτάει κανένας. Ἀπαράλλαχτα ὅπως δέν ἀρώτησε κανένα ἡ βροχή καί ἡ βροντή πού ἦρταν νά λούσουν τόν κόσμο... (Κίταλα, σ. 73)

Νά:...Δέν ἤθελε γυαλιά στά κοντόθωρα μάτια του, μόνο καί μόνο γιά νά μή στερήσει τήν ψυχή του ἀπό τήν οὐσία τοῦ ἑαυτοῦ του... (Τή βάρκα του δέν ἤθελε νά τή μερεμετίσει.)

Νά:

¹⁹⁴ *Εκ Βαθέων*, "Ο TEMPORA Ο MORES", σ. 40.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

*...πρὶν τὰ βάλει στό ἀλέτρι τὰ φιλοῦσε καὶ μιλοῦσε μαζί τους (μέ τὰ ζά του).
Σκεφτόταν τό χῶμα, πού τοῦ ἀνοιγε τὰ σπλάχνα κι ἐριχνε τό σπόρο γιά νά
προσδοκᾷ καί νά δίνει σέ κάθε ἀναγκεμένο...* (Κίταλα, σ. 142)

Νά:

*...Ἔχει καλύτερο πρᾶμα στόν κόσμο ἀπό τό ν' ἀνακουφίζει ἄνθρωπος
ἄνθρωπο; Ὅσο ἀπό χωρατά, παιγνιδίσματα κι ἀλαφρόλογα; Παντοῦ γίνονται
αὐτά. Ξεφόρτωσε τότε τὰ λουλούδια ἀπό τό χῶμα κι ἀπ' τή μυρωδιά τους!...*

Καί

*Μοῦ λέτε σεῖς γιατί πονῶ καί λέω και τραγούδια
Γιατί δέ λέτε καί στή γῆ νά μὴ βγάξει λουλούδια;*

Καί πού ἐκτός τοῦ ὅτι ἡ πιό γενική Του φράση ἀντιστοιχεῖ σέ συγκεκριμένη ἐποπτεία, πού τό ξανάπαμε, ταυτόχρονα ὑποβάλλει ἀγωγή σ' ὅλους τούς νο-θευτές καί παραποιητές, πού ἐνῶ δέν ἔχουν καμμιά ἐξουσιοδότηση ἀπό που-θενά κι ἀπό κανένα τῆς φύσης -καί μόνος φορέας ἀξίας μέ ἀναπαλλοτρίωτα δικαιώματα εἶναι ἡ ἴδια- αὐτοί, σφετεριζόμενοι, παραχαράσσουν ἢ καί ἐξ ὑπαρχῆς κατασκευάζουν ψεύτικα, ἀντί αὐθεντικά, στά ἐργαστήριά τους, μέ μόνο σκοπό νά ἐξαπατήσουν καί νά κονομήσουν.

Καί προκειμένου γιά τό μέγα θέμα τοῦ θανάτου -πού ἐδῶ κι ἄν ἔχουν κατασκευάσει ψεύτικα καί ἐξ ὑπαρχῆς μολονότι τό αὐθεντικό καί τό γνήσιο τῶχον μπροστά τους- μ' ἐκεῖνα τά:

*...οὔτε πού οὔτε πότε. Οὔτε πῶς και γιατί.
Ἡ πόρτα ἐκεῖνη δεν κρούεται. Οὔτε ανοίγει.
Και δεν θ' ανοίξει ποτέ...*

(*Ἐκ Βαθέων*, "Το σμᾶρι", σ. 151)

τρεῖς στίχους ἀληθινά Πινδαρικούς (...ἐπάμεροι, τί δέ τις; τί δ' οὐ τις; σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος,¹⁹⁵ πού ἐξηγοῦν: τῆς στιγμῆς εἶμαστε, τί εἶναι κανεῖς; τί δέν εἶναι; σκιά ὀνειρου) καί φωνή ὀμηρικοῦ ἥρωα, *τρίς ἴακχε*, τρεῖς φορές χού-γιαξε πάνω ἀπ' τό φρύδι τοῦ γκρεμοῦ καί τῆς ἀβύσσου, "οὔτε, οὔτε, οὔτε" κι ὁ τόπος σείστηκε. Καί χαντάκωσε ὅ,τι σκάρτο παλιοῦλικό ἄδειασαν στά

¹⁹⁵ Πίνδαρος, *Πυθιονίκαις*, 8. 95-96.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

άνθρωπινα κεφάλια και τις ψυχές οι άρχιπατεῶνες κι' αυτούς μαζί. *Τρίς* *ἴακχεν* κι' αναποδογύρισε τά πάντα, σάν τόν Αχιλλέα πάνω ἀπ' τήν τάφρο. Ἄρματα, ἀρματηλάτες, στρατηγοί, στρατιώτες, μηχανικοί, ἀρχιεργάτες, ἐργολάβοι, ἀρχιτέκτονες κι' ἀρχιτεκτόνισσες, ἀνυψωτικά μηχανήματα, γερανοί, προωθητήρες, ὄδοστρωτήρες, σφυρόμυστρα, ντενεκέδια μέ πλαστικά χρώματα, κάδοι, καί πιά πέρα ἐργοστασιάρχες κι' ἐργοστάσια παραγωγῆς ὄπλων, "ἐξυπνων" βομβῶν, πυραύλων, "ἀοράτων" ἀεροπλάνων, διαμεσολαβητές, προμηθευτές, μεσίτες, διεκπεραιωτές, παράγοντες, χρηματιστές καί χρηματομεσίτες, ...νταβατζήδες, πορνοβοσκοί, πουτάνες, παράσιτα, μικροδιεφθαρμένοι, μεγαλομαφιόζοι, βαρῶνοι, ὄνοι, ὅλα τ' ἀνάσκελα.

Ἴδου γιατί εἶπα ὅτι μέ τό ποίημα αὐτό πάνω, σπᾶνε, διαλύονται ὅλοι οἱ ζυγοί κι' ὅλα τά θερμόμετρα.

...Ἡ πόρτα ἐκεῖνη δεν κρούεται. Οὔτε ανοίγει.

Και δεν θ' ανοίξει ποτέ.

Δεν ἔχει προς τα ἐκεῖ προσδοκίες...

(Ἐκ Βαθέων, "Το σμάρι", σ. 151)

Τρία δεν, ἓνα ἀκόμη οὔτε κι' ἓνα ποτέ. Ἡ χώρα τοῦ *για πάντα* καί τοῦ *ποτέ* *πια*. Ἡ λέξη "χώρα" ἀπουσιάζει. Ἄν ὑπῆρχε στό ποίημα θά δημιουργοῦσε ὑποψία νοθείας. Θᾶφερνε ἀταξία· θᾶφηνε σκιά στό φῶς. Δέν ὑπάρχει· κι' ἔτσι τό φῶς ἀπό τοῦτο τό ἀγαλμα ἔρχεται ἀπό μέσα πρὸς τά ἔξω, καί ἀπό ὀλόκληρο βγαίνει. Ἀπό κάθε πτυχή του. Ἀπό τό ἴδιο τό ἀτόφιο χρυσάφι του. Κι' ἐξωτερικά πουθενά προβολεῖς νά τό φωτίσουν. Δέν τούς χρειάζεται. Εἶναι τό ἴδιο φῶς μοναχό.

Ἐδώ ὁ Ποιητής Φώτης Βαρέλης, ἀρχιτυροκράτης, κρατάει τό Νόμο τοῦ ὀλέθρου καί λέει ὅτι αὐτός ὁ Νόμος εἶν' ἀνόλεθρος. Κρατάει τή φωτιά καί δέν τήν ἀφήνει κι' ἄς ὑποφέρει τόσο. Καίγεται ὁ Ἴδιος χωρίς νά τό δείχνει κι' οὔτε οἱ ἄλλοι πού βλέπουν ὑποψιάζονται ὅτι λιώνει.

Λιώνει· ἔχει τό παιδί Του μπροστά Του καί λιώνει. Ὅμως με τιμιότητα, γενναιότητα, ἀγνότητα πού δέν ἔχουν οὔτε οἱ Θεοί, ἐκεῖνη ἀκριβῶς τή στιγμή μεταμορφώνεται σέ κορυφαῖο τοῦ χοροῦ καί ψάλλει τόν αἰώνιο Νόμο, τήν αἰώνια τάξη, τό σχέδιο πού Θεός ὄπασεν ἐντελῶς ἀπροσωπόληπτα. Κι' αὐτό ἀπό μόνο του καταδηλώνει ὅτι ἔφτασε στά ψηλότερα πνευματικά καί ψυχικά ὄρια τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπό ἐδῶ καί πέρα δέν ἔχει ἄλλο.

Ἐφτασε. Δέν ἔφτασε τώρα. Τά κατεῖχε αὐτά τά κράσπεδα, αὐτές τίς κορυφές, δεκαετίες ὀλόκληρες, ἀπό τή φύση Του καί τήν παιδεία Του καί σ' αὐτές πάνω ἐργάστηκε κι' ἔκανε τά ἀγγέλματά Του. (Καί πολλοί

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ἀποπειράθηκαν νά τόν ἀνατρέψουν ἀνεπιτυχῶς). Μόνο πού ἐμεῖς Τόν βλέπαμε κι' ἀμφιβάλλαμε ἄν καί ἐπάξια τίς κατέχει, γιατί εἶχαμε τή θολούρα στό μυαλό καί τά μάτια. Ἦρθε ὁμως ἡ μοίρα -ἐκεῖ πού κανεῖς δέν μπόρεσε κι' εἶν' αὐτή πάνω κι' ἀπ' τούς Θεούς- καί Τοῦ ἔκανε τέτοια σφοδρή, ὕπουλη, ἀνίερη καί μέ τέτοιο τίμημα ἐπίθεση, κι' ὄχι μόνο δέν Τόν ἀνέτρεψε, ἀλλά Αὐτός ἐκεῖ *κορυθαίολος Ἐκτωρ* νά ψάλλει τόν αἰώνιο Νόμο:

*Χαῖρε ἡ Γῆ! Ἐσὺ τῆς ζωῆς μας
ἡ ἀρχή καί τό τέλος!*

καί μᾶς ἔδωσε ὁ ἴδιος καί τή μεγάλη ἀπόδειξη τῆς ἀuthεντικότητας καί γνησιότητας τοῦ ἔργου Του. Ἔ, λοιπόν, αὐτές τίς κορυφές δέν πρόκειται νά Τοῦ τίς πάρει κανεῖς πιά. Κι' ἐμεῖς τί ἄλλο νά γυρέψουμε ἀπ' Αὐτόν Τόν Ἄνδρα πού τά πάντα μᾶς ἔδωσε χωρίς νά κρατήσῃ τίποτα;

Ὅμως, φίλε μου, μέ τό ἐπίγραμμα ἔχω πάθει. Γι' αὐτό βλέπεις ὅτι τή μιά πολυλογῶ, τήν ἄλλη χάνω τά λόγια μου, φεύγω ἀπ' τή σειρά, μπερδεύομαι, ξαναγυρίζω στά πρῶτα, ξεχνῶ γιά ποιά μίλησα καί τί πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ, ποιά θεωρῶ σημαντικά πού πρέπει νά σοῦ εἰπῶ. Συχώρα με. Χίλια ἔρχονται στό νοῦ μου καί τίς περισσότερες φορές κρατῶ καί ξαναξεκινῶ ἀπό τό τελευταῖο. Νά τώρα ἦρθε πάλι ἐκεῖνο πού εἶπα: ὅτι ἀνασκάφτει τή φύση καί τήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ὅλη κι' ὅλη τή φύση καί τήν ἱστορία τῆς τέχνης κι' αὐτόματα ξανάρθε στό νοῦ καί μέ κεντρίζει ἡ αἰσθητική αὐτοῦ τοῦ ποιήματος. Μά, γι' αὐτήν δέ μιλούσαμε τόση ὥρα;

Γιά νά τή δοῦμε καλύτερα. Γιά νά ἐπικεντρώσουμε, νά ἐστιάσουμε στό καθαρά αἰσθητικό του μέρος, καίτοι ὁ ὅρος "αἰσθητική" γιά τό συγκεκριμένο ποίημα, ἀπό τήν ἀρχή σοῦ λέω, ὅτι εἶναι ἄβολος. Στενός πολύ γιά νά χωρέσει ἐκεῖνο πού δέ χωράει. Κι' ἀδύναμος νά κρατήσῃ τόσο βάρος. Ὑστερα τό θέμα καί ὅπως ἐκφέρεται, εἶναι τέτοιο πού κάποιοι "εἰδικοί" θάλεγαν ὅτι δέν προσφέρεται γιά αἰσθητική. Δηλαδή ἔχει κάτι *οὔτε οὔτε*, κάτι *πού* καί *ποτέ*, κάτι *δεν* *δεν*, πού τί αἰσθητική νά δώσουν; Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού εἶπα τόν ὄρο ἄβολο. Παρά ταῦτα θά τόν χρησιμοποιοῦμε γιατί δέν βλέπω ἄλλο ἐργαεῖο κοντινότερο, καί πρέπει νά συνεχίσουμε. Μόνο πού τόν ὄρο ἐδῶ θά τόν ἐννοοῦμε εὐρύτερα: εἰ δυνατόν δίχως ὅρια πού θέτουν τά σχήματα. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει λίγο μακριά, σέ ἀπόσταση, ἀπό τήν αἰσθητική πού διδάσκουν οἱ φιλόλογοι κι' ἄς εἶναι καί Παπανοῦτσος.

Μ' ἄλλα λόγια, γιά νά συνεννοηθοῦμε, δέν μιᾶμε ἐδῶ γιά καλολογία, οὔτε γιά "καντιανό γοῦστο", οὔτε γιά αἰσθητική μορφῆς, ἢ γιά ἄκείνη τήν αἰσθητική πού στηρίζεται, λέει, στήν ψυχολογία, λές καί ἡ ποίηση ἔχει

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ανάγκη από δεκανίκια και πρέπει να στηριχθεί στην ψυχολογία. Ούτε για Φροϋδική αισθητική -ικανοποίηση μέ τη φαντασία άπωθημένων του καλλιτέχνη λένε- (ψάχα σ' άλλους αυτά κι' άμα τά βρεΐς χαιρέτα τους). Μεγάλο το θέμα κι' ό καθένας λέει τά δικά του. Μέχρι πού είπανε, τό έργο τέχνης, νά είναι έτσι, μ ο ν α δ ι κ ά κι' ά φ η ρ η μ έ ν α δοσμένο, πού νά περιλαμβάνει όλες τίς αισθητικές. Ίσαμε για "σοσιαλιστικούς ρεαλισμούς" μιλήσανε, κι' άστα νά πάνε. Τρίχες.

Τί τά θές μακάρι νά μπορέσουμε κάποτε ν' άγγίζουμε τό νόημα τής σελίδας μέ τούς "δύο ναΰτες" στό *ο Δάσκαλος* και τό νόημα τής φράσης Του η *γλώσσα δεν θέλει παρά μόνο έκφραση για να συγκινήσει* μέ τή φράση Του: *...ο λόγος...είναι βέβαιο πως μόνο με την όμορφή του εφαρμογή δημιουργεί γαλήνη*. Τόσο μόνο.

Σέ αντίθεση τώρα μέ τίς "καλολογίες" και τά "γοϋστα" και τίς άλλες αισθητικές, έδω δέν άνιχνεύονται, δέν έντοπίζονται πουθενά ίχνη ώραιοποίησεως. Κι' όμως έδω κι' άν έχουμε αισθητική, πού δέν είναι αισθητική όπως τήν ξέρουμε. Αλλά αισθητική του θανάτου πού τόν φέρνει μέσα στον καθένα μας. Γι' αυτό σου είπα ό όρος έδω δέν άποδίδει. Είναι ή αισθητική των ήχων τής καμπάνας τής Μ. Παρασκευής. Τέτοια πράγματα δηλαδή. Ό λόγος στό επίγραμμα είναι σαν νά μήν είναι, νά μήν ύπάρχει, νά έχει άναιρεθεί, αυτοαναιρεθεί. Ρήμα στό ποίημα πουθενά. Μόνο ένα είναι κι' αυτό στό δεύτερο μέρος του, στό στίχο, *ο κόσμος ετούτος είναι ο κόσμος μας*. Κανένα άλλο. Γιατί τά δύο ρήματα "*κρούω*" και "*ανοίγω*" του πρώτου μέρους, τό ένα στην ενεργητική του φωνή, *ανοίγει* και τ' άλλο, *κρούεται* στην παθητική του, μέ τά *δεν* μπροστά, παύουν νά λειτουργούν ως ρήματα, παύουν νά είναι καν ρήματα. Και ή πόρτα όχι μόνο δέν άνοίγει, *ούτε άνοίγει και δεν θ' άνοίξει ποτέ*, αλλά και δέν *κρούεται*. Άρα δέν ύπάρχει ούτε ή πόρτα.

Μ' άλλα λόγια, φίλε Κώστα, στό πρώτο μέρος, δέν ύπάρχει καν λόγος. Δέν ύπάρχει ρήμα. Έδώ ή άρρητη αισθητική. Η αισθητική του άπεφθου. Του άφθογγου. Του άνείπωτου. Τής σιγής ή αισθητική. Ό λόγος δέν έξυπηρετεί κανένα πρακτικό ή θεωρητικό σκοπό. Καμμιά συζήτηση. Έχει φύγει σαν λόγος, άπουσιάζει -όπως και τό παιδί πού έφυγε- και βρίσκειται στό καθαρό επίπεδο τής τέχνης. Έχει άκυρωθεί ό λόγος ως λόγος, ή γλώσσα έχει άποδυναμωθεί και μέσα άπ' αυτήν τήν άκύρωση πραγματοποιούνται οι όξύτερες συνειδητοποιήσεις στον άναγνώστη και όσες αυτός μπορεί νά λάβει. Τό ποίημα αυτό είναι πολύ δύσκολο. Δέν άντέχεται. Έδώ βρίσκειται ό δυσκολότερος Βαρέλης. Γιατί στό ποίημα αυτό από τό μηδέν προκύπτει τό πών. Έδω ό ΠΟΙΗΤΗΣ δέν έχει βάλει τό κάτι, τό τί, νά μιλει' έχει βάλει τό τίποτα νά λέει τά πάντα. Έδώ ούτοπία κι' όλοι οι τόποι τής ούτοπίας. Πλήρης

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ἄγνοια καί ταυτόχρονα ἡ γνώση τῶν γνώσεων. Τά ὅρια τοῦ ρήματος (λόγου) τάχει ἀφήσει πολύ πίσω κι' ἔχει βάλει τό ἄρρητο νά μιλεῖ. Ἐδῶ διαβάζεις καί μελετᾷς τό ἄγραφο. Γι' αὐτό πρόσθεσα παραπάνω ὅτι ἀνασκάφτει καί τήν ἱστορία καί τή φύση τῆς τέχνης.

Μπορεῖ νά εἰπεῖς: Μέ τό ἴδιο θέμα δέν ἀσχολήθηκαν ἄλλοι; Ἀσφαλῶς. Πολλοί. Καί μάλιστα οἱ πῶς μεγάλοι. Παράδειγμα ὁ Πίνδαρος πού μνημονέψαμε. Τό θέμα ἔνα εἶναι καί μπορεῖ νά δώσει χίλια ποιήματα. Ὅσα καί οἱ δημιουργοί καί πολύ περισσότερα -ἀνάλογα μέ τίς στιγμές καί τήν κρισιμότητά τους, τή γνώση τῶν ποιητῶν, τό ταλέντο τους. Ἡ διαφορά ἀρχίζει ἀπό τόν τρόπο πού τό δίδεις κι' ἀπό τόν τρόπο πού τό παίρνει ὁ ἀναγνώστης ἀπό τή μιᾶ, ὡς μορφή, κι' ἀπό τήν ἄλλη πῶς στέκεται ὁ ποιητής ὁ μόνος του ἀπέναντι στό θέμα ὡς οὐσία. Στέκεται ἢ φεύγει; Κι' ὁ Ποιητής αὐτός ὄχι μόνο στέκεται ἀλλά στέκεται σά νά στεκόταν ἀπό πάντα, γενναῖα διαλογιζόμενος κι' ἔδωσε τήν παντοτινή οὐσία τοῦ παντοτινοῦ. Ὅποτε, ὑπαρχόντων καί τῶν δύο, ὀριστικά πιά τό λές κλασικό. Καί στή δική μας περίπτωση, τά δύο συνυπάρχουν σέ βαθμούς ἀπολύτους -μιλῶ πάντα γιά τό πρῶτο μέρος τοῦ ἐπιγράμματος- δημιουργοῦν χίλιες σκέψεις στέρεες καί -θάμα κι' ἀντίθεμα- προκύπτουν ἀκαριαία ἀπό τό ἀνύπαρκτο. Καί ἡ αἰσθητική στά χέρια Του - ὅπως τή συνηθίσαμε παιχιδάκι γιά μικρά παιδιά- ὀλυμπιακό ἀγώνισμα.

Καί μή βλαστημήσει κανεῖς λέγοντας ὅτι ἐδῶ ἔχουμε ἀπουσία μεταφυσικοῦ λογιζοῦ ἢ ἄλλες τέτοιες ἀηδίες, ὅσο "εἰδικός" θέλει ἄς εἶναι. Διότι, ἐδῶ ὁ Ἄνθρωπος ποιητικά (πράξη καί λόγος) ἔφτασε μέ τά πόδια, τό μυαλό καί τή ψυχή Του στό Ἐβερεστ καί μένει ἐκεῖ καί δέν φοβᾶται, καί θά δυσκολευτεῖ νά πάει μέ τή φαντασία Του ὄχι σέ ἑφτά ἀλλά σ' ἑφτακόσιους οὐρανοῦς; Καί σέ τί "εἰδικός" θά εἶναι ὁ "εἰδικός" ἂν τολμήσει κι' ἐκστομίσει τέτοια κουβέντα; Ὑπάρχει ἀποχτημένη γνώση πού νά μᾶς λέει πῶς πονάει ὁ Ποιητής ἢ πῶς ἐμπνέεται; Ὑπάρχει καμμιά σχολή, κανένα πανεπιστήμιο νά βγάζει "εἰδικούς" στόν πόνο ἢ στήν ἐμπνευση; «Ἄς μᾶς ποῦν οἱ σοφοί τοῦ κόσμου, γράφει στήν «Τελευταία διδασκαλία», σέ ποῖο πανεπιστήμιο διδάχθηκε ὁ Ὅμηρος τούτη τή γλώσσα πού ἐμεῖς διαβάζουμε μέ τόση εὐλάβεια;» (*Τελευταία διδασκαλία*, σ. 25).

Αἰσθητική λοιπόν κορυφαίου τοῦ χοροῦ ἀρχαίας τραγωδίας σέ λόγο δωρικό καί πυκνωμένο στό ἔπακρο ὅσο δέν γίνεται ἄλλο. Κι' ὁ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ νά εἶναι ὅλος ὁ χορός, ὅλη ἡ βάση πού πατάει ἡ τραγωδία. Μ' ἔνα λόγο ἐδῶ ἔχουμε τήν αἰσθητική τοῦ ὀρισμοῦ γιά τήν τέχνη τοῦ Ἀριστοτέλη, ἔξις μετά λόγου ἀληθοῦς ποιητική,¹⁹⁶ πού τόν ξανάπαμε στήν ἀρχή.

¹⁹⁶ Ἀριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1140a (IV).

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Κι' ακόμα μη βλαστημήσει κανείς λέγοντας ότι ο Ποιητής έδω λησμόνησε ότι είναι Χριστιανός. Έκείνος πού δέν ξεχνάει τό "φιλότατη ή αλήθεια" καί θυσιάζει τό πᾶν στό βωμό τοῦ "μετά λόγου ἀληθοῦς" δέν ξεχνάει οὔτε τίς ἀλήθειες τοῦ Ἰησοῦ. Ὅσο γιά τίς "ἐξ ἀποκαλύψεως" αὐτές τίς πολεμάει ὁ συμπαντικός Νόμος.

Καί δέν φοβᾶται τό θάνατο; ("Θάτανε ἀραγε σοφό", "Σκέψη ἀνυπότακτη", το ίδιο ευγενικά κι εγώ "ευχαριστῶ πολύ / και μη λυπάσθε" θα του πω "καθόλου. / Αυτό ήταν το δικό μου ταξίδι, για εδώ ερχόμουν",¹⁹⁷ και πούπουλο το σώμα σου, εκεί ψηλά, χωρίς αισθήσεις, καί πάνω ἀπ' ὅλα τό ἐπίγραμμα - γιά νά μείνουμε μόνο στό *Εκ Βαθέων*). Δέν φοβᾶται τίποτα; Αὐτός πού δέν φοβᾶται τό θάνατο δέν φοβᾶται τίποτα;

Ὅχι, καλέ μου φίλε. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Αὐτός πού δέν φοβάται τό θάνατο εἶναι πού φοβᾶται. Τί φοβᾶται; Μά τή ζωή φοβᾶται· ἤ μάλλον τή "σκουντούφλα" φοβᾶται ἐδῶ στή ζωή. Ὁ θάνατος δέν ἔχει σκουντούφλες. *Τη μοίρα του ανθρώπου έχω χάσει απ' τα μάτια του.*¹⁹⁸ Τή ζωή ἐτούτη πού στή διάρκειά της ὁ ἄνθρωπος κάνει τόν ἥλιο νά

... ζητάει παλάμες για τα μάτια του...

(*Εκ Βαθέων*, "Ο TEMPORA Ο MORES", σ. 40)

-Τή ζωή ἐτούτη πού στή διάρκειά της ὁ ἄνθρωπος, ὅπως σπεύδει πλεονέκτης καί ἀπρόβλεπτος / θά διώξει σιγά-σιγά τή μαγεία τῆς φύσης ἀπό τήν εὐτυχία του.

-Τή ζωή ἐτούτη πού στή διάρκειά της οἱ ἄνθρωποι, μέ τίς ἀκριβεῖς μετρήσεις καί τά ἐφευρήματα / φτιάχνουν τέρατα καί μονώνουν τή σκέψη.

-Τή ζωή ἐτούτη στήν ὁποία ἡ ἀνθρώπινη πλεονεξία εἶναι σπουδή, εἶναι πράξη, / ἔξω ἀπό κάθε νόμο τῆς φύσης που ο ἄνθρωπος / προνόμιο τάχα ενός Θεοῦ, τήν στήνει ο ἴδιος ὅπως θέλει...¹⁹⁹

-Τή σκουντούφλα στή ζωή φοβᾶται. Τό φόβο πού πρέπει ν'ἀρχεται ἀπ' τή ντροπή ἔχει, κι' αὐτή τή ντροπή τρέμει. Καί μάλιστα τόσο πολύ πού παραμιλάει ἀπ' τό φόβο του - *παραμιλῶ μοναχός, δέν βλέπεις / Γιά νά βγεῖ τό καλό ἀπ' τό κακό, μιά καί ὑπάρχει, μετά τή σκουντούφλα, χρειάζεται νοῦς.*

-Τή σκουντούφλα, τό μόνο πού φοβόσαντε οἱ Ἕλληνες, ὅπως σώζεται ἀκόμα στή λαϊκή μας παράδοση. Γι' αὐτό καί ὁ μέγας ὄρκος: "νά πέσω ἄν

¹⁹⁷ *Εκ Βαθέων*, "Για ἐδῶ ερχόμουν", σ. 58.

¹⁹⁸ *Εκ Βαθέων*, "Ὡδή", σ. 30.

¹⁹⁹ *Εκ Βαθέων*, "Ο TEMPORA Ο MORES", σ. 40.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

δέν λέω ἀλήθεια" καί "μά τό σκονταμό". Καί σήμερα ἀκόμα οἱ μανάδες εὐχονται στά παιδιά τους: "Νά μή σκοντάψεις". Καί γενικά: τήν πτώση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πού φοβᾶται. Τί μᾶς δίνεις Δάσκαλε!

Καί στό ἐπίγραμμα ὁ φόβος εἶναι στό δεύτερο μέρος του. *Ο κόσμος ετούτος, ο κόσμος μας*²⁰⁰ καί κάτω.

Αὐτή εἶναι ἡ τάξη: Νά μή φοβᾶσαι τό θάνατο καί νά φοβᾶσαι τή ζωή. Ἡ τάξη πού ἐμεῖς ἀνατρέψαμε κι' ὁ Ποιητής ἀποκαθιστᾶ. Εἶπαμε καί δέν θά κουραστῶ νά τό λέω: Εἶναι φυσικός ἐπιστήμονας καί φυσικός ποιητής γεωμέτρης ὁ Βαρέλης καί τό ἔργο Του δέν κινεῖται ἀπλῶς ἀλλά, τό σπουδαιότερο ἀκόμα, ἀπαντάει καί στίς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου. Καί λέγοντας φυσικός καί γεωμέτρης ποιητής κι' ὅτι χρησιμοποιεῖ καί μεθόδους αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν δέν σημαίνει καθόλου ὅτι καταργεῖ ἢ μειώνει τό ὄνειρο. Καί ιδέ:

...πανί θέλει κι' ἀέρα ἢ ζωή νά πλεύσει...

Ἦ:

...Χέρι πού ξέρει νά γράφει ξέρει καί νά σβήνει τά παραπανίσια...

Ἦ:

*...Οὔτε πανί οὔτε κουπί δίχως караβοκύρη
Δέν ἔχεις πιάτο στή χαρά; πέτα καί τό ποτήρι...*

Καί τό ὄνειρο ἐδῶ δέν εἶναι ὄνειροφαντασιά. Εἶναι ἡ πραγματικότητα, ἡ γεωμετρία πού τή ζεῖ ὄνειρικά, ἔντονα, ζωηρά, ζωντανά καί ζωντανός. (Ἄλλο ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον θέμα, "τό ὄνειρο στό ἔργο τοῦ Φ. Βαρέλη" μέ τό ὅποιο πρέπει κάποιος ν' ἀσχοληθεῖ εἰδικά). Γιατί αὐτό τό ὄνειρο εἶναι ποιητικό μέγεθος καί πράξη κορυφαία. Καί δέν ἔρχεται ξαφνικά, ἀπροσδόκητα, ἀλλά ὑπάρχει σά σπόρος, καλλιεργεῖται καί καρπίζει. Εἶναι ὄνειρο μέ περιεχόμενο, πού σημαίνει μέ φτερά καί σ' ἀνεβάζει ψηλά. Σ' ἀνεβάζουν τά χέρια Ἐκείνου πού ὑπέφερε γιά νά κρατήσῃ τίς συνειδήσεις ξυπνητές καί τοῦτο σημαίνει ὅτι "ἐνώνει τό παρελθόν καί τό παρόν στά ὄνειρα τοῦ μέλλοντος", ὅπως τό ἐννοεῖ ὁ Ντοστογιέφσκυ.

Κι' ὅταν δέν φοβᾶσαι τό θάνατο, πού σημαίνει ὅτι φοβᾶσαι τή ζωή, φροντίζεις γι' αὐτήν. Καί τότε καί μόνο τότε "κοσμεύονται αἱ κεφαλαί" σάν τούς

²⁰⁰ *Εκ Βαθέων*, "Το σμάρι", σ. 151.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ἀρχαίους Ὀλυμπιονίκους καί σάν τούς τριακοσίους πού ὁ Λεωνίδας τοῖς (στρατιώταις) *παρήγγειλεν ἀριστοποιεῖσθαι ὡς ἐν ἄδου δειπνοποιησομένους*, καί σάν τόν "Ὀλυμπιονίκη" Του.²⁰¹

Τότε καί μόνο τότε -καί μέ συγχωρεῖς γιά τό πομπῶδες καί ρητορικό ὕφος- ὁ ἄνθρωπος εἶναι ικανός γιά κάθε εἶδους μεγαλεῖο.

Τότε καί μόνο τότε ἔχουμε γνήσιο καί γερό σπόρο πού θά πέσει στή γῆ.

*Χαῖρε ἡ Γῆ! Ἐσὺ τῆς ζωῆς μας
ἡ ἀρχή καί τό τέλος!!*

γιά νά φυτρώσουν καί νά βλαστήσουν οἱ ἐπιστῆμες, οἱ ἀνακαλύψεις, οἱ ἐφευρέσεις. Μέ τήν ἠθική τους πού ἐξελίσσεται μέσα στά ὅρια τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ζωῆς δηλαδή τήν πραγματική τους ἠθική. Γιατί "σκουντούφλα" ἔξω ἀπ' τή ζωή δέν γίνεται οὔτε ἠθική τέτοια πού νά τή θέλουμε γιά "μετά".

Τότε καί μόνο τότε γνωρίζουμε τόν ἑαυτό μας.

Τότε καί μόνο τότε ἐπιτυγχάνεται ἡ δόξα καί ἡ ἀθανασία τοῦ ἔργου καί τοῦ δημιουργοῦ του ἐδῶ στή ζωή καί ὅσο αὐτό εἶναι ἐνδεχόμενο, "ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν", γιά νά θυμηθοῦμε ἄλλη μιὰ φορά τόν Ἀριστοτέλη, καί γιατί *ένα βραβεῖο ψυχικῆς καί πνευματικῆς ἀρετῆς δέν εἶναι ποτέ ἀπόλυτο*.²⁰²

Τότε καί μόνο τότε ἔχουμε ἀγάλματα, ἔχουμε τραγωδίες, ἔχουμε Παρθενῶνες.

Τότε καί μόνο τότε ἀγαπᾶμε πραγματικά τόν ἄνθρωπο καί δέν τόν κοροϊδεύουμε οὔτε τόν ἐκμεταλλευόμαστε. "Φιλοτεχνίη ἐστὶ φιλανθρωπίη" *που πάει να πει εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπο*, ὅπως μᾶς λέει στό Δάσκαλο.²⁰³

Βέβαια αὐτά εἶναι δύσκολα, ὁ ἀγώνας τραχύς καί λίγοι κατορθώνουν τό "ἐνδέχεται ἀθανατίζειν", μά, τί νά κάνουμε, γι' αὐτό εἶναι ἄνθρωπος.

Τώρα, μέ τό ἀντίθετο σχῆμα, νά φοβᾶσαι δηλαδή τό θάνατο καί νά μή φοβᾶσαι τή ζωή, ἀπ' αὐτό τό σημεῖο καί μετά, ἀρχίζουν ὅλες οἱ κατεργαρίες πού σιγά-σιγά θεριεύουν καί γίνονται κακουργίες.

²⁰¹ Διόδωρος, *Bibliotheca Historica Ex Recensione Ludovici Dindorfil*, Vol. III, Lipsiae, 1828, p. 225, στην ιστοσελίδα <https://books.google.gr/books?id>, (2.8.2019).

²⁰² *Εκ Βαθέων*, "Απάντηση σε σχολιαστή", σ. 117.

²⁰³ *ο Δάσκαλος*, σ. 26. Καί κατά τον Ιπποκράτη (*Παραγγελία* VI): «Ἦν γάρ παρῆ φιλανθρωπίη, πάρεστι καί φιλοτεχνίη.», μετρ. Διότι ὅπου υπάρχει ἡ φιλανθρωπία υπάρχει καί ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν τέχνη (ἐπιστήμη).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ἀπ' αὐτό τό σημεῖο κι' ὕστερα οἱ ἀγυρτεῖες, ἡ δράση τῶν ἐπιτηδείων πού καταλήγουν σέ "δόξες καί τιμές" ὁμαδικές καί "αἰώνιες" καί σέ παραδείσους ὁμαδικούς.

Ἀπ' αὐτό τό σημεῖο κι' ὕστερα ἀρχίζουν οἱ ἐπιστῆμες τῆς ἀνεμοζάλης, "τά ἀνεμιαία δόγματα", πού καταλήγουν νά τρέφονται οἱ ἄνθρωποι μέ μουρλοφάρμακα, κυριολεκτικά καί μεταφορικά. Οἱ ἰδεολογίες ὅλες (ὄχι οἱ ἰδέες), πού χαρακτηριστικό γνώρισμά τους εἶναι ἡ κατοχή δῆθεν ἀπό τήν κάθε μία χωριστά τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας, πρᾶγμα πού ὀδηγεῖ στούς φανατισμούς καί τίς ἀκρότητες καί τελικά στήν ἐξόντωση, ὡς ἀνθρώπου, ἐκείνου γιά τόν ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι στήθηκαν.

Ἀπ' αὐτό τό σημεῖο κι' ὕστερα, σέ τελική ἀνάλυση, δικαιώνονται ὅλοι οἱ ἐγκληματίες τῆς ἀνθρωπότητας. Τί κι' ἄν ἐξολόθρευαν οἱ Χίτλερ ἄς ποῦμε ἢ οἱ Στάλιν ἢ οἱ Κοέν στό Κόσσοβο. Ἀφοῦ ὑπάρχει "ἀνάστασις νεκρῶν" μπορεῖς νά τούς εἰπεῖς καί σπολλάτη τους.

Καί γενικά ἀπ' αὐτό τό σημεῖο καί μετά "αἱ κεφαλαί" θολώνονται, σκοτίζονται, μαραγκιάζουν κι' ἀντί νά "κοσμούνται" σκοτώνονται.

Σκότωσα τον εαυτό μου! -θά μᾶς πεῖ στό "Δάσκαλο" - *(Για πρώτη φορά εἶδε το σκοτώνω με την έννοια την πρώτη, μέσ' ἀπ' το σκοτάδι).*²⁰⁴ Ἐσύ σκότωσες τόν ἐαυτό σου αὐτοθέλητα, Δάσκαλε, καί εἶδες μέσ' ἀπ' τό σκοτάδι. Κι' ἔκανες καί μᾶς νά βλέπουμε. Μᾶς θεράπευσες τά βαριά ἄρρωστα μάτια μας.

Ἴσως μ' αὐτά ἔδωσα κάτι γιά τό ποιά εἶναι ἡ αἰσθητική τοῦ ποιήματος κι' ἀπό τήν ἄλλη του πλευρά. Πού τήν καταλαβαίνω καί ὡς αἰσθητική τοῦ ματιοῦ πού ἦταν βλαμμένο κι' ἐγινε καλά. Καί γιά νά γίνει καλά σκοτώθηκε κάποιος ἄλλος θεληματικά. Αὐτοῦ, λοιπόν τοῦ ἄλλου, σκέψου ἄν τοῦ χρωστάμε καί πόσα.

Κι' ἀφοῦ "ΟΛΑ χάνονται, σάν νᾶταν μάταια ὅλα...κι' ὁ πλοῦτος καί ἡ δόξα...ὅλα", κι' ἀθανασία δέν ὑπάρχει, τί κάνουμε; Μένει τίποτα νά κάνουμε; Ναι ἀπαντάει: *Ἄς κυττάζουμε σάν ἄνθρωποι προικισμένοι μέ τό λόγο νά βροῦμε τήν ὁμορφιά στή σχέση μας μέ τή ζωή πού μᾶς σώζει.* Αὐτό νά κάνουμε. Τή φράση αὐτή τήν ἐπανελάβα περισσότερες ἀπό μία φορά, γιατί τέτοιες φράσεις, ὅπως κι' ἐκείνη *τον ἄνθρωπο το δικό μου τον ενταφιάζω...* καί πολλές ἄλλες δείχνουν ὅτι: ὁ ἄνθρωπος πού ἀγωνίστηκε, ἔσκαψε, ἔβγαλε καί ἐπεξεργάστηκε κι' ἔδωσε τέτοια πετράδια, κατέκτησε τόν ἔλεο. Καί γι' αὐτό δέν ἀρκοῦν οἱ λογοτεχνικές ἱκανότητες. Ὅργώνει καί σπέρνει τό χωράφι τῆς τραγικότητας καί σύ βλέπεις "Ἐναν Ἑλληνα νά φεγγοβολεῖ

²⁰⁴ ο *Δάσκαλος*, σ. 151.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

στην τέχνη Του δίχως ν' αφήνει ίσκιο. Ή φωνή και τό φως βγαίνουν πράγματι από τήν ίδια ρίζα.

Τί κάνουμε λοιπόν άφοϋ όλα χάνονται; Μας τό είπε ήδη. Αυτό νά κάνουμε. Κι' ό,τι έκαναν οι αρχαίοι Έλληνες αυτήν τήν άγωνία, τόν καημό του "όλα χάνονται". Φουρκάδες πάντως δέν έστησαν και βρόχους δέν έφτιαξαν για νά φουρκιστούν. Και βεβαίως κανέναν δέν κοροΐδεψαν. Τραγωδίες τόν έκαναν τόν καημό, φιλοσοφία, Έρμη, Απόλλωνα· επιστήμες τ'άκαναν (οί μόνοι). Τέχνη τά έκαναν, γιατί αγάπησαν πραγματικά τόν άνθρωπο. *Φιλοτεχνή έστί φιλανθρωπίη, πού πάει νά πεϊ άγώνας για τόν άνθρωπο* -νάτος πάλι μπροστά μας ό Δάσκαλος. Τραγωδίες τ'άκαναν και τουΐδειξαν ποιός είν' ό δρόμος, γιατί τόν αγάπησαν πραγματικά, πού σημαίνει όχι μέ πονηρίες και τουΐδωσαν τό ανεκτίμητο, *μιά και ήρθαμε στον κόσμο κι' είν' άπάνω μας νικήτρια ή φύση, άς κυττάξουμε...νά βροΐμε τήν όμορφιά στή σχέση μας μέ τή ζωή πού μας σώζει* και κοίτα και σύ ταύτιση μέ τους αρχαίους και στοχάσου μεγαλειό κι' άπάντησε τίμια αν ανασκάφτει ή όχι όλη τή φύση, τήν ιστορία και τόν πολιτισμό και φθάνει ως τή ρίζα τους. Και σε μας συνολικά έδωσε εκείνο πού βαθιά μέσα μας λαχταρούσαμε.

Άδερφέ μου. Έδώ, αν θέλεις, ξέχνα ό,τι είπαμε παραπάνω μέ άφορμή τό επίγραμμα, τό επίγραμμα, για τό θάνατο, τήν αισθητική του ποιήματος κ.λπ. τά όποια και πλήξη προκαλούν και άνθρωπον άμετροεπή δείχνουν. Θα σε παρακαλέσω όμως για τό επίγραμμα -και για νά είμαστε και μέσα στό πνεΐμα του- νά κρατήσεις τουτα μόνο πού θα σου είπω τώρα: "Ότι τό ποιήμα αυτό είναι ένα σμαράγδι. Όλόκληρο. Ίδιαίτερα τό πρώτο μέρος του. Για τό πόσο λιτά, πόσο οικονομικά, πόσο μεστά και όριστικά λέει τά πάντα, τιμώντας έτσι τό παιδί Του. Και είναι τό ποιήμα άπίστευτα ειλικρινές. Ανατριχιαστικά ειλικρινές και μέ έντιμότητα. Τό διαβάξεις, κλείνεις τά μάτια και τό απαγγέλνεις, τό ψιθυρίζεις και σκέφτεσαι. Είναι ή διαμαντόπετρα τής ποιησης του Βαρέλη. Όλης τής έλληνικής ποιησης. Σε κάνει από μόνο του νά τό πιστέψεις. Έδώ ό ποιητής Φ. Βαρέλης τιμā τόν θάνατο αυτοτελώς. Και ταυτόχρονα δείχνει πόσο δυνατή είναι αυτή ή γλωσσα ή έλληνική. Πώς μέ άπλές λέξεις (ούτε, πού, πώς, γιατί, δέν, ποτέ) φτιάχνει τόσο μεγάλη ποιηση! Μέ τόσο άπλά ύλικά και έφτά (7) στίχους δίδει ποιήμα πού οι λίγοι στίχοι του ισοδυναμοϋν μέ όλόκληρη μελέτη θανάτου.

Γιά μένα όνομα φάρος ό ποιητής ΦΩΤΗΣ ΒΑΡΕΛΗΣ.

Παιχνίδι τό ξεκίνησα αυτό τό βιβλίο. Παιζογελώντας αρχισα μαζί του - λέω τήν άμαρτία μου- και για νά ικανοποιήσω έσωτερική ανάγκη μάλλον

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

πρόσκαιρη, όπως κάνω με πολλά βιβλία -έχω χάσει βλέπεις, κάπως, την εμπιστοσύνη που πρέπει νάχουμε στα βιβλία- και θά'λεγα για να περάσω λίγο καιρό ευχάριστα, έτσι όπως τό είδα σύντομο, μικρό και εύκολοδιάβαστο. Μά τούτο, τό κενό που υπήρχε μέσα μου και με βασάνιζε, τό γέμισε και ξεχείλισε. Φαίνεται πώς ό,τι βαθειά επιθυμούμε-λαχταράμε, έρχεται κάποια στιγμή και τό βρίσκουμε. Κι' έχω μήνες πολλούς τώρα που σκύβω πάνω του. Πάω και στ' άλλα, ξαναγυρνά στα πρώτα, κάνω συνδυασμούς και κάθε μέρα καινούρια πράγματα ανακαλύπτω, ξέχειλα από σοφία και όμορφιά όλα σε κύπελλα περίτεχνα. Και τά καλοδέχουμαι όπως ή διψασμένη γή τή βροχούλα. Τή βροχούλα που μπορεί ν' άργήσει αλλά τελικά μπορεί να δυναμώσει και να κάνει τό θαύμα της ξεπλένοντας τό χώμα και διαλύοντας τά δηλητήρια.

Τήν όμορφιά που στό έργο του Βαρέλη, εκτός της ταύτισής του με τή φύση που είπαμε, και της επίγνωσης (γνώση πάνω στη γνώση) της γνώσης του ανθρώπου και των δυνατοτήτων του, δημιουργεί μία φλεγόμενη για προσφορά καρδιά. Κάτσε και λογάρισε αν μπορείς -και σίγουρα δεν μπορείς ούτε σύ ούτε' εγώ- τί τρομακτική δύναμη και νόημα αποκτά ή λέξη προσφορά ή ανιδιοτέλεια, αν σκεφτείς ότι είκοσι χρόνιας δίδαξε στην Παιδαγωγική Ακαδημία,

...πέρα-πέρα ανιδιοτελώς...

(Εκ Βαθέων, Οπισθόφυλλο).

που σημειώνει στο όπισθόφυλλο έσωτερικά, ή στο νυχτερινό Γυμνάσιο φοιτητής ακόμα "για ένα πιάτο φαί" στην ταβέρνα μπάρμπα-Σταύρου και διωγμένος, εν συνδυασμῶ με τήν κατάστασή Του του "12.12.1936", ή...ή...ή...

Νά τό σκεφτείς μόνο σε πιάνει ήλιγγος. Και πίο πέρα: Φαντάσου και να τό κάνεις. Άμ, όχι έτσι, φίλε μου. Νά σκεφτόμαστε, να λέμε και να φανταζόμαστε ό,τι κάνουμε. Όχι. Νά κάνουμε! Γιατί άλλο να λέμε και να φανταζόμαστε ό,τι κάνουμε κι' άλλο να τό κάνουμε.

Διότι τούτο, φίλε μου, δεν ονομάζεται ούτε χρέος, ούτε άφοσίωση στο καθήκον, ούτε ανάγκη έσωτερική, ούτε πίστη στο σκοπό. Και κάνει σύγκριση με δασκάλους, καθηγητές -κι' άς είναι και πανεπιστημίων κι' ακαδημαϊκοί- βουλευτές και ύπουργούς, δικηγόρους, δικαστές, γιατρούς, νοσοκόμες έρυθροσταυρίτισσες, στρατιωτικούς "πατριώτες", άστυνόμους, "δημαρχούς, νομαρχούς, ντελεγραφεστάδες", που λέει ο Παπαδιαμάντης, ακόμα και παπάδες, κι' άλλους ακόμα που τούς θεωρούμε ούλους τους στην "άθυρόστομη" και τούς άκούμε, κομπανίες όλόκληρες, να λένε: "ξέρετε, εμείς άσκούμε λειτούργημα κι' όχι επάγγελμα". Τούς πέφτει λίγη ή λέξη

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

επάγγελμα βλέπεις κι' άς είναι τόσο ωραία (Άγγελμα, εξάγγελμα, επάγγελμα). Κάνε λοιπόν σύγκριση, μέτρα απόσταση, κόψε και άζυμούθιο και βγάλε γεωγραφικό πλάτος και μήκος.

Ο "Ένας κατέχει τό Γκρίνουιτς και γεωμετρεί μέ τόν Άρχιμήδη και τό Σωκράτη, Έκείνον πού καθώς μάς λέει στό *ο Δάσκαλος, έθαύμαζε εἴ τις τήν άρετήν επαγγελόμενος άργύριον πράττειτο*²⁰⁵ (άπορούσε, χτυπιόταν ό Άνθρωπος -δές τό επαγγελόμενος και πές άν τούς πέφτει λίγη, τρομάρα τους, ή λέξη επάγγελμα) και οι άλλοι είναι κάτω, κατά Άφρική μεριά, στή φυλή Μπαντού φύλαρχοι και μάγοι και ξεματιαστές. Υπερβολικό σου φαίνεται ε; Όσες μετρήσεις πάντως και νά γίνουν όλες τό ίδιο βγάζουν και τά όργανα απόλυτης ακρίβειας, ηλεκτρονικά.

Θά στό ειπώ κι' άλλιώς. Μέ παράδειγμα: νά είναι και ή απόδειξη φανερή. "Λειτουργήμα" δέ λένε οι παπάδες ότι άσκούν κι' ότι πιστεύουν αυτό πού κάνουν; (Γιά νά πάρουμε αυτούς μόνο πού υποτίθεται ότι είναι πιό κοντά σ' ό,τι δηλώνει ή λέξη). Έτσι σου λέω κι' εγώ. Λειτουργήμα. Δεκτόν.

Υποθέτουμε τώρα -άπλή υπόθεση κάνουμε, δέ γίνεται ποτέ- ότι κάποιος πού έχει και τήν έξουσία (Άσε, αυτός είναι έξω άπ' τήν ουσία, αλλά άλλο θέμα τούτο), βγαίνει και λέει: "Άφοϋ άσκείτε λειτουργήμα και λέτε ότι τό πιστεύετε κι' από άνου, μιστός τέρμα, δέν χρειάζόσαστε, κι' ούτε θάχετε άλλες υλικές απολαβές πουλώντας "θεοτικά"...". Θά μείνει λές κανείς ν' άσκήσει τό "λειτουργήμα" κι' άς είναι κι' Άγιορείτης καλόγερος; Κι' εκεί νά ιδείς γέλια όταν θά γενειοτραβιούνται και θ' άλληλογενειο-ξεκολώνονται οι Ίγνατιακοί μέ τούς Θεολογικούς κατά τής Λαρίσης τό ποτάμι μεριά για τό ποιός είναι κανονικός και πιό εϋσεβής άπ' τόν άλλονε και για τό άν είναι "κανονική" και συνταγματική και νόμιμη ή πράξη τής έξουσίας, πού θάχει και τά ΜΑΤ ή άν αυτή ή έξουσία είναι τόσο άσεβής πού πρέπει ν' άφοριστεί και νά παραδοθεί στό "πῦρ τό έξώτερον".

Αυτά τοποθετούνται στον ένα δίσκο του ζυγοϋ. Στόν άλλον θά τοποθετήσουμε τήν εϋσέβεια πού εξετάζει ό Πλάτων στόν Εϋθύφωνα. Μέ τέτοιο ζυγό θά ζυγίσουμε τό *πέρα-πέρα ανιδιοτελώς* Του Βαρέλη και σέ πρώτο ζύγι. Γιατί άν κάνουμε και δεύτερο ή τρίτο, νά ιδοϋμε δηλαδή και τίς λειτουργίες, ψάξουμε ποιότητες προσφοράς -γιατί ίσαμε τώρα μετράγαμε μόνο ποσότητες- τότε, αυτό τό *πέρα-πέρα ανιδιοτελώς* ή γή δέν τό άντέχει σήμερα και βουλιάζει, γιατί κουφώσαμε τό έσωτερικό της. Οι άνθρωποι δέν τ' άντέχουν αυτά σήμερα. Και ή έννοια τής λέξεως *ανιδιοτελώς* αποκτά νόημα, πού είναι πλέον αποκλειστικά δικό Του. Έμάς δέν μάς άνήκει και φρόνιμο είναι όλοι

²⁰⁵ Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 1.2.7.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μας νά πάψουμε νά τή χρησιμοποιοῦμε ἄν εἴμαστε στοιχειωδῶς εἰλικρινεῖς, λιγότερο ὑποκριτές καί τά λόγια μας συμβαδίζουν μέ τίς πράξεις μας.

Τό νόημα λοιπόν τῆς λέξεως *ανιδιοτελῶς* Τοῦ ἀνήκει ἐξ ὀλοκλήρου καί εἶναι σάν ἐκεῖνο:

...τό Κλοστένιο "ώραῖα-ώραῖα" κι ἦταν αὐτό δικό του τοῦ Κλοστή, πού κι ἄν ἦρτε ἀπ' ἄλλοῦ, μέσα του πῆρε νόημα, σάν τόν ἀέρα καί σάν τήν ἄνοιξη πού τά στέλνει ἡ φύση, γεννημένα ἀπό χίλια δυό ρέματα τῆς ζωῆς, γιά νά τά χαίρομαστε μεῖς, οἱ ἀνθρώποι, οἱ πονεμένοι... (Κίταλα, σ. 313)

Κι' ἐκεῖνο:

*Τό ἀφιερώνω στό λαό μας,
προσφέροντας του αὐτά πού μοῦῶδοσε.*

(Κίταλα, μῶτο, σ. 7)

ἐκτός τοῦ ὅτι καταδηλώνει ὅτι στό "δοῦναι καί λαβεῖν" τῆς ζωῆς Τοῦ, τό "δοῦναι" εἶναι ἀφάνταστα μεγαλύτερο καί ποιοτικῶς ἀνώτερο ἀπ' ὅλα τά "λαβεῖν" -πράγμα πού ὁ Ποιητής δέν δέχεται- ἀποδεικνύει Ἄνθρωπο πού δέν ὀρίζει τή ζωή Τοῦ μέ κριτήριο τή φθαρτή σωματική Τοῦ φύση, ἀλλά μέ ἐκεῖνο πού μονίμως λάμπει μέσα Τοῦ, τό ἄφθορο, ἀπείραγο, ἀκέραιο, αἰώνιο πνεῦμα, πού ἐδῶ γίνεται καί πράξη καθαρή. Τόση εἶναι ἡ φλόγα Τοῦ γιά προσφορά ὥστε ὁ ἴδιος ἀναλώνεται ὀλόκληρος μέσα στήν προσφορά καί τήν εὐθύνη.

Αὐτό τό Κλοστένιο *ώραῖα-ώραῖα* πού μᾶς εἶπε, τό *πέρα-πέρα ανιδιοτελῶς ἐδίδαξα εἴκοσι χρόνια* καί *Τό ἀφιερώνω στό λαό μας προσφέροντάς του αὐτά πού μοῦῶδοσε*, εἶναι ἀσύγκριτα μέ τά δικά μας μέτρα καί δέν ἱεραρχοῦνται σέ κλίμακες. Εἶναι ἔρωτας πάναγνος γιά προσφορά. Κι' ὁ ἔρωτας ἤ εἶναι ἤ δέν εἶναι. Ὅπως ἡ καρδιά ἤ χτυπάει ἤ δέ χτυπάει. Μέση κατάσταση δέν ἔχει. Ἄν μισοχτυπάει, σημαίνει, ἔλα καί σέ μιά ἐπαφή μέ τό γραφεῖο τελετῶν νᾶναι νοιασμένο.

Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτόν τόν λόγον, *πέρα-πέρα ανιδιοτελῶς ἐδίδαξα εἴκοσι χρόνια*, ὡς λόγον καί πράξη, μ' ἓνα μπορεῖς νά τόν ἰσαξιῶσεις: Σέ ἐπίπεδο ἀπλῶν ἀνθρώπων, μέ τόν Κλοστή, ἐκείνους πού δέν θέλουν *γυαλιά... γιά νά μή στερήσουν τήν ψυχή τους ἀπ' τήν οὐσία τοῦ ἑαυτοῦ τους* κι' ἐκείνους πού "τραγουδᾶνε μαλακά, γλυκά μόνοι καί βέβαιοι ὅτι δέν τούς ἀκούει κανεῖς". Πού σημαίνει τούς γνήσιους καλλιτέχνες· πού ὅλοι οἱ ἐπώνυμοι ἔπρεπε νά μεριάνε γιά νά περάσουν.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Σέ επίπεδο ποιητῶν μέ τό Σωκρατικό *έθαύμαζε εἴ τις τήν άρετήν έπαγγελ-
λόμενος άργύριον πράττειτο*²⁰⁶ καί:

Σέ επίπεδο πολεμιστῶν μέ τό Μάρκο Μπότσαρη, πού έσκιζε τά διπλώ-
ματα λέγοντας *πῶς όποιος εἶναι παλληκάρι καί στρατηγός αύτά, τά παίρνει
ταχιά στή μάχη άπ' τόν πασά. Καί τό Νικηταρά, πού τοῦ εἶχαν δώσει άδεια
νά διακονεύει (ζητιανεύει) στόν Πειραιά κάθε Παρασκευή καί στήν έρώ-
τηση τοῦ Άγγλου πρέσβη τί κάνεις έδῶ στρατηγέ; άπάντησε: ή πατρίδα μοῦ
έχει χορηγήσει σύνταξη καί ζω καλά. Άλλά έρχομαι έδῶ γιά νά παίρνω μιά
ιδέα πῶς περνάνε οἱ Έλληνες τώρα πούν' έλεύθεροι. Άπολαμβάνω έλεύθερη
πατρίδα, κι' αύτά τά έννοούσε. Γιατί δέν ήθελε νά φανεῖ τό χάλι της πατρίδας
του στούς ξένους. Ένῶ σήμερα ή άναγνώριση τής έθνικῆς αντίστασης καί
προσφοράς γίνεται στίς έπιτροπές καί άπό τίς έπιτροπές καί στίς αίθουσες
τῶν δικαστηρίων προκειμένου γιά ύπουργούς. (Βρέ πῶς μπερδεύονται τά
πράγματα καί βγαίνουν έτσι "ώραία").*

Καί όσους μιλοῦν γιά "λειτουργήματα" καλοχαιρέτα τους κι' άστους νά
διαλαοῦν. *Ζουδάκια καί σκολόπεντρες εἶναι καί θέλουν νά ζήσουν* (Νά ζή-
σουν όχι νά έπιζήσουν. Καί τά ζωά ζων' μέ τά κεντριά τους, μέ τά κέρατά
τους...). Πάντως, κατά τήν ταπεινή μου γνώμη, κανένας δέν έχει δικαίωμα
νά χρησιμοποιεῖ σήμερα, αύτή τή λέξη. Κι' όσο περισσότερο χρησιμο-
ποιεῖται τόσο άδειανοί οἱ χρήστες της. Ένῶ Αὐτός γνώριζε ότι οἱ λέξεις προ-
σφορά καί άνιδιοτέλεια εἶναι τά οὐσιαστικότερα οὐσιαστικά καί τάκλεινε
(λέει) μέσα του σ' όλες τίς πτώσεις καί στούς δύο άριθμούς.

Καί μετά άπ' όλα τοῦτα θά ρωτήσῃ κάποιος: Ποιό εἶναι τό καινούριο
πού μᾶς φέρνει αύτή ή φλεγόμενη καρδιά: ό Άξιος Αὐτός Έλληνας; Καί
άπλά, μόνος μου άπαντῶ. Άπαντῶ γιά μένα. Δέν άρκοῦν όσα εἶπε ένας μέσος
άναγνώστης; Γιατί όλα πού εἶπε κατά-δικά Του, Τοῦ Ποιητή, εἶναι. "Υστερα
γιατί θά πρέπει, κατ' ανάγκην, νά φέρνει κάτι καινούριο; (τά καινούρια μᾶς
φάγανε). Δέν άρκεῖ ότι ξαναφέρνει, ότι πλαταίνει τό δρόμο; Έκεῖ πού εἶχαμε
στεγνώσει μᾶς γεμίζει χυμούς καί καρπούς. Μόνο καρπούς.

Καί θά τό εἰπῶ κι' άλλιῶς. Βεβαίως δέν κουβαλάει οὔτε προπαγανδίζει
νέους άνθρωπισμούς. Η λέξη μικρή νά Τόν χωρέσει έτσι όπως καταντήσαμε
τοῦ συρμοῦ καί τοῦ σουρσίματου. Κι' έχει ύποστει μεγάλη φθορά άπ' τό
σούρσιμο χάμου καί άπ' τό πολύ φόρεμα. "Υστερα καί τούτη εἶναι ένας -
ισμός καί μεγάλες δόσεις δηλητήριο έμπεριέχει καί προπαντός ύποκρισίας
καί έν τέλει στό φανατισμό καί τήν τύφλα βγάξει.

²⁰⁶ Ξενοφόν, *Άπομνημονεύματα*, 1.2.7.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Άπλά θάλεγα πώς τό καινούριο εἶναι ὅτι μᾶς καλεῖ, μέ τήν πιά μεγάλη εὐγένεια νά ἐμπιστευθοῦμε ἀλήθειες δοκιμασμένες, ἀφοῦ τίς ἰδοῦμε καί τίς ἐλέγξουμε, νά παγιωθοῦν μέσα μας, ὥστε τά παραπέρα βήματά μας νά εἶναι προσεχτικά καί σίγουρα. Νά ἐπικεντρώσουμε σ' ὅ,τι μένει ἀθάνατο μετά τό φυσικό του θάνατο κι' αὐτό νά τό κρατήσουμε μέσα μας βαθειά. Εἶναι ἐκεῖνο πού ἔχει ἀξία, δίνει στή ζωή νόημα καί τήν κρατεῖ. Κι' ὅτι πηγὴ τῆς καλῆς μας τύχης, τῆς εὐτυχίας μας, εἶναι ὁ ἐσωτερικός μας κόσμος καί νά μὴν τήν κυνηγᾶμε ἔξω του.

Ἐστερα μᾶς φέρνει τό δάσκαλο. Ὅχι ὅπως τόν γνώρισε τό νεότερο Ἑλληνικό κράτος, πλὴν ἐξαιρέσεων ἐλαχίστων. Τό δάσκαλο πού πάντως,

...δέν εἶναι ἐκεῖνος πού θά...διδάξει τό Ἄλφα καί τό Βῆτα, ἀλλά ἐκεῖνος πού θά ἀνακατευτεῖ μέ τή ψυχούλα τοῦ παιδιοῦ, γιά τό καλό τοῦ παιδιοῦ, γενόμενος παιδί καί πατέρας καί δάσκαλος σ' ὅλα τά σύνορα τῆς ζωῆς... (Κίταλα, σ. 109)

Καί κάνει καί τομές στήν διδακτική, τήν παιδαγωγική, τή μέθοδο -πού δέν καλουπώνεται ποτέ. Τή μέθοδο πού ἐφαρμόζει μέ θηριώδη αὐστηρότητα ὁ ἴδιος. Εἶναι ὁ ἴδιος μέθοδος. Μέθοδος πού ἀφήνει πίσω τή γνώση ἀπ' τό βιβλίο καί ὀδηγεῖ μέ σιγουριά πολύ μακριά. Σέ προσωπική πνευματική κατάρκτηση, σέ πνεῦμα ζωῆς αἰώνιο, σέ ἐνότητα συνείδησης, σέ λόγο καί τελικά στήν τέχνη τῆς ζωῆς. Μέθοδο πού σοῦ ἀναπτύσσει καί σοῦ ὀξύνει τήν ἀντίληψη γιά τό ὠραίο. Καί αὐτά εἶναι:...*τα ελληνικά γράμματα, που πρέπει να βγουν απ' τα θρανία του δημοτικοῦ...*

Ὅσο γιά τόν τρόπο πού τά προσφέρει (τή μορφή) εἶπαμε νομίζω κάτι στήν ἀρχή ὅταν μιλούσαμε γιά τά "χέρια" καί πῶς προσφέρουν. Ἐκεῖ πού μιλούσαμε ὄχι γιά ἐξέλιξη ἀλλά γιά ἀνέλιξη.

Αὐτά τά θέματα, κι' ἄλλα ἀκόμα ὅπως π.χ. ἡ φύση στό ἔργο Του (ὁ φυσικός Φώτης Βαρέλης), ἡ ἐπιστήμη, ἡ ποιητική Του, τά σύμβολα, ὁ ξεριζωμός Του, ὁ νόστος, ἡ πατρίδα, ἡ αἰσθητική Του, τό χιούμορ Του, κι' ἐκεῖ πού πιστεύω ἐπίσης ἀξεπέραστος-μοναδικός, οἱ πηγαῖοι ἐσωτερικοί διάλογοι-μονόλογοι τῶν ἡρώων Του, ἀποτελοῦν ἓνα μικρό δεῖγμα τῶν θεμάτων πού πρέπει νά ἀπασχολήσουν καί ν' ἀναλύσουν οἱ μελετητές Του στό μέλλον. Πάντως μ' αὐτό τό θέμα (τούς πηγαίους ἐσωτερικούς μονόλογους-διαλόγους τῶν ἡρώων Του -τοῦ Ἰδίου), τήν αὐτογνωσία, τό θάνατο στό ἔργο Του, ἐκεῖνοι πού θά καταπιαστοῦν νά μελετήσουν, πρέπει καί δυνατοί δέκτες νά εἶναι καί πρόθυμοι νά θυσιάσουν ἀπ' τόν ἑαυτό τους. Γιά τούς ἐσωτερικούς διαλόγους, τούς ψυχικούς στό ἔργο Του δέν τολμῶ νά εἰπῶ λέξη. Γιατί ἔχω ἐδραιωμένη τήν πεποίθηση πῶς ὅλο τό ἔργο Του εἶναι τελικά ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Καί βεβαίως ή τεραστία προσφορά Του στή γλώσσα. Ένα ελάχιστο
δειγμα από λέξεις μόνο, πού βρήκα χωρίς καθόλου, σέ βεβαιώ, νά προσπα-
θήσω,

πού μπαίνουν στό μεγάλο ποτάμι τής γλώσσας μας,

ὅπως λέει, σοῦ παραθέτω:

ἀγκαθιασμένη ἀπό σπαλάθους (ή κατρακύλα),
ἀλαφρόλογη,
ἀλαφροφάνταστα (πράματα),
ἀλετριζεται (τό χῶμα),
ἀναφευρά,
ἀσυγκόλλητο (κορίτσι),
αὐστηροφανέστατα (διάταξε),
αὐτοφύτρωτος (λογοτέχνης),
ἀφώναχτα,
βέρβελα,
βυζίκια,
γιαρᾶς (ἄνοιξε ὁ γιαρᾶς),
γλυκοάγλυκος (σκοπός),
διμέλια (εἶχε γεννήσει διμέλια),
ἐλιόκουνες,
ἐλιοῦνα,
κανιρίζει (στά γράμματα),
κοντοχόρεμα (τοῦ κορμιοῦ),
κουρκονῶ,
λεπτόφωνο (μοιρολόϊ),
λευτερόκαρδος,
λολλαγάπητος,
μαρμαρολαμπιρίσματα (στήν ὄψη του),
μιζαρούλι,
νηριόμουνα (νά ρωτήσω),
ξανακαινούργιεψε (ὁ πόνος τῆς καρδιάς),
ξενостаλήσει (μή μπορώντας νά ξενостаλήσει τά λουλούδια),
ξεροτράχαλος (στίχος),
παραλόγιστο,
παραμασχάλωνε (κουτσοουράκια),

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

παρηλιά (καταμεσίσ τῆς παρηλιάς),
περιβαρέσω,
περιπλέγματα,
πετινίζουν (ἄρχισαν νά πετινίζουν),
πετρόλαδο,
πιπεροκιμίνισουμε,
σκάλαθρος,
στραβοκουβέντες,
στραβοχαραχτήρας,
συνομπάλλοντας (τή φωτιά),
ψυλλοραδιασμένο,
ψυχοπάτητα, κ.λπ., κ.λπ., κλπ.

Μπορεί μερικές τουλάχιστον νά λεγόντουσαν ἢ καί ἀκόμα νά λέγονται στόν τόπο σας. Δέν τό ξέρω. Ὁ ἀναγνώστης πάντως, κι' ἄς τίς ἔχει ξανακούσει, ἔτσι ὅπως εἶναι μέσα στό κείμενο, μέ "καλή ἐφαρμογή", εἶναι σά νά τίς βλέπει πρώτη φορά. Καί κάθε λέξη ἓνα κόσμημα. Φανοί πού φωτίζουν. Κι' ἄν εἶναι γνωστές, ὁ δημιουργός, ρίχνει λάδι καί τίς σώζει ζωηρεύοντας τή φλόγα τους. Μακάρι κάποιος σύντομα νά μαζέψει ἀπ' ὄλο τό ἔργο Του ὅλες αὐτές τίς λέξεις διαμάντια γιά νά τίς ψιθυρίσουν κι' ἄλλοι μαγεμένοι.

Ἐνδεικτικά μόνο, μερικά ἀπ' τά θέματα πού πρέπει νά ἀπασχολήσουν τούς μελετητές, κι' ἐκεῖ πιά θά ἰδεῖς ποιά τά καινούρια στό ἔργο Του.

Καί ἐν τέλει θάλεγα ὅτι ὁ Βαρέλης δείχνει τό βαθύ νόημα τοῦ κοινωνεῖν. Ἀπό τή σημασία πού ἔχει τό ἄγγιγμα, μιά χειραψία, ἓνα βλέμμα μέ ψυχή, μέχρι νά συναντηθοῦν οἱ ἄνθρωποι στό αἰώνιο ἐπίπεδο τοῦ ἱεροῦ. Ὅχι στό ἐπίπεδο τῶν θεωριῶν τῶν ιδεολογιῶν, τῶν ιδεολογημάτων. Ἀλλά στίς κοινές λύπες καί χαρές, στίς κοινές προσδοκίες, πού ἦσαν ἴδιες χθές καί σήμερα καί θά εἶναι καί αὔριο. Κι' αὐτό τό ἱερό ἐπίπεδο τό στήνει ὁ Ἴδιος μέ μιά τέχνη θαυμαστή ἕως μαγική θάλεγα, γεφυρώνοντας τά ἀντίθετα καί γι' αὐτό θυσιάστηκε, αὐτοθυσιάστηκε δείχνοντας ταυτόχρονα ποιός εἶναι ὁ βαθύτερος ρόλος τοῦ συγγραφέα ἀφ' ἑνός καί ἀφ' ἑτέρου ἀποκαλύπτοντας στόν κόσμο, σέ μᾶς, τί ἦταν ἡ θυσία τῆς "ὀμορφῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα" καί ποιό τό νόημά της γιά νά στεριώσει τό γεφύρι (πού κι' αὐτό τό πάει ἀκόμα πύερα ἀφοῦ δέ θυσιάζει τήν ὀμορφῆ γυναίκα Του μόνο ἀλλά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό Του), ἤτοι φέρνει σέ μᾶς τά μοναδικῶν μεγαλείου νοήματα τῆς ἀληθινῆς λογοτεχνίας, τῆς ἀληθινῆς τέχνης κάνοντάς τα τόσο προσιτά, καί ἀποδεικνύοντας ἔτσι δύο πολύ σοβαρά πράγματα:

Πρώτο ὅτι ἡ ἀλήθεια καί ἡ ἀληθινή σοφία φωλιάζουν μέσα σέ ἔργα τολμηρά καί μέσα στό φρόνημα τοῦ κοινωνεῖν καί τῆς ἀλληλεγγύης, καί

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Δεύτερο ότι οι άληθινοί συγγραφείς, οι άληθινοί ποιητές δέν άκριδο-
γάνε μέσα κι' έξω άπ' τό περιβόλι τής ιστορίας αλλά βρίσκονται "έντός" και
εργάζονται, ιδρώνουν, ματώνουν, φυτεύουν και σκαλοποτίζουν και καταπο-
λεμάνε τίς άκρίδες κι' όσους τίς έκτρέφουν, χουγιάζουν και ξεσκίζονται μέ
τ' άγρίμια και φροντίζουν μέσα κι' έξω τόν οίκο της ποῦναι στό περιβόλι μέ
πίστη και μέσα κατοικοῦνε δίδοντας τό άληθινό της νόημα, και δέν άγνα-
ντεύουν άπό μακριά κάνοντας "ύψηλή κριτική" ή άναχαράζοντας μωρό-
χαυλα.

Έν πάση περιπτώσει όλο τό έργο Του πρότυπο για σκέψη. Κι' αυτό έξό-
χωσ πολύτιμο. Όχι μέ τήν έννοια ότι είναι τέλειο. Δέ λέω αυτό. Ούτε αξιο-
μίμητο μέ τήν έννοια ν' άρχίσουν κάποιοι και νά δουλεύουν σέ δικές Του
φόρμες, όπως κάνουν μερικοί μέ τόν Καβάφη και μ' άλλους. Ό Ίδιος άλλω-
στε πουθενά δέν δίδαξε κάτι τέτοιο ούτε ως άσκηση. Είναι αξιομίμητο μέ
τήν έννοια ότι κάνει τή ζωή άξιοβίωτη για τόν καθένα μας...*Μέσα στό πα-
νηγύρι τής ζωής μας, πού δέν άποκλείεται νά βγήκαν τό ίδιο κερδισμένοι μέ
τούς χορευτές και τούς τραγουδιστές και τούς όργανοπαίχτες κι' ίσως περισ-
σότερο κερδισμένοι και χαρούμενοι και καλλιεργημένοι και άπαραίτητοι οί
θεώμενοι...*

Και θα τό ξαναπώ: Τό καινούριο είναι ότι τό έργο αυτό στέκεται άπό
μόνο του σά νά ύπήρχε άπό πάντα. Σκύβει, πιάνει, σηκώνει και στήνει τίς
άξίες τής ζωής, τήν ίδια τή ζωή άπό `κει πού έμεις οί άλλοι, όλοι σχεδόν, τίς
είχαμε πετάξει, άδιάφορο άπό ποιά αίτία. Κι' ό θησαυρός αυτός ό μόνος πο-
λύτιμος. Μ' άποδείξεις άδιάψευστες. Και για μένα άπρόσμενος. Πώς λοιπόν
νά μήν εύχαριστείς τό Θεό πού κάπου-κάπου στέλνει τέτοιους Άνθρώπους
για νά κρατούν τά έργα Του ζωντανά; Αυτό `ναι τό δίκιο. Τό δίκιο του Θεού.

Έδώ, φίλε Κώστα, μπορεί-θά μπορούσε- και νά κλείσει αυτό τό γράμμα
(;). Σέ κούρασα χωρίς νά προσθέσω κάτι πού δέν σου είναι γνωστό. Άντίθετα
μάλιστα. Και περισσότερα γνωρίζεις, και, τό σημαντικότερο, Τόν έχεις κο-
ντά σου και Τόν μελετάς άμεσα. Και γι' αυτό σέ θεωρώ πραγματικά εύτυχέ-
στατον, μακαριότατον. Πού έτυχε στή ζωή σου νά γνωρίσεις τόσο καλά και
προσωπικά Έναν πανίερον μεγάλο Ποιητή, Άγιον των Άγίων, κι' εύχομαι
αυτή ή σχέση νά διαρκέσει, όπως μέχρι σήμερα, άδιατάρακτη για πολλά
άκόμη χρόνια. Νά Τόν έχεις μαζί σου. Νά ναι δίπλα σου όπως τώρα. Πραγ-
ματικά σέ μακαρίζω.

Έγώ ένα μέρος άπ' τή χαρά μου μόνο έβγαλα σάν, "τό παιδί -πού λέει ό
Δάσκαλος- πού μόλις του τραγουδήσεις και του παίξεις παλαμάκια πηδάει
έπί τόπον". Χαρά πού βγήκε άπ' τό τραγούδι Έκείνου. Όση και όπως

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μπόρεσα. Γιατί οι μεγάλες χαρές, όπως και οι μεγάλες λύπες, δέν εκφράζονται προφορικά ή γραφτά. Τό πολύ πολύ ένα κρυφό, μοναχικό, περήφανο δάκρυ, πετρωμένο στα μάτια, όπως σέ μένα τώρα κάτι μπορεί νά δηλώνει.

Καί πάνω στό βιβλίο καί στό "Ένας Οκτώβρης" έχω σημειώσει μερικά ακόμα τής χαρᾶς. Καί πῶς θά μπορούσα νά τά παραλείψω, όταν μέχρι ἐδῶ εἴχαμε τό ἀποτέλεσμα τής πράξης-μάχης, κι' αὐτό βλέπαμε, ἐνῶ τήν ἀγωνία, τήν προσπάθεια, τόν ἀγώνα Τοῦ Ποιητή γι' αὐτό τό ἀποτέλεσμα, τά φανταζόμαστε μόνο, ὅσο ὁ καθένας μπορεί.

Ἐδῶ ὅμως, στό "Ένας Οκτώβρης" ἔχουμε ὀλόκληρη τή διαδικασία τής "μάχης", ἐξελισσόμενη προστά στά μάτια μας. Μιά "μάχη" μέ τίς ἐπιμέρους δυνάμεις, τή θέση τοῦ κάθε τμήματος, τούς ἐλιγμούς, τίς προωθήσεις, τίς ἐπιχειρήσεις τῶν βοηθῶν Του, ὅλους τούς ἀριστοτεχνικούς ἐλιγμούς τοῦ στρατηγοῦ, μέχρι τήν τελική ἐπίθεση μέ τή μεγάλη νίκη...*Μιά νίκη δίχως ἀντίπαλο πού νά πονέσει, μιᾶ ἀπόλαση χωρίς ὑλικό περιεχόμενο, πού λέει...*

Μάχη θάλεγα παράδοξη, παράξενη, χωρίς σχέδιο μάχης καί χωρίς νά ἔχουν προηγηθεῖ ἀσκήσεις ἐπί χάρτου. Ὀνομάζω ἀσκήσεις ἐπί χάρτου κάθε τί τό φανταστικό πού δέν στηρίζεται στή φύση καί τούς νόμους τής, στή ζωή καί τούς νόμους τής, στήν πράξη. Καί τό σχέδιο τής μάχης νά φτιάχεται, νά ἐκπονείται καί νά ἐφαρμόζεται ἀμέσως ἐκεῖ στό πεδίο, ἀναλόγως τῶν παρουσιαζομένων συνθηκῶν, τής μορφολογίας τοῦ ἐδάφους, ὄλων τῶν νέων καί ἀγνώστων μέχρι ἐκείνη τή στιγμή δεδομένων καί τόσα ἄλλα ἀπρόβλεπτα.

Παράδοξη ἀκόμη μάχη γιατί ὄχι μόνο δέν ἀφήνει πίσω τής νεκρούς καί λαβωμένους, ἀλλά ξαναζωντανεύει τούς νεκρούς κι' ἀποκαθιστᾶ τήν ὑγεία σέ μᾶς τούς λαβωμένους. Μόνο πρόσεχε. Ἐδῶ δέν ἔχουμε, δέν πρόκειται γιά δονκιχωτικές σκιαμαχίες. Εἶναι μάχη τούτη κανονική καί πόλεμος πραγματικός.

Βέβαια τέτοια πράγματα ὑπάρχουν κι' ἄλλοῦ στό ἔργο Του. Καί στά *Κίταλα* καί στό *ο Δάσκαλος*.

...τό ἀναπάντεχο πού θά βγεῖ ἐκείνη τή στιγμή καί θά τ' ἀρέσει κιόλας...

Ὡς γενικό χαρακτηριστικό ὑπάρχει σ' ὅλο Του τό ἔργο.

Παράδοξη ἀκόμη γιατί ἐδῶ δέν φαίνεται -ἔτσι νομίζω- νά ἐνδιαφέρεται νά μᾶς προτρέψει πρὸς τό ὠραῖο, ὅπως ἄλλοῦ, πού κι' ἂν δέν τό λέει μᾶς κάνει τουλάχιστον νά τό ὑποψιαστοῦμε, νά τό ἐννοήσουμε. Τό ὠραῖο ἐδῶ - καί στά ἐπιμέρους καί συνολικά- προκύπτει ἀπό μόνο του. Σά νά μὴν ἔχει ὅμως μόνο σκοπό νά μᾶς στρέψει πρὸς αὐτό, ἀλλά κυρίως νά μᾶς δείξει, νά

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

μᾶς διδάξει πῶς προκύπτει τό ὠραῖο. Ποῦ δηλαδή εἶναι ὁ σπόρος του, ἡ ρίζα του, πῶς βγαίνει στήν ἐπιφάνεια καί βλασταίνει κι' ἀνθίζει καί καρπίζει.

Κι' οὔτε στέκεται νά μᾶς εἰπεῖ: Ξέρετε, θέλει αὐτό, ἐκεῖνο, ἐδῶ σημαίνουμε, σημαδεύουμε, τονίζουμε, βάζουμε κι' ἐπίθετα κοσμητικά, ἐκεῖ ἀναδιπλωνόμαστε, χαμηλώνουμε καί ξαφνικά ὀρμάμε, προσέχουμε καί τήν τακτική, μή σκορπίσουν οἱ μονάδες τοῦ στρατοῦ, ἀκόμα καί τήν ἐμφάνιση προσέχουμε, τίς ἐνότητες, τίς παραγράφους κι' ἄλλα τέτοια σχολαστικά. Αὐτά δέν εἶναι οὔτε ἀσκήσεις ἐπί χάρτου. "Γύρω γύρω ὅλοι"· πεντόβολα εἶναι καί τά μποροῦν πολλοί. Καί νά τά παίξουν καί νά τά μάθουν στούς ἄλλους.

Ἀλλιώτικα δίδαξε Αὐτός. Δίδασκε νόημα ἀθλητισμοῦ καί στά μικρά παιδιά, πού ἔρχεται ἀπό τή φύση καί τή ζωή, καί τίς ἀθλοπαιδιές τίς χρησιμοποιοῦσε μέ τόν ἀριστοτεχνικό τρόπο, πού μόνο Αὐτός ἤξερε, ἄν ἐξυπηρετοῦσαν αὐτόν τό σκοπό. Κι' ὄχι ἀθλοπαιδιές γιά τίς ἀθλοπαιδιές καί τήν πρόσκαιρη εὐχαρίστηση πού σέ διώχνουν ἀπ' τό πραγματικό νόημα πού χαρίζει μόνιμη εὐτυχία.

Ἐδῶ ὁμως φαίνεται πεντακάθαρα, ἀκόμη καί σά νά μήν ὑπάρχει τίποτα στή συνειδήσή Του προκαθορισμένο ἢ καί κατασταλαγμένο. Ἀλλά τά πάντα ἐκδηλώνονται ἐκείνη τή στιγμή, μέσα στή φύση καί μέ τέτοιο φυσικό τρόπο καί κινήσεις τόσο ἀπαλές καί φυσικές, λές καί δέν ἔχουμε καθόλου μετοχή κάποιας ἀποκτημένης γνώσης. Καί ὁ τρόπος νά εἶναι τόσο συγκεκριμένος καί ἄμεσος λές καί δέν ἔπιασε μολύβι καί χαρτί νά γράψει οὔτε κάθισε σέ τραπέζι, ὁ δέ ἀναγνώστης, χωρίς κι' αὐτός καθόλου προσπάθεια, τά παίρνει ὅλα καί τά χαίρεται κι' ἀναφερᾶ ἢ ψυχή του.

Βέβαια κι' ἐδῶ ἔχουμε ἀρίστη ἐφαρμογή τῆς παλαιᾶς πεποιθήσεως -ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα- ὅτι τά ἔργα καί τά πιά ἀπλά, μένουν ἀθάνατα μόνο μέ τό τραγούδι. Κι' ὅτι τά πράγματα χρειάζονται τό σοφό ποιητή πού θά δείξει τό νόημα καί τή σημασία τους.

Πάνω ἀπ' ὅλα ὁμως ἔχουμε -μᾶς τό δίνει ὁ ἴδιος ὁ δημιουργός ἐδῶ- ἕνα συγκεκριμένο μάθημα ἀπ' τόν ἴδιον, γιά τό πῶς καί πόσο ἀβίαστα καί φυσικά καί χωρίς καμμία προσπάθεια θάλεγα, βγαίνει ἡ ὑμνητική Του τέχνη. (Παρόμοιο κείμενο δέν ἔχω συναντήσει πουθενά). Μέ πράγματα τόσο ἀπλά καί καθημερινά -ὅπως ὁ Πλάτων πού μέ κάτι ἵππους, ὄνους, μαστόρους, πετσίά κάνει φιλοσοφία, ἔτσι κι' ἐδῶ- φτάνει στό σημεῖο, ὁ δικαιοκρίτης, μέσα ἀπό κοινά πράγματα τῆς φύσεως καί τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, νά ζώνει τό σύμπαν. Οἱ εἰκόνες Του, οἱ τόσο ἀπλές καί δυνατές ὡς φορεῖς συναισθημάτων, μέ ἐσωτερικές κι' ἐξωτερικές ἐντάσεις φυσικές καί ἀλληλεπιδράσεις σέ μαγεύουν σάν τίς βλέψεις νά ἐνώνονται καί νά γίνονται ἕνα· καί σύ μετοχός

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τους, μέσα τους. Ός κι' ό ούρανός πιά κατεβαίνει, έχει χρέος νά κατέβει στή γη. Όχι γιατί τό επιβάλλει, τόν κατεβάζει ό Ποιητής, αλλά γιατί ή όμορφιά πού βγήκε μόνη της, έτσι όρίζει. Τό όρίζει ό νόμος ό αιώνιος τής όμορφιάς νά κατεβαίνει κι' ό ούρανός στή γη σέ τέτοιες ώρες. Καί σύ μέτοχος τής ένιαίας ασύλληπτης μυθικής εικόνας.

Κοίτα: (Κι' άς κάνω ζημιά -όπως ζημιά κάνουμε όταν περπατάμε άπρόσεχτα μέσα σέ περιβόλι ώραίο κι' ασυλλόγιστα κόβουμε, όπως έγώ τώρα). Κοίτα:...Ό στάβλος) *μισός ως τό μεσιά για τά ζωα...Και στόν άλλο μισό τά πόχρεια όλα. Ποτήρια, στρωμένες ψάθες, ζινάρια, φτυάρια και τά λοιπά του νοικοκύρη...*

Καί τό κρασί, οι πατάτες και τά άλλα, γήϊνα στοιχειά. Ό Θεός τό ούράνιο. Καί οι λέξεις "κόνισμα" και "καντήλι" βρίσκονται στό "ανάμεσα" γής και ούρανοϋ. Καί βοηθοϋν και τούς δύο -άνθρώπους και Θεό- τούς μέν ν' άνέβουν, τόν δέ νά κατέβει. Κερκέλια πές πού τά χρησιμοποιοϋν και οι δύο νά συναπαντίοντε στό ανάμεσα, στό μεσοστράτι. Κι' από 'κει και κάτω ό Θεός κατεβαίνει τελικά στόν παράδεισο τής ψυχής πού ώστόσο έχει άνεβεί ό άνθρωπος. Καί:

...Θάρθοϋν νά τό φιλήσουνε και του Θεοϋ τά χείλη...

Κι' όλη ή πλάση, μ' όλους κοινωνούς, παραδεισένια. Έρχεται ό Θεός μέσα άπ' τό δρόμο των υλικών στοιχείων πού ό ίδιος έφτιαξε ίσως και για νά φανερώνεται ή παρουσία του -άν ό άνθρωπος μπορεί σαν άνθρωπος νά τά εκτιμήσει. Άρα, αυτά τά στοιχειά είναι έξαγιασμένα, μάς λέει ό Ποιητής. Έτσι ό Θεός δέν είναι άπλησίαστη και φοβερή έτερότης αλλά έχει έσωτερικευτεί στόν άνθρωπο. Έχουμε τήν εμφάνεια, τήν παρουσία του Θεοϋ στόν κόσμο διά του κόσμου και δίχως ό Θεός νάχει μειωθεί. Καί σ' αυτήν τήν ψυχική ένδοχώρα, άνθρωπος και Θεός συγκατοικοϋν σέ μία γαλήνη προσωπική όρθόδοξη και καθολική. Καί πάνω από άτομικούς φόβους ή λογικές ή δόξες ή πίστεις. Ό άνθρωπος πραγματικά άθεόφοβος γίνεται μέ τό Θεό ένα και "του Θεοϋ συνόμιλος" πού λέει ό Άγιος Αντώνιος, ακολουθώντας τό δρόμο τής φύσης και τής κλήσης του. Λογικό και υπέρλογο σέ σύνθεση μοναδική. Μύθος και πραγματικότητα ένα. Χθές και σήμερα ένωμένα στό "ένάως νϋν". Κι' όλο τό έργο Του τέτοια. Κι' έδω, όπως κι' άλλου (Ευαγόρας, Αΐας, Φεγγαράκι μου λαμπρό και πλήθος άλλων) μάθημα "έν τῷ πράττεσθαι".

Και στό σημείο αυτό, πιστεύω, ότι ό Βαρέλης ανακαλύπτει τά ίδια ριζώματα μέ τόν Πλάτωνα και τόν Άριστοτέλη, πού δέν τά είδαν οι σχολαστικοί πού ψάχνουν πράγματα υπερβατικά, άκατανόητα, άκαταλαβίστικα, άχώνευτα.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Τέτοια λαμπερά δημιουργεί μέ τόσο απλά φυσικά στοιχεία πού λαμπερότερα δέν γνωρίζω. Γιατί: Ο Θεός δέν κατεβαίνει πάνω "σέ χρυσά ἄρματα", οὔτε ἔρχεται "ἐξ ἀποκαλύψεως", οὔτε στά ὄνειρά μας ἔρχεται ἡ Παναγία νά μᾶς εἰπεῖ πού εἶναι χωμένη ἡ εἰκόνα της. Οὔτε κανέναν ἄνθρωπο -ὅσο δίκαιος καί ἠθικός καί νᾶναι- τόν διαλέγει ὁ Θεός γιά ν' ἀνεβεῖ σέ κανένα Σινᾶ καί νά τόν συναντήσῃ μακριά ἀπ' τούς ἄλλους. Ἀλλά γίνεται τέτοιο ἀνεβοκατέβασμα καί ἔνωση φυσική -ἡ πῖο φυσική- πού τήν καταλαβαίνουν ὅλοι, καί τό κυριότερο τήν μποροῦν ὅλοι καί "τήν παίρνουν σάν φῶς ὡς τήν ψυχή τους καί τήν χαίρονται". Ἄν καλά ἐρμηνεύω ἐδῶ ἴσως βρίσκεται καί ἡ βάση τῆς θεολογίας του Βαρέλη, τοῦ ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ!

Κι' αὐτά τά τόσο λαμπερά, πές τα θεϊκά πιά, τό τόσο κάλλος, θά ἔμεινε λέω ἀτελές ἂν δέν βρισκόταν ὁ ποιητής νά τά ὑμνήσῃ, νά τ' ἀναδείξῃ, μέ τόση εὐλαβική φυσικότητα (Καί ἡ εὐλάβεια ἐδῶ δέν ἔχει σχέση μέ τίς γνωστές μας θεολογικές προσεγγίσεις, τίς εὐλαβικά δουλοπρεπεῖς, δουλικές). Κι' ἔχουμε πιά τό Θεό ἔνωμένο μέ τόν ἄνθρωπο ζωντανό καί τέλειο. Δές καί τοῦτο τό δικό Του:

Ἄντρες! Ἄντρες! Ἡ θά κάμετε σάν ἄντρες, ἢ...θά κρατήσετε φωτιά στά σωθικά της. Ἄμα λέμε "ὁ Θεός δέν πεθαίνει" τί εἶναι πού καταλαβαίνετε ἐσεῖς; Ἐγώ αὐτό πού καταλαβαίνω, πώς τοῦ Θεοῦ τά ἔργα εἶναι πάντα ζωντανά καί αἰώνια.
(Κίταλα, σ. 632)

Κι' αὐτή τή φράση τή βάζει στό στόμα μιᾶς ἀπλῆς γυναίκας τοῦ χωριοῦ (τῆς Φυλλιώσ στά *Κίταλα*). Τόσο ὁμως ὠραία καί φυσικά βγαίνει ἀπάνω στήν ὀργή της σάν φυσική μάνιτα. Καί μᾶς λέει ὅτι οἱ Θεοί -πές τους ἀρχαίους ὅπως θές πές τους- εἶναι ζωντανοί κι' ἕνα μέ τή φύση πού φροντίζει γιά τά πλάσματά της καί τό ἀποδεικνύει δημιουργώντας ἔργα ζωντανά καί ὁμορφα, αἰώνια.

Καί πῖο τρανή ἀλήθεια κι' ἄς εἶναι καί "ἐξ ἀποκαλύψεως" δέν ὑπάρχει. Πάσχει. Καί:

...Ἐκεῖνο πού μένει πάντα σάν ἀλήθεια εἶναι ἡ πίστη ὅτι δέν ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια παρά μόνο σάν ἀναζητημένο ὄνειρο...
(Κίταλα, σ. 333)

Καί ἡ ἀπόδειξη μέ τό φονιά, πού ἀκολουθεῖ στήν ἴδια σελίδα, δέν κλονίζεται ἀπό καμμιά ἀπόδειξη, καμμιά θεωρία ἢ ἐπιστήμη, καμμιά ἰδεολογία, καμμιά θρησκεία ἢ πίστη, κανένα...

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Κι' όλα αυτά τά τόσο λαμπερά, τά άγια, θά έμεναν λέω άτελή άν δέν βρισκόταν ό ποιητής νά τά αναδείξει μέ τήν όμορφιά τους μαζί, και νά τά τελειώσει, νά τά κάνει τέλεια, αιώνια, θεϊκά, ζωντανά. Καί τόν κόσμο τοϋ χθές ό ποιητής αισθάνεται τήν ανάγκη νά τόν αναστήσει και νά τόν υπερασπιστεί και νά τόν ένώσει μέ τό σήμερα για νά πορεύεται ζωντανός, ως έργο τοϋ Θεοϋ αιώνιο. Ό Ποιητής λοιπόν, ό άληθινός ποιητής πού αναλώνεται, σώνεται σάν τό κερί, λιώνει για νά τά πετύχει αυτά, χωρίς νά επιδιώκει τίποτ' άλλο, σεβόμενος τά έργα τής φύσης, είναι πραγματικός δημιουργός.

Όσο για τό άν τά τελειά αυτά ό Βαρέλης, σε ποιο βαθμό γνησιότητας κι' άν πετυχαίνει τελικά και τό άποτέλεσμα ώστε νά αποφανθεις όριστικά και άμετάκλητα άν είναι ή όχι μεγάλος δημιουργός και μ' όποια κριτήρια θέλεις -έκτός των όσων δικών του παρέθεσα- διάβασε και τίς τρεις παραγράφους στή μέση άκριβώς τοϋ όλου κειμένου "Ένας Οκτώβρης",

Ήταν αυτά τα ήθη κι έθιμα που χιλιάδες χρόνια κράτησαν τον λαό τους τα νησιά μας καθαρό κι ωραίο. Αδερφωμένο με τη φύση, τα δέντρα με τα νερά της, τ' αγρίμια και τα πουλιά της. Γιατί μαζί με τον άνθρωπο ζήσαν κι αυτά. Εκεί που έσπερνε, που θέριζε κι αλώνιζε ο άνθρωπος, εκεί χόρευε και τραγουδούσε κι ο κορναλλάς. Εκεί χαίρονταν κι έπαιζε η σιταρήθρα, η πέρδικα, το τρυγόني. Εκεί γύρω γλύκενε την ημέρα ολόκληρη ο φλόρος, η καρδερίνα και τ' αηδόνη.

Σ' αυτά τα σκόρπια κτίσματα μέσα στις πλάτες της γης που σήμερα δεν υπάρχει πια ούτε σημάδι!! Χάθηκαν όλα, και κτίσματα και νερά και σιτάρια κι αλώνια και πουλιά! Ρήμαζαν όπως ρήμαζαν κι οι ψυχές μας, κι έγιναν τρομάρα πατημένα από τα κατορθώματα του ανθρώπου!

Πονώ που τα λέω. Πονώ και γιατί πριν λίγα χρόνια δεν ήταν έτσι. Πόσο γρήγορα, Θε μου, προχωράει το τσιμέντο, πόσο γρήγορα ετούτες οι μπουλντόζες, πόσο γρήγορα τούτη η πλεονεξία, πόσο γρήγορα τούτο το μυαλό μας! Γρήγορα, και χωρίς να προσέχει πού να σταθεί!

(Εκ Βαθέων, "Ένας Οκτώβρης", σ. 185)

και πές, άν είναι ή όχι, ό βαθμός φερεγγυότητας ίσος μέ το χορό και τό τραγουδι τοϋ κορναλλάου και τής πέρδικας, πού έχει μέσα. Πάει αυτό τελείωσε. Έβγαλε ίδιον άκριβώς βαθμόν!

Τίς ίδιες τώρα παραγράφους διάβαστες άλλη μία φορά. Όχι για νά μετρήσεις μά νά συλλογιστείς. Νά συλλογιστείς και νά τίς απολαύσεις συλλογιζόμενος. Μείνε περισσότερο στή φράση Του:...Και οι ψυχές μας γίνανε τ ρ ο μ ά ρ α π α τ η μ έ ν η από τα κατορθώματα του ανθρώπου...

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

(Η ύπογραμμιση, όπως βλέπεις, δική μου. Ο Ποιητής-δημιουργός σπάνια, σπανιότατα ύπογραμμίζει. Δύο ή τρεις περιπτώσεις βρήκα σ' όλα τά έργα Του πού έχω. Δέν ύπογραμμίζει. Μιλεί τόσο φυσικά όσο φυσικά βλασταίνει και μεγαλώνει κι' είν' άπάνω του 'κεινα πόχει ένα δεντρί). *Τρομάρα πατημένη*. Καί πᾶμε νά κοροϊδέψουμε τήν ψυχή μας σπάζοντας πιάτα "στά πολιτιστικά κέντρα" ή τσαλαπατώντας λουλούδια -διάβασε φονεύοντας παιδιά και μεγάλους- γιά νά φανεϊ και ή όποια δύναμή μας, οικονομική ή άλλη, επιδεικνύομενοι κι' από πάνω.

...ιδού, θα στενάξουν οι νέοι, και το αίμα τους άναίτια θα γεράσει...Και θα άδειάσουν όλα τα εργοστάσια, και μετά πάλι με τήν έπίταξη θα γεμίσουν, για νά βγάλουνε όνειρα συντηρημένα σε κουτιά μυριάδες, και χιλιάδων λογιών έμφιαλωμένη φύση...

θά γράψει ένας άλλος ποιητής.²⁰⁷

Τούτες όμως τίς δυό λέξεις, *τρομάρα πατημένη*, γιατί δέν πορευόμαστε μέ τρόπο πού είναι σύμμετρος με τή φύση μας και τή δύναμή μας, *σπευδε τάν δ' έμπρακτον άντλει μαχανάν*²⁰⁸ (Και προχώρα μέ τρόπο πού είναι σύμμετρος στη δύναμή σου, εξηγεί περίπου), κι' όλόκληρη τήν πρόταση, από πλευράς περιεχομένου και ποιητικού θάμπους, νά τή βλέπεις τόσο δυνατή και φωτεινή, όσο δυνατός και φωτεινός είν' ό κεραυνός πού σκάει στίς παραλίες τών νησιών σας.

Γιατί έδω πιά έχουμε τό "άμηχανον κάλλος" του Πλάτωνος. Άν θές νά εξηγήσεις σε τρίτον, τί είναι τό *άμηχανον κάλλος* του Πλάτωνος, εύστοχότερο παράδειγμα από τό *τρομάρα πατημένη* δύσκολα θά βρεϊς. Τρομάζεις και απολαμβάνεις ταυτόχρονα τή φράση στην τρομάρα σου μέσα. Γι' αυτό σου εϊπα συλλογίσου κι' απόλαυσέ την. Γιατί αυτό είναι τό υπέροχο στη φύση και τήν τέχνη.

Πού εγώ μία φορά τόνισα (στη φύση μόνο) -και τώρα τό νιώθω και στην τέχνη Του Βαρέλη- για ελάχιστα δευτερόλεπτα εκεί στη Ρόδο όχι μέ κεραυνό αλλά μέ σφύριγμα φιδιών, όταν Μάη μήνα εϊχε πάρει φωτιά τό δάσος τής Σαλάκου, πού έβροσκε σιγανά στά ξερά χόρτα χωρίς νά φουντώνει νά κατακάψει τά μεγάλα δέντρα, και, ενώ σβήναμε, ξαφνικά πλέχτρες τά φίδια, μικρά μεγάλα, άσπρα, μαύρα, μπιρμπιλά πετιόσαντε από παντού γύρω

²⁰⁷ Έλύτης Όδυσσέας, *ΤΟ ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ*, "Προφητικόν", έκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1964, σ. 66.

²⁰⁸ Πίνδαρος, *Πυθιονίκαις*, 3.62.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μας και φεύγανε σφυρίζοντας μ' ένα φοβερά αλλόκοτο ανατριχιαστικό και υπέροχο σφύριγμα παρατεταμένο πού σουκοβε τά ήπατα και τό άκούω άκόμα. Ήταν φαίνεται περίοδος όργασμοϋ και αισθανόμενα τόν κίνδυνο άφανισμοϋ τους, ένω ή έπιταγή και τό ένδιαφέρον τής φύσης ήταν ή διατήρηση τοϋ είδους τους, ή κρίσιμη εκείνη στιγμή τοϋ κινδύνου, έκανε νά δώσουν κάτι πραγματικά υπέροχο.

Έπανερχόμενοι στό "Ένας Οκτώβρης", άπ' τόν όποιο ξεφύγαμε παρασυρμένοι άπ' τήν υπέροχη όμορφιά του (αυτή τή λέξη θά τήν προτιμούσα μέ ώμέγα, ώμορφιά, ω μορφή), όπου μορφή μέ περιεχόμενο έχουν γίνει ένα, όπως στό τραγούδι "τοϋ κορυδαλλοϋ και τής πέρδικας", και συμπληρώνω κλείνοντας ότι τό *τρομάρα πατημένη* είναι κυρίως ό κόσμος τοϋ αύριο, τό μέλλον, πού τό βλέπει ό δημιουργός σήμερα, τώρα. Ό στάβλος και τά υπόλοιπα ό κόσμος τοϋ χθές, τοϋ παρελθόντος, πού τόν ζωντανεύει ό ποιητής σήμερα, τώρα. Και τά δύο ένώνονται στην ψυχή Του στό σήμερα, στό τώρα. Και ένώνονται στό επίπεδο τής τέχνης, αυτή τή στιγμή, πού ό Ποιητής αισθάνθηκε, χωρίς καμιά προετοιμασία, νά τραγουδήσει, όπως αισθάνθηκε ό άέρας νά φυσήξει και ή πέρδικα νά χορέψει.

Έτσι όλα γίνονται αιώνια στιγμή ή στιγμιαία αιωνιότητα. Γίνονται "άε-νάως νϋν" και στό δίστιχο Του *Στό στάβλο άν βλέπεις κόνισμα κι' άνάψεις και καντήλι / θά 'ρθοϋν νά τό φιλήσουνε και τοϋ θεοϋ τά χείλη*. (Το θεοϋ μέ μικρό) πυκνώνεται αιώνιο πανηγύρι, άνεξάντλητη ώμορφιά, φυσική και ποιητική, κι' ό θεός δέν είναι τό *άεί ζητούμενον και άεί άπορρούμενον* αλλά μετέχει τών ανθρωπίνων στό μέτρο πού οι άνθρωποι μετέχουν τοϋ θεϊκοϋ. Αυτός είναι ό δικαιοκρίτης Ποιητής. Και ποιότητα. Ή πιστός είσαι ή άπιστος αναδύεται ήθική ποιότητα εκείνη πού έρχεται από τήν πλάση άρκει να πηγαίνεις έσύ εκεί μέ τήν καρδιά σου.

Όλα τ' άλλα φαρμακεροί καρποί τών δόλιων, τών φανατικων, τών νεραϊδοπαρμένων. Πού κυριολεκτικά βασιλεύουν ποντάροντας στην άδυναμία και τήν κουφότητα τών ανθρωπων και τή δική τους, και οδηγοϋν σε καταστάσεις γελοίες, τραγελαφικές, βάρβαρες, από τό "προσκυνω τήν κλασίτσα σου Χριστούλη μου", πού έλεγε προσευχόμενη γονατιστή ή γυναικούλα όταν άκουγε τόν παπά νά διαβάζει στό εϋαγγελικό άνάγνωσμα τή φράση *και κλάσας τούς πέντε άρτους* και τήν ακολουθοϋσαν στό γονάτισμα και τά σταυροκοπήματα όλες οι άλλες -και δέν είν' άνέκδοτο αυτό- *ΐσαμε...ΐσαμε...Θοϋ Κύριε φυλακήν τω στόματί μου*.

Έτσι είδα τόν Φώτη Βαρέλη μέσα στό *Εκ Βαθέων* και Τόν έδειξα και στά τέσσερα σημεία τοϋ όρίζοντά Του. Αυτόν πού ήρθε στόν κόσμο για νά ζήσει, πού σημαίνει νά προσφέρει. Νά ζήσει χαϊδεύοντας τή φύση γύρω Του,

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

μελετώντας την και μελωδώντας την. Ν' ακούσει τούς ύμνους τῶν ρυακιῶν, τῶν ανέμων, τῶν πουλιῶν καί νά τούς προσφέρει πάλι ὕμνους στούς ἀνθρώπους. Ἐρχόμενον μ' ἐκεῖνα πού ζοῦνε / μ' ἐκεῖνα πού εἶναι ἡ ζωή. Μεγάλον Ἄνθρωπον καί Μεγάλον δημιουργόν μέσα στά ὅρια τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτό καί μόνο θά ζεῖ καί θά πορεύεται ὅσο θά ὑπάρχει τό ὄν πού περπατάει καί σκέφτεται καί συλλογᾶται. Γιατί προτοῦ μιλήσει εἶδε καί προσκύνησε περήφανα τήν τραγικότητά του καί τό ἀγάπησε αὐτό τό ὄν ὅσο τίποτα. Καί τοῦ πρόσφερε τό αἷμα τῆς καρδιάς Του, τή δύναμη τοῦ μυαλοῦ Του καί τή δύναμη καί τή φλόγα τῆς ψυχῆς Του.

Εἶπα πολλά. Τίποτα πές γιά Ἐναν τέτοιον Ἄνθρωπον. Γιατί τιμές ν' ἀποτιμηθεῖ ἡ Ἄξια Του καί ἡ τιμή Του δέν ὑπάρχουν.

Δέν ξέρω, τιμημένε μου φίλε Κώστα, τί κάνατε γιά νά Τοῦ ἀντιπροσφέρετε τό ἐλάχιστο κάτι. Κι' ὁ Δῆμος Ρόδου κι' ὁ Δῆμος Καμιρέων κι' ἄλλοι, ὅπως σύλλογοι ἐκπαιδευτικῶν, ἐκπολιτιστικοί καί ἄλλοι πού δέν ξέρω. Καί δέν ἀμφισβητῶ οὔτε στό ἐλάχιστο τήν ἀξία τῆς ἀντιπροσφορᾶς σας, ὅποια κι' ἂν εἶν' αὐτή, οὔτε τίς διαθέσεις καί τήν εὐλικρίνειά τους, καίτοι πολλές φορές οἱ τιμές καί οἱ ὑστεροφημίες δέν εἶναι καί τόσο εὐλικρινεῖς καί ἀγνές, ἀλλά σκοπό ἔχουν περισσότερο νά προβληθοῦν καί νά φανοῦν ἐκεῖνοι πού τίς κάνουν κι' ὄχι ὁ τιμώμενος θηρεύουν ἐντυπώσεις οἱ διοργανωτές. Συμφωνεῖς νομίζω σ' αὐτό.

Καί σ' ἐξορκίζω στή φιλία μας. Μή, γιά τό Θεό, διανοηθεῖ κάποιος νά ἰδεῖ κι' ἔτσι τοῦτο τό γραφτό. Πού ἀφοῦ τό διαβάσεις παραμέρισέ το σέ μιά ἄκρη νά μήν τό ἰδεῖ κανεῖς ποτέ. Σκίστο, κάφτο, ὅ,τι θές ἐσύ κάνε το. Δικό σου εἶναι. Ἀπό μένα ἔφυγε. Ἀντίγραφο δέν κράτησα. Εἶναι γεμάτη ἡ καρδιά καί ἡ ψυχή μου μέ τά δικά Του τώρα, καί μοῦ γεννοῦν κάθε μέρα κι' ἄλλα γιά σκέψη, περίσκεψη, περισυλλογή, φρόνηση, ὄνειρο, σιγή, ὥστε τί τό θέλω τό ἀντίγραφο. Ἐχω τόν κόσμο Του στήν καρδιά κι' αὐτό μοῦ φτάνει. Κι' αὐτό τό καλό μοῦλαχε τήν ὥρα πού εἶχα ξεραθεῖ κι' ἐντελῶς ἀπογοητευτεῖ. Συνεπῶς, ἂν βγῆκε ἓνα βλασταράκι, ἔστω κι' ὡς καλή διάθεση ἀπό τή μεριά μου, δικό Του εἶναι. Ἐγώ τή χαρά μου μόνο ἔβγαλα "στή συντροφιά" πού λέει. Καί δέν ξέρω πόσο καλός σύντροφος ὑπῆρξα κι' ἂν κατά τή διάρκειά της ἤμουν φρόνιμος καί μετρημένος, ὅπως οἱ ὄρες ἐπέβαλαν, στήν ἀπόκρισή μου στόν *Ἐκ Βαθέων* λόγο Του καί στά ὅσα εἶδα ἀπ' τή δεύτερη ἐπίσκεψή μου στά *Κίταλα*.

Κι' ἂν πρέπει νά λάβει γνώση ἢ ὄχι καί ὁ Ἴδιος, ἐσύ τό σταθμίζεις, κρίνεις, ἀποφασίζεις κι' ἀναλόγως πράττεις. Πάντως μή νομίσεις ὅτι θά Τόν ταραξείς, ἐπειδή, ὅπως εἶπα παραπάνω, θά Τοῦ θυμίσει "οἰκεῖα κακά". Ἐδώ ὁ Ἄνθρωπος καταπάλαιψε στοιχειά καί τέρατα καί θηρία σάν ἐκεῖνα τοῦ

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ἡρακλῆ, Ἄρπιες κι' ἄγριους λέοντες καί κάπρους καί κέρβερους, καί βγῆκε νικητής! Τί νά Τόν ταράξει τώρα; Ὁ μέρμηγκας;

Πιστεύω ὅμως Κώστα μου, ὅτι ἡ κοινωνία στό σύνολό της, ἔχει χρέος νά ἀναγνωρίσει τά γνήσια ἔργα τῶν ἀνθρώπων, πού τήν ἱστοροῦν, τήν ὑμνοῦν καί προπαντός τή στηλώνουν, τήν ἀνορθώνουν καί τήν κρατοῦν ὀρθία νά πορεύεται -καί τήν ψηλώνουν ὀμαλά, πραγματικά, σύμμετρα μέ τό μπῶϊ της- κι' ὄχι νά κινεῖται σερνάμενη.

Ἄς γίνει τό πάθος γιά προσφορά τοῦ Δωδεκανήσιου Δημιουργοῦ καί ἡ χαρά μέχρις αὐτοθυσίας μέ τήν ὁποία προσέφερε, καί δική μας χαρά κι' ἄς Τοῦ ἀντιπροσφέρουμε λίγα ἀπ' τή δική Του πάλι, ἀναγνωρίζοντάς Τον ΤΩΡΑ, πού Τόν ἔχουμε ἐδῶ, κοντά μας, μαζί μας.

Καί τό χρέος τοῦτο δέν εἶναι μόνο τῆς Ρόδου καί τῆς Καμείρου (Εὐγε τους καί πάλι Εὐγε τους τῶν Δημάρχων καί τῶν Δ.Σ. τῶν Δήμων Καμιρέων καί Ρόδου, τοῦ διευθυντοῦ τῆς Βιβλιοθήκης, ἐσένα, ὅλων, εὐγε σας) ἀλλά καί τ' ἄλλα νησιά ὅλα, ἔχουν τό ἴδιο χρέος καί ἡ Ἑλλάδα στό σύνολό της.

Κάνετε λοιπόν τό *ο Δάσκαλος* καί τά *Κίταλα* καί τό *Εκ Βαθέων* καί τ' ἄλλα, νά τά προμηθευτοῦν οἱ βιβλιοθήκες τῆς Ἑλλάδος ὅλης, οἱ σχολικές καί οἱ ἄλλες. Τό *ο Δάσκαλος* ὅλοι οἱ ἐκπαιδευτικοί, διορισμένοι καί μή, κι' ὅλοι οἱ φοιτητές ὅλων τῶν πανεπιστημιακῶν τμημάτων πού θ' ἀσχοληθοῦν μέ παιδιά, γιά ν' ἀρχίσουν νά μαθαίνουν ἐπιτέλους σοβαρά τί εἶναι ἡ διδακτική, ἡ διδασκαλία, ἡ παιδαγωγική, ἡ μέθοδος, ἡ γλῶσσα. Κι' ὄχι νά μαθαίνουν στήν κεφαλή τοῦ κασίδη περμανάντ.

Καί μή νομίσεις ὅτι θά κοστίζει καί τίποτα στό κράτος. Σιγά μή στάξει ἡ σούρα τοῦ γαιδάρου. Ἐδώ τό κράτος πληρώνει πέντε γιουτοῦδες μέ ἐμφάνιση Ἀμερικανῶν γελαδάρηδων καί γυαλιά ἡλίου τή νύχτα, νά εἰποῦνε δέκα σάχλες τῆς συμφορᾶς καί τῆς φρίκης, γιά τήν ἑλληνική εὐαισθησία καί νοοτροπία, ἀπό ἐξέδρα εἴκοσι μέτρα τό ψῆλος στημένη σέ οἰκόπεδο σαράντα στρεμμάτων στή Θεσσαλονίκη -σάχλες πού τά λένε τραγούδια- πληρώνει λέω, ἐξαιρέτως ἑκατομμύρια γιά νά "ἐκπολιτιστοῦμε", κι' ἀπό κάτω τά πλήθη νά γυαριοῦν καί νά ὀρύνονται. Καί νά ἦσαν μόνο αὐτά; Ἄσε. Ἐτσι μοῦρθε τοῦτο τώρα...

Τό κέρδος τότε πιστεύω θά εἶναι πολλαπλό καί πολλαπλάσιο παντοῦ. Καί κέρδος καθαρό καί τίμιο γιά ὅλους τούς Ἕλληνες. Κι' ἴσως πάψουν νά προσκυνοῦν τά τζακότουβλα πού μᾶς προσφέρονται γιά ράβδοι χρυσοῦ.

Μιά πρόταση ἔκαμα. Εὐκόλη, ὑλοποιήσιμη καί κόστος ελάχιστο. Καί γιά τό κράτος τίποτα. Σίγουρα ὑπάρχουν κι' ἄλλες πολλές καί καλύτερες.

Καί σεῖς οἱ Δωδεκανήσιοι, ὅλα τά νησιά, νά μπεῖτε μπροστάρηδες. Ὁ Ποιητής ὅλα τά ὕμνησε. Κι' ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐβράβευσαν μέ "δραχμάς μυρίας", τόν Θηβαῖο ποιητή Πίνδαρο καί τόν ἀναγόρευσαν πρόξενό τους, ἐπειδή ἀφιέρωσε δύο στίχους στήν Ἀθήνα, [*Ἰσοτέφανοι Ἀθηναῖοι Ἑλλάδος ἔρεισμα. Δαιμόνιον*

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

πολίεθρον (Δαφνοστεφανωμένη Αθήνα. Βάση της Ελλάδος. Θεϊκή πόλη)] έσεεις τί πρέπει νά κάνετε γιά τόν Άξιον Αὐτόν τοῦ μόχθου, τῆς ἐπιστήμης, τῶν γραμμάτων, τῆς τέχνης, τῆς προσφορᾶς; Τόν Άξιον τῶν νησιῶν σας και τῆς πατρίδος; Κι' ὅ,τι κάνετε νά τό κάνετε ΤΩΡΑ. Καί ὑπουργούς ἔχετε καί δύναμη ἔχετε κι' ὁ καιρός κατάλληλος εἶναι.

Καί οἱ φοιτητές στό Πανεπιστήμιο τῆς Ρόδου ἔχουν σύλλογο; Πῶς τόν λένε; Καί τό Πανεπιστήμιο ἔχει ἐπωνυμία; Τόν ἔχει ἀνακηρύξει ἐπίτιμο διδάκτορα;

Καί βάλτε μπροστά φτιάχτε μιά ἐπιτροπή, ἀνοίχτε ἕνα λογαριασμό κι' ἀναγείρατε μιά προτομή Τοῦ Ποιητή ἐκεῖ στή Ρόδο στό Μαντράκι, κάπου ἢ στό δρόμο σ' ἕνα ὑψωμα ἀπό Ρόδο ἴσαμε Κάστελλο, μέ τά μάτια πρὸς τήν ἀπέραντη θάλασσα καί τά νησιά της καί πρὸς τή Ρόδο καί τά βουνά της. Κι' ἐκεῖνη τήν ὁδὸ μετωνομάστε τὴν ἂν ὑπάρχει ἢ ἂν δέν ὑπάρχει ἀνοίχτε τὴν καί πλακοστρώστε τὴν καί πέστε τὴν ὁδὸ Φώτη Βαρέλη.

Καί μέσα, μέσα ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ κτιρίου τοῦ Βενετοκλείου ἢ τοῦ Πανεπιστημίου ἄλλη μία, νά διδάσκει τούτη τῆ φορά, γιά νά τῆ βλέπουν πρῶτα οἱ καθηγητές καί ν' ἀκοῦνε τῆ φωνή Του μέσα τους νά τοὺς λέει: "προσέχτε καλά, προσέχτε καλά, τί καί πῶς θά διδάξετε", καί παραδειγματιζόμενοι νά διδάσκουν. Ὁ Βαρέλης εἶναι παντοῦ ὑπόδειγμα, δίνει τό παράδειγμα καί δημιουργεῖ ὑπόδειγμα. Ὅλος ἀπὸ παντοῦ φέγγει. Μόνο ὅ,τι κάνετε νά τό κάνετε ΤΩΡΑ. Κι' ἂν θές μ' ἐνημερώνεις. Ἐχω ἐδῶ μερικούς γνωστούς. Κι' εἴμαστε καλοί καί πιστοὶ μαθητές Του. Κι' ἄρκετοί: καί θά γίνουμε περισσότεροι. Εἶναι καί δικός μας αὐτός ὁ Δωριεύς.

Οἱ Αθηναῖοι εἶχαν γεμίσει τὸν τόπο ἀγάλματα. Ἄς ἀποδείξουμε ἐπιτέλους ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ὅτι πήραμε κάτι "ἂπ' τά συνήθεια τους", πού ἔλεγε ὁ μέγας Σολωμός. Καί "τά συνήθεια" δέν εἶναι μμητισμός. Εἶναι κάτι ἂπ' τό δικό τους ἦθος.

Καί ξεκινεῖστε ὅλοι ἐσεῖς οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, οἱ ἐπιστήμονες, οἱ πανεπιστημιακοί, οἱ λογοτέχνες, οἱ δάσκαλοι, οἱ μαθητές Του καί φτιάχτε ἕναν τόμο, δύο, ὅσο βγεῖ, ἀφιέρωμα στόν διδάχο Φώτη Βαρέλη, ἀνάλογο μέ τό "Φιλερήμου Ἀγάπησις", πού μοῦστελες καί πολύ σ' εὐχαριστῶ καί γι' αὐτό. Ἀλλά τώρα, ΤΩΡΑ. Κι' ἂν εἶναι δυνατόν νά τά ἰδεῖ κι' ὁ Ἴδιος πρῶτα τά κείμενα.

Καί καθιερώστε ἕνα βραβεῖο Δωδεκανησιακό, λογοτεχνικό ἢ ἐπιστημονικό, πού θά χορηγεῖται στόν καλύτερο πού θά προάγει τό ἔργο Του.

Καί συστειστε ἕναν ὄμιλο τῶν πιστῶν μαθητῶν Του καί φίλων τοῦ Φώτη Βαρέλη, ὅπου γῆς, ἀνεξαρτήτως γνώσεων ἢ ιδιότητος, ὑπό μορφὴν ἐστίας πνευματικῆς, πού θά τοὺς ἐνώνει ὁ Δάσκαλος καί μέ σκοπὸ νά γνωριστοῦν μεταξὺ τους καί νά σημάνουν τό πολυδιάστατο ἔργο Του.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Καί μή βιαστεῖτε. Ὅχι κινήσεις σπασμωδικές. Συλλογικές κι' ὀργανω-μένες καί μελετημένες. Κι' ὄχι θορύβους. Σεμνά, πρεπούμενα, ἤρεμα, ἰσορροπημένα, μέ τάξη. Ἀλλά μέ πίστη καί θέρμη. Καί συνεργασία. Ἡ ἐργασία δέν ἀρκεῖ. Θέλει συνεργασία τίμια.

Τό μικροποσό εἶναι γιατί θέλω, ἀδερφέ μου, ὅλα τά βιβλία Του, ἐκτός ἀπό τό: *Σταυρός στό χέρι, Κίταλα, ο Δάσκαλος* καί τό *Εκ Βαθέων*. Καί δέν εἶναι γιατί πληρώνω τόν πνευματικό μόχθο. Αὐτός ὁ πνευματικός μόχθος δέν ἀποτιμᾶται σέ χρῆμα κι' ὁ Ποιητής τόν προσφέρει. Ὅμως τό βιβλίό γιά νά στηθεῖ ὡς ὑλικό ἀντικείμενο μόνο, ὄχι ὡς πνευματικό ἄθλημα, θέλει ἐξοδα, κι' ἐσύ γνωρίζεις. Καί θά σοῦ πῶ κι' ἄλλα. Τόσα ἔκανες μέχρι σήμερα γιά μένα καί σέ ἐξοδα ὑπεβλήθης κι' ἐγώ τίποτα. Μά ἂν κι' αὐτό σέ πειράζει, πές ὅτι ἤπιαμε οἱ τρεῖς μας κρασί ἕνα βραδάκι. Κι' ἂν μπορεῖς νά ἐξασφαλίσεις μιά-δυό φωτοτυπίες καλῶν κριτικῶν-ἀναλύσεων τοῦ ἔργου Του συνολικά ἢ καί μεμονωμένων βιβλίων Του. Τό "καλῶν" σημαίνει ἐπιστημονικῶν τεκμηριωμένων -καί δέν μ' ἐνδιαφέρει ἂν εἶναι γνωστοί ἢ ἄγνωστοι ἐκεῖνοι πού τίς ἔκαναν. Καί μέ τήν ἡσυχία σου. Δέν εἶναι βία. Ὅποτε μπορέσεις. Ἀρκετά σ' ἔχω κουράσει μέ τίς παράξενες ἀπαιτήσεις μου στό παρελθόν καί τώρα. Βία λοιπόν καμμία. Ὑστερα ἔχω αὐτά πού ἔχω καί κουβεντιάζω μαζί τους -ἐδῶ στήν ἐρημιά μου- καί ὅλο τόν κόσμο Του ἔχω.

Ἀσπάσου Τό Δάσκαλο. Χαιρέτα μου τή Ρόδο πού μέ κράτησε ἄλλη μιά φορά στά χέρια της.

Ἀσπασμούς πολλούς καί σέ σένα, στήν Ἄρτεμη, σ' ὅλους σας. Καί γιά τά πικρόχολα πού εἶπα συγχώρα με. Ἡ ἀγάπη μου καί ἡ φιλία μου ἀπέραντη, μοναδική, παντοτεινή στό πρόσωπό σου καί στέρεη ὅσο ἡ στερεότητα τοῦ ἔργου τοῦ Φώτη Βαρέλη πού μᾶς ἔνωσε πίο πολύ.

Ὁ φίλος σου
Ἀθανάσιος Στρίκος
Μαγούλα Λακωνίας

2. Η απάντηση του Δασκάλου προς τον Θανάση Στρίκο

Ο Δάσκαλος και λογοτέχνης Φώτης Βαρέλης.
(φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Οφείλω να ομολογήσω πως όταν διάβασα και ξαναδιάβασα την επιστολή του φίλου μου προς τον Δάσκαλό μας, η πρώτη σκέψη που έκανα ήταν πως δεν είχα κανένα δικαίωμα να κρατήσω τη χαρά μόνος μου και θα έπρεπε να τη μοιραστώ. Και σκέφτηκα ότι ο πρώτος αποδέκτης -και δεν πάει νά

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Ήλεγε ο Θανάσης- ήταν ο ίδιος ο Δάσκαλος. Εν επιγνώσει μου ότι ο Βαρέλης ποτέ δεν αρεσκόταν να τον επαινεί, να τον καλολογεί και να τον επιβραβεύει για το έργο του, (όπως π.χ. όταν τον βράβευσε ο Δήμος Ροδίων που δεν δέχθηκε να γίνει καμιά τελετή απονομής), εν τούτοις κάτι μου έλεγε μέσα μου ότι τον καλό και επιβραβευτικό λόγο του Θανάση, θα τον αποδεχόταν και θα τον ευχαριστιόταν από καρδιάς. Κι αυτό γιατί ο Θανάσης Στρίκος είναι ένας από τους πλέον βαθείς μελετητές του συνολικού του έργου και σ' αυτό θεωρώ ότι κυριολεκτώ. Όταν κανείς συζητά με τον Θανάση για το έργο του Βαρέλη, θα διαπιστώσει πως έχει τη δυνατότητα από στήθους να σου απαγγείλει οποιοδήποτε απόσπασμα της πλούσιας εργογραφίας του Δασκάλου, να το αναλύσει, να το εμβαθύνει από την λογοτεχνική, την παιδαγωγική, τη φιλοσοφική, την ιστορική του πλευρά και όχι μόνον.

Μια και δυο λοιπόν με τις φωτοτυπίες των 254 σελίδων και στον Δάσκαλο. Πού αλλού; Στη Δημόσια Βιβλιοθήκη, το καθημερινό του ησυχαστήριο. Η απάντησή του δημοσιοποιείται στη συνέχεια. Αυτό που εγώ οφείλω να πω, μετά λόγου γνώσεως, είναι πως τον Θανάση Στρίκο ο Φώτης Βαρέλης τον αγάπησε σαν παιδί του και όχι απλώς μόνον ως βαθύ μελετητή του. Και αυτή η ανεπανάληπτη φιλία συνεχίζεται μέχρι σήμερα ανάμεσα στον γιο του Δασκάλου, Σταύρο, και τον Θανάση. Αρκεί να ειπωθεί πως η επικοινωνία είναι καθημερινή.

Ιδού λοιπόν η λιτή και μεστή περιεχομένου απαντητήρια επιστολή του Φώτη Βαρέλη προς τον Θανάση Στρίκο:

Απάντηση

Ρόδος 3/3/2001

Στο γράμμα του Στρίκου Αθ. προς τον Κώστα Σκανδαλίδη, ο Φώτης Βαρέλης γράφει τις εντυπώσεις του.

I

Διάβασα όλο το γραφτό, (250 περίπου σελίδες καλο-καθαρογραμμένες). Άλλες, προσεχτικά ως το σημείο να τις ξαναβλέπω, κι άλλες τρέχοντας για μια κεντρική εικόνα. Έκαμα 4-5 ώρες. Αν όμως θελήσω να τις ξαναδώ μπορεί να κάμω κι εκατό!! Ωστόσο προτιμώ να τις ξαναδώ σε τελική μορφή, τότε δηλαδή που θα στρώσουμε τα ανώμαλα σημεία, και θά'ναι τελείες, κόμματα, ουρές, ξεκαθαρισμένα. Κι αυτό, επειδή το γραφτό σου αυτό είναι απαιτητικό από κάθε πλευρά και προ παντός η θ ι κ ή!

II

Δεν θέλω να εξαντλήσω τις διαθέσιμες δυνάμεις μου με το να προσέχω πολύ σ' αυτά που γράφω. Παρακαλώ λοιπόν τους φίλους μου, αυτούς που

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

θα συνεργαστούμε σ' αυτό το γραφτό του Σπαρτιάτη φίλου μας (γραφτό που είναι ύμνος για ένα σύγχρονο Έλληνα Δωδεκανήσιο συγγραφέα και ποιητή) νάχουν υπόψη τους ότι εδώ σ' αυτές τις γραμμές μου θα δυσκολευθώ πολύ να γράψω αυτά που θάθελα ή που θάπρεπε να γράψω. Κι ό,τι στραβό δούνε, (ένα πετραδάκι λόγου χάρη κακοβαλμένο) πρώτα-πρώτα: Να μη θορυβηθούν και στη συνέχεια να διορθώσουν μαζί μου.

Μ' ένα λόγο: Ζητώ συνεργασία από φίλους καλούς.

Και εισέρχομαι:

Από το διάβασμα λοιπόν:

Η πρώτη μου εντύπωση. Έπαθα εκείνο που παθένουν τα μάτια μας όταν από σκοτάδι μπαίνουν ξαφνικά σε δυνατό φως ή το αντίθετο ώσπου συνηθίσουν. Εκείνο που παθένουν τ' αυτιά μας όταν μέσα σε μια απόλυτη ηρεμία, γίνεται ορυμαγδός από άδειασμα φορτηγού παραφορτωμένου. Και ζήτησα αυθόρμητα διαλογή σκηνικού, που να δείχνει ότι οδηγεί προς ένα όραμα προσδοκίας, γεγονός που θέλει ιδιαίτερα καλή προετοιμασία...

Η δεύτερη μου εντύπωση. Έπαθα αυτό που πάθενα πολλές φορές όταν με γοήτευαν η ρεματιά, ο γκρεμνός, τ' άγρια δάση κι οι θάμνοι, κι έχανα και δρόμο και προσανατολισμό. Όχι όμως και πίστη...

Η τρίτη εντύπωση. Είδα αυτό που κάμνουν οι χείμαρροι τον χειμώνα όταν έρχονται από διάφορες διευθύνσεις και συναντιούνται όλοι μαζί στον ίδιο λάκκο να το γεμίσουν και να στραφούν ύστερα προς την ίδια κατεύθυνση.

Η τέταρτη εντύπωση. Αυτή που δεν πίστευα ποτέ να βγει από κανενός μυαλό. Ούτε καν σκέψη ελεύθερη. Όμως εγώ την ζούσα. Την ζούσα και μαζί της έγραφα. Από την ύπαρξη της μέσα στον ψυχικό και τον πνευματικό μου κόσμο. Δεν ήταν (από ένα καιρό κι ύστερα) παραμύθι για μένα, ο Θαλής, ο Ηράκλειτος, ο Δημόκριτος, ο Λυκούργος, ο Σωκράτης, ο Αριστοτέλης, ο Θουκυδίδης, ο Ξενοφών και όλη εκείνη η συντροφιά του πνεύματος και της πολιτικοκοινωνικής των αρχαίων Ελλήνων ζωής. Ήταν όμοιοι με μας τώρα. Τους αισθάνομουν φίλους μου. Ένιωθα να συζητούμε μαζί, να πίνουμε το κρασί μας μαζί, να μιλούμε και να μαλώνουμε παίζοντας. Κι έγραφα μαζί τους. Κι έβλεπε ο ένας το γραφτό του άλλου. Και βρίσκαμε κενά, βρίσκαμε ωραία. Κλέβαμε ο ένας απ' τον άλλο. Και λέγαμε τι μάταιος πούναι ο κόσμος. Και λέγαμε: -Σωκράτη τα γένια σου δείχνουν πως έφαγες φασολάδα

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

σήμερα! -Αι ρε στον κόρακα! φώναζε ο Σωκράτης και σκούπιζε με την άκρη του χιτώνα του το στόμα. -Αιρέτω φωνάζανε η παρέα! του 2400 πριν από μας. Και ιδού σήμερα ο Θανάσης ο Στρίκος να το βλέπει κι αυτός σαν εμένα!! Και ν΄ναι στην άλλη γωνιά της πατρίδας μας της Ελλάδας!

Και η πέμπτη μου εντύπωση. Αυτή ήταν να δω μian επιστολή του Θανάση Στρίκου, προς τον φίλο του Κώστα Σκανδαλίδη, να μεταβάλλεται σε βιβλίο μυθιστορηματικής κριτικής 250 σελίδων και είπα. Λες ο δρόμος αυτός της μυθιστορηματικής αναζήτησης, να δώσει στον λόγο την ευκαιρία ν' απελευθερώσει τις επιστήμες από τα ηθικά τους διλήμματα και τη ζωή γενικά από τον μυστικισμό;

Και η απόκριση μου. Με συγκίνησε πολύ. Κι αν δεν ήμουνα ΕΓΩ μέσα στον ιστό του, για να μην πω άλλο τίποτε, θα συμβούλευα τούτα:

Μην αφήσετε, σεις οι δυο Θανάσης - Κώστας, μαζί με τους άλλους Νίκο - Μανόλη - Αντώνη²⁰⁹ κ.λ. (που δεν τολμώ να ονομάσω), μην αφήσετε, το ξαναλέω, να πεταχθεί στα ξεχασμένα ένα τέτοιο ξέσπασμα που (σ' ένα παράδειγμα) μόνο από λειτουργία ασυγκράτητη βγαίνει.

Είναι απόλυτα σωστή όσο γενναία η ιδέα ότι ο Θανάσης Στρίκος έγραψε κάτω από μια δύναμη ανίκητη της ψυχής, και του πνεύματός του! Έγραψε στη Σπάρτη από τη Σπάρτη. Είναι δηλαδή ο Ταϋγετος που τον οδηγεί. Χρειάζεται λοιπόν να προσέξουμε;

Κάθε αδιαφορία είναι αμάρτημα ηθικό. Που αν το κάμουμε, εγώ θάμαι ο μόνος που δεν θα φταιίξω. Αλλά κι αυτός που θα πονέσω πολύ, όχι για τον εαυτό μου, αλλά για το κενό που θ' αφήσει πίσω του ο Ταϋγετος!

²⁰⁹ Ενοοεί τους Νίκο Νικολάου, τον Μανόλη Μακρή και τον Αντώνη Αγγελή.

3. Μια μελωδική φωνή από την «οδό των Τριακοσίων» της Σπάρτης

Όταν τον Δεκέμβρη του 1996 εκδόθηκε ο *Δάσκαλος* από το τυπογραφείο «ΤΕΧΝΗ» ένας από τους πρώτους αποδέκτες του βιβλίου από τη Δημόσια Βιβλιοθήκη Ρόδου ήταν ο φίλος μου Θανάσης Στρίκος στη Σπάρτη ως ένθερμος μελετητής του Φώτη Βαρέλη. Πήρε το βιβλίο, το μελέτησε αρκούντως και θεώρησε πρόπον να ευχαριστήσει γραπτά και δημόσια τόσο τον συγγραφέα γιατί διαβάζοντας τον Δάσκαλο, τον έφερε στο κατώφλι του Θεού όπως ο ίδιος λέει, όσο και τη Δημόσια Βιβλιοθήκη Ρόδου που εξέδωσε το βιβλίο και του το έστειλε. Πήρε ο διευθυντής της Βιβλιοθήκης Αντώνης Αγγελής την ευχαριστήρια επιστολή και θεώρησε καθήκον να την κοινολογήσει και στον Φώτη Βαρέλη -καθημερινό άλλωστε αναγνώστη της Δημόσιας Βιβλιοθήκης- και στο αναγνωστικό κοινό της Ρόδου μέσω του τοπικού τύπου. Κι ο Βαρέλης ως πρώτος ωτακουστής της επιστολής Στρίκου, θεώρησε καθήκον του να επικοινωνήσει τηλεφωνικά μαζί του για να του ζητήσει την άδεια δημοσιοποίησης της επιστολής. Και ιδού πώς περιγράφει την επικοινωνία αυτή ο Θανάσης Στρίκος προς εμένα:

13.6.1997 Ώρα 21.00

Τηλεφωνική επικοινωνία με κ. Βαρέλη. Τηλεφώνησε ο ίδιος απ' τή Ρόδο. Η συγκίνησή μου δέν περιγράφεται.

-Είστε ο μαθητής πού σήκωνε συνέχεια τό χέρι του κι' έλεγε: -Εμένα δέν μέ προσέξατε κύριε.

Τί δέν είπαμε;

Ένωσα υπερήφανος. Γιά μένα ή τηλεφωνική αυτή έπαφή δέν ήταν μιá επικοινωνία. Ήταν ένα γεγονός. Ευχαριστώ τόν Θεό. Κι' όταν χτύπησε τό τηλέφωνο είχα τό βιβλίο του άνοιχτό καί διάβαζα γιά τή μοίρα στήν άρχαία τραγωδία.

Μοῦ είπε ότι είναι άρρωστος. Ότι έχει καρκίνο. Ότι όταν έγραφε τό βιβλίο, μετά τό 1994 δέν μπορούσε νά σηκώσει τό χέρι του τό δεξί κι' όταν ήθελε νά γράψει μιá λέξη τό βοήθαγε μέ τ' άριστερό. Μοῦ είπε ότι έκαμε χημειοθεραπείες. Ευτυχώς τώρα είναι καλά.

Τί νά σημειώσω; Τί είπε γιά μένα καί τά γραφόμενά μου; Νομίζω δέν έχει άξία. Σημειώνω μόνο τίς δύο λέξεις: καλλιεργημένος καί μορφωμένος. «Δέν λέω μορφωμένος. Σήμερα πολλοί οί μορφωμένοι καί παραμορφωμένοι». Ζήτησε καί τήν άδεια (Θεέ μου άδεια ό Βαρέλης από μένα) νά δημοσιεύσει τήν επιστολή, πού δέν τήν θεωρεί επιστολή.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Εἶπε ὅτι δὲν περιμένει τίποτ' ἄλλο πιά παρά νά περάσει ἀπέναντι. Καί παρακαλεῖ νά περάσει χωρὶς νά στενοχωρήσει κανένα.

Κι ἔτσι η ἐπιστολή του Θανάση Στρίκου δημοσιεύτηκε στην τοπική εφημερίδα «*Η ΔΡΑΣΙΣ*» στις 7.7.1997 υπό τον τίτλο:

Ένας «ξένος» πλέκει το εγκώμιο του «Δασκάλου»
Μας ἔδωσε «φως»!
Ἡ φήμη του Φώτη Βαρέλη ξεπερνά τα στενά μας ὅρια.²¹⁰

Όταν τα ὄσα κολακευτικά γράφονται στην ἐπιστολή που ακολουθεῖ, δὲν προέρχονται ἀπὸ ἓνα μαθητὴ της πνευματικῆς γενιάς που γαλούχησε ο μεγάλος μας Δάσκαλος Φώτης Βαρέλης, ἀλλὰ ἀπλῶς και μόνο ἀπὸ ἓνα ἀναγνώστη του, ἀσφαλῶς και ἀποτελεῖ τιμὴ για τον συγγραφέα. Όταν ὅμως αὐτοὶ οἱ ἐκ βάθους ψυχῆς θιθύραμβοι προέρχονται ἀπὸ ἓνα χῶρο ἔξω ἀπὸ τα στενά ὅρια του νομοῦ, ἀποτελεῖ πλέον ὑψιστὴ τιμὴ για τον ἴδιο τον τόπο που γεννᾶ τέκνα, ὅπως αὐτὸν τον Δάσκαλο. Τον τόπο, που καρπούται τις ἀνεκτίμητες παρακαταθήκες του ἔργου τους...

Απὸ τη μακρινὴ Σπάρτη προέρχεται η ἐπιστολή - ὕμνος του κ. Θάνου Στρίκου. Και τα πολλὰ λόγια, πέραν του περιεχομένου της, περισσεύουν. Την παραθέτουμε αὐτούσια, ὅπως μας κοινοποιήθηκε:

Κύριε Ἀγγελή,

Λόγια ἀξία και ταιριαστά δε βρίσκω για να σας εκφράσω την ευγνωμοσύνη και τις ευχαριστίες μου για την ἀμεση ἀνταπόκριση και την ἐξαιρετικὴ τιμητικὴ προσφορά σε μένα του βιβλίου του ἀξιοσέβαστου κυρίου Φώτη Βαρέλη «ο Δάσκαλος».

Ακόμα δεχθεῖτε, κύριε Διευθυντά, θερμότατα συγχαρητήρια για το μέγα ἔργο που ἐπιτελεῖτε. Μέσω υμῶν δε εκφράζω ἐπίσης συγχαρητήρια προς τον κύριο Δήμαρχο της πόλεως της Ρόδου (στην οποία υπηρέτησα ἐπὶ ἑξὶ χρόνια, διατηρῶ δεσμούς ἀρρηκτους, ἀμετακίνητους φίλους κι ἄφησα ἓνα κομμάτι ἀπ' την ψυχὴ μου) και στους πανάξιους συνεργάτες σας και το διαλεχτό και τιμημένο φίλο ἀντιδήμαρχο κύριο Κώστα Σκανδαλίδη, ὅλους ἀνθρώπους, πνευματοφόρους και πνευματογόνους, οἱ οποίοι συντελοῦν, ἐκτός των

²¹⁰ Παρ' ὅτι ο Θανάσης Στρίκος χρησιμοποιεῖ την πολυτονικὴ γραφή, στην εφημερίδα η ἐπιστολή δημοσιεύτηκε μονοτονικά, ἀπὸ την οποία και ἀντλήσαμε το περιεχόμενό της.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

άλλων, και στην έκδοση βιβλίων τόσο ευγενών και μακρινών στόχων και υψηλών και ιερών στοχασμών.

Όλοι εσείς, πρωτοπόροι πάντα, με τέτοιες πράξεις σφίγγετε τους αρμούς της ζωής και την κάνετε αξιοβίωτη.

Ίσως ήταν καλύτερα, κύριε Αγγελλή, να σωπάσω περιοριζόμενος μόνο σε ευχαριστίες σε σας και στον κύριο Βαρέλη.

Άλλωστε «ο λόγος του μέλλοντος αιώνος είναι η σιωπή». Και επί πλέον οι λέξεις απλώς τεχνουργούν, περιγράφουν την πραγματικότητα. Άλλοτε καλά και άλλοτε λιγότερο πετυχημένα. Όμως με το βιβλίο τούτο έχω την αίσθηση ότι ο κύριος Βαρέλης άγγιξε τη φωτιά του απόλυτου. Κι έδωσε φως σε μας. Εμείς όλοι -κι εγώ μαζί χάρη σε σας- «ελάβομεν φάρμακον ζωής», όπως λέει ο Ισαάκ ο Σύρος. Συγχωρείστε μου λοιπόν δύο ακόμη λόγια ευχαριστιών. Ένα ξεχείλισμα καρδιάς.

Μια ζωή, κύριε Αγγελή, ασχολούμαι με τα βιβλία. Κατέληξα στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν βιβλία που καιτοι περιέχουν θησαυρούς (το διαισθανόμαστε) εν τούτοις, τ' αφήνουμε. Κι εκείνα περιμένουν νάρθει η δική τους σειρά. Το βιβλίο όμως του κυρίου Βαρέλη, δεν ήθελε το ίδιο να περιμένει. Κι όταν το άνοιξα, αφού πρώτα το περιεργάστηκα -συγκλονιστικό το εξώφυλλο- ένιωσα κάτι που είχα χρόνια να αισθανθώ. Μια λαχτάρα, μια δίνα, μια έλξη. Δεν έβλεπα τη στιγμή που θα τελείωνα όσα μας επιβάλλονται για να τρέξω ανυπόμονος να συνεχίσω τη μελέτη του. Επιταγή ακατανίκητη.

Τι ήταν όμως εκείνο που τόσο πολύ με τραβούσε; Ήταν τα ίδια εκείνα μέρη, που σε μερικά τουλάχιστον κι εγώ κάποτε έζησα; Ήταν που ήρθαν στον μου χιλιάδες αναμνήσεις; (τι θαύμα κι αυτό να θυμόμαστε;). Ήταν η πόλη στην οποία κι εγώ κάποτε βρέθηκα (και γραμματίστηκα άραγε;). Ήταν η κατοχή των Ιταλών που ακολουθούσε παντού το συγγραφέα και έκαιγε τα τρυφερά βλαστάρια της ψυχής του; Ήταν η δύναμη του λογοτέχνη-ανθρώπου που με κάνει να ονειρεύομαι; Ήταν κάποια κοινά σημεία που βρήκα; Ήταν εκείνος ο σταθμάρχης που ίσως επίτηδες άφησε τις πόρτες του κρατητηρίου-φυλακής ανοιχτές και το ψωμί που ο συγγραφέας πήρε και τόκρυψε στον κόρφο του για να το φάει αργότερα όλο για ψωμί και τυρί αρμυρό, γιατί είχε ποτιστεί με τον ιδρώτα του; (Δύναμη, Θεέ μου, που δίνεις στους ανθρώπους! Δύναμη ν' αντέχουν και δύναμη λογοτεχνική! Να ξαναγεννούν κάτι που έζησε = τέχνη). Ήταν η ανάλυση στο «φεγγαράκι μου λαμπρό», που ωραιότερη (στην ώρα της εν τόπω και χρόνω) ή στο «βαστάτε Τούρκοι τ' άρματα» δεν άκουσα ποτέ μου; Ήταν;...Ήταν;...Ήταν;...Ήταν όλα αυτά μαζί μα πάνω απ' όλα ήταν το χέρι κι η καρδιά και το μυαλό του κυρίου Βαρέλη, που τα φτέρωσε όραμα θεϊκό.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Τα σημειώνω, κύριε Αγγελή, όπως έρχονταν όταν διάβαζα το βιβλίο (χειμαρρος οι σκέψεις και τι να πρωτοσημειώσεις). Τώρα απλώς μεταφέρω μερικά. Συγχαίρω μου την αδεξιότητα και το τόλμημα. Σ' όλο το βιβλίο (Νυχτερινό Γυμνάσιο, ιστορία για το βάθος, η ψυχολογία, ο λόγος, πώς το ε γίνεται ο, η Κωσταντζα, ο πόλεμος, ο Δούναβης -και πώς λαλεί τα μοιρολόγια;- ο Κουτουρικός -τι ταιριαστό με τον άνθρωπο όνομα, είτε είναι πραγματικό είτε επινόηση του συγγραφέα και τι ήχους βγάζει- η γεωγραφία, η επιστροφή στην πατρίδα, το Βενετόκλειο, τ' αρχαία και τα νέα ελληνικά, η Τουριστική Σχολή, η Λέρος, η Παιδαγωγική Ακαδημία, οι εργασίες των φοιτητών, όπου ο δάσκαλος κι οι φοιτητές γίνονται ένα, η πανηγυρική απονομή των πτυχίων και τόσα άλλα - τι χρειάστηκε ο τόπος, και δεν έτρεξε πρώτος; Και μ' ό,τι καταπιανότανε τούδινε πνοή!)

Είδα πώς μια κοινότητα μαθητών ή άλλων ανθρώπων με το ΔΑΣΚΑΛΟ της μεταβάλλεται σε κοινωνία ψυχών. Βιβλίο σηματορός. Βιβλίο όλο αγάπη θυσία, πόνο, φως.

Υπάρχουν βιβλία όμορφα σα λουλούδια. Σ' αρέσει να τα βλέπεις, να τα μυρίζεις, να τα χαίρεσαι. Τούτο είναι βιβλίο λουλούδι και καρπός μαζί. Κι όσο γεύεσαι τους καρπούς του, τόσο από πίσω βγάζει άλλα άνθη ευαδερά που γίνονται κι αυτά καρποί, και πάλι και πάλι. Βιβλίο που αν κανείς διαθέτει λίγο σύνθετη ικανότητα σε στέλνει σ' άλλη γη, σ' άλλους κόσμους, σ' άλλους ουραμούς. (Δεν είναι χόρτα αυτά που δεν χόρτασαν «την ψυχή σου δρώσα»). Και το συγκλονιστικό: «Η αλήθεια δεν υπάρχει παρά μόνο σαν οδός προς την αλήθεια». Με πήγε στον Πλατωνικό Κρατύλο και την ετυμολογία της λέξεως αλήθεια, στον Πιλάτο και τη δικαστική του συνείδηση, στη δίκη του Χριστού και στο μέγα ερώτημα «τι εστί αλήθεια» που ο ίδιος έθεσε και στην αποχώρησή του, χωρίς να περιμένει να πάρει απάντηση. Ν' άκουγε δηλαδή η ανθρωπότητα από τα επισημότερα χείλη τι θα έλεγε ο Χριστός για την αλήθεια. Ακούσαμε όμως από τα χείλη του κυρίου Βαρέλη, ότι «δεν υπάρχει παρά μόνο σαν οδός προς την αλήθεια». Τι στέρη σκέψη Θεέ μου! Και πόσο απλή και λαμπερή και σίγουρη και ζωοδότρα σαν τον αέρα που ανασαίνουμε, σαν την αλήθεια. Δεν ξέρω πώς, ούτε τι σχέση μπορεί να έχουν, αλλά ήρθε στο νου μου ο ορισμός του Κολοκοτρώνη για την ψυχή: «Φύσημα Θεού». Και λύθηκαν χίλιες απορίες μου.

Προσπάθησα κύριε Αγγελή, «Το Δάσκαλο», το βιβλίο που η βιβλιοθήκη σας εξέδωσε, να το κατατάξω. Είναι μυθιστόρημα, βιογραφία, αυτοβιογραφία, ιστορία, βιβλίο φιλοσοφικό, το δοκίμιο των δοκιμίων, παιδαγωγικό; Όλα αυτά μαζί; Αρνιόταν την κατάταξη. Το πήρα στην αγκαλιά μου, του χάιδεψα τη ράχη, τ' ακούμπησα στην καρδιά μου. Δεν ήθελε να συμβιβαστεί. Τελικά είπα: Αυτό δεν είναι βιβλίο. Είναι στέρνα δύναμης, φορέας

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

φαντασίας, ιδεών, σκέψης. Το μεγάλο μάθημα. Ο δάσκαλος που βλέπει μέσα στον άνθρωπο - μαθητή. Θεία διδασκαλία. Το μάτι είναι δώθε, αλλά χάνεται σε βάθος ασύλληπτων οριζόντων. Βλέπω το δάσκαλο, τον άξιο του μόχθου, της επιστήμης, των γραμμάτων, της τέχνης, της πατρίδος, το σεβαστό και πολύαθλο κύριο Φώτη Βαρέλη, το σταδιοδρόμο της παιδείας μας. Και στο έργο αυτό διαβάζω το συμπέρασμα της διδασκαλίας, τη φρονηματιστική αξία χιλιάδων ανεπανάληπτων μαθημάτων, βλέπω τη μεγάλη και περίτεχνη χρυσή βούλα, που σφράγισε αυτή την πορεία, να λάμπει σαν πεντόλιρο. Δεν απέκτησε η Δωδεκάνησος και η Ελλάδα το συγγραφέα της. Ο κόσμος απέκτησε το δάσκαλό του!

Τ' άνοιξα το βιβλίο κι άνοιξ' η πόρτα που με πήγε στο θαύμα. Σε κάθε κεφάλαιο που διάβαζα οι λέξεις όλες ζούσαν αρμονικά με κάποια πράγματα που δεν εκφράζονται με λέξεις, κι όλα μαζί γίνονται σιγή λατρείας, μυσταγωγίας, φωτεινό όνειρο. Το τέλειωσα κι είχα την αίσθηση ότι μ' έφερε στο κατώφλι του Θεού. Ίσαμ' εκεί μ' οδηγούσε η δύναμη του δασκάλου, η αγάπη, «η αγαθή δόσις». Είναι πολλές μέρες που τόκλεισα κι ο φεγγίτης τ' ουρανού μένει ανοιχτός. Πιστεύω ότι δε θα κλείσει όσο θα ζω.

Και σας παρακαλώ κύριε Αγγελή, διαβιβάσατε στον κύριο Βαρέλη (ο ωκεανός σεβασμού και δέους που μέσα μου έχω γι' αυτόν δεν μ' αφήνουν να του γράψω ή να του τηλεφωνήσω):

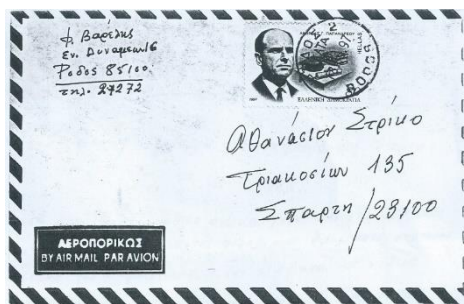
Σ' ευχαριστώ δάσκαλε, σ' ευχαριστώ ποιητή, όπως ακριβώς ευχαριστώ έναν Άγιο. Σφίγγω και ασπάζομαι το τιμημένο και άμωμο χέρι σας. Και προσευχόμενος ικετεύω το Μεγάλο Δημιουργό να ζήσετε πολλά-πολλά χρόνια ακόμα, με υγεία, στη χαρά του πνεύματος και της οικογενειακής σας ευτυχίας και μέσα στ' άλλα να γράψετε ένα ακόμα βιβλίο για κείνους τους μαθητές, τους άλλους, που δεν είχατε ποτέ απέναντί σας, που δεν τους είδατε και δεν σας είδαν και που όμως τους διδάξατε, τους μάθατε «του Θεού τα πράγματα». Ένα βιβλίο για τους «μη ιδόντας και πιστεύσαντας» σε σας και την «έξω από κάθε φαντασία διδασκαλία σας», για να χρησιμοποιήσω δική σας φράση.

Άλλη μια φορά σας ευχαριστώ και σας συγχαίρω κύριε Αγγελή. Είμαι απέναντί σας ισοβίως υποχρεωμένος. Σας εύχομαι πάντα επιτυχίες και ο Θεός να σας μισθοδοτεί μ' όλα του τα καλά.

Με βαθεία εκτίμηση
Αθανάσιος Στρίκος

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Και η απάντηση του Φώτη Βαρέλη στον Θανάση Στρίκο για να τον ευχαριστήσει και να του ζητήσει την άδεια δημοσιοποίησης της επιστολής:

Ο φάκελλος της ευχαριστήριας επιστολής του Δασκάλου προς τον φίλο του Θανάση Στρίκο.

Ρόδος 13/6/1997

Ο Φώτης Βαρέλης γράφει στον Αθανάσιο Στρίκο.

Την επιστολή σου, ήρθε κάθισε αντίκρι μου και την διάβασε ο Αντώνης Αγγελής, ο καλός αυτός φίλος και θαυμάσιος άνθρωπος. Μου άφησε ύστερα μια φωτοτυπία. Την διάβασα κι ο ίδιος λέξη προς λέξη που όλες στριμώχνουνταν θαρρείς σαν μικροί μαθητές που σηκώνουν το δάχτυλο φωνάζοντας: Κύριε! Κύριε! για να πουν το δικό τους. Μόλις το τέλειωσα, δακρυσμένος βέβαια, έκαμα αυτό που συνηθίζω να κάμνω στα γράμματα που με συγκινούν ιδιαίτερα. Έγραψα από κάτω δυο λόγια, σαν εκείνο πούγραφα στις εκθέσεις των μαθητών μου με κόκκινο μολύβι, δυο λόγια αξιολόγησης, προτροπής, συμβουλής, επαίνου κ.τ.λ.

Και να τι έγραψα κάτω από τη δική σου επιστολή (ενσωματωμένο).

Σ' αυτό το γράμμα πρέπει να προσέξω πολύ για την απάντηση. Να περιορισθώ σ' ένα γεροντικό, σιωπηλό και γαλήνιο ευχαριστώ, γιατί φοβάμαι μη κάμω κακό σ' ό,τι με συγκίνησε, αληθινό, αγνό, υψηλό και ωραίο!

Βαρέλης

Αποδώ και κάτω, μια μικρή κουβεντούλα μαζί σου. Ξέρεις Θανάση, (ασε με να σε καλώ σαν παιδί μου, εγώ πλησιάζω τα 90). Το ίδιο το θάμα χρειάζεται πίστη γι αυτούς που δεν το είδαν. Κι αν πάλι μείνει σ' αυτούς, που το είδανε, μόνο, χίλια χρώματ' αλλάζει, που δεν θέλω να ονομάσω. Η φωνή η δική σου απ' την «οδό των τριακοσίων» της Σπάρτης, είναι και πολύ ισχυρή, και μένα μου φτάνει η μελωδία της.

Εγώ πίστεψα πως εργαζόμουν με την ύστατη δύναμη της ψυχής μου. Στάζαν τα δάκρια μου απάνω στο γράψιμο. Κρατούσα με τ' αριστερό το δεξί

[432]

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

μου το χέρι και μούρχονταν εμετός απ' την προσπάθεια να πω εκείνο που έπρεπε, με την λέξη που πάλευα να βρω.

Πέντε χρόνια!

Δυο χρόνια (94-96) χημειοθεραπεία σκληρή σ' έναν γέροντα 86 χρονών τότε...

Σου τάγραφα γιατί τα γύρευε το γράμμα σου. Πώς; Και πού; Δεν θα σου το πω εγώ. Εγώ απλώς σου στεριώνω αυτά που έγραψες. Γιατί πραγματικά, έναν άρρωστο σήκωνες στα χέρια σου, κι έχω χρέος να το καταλάβω αυτό, και να σε βεβαιώσω ότι δεν έπεσες έξω πουθενά. Όχι βέβαια στα λόγια εκείνα που μου χάρισες για τον σεβασμό, την εκτίμηση και την αγάπη σου, αλλά τα άλλα τ' ανιχνευτικά της προσπάθειας μου, στον αγώνα και την τέχνη που χρησιμοποίησα...Γιατί, θα το καταλάβεις κι εσύ τώρα καλύτερα από την ώρα που τάγραψες, ότι στην ανάλυση γεννήθηκε η αγάπη. Εκεί που περπάταγες διαβάζοντας, και γνώριζες, κι αγάπαγες. Σαν σε μονοπάτι στο βουνό...Είπα να μην ξανοιχτώ και ξεγελάστηκα. Είμαι καλά δόξα τω θεώ. Είμαι καλά...Ευχαριστώ, ευχαριστώ...

Ήθελα όμως κάτι να μιλήσουμε ιδιαίτερα. Ήθελα τη γνώμη σου για δημοσίευση της επιστολής αυτής. Μ' ένα προλόγισμα βέβαια του ίδιου του διευθυντή της Ροδιακής λ.χ., υπό την καθοδήγηση μου βέβαια και με συγκατάθεση δική μου, δική σου και του Αντώνη Αγγελή. Ή και του Σκανδαλίδη κ.τ.λ. Και στα «Ροδιακά Γράμματα». Ο σκοπός; Ν' ακουστεί η μακρινή φωνή της «Οδού των τριακοσίων». Αν ήμουν νεκρός ήδη, θάταν καλύτερα βέβαια, όμως κι έτσι...Ας είναι.

Το πήρα κατευθείαν εμπρός, δεν γύρισα πίσω για να σβήσω ή ναλλάξω κάτι. Δεν πειράζει, μια και το χέρι μου μπορεί ακόμα να γράφει.

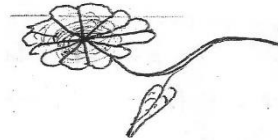
Λες να ρίξω μια ματιά, να δω τι έγραψα; Καλά είναι...όλα καλά για τα μάτια, της ψυχής που αγαπάει.

Μ' ευγνωμοσύνη και αγάπη
Ο γεροφίλος σου
Φ. Βαρέλης

4. Ο Δάσκαλος, η «Πορεία στον κόσμο μου» και ο Θανάσης Στρίκος

Το 2004 ο Φώτης Βαρέλης, εξακολουθώντας να επικοινωνεί τηλεφωνικά με τον Θανάση Στρίκο σχεδόν καθημερινά, του έστειλε το βιβλίο του «Πορεία στον κόσμο μου» (2002) με μια αφιέρωση στις πρώτες σελίδες του βιβλίου, σωστό μνημείο λόγου, όπως λέει ο παραλήπτης του και με το ιδιόχειρο σχέδιο ενός λουλουδιού. Παραμονές Χριστουγέννων του 2011 και ενώ

Το λουλούδι του Δασκάλου στο φίλο του Θανάση Στρίκο.
(αρχείο Θανάση Στρίκου).

ο Δάσκαλος βρίσκεται στην ηλικία του αιωνόβιου, ο Θανάσης Στρίκος δημοσίευσε την αφιέρωση του Δασκάλου στη στήλη...ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ της ημερήσιας εφημερίδας της Σπάρτης «Παρατηρητής» με τον τίτλο *Ο Λόγος «Χριστός γεννάται» (Μια αφιέρωση)*.

«Δεν υπάρχει τίποτα που να μην έχει εισχωρήσει
ή να μην προσπαθεί να εισχωρήσει ο λόγος»
(Φώτης Βαρέλης)

«Κι όπως αν λείπαν οι αισθήσεις, θάμενε άγνωστος ο εξωτερικός κόσμος, έτσι αν έλειπε ο λόγος θάμενε και χωρίς έκφραση. Αν έλειπαν οι βαθύτερες ρίζες της πορείας του λόγου θάμεναν έξω τα ξεχωριστά συναισθήματα του ανθρώπου. Και οι Μούσες θάμεναν βουβές.

Δεν υπάρχει τίποτα που να μην έχει εισχωρήσει ή να μην προσπαθεί να εισχωρήσει ο λόγος.

Λόγος είναι το κάθε δημιουργήμα του ανθρώπου, η κάθε πράξη που γεννιέται σαν έμπνευση τρέφεται και γίνεται όργανο του Νου δια του λόγου.

Με το λόγο μέσα στα κάστρα, ένας κήπος φαίνεται παράδεισος και μέσα στο δάσος μια πηγή γίνεται ψυχή και Νύμφη.

Ο λόγος είναι η δύναμη του ανθρώπου, η δόξα του, αλλά και ο έλεγχος της ζωής του. Το κρίμα του, ο τύραννός του, το μεγαλείο του και η κατάντια του.

(Από το βιβλίο του «Πορεία στον κόσμο μου Μια βαθύτερη γνωριμία με το λόγο του ανθρώπου», σ. 201 και επόμ.).

Και η αφιέρωση σ' ένα αντίτυπο:

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

«Το βιβλίο μου αυτό δώρο στον φίλο μου μαζί με λίγες γραμμές.

Καλό βιβλίο...θα πει, νάναι -μαζί με τ' άλλα του χαρίσματα- και ανεξάντλητο. Δηλαδή να ζητάς κάπου κάπου να το ξανανοίξεις, και όσες φορές τ' ανοίξεις να βρίσκεις τις γραμμές του να σου μιλάνε για κάτι απ' τη ζωή σου, σαν που κάμνει το βιολί, το μαντολίνο, το τραγούδι για καινούργια συναισθήματα. Με λίγα λόγια, να γίνεται ξελογιάστρα μνήμη της ψυχής σου.

Θα προσπαθήσω να φέρω παράδειγμα.

Σε κάποιο από τα βιβλία μου λ.χ., ζήτησα τα λόγια του Σωκράτη. «Μουσικήν ποίει και εργάζου» που είδε στον ύπνο του να του λέει ένα όνειρο, συμβουλή ενός μελλοθάνατου δασκάλου προς μαθητή.

Το ζήτησα σαν σημείο αναφοράς προς τις Μούσες που ήθελα να ξαναδώ από μιαν έλξη τώρα του λόγου του ανθρώπου προς τα υψηλά έργα. Και κάποτε συνέβη αυτό που δεν περίμενα.

Είδα ξαφνικά τη σταύρωση του Χριστού μας σαν αναγκαίο πέρας του Θεού μέσα από την ανθρώπινη φύση που πήρε για να εξαγνίσει τον άνθρωπο μ' αυτή την πορεία του προς τα υψηλά. Φώναξε βαθιά μου ο στίχος.

Χριστός επί Γης υψώθητε!!

Εταύτισα την αγάπη με την δόξα και την θυσία. Και είδα τις Μούσες υπέροχο καθαρό ανθρώπινο φαινόμενο. Μια φωνή του λόγου προς τα υψηλά. Μια επιθυμία ανεξάντλητου πόθου απ' το σκοτάδι προς το φως των ουρανόων. Το ρήμα Μάω (μετοχή ο μάων - μάουσα (μώσα) που σημαίνει, έχω απέραντη επιθυμία, τρέλα (μέμμηνα = τρελάθηκα). Ομολογώ πως είδα τον ύμνο τον Χριστιανικό τούτον για τη δόξα και το ύψος.

Χριστός γεννάται δοξάσατε

Χριστός εξ ουρανόων απαντήσατε

Χριστός επί Γης υψώθητε!

Άσατε τω Κυρίω πάσα η Γη

Και εν ευφροσύνη ανυμνήσατε λαοί

Ό,τι δεδόξασται!

Άγνωστος ο ποιητής. Καλύτερα. Οπωσδήποτε όμως Έλληνας οδηγημένος από τις Μούσες στην αγάπη. Πολλές φορές φαντάζομαι ολόκληρη μια πόλη να ταράζεται από καμπάνες και σύγχρονα ν' ακούεται η ψαλμοδία του απ' όλες τις άκρες.

Ρόδος 30 Ιανουαρίου 2004

Φώτης Βαρέλης

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Σημ. Πώς να μην θεωρεί κανείς τον εαυτό του τυχερό και να μην αισθάνεται υπερήφανος με τέτοια αφιέρωση από τον Μεγάλον Διδάχον του σύγχρονου ελλητισμού. Τον σοφόν άνθρωπον!

Χριστός γεννάται, Διδάσκαλε.

«Η Παρθένος σήμερα τον υπερούσιον τίκτει.»

Και «Θεός ην ο Λόγος». Κι ο δικός Σας. Έτη πολλά. Στη χαρά του φωτός και της αγάπης. Σε Σας κι όλον τον κόσμο.

Χριστούγεννα 2011

«Προς έχε τον νουν»

Το Πάσχα του 2004 ο Φώτης Βαρέλης, φορτωμένος τα γηρατειά του, εξακολουθεί να φιλοσοφεί τα της ζωής του και να επικοινωνεί ως εξωστρεφής προσωπικότητα σε όλο του τον βίο, τόσο δια ζώσης και τηλεφωνικά όσο και επιστολικά. Και βέβαια μόνο με τους ανθρώπους που εκείνος αξιολογούσε την αγάπη και την οφελιμότητά τους και τη φιλία τους. Τους ξεχωριστούς, όπως τους αποκαλεί. Αυτό όμως που διαπιστώνει επίσης κανείς είναι πως παρά τη στεναχώρια που εκφράζει στην αλληγγραφία του όταν ο ίδιος ή η οικογένεια περνούν κάποιο πρόβλημα, εν τούτοις ο αυτοσαρκασμός και το χιούμορ δεν τον εγκαταλείπουν. Θα διαπιστώσετε, μάλιστα, και εσείς πως αυτή τη φορά η υπογραφή του, η οποία «απεικονίζει» το προσωνύμιο της οικογένειας, το βαρέλι, είναι πιο...επιμελημένο από κάθε άλλη φορά. Και ιδού του λόγου το αληθές:

Ρόδος / Πάσχα / 2004

Ο Φώτης Βαρέλης γράφει στον Θανάση Στρίκο, το ξεχωριστό φίλο του.

Θανάση Στρίκο!

Είμαι πολύ στενοχωρημένος. Αισθάνομαι μόνος. Ή αν όχι μόνος, «Οϊζυρός»,²¹¹ που λέει κι ο Όμηρος. Χάνω διαρκώς δυνάμεις. Και σωματικές και πνευματικές και ψυχικές. Χάνω τους φίλους μου!!

Εκείνες οι σελίδες στην «Πορεία» μου 25-26-27 που γράφω «πρόσεχε», «πρόσεχε», παίζουν μπροστά στα μάτια μου.²¹² Γι' αυτό ακριβώς τρέμω σ'

²¹¹ Οϊζυρός = άθλιος, ελεεινός, θλιβερός, αξιοδάκρυτος. [Πανταζίδου Ι., *Λεξικόν Ομηρικόν*, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Αθήναι, 1921, σ. 457].

²¹² Στη σ. 27 του βιβλίου του «ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΜΟΥ», ο Φώτης Βαρέλης γράφει: «...Πρόσεχε γιατί είσαι ελεύθερος!...Κάπου κάπου έπαιρνε χρώμα αρχαίας φωνής «Προς

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

ό,τι γράφω, προπαντός «σ' ό,τι γράφω!» Δεν άκουσα τις συμβουλές της Σοφίας της συζύγου μου! Όπως ίσως κι εσύ δεν ακούς της δικής σου. Μ' έκαμαν να το σκεφθώ οι στίχοι μου εκείνοι στον Ευαγόρα...

«Οι νιοι συμμαθηταδες του μαυρ' όνειρο δεν ειδαν», κι

«Η ΝΙΑ που τον ΟΡΜΗΝΕΥΕ, δεν ειδε νυχτοπουλι».

Αλλά μη τυχόν και στενοχωρηθείς πολύ, μην πανικοβληθείς, δεν είναι τίποτα το σπουδαίο. Πολύ απλά, πολύ απλά: Δεν θέλω να φθαρεί στο παραμικρό η φιλία μας. Σε ξεχώρισα. Σ' έβαλα στον κύκλο των καλύτερων φίλων της ζωής μου. Σε είδα φως, σε είδα δύναμη και συνεργασία, σε είδα παιδί μου και χείρα σωτηρίας. Σε είδα πίστη στο έργο μου και αγάπη... Δεν προχωρώ. Σταματώ όπως το ζητάει και η σελίδα αυτή. Θέλω όμως πολύ να πούμε τη συνέχεια στο τηλέφωνο εν ανέσει και εγρηγόρσει. Κι όταν τα λέμε εγώ θάμαι στη Σπάρτη κι εσύ στη Ρόδο.

Ευγνώμων για όσα μου έχεις προσφέρει.

Σ' ευχαριστώ, «και του χρόνου»...

Σ' ευχαριστώ

«Λάθε βιώσας»²¹³

Το «λάθε βιώσας», η ζωή στην αφάνεια δηλαδή, υπήρξε για τον Φώτη Βαρέλη και την οικογένειά του τρόπος ζωής. Όχι μόνο δεν επεδίωξε ποτέ του την προβολή του έργου του, αλλά δεν άφηγε ακόμα και άλλους που στέκονταν δίπλα του φιλικά και ήθελαν να προβάλλουν το έργο του, να το πράξουν. Αν καμιά φορά -σπανίως- έλεγε το ναι καταρχάς, την επόμενη μέρα το πολύ ακολουθούσε το όχι με τη σχετική συνγνώμη για το λάθος του να πει το αρχικό ναι. Προσωπικά, έτσι τον θυμάμαι, τουλάχιστον όσα χρόνια τον γνώριζα. Θεωρούσε σοφό το να ζει στην αφάνεια. Η σεμνότητα και η σωφροσύνη

έχε τον νουν»! Ύστερα γίνονταν της μάνας μου η έγνοια «Έχε τον νου σου παιδάκι μου, εκεί που γυρνάς»! Και ξανά τον πατέρα μου «Κύταζε μπροστά σου. Απ' ό,τι θα πάρεις θα δώσεις, κι απ' ό,τι θα δώσεις θα εξαρτηθεί η αξία της ζωής σου και η ευτυχία σου. Να στρέφεις τα μάτια της ψυχής σου προς την τιμιότητα και την ταπεινοσύνη... αλλά και την παλληκαριά!»

²¹³ Λάθε βιώσας = ζήσε κρυφά, ζήσε στην αφάνεια [Επίκουρος].

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

σε όλο τους το μεγαλείο. Η επιστολή του και πάλι προς τον Θανάση Στρίκο το 2005 είναι χαρακτηριστική και επιβεβαιώνει τα όσα ισχυρίζομαι.

Νοέμβριος 2005

Φώτιος Βαρέλης Αθανασίω Στρίκω Χαίρειν.

Ξεχωριστέ φίλε μου,

Δεν θυμούμαι νᾶγραφα ως τώρα ένα γράμμα με τόση δυσκολία αλλά και τόση αγάπη. Είπα να προτιμήσω το τηλέφωνο. Ἦρθε ο γιος σου. Μου φάνηκε πονεμένος. Ἦρθες σε άλλο τηλεφώνημα εσύ. Το ίδιο. Ξαναδοκίμασα. Το τηλέφωνο κλειστό!! Μαράθηκα. Ἄφησα τῶρα και τραγούδησα χωρίς φωνή.

*Γερό δεντρί να μην το κλαις που ανεμοκτυπιέται.
Όταν μαραίνεται να κλαις που δεν δροσολογιέται.*

Ἦρθαν πολλά στην ψυχή μου! Του πνιγμού όλα! Κακοί οιωνοί! Κακά που κάμνει μόνον ο εχθρός του καλού. Και μαζί οι συμβουλές των σοφών.

-*Λάθε βιώσας!*

-*Σοφὸν τὸ ἐν ἀφανείᾳ ζῆν.*

-*Κάλλιο το μάτι σου παρά τῶνομα σου.*

-*Τῶν γὰρ μεγάλων ψυχῶν ἰεὶς οὐκ ἂν ἁμάρτοι.*²¹⁴

-*Σημάδεμμες μεγάλο ὄνομα; (ψυχή;) Επέτυχες οπωσδήποτε.*

Ὅσῳ βρήκαμε τον δρόμο οι ἄνθρωποι. Εἶν' αὐτός που μας πάει στο μέρος που θα λατρέψουμε το καλό, σ' όλες του τις μορφές, που ζητούν οι αισθήσεις και τα συναισθήματα. Ο νους κι η καρδιά, ὅπως τα λένε οι Μούσες, ὅπως το ζητούν οι θρησκείες και τα δίνει ο λόγος με την τέχνη και την αξία τους στην προσφορά της ζωής μας.

Σ' ευχαριστώ Θανάση, το πιο απλό αντίδωρο μεγάλο σου δώρο.

Η πίστη η δική σου

μ' ἔκαμε να υψωθῶ μαζί με όλους εκείνους που αγάπησαν το ἔργο μου. Και να υμνήσω με την σειρά μου τώρα κι εγώ εν ευφροσύνη ὅτι εἶναι κόπος ιερός. ΔΕΔΟΞΑΣΤΑΙ.

Με την ευγνωμοσύνη μου

²¹⁴ Σοφοκλής, *Αίας*, 154,155. Μτφρ. Γιατί ὅποιος το βέλος του ρίξει σε μεγάλη ψυχή, δεν θα σφάλει. [<http://www.greek-language.gr/> (28.12.2019)].

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

και την αγάπη
Φώτης Βαρέλης

Υ.Γ. Έμαθα πως είσαι άρρωστος βαριά. Εύχομαι να σε ξαναδώ υγιέστατο.

5. Αντί βιογραφικού αυτοσύσταση-έξομολόγηση γιά τόν Αθανάσιο Στρίκο, ταξίαρχο έ.ά. - εκπαιδευτικό

Ι. Γεννήθηκε τό 1947 στό χωριό Σέρβου Γορτυνίας τοῦ νομοῦ Ἀρκαδίας. Ἐνα κεφαλοχώρι χτιστῶν μέ 1.100 κατοίκους τότε, σέ ὕψος 1.100 μέτρα πού δυστυχῶς ρήμαξε. Στό χωριό ὅλοι ἦσαν ἀπό ἰκίους πού φτιάνουν. Κα- νένας ἀπό τούς γκρεμιστάδες. Ἐκεῖ κρατοῦσε νόμος τό: "προτιμῶ νά μέ φω- νάζουν ἠλίθιο παρά χαραμοταῖσμένον." Δούλεψε κι ὁ ἴδιος στή μαστοριά.

Ἡ πρώτη ἀνάσα του ἦταν ροῖδάμι καί ρίγανη. Ἡ πρώτη μουσική του τό φύσημα τοῦ ἀνέμου, τοῦ ποταμοῦ ὁ ἀχός, κι ὁ ἀναστεναγμός. Καί μετά τό λάλημα τῶν πουλιῶν. Τοῦ πετροκόττυφα, τῆς πετροκόλας καί τῆς βουνί- σιας πέρδικας.

Το μεγαλεῖο καί τήν ἀθανασία τοῦ Θεοῦ τάνοιωσε στά ἔργα Του τά ἀθά- νατα. Στά ξωκκλήσια τοῦ Ἁγιο Σπυρίδωνα, τ' Ἁη Γιώργη καί τ' Ἁγια Ἀντριά, κρυμμένα σ' ἀπάτητα ρουμάνια, κορφές, ἐρημιές κι ἀνήλιαγες ρε- ματιές. Στά τόσο δά ἀστρολούλουδα τοῦ βουνοῦ -ψηγμάτα χρυσοῦ, τίς θά- λασσες παπαροῦνες τοῦ Μάη μέ τίς φουστίτσες τους φορεμένες τ' ἀνάποδα καί τίς μυριάδες μυριάδων ζωές.

Στό σχολεῖο τοῦ χωριοῦ του, ἕνα ὑπέροχο χτήριο καμωμένο ἀπ' τά χερά- κια τῶν συγχωριανῶν του μαστόρων, λουσμένο στό φῶς, πού τά πουλιά, τά παιδιά καί οἱ καρυδιές ἀπ' ἔξω μέ τόν ἴσκιο τους ν' ἀντιστέκεται σάν τίς πολιορκοῦσε ὁ ἥλιος κι ἀντιλαλοῦσαν τοῦ Πάνα οἱ φωνές, ἔμαθε τά γράμ- ματα τοῦ Δημοτικοῦ. Στή Δημοτσάνα τοῦ Γυμνασίου. Καί στά δύο ν' ἀγα- πάει τά γράμματα καί τήν Ἑλλάδα.

Ἡ μάννα του ἀναλφάβητη, ζευγολάτισσα καί μαρτινολόισσα καί ὑφά- ντρα καί πλέχτρα καί νοικοκυρά, ὅπως ὅλες οἱ μαννάδες τότες, μά πάν' ἀπ' ὅλα MANNA. Ὁ πατέρας του, ὅπως ὅλοι οἱ ἄντρες τοῦ χωριοῦ, χτίστης πού ἔλλειπε χρονικοῦθε (=οὔλον το χρόνο δῶθε κεῖθε), τοῦ ἔμαθε ν' ἀγαπάει τή δουλειά.

Ἡ Δημοτσάνα τῶν εὐεργετῶν -μ' ὅσο πλάτος ἔχει τούτη ἡ ἔννοια- τοῦδειξε νά σεργιανίζει τά μονομάτια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Νά καμαρώ- νει γιά τήν ἀρχαία, προπαντός τῆς Σπάρτης, τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση καί τήν πολυκλαδῆ Ἑλληνική Γλῶσσα, ἀπό τίς τρίσβαθες ρίζες της ὡς τό ἀκρό- τατο φύλλο. Τόν σταματοῦν οἱ λέξεις της, πιάνει μαζί τους κουβέντα, τίς ρωτάει πῶς καί περπάτησαν τόσους αἰῶνες δίχως ν' ἀποστάσουν κι ἔφτα- σαν ὡς ἐδῶ, κι αὐτές ἀπαντοῦν. Σημειώνει ὅ,τι τοῦ λένε. Ἴσως κάποτε ξο- μολογηθεῖ ὅ,τι εἰπώθηκε μεταξύ τους κρυφά.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

II. Τά ἔργα του μικρά καί ταπεινά. Τό 1965 μπήκε στή Σχολή Ὑπαξιωματικῶν τῆς τέως Χωροφυλακῆς καί τήν ἴδια χρονιά στήν Παιδαγωγική Ακαδημία Τριπόλεως. Γραμματίστηκε (;) ὅμως σ' ἐκείνην τῆς Ρόδου, ὅπου βρέθηκε ὑπηρετώντας παράλληλα ὡς Ὑπαξιωματικός τῆς Χωροφυλακῆς, κι' ἀργότερα στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας.

Ἀγάπησε ὅσο τή γλῶσσα καί τήν Ἑλληνική Λογοτεχνία καί τήν Ἑλληνική Φιλοσοφία καί παράδοση, πού τά βλέπει ὅλα ΕΝΑ. Ἡ γλῶσσα ἄλλωστε εἶναι ἡ πιό βαθειά φιλοσοφία, πού τά συνδέει, καί ἡ παράδοση τῶν παραδόσεων. Τό ἔθιμο τῶν ἐθίμων.

Τό 1974 τελείωσε τή Σχολή Ἀξιωματικῶν Χωροφυλακῆς καί ἐξελίχθηκε μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ Ταξιάρχου. Ὑπηρετήσε σέ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος (Δωδεκάνησα - Θεσσαλονίκη - Κρήτη - Σπάρτη - Κεφαλλονιά - Ἀττική). Ἀγάπησε καί ὑπηρετήσε τούς ἀνθρώπους πού τούς λογαριάζει ἀδέρφια του. Γνώρισε παντοῦ λίγους πού εἶχαν κάνει πράξη τό "ὡς χαρίεν ἔστ' ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ἦ".

III. Θαυμάζει τούς δημιουργούς. Δέν ζήλεψε κανέναν. Δέν μίσησε τίποτε ἐκτός ἀπό τόν φανατισμόν, γιατί τόν θεωρεῖ ὡς τόν χειρότερο τύραννο καί δυνάστη τοῦ ἀνθρώπου. Φοβήθηκε τούς φανατισμένους "δημοκράτες" τόν καιρό τῆς δημοκρατίας.

Ὅσους διακατέχονται ἀπό ἐξωφρενική βεβαιότητα, πώς κάτι ἔχουν (πλοῦτον, ἀναγνωρισιμότητα, δόξα, γνώσεις, δύναμη) ὅτι κατέχουν τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια κι' ὄσους ἐκφράζουν σιγουριά σ' ὅ,τι λένε ἢ ἔχουν πάρει τήν "ἀποστολή" τους ἐγωϊστικά, τούς λυπᾶται.

Ἔκαμε καί ὁ ἴδιος οἰκογένεια μέ τρία (3) παιδιά.

IV. Πού καί πού μουτζουρώνει κανένα χαρτί, καίτοι πιστεῦει πώς εἶναι μάταιο. Παρά ταῦτα συνεχίζει, γιατί νιώθει λεύτερος καί γιατί ὁ λόγος του, πού δέν εἶναι τίποτα ξεχωριστό, καί τό γράψιμο στέκονται γι' αὐτόν καμμιά φορά σωτήρια καί λυτρωτικά. Καλύπτουν τήν ἀνθρώπινη ματαιότητα.

Ὀνειρεύεται ἕναν κόσμο ὅπου δέν θά ὑπάρχουν ἄνθρωποι νά πεινᾶνε, θᾶχουν ὅλοι δουλειά, θά ζοῦν καί θά πεθαίνουν μέ ἀξιοπρέπεια. Ἐναν κόσμο με δικαιοσύνη, πού θά τόν λούζει σάν ἥλιος ἡ ἀγάπη. Ὀνειρεύεται.

V. Τόν βασανίζουν τρία (3) πράματα:

Τό πρῶτο: Γιατί ἀφοῦ στήν πατρίδα μας ὑπάρχουν ὅλες οἱ προϋποθέσεις (φυσικές, πνευματικές, ψυχικές, βαρειά ἱστορία καί κληρονομιά, ὑλικοτεχνικές κ.λ.π.) π ἄ ν τ ο τ ε ἐμφανίζεται κάτι σάν ἀερικό πού δέν ἀφήνει νά

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

ήρεμήσουμε και νά ιδούμε προκοπή. Βυζαίνει τό αίμα μας σά λάμια σάν
ξωθιά.

Τό δεύτερο: Γιατί ό Έλληνας και πρώτοι οί ήγέτες - νομοθέτες παιδαγω-
γοί στόν καιρό μας δέν αναλογίστηκαν τί καλό προσέφεραν στην Έλλάδα,
άν προσέφεραν και νά τό συνεχίσουν ή τί κακό προκάλεσαν εκ προθέσεως
ή διά παραλείψεως ή έσφαλμένης εκτιμήσεως και νά τό απαλείψουν. Δέν
είπαν π ο τ έ τήν αλήθεια, ούτε μέ τό παράδειγμά τους έκαναν πράξη τήν
άρετή. Καί

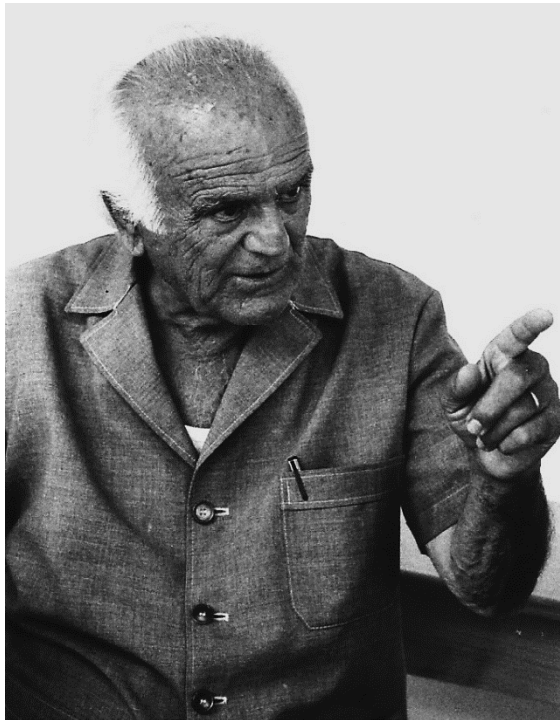
Τρίτο: Πώς δέν μπόρεσε ό άνθρωπος, τό λογικό όν υποτίθεται, νά βρεϊ
ώς σήμερα για τή σωτηρία του τίποτ' άλλο από τιμωρίες και βασανισμούς
και ποινές και απειλές, κι' ως τήν τελευταία του στιγμή τρομάζουν τό τρα-
γικό αυτό πλάσμα μέ τήν τιμωρία τοϋ Θεοϋ!

Καί στά τρία πάνω βασανίζεται, άγωνιᾷ και ταχτικά δακρύζει.

**Αντί Επιλόγου
Επιστολή ανεπίδοτη
σε δεύτερο ενικό**

Έτσι θα σε θυμόμαστε πάντα,
διδάσκοντα...
(αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Όταν εκεί στις αρχές της δεκαετίας του 1960 χτυπούσε το κουδούνι στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο της Ρόδου για ν' αρχίσει το μάθημα, τα συναισθήματα ήταν ανάμικτα. Το σκασιαρχείο ή το λιγότερο η δυσφορία ακολουθούσαν αν ο καθηγητής ήταν, ας πούμε, αυστηρός, δύστροπος, απαιτητικός, αγέλαστος, μονόχνοτος, τυπικός! Η αταραξία και το γαλήνεμα της ψυχής υπήρχε αν ο καθηγητής ήταν πράος,

οικείος, καταδεκτικός, προσηνής, φιλικός, καλός μαζί μας εν πάση περιπτώσει. Αν, ας πούμε, ακολουθούσες εσύ ο Φώτης Βαρέλης, τότε...ε, τότε νιώθαμε **υ π έ ρ ο χ α!** Σαν ν' ανεβαίναμε στους επτά ουρανούς!

Αισθανόμασταν υπέροχα γιατί δεν σε είχαμε απέναντί μας αλλά δίπλα μας, ανάμεσα στα θρανία, ήσουν ανάμεσά μας. Γιατί έμοιαζες σαν να μη βρισκόσουν στην έδρα, αλλά στην Ιεριχώ της μάθησης, της γνώσης και της αγάπης και της φιλίας και της ανθρωπιάς. Γιατί δεν ήσουν μόνο Δάσκαλος, αλλά πάνω και πέρα απ' όλα Άνθρωπος και Φίλος.

Τώρα που γράφεται αυτό το βιβλίο, ως ιερό χρέος στην απαλαίωτη μνήμη σου, άλλη προσπάθεια δεν έκανα, παρά να ταιριάξω τα λόγια που σου πρόπον. Δεν ξέρω αν τα κατάφερα. Το μόνο που γνωρίζω, είναι, πως ακόμα κι

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

αν δεν τα κατάφερα, η καρδιά σου και η σκέψη σου θα καλοδεχτούν τα λόγια μου, όπως το 'χες συνήθειο και στη ζωή σου.

Ο Δάσκαλος Φώτης Βαρέλης με τον γιο του Σταύρο στην πηγή Νύμφη της αγαπημένης του Σαλάκου. Δεξιά ο Κώστας Ε. Σκανδαλίδης. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Κι ακόμα και τώρα, που κι εγώ κι ο Θάνος μεγαλώσαμε αρκετά, πάλι

παιδιά σου θα μας φωνάζεις, όπως οι δικές μας μανάδες. Αυτή ακριβώς η σχέση που είχες όχι μόνο με μας τους δυο, αλλά με όλους όσους πέρασαν από τις αίθουσες της παιδείας και της μάθησης με σένα τιμονιέρη, είναι που σε τοποθετεί στις καρδιές ολονών μας. Η μνήμη άλλωστε του καθενός μας μπορεί να μαρτυρήσει του λόγου το αληθές.

Με τη σύντροφο της ζωής του Σοφία το 1996 στην έκθεση ζωγραφικής του στο «Δένδρο». (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Υπήρξες ο γλυκός, ο οικείος, ο μειλίχιος, ο πράος, ο καλοσυνάτος, ο προσηνης, ο καταδεκτικός, ο προσπελάσιμος, ο φίλος, ο πατέρας κι ο αδερφός. Κι εμείς κλωσόπουλα ίδια στο πλάι σου καμαρωτά και ζωηρά και χαρούμενα. "Το κουδούνι χτύπησε, έχουμε το Βαρέλη." Χαράς ευαγγέλια. Ανάσταση ονείρων στις παιδικές μας ψυχές.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Αυτό ακριβώς υπήρξες, Δάσκαλε, αγαπημένε. Έτσι πέρασες στο μυαλό μας. Ως ευαγγέλιο χαράς στο δρόμο της παιδείας και της μάθησης. Θυμάσαι τι γράφεις στο *Δάσκαλο*; "δεν λέω ο έρημος να σταματήσω να παιδεύω ανθρώπους, να παιδεύομαι κι εγώ"; Ε, λοιπόν, ακόμα και σήμερα, σε διαβάζουμε για να μας παιδεύεις, να μας διδάσκεις, μπας και πάρουμε το τόσο δα από τη σοφία σου.

Υπήρξες πολυάθλος και σηματοωρός, πραγματικός Διδάχος του Ελληνισμού κι όπως μου έγραψε σε μια επιστολή το 1997 ο κοινός επιστήθιος φίλος Θάνος Στρίκος,

δε μπορεί, το νου και την καρδιά και τα χέρια του Ανθρώπου Αυτού, τα φτέρωσε όραμα θεϊκό.

Θυμήθηκα μόλις, Δάσκαλε, εκείνη την "αγαθή δόση" του ελληνικού καφέ της Κατερίνας εκεί στο απαγκίο σου, στη Δημόσια Βιβλιοθήκη, όταν εσύ τεχνουργούσες την κάθε μέρα, πλάι στις μουσμουλιές και τους βασιλικούς και τους παρόλιθους τους σμιλεμένους. Εκεί που εσύ άγγιζες τη φωτιά του απόλυτου με στόχους ευγενείς και μακρινούς και υψηλούς και ιερούς και αξιοβίωτους κι αληθινούς. Εκεί που ακόμα και σε περασμένες ηλικίες εξακολουθούσες να μας γραμματίζεις και να δίνεις πνοή στις λέξεις που αρράδιαζες στα αγιασμένα χειρόγραφα που πηγαινοέφερνες καθημερινά από την οδό Ενόπλων Δυνάμεων στην Αριστοτέλους κι από την Αριστοτέλους στην Ενόπλων Δυνάμεων.

Παίρνω λόγια από το βιβλίο σου *Όταν οι άνθρωποι μονολογούν* για να συνθέσω τα δικά μου λόγια μιας και μας καλείς ως αναγνώστες να δούμε λίγα πράγματα μαζί. Όλα όσα βρίσκονται βαθιά στις ψυχές μας στις στιγμές που μιλούμε για τον εαυτό μας, όπως όταν περπατούμε στον κάμπο και σταματούμε να δούμε τοπία και θεάματα. Πόσες φορές ο άνθρωπος σταματά μπροστά σ' ένα θέαμα και σκέφτεται αφηρημένος, παραμιλώντας, θαρρείς, σαν να μιλά σε κάποιον τρίτο. Αυτός ο λόγος λοιπόν που γίνεται σκέψη, νους, πνεύμα, είναι που απασχολεί τον άνθρωπο και θέλει να τον συζητά με τους άλλους ανθρώπους. Κι ο λόγος τι άλλο είναι παρά η φωνή που γίνεται λέξη, λέξεις, έννοια, συλλογισμός, ομιλία, αναζήτηση, λογική, φιλοσοφία, επιστήμη, έρευνα. Ιδιαίτερα το βάθος και το πλάτος του λόγου γίνεται ακόμα μεγαλύτερο στην ποίηση, στον στοχασμό, στην προσευχή.

Και για θυμήσου τα λόγια σου εκείνα σαν έλεγες για τους τσακωμούς ανάμεσα στους φιλόσοφους και τους ποιητές πως οι δεύτεροι, τάχα, κλέβουν

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

τις σκέψεις των πρώτων; Και συμπλήρωνες πως οι φιλόσοφοι δεν είναι εκείνοι που μας μίλησαν ποιητικά; Οι προσωκρατικοί, ο Πλάτωνας κι άλλοι κι άλλοι; Κι ακόμα έλεγες: Και τι θα ήταν η ποίηση χωρίς τη φιλοσοφική σκέψη! Και τι θα ήταν η φιλοσοφία χωρίς την ποιητική διάθεση! Αλλά και η ποίηση πάλι από την άλλη μεριά, δεν ασφυκτιά μέσα στα στενά καλούπια της φιλοσοφίας, δεν κατασκευάζει δόγματα, δεν δημιουργεί αδιέξοδα!

Έτσι λοιπόν Δάσκαλε, σύμφωνα με τα δικά σου λόγια, μέσα από αυτούς τους μονόλογους με τον εαυτό του ο άνθρωπος αναζητά τις αλήθειες της ζωής και ξεκινά να διαλέγεται με τους άλλους με γνώμονα το *γνώθι σαυτόν* που είναι ο εκ βαθέων διάλογος του ανθρώπου με τον εαυτό του.

Και πώς να μην αναθυμούμαι τώρα που κι εγώ μεγάλωσα, εκείνο το λατινικό ρητό, όπως μου έλεγες, που εσύ ο ίδιος είχες μεταφράσει και τα τελευταία χρόνια της ζωής σου μας επαναλάμβανες κάθε τόσο κι εγώ σου έλεγα, *Δάσκαλε μάς το ζανάπες*:

-«Senectus ipsa morbus».

-«Τα γηρατειά είναι αρρώστια από μόνα τους».

Πόση σοφία, άραγε, κουβαλούσες Δάσκαλε αγαπημένε!

Υπήρξες Δάσκαλε πολυπράγμων, αλλά επιτυχημένος σε όλα τα αντικείμενα της ενασχόλησής σου. Κι αυτό γιατί από πολύ νωρίς αγάπησες τη φύση και τα γράμματα. Και στάθηκες δίπλα τους μέχρι τον θάνατο.

Ακάματος δουλευτής της γνώσης και της διδασκαλίας, ερωτευμένος και με τη μια και με την άλλη. Σπάνιος και μοναδικός δάσκαλος. Πιστός πάντα στη γνώση, συνεπής στο καθήκον, χαρισματικός, μεθοδικός, διδακτικός, ταλαντούχος, εμπνευσμένος παιδαγωγός, σοφός πνευματικός άντρας, αλλά και λεπτός και τρυφερός και καθαρός με αγαπώσα καρδιά, με μιαν έμφυτη αρχοντιά, φλογερός πατριώτης, ακούραστος και ανιδιοτελής, ειλικρινής και τίμιος, σεβάσμιος με λόγο γλυκαίσθητο, πραγματικός μάγος της διαλεκτικής, κατάφερες τόσα πολλά σε τόσους πολλούς μαθητές και κυρίως δυο πράγματα:

α. να κοινωνικοποιείς τα παιδιά και

β. να τα κάνεις να πιστεύουν ότι ο στόχος τους ήταν πάντοτε ένας: να ταυτίζονται με κοινωνικά πρότυπα, μοναδικό εργαλείο καλλιέργειας της προσωπικότητάς τους.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

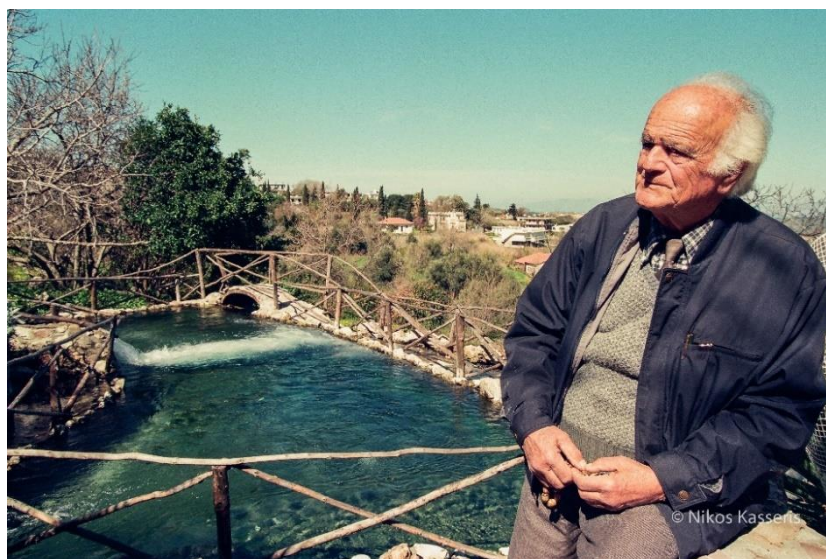
Αλήθεια, πόσο μπροστά ήσουν απ' όλους τους άλλους. Δεκατίες μπροστά από τους υπόλοιπους. Και πόση διαχρονικότητα έχουν τα λόγια σου. Ήσουν, είσαι και θα είσαι πάντα επίκαιρος. Και για του λόγου το αληθές να θυμίσω τα λόγια σου από το έργο σου *Θεοί και άνθρωποι*, που κυκλοφόρησε το 1988, αλλά γράφτηκε το 1942. Αντιγράφω λοιπόν από τον πρόλόγό σου:

...χθες λέγαμε πόσο ωραία πάμε μπρος...

...τόρα: Θεέ μου πάμε καλά;...

...ίσως αύριο θα λέμε: πως κάπου θάπρεπε να σταματήσουμε...

Τι να προσθέσει κανείς και τι να αφαιρέσει από τούτα εδώ τα λόγια σου, ας πούμε, μιλώντας σήμερα π.χ. για την απειλή της κλιματικής αλλαγής! Και βάλε οικονομίες, πολέμους, καταστροφές, πολιτισμούς κι άλλα πολλά Δάσκαλε.

Ο Φώτης Βαρέλης σε στιγμές ρέμβης και ονειροπόλησης στην πανέμορφη πηγή της Νύμφης στη γενέθλια Σάλακο, στα ιστορικά Κίταλα. (φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη).

Υπήρξες εν ζωή Φιλολόγος (ή καλύτερα Δάσκαλος), Μουσικός, Ποιητής, Πεζογράφος, Ζωγράφος, Επιγραμματοποιός, Θεατρικός Συγγραφέας.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Και θα μου επιτρέψεις να σου πω, στην έδρα, ένας Θεατρικός Ηθοποιός στο ύψος του Αιμίλιου Βεάκη, του Θάνου Κωτσόπουλου και του Μάνου Κατράκη.

Κι ακόμα, κατάφερες να συνδυάσεις ένα ζητούμενο της σύγχρονης (της σημερινής) εποχής· Δάσκαλος και Λογοτέχνης. Συνδυασμός μοναδικός στη μετάδοση της γνώσης. Γιατί, όσα κι αν κατέχεις από πλευράς γνώσεων, όταν δεν ξέρεις να τις μεταδώσεις, άστα να πάνε. Πέραν βέβαια των απίστευτων γνώσεων που κατείχες, ιδιαίτερα στο επίπεδο της αρχαιογνωσίας, της ιστορίας του τόπου. Ίσως γι' αυτό και ο Μητροπολίτης της Ρόδου Κύριλλος σε κατονόμασε ως αρχαϊκό, διακριβώνοντας σε σένα μια ιδιάζουσα αρχαικότητα.

Αλλά εγώ θέλω να σταθώ και σε στοιχεία του χαρακτήρα σου, πέραν της φιλικότητας και της ανθρωπιάς που διέθετες για όλους τους ανθρώπους.

Να πω στους αναγνώστες για τη σεμνότητα και την ταπεινότητα που σε διέκριναν, μέχρι του βαθμού να αδικείς τον ίδιο τον εαυτό σου. Θυμάμαι ότι απαίτησες, όταν σε τίμησε το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης της Ρόδου με το χρυσό μετάλλιο τιμής, να μη γίνει καμιά απολύτως εκδήλωση απονομής, με αποτέλεσμα να σου απονεμηθεί μέσα στο σπίτι σου μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας.

Κι αυτή σου η πράξη δεν ήταν μεμονωμένη, αλλά επαναλαμβανόμενη σε όλο σου τον βίο, όπως και τότε που συναποφασίσαμε μαζί με φίλους επιστήθιους να δεχθείς να μας διδάξεις από ραδιοφώνου σε μια σειρά εκπομπών κομμάτια της σοφίας σου. Και συ αρνήθηκες ακόμα και γραπτά.

Κι έχουν σημασία οι λόγοι της άρνησής σου, γιατί μπορούν να διδάξουν σεμνότητα, ήθος και σωφροσύνη και τις γενιές του σήμερα και τις επερχόμενες. Και ιδού ο αμειδίχης μάρτυρας, η επιστολή που έστειλες σε μένα προσωπικά:

Ρόδος 5/11/2002

Αγαπητέ Κώστα,

Σου γράφω αυτό το γράμμα ξεκινημένο από τα βάθη της ψυχής μου, σαν το μοναδικό φάρμακο της στενοχώριας, της δικής μου και της δικής σου προπαντός.

Γιατί καταλαβένω πόσο θα σε στενοχώρησε η παράκλησή μου να μην εκτελεσθεί εκείνο που η παρέα αποφάσισε να κάμει για καλό δικό μου. Ήρθαν στον νου μου τα λόγια που σας είπα πριν λίγες μέρες όταν σας κάλεσα, έτσι ξαφνικά, την παρέα στη Βιβλιοθήκη, και σας έκαμα να με συμπονέσετε σαν παιδιά μου. Και χάρη σ' αυτά σκεφτήκατε τον τρόπο που θα με παρηγορούσατε. Και σαν είδωλο αγάπης και διαγωγής θα με παρουσιάζατε σαν πνευματικό πατέρα σας μέσ' από εκπομπές ραδιοφωνικές...Χάρηκες πολύ, χάρηκα κι εγώ, όταν τ' άκουσα.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Και ιδού! σήμερα σε μια μέρα, να σε παρακαλώ να μη γίνει τίποτα!!...Σκέφτηκα πώς το τόλμησα; Σκέφτηκα τον καημό μου; Κι όμως τ'όκαμα. Και συ είπες. "-Δεν πειράζει. Τι να γίνει; Ο δάσκαλός μας το θέλει. Ο πατέρας μας." Ήταν ευγενικό κι αγνός ο τόνος της φωνής σου. Αλλά και πολύ πονεμένος!

Δεν κοιμήθηκα χθες, δεν θα κοιμηθώ κι απόψε!! Σας παρακαλώ και σένα και τους άλλους, δείτε το σαν παιδιά μου, δείτε το σαν χάρη ευγενική και όμορφη σ' ένα γέροντα που ζητάει απ' τα παιδιά του να τον προφυλάξουν από τους παραλογισμούς ενός γέρου που τ'άχει χάσει. Είμαι από 10 μέρες τώρα 92 χρονών!! Και τρέμω για τα λάθη που θα κάμω! Και πρώτο, πρώτο τούτο. Να πικράνω τα παιδιά μου που με δόξασαν! Τους φίλους μου που με τιμούν και με πιστεύουν ότι τους αγαπώ. Με πιστεύουν ότι πάντα θα τους έχω στήριγμα της αφοσίωσής μου στα ελληνικά γράμματα. Με πιστεύουν όταν τους λέω, ότι από αυτούς πήρα και παίρνω δυνάμεις.

Δείτε το έτσι παιδιά μου, στηρίζετε σ' αυτό το απόφθεγμα του Επίκουρου νομίζω που λέει "λάθε βιώσας".²¹⁵

Ωστόσο δεν το κάνω γι' αυτό. Την καρδιά μου ακούω. Την αγάπη για την πατρίδα μου ακούω. Την σεμνότητα ακούω και την ταπεινοφροσύνη. Την ελευθερία ακούω όταν λέει. Αυτομάτως επέρχονται δίκαιοι Φώτες που θα πει οι σωστοί φίλοι παίρνουν θέση στις καρδιές των άλλων αυτόματα.

Ναι. Μ' αρέσει πολύ η ελευθερία που γεννιέται από την καλοσύνη των χαρακτήρων αλλά και των αντιλήψεων. Είμαι ευγνώμων Κώστα σ' ό,τι μούκανες και πάνω απ' όλα τη γνωριμία με τον Στρίκο.

*

Πίστεψέ με. Ύστερα απ' αυτό το γράμμα που τ'όγραψα τρέχοντας από λέξη σε λέξη σαν ν'άμωνα δίπλα σε ποταμιά μ' αηδόνια, νιώθω αλλιώς. Είμ' ευτυχισμένος. Και θαρρώ πως σε βλέπω να γελάς και μάλιστα να λες: Καλά έκαμες! Πολύ καλά!!

Σωθήκαμε από μια συνέχεια που θα μας κούραζε και φυσικά και πνευματικά και προπαντός ηθικά!! Το πρόσεξες αυτό; Το ηθικά; Πάνω στην ώρα που θα σας φαινόταν βαρύ και μακρό. Κι ακόμα ίσως βαρετό.

Δε διορθώνω τίποτα. Μια κι έζω.

*Σ' ευχαριστώ πολύ Κώστα.
Φώτης Βαρέλης*

²¹⁵ περιφραστικά σημαίνει να ζεις στο περιθώριο, προφανώς για να προφυλάσσεις τη ψυχική σου ηρεμία.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

Δάσκαλέ μας, μας αφήνεις βαρεία παρακαταθήκη. Όχι μόνο σε μας τους Δωδεκανήσιους, αλλά σε όλους τους όπου γης Έλληνες. Διαμόρφωσες παιδαγωγικές συνειδήσεις με τις θεμελιώδεις αρχές της παιδείας. Κι εσύ ξέρεις καλά ότι Έλληνες είναι όσοι μετέχουν της ελληνικής παιδείας.

Τώρα πια δεν μας μένει παρά να αποθησαυρίσουμε την προσφορά σου στα ελληνικά γράμματα, για τον λόγο ότι μας παρέδωσες βιωματικά μαθήματα της δικής σου ζωής στηριγμένα στην ανθρωπιά και την ειλικρίνεια με μια απίστευτη μεταδοτικότητα, με υπομονή, με ευαισθησία, με υπευθυνότητα, ακόμα και με χιούμορ, αλλά και με το δικό σου τον μοναδικό τρόπο επικοινωνίας που σου χάρισε η φύση.

Αυτό ακριβώς το χιούμορ δεν σε εγκατέλειψε ακόμα και όταν το βιολογικό σου τέλος πλησίαζε και βρισκόσουνα καθηλωμένος στο κρεβάτι του σπιτιού σου με τον προστάτη και πάλι να σε ταλαιπωρεί. Όταν το 2011 ήρθε στο σπίτι ο καλός σου φίλος και ουρολόγος Ιπποκράτης Ζαρίφης για να σου αλλάξει τον καθετήρα, τότε εσύ Δάσκαλε με περισσό χιούμορ και σοβαρότητα συνάμα του είπες:

-Ξέρεις γιατρέ μου ότι αυτό που κρατάς, μου έσωσε τη ζωή;

Απορημένος ο γιατρός σε ρώτησε να του το εξηγήσεις και συ του απάντησες:

-Το 1944 με συνέλαβαν οι Γερμανοί στην Κωσταντζα και με έβαλαν μαζί με όλους τους Εβραίους που είχαν συλλάβει στα τρένα για να μας μεταφέρουν στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως στη Γερμανία και ποιος ξέρει αν φτάναμε και στα κρεματόρια. Με πέρασαν για Εβραίο. Πάσχισα να τους πείσω πως δεν ήμουνα Εβραίος μα δεν με πίστευαν. Για καλή μου τύχη, ένας Γερμαναράς βλέποντας την επιμονή μου, με διέταξε να κατεβάσω τα παντελόνια μου για να διαπιστώσει αν είχα περιτομή. Τα κατέβασα, τι μπορούσα άλλο να κάνω. Και όπως ήμουνα με μισοκατεβασμένα τα ρούχα μου, με πέταξε κλοτσηδόν κάτω από το τρένο, διαβολοστέλλοντάς με. Δόξα τω Θεώ σώθηκα, χάρη στο...πουλί μου!

Αλήθεια, αν το χιούμορ αυτό δεν είναι δείκτης υψηλής ευφυΐας, τότε τι άλλο μπορεί να είναι!

Γεννήθηκες για να γίνεις δάσκαλος, στιγματίζοντάς μας δια βίου με τα δικά σου δακτυλικά αποτυπώματα. Σου το 'λεγε η μάνα σου η Βαγγελίτσα με τα δικά της λόγια για τη γλώσσα σου, όταν εσύ παιδί πράμα της διάβαζες για την Πηνελόπη και τον Οδυσσέα:

γιε μου, με τον έρωτά της θα ζήσεις.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

Κι είχε δίκιο η Βαγγελίτσα. Κατάφερες μέσα στις αίθουσες διδασκαλίας της Αθήνας, της Κωσταντζας, της Ρόδου, της Λέρου, στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο, στην Ακαδημία, στην Τουριστική Σχολή με τον χαρισματικό προφορικό σου λόγο να λες τα περισσότερα με τα χέρια και με τα μάτια, ακόμα και με τη σιωπή σου και προπαντός με τους καημούς σου.

Αλλά και πώς να γινόταν αλλιώς. Και πώς να γινόσουν άλλος από αυτόν που τελικά υπήρξες. *Πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄστυα καὶ νόον ἔγνω*. Είδες κι έπαθες τόσα πολλά. Κι ως τα βαθιά σου γηρατιά καλλιεργούσες το μυαλό σου, όπως ακριβώς τον κήπο σου. Άλλωστε το 'λεγες σε όλους μας τακτικά, πως τα δυο μεγάλα αγαθά που χρειάζεται ένας άνθρωπος είναι ένας κήπος και μια βιβλιοθήκη. Κι είναι αλήθεια πως τα λόγια του παππού σου πάντα ήταν στο μυαλό σου μέσα και την καρδιά σου:

Το χωράφι δεν έχει ανάγκη από παλληκαράδες, αλλά από επιμελήδες.

Τέλος, δεν μου επιτρέπεται να μην καταγράψω μια μου σκέψη που πάντα βρισκόταν στο πίσω μέρος του μυαλού μου κι ερχόταν κάθε φορά μπροστά μου ως εικόνα, όσες φορές κι αν σε φανταζόμουνα στην έδρα να διδάσκεις. Ήταν εκείνη η φράση του Ιησού που παραμέριζε τους πάντες για το χατίρι των παιδιών και μόνο:

Ἄφετε τὰ παιδιά καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρὸς με...

Ο Δάσκαλος στη γενέτειρα Σάλακο,
στα 97 του χρόνια.
(αρχεῖο οικογένειας Φώτη Βαρέλη).

Σήμερα, ο Θάνος κι εγώ, εκπληρώνουμε, στο βαθμό που μπορούμε, το χρέος μας απέναντί σου να σου πούμε και να σου γράψουμε δυο λόγια, ανα-σκαλίζοντας την ιερή σου

[453]

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

μνήμη. Ξέρω πως, αν ζούσες, θα μας έβαζες τις φωνές να μην τα δημοσιεύσουμε γιατί κάτι τέτοια δεν είναι του χαρακτήρα σου. Είναι, η πρώτη φορά, που δεν θα σε ακούσουμε, δημοσιοποιώντας τα λόγια που σου πρέπει. Και βρίσκουμε πως είναι τόσο φτωχά απ' όσα σου αξίζουν κι απ' όσα σου χρωστούμε ως ροδιακή, ως δωδεκανησιακή, ως ελληνική κοινωνία.

Κλείνοντας Δάσκαλέ μου καλέ, θέλω να παρακαλέσω τον πανάγαθο Θεό, όποτε εκείνος κρίνει -όσο πιο γρήγορα μπορεί- να σκύψει πάνω στα λόγια σου, ετούτα δα που γράφω παρακάτω, και να τα κάνει πράξη...

... "Ένα μοναχά...ήταν τό μεγάλο λάθος τού Θεού. Πούβαλε στόν Παράδεισο έναν άντρα και μία γυναίκα. Μέ παιδάκια έπρεπε νά τόν άρχίσει, μέ παιδάκια! Νά τόν γεμίσει παιχνιδάκια, όχι άπαγορευμένα. Κι όχι μέ συλλογισμούς κι όνειρα!...Αυτό ήταν τό λάθος τού Θεού. Καί μου τ'όπε ό ίδιος μία βραδιά στόν ύπνο μου. Έστειλε τόν άγγελό του και μου τ'όπε, όπως τόν έστειλε στήν Παναγιά, τήν Παρθένα μέ τό κρίνο.

Άν ήταν παιδάκια στόν Παράδεισο θά κλέβαν τά μήλα κι Έκεϊνος θά γελούσε. Ξέρεις τί όμορφα γελάει ό Θεός...; (Κίταλα, σ. 738)

Παιδάκια Δάσκαλε στον Παράδεισο, παιδάκια, πολλά παιδάκια... Και να δεις πως θα γελούσε ο Θεός κι εσύ μαζί του κι όλοι εμείς...

Υστερόγραφο: Θυμάσαι Δάσκαλε όταν μου έδωσες εκείνη τη συκιά που πήρες από τον κήπο σου; Τη μπόλιασες και μου την έδωσες για να τη φυτέψω στο μακρινό Γεννάδι, λέγοντάς μου: *Πάρε βρε να τη φυτέψεις και να τους λες "να βρε, η συκιά του δασκάλου μου"*! Να σου πω πως κάθε Αύγουστο σε ευγνωμονούμε για τους καρπούς της, τρώγοντας τα πεντανόστιμα και γλυκύτερα σύκα του Δασκάλου μου. Κι είναι γλυκά και μαγικά τα σύκα σου, όπως τα λόγια της διδασκαλίας σου, όπως ο λογοτεχνικός σου λόγος... Και μαζί με τα πλατάνια, τις αργυρόφυλλες λεύκες, τους ευκάλυπτους, τις ροδιές, τις ελιές, τα πεύκα και τ' αμπέλια, είπα να κάμω ένα «πείραμα» επίγειου παράδεισου και να ζηλέψει ο Θεός και να ξανασκεφτεί το «λάθος» του με τα παιδάκια για να μου κλέβουν τους καρπούς και να ξεκαρδιζόμαστε Δάσκαλε όλοι μαζί, ζώντας και τεθνεώτες κάτω απ' τα γέλια του Θεού...

Βιβλιογραφία,²¹⁶ Δικτυογραφία, Αρχειακές πηγές

Βιβλιογραφία

- **Άγιου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου**, "Ἐκ τῶν Ἐπιγραμμάτων", 91, Εἰς τὸν αὐτόν, στό *ANTHOLOGIA GRAECA*, tomus primus, Lipsiae, 1813, σ. (338) 563.
- **Αναστασιάδης Μάνος**, "Το εικαστικό ἔργο του Φώτη Βαρέλη Μια ποιητική και αισθητική περιπλάνηση στο ἔργο του", στα *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, τόμος ΙΗ', ἐκδ. Σ.Γ.Τ.Δ., Ρόδος, 2004, σσ. 341-354.
- **Ανώνυμος**, "Ἡ Ρόδος αποχαιρέτησε τον Φώτη Βαρέλη" στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 21.8.2012.
- **Ανώνυμος**, «Ο Αντώνης Σαμαράκης για τον Φώτη Βαρέλη Ἐνα "φωτισμένο βαρέλι" που κυλάει ανάμεσά μας» στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, αρ. φ. 15901, 29.5.1998.
- **Ανώνυμος**, «"Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ" Φώτης Βαρέλης», στο περιοδικό *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, Αθήνα, 17.4.1997, σ. 92.
- **Ανώνυμος**, "Ομόφωνη ἀπόφαση του δημοτικού συμβουλίου Ρόδου Το χρυσό μετάλλιο στον δάσκαλό μας ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ! Αναγνώριση του ἤθους και της προσφοράς ενός παιδαγωγού που πάντα εἶχε το σεβασμό και την αγάπη του Ροδιακού λαού", στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 24.12.1994, αρ. φύλλου 14875.
- **Ανώνυμος**, "Φώτης Βαρέλης, ἕνας αποχαιρετισμός", στο περιοδικό τέχνης και λόγου *Νησίδες*, αρ. τεύχους 9, χειμῶνας 2012-13, Ρόδος, σσ. 50-67.
- **Ανώνυμος**, "HOMO SAPIENS, ποιήματα του ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ", στην τοπική εφημερίδα *ΠΡΟΟΔΟΣ*, 26.5.1991.
- **Ἀριστοτέλης**, *Ἠθικά Νικομάχεια*.
- **Βαρέλης Γιάγκος Α.**, *Λυρικές ενόττητες*, ἐκδ. Γαβριηλίδη, Αθήνα, 2006.
- **Δωδεκανησιακή Ποίηση '76** *Ανέκδοτα ποιήματα*, παρουσίαση Παράσχου Δ. Παρασσού, ἐκδ. Σ.Γ.Τ.Δ., Αθήνα, 1978.
- **Ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν ιβ'**, 28.
- **Ἐλύτης Ὀδυσσεάς**, *ΤΟ ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ*, "Προφητικόν", ἐκδ. Ἴκαρος, Αθήνα, 1964.
- **Θουκυδίδης**, *Ἱστορίαι*, 1.20.3.

²¹⁶ Δεν αναφέρεται η βιβλιογραφία του Φώτη Βαρέλη.

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

- **Ισαακίδης Ισαάκ, Σιγούρος Γιάννης**, "Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη διδασκαλία του μαθήματος της γλώσσας μέσα από κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας", στο περιοδικό *Επιστημονικό Βήμα*, τεύχος 15, Σεπτέμβριος 2011, σσ. 153-172.
- **Καβάφης Κωνσταντίνος Π.**, *Τα ποιήματα (1897-1918)*, Νέα έκδοση του Γ. Π. Σαββίδη, έκτη έκδοση, εκδ. ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα, 1999.
- **Καλιοντζής Ιωάννης Ν.**, *Η Παιδαγωγική Ακαδημία Ρόδου (1947-1991)*, Αθήνα 2013.
- **Καλλίμαχος**, στην *Παλατινή Ανθολογία* VII, 524.
- **Κιαπόκας Μανώλης**, *Ιπποκράτης ο Κώος και Ιπποκρατικός Όρκος*, Αθήνα, 1995.
- **Μαΐλλης, Α.**, *Μικρασιατικά Παράλια από τον Πόντο στη Μεσόγειο, Επιστολικά Δελτία 1880-1920*, εκδόσεις Rodos Image-Δήμος Ροδίων, Ρόδος, 1998.
- **Manzoni Alessandro**, *Οι αρραβωνιασμένοι Ιστορία Μιλανέζικη του 17ου αιώνα*, έκδ. Εστία, Αθήνα, 1990.
- **Μάρκος Αύρηλιος**, *Τά εις Έαυτόν*.
- **Μηνέττος Κώστας Ε.**, "Στον ποιητή και δάσκαλο Φώτη Βαρέλη", στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 24.12.2012.
- **Ξενοφών**, *Άπομνημονεύματα*, 1.2.7.
- **Όμηρος**, *Ιλιάδα*, Z, 146-149.
- **Πανταζίδου Ι.**, *Λεξικόν Ομηρικόν*, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Αθήνα, 1921.
- **Παπαδόπουλος Νίκος**, "ΦΩΤΗΣ ΒΑΡΕΛΗΣ Ένας ξεχωριστός φίλος της γνώσης και της προσφοράς της", στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 24.8.2012 (επίσκεψη 25.8.2012).
- **Παπαχριστοδούλου Χριστόδουλος Ι.**, *Λεξικό των Ροδίτικων Ιδιωμάτων*, έκδ. Σ.Γ.Τ.Δ., Αθήνα, 1986.
- **Παρασός Παράσχος**, «Σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου Μάγεψε το ακροατήριό του και πάλι ο Φώτης Βαρέλης "Μόνο με την αγάπη προσεγγίζεται ο λόγος του"», στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 10.3.1991.
- **Παρασός Παράσχος**, "Τα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ...(πολιτιστικά), HOMO SAPIENS, ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ, Α΄ ΜΕΡΟΣ, στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 26.5.1991.
- **Παρασός Παράσχος**, "Τα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ...(πολιτιστικά), ΤΑ ΚΙΤΑΛΑ του ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ", στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 23.6.1991.
- **Πίνδαρος**, *Πυθιονίκαις*.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

- **Πιπίνου Τίτσα**, "Αποχαιρετώντας τα δέντρα του κήπου", στο περιοδικό τέχνης και λόγου *Νησίδες*, αρ. τεύχους 9, χειμώνας 2012-13, Ρόδος, σσ. 50-67.
- **Πλάτων**, *Πολιτεία*.
- **Πρόκλος**, *Εἰς τόν Κρατύλον*.
- **Σιμωνίδου Κείου**, I., στο *Ἀνάλεκτα Ἑλληνικά Μείζονα*, Tomus II, BOSTONIAE, 1831.
- **Σκανδαλίδης Κώστας Ε.**, *Ἡ Τήλος τῆς Ἡριννας*, έκδ. Δήμος Τήλου, Ρόδος, 2016.
- **Σχοινά Κατερίνα**, **Σιγούρος Ιωάννης**, "Ένα μάθημα παιδαγωγικής: Η ανέκδοτη επιστολή του συγγραφέα Φώτη Βαρέλη", στο Περιοδικό *Επιστήμες Αγωγής*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε., τεύχος 1, Ρέθυμνο, 2016, σσ. 6-18.
- **Τσαλαχούρης Κώστας**, "Με την ευκαιρία ποιήματός του που περιλήφθηκε σε Αναγνωστικό ΒΑΡΕΛΗΣ: Όχι μόνο δάσκαλος αλλά και καλός φίλος με τους μαθητές", στην τοπική εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 7.10.1979.
- **Χαμουζάς Π.Α.**, "Δάσκαλέ μου και συνάδελφέ μου", στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, 21.8.2012.
- **Χρυσάλλος Στέφανος**, "Το σημαντικότερο ποίημα που συγκινούσε τους Έλληνες Χάθηκε ο Ευαγόρας Παλληκαρίδης από τα βιβλία Γλώσσας της Στ' Δημοτικού", στην τοπική εφημερίδα *ΠΡΟΟΔΟΣ*, αρ. φύλλου 17463, 2.3.2007.

Δικτυογραφία

- **Ἀντίπατρος**, στο *Anthologia Graeca VII*, 467, [http://www.poesialatina.it/_ns/Greek/testi/Anthologia/Anthologia_Graeca07.html], (30.7.2019).
- **Ανώνυμος**, «Η Ρόδος αποχαιρέτησε τον Φ. Βαρέλη», στην εφημερίδα *Η ΡΟΔΙΑΚΗ*, <http://www.rodiki.gr>, (22.8.2012).
- **Ἀρίσταρχος ὁ Σαμόθραξ**, 217-145 a. C. Στην ιστοσελίδα https://www.dilass.unich.it/sites/st06/files/fonti_greche_2017-2018.pdf (2.8.2019).
- **Γκάτσος Νίκος**, «Φαρμάκι τα γεράματα» στην ιστοσελίδα http://www.stixoi.info/reports/song.php?song_id=17805 (14.6.2020).
- **Διόδωρος**, *Bibliotheca Historica Ex Recensione Ludovici Dindorfil*, Vol. III, Lipsiae, 1828, p. 225, στην ιστοσελίδα <https://books.google.gr/books?id>, (2.8.2019).

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

- **Ήρακλείτος**, Περί φύσεως, 3p, 166 C, στην ιστοσελίδα <http://users.ntua.gr/dimour/greats/heraclitus/index.html>, (30.7.2019).
- **Κορνάρος Βιτσέντζος**, «Ερωτόκριτος», στην ιστοσελίδα <https://el.wikisource.org/wiki/>, (1.8.2019).
- **Νατσιός Δημήτρης**, "Του αντρειωμένου Ευαγόρα Παλληκαρίδη ο θάνατος..." στην ιστοσελίδα aktines.blogspot.gr, 13.3.2011 (16.8.2012).
- **Παπαθεοφάνους Γαβριήλ**, «Το Ιπποκράτειον Γυμνάσιον Κω και αι εορταί εις το Ακκλησιείον», στην εφημερίδα *ΡΟΔΙΑΚΗ*, 5.8.1958. [<http://rhodeslibrary.gr/>, (9.11.2019)].
- **Παρασκευόπουλος Στάθης**, "Ιχνηλασία στη ζωή και στο έργο του εκπαιδευτικού και λογοτέχνη Φώτη Βαρέλη", στο τριμηνιαίο ηλεκτρονικό περιοδικό εκπαιδευτικού και κοινωνικού προβληματισμού *Τα Εκπαιδευτικά*, αρ. τεύχους 39-40 στην ιστοσελίδα http://www.taekpaideutika.gr/bibliothiki/1995_39-40_Paraskeuopoulos.pdf (13.5.2012).
- **Σολωμός Διονύσιος**, «Ο Κρητικός», XXII, στην ιστοσελίδα http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/dionysios_solwmos/o_krhtikos.htm, (2.8.2019).
- **Σοφοκλής**, *Οιδίππος επί Κολωνῶ*, Στάσιμον Α', 698. [<https://www.greek-language.gr/> (4.4.2021)].
- <http://odyseus.culture.gr> (3.9.2019).
- <https://www.domnasamiou.gr/?i=portal.el.songs&id=153> (2.11.2019).
- <https://el.wikipedia.org/wiki/>, (11.10.2019).
- <https://www.google.com>, (5.11.2019).
- <http://www.greek-language.gr/> (28.12.2019).
- <http://www.elia.org.gr/> (3.6.2020).
- <http://www.fotisvarelis.gr> (5.6.2015).
- <http://www.fotisvarelis.gr/links.html> (8.9.2019).
- <http://www.likio.gr/arthra/dimotiko/eidhseis/o-yf-paideias-gia-ta-biblia-glyssas-toy-dhmotikoy-sxoleioy-kai-toy-gymnasiy>, 27.3.2014, (11.9.2019).
- <http://www.verena.gr>. (20.8.2012).
- <http://www.verena.gr>. (21.8.2012).
- <http://www.greeklanguage.gr/greekLang/portal/blog/archive/2018/02/26/8472.html> (19.5.2019).
- www.tvkosmos.gr (20.8.2012).

Αρχειακές πηγές

- Αγγελής Αντώνης, *Για τον Φώτη Βαρέλη*, Ρόδος, 22.3.1996.
- Αρχείο οικογένειας Φώτη Βαρέλη.

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

- Αρχείο Μανόλη Βρατσάλη.
- Αρχείο Μανόλη Μακρή.
- Αρχείο Κώστα Ε. Μηνέττου.
- Αρχείο Στέφανου Χρύσαλλου.
- Αρχείο τηλεοπτικού σταθμού ΘΑΡΡΙ.
- Αρχείο Γιάννη Παραή.
- Φωτογραφικό Αρχείο Μάνου Αναστασιάδη.
- Φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη.
- Φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κασέρη.
- Φωτογραφικό αρχείο Αριστείδη Μιαούλη.
- Φωτογραφικό αρχείο Δημήτρη Στεργιούλη.

Περιεχόμενα

Πρόλογος του Αντιδημάρχου Πολιτισμού Δήμου Ρόδου & Προέδρου του Δ.Ο.Π.Α.Ρ. Ο αγαπημένος δάσκαλος	9
Εισαγωγή.....	13
Μέρος Α΄	27
1. Βιογραφία και εργογραφία του Φώτη Βαρέλη	29
1α. Ο βίος του Δασκάλου.....	29
Ένα πολύ σύντομο βιογραφικό σημείωμά μου	29
Βιογραφικό.....	30
Στην Ακαδημία της Ρόδου ανιδιοτελώς.....	37
Η χαρισματική οικογένεια των Βαρέληδων	42
Τότε που ξεφόρτωνε το φορτίο των γνώσεών του με ζήλο κι ενθουσιασμό στις αίθουσες διδασκαλίας.....	45
1β. Στιγμές από τη ζωή του Δασκάλου.....	48
Τα μαθητικά χρόνια	49
7 ^η Μαρτίου 1948 και ο Βαρέλης.....	51
Άλλες στιγμές της ζωής του	54
Η έκθεση ενός μαθητή στο Βενετόκλειο και η «απάντηση» του Φώτη Βαρέλη.....	87
Η έκθεση του μαθητή «Πώς αντιλαμβάνομαι εγώ την εὐτυχία».....	88
Η απάντηση του παιδαγωγού Φώτη Βαρέλη στον μαθητή.....	90
1γ. Ο θάνατος του Δασκάλου	91
2. Η παιδαγωγική διάσταση της διδασκαλίας του Φώτη Βαρέλη και το γράμμα του στα παιδιά της Μαρόνειας	117
ΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ: Η ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ.....	118
0. Εισαγωγή.....	118
1. Το ιστορικό της επιστολής.....	119
...3. Η ανέκδοτη επιστολή του Φώτη Βαρέλη.....	119
4. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού και ο Φώτης Βαρέλης της επιστολής	122
5. Συμπεράσματα	123
Παράρτημα.....	124

Κώστας Ε. Σκανδαλίδης

3. Το σπίτι του Δασκάλου σήμερα με τον φωτογραφικό φακό	129
4. Το συγγραφικό έργο του Δασκάλου	133
α.- <i>Τό τραγούδι τοῦ σκλάβου</i> (ἔπος).....	133
β- <i>ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΟ ΧΕΡΙ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΣΕ 4 ΠΡΑΞΕΙΣ</i>	137
γ. <i>ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ</i>	138
δ. <i>ΚΙΤΑΛΑ</i>	139
ε. <i>Άλκωνίδες</i>	142
στ. <i>Μορφές ζωής, Βιβλίο Δεύτερο, Σκιαγραφήματα ζώων</i> ...	144
ζ. <i>ΤΑΦΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΑΙΟ</i> , ποίηση.....	145
η. <i>Γεροντικές Περιπλανήσεις</i> , ποίηση.....	146
θ. <i>Θεοί και άνθρωποι</i> , τραγωδία	153
ι. <i>Η τελευταία διδασκαλία</i>	155
ια. <i>HOMO SAPIENS</i> , ποίηση.....	157
ιβ. <i>Όταν οι άνθρωποι μονολογούνε</i> , ποίηση	159
ιγ. <i>ο Δάσκαλος</i>	162
ιδ. <i>EK ΒΑΘΕΩΝ</i>	178
ιε. <i>ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΜΟΥ</i>	183
ιστ. <i>ΣΧΟΛΙΚΑ ΘΕΑΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑ</i> , αυτοέκδοση.....	187
ιζ. <i>Ευχαριστώ τους ανθρώπους</i> , ποίηση	195
ιη. <i>Άλλα ποιήματα και κείμενα του Φώτη Βαρέλη</i>	199
5. Κρίσεις και σχόλια για τον ίδιο και το έργο του.....	211
6. Ο επιγραμματοποιός	219
7. Το ζωγραφικό έργο του Δασκάλου.....	229
Η έκθεση ζωγραφικής του Φώτη Βαρέλη στο βιβλιοπωλείο "Δέντρο" με τον φωτογραφικό φακό .	230
Πώς είδε τον ζωγράφο Φώτη Βαρέλη ο ζωγράφος Μάνος Αναστασιάδης	235
Το πορτρέτο του Φώτη Βαρέλη από τον Μάνο Αναστασιάδη.....	240
8. Ο Φώτης Βαρέλης με τα μάτια ενός συγγενή του [Αφηγείται ο Στέφανος Χρύσαλλος]	245
9. Ο Νίκος Νικολάου για τον Δάσκαλο και φίλο του Φώτη Βαρέλη...257	
Μέρος Β΄.....	263
1. Ένα γράμμα (;) για τον Φώτη Βαρέλη.....	265
2. Η απάντηση του Δασκάλου προς τον Θανάση Στρίκο	423
3. Μια μελωδική φωνή από την «οδό των Τριακοσίων» της Σπάρτης.....	427
4. Ο Δάσκαλος, η «Πορεία στον κόσμο μου» και ο Θανάσης Στρίκος	435

Φώτης Βαρέλης: Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης και της πατρίδας

5. Αντί βιογραφικοῦ αὐτοσύσταση-ἐξομολόγηση γιά τόν Ἀθανάσιο Στρίκο, ταξίαρχο ἐ.ἀ. - ἐκπαιδευτικό.....	441
Αντί Επιλόγου Ἐπιστολή ανεπίδοτη σε δεύτερο ενικό	445
Βιβλιογραφία, Δικτυογραφία, Ἀρχειακές πηγές.....	455
Βιβλιογραφία.....	455
Δικτυογραφία.....	457
Ἀρχειακές πηγές	458

**Το βιβλίο
«Φώτης Βαρέλης:
Ο άξιος του μόχθου, της επιστήμης,
των γραμμάτων, της τέχνης
και της πατρίδας»
του
Κώστα Ε. Σκανδαλίδη
τυπώθηκε
τον Ιούλιο του 2021
στην «ΑΛΦΑΒΗΤΟ Α.Ε.Β.Ε.»
Βριλησσού 80, Αθήνα 114 76
και είναι έκδοση του
Δ.Ο.Π.Α. Ρόδου**

